

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 07016

SHVARTS OYF VAYS

David Dank

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

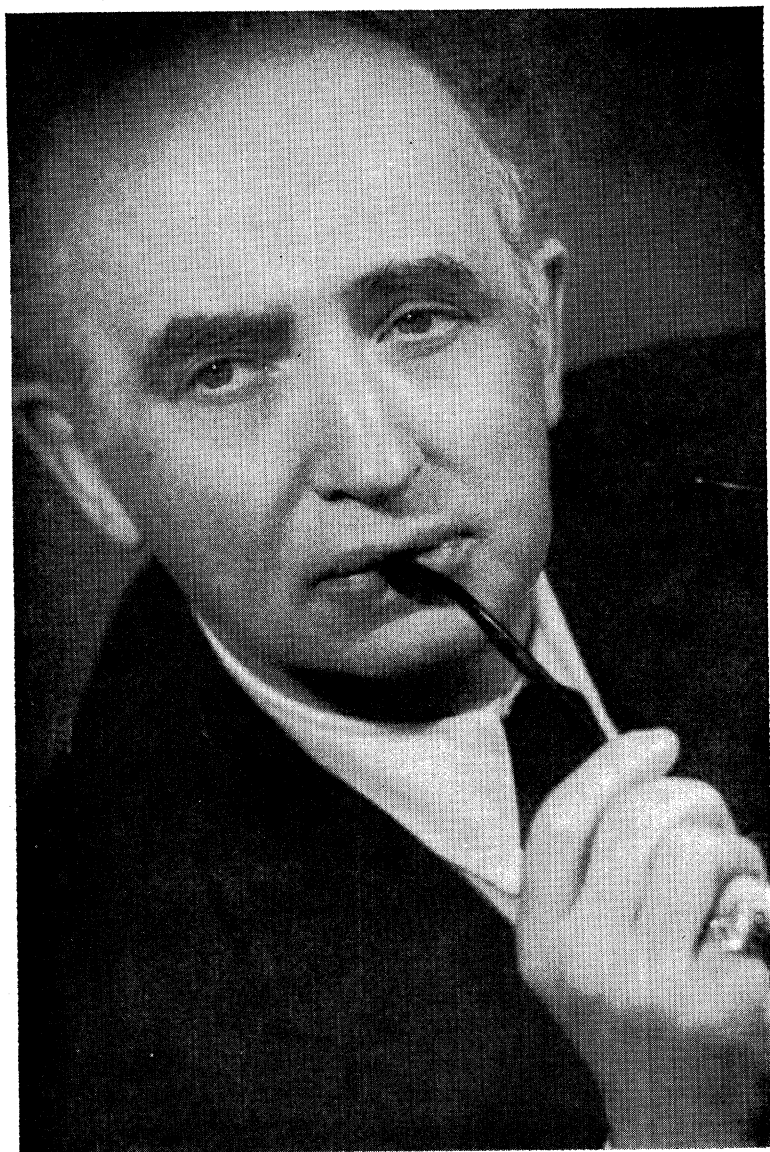
Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דוד דעניק

צו דעם וואָס האָט דאָס פאַרדינט

- געלעבט אַ האַלב יאָרהונדערט —
מיט קינסטלער און רעזשיסאָרן,
גרינג איז ניט צו שרייבן —
וועגן יידישע אַקטיאָרן.
- פון דעם אַבער קען מען —
גאַנצע ביכער שרייבן,
דאָס איז מיין מיינונג —
און דערביי וועל איך בלייבן.

מ ח ב ר

מארים שווארץ אין זיינע שאפונגען

דוד דענק

שוואַרץ
אויף ווייס

•

ווי אזוי איך האָב אים געקענט,
און וואָס איך געדענק

•

MAURICE SCHWARTZ

As I knew him,
And remember him.

by **DAVID DANK**

COPYRIGHT 1963

DAVID DANK

40 West 72nd Street
New York 23, N. Y.

Printed in the United States by

GRENICH PRINTING CORP.
151 West 25th Street
New York 1, N. Y.

פ א ר ו ו א ר ט

אויף וועלכן געביט א קינסטלער זאל זיך ניט אויסצייכענען, לאזט ער עפעס איבער פון זיין ארבעט, מ'זאל אים געדענקען, א מא- לער לאזט איבער ווערטפולע בילדער. א שרייבער ליטעראטור. א דיכטער לידער. קאמפאזיטארן, געמלעכע מוזיק. סקולפטארס, גרוי- סע מאָנמענטן אָדער קינסטלערישע סטאַטוען. וואָס אָבער בלייבט פון דעם גרעסטן קינסטלער אלס אַקטיאָר ?

מיר איז אויסגעקומען צו שפילן מיט די בעסטע וואָס די ייִדישע בינע האָט פאַרמאַגט, און אַ יעדער פון זיי איז נאָר געווען גרויס פאַר זיך, אַ יעדערער האָט נאָר זיך אין זינען געהאַט, כמעט אלע, די וועלכע מ'האַט גערופן מיטן באַרימטן נאַמען „ ס ט א ר “.

שוין לאַנג ווי איך האָב באַמערקט, אַז אַ יעדער אַקטיאָר איז אַ קלאַס פאַר זיך, ס'איז אָבער ניט שווער צו פאַרשטיין, אַז ניט אלע זיינען גלייך, אַ פאַר פון זיי האָב איך שוין אין מיין בוך „הינ- טער די קוליסן“ אָנגעוויזן... אויף זייער גרויסקייט, און וואו זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט.

דאָ אָבער קען איך מיך ניט אַזוי גיך אָפּשטעלן, איך בין אפילו זיכער, אַז דער בוך אַליין, וועט ניט זיין גענוג, ווייל מ'קען אַנשרייבן גאַנצע ביכער, פון בלוז זיינע גרויסע אויפפירונגען, און אפשר פון אַ יעדער אויפפירונג באַזונדער, ווער ס'פאַרשטייט טעאַטער, און ווער ס'האַט אים געזען ביי דער אַרבעט, פון אויפפירן אַ פיעסע, וועט זיכער זיין איינשטימיק מיט מיר, מ'דאַרף אָבער אויך געדענקען, אַז ס'איז געווען נאָך גוטע אַקטיאָרן, אָבער ניט אלע קענען זיין גרויס,

פונקט ווי ביי אנדערע פראפעסיאנאלן, זיינען אלע מאלער גרויס?
אלע שרייבער? אפילו ביי דאקטוירים זיינען פאראן פארשיידענע,
ניט אלע קענען דאך זיין פראפעסארן.

וויל איך ביי דער געלעגנהייט אנווייזן, אז אפילו דעם וואס
מ'האלט פאר א קלענערן אקטיאר, איז ער פונקט אזוי וויכטיק, ווי
דער גרויסער, ווען עס האנדלט זיך אין שפילן מעאטער. אבער אק-
טיארן וועלן דאס ניט צוגעבן.

פון אלע גרויסע וואס זיינען געווען אין יידישן מעאטער, האט
איינער גענומען קלעטערן צו דערגרייכונג, אין יאר 1906. איך געדענק
אים פון יאר 1911, און אנגעהויבן האט ער אין יאר 1918.

ביי מיר אבער איז ער פארבליבן דער גרעסטער פון אלע גרוי-
סע, מיט זיין איבערנאטירלעכער דערגרייכונג אין יידישן מעאטער.

ניט נאר אין די פאראייניקטע שטאטן און קאנאדע אליין, נאר
וואו ער האט געשפילט, אין אלע טיילן פון דער וועלט, איז ער פאר
אזעלכן פאררעכנט געווארן.

אין וועלכן לאנד איך בין געווען, און וואו איך בין זיך צווא-
מענגעקומען מיט יידן, וועלכע האבן גערעדט פון יידיש מעאטער,
האבן אלע ווי איינער דאס זעלבע געזאגט: „מיר וואלטן נאך היינט
אויך געגאנגען אין יידישן מעאטער ווען מארים שווארץ קומט מיט
זיין אנסאמבל“.

ווען דער פארהאנג לאזט זיך אראפ פון אזא קינסטלער, טארן
מיר ניט דערלאזן, ער זאל פארגעסן ווערן, וויפל איך האב געדעקט,
און ווי אזוי איך האב אים געקענט, איז אריין אין דעם בוך, אויב
ס'וועלן זיך נאך געפינען אזעלכע, און וועלן אויפבליען דאס יידישע
מעאטער, וועלן אפשר א סך לערנען, ווען זיי וועלן וויסן, אז מארים
שווארץ איז געווען דער וואס האט אויפגעהויבן דאס יידישע מעא-
טער צו דער מדרגה פון קונסט. ווייל ביז מארים שווארץ, האט מען
ניט פארגליכן דעם יידישן מעאטער מיטן מאסקווער קונסט-מעאטער,
און מיט ריינהארדס אויפפירונגען, אויב ער האט נאר דאס אליין
דערגרייכט, האט ער פארדינט צו בלייבן אין דער געשיכטע פון

יידישן טעאטער, פארשריבן אויף א גאלדענעם בלאט, פאר דורות
און דורות, פאר א סך יארן.

נאר איידער איך הויב אן דעם בוך, איז ווערט צו דערמאָנען,
וויפל שוועריקייטן מ'האָט באַדארפט אַדורכגיין, ביז מ'האָט צו עפעס
געקענט צוקומען אין יידישן טעאטער. ס'איז אמת אז די יידישע
בינע האָט אין אַמעריקע פאַרמאָגט די בעסטע אַקטיאָרן, און ס'וועט
ניט זיין איבערטריבן, אז זיי זיינען געווען די גרעסטע פרימיטיווסטע
טאלאנטן, אָבער ס'האָט זיי געפעלט שולונג, דערפאַר אָבער זיינען
זיי געווען די נאַטירלעכסטע וואָס די וועלט האָט אַרויסגעגעבן.

כמעט אַלע זיינען געקומען פון אייראָפּע, ערשט דאָ האָבן זיי
זיך אַנטוויקלט, ווער מער און ווער ווייניקער, פריער אָדער שפעטער
האָבן אַלע געהאַט די זעלבע מעגלעכקייטן.

אין אַמעריקע, איז כמעט פאַר אַלע געווען דער אָנהויב אין
דעם יידישן דראַמאַטישן פאַראַיין, און דער וואָס האָט געהאַט טאַ-
לאַנט, האָט געשטרעבט צו ווערן אַן אַקטיאָר, אזא פאַראַיין האָט
אַלעמען געגעבן אַ געלעגנהייט, ווייל ניט אין אייראָפּע און אויך
ניט אין אַמעריקע, איז ווען געווען אַ יידישע דראַמאַטישע שולע,
וואו מ'זאָל האָבן אויסגעבילדעט יונגע יידישע טאלאנטן, בלויז דער
דראַמאַטישער פאַראַיין מיט אַ פאַר אינטעליגענטע פאַראַינטערע-
סירטע ליבהאַבער פון בעסערן טעאטער האָבן אויפגעהאַלטן די דראַ-
מאַטישע פאַראַינען, וואו ס'האָט געקאָנט זיין דער אָנהויב פאַרן
דעליטאַנט, האָט איינער געהאַט טאלאנט, האָט ער זיך דאַרט לאַנג
ניט געקענט האַלטן, ער האָט געמוזט אַוועק פון דאַרטן, ווייל צו
ווערן אַ פּראַפּעסיאָנאַל, איז דאַרט ניט געווען ביי וועמען, ווייל אַלע
זיינען דאַרט געווען אַנפאַנגער, איז די בעסטע געלעגנהייט פאַר
אַזעלכן געווען די פּראָווינץ. מיט 50 אָדער 60 יאָר צוריק, איז אין
אַ יעדער שטאַט אין אַמעריקע, געווען אַ יידיש טעאטער, און דאַרט
וואו ס'איז געווען אַ טרופּע, האָט מען זיך אַלע מאָל גענויטיקט אין
אַ יונגן טאלאנט, אויף דער פּראָווינץ איז זייער אַפט אויסגעקומען
צו שפּילן מיט אַ ניו-יאָרקער „סטאַר“, און ווען דער יונגער אַקטיאָר
האָט ביים „סטאַר“ אויסגענומען, האָט ער געהאַט אַ געלעגנהייט,

אז א מענעדזשער זאל אים ברענגען אין א ניר-אָרקער טעאָטער, דאָס
האַט געטראָפּן מיט א סך יונגע אַקימאָרן, וועלכע מ'האַט געבראַכט
פּון דער פּראָווינץ, און דאָס זעלבע מיט דעם גרויסן קינסטלער,
מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט זיך געשאַפּן א וועלט-נאַמען.

א גרויסן דאַנק צו אַלע די וואָס האָבן מיר געהאַלפּן דער בוך
זאל דערשיינען, צו מיין לאַנג יאַריקן פּריינט לואי מאַרקאָוויטש.
מיין טייערע פּריינדין, אילזא. מיין ברודער קאַרל. און דעם גרעסטן
דאַנק קומט מיין ליבער פּרוי אינוואַ.

ווי אויך צו די אַלע, וועלכע וועלן פאַרשפּרייטן דעם בוך פּון
זייער באַליבטן קינסטלער, מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט דער
וועלט געגעבן אזוי פיל פאַרגעניגן מיט זיינע קינסטלערישע אויפ-
פירונגען, איבער דער גאַנצער וועלט.

דוד דענק

ערשטער טייל

י ע ד ע פ ר ו י

אין געווען די ערשטע יידישע פארשטעלונג וואס איך האב געזען שפילן אין אמעריקע, אין דיוויד קעסלער טעאטער, 33 צווייטע עוועניו, און צוויי-טער גאס ניו-יארק.

געווען איז דאס אין יאר 1911 ווען איך בין געקומען מיט מייע עלטערן, אין דער גאלדענער מדינה. פאר 75 סענט האט מען מיך אוועקגעזעצט אין דער פינפטער רייען ארקעסטער, ניט ווייט פון דער בינע, וואו איך האב אלץ געקענט זען און הערן, וואס ס'איז דארט פארגעקומען, מיר האט זיך שיר געדאכט, אז איך בין צוזאמען מיט אלעמען אויף דער בינע, נאך דער אווערטירע האט זיך אויפגעהויבן דער פארהאנג.

א גרינער "ספאט" האט זיך באוויזן אין דער לינקער זייט פון דער בינע, אונטער וועלכן א הויכער מאן איז ארויסגעקומען איינגעוויקלט אין א גרויען דאמינע. "נימאנד" געשפילט פון דיוויד קעסלער, דער שפיציקער הוט וועלכער האט אויסגעזען ווי א באשליק, האט אים געמאכט נאך אויס-זען העכער, אז ווען ער האט ארויסגעזאגט: — איך בין נימאנד...

איז געפאלן א פחד אויפן עולם אין טעאטער, ווען האב איך מיך ערשט בארואיקט, ווען דער צווייטער פארהאנג האט זיך צענומען בין איך גע-בליבן זיצן א פארגאפטער, ניט נאר פון דער רייכער אויסשטאטונג, אדער פון די פראכטפולע קאסטיומען, נאר פון דער שפיל, ס'האבן זיך אין דער פיעסע באטייליקט אזעלכע אקטיארן און אקטריסעס, ווי דיוויד קעסלער, מאלווינא לאבעל, סעמיועל ראזענשטיין, קלארא יאנג, ראזע קארפ, נעטי טא-באיעס, מערי ווילענסקי, פעני לובריצקי און אנדערע וועלכע האבן זיך געציילט פון די בעסטע הונדערט שוישפילער אויף דער בינע.

זיי האבן געשפילט אזוי גוט, אז איך בין פארכישופט געווארן, ס'איז געווען אזוי פיל, אז איך האב ניט געוואוסט אויף וואס, אדער אויף וועמען פריער צו קוקן, און דאך האב איך פון איינעם, וועלכער האט זיך ארוםגעדרייט

אויף דער בינע, מיינע אויגן ניט געקענט אפרייסן, די גאנצע צייט האט זיך מיר נאָר געדאַכט, אַז ער פאַרשטעלט אַלעמען, וואו מיינע אויגן האָבן גע-
קוקט, דאָרט איז ער געווען, ווי אַ שטן האָט ער זיך געדרייט אויף דער בינע,
און דאָך אויף זיך געצויגן די גרעסטע אויפמערקזאמקייט, איך וואָלט נאָך
איצט געשוואַרן, אַז דער עולם האָט נאָר געקוקט אויף אים, און נאָך מער
האַט מיך געוואונדערט, וואָס ער האָט ניט געהאַט קיין ראָל, צו וואָס דאָרף
מען אים דאָ אין גאַנצן? האָב איך געטראַכט, ער שטערט דאַכט מיר דעם
גאַנג פון דער גאַנצער פאַרשטעלונג, און דאָך וועט אים זיין שווער צו פאַר-
געסן, ווייל ער קריצט זיך אַריין אין מוח.

אַלעמענס קליידער זיינען אין פאַרשיידענע רייכע פאַרבן.

ליבע, געשפילט פון סעמיועל ראָזענשטיין, איז איינגעטונקען אין גאָלד.
יונגט, געשפילט פון קלאַראַ יאַנג, פאַרשיינט די בינע אין אַ הימל-בלוינען
קאַליר. ליידנשאַפט, איז אין גאַנצן רויט, ווי אַ וואָלד וואָלט געברענט. אומ-
שולד, איז ווייס ווי אַ לילי אין מאַי. אַלעמענס קליידער זיינען אין ראַשנדע
פאַרבן, נאָר זיינע קליידער זיינען טונקעלע, אַ פאַלערניגע מיט אַ ציילנדער-
הוט, אין דער לינקער האַנט, האַלט ער אַ קליין ווייס פּרענטש פּודעלע, דאָס
האַט פאַרמאַגט אַ פאַר שוואַרצע ליכטיקע אויגן ביי די זייטן אַרום פּיסקעלע
איז ברוינלעך, האָט זיך פון דער ווייטנס געדאַכט אַז דאָס הינטעלע שמייכלט,
איבערהויפט דאָן, ווען ביי אַ געוויסן רעפליק, קומט אים אויס צו ענטפערן,
מיט אַ כּי, כּי, כּי. „אין דעם איז באַשטאַנען די גאַנצע ראָל“ און מיט דריי
מאַל כּי, איז ער אַדורך געגאַנגען די גאַנצע פּיעסע.

וואָס לענגער ער איז אויף דער בינע, אַלץ מער אינטערעסאַנטער ווערט
ער, אפשר האָב איך צו יענער צייט, ניט פאַרשטאַנען די באַדייטונג פון
זיין אומדרייען זיך, דאָך האָב איך דערפילט, אַז ער מוז דאָ זיין, ער איז וויכ-
טיק, מיִדערקענט דאָס אין זיין פנים, און דערפאַר האָב איך די גאַנצע צייט
וואָס איך בין געזעסן אין טעאַטער, פון אים קיין אויג ניט אַראַפּגענומען.
ס'איז שוין געווען שפּעט ווען די פאַרשטעלונג האָט זיך פאַרענדיקט,
דאָך האָט זיך ניט געגלוסט פאַרלאָזן דאָס טעאַטער, נאָר ביז איך בין צו-
געקומען צו דער טיר אַרויסצוגיין, האָט אַלץ גענומען ביסלעכווייז פאַר-
שווינדן, נאָר ניט דער שטן, וועלכער, מיר האָט זיך אין אַנהייב געדאַכט, אַז
ער איז געווען אינגאַנצן איבעריק, אים האָב איך פאַר אַ לאַנגער צייט, ניט
געקענט פאַרגעסן, אַזאַ טיפּן איינדרוק האָט דער אַקטיאָר געמאַכט מיט זיין
שפּילן, דאָס איז געווען מאַריס שוואַרץ.

*

**

ווער ס'געדענקט סעקאנד עוועניו פון יענער צייט, איז זי געווען פאָר-
 רעכנט, פאָר דער יידישער בראָדוויי, ווייל דאָרט איז ניט נאָר געווען אַלע
 גרויסע יידישע טעאָטערס, נאָר טאָקע די גאַנצע פּראָפעסיע, אין 108 סעקאָנד
 עוועניו איז געווען די יידישע אַקטיאָרן יוניאָן לאַקאַל 1. אין נומער 40 איז
 געווען די וואָדעוויל יוניאָן לאַקאַל 5. אין 188 איז געווען די באַרימטע
 ראַיאָל קאַפע, דאָרט האָט מען אַלע מאָל געטראָפֿן די גאַנצע פּראָפעסיע
 פון יידישן טעאָטער, דער גאַנצער געגנט ביז העט אַרויף צו דער עטלעכע
 און צוואַנציקסטער גאַס, איז געווען פאַרצווייגט מיט קינסטלער, ווי אַ גע-
 דיכטער וואָלד מיט דעמבעס, און אַ יעדער אַקטיאָר האָט זיך אָנגעזען, ווער
 שמועסט נאָך פון די גרויסע, ווי יעקב פ. אַדלער, דייוויד קעסלער, באַריס
 טאַמאַשעווסקי, מאַריס מאַריסאָן, זיגמונד מאַגולעסקאָ, מאַריס מאַסקאָוויטש
 און אַ סך אַנדערע, איך האָב קיין איינעם פון זיי ניט אַדורכגעלאָזט, אויך ניט
 די פרויען וועלכע האָבן צו יענער צייט געשיינט ווי די שטערן אין הימל
 מיט זייער טאַלאַנט אין שיינקייט. בערטאַ קאַליש, קעני ליפּצין, סאַראַ אַדלער,
 מאַלווינאַ לאַבעל און אַ סך אַנדערע.

אפילו אין די גאָר קליינע טעאָטערס, וואו מ'איז אַריינגעגאַנגען פאָר
 אַזוי ווייניק ווי פאָר 5 סענט, איז מיר אויך געווען אינטערעסאַנט, ווייל אויך
 דאָרט זיינען געווען טאַלאַנטן, אַ פאָר פון די פרויען וואָס האָבן אין יענע
 טעאָטערס געשפּילט, זיינען שפּעטער געוואָרן באַרימטע אַקטריסעס אויף דער
 יידישער בינע, אַבער קיין איינע פון זיי, איז ניט געוואָרן קיין מאַריס שוואַרץ.
 וועמען און אין וואָס איך האָב שוין דערנאָך געזען, איז ניט געווען קיין
 פאַרגלייך, ווייל איך האָב זיי באַלד פאַרגעסן, און כאַטש ער, מאַריס שוואַרץ,
 איז צו יענער צייט געווען כמעט ווי אַן אָנפאַנגער אין ניו-יאָרק, אַרומגע-
 רינגלט מיט אַזעלכע גרויסע טאַלאַנטן, האָט ער דאָך מיט זיין שפּילן, גע-
 מאַכט אַ טיפן איינדרוק, ווי זאָגט מען, דאָס יונגע קליין ביימעלע, האָט
 זיך לעבן די ריזן שטאַרק אָנגעזען.

פאָר אַ צווייטער געלעגנהייט, האָב איך געמוזט וואַרטן. אין יאָר 1912
 האָב איך נאָך אַמאָל געזען די פּיעסע „אַ יעדע פרוי“. די פּיעסע איז כמעט
 געגאַנגען צוויי יאָר אין דייוויד קעסלער טעאָטער, ס'איז גלויב איך געווען
 אַ ספּעציעלע פאַרשטעלונג פאַרן דעמאָלטיקן מעיאָר געינאָר פון ניו-יאָרק.
 אַבער דאָס מאָל אַן דייוויד קעסלער, און ווען דער גרינער „ספּאַט“ האָט זיך

באויזן, איז אונטער אים אין דעם זעלבן גרויען דאָמינע, מיטן באַשליק־
שפיץ אויפן קאָפּ אַלס „נימאנד“ געשטאַנען מאָריס שוואַרץ.

מיר דאַכט זיך אַז עס פעלט עפעס... ער איז אָבער ניט שלעכט, ס'איז
גאַנץ מעגלעך, אַז דער צו שנעלער איבערגאַנג פון גאַרניט ביז צו דער
הויפט־ראַל, האָט מיך אַ ביסל שאַקירט, אָבער נאָך מער האָט מיר געפעלט
די ראַל וואָס מאָריס שוואַרץ האָט פריער געשפּילט.

און ווען מ'פרעגט מיך, הייב איך ניט אָן צו געדענקען, ביזן היינטיקן
טאָג, ווייס איך ניט, ווער ס'האַט די ראַל געשפּילט, איך וואָלט אפילו געקענט
שווערן, אַז איך האָב דאָס מאָל די ראַל אין גאַנצן אויף דער בינע ניט געזען,
און דאָך איז זי געשפּילט געוואָרן, פאַרשטייט זיך דורך אַן אַקטיאָר וואָס
האַט זיך אין גאַנצן ניט אָנגעזען, וואָס האָט דאָס באַוויזן? אַז ניט אין אַ סך
רעדן אויף דער בינע, קען מען דערקענען דעם אמתן טאַלאַנט, נאָר אין
אויסשפּילן דעם כאַראַקטער, איז טאַקע דער אָונט געווען אינטערעסאַנטער
פאַר מיר, איצט האָב איך נאָך מער ווי פריער געגלויבט אַז מאָריס שוואַרץ
איז דער גוטער אַקטיאָר.

כדי דער ליינער זאָל בעסער פאַרשטיין, פאַרוואָס איך שטרייך דאָ
אונטער מיין גלויבן אין מאָריס שוואַרץ אַז ער איז אַ גוטער אַקטיאָר איז
דערפאַר, ווייל ערשטנס איז ער געווען אַ גוטער אַקטיאָר, צווייטנס ווייל צו
יענער צייט, זיינען געווען אַ סך גוטע אַקטיאָרן, און צו שפּילן דייוויד קעס־
לערס אַ ראַל, און נאָך אין זיין טעאַטער דערצו, האָט מען באַדאַרפט וואַרטן
אַ לאַנגע צייט פאַר אַזאַ געלעגנהייט, נאָר מאָריס שוואַרץ האָט געהאַט צו
דעם אַ סך מזל.

גראַדע האָט זיך געמאַכט, דייוויד קעסלער האָט זיך צעקריגט מיט זיין
ווייבס זון מאַקס ווילנער, און ער האָט פאַרלאָזט דאָס טעאַטער, האָט מאָריס
שוואַרץ אים געמוזט פאַרטרעטן, איז דאָס אָבער מער ניט געווען ווי אַ שאַקל
פון אַ ווינט, און די גרויסע דעמבעס האָבן זיך אַ בויג געטאָן, האָט זיך דאָס
יונגע בימעלע מאָריס שוואַרץ, פאַר אַ וויילע אַרויסגעזען.

דאָ דאַרף מען אויך ניט פאַרגעסן, אַז אויף דער עוועניו זיינען געווען
אַ סך גרויסע טעאַטערס, מיט באַרימטע סטאַרס, און אַן אַ גרויסן נאָמען
האַט מען ניט געקאַנט אויפהאַלטן דאָס טעאַטער, און אַזעלכן ווי דייוויד קעס־
לער, איז אויפן מאַמענט אויך ניט געווען לייכט צו קריגן, און ווי דאָס ווערטל
גייט, שפּילן מוז מען, האָט מען דערווייל אַריינגענומען סאַראַ אַדלער, פאַר
עטלעכע פאַרשטעלונגען, איז דאָס פאַר מאָריס שוואַרץ געווען ווי געוואונטשן,

אין אירע פיעסן איז אים, מאַריס שוואַרצן, אויסגעקומען צו שפּילן צוויי הויפט־ראָלן, וועלכע האָבן דעם גרויסן יעקב פ. אַדלער, באַרימט געמאַכט, נחום אסתרן, אין דער פּיעסע „געבראַכענע הערצער“ פון ז. ליבין און דר. גאַלדענווייזער, אין דער פּיעסע „די אמתע קראַפט“ פון יעקב גאַרדין. ווען איך האָב אים געזען אין די צוויי ראָלן, האָב איך געטראַכט, אַז די פּראָווינץ איז אים גוט צונויג געקומען, ווייל דעם רעפּערטואַר וואָס ס'איז אים אויסגעקומען צו שפּילן, איז אים איצט לייכט געווען צו פּאַרטרעטן אין די צוויי הויפט־ראָלן, אמת יעקב פ. אַדלער איז טאַקע אין זיי געווען גרויס, אָבער מאַריס שוואַרץ איז אויך ניט געווען שלעכט אין זיי איבערהויפט ווען ס'האָבן אויך אין די פּאַרשטעלונגען פון ביידע פּיעסן אַנטייל גענומען אַזעלכע גוטע אַקטיאָרן ווי סעמיועל שנייער, בערעלע בערנשטיין, און טאַקע די גרויסע סאַראַ אַדלער אַליין, אַלע האָבן זיך גוט אָנגעזען, דאָך האָט שוין דאָן מאַריס שוואַרץ פּאַרמאַגט אין זיך עפּעס וואָס האָט אים אַרויסגעשטעלט, דערפּאַר אפּשר ווען איך האָב נאָר געהאַט די געלעגנהייט, בין איך געלאָפּן אים זען, אין וואָס ער האָט געשפּילט.

*
**

צו יענער צייט איז יידיש טעאַטער איבערהויפט פאַר די טויזנטער יידן וואָס זיינען יעדן טאָג געקומען אין דער גאַלדענער מדינה, געווען כמעט דער איינציקער פּאַרוויילונגס פּלאַץ, עפּעס אַנדערש אויף דעם געביט איז דאָך ניט געווען, האָבן די מענטשן געוואוסט, אַז זיי דאַרפן פאַרן טעאַטער פּונקט ווי מ'דאַרף פאַר עסן און שלאָפן, האָט מען געמוזט שפּילן טעאַטער אין יידיש כמעט אַ גאַנץ יאָר, ווינטער אין די גרויסע פּאַרמאַכטע טעאַטערס, און זומער אויף די „רוף־גאַרדנס“.

אויף דייוויד קעסלערס „רוף־גאַרדן“ האָט מען געשפּילט די באַרימטע פּיעסע פון יעקב גאַרדין „דער יידישער קעניג ליר“ און די הויפט־ראָל פון דוד־משהלעס, טאַקע דעם קעניג ליר אַליין, ווערט געשפּילט פון מאַריס שוואַרץ. (אַ שוואַכקייט פון וועלכער מאַריס שוואַרץ האָט אַלע זיינע יאָרן געליטן, ס'האַט אים נאָר געצויגן צו שפּילן קעניגע...) פאַרשטייט זיך אַז איך בין דאַרט געווען, און דאָס מאַל בין איך ניט איבערראַשט געוואָרן, ווייל ס'האַט געשמעקט מיט פּראָווינץ זיין גאַנצער קעניג, ווי גייט דאָס ווערטל, ער האָט ניט קאַליע געמאַכט, אָבער ס'איז ניט געווען גענוג געגעבן פון אַזאַ

טאלאנט ווי מאַריס שוואַרץ. פון אים האָב איך אַמווייניקסטנס שוין דער-
וואַרט אַ סך מער, ווייל מיין איצטיק קומען אין טעאָטער, איז שוין געווען
צוליב עפעס אַנדערש, ניט פאַר בלויז פאַרוויילונג, נאָר טאַקע עפעס לערנען
פון אים.

ס'איז שוין געווען באלד אַ יאָר ווי איך האָב שוין באַלאַנגט אין דעם
„טהאלי יוגנט דראַמאַטיק קלאַב“, געווען שוין ווי מ'זאָגט געכאַפט אין וועלן
שפּילן טעאָטער, איך טראָג שוין אין מיין קעשענע אַ ראָל, און אַלע מאַל גיב
איך מיך אַ טאַפּ צי איך האָב זי נאָך, ווער ווייסט ווער ס'זיצט לעבן מיר?
איך פיל שוין ניט ווי גלאַט אַ צושייער, נאָר טאַקע ווי איינער וואָס איז
געקומען פאַרלאַנגען מ'זאָל שפּילן בעסער טעאָטער, איך וויל דאָ עפעס לער-
נען, אָבער ס'איז עפעס ניט אַזוי ווי איך וואָלט געוואָלט ס'זאָל זיין, איך
הויב אָן זיך אַרומקוקן ווער ס'איז פאַראַן אין טעאָטער, בעסער געזאָגט אויף
דעם קעסלער „רוף-גאַרדן“.

דאָן זיינען אַקטיאָרן גרויס געוואָרן ניט נאָר צוליב זייער גרויסן טאלאַנט,
אַ סך מאַל וואָס די „פאַטריאָטן“ האָבן זיי געמאַכט, פאַר זיי האָבן די גוטע
אַקטיאָרן געהאַט דאָס קדחת, איבערהויפט ווען ס'איז זיי אויסגעקומען צו
שפּילן אַ ראָל פון זייער אַ באַליבטן סטאַר, און ווער שמועסט נאָך פון אַזאַ
סטאַר ווי יעקב פ. אַדלער, וועלכער האָט פאַרמאַגט אַ גאַנצע אַרמיי מיט
„פאַטריאָטן“.

דעם אָונט זיינען אויפן „רוף-גאַרדן“ געזעסן אַלע אַדלערס „פאַטריאָטן“,
און זייער מאַכט איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן אַפילו געקענט אַרונטער-
וואַרפן אַ קעניג, דערפאַר האָב איך פאַרשטאַנען פילט זיך מאַריס שוואַרץ
ניט אַזוי באַקוועם, אין דער היינטיקער פאַרשטעלונג, ער איז אויך געווען
אַרומגערינגלט מיט אַזעלכע אַקטיאָרן, מיט וועמען דער עולם האָט זיך גע-
רעכנט און טאַקע ליב געהאַט, דער פאַרוואַלטער פון „רוף-גאַרדן“ דעם
זומער, איז געווען סעמיועל שנייער, וועלכער האָט געשפּילט די ראָל פון
„יפּה“ און גוט געשפּילט, סעם קעסטין, איז ניט געווען שלעכט אין דער ראָל
פון „שמאַי“, זיגמונד וויינטרויב, אַלס „חריף“, און לואיס גילראָד, אַלס
„משה-חסיד“. ס'האַט זיך געפּילט אין מאַריס שוואַרץ שפּילן אַ נערוועזיטעט,
און אפשר אויך אַ מורא פאַר די „פאַטריאָטן“? פונדעסטוועגן בין איך פאַר-
בליבן זיין פאַרערער פאַר די אַלע יאָרן.

אַראַפּגייענדיק פון „רוף-גאַרדן“ האָב איך ווידער אַ טאַפּ געטאָן מיין
קעשענע, אויב איך האָב די ראָל, דאָס האָט מיך דערמאַנט ווי גיך מאַריס

שוואַרץ האָט אויסגעלערנט די חרײ גרויסע ראָלן, נחום אסתרן, פון „די גע-
בראַכענע הערצער“, דר. גאַלדענווייזער, פון „דער אמתער קראַפט“, און
דוד־משהלעס, פון „קעניג ליר“, ווי אַזוי האָט ער דאָס באַוויון? איך טראַג
זיך שוין אַרום מיט אַ ראָל אַזוי לאַנג...

ווי זאָגט מען, אַז מ'זוכט געפינט מען, און אויסגעפונען האָב איך דאָס
פאַלגנדע, ווען מאַריס שוואַרץ איז געקומען אין דייוויד קעסלערס טעאַטער.
איז דאָס געווען דורך דער רעקאַמענדאַציע פון מאַריס מאַריסאָן, און ער,
מאַריס שוואַרץ, איז שוין ווי מ'זאָגט געווען אַ פאַלנער אַקטיאָר, ער האָט
שוין געהאַט געשפּילט, צוויי יאָר אין באַלטימאָר. צוויי יאָר אין שיקאַגאָ.
און שוין געווען מער ווי גלאַט אַן אַקטיאָר אין פּילאַדעלפּיע. געשפּילט
מיט פאַרשיידענע טרופּעס, און אַפּטמאַל איז אים אויסגעקומען צו שפּילן מיט
די גרויסע סטאַרס, און דאָס האָט אים געגעבן אַ געלעגנהייט, ניט נאָר ווערן
רעפּערטואַרנע אין אַלע פּיעסן, נאָר אויך שפּילן מיט מאַריס מאַריסאָן,
וועלכער האָט באַלד אין אים אַנטדעקט דעם גרויסן טאַלאַנט, און ביי דער
ערשטער געלעגנהייט וואָס ס'האַט זיך געמאַכט, האָט אים מאַריסאָן רעקאָ-
מענדירט צו דייוויד קעסלער.

און וואָס מאַריס שוואַרץ האָט אַנגעזאַמלט דערפאַרונ אויף דער פּראָווינץ
איז אים דאָ איצט גוט צונגן געקומען, צוליב דעם, האָבן זיך אויך געשאַפן לע-
גענדעס וועגן מאַריס שוואַרצן, ס'האַט אויסגעוויון, אַז הימל און ערד האָבן
געשוואוירן, אַז אין דער פּראָפּעסיע זאָל קיין זאַך ניט גיין פאַרלוירן, אין די
יונגע יאָרן נאָך, האָט מאַריס שוואַרץ געהאַט אַ פּריינד, מיט וועלכן ער האָט
זיך יאָרן לאַנג אַרומגעשלעפּט איבער דער פּראָווינץ, יענער איז ביים פּאָך
געווען אַ סופּליאַר, און ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס דער פּריינד זיינער
איז געווען אַ סך קלענער פון אים, דאָך האָט ער איבער דעם גרויסן מאַריס
שוואַרץ „געבאַסעוועט“ ווי מיט אַן אייזערנער האַנט, ער האָט געוואוסט מאַ-
ריס שוואַרצעס שוואַכקייטן, און אויך געוואוסט ווי אַזוי אים אויסצונוצן, צום
ביישפּיל, ער האָט געוואוסט, אַז מאַריס שוואַרצן גייט אין לעבן צו שפּילן
די הויפּט־ראָל אין דער פּיעסע „דער יידישער קעניג ליר“, האָט ער נאָר
באַדאַרפט וואַרטן פאַר דער גינסטיקער געלעגנהייט, ווייל אין וועלכער טרופּע
ער איז מיט אים געווען, איז אַלע מאַל געווען אַ געשפּילטער און עלטערער
אַקטיאָר וואָס האָט געשפּילט די ראָל, און מאַריס שוואַרץ האָט געמוזט
שפּילן אַ צווייטע אַדער אַ דריטע ראָל, ביז די טרופּע איז צעפאַלן געוואָרן,

און מאַריס שוואַרץ מיט זיין חבר שוואַרצבערג זיינען געבליבן ווי אויפן וואַסער אין שיקאַגאַ.

איז וואָס זאָלן זיי טאָן? איצט איז געקומען די געלעגנהייט, און שוואַרצ-בערג, האָט זיך גענומען צו אים, און וואו זיי זיינען געגאַנגען און וואו זיי זיינען געקומען, האָט ער אים נאָר איינגערעדט:

— משה! קיין בעסערער דוד-משהלעס, איז נישט פאַראַן, דו קענסט זיין דער בעסטער, ווען דו געפינסט נאָר וואו צו שפּילן, דו קענסט זיי אַזוי אַרום ווייזן וואָס דו קענסט, און מיין נישט אַז איד מאַך דיר אַ קאַמפּלימענט, דו וויסט דאָך ווי גאַרדין זאָגט, אַז וואָס אַ מענטש וויל, דאַרף ער זיך אַליין נעמען, ווייל קיינער וועט דיר גאַרניט געבן, אַלץ מוזטו זיך אַליין נעמען, דו האָסט טאַלאַנט אַ סך מער ווי די אַנדערע, אָבער טאַלאַנט אַליין איז נישט גענוג, און זיצן מיט פאַרלייגטע הענט איז וואָס טויג דיר דער טאַלאַנט, ווער וועט פון דיר וויסן? משה גיב אַ טראַכט, אויב דו האָסט מיט וואָס, דו ביזט דאָך יאָ באַהאַונט מער פון די פּייער-מאַכער. (אַזוי האָט מען גערופן אַ סך אַקטיאָרן אויף דער פּראַווינק) דו מיט דיין כוח-הדבור, קענסטו דאָך איבעררעדן אפילו אוריאל מזיקן אַליין, פאַלג מיך, גיי און געפין אַ פּלאַץ, ס'מעג אַפילו זיין אויפן בוידעם, אויב דו ווילסט אַז מ'זאָל וויסן פון דיר, דאַרפסטו זיי נאָר ווייזן וואָס דו קענסט, דו מוזט שפּילן וועט מען רעדן פון דיר, נישט נאָר אין שיקאַגאַ, נאָר אויך אין ניו-יאָרק, ווי אַזוי מיינסטו זיינען אַלע געוואָרן גרויס? ווייל זיי האָבן געלאָזט הערן פון זיך, דאָס זעלבע דאַרפסטו אויך טאָן.

— אָבער ווי אַזוי?

— משה! פאַלג מיך, געפין אַ פּלאַץ וועלן מיר אויפפירן קעניג ליר, נאָך דעם וועסטו שוין נישט דאַרפן מער שפּילן מיט די לאַפּאַצאַנעס, זיי וועלן דאַנקען גאָט, אַז דו וועסט זיי וועלן אַרייננעמען אין דיין טרופּע, ווייז זיי נאָר וואָס דו קענסט, וועסטו שוין זען וואָס ס'וועט זיין.

— ביסט אפשר גערעכט, אָבער וואו געפינט מען דאָס פּלאַץ?

— ווען איד ווייס וואו... איך בין דאָך נישט קיין אַקטיאָר, מיך דאַרף דער עולם נישט הערן, איך דאַנק גאָט, אַז די אַקטיאָרן הערן מיך.

— פּראַסט גערעדט, אַז איך באַדאַרף מיך אַרויסלאָזן צו געפינען וואו מ'קען שפּילן אַ פאַרשטעלונג...

— פון קעניג ליר, און זוכן אַליין איז ווייניק, מ'דאַרף געפינען, אויב דו ווילסט שפּילן דוד-משהלעס אין דעם יידישן קעניג ליר.

מאָריס שוואַרץ, האָט געפונען אַ זאַל, אין אַגדען עוועניו, דער באַלע-
 באַס פון דעם זאַל איז געווען אַ דייטש, האָט ער אים גיך איינגערעדט ווי
 גרויס ער איז און זיי האָבן געמאַכט אַ געשעפט.
 — וואָס האָסטו דעם דייטש געזאָגט? — האָט שוואַרצבערג געפרעגט
 ביי שוואַרצן.

— צוערשט פאַרשטייטו דאָך האָב איך אים באַדאַרפט באַווייזן ווי
 גרויס איך בין, און דערנאָך ווי גליקלעך ער וועט ווערן ווען ער וועט מיך
 לאָזן אין זיין זאַל אויפפירן מיין גרעסטן סוקסעס קעניג ליר, און דערביי
 האָב איך דעם דייטש פאַרזיכערט אַז ער האָט נאָך אין זיין לעבן ניט געזען
 אַזויפיל געלט, וויפיל ס'וועט דאָס מאַל אַריינקומען.
 — נו יא, אַ דייטש איז גרינג איינצורעדן, ווי אַזוי האָסטו מיט אים אָפּ-
 געמאַכט?
 — אונטער וועלכע קאָנדיציאָנען ער וויל, דערפאַר דאַרף ער מיר אַליץ
 געבן.

— משה דו מיינסט אַז ער דאַרף אונדז אַליץ געבן.
 צוזאַמענצושטעלן די טרופע איז ניט געווען שווער, ווייל ס'זיינען
 פאַרבליבן אַקטיאָרן פון דער צעפאַלענער טרופע, און ווער האָט צו יענער
 צייט ניט געוואָלט שפּילן טעאַטער? ס'איז אַ סברא אַז אין שיקאַגאַ זיינען
 אַלע מאַל געווען יונגע מענטשן וואָס האָבן געוואָלט שפּילן טעאַטער, דאַכט
 מיר מער נאָך ווי אין ניו-יאָרק.

און ווען ס'איז געקומען צום צווייטן אַקט, און דער דייטש האָט געזען
 ווי ער איז אַריינגעפאַלן, האָט ער געכאַפט אַ שטעקן און גענומען יאָגן דעם
 קעניג ליר איבער די גאַסן פון שיקאַגאַ.

איך האָב אַ קורצן שמייכל געטאַן, ווען איך האָב געטראַכט דערפון, זייענ-
 דיק שוין אַליין אויך געכאַפט און געוואָלט שפּילן טעאַטער, האָט דאָס מיך
 ניט אָפגעשראַקן, פאַרקערט איך האָב מיך ערנסט פאַרטראַכט וועגן דעם,
 ווי אַזוי צו ווערן אַ יידישער אַקטיאָר, וויסנדיק אַז ס'איז נאָך צו פרי פאַר
 מיר, איך מוז און וויל נאָך לערנען, דאָס אָבער האָב איך נאָר געקענט פון
 די גוטע און גרויסע אַקטיאָרן.

זייער גיך האָב איך אויסגעפונען אַז אין דראַמאַטיק-קלאַב איז ניט פאַראַן
 פון וועמען צו לערנען, ווייל דער בעסטער פון זיי איז ניט מער ווי אַדעליטאַנט,
 מעג מען דאָרט אַפילו פאַרבלייבן דאָס גאַנצע לעבן, קען מען קיין פראַפע-
 סיאָנאַל ניט ווערן, אָבער אָנהייבן מוז מען דאָרט, האָב איך פונקט ווי אַנדערע

געוואָרט ביז ס'וועט זיך מיר מאַכן אַ געלעגנהייט, ביי זיך בין איך שוין געווען מער ווי אַ דעליטאַנט, נאָך אין אייראָפּע האָב איך פון דער „קאמער וואו דאָס האַלץ איז געלעגן“ געמאַכט אַ טעאַטער, און אַריינגעלאָזט פאַר אַ קנעפל, מ'זאָל זען ווי איך פאַרשטעל מ'ך, און מאַך די קאָמעדיע.

מיטן חוש פאַר בעסערס, בין איך אפשר געבוירן געוואָרן, ווייל ס'האָט מ'ך באַלד גענומען ציען צו דער בעסערער פּיעסע, און אויך צום בעסערן טעאַטער, וואָס מ'האָט צו יענער צייט געשפּילט, האָט מיר לאַנג ניט גענומען צו פאַרשטיין, וואָס ס'איז גוט, און וואָס ניט, און ווער ס'איז ווער, אפשר דערפאַר האָב איך געוואָלט זען מער פּיעסן, איבערהויפט די פּיעסן אין וועלכע מאַריס שוואַרץ האָט געשפּילט, ווייל ס'האָט זיך שוין דאָן געמערקט, אַז מאַר- ריס שוואַרץ ציט צו בעסערע און מער מענטשלעכע פּיעסן, ווייל שוין דאָן כמעט ביי זיין אָנהייב, האָט זיך שוין געמערקט אַז ער איז אַנדערש פון די אַלע אַנדערע אַקטיאָרן.

די פּיעסע וואָס איך האָב ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו זען, האָב איך באַשלאָסן צו קויפּן, אויב זי איז אַרויס אין דרוק, פון אַלע פּיעסן וואָס איך האָב צו יענער צייט געזען, האָבן צו מיר אַפּעלירט נאָר יעקב גאַרדינס פּיעסן, איך האָב אָנגעקויפּט וויפּל נאָר כ'האַב געקאָנט קריגן, און ביי יעדער גע- לעגנהייט האָב איך איבערגעקוקט געוויסע ראַלן, וועלכע איך האָב נאָך ביז דעם היינטיקן טאָג ניט פאַרגעסן, און שפּעטער זיינען זיי מיר גוט צונויך געקומען, און טאַקע דורך די פּיעסן האָב איך מ'ך דערוואוסט פון זייער אַ גוטן אַקטיאָר, וועלכער האָט געשאַפּן אַ סך גוטע ראַלן אין יעקב גאַרדינס פּיעסן, דאָס איז געווען מאַריס מאַסקאָוויטש.

דזשאַן מאַרינעט

אין יאָר 14-1913 האָט מאַדאַם מאַלווינאַ לאַבעל, איבערגענומען דעם קראָון טעאַטער, אויף דער באַוערי און דילענסי סטריט. דער סטאַר איז געווען מאַריס מאַסקאָוויטש, און אין דער טרופּע איז ביי איר אויך געווען די פּרימאָדאַנע מיני גורעוויטש און מאַריס שוואַרץ. פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב שוין ניט אַדורכגעלאָזט קיין איין געלעגנ- הייט, איבערהויפט די ערשטע אויפפירונג פון דער פּיעסע אַרציבאַשאָוס „אייפּערוכט“. מאַריס שוואַרץ האָט געשפּילט דעם סטודענט. מאַריס מאַס-

קאָוויטש געפעלט מיר און ווען איך פאַרלאָז דאָס טעאַטער טראַכט איך פון מאַריס שוואַרצן, ווי גוט ער האָט געשפּילט דעם רוסישן סטודענט, איך האָב אויך מאַריס מאַסקאָוויטשן געזען אין די פּיעסן „דער לעבעדיקער מת“ פון גראַף לעוו טאַלסטאָי, אין „קיך“. ער איז געווען אויסגעצייכנט אין די ראָלן. נאָר אַז מאַריס שוואַרץ האָט ניט געשפּילט, האָט זיך מיר געדאַכט אַז ס'פעלט עפעס.

מ'וויסט קיינמאָל ניט וואָס דער מאַרגן קען ברענגען אין יידישן טעאַטער, ווייל ס'איז ניט ווי אין די אַנדערע געשעפטן, פאַרקויפט מען ניט די סחורה היינט, וועט מען דאָס פאַרקויפן מאַרגן, בילעטן וואָס בלייבן, האָבן מאַרגן קיין שום ווערט ניט, אַפילו מיט אַ סוקסעס־פּיעסע איז מען ניט אַלע מאָל זיכער, דער סוקסעס איז אַלע מאָל געווען, ווי אַזוי מ'האַט פאַר־ענדיקט דעם סעזאָן. מ'האַט שוין באַלד אָפּגעשפּילט אַ דריי־פּערטל סעזאָן און ס'איז נאָך געווען אַ גרויסע פּראַגע, מיט וואָס צו זיין זיכער צו פאַר־ענדיקן. איז מען געקומען צום באַשלוס, אַז מען מוז נאָך אַוועקשטעלן אַ פּיעסע, דאָס איז אין יידישן טעאַטער קיינמאָל ניט געווען אַזוי לייכט, ווייל אחוץ וואָס מ'דאַרף האָבן אַ גוטע פּיסע, וואָס דאָס אַליין איז אַ גוטער קאַפּ־דרייעניש, איז אויך אַ פּראַגע וועגן געוויסע ראָלן, ווייל דאָרט וואו ס'זיינען פאַראַן „סטאַרס“ איז דער ענין ניט אַזוי לייכט, און צוליב דעם, האָט זיך שוין ניט איין טעאַטער פאַרמאַכט, אָבער אַזוי איז געווען די סיסטעם, און מ'האַט זיך ניט געקענט העלפן, דאָ אָבער אין דעם קראַן טעאַטער, האָט דער סטאַר געהאַט צוויי ברירות, אָדער שפּילן די ראָל וואָס ס'איז דאָ אין דער פּיעסע, אָדער אין גאַנצן אַרויס פון טעאַטער, פאַרשטייט זיך אַז מאַריס מאַסקאָוויטש האָט אָנגענומען די צווייטע ברירה, ער איז אַרויס פון טעאַטער, איז עס פאַר מאַריס שוואַרצן געווען די בעסטע געלעגנהייט, ער האָט אין דער נייער פּיעסע פאַרנומען זיין פּלאַץ.

אָבער אפילו צו אַזאַ געלעגנהייט, דאַרף מען ניט נאָר טאַלאַנט אַליין, נאָר אויך מזל, און דאָס האָט מאַריס שוואַרץ געהאַט, ווייל ס'איז ניט געווען קיין פּראַגע פון גלאַט אויפּפירן אַ פּיעסע, פון די אַמאָליקע דראַמאַטורגן וואָס האָבן צוגעשטעלט פּיעסן פאַרן טעאַטער, דאָ האָט מען געהאַט צו טאָן מיט אַ מיטאַרבעטער פון „פאַרווערטס“, וועלכע האָט פאַרמאַגט אַ גרויסע צירקולאַציע, און דאָס האָט אַ סך געמיינט פאַרן יידישן טעאַטער, און נאָך מער פאַר מאַריס שוואַרצן, דערצו איז דער נאַמען פון דער פּיעסע געווען סענסאַציאָנעל, אין דער צייט ווען יידישע מיידלעך האָבן חתונה געהאַט פאַר

„איטאליענער“, קיין גרעסערער אומגליק פאר דעם יידישן פרומען אימי-
גראנט האָט ניט געקאָנט זיין, און אַזוי גיך ווי ס'האַבן זיך באַוווּזן די אַפּישן
אין די פענצטער פון די יידישע געשעפטן, איז באַלד געוואָרן אַ גרויסע טרע-
וואַגע אויף דער יידישער גאַס.

כמעט אין אַלע גאַסן, פון „ברום“ און „פיטס“ סטריט ביז אויף אַ יעדן
ראַג פון דילענסי סטריט, האָבן די אַפּישן אַרויסגעקוקט דורך די פענצטער
מיט גרויסע אותיות — „ביילע מאַרינעט“, פון בערל באַטווּניק, מיט
מאַריס שוואַרץ אין דער הויפט-ראַלע, אַלס „דזשאַן מאַרינעט“ דער אי-
טאַליענער.

מאַריס שוואַרץ האָט די געלעגנהייט ניט אַדורכגעלאָזט, ער האָט אויף
זיך ווי אויך אויף דער ראַל געאַרבעט, און דערפאַר איז ער איבער נאַכט
געוואָרן דער געשפרעך פון ניו-יאָרק. וואוּ מ'איז געאַנגען און וואוּ מ'איז
געשטאַנען, אין אַלע קאַפען, אין אַלע געשעפטן, האָט מען גערעדט פון מאַריס
שוואַרץ, ווי גרויס, און ווי גוט ער איז אין דער ראַל פון דעם איטאַליענער.

— איר האָט שוין געזען דעם איטאַליענער ?

האַט איין פרוי געפרעגט דער אַנדערער וועלכע האָט געקוקט אויף
דעם אַפּיש וואָס איז געהאַנגען אין פענצטער פון דעם געשעפט.

— ווי אַזוי הייסט ער אין יידיש ?

— מאַריס שוואַרץ.

— אים האָב איך דאָך געזען אויפן „רוף-גאַרדן“.

— גייט אים זען דאָ, אַזוינס האָט איר נאָך ניט געזען...

— אַזוי, זעט עס טאַקע אויס אַז ער וואַקסט.

— ווי אויף הייוון...

— וועט ער טאַקע אַמאָל זיין איינער פון די גרויסע.

— און אפשר נאָך גרעסער, איך זאָג אייך, אַז מ'קען שווערן אַז ער איז

אַ געבוירענער איטאַליענער, זיצנדיק אין טעאַטער, האָב איך מיך שיר פאַר-
געסן, און געוואָלט אויסשרייען, לאַקש לאַז צו רו אַ יידישע טאַכטער, ס'איז
מיר פשוט געווען אַ רחמנות אויף דעם ווייבל.

— אַ מצווה אויף איר, וואָס איז ס'איז ווייניק פאַראַן יידישע בחורים ?

און ווען איך בין געזעסן אין טעאַטער, און געזען די פאַרשטעלונג האָב
איך געמוזט צוגעבן אַז די פרוי האָט רעכט געהאַט, זי האָט געוואוסט וואָס
זי רעדט, ער האָט מיך אויך געמאַכט צו גלויבן, ווי ער האָט זיך איינגעלעבט
אין דער דאָל אַלס דער איטאַליענער איז ווירקלעך געווען אים צו באַוואונ-
בן.

דערן, ווי פערפעקט ער איז געווען אין זיין יעדן קער, איך האָב אפילו פאַרשטאַנען, אַז ס'האַט אים לאַנג ניט באַדאַרפט נעמען זיך איינצולעבן אין דער ראָל, ווייל אַיעדער איטאַליענער רעדט מיט די הענט, און אַ סך פון זיי האַנדלען כמעט ווי להבדיל יידן... ער איז אָבער פאַרט גוט, ער ברענגט זייער נאַטירלעך אַרויס ווי ווילד און שלעכט אַן איטאַליענער קען זיין, מיט אַזוי פיל טעמפעראַמענט, וואָס נאָר דאַכט זיך איין מאַריס שוואַרץ האָט דאָס פאַרמאָגט, און מ'קען אים גלויבן וואָס ער שפּילט, זיין חרטה אויפן שידוך האָב איך געגלויבט, בין איך טאַקע פון טעאַטער אַוועק אַ באַגייס-טערטער.

וואָס נאָך קען מען דערוואַרטן? מאַריס שוואַרץ האָט אַלץ דערגרייכט, אַ סוקסעספולע פּיעסע, אַ וואונדערבאַרע ראָל, ער איז גוט אין דער ראָל, ס'האַט אים אויך צוגעשפּילט, וואָס דער מחבר פון דער פּיעסע איז אַ מיט-אַרבעטער פון דער גרעסטער יידישער צייטונג אין דער וועלט, זיינען זיינע רעצענזיעס זייער גוטע, קיין פאַבליסיטי דאָס מאַל פעלט אים ניט, דאָס מאַל האָט ער מער ווי ער האָט זיך ווען געריכט צו האַבן, שפּילט די הויפּט-ראָל, אין ניו-יאָרק, אין אַ גרויס טעאַטער, וואָס נאָך קען זיך אַ יידי-שער אַקטיאָר ווינטשן? ווייזט זיך אָבער שפּעטער אַרויס, אַז אפילו מיט דעם אַלעמען, איז מאַריס שוואַרץ אויך ניט געווען אין גאַנצן צופרידן, און אפשר מיט רעכט, ווייל לאַנג האָט די פּיעסע ניט געקאָנט גיין, ס'איז שוין געווען דער סוף פון סעזאָן.

אויב בלויז אַ צופאַל, און אַז דאָס גליק האָט אים שוין יאָ צוגעשפּילט, איז דאָס פאַר מאַריס שוואַרץ ניט געווען גענוג, און ווייטער גיין, איז שוין ניט געווען אַזוי לייכט פאַר מאַריס שוואַרצן, מ'דאַרף ניט פאַרגעסן מיט וועמען ער איז צו יענער צייט געווען אַרומגערינגלט, מיט אַזעלכע גרויסע ווי יעקב פ. אַדלער, דייוויד קעסלער, מאַריס מאַסקאוויטש, באַריס טאַמאַשעווסקי, מאַריס מאַריסאָן און נאָך אַנדערע גרויסע טאַלאַנטן מיט וועמען מ'האַט זיך גערעכנט, און אַ מענעדזשער האָט מען אויך באַדאַרפט האַבן, ווער ס'זאָל נעמען אַ טעאַטער, אָבער מאַריס שוואַרץ שטעלט זיך דערפאַר אויך ניט אָפּ, זיי אַלע זיינען טאַקע גרויס, און ער דאַרף נאָך אַרבעטן אויף זיך אַנערקענט צו ווערן, נעמט ער פאַר איין זומער איבער דעם נעשאַנאַל „רוף גאַרדן“, און פירט אויף אַ קאָמעדיע, „מיש-מאַש“, וואָס גאַלדבערג (דער גולן) האָט פאַר אים איבערזעצט, ער האָט די פּיעסע געשפּילט אַ גאַנצן זומער. אָבער ווען ס'קומט צום נייעם סעזאָן, איז מאַריס שוואַרץ ווידער אַנ-

גאזשירט אין דייוויד קעסלערס טעאטער, און שפילט וואָס מ'גיט אים, און דאָ האָט ער איצט אַ סך צרות פון געוויסע אַקטיאָרן און אויך פון דער יידישער אַקטיאָרן-יוניאָן.

*
**

אין די דראַמאַטישע ליטעראַרישע פאַראיינען, וואו איך האָב צו יענער צייט פאַרבראַכט, איז אפילו דאָס וואָרט שונד געווען טריף, מיר איז שוין ניט געווען וויכטיק וואָס מ'שפילט, נאָר ווער ס'שפילט, מיין איצטיקער אָפט גיין אין טעאטער, איז ניט געווען אַזוי צוליב דער פּיעסע, נאָר צוליב דעם אַקטיאָר, אָדער אַ צווייטן, וועלכן איך האָב געוואָלט זען שפּילן, דערפאַר אפשר האָט זיך ביי מיר געשאַפן אַ שוואַרכקייט צו זייערע ערן-אָוונטן. פאַרוואָס? ווייל נאָר צו אַזאַ אָוונט, האָט מען געקענט זען דעם, אָדער אַ צווייטן אַקטיאָר, אין אַ גוטער ראַל, און נאָר אַזוי אַרום האָב איך מיך דער-וואוסט ווער ס'איז אַ גוטער אַקטיאָר.

אויף די אַפּישן, אין אַ ווינקל איז געווען אַנגעוויזן אַזאַ אָוונט, אָבער ניט אַלע מאָל האָב איך מיך דערצו צוגעקוקט, שפאַציר איך איין פאַרנאָכט אויף דער טעאטער עוועניו, און פאַרן דייוויד קעסלער טעאטער שטייט אַ ספּעציעלער שילד אַרויסגעשטעלט, אַז היינט אָוונט ווערט געשפּילט די באַרימטע פּיעסע „אויף דער עלטער“, פון איזידאָר זאָלאַטארעפּסקי. צום ערן-אָוונט, פון דעם מייסטער פון געלעכטער, בערעלע בערנשטיין.

גלאַט זען אַזאַ פאַרשטעלונג, וואָלט איך זיכער ניט אַריינגעגאַנגען, נאָר אַזוי ווי ס'איז איין ערן-אָוונט, און כאַפּנדיק אַ קוק אין דער לאַבי פון דעם טעאטער, און געזען וואו ס'איז געשטאַנען ניט ווייט פון דער קאַסע, בערעלע בערענשטיין, סעמיועל שנייער און מאָריס שוואַרץ. וויבאַלד אַזוי מוז איך שוין אַריינגיין זען וואָס מאָריס שוואַרץ שפּילט. ס'האָט מיך גאַרניט איבערראַשט, וואָס דאָס טעאטער איז געווען איבערגעפאַקט, ווייל צו יענער צייט זיינען פון די בעסערע אַקטיאָרן, זייערע ערן-אָוונטן געווען אויספאַר-קויפט, ווער רעדט נאָך ביי אַזאַ ליבלינג ווי בערעלע בערענשטיין? אין טעאטער קומען דעם אָוונט די גאַנצע משפּחה פּערזענלעכע פּריינד, באַקאַנטע, און די לאַנדסלייט, אָבער אַזוי פּיל מענטשן אין אַ פּראַסטן דאַנערשטאַג, האָב איך געזען דאָס ערשטע מאָל. גאַנץ וואַרשע איז דאָרט געווען, איך בין זיכער אַז ביי זיי איז ניט געווען קיין פּראַגע וואָס מ'שפּילט, אָדער ווער ס'שפּילט, זיי זיינען געקומען זען זייער ליבלינג, זייער לאַנדסמאַן, דעם באַ-

רימטן קאַמיקער בערעלע בערענשטיין. אין זיין אויפנאַמע האָב איך דאָס דערקענט, און ווען איך האָב זיך אַ ביסל באַרואיקט פון דער גרויסער אויפנאַמע, וואו איך האָב געמיינט אַז דאָס טעאַטער איז שיר איינגעפאַלן, האָב איך מיך ערשט אַרומגעקוקט, טראַכטנדיק, ווער שפילט היינט די הויפט-ראָל? פון מרדכי קאספער? אויב ניט דייוויד קעסלער, בין איך געווען זיכער, אַז מאַריס שוואַרץ האָט אַ גוטע געלעגנהייט צו ווייזן היינט אַונט פאַר אַזאַ עולם וואָס ער קען, ווי באַגייסטערט זיי זיינען. אַרויסגעקומען אויף דער בינע איז קלמן יואוועליר, אין דער ראָל פון מרדכי קאספער, בין איך געבליבן זיצן מיט פאַרדרוס, ס'האַט מיך שוין אפילו ניט אינטערעסירט, ווען נאָך דער פאַרשטעלונג האָט זיך אויף דער בינע באַווין אַ שיינ מיידל, און געשפילט וואונדערבאַר אויף אַ פידל, און נאָכן קאַנצערט האָט זי אַרונטער-גענומען דעם פאַרוק און ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן אַז ס'איז בערעלע בערענ-שטיינס יינגסטער זון.

כ'ווייס ניט פאַרוואָס, נאָר ס'האַט מיך עפעס פאַרדראָסן, פאַרוואָס מאַריס שוואַרץ האָט צו אַזאַ גרויסע אַונט וואו דאָס טעאַטער איז געווען איבערגע-פאַקט, באַדאַרפט שפילן דעם שלעכטן איידעם? דערפאַר אפשר בין איך פאַר אַ לאַנגער צייט ניט געגאַנגען אין יידישן טעאַטער.

אין קעסלערס טעאַטער האָט מען אפילו אַפט געשפילט אַ בעסערע פיעסע, אַחוץ גאַרדין, דאָך האָבן זיך געפונען אַזעלכע אין דער פראַפעסיע, וואָס האָבן אַפט געחזוקט פון דעם וואָרט ליטעראַטור, אַנדערע האָבן אפילו געלאַכט, אַז ס'איז גאַרניט פאַראַן אַזאַ זאַך ווי ליטעראַטור, און נאָך אַנדערע האָבן דאָס פאַרטייטשט אַזוי: «ס'איז דאָ אַ גוטע פיעסע און אַ שלעכטע פיעסע, אַבער אַלץ וואָס ווערט אַנגעשריבן איז ליטעראַטור, אַ סך האָבן אפילו דעם באַגריף אויך ניט געהאַט, דערפאַר האָט זיך צו יענער צייט געשאַפן ווי אַן אַפענער קאַמף, זיי האָבן געוואוסט אַז דער פיינשמעקער פון בעסערס האָט פיינט דעם שונד און די שונדיסטן האָבן פיינט געהאַט דעם ליטעראַט, כאַטש אין די אויגן האָבן זיי אים געשמייכלט, אַבער ווען ער האָט זיך פון זיי אַוועקגעדרייט, האָבן זיי אים אויסגעלאַכט, און אַפטמאַל חזק געמאַכט, ס'איז פאַרשטענדלעך אַז דאָס האָט זיך גענומען פון זייער אומזיסן.

די וועלכע ווייסן ניט, ווי אַזוי אַזעלכע אַקטיאָרן פילן, ווען איינער פון די בעסערע אַקטיאָרן האָט אַן ערן-אַונט, וויל איך דאָ איבערגעבן ווי אַזוי דער באַטרעפנדער וואָס דאַרף נאָך שפילן אין דער פיעסע, האָט דאָ די מעג-לעכקייט אויסצוגיסן אַ ים מיט גאַל צו דעם בענעפיציאַנט, וואָס מיר רופן

פראפעסיאָנעלע ניט פאָרגינעריי, ס'איז ביי זיי ווי איינגעגעסן אין די ביינער, און וואָס איינער ווינטשט דעם צווייטן, זאָל עס נאָר אַריינפאלן אין ים.

ס'ווערט אָבער געמאַכט אַזוי פאַרשטעלט, אַז ס'איז שווער צו דערקענען, אַז זיי מיינען דאָס ניט, דער וואָס דאַרף שפּילן, און האָט ניט קיין חשק, איז וואו ער וועט באַגעגענען דעם בענעפיציאַנט, וועט ער אים אַ קלאַפּ טאָן אין דער פלייצע זאָגנדיק:

— ניט געזאָרגט מיין פריינד, אויף מיר וויסטו דאָך אַז דו קענסט זיך פאַרלאָזן, זאַלסט אַזוי זיין זיכער מיט אַ געפאַקט טעאַטער (ער מיינט דאָס ניט) ווי דו ביסט זיכער, אַז איך וועל קענען מיין ראָל, איך בין דאָך עפעס דיין פריינד, וועל איך דיך וועלן פאַרשעמען?

ניין פון צען מיינען קיינמאַל ניט וואָס זיי זאָגן, און ער טראַכט ביי זיך, אַט וועל איך מיר גיין ברעכן דעם קאַפּ פאַר איין נאַכט, מ'קומט דען מיך זען? ס'איז דאָך זיין בענעפיט.

דאָ דאַרף מען זיך פאַרשטעלן, ווען די צוויי, חוּק, און ניט פאַרגינער, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אין דער קאַפּע, און אויפגעמאַכט אַ צייטונג, און געזען אַז מאַריס שוואַרץ גייט צו זיין ערן-אַונט שפּילן „די גייסטער“, איז פאַרגעקומען אַזאַ געשפרעך:

ערשטער אַקטיאָר: זעט נאָר קאַלעגן, וואָס משה פאַרגינט זיך...

צווייטער אַקטיאָר: וואָס אַזוינס?

ערשטער אַקטיאָר: ניט אַנדערש, ווי שפּילן „די גייסטער“.

צווייטער אַקטיאָר: די וואָס? און פון וועמען?

ערשטער אַקטיאָר: די גייסטער, פון, ווי אַזוי הייסט ער? איבסן.

ערשטער שרייבער: פון הענריק היבסן.

צווייטער שרייבער: ס'איז ניט קיין שלעכטע פיעסע, אונטער וועמענס

רעזשי?

צווייטער אַקטיאָר: געוויס רעזשיסירט פון אים אַליין...

ערשטער אַקטיאָר: נאָך דאָס אויך, ס'איז שוין גענוג אַז ער גייט דאָס

שפּילן. רעזשי מאַריס מאַריסאַן.

ערשטער שרייבער: אַריינקוקנדיק אין דער צייטונג, האָט אַ קרומען

שמיכל געטאָן, און שטיל געזאָגט: „ס'איז גאַרניט אַזוי גרינג איבערנאַכט

צו ווערן אַ ליטעראַרישער אַקטיאָר, ער מיינט געוויס אַז ער וועט זיין בע-

סער פון אַרלעניפּין.

ערשטער אקטיאָר: ער וויל נאָר זיין אַנדערש, ער מיינט אַז דאָס איז דער איטאַליענער.

צווייטער אקטיאָר: ווייזט אויס אַז דער יידישער רעפערטואַר געפעלט אים ניט.

ערשטער אקטיאָר: ער מוז קריכן צו די גויים?

צווייטער אקטיאָר: ניט אַנדערש, ווי ער וויל טאַקע ווייזן, ווי ער האָט פריער געזאָגט. (אַנווייזנדיק אויפן שרייבער) אַז ער וועט זיין בעסער פון דעם ווי אַזוי האָט ער געהייסן?

ערשטער שרייבער: אַרלעניף, פאַר דעם גלויב איך, דאַרף ער נאָך וואַרטן.

צווייטער שרייבער: וואַרטן אַליין איז ניט גענוג.

אין מיטן פון געשפרעך איז אַריינגעקומען אַן אַקטריסע, זייער אַ שיינע מיט אַ ליבלעכן שמייכל איז זי צוגעקומען צום טיש לעבן דער זייט פון ערשטן שרייבער, געווען איז זי באַשעפטיקט אין אַ קליין טעאַטער ווי די גאַנצע טרופע איז באַשטאַנען פון צוויי אַקטיאָרן, און ביי דער געלעגנהייט, ווען זי האָט דערהערט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך, האָט זי זיי געוואַלט פאַר-זיכערן, אַז זי גייט אויך אַמאָל זען אַ בעסערע פאַרשטעלונג, האָט זי זיך באַלד אַריינגעמישט אין געשפרעך, זאָגנדיק:

אַקטריסע: אַז ער וועט זיין אַזוי גוט ווי פישמאַן. (מיינענדיק יעקב פישמאַן, פון דראַמאַטיק פאַראיין, וועלכער האָט געשפילט „אַסוואַלד“ אין די גייסטער) וועט ער ניט זיין שלעכט. שמייכלענדיק צו די שרייבער.

צווייטער אקטיאָר: אַזוי, אַזוי. ביסט שוין אויך געכאַפט געוואָרן פון דער קרענק?

אַקטריסע: פאַרוואָס אַ קרענק? אַ פאַרלאַנג צו בעסערס, מיינט ניט צו זיין קראַנק, איך מיין אַז אַקטיאָרן, וואַלטן זיך געמעגט אַ ביסל פאַרטראַכטן, אין טעאַטער מוז שוואַרץ שפילן וואָס מ'גייט אים, אַבער צו זיין אַוונט. מעג ער דאָך שפילן אַ בעסערע פיעסע, ווען נאָך קען ער האָבן אַזאַ געלעגנהייט? ערשטער אקטיאָר: ער וואַלט בעסער באַדאַרפט אויסנוצן די געלעגנהייט צו מאַכן געלט.

צווייטער אקטיאָר: ווי ווייניק אַקטיאָרן פאַרשטייען געשעפט, ווען מ'מאַכט אַן אַוונט, וויל מען דאָך מאַכן אַ פאַר דאַלאַר, איז מיט אַזאַ... ערשטער אקטיאָר: איך וואַלט דאָס געוואַלט פאַרדינען אלע וואָך, וואָס דאָס וועט אים קאַסטן.

צווייטער אַקטיאָר: און נאָך אין אַזאַ טעאַטער.
 ערשטער אַקטיאָר: נו, און אין איר טעאַטער, — אַנווייזנדיק אויף איר
 — וואָלט איך דען גענומען אַ „טשענס“?
 צווייטער אַקטיאָר: ביסטו דאָך טאַקע אַ פּראַקטישער מענטש, איך האָב
 עס גאַרניט געוואוסט.

ערשטער אַקטיאָר: ס'איז נאָך פאַראַן אַ סך זאַכן וואָס דו ווייסט ניט.
 אַקטריסע: איך בין זיכער, אַז מאַריס שוואַרץ, ווייסט יאָ וואָס ער טוט.
 ווען זי האָט דאָס געזאָגט, האָט מען איר אַוועקגערוּפּן, און דער ערשטער
 אַקטיאָר האָט באַמערקט ווער ס'האָט איר גערופּן, האָט שטיל ווי צו זיך
 געזאָגט: „אַ וועלכן פּישמאַן האָט זי געמיינט?“
 צווייטער אַקטיאָר: וועט איר שוין זען, וואָס דער סוף וועט זיין. ער האָט
 אַ שמייכל געטאַן, דערנאָך צוגעגעבן: איך זע שוין ווי זי ווערט אַ ליטעראַריש
 טינטערל...

צום באַדויערן האָבן זיי דאָס מאָל געטראָפּן, פּינאַנציעל איז ניט געווען
 גענוג צו דעקן די קאַסטן פאַר דער פּאַרשטעלונג, מאַריס שוואַרץ האָט נאָך
 געמוזט צוטראָגן פון זיין קעשענע גאַנצע פּופּציק דאָלאַר. אַ סומע וואָס איז
 צו יענער צייט געווען זייער גרויס, אָבער ס'האָט אים ניט אָפּגעשראַקן,
 ס'איז אַ סברה אַז שוין דאָן האָט מאַריס שוואַרץ געחלומט פון אַ בעסערן
 טעאַטער.

*
 **

וואָס איך געדענק, מיט דער אויסנאַמע פון דעם סעזאָן ווען מאַריס שוואַרץ
 איז געווען אין דעם קראַון טעאַטער, אויסער דער פּראָווינץ, האָט ער אַלע
 מאָל געשפּילט מיט דייוויד קעסלער, נאָך אפילו איידער דער גייער דייוויד
 קעסלער טעאַטער אויף דער צווייטער עוועניו האָט זיך אויפּגעמאַכט, דאָס
 איז געווען אין דעם ברוקלינער ליריק טעאַטער אויף „סיגל סטריט“.
 אויך ווען מאַריס שוואַרץ האָט געהאַט אַ געלעגנהייט, האָט ער נאָר
 געוואָלט שפּילן יעקב פּ. אַדלערס ראָלן. אַ שוואַכקייט פון וועלכער ער האָט
 זיך קיינמאָל ניט באַפּרייט, אין ניו-יאָרק אָבער איז דאָס אים זעלטן גע-
 לונגען. האָט ער פּאַרשטאַנען אַז פון הימל וועט גאַרניט אַראַפּפּאַלן, האָט
 ער גענומען אַרבעטן אויף זיך, און ווי זאָגט מען, אַז מ'אַרבעט מוז עפעס
 אַרויסקומען, פּאַרשטייט זיך אַז צו יענער צייט איז דאָס געווען אַ גרויסע
 דערגרייכונג, מאַריס שוואַרץ האָט זיך פּערפעקטעט אין אימאַטאַציעס, ווי

ער האָט קינסטלעריש נאָכגעמאַכט די דריי גרויסע סטאַרס פון דער יידישער בינע. אַדלער, קעסלער און טאַמאַשעווסקין. מיט דעם איז ער ביים עולם געוואָרן דער גרעסטער ליבלינג.

דאָס האָט מער פון אַלעמען פאַרדראָסן דעם נשר-הגדול, און פאַר קיין פאַל האָט ער דאָס ניט געקענט פאַרשווייגן, דערפאַר האָט ער וואו ער האָט נאָר געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַווייזן אויף אַ בינע אים אַטאַקירט, אַ סך מאָל זייער פאַרדריסלעך, האָט ער צום עולם געזאָגט:

— „גאַספּאַדאַ“, בעסער געזאָגט ווערטעס פובליקום, „פּאַנימאַיעטיע“ איך מיין אַז איר כאַרשטייט, אַז מער ווי איין יעקב פ. אַדלער, איז ניטאָ, די אַלע וואָס דרייען זיך איצט אַרום אויף דער בראַדווייסקאַיאַ „אוליבאַ“ און קרימען זיך מיר נאָך, דאַרפט איר „גאַספּאַדאַ“ פאַרשטיין אַז דאָס איז איין „אַבעזיאַנע“, ניט מער ווי אַ מאַלפע, וועלכע איר קענט זען אויף אַ קאַטע-רינקע, און לאַזט אייך ניט איינרעדן, אַז מ'קען איבערנאַכט ווערן אַ יעקב פ. אַדלער. פאַרשטייט, הויך געשעצטע פובליקום, אַז ס'איז ניט פאַראַן נאָך אַ יעקב פ. אַדלער, נאָר דער וואָס שטייט דאָ פאַר אייך, און לאַזט אייך ניט איינרעדן, אַז דער וואָס קרימט זיך מיר נאָך איז דער ריכטיקער, און ביי דער געלעגנהייט, דאַנק איך אייך פאַר די וואַרעמע פעטש וואָס איר האָט מיר געגעבן, איך ווינטש אייך „גאַספּאַדאַ“, איר זאָלט דערלעבן מיך צו פאַטשן, אַ סך יאָרן, און קומט אין טעאַטער נאָר זען דעם אמתן יעקב פ. אַדלער.

אַט דעם מאַנאַלאָג האָט יעקב פ. אַדלער איבערגעהזרט אַזוי אַפט ווי ער האָט געקענט, ניט אַזוי פיל דערפאַר וואָס ער האָט אים אַזוי גוט אימע-טירט, נאָר דערפאַר, ווייל מאַריס שוואַרץ האָט אויף דער פּראַווינץ אַפּגע-שפּילט אַלע זיינע ראָלן.

אַבער אין גאַנצן מאַריס שוואַרץ שולד איז דאָס אויך ניט געווען, די געשעפטלעכע זייט פון טעאַטער, איז געלעגן אין פּריוואַטע הענט, איבער-הויפט אויף דער פּראַווינץ, און זיי האָבן מער אין זינען געהאַט די קאַסע ווי עפעס אַנדערש, מיטן מאַראַלישן דערפאַלג האָבן זיי זיך ווייניק וואָס גע-רעכנט... ביי זיי איז די פּיעסע געווען גוט, וועלכע האָט אַנגעפּילט די קאַסע, אויב דאָס איז פאַרפּאַלקאַמט געוואָרן איז שוין אַלץ געווען גוט, אייניקע האָבן זיך אפּילו אויסגעדריקט, אַז אַט דאָס איז אַ ליטעראַרישע ווערק, וואָס פּילט אַן דעם „באַקס אַפּיס“, ס'איז ניט וויכטיק ווער ס'האַט דאָס

אָנגעשריבן, אָדער ווער ס'שפּילט, מיט דער ליטעראַטור וואָס די לאַנג- האַריקע קרענקס ווילן, קען מען די קאַסטן ניט דעקן.

אַט די פּוקסן מענעדזשערס האָבן קיינמאַל ניט אַדורכגעלאָזט די גע- לעגנהייט, ווען ס'האַט אָנגעריסן אַ פּיעסע אין ניו-יאָרק. זיי האָבן שוין פאַרשטאַנען ווי אַזוי דאָס אויסצונוצן, איבערהויפט אַזאַ פּיעסע וואָס איז גע- וואָרן אַ סוקסעס פאַר אַ סעזאָן אָדער מער, זיי האָבן שוין ניט געוואָרט ביו דער סעזאָן וועט זיך ענדיקן, און אַרויסברענגען די פּיעסע מיטן אַריגינעלן „קעסט“, נאָר מ'האַט זיך באַלד געשטעלט אין פאַרבינדונג מיטן טור מע- נעזשער, און ס'איז געשלאָסן געוואָרן אַ געשעפט.

אַבער די פּיעסע אַליין, האָט זי געמעגט זיין ווי גרויס, האָט מען אויף דער פּראָווינץ ניט געקאַנט ברענגען, מ'האַט געמוזט האָבן, ווי זיי האָבן דאָס אָנגערופן אַ „קעפל“. געמיינט האָט דאָס אויב ס'איז אין מיטן סעזאָן, און מען קען ניט קריגן קיין גאַנצן סטאַר, איז כאַטש איינעם וועמען מ'קען אָנפאַרטרויען אַזאַ ראָל ווי יעקב פ. אַדלער שפּילט, און דער עולם זאָל גלויבן, אַזאַ געלעגנהייט האָט אויך מאָריס שוואַרץ געהאַט דעם סעזאָן, ווען יעקב פ. אַדלער, האָט אויפגעפירט אין דעם „פּיפּלס טעאַטער“ וואָס האָט זיך געפונען אויף דער באָרי, דעם צווייטעזאַניקן סוקסעס פון „די לעבעדיקע יתומים“, פון איזידאָר זאלאַטארעווסקי.

די פּוקסן מענעדזשערס האָבן שטאַרק געהאַלטן פון דעם ווערטל, שמידט דאָס אייזן, ווייל ס'איז הייס, האָט מען טאַקע גלייך גענומען האַנדלען, און קיין בעסערן פאַר דער ראָל וואָס יעקב פ. אַדלער שפּילט, האָט מען ניט געקענט געפינען ווי מאָריס שוואַרץ.

זיינען טאַקע באַלד אַוועק פאַרמיטלער פון די געשעפט-פירער אין דייוויד קעסלער טעאַטער, און מיט דער פאַרוואַלטונג געמאַכט אַ „דיל“, און מ'האַט אַרויסגענומען מאָריס שוואַרץ פון דער טרופּע, און אים אַוועקגע- שיקט נאָך שיקאַגאַ.

די פּיעסע „לעבעדיקע יתומים“ מיט מאָריס שוואַרץ אין דער הויפט- ראָל, האָט אין שיקאַגאַ געמאַכט אַזאַ דערפאַלג, אַז ס'האַט זיך געלאָזט הערן ביז ניו-יאָרק, דאָס האָט שוין יעקב פ. אַדלער, ניט געקאַנט אַרונטער- שלינגען, ער האָט שוין פאַרגעסן אָן דעם וואָס מאָריס שוואַרץ האָט אים אי- מיטירט, אַבער דעם סוקסעס וואָס ער מאַכט אין שיקאַגאַ, אין דער פּיעסע וואָס ער שפּילט אין ניו-יאָרק, און אין זיין ראָל דערצו נאָך, האָט ער פאַר- טראַכט אַ פּלאַן, ער וועט זיך בייטן מיט דזשאָו שיינגאַלד מיט די ראָלן,

און וועט נאָכן סעזאָן אַרויספאַרן אויף דער פּראָווינץ שפּילן די פּיעסע און ווייזן דעם עולם אַז ער דער נאַכקרימער האָט ניט געשפּילט זיין ראָל. דער איבערנאַטירלעכער סוקסעס אין שיקאַגאָ איז פאַר מאַריס שוואַרץ געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט פאַרגעסן אין זיין פאַרגאַנגענהייט, ווען דער דייטש איז אים נאַכגעלאָפּן מיט אַ שטעקן, און דער עולם האָט זיך ניט אינ-טערעסירט מיטן מחבר פון דער פּיעסע, ווייל מ'איז געקומען זען מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט אַזוי גוט געשפּילט די הויפּט-ראָל פון דעם דאַקטאָר. אפילו אַ גוטער אַקטיאָר האָט אַמאָל די טבע פאַרשיכורט צו ווערן פון צופּיל סוקסעס, ס'איז אויך פאַראַן אַזעלכע אין עולם, וואָס מיט אַפּלאַ-דירן אַליין באַנוגנט ער זיך ניט, און ער גייט הינטער דער בינע צו זען אפשר וועט ער קענען צוקומען צום סטאַר, אַזעלכער האָט זיך אויך געפונען אין שיקאַגאָ. וועלכער האָט ניט געוואַרט פאַר קיין איינלאַדונג און באַלד נאָך אַ פאַרשטעלונג, איז ער אַריינגעקומען אין גאַרדעראַב-צימער וואו מאַריס שוואַרץ איז געווען, און אַן צערעמאָניעס גענומען אים קאָמפּלימענטירן, ביז ער האָט געזאָגט:

— איך האָב געמוזט אַרונטערקומען, ווייל איך האָב ניט געהאַט קיין פּראַגראַם, און איך וויל וויסן ווער דער פאַרפאַסער פון דעם ווערק איז?
— פאַרפאַסער? האָט אים שוואַרץ אַנגעקוקט. מיינט איר ניט דעם מחבר?

— אים טאַקע מיינ איך...
— דער פאַרפאַסער איז... זאַלאַ...
— אַזוי האָב איך מיר פאַרגעשטעלט.
— אַזוי? האָט איר אייך שוין איינמאָל גוט פאַרגעשטעלט.
— פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ ווערק, וועט ניט אַנשרייבן אַבי ווער...
— און איר מיינט אַז איך וואָלט געשפּילט פון אַבי וועמען?
— זיכער ניט.
— נו, איצט אַז איר וויסט שוין, וועט איר מיר אַנטשולדיקן, ווייל איך מוז מיך איבערטאָן.

שוואַרץ האָט פאַרשטאַנען אַז דער פּראַגראַם איז בלויז געווען אַן אויס-רייד, האָט ער אַ שווערן זיפּ געטאַן: „פאַר וועמען איך דאַרף שפּילן טעאַטער, איז עפעס אַ וואונדער וואָס אַזאַ ווערק איז אַ סוקסעס?“

מאַריסאַן, שנייער און שוואַרץ

צו דער איצטיקער פּאַלקס-בינע, האָב איך אַמאַל באַלאַנגט, און מיין לעצטע פּאַרשטעלונג מיט זיי איז געווען אין יאָר 1914 אויף דייַויד קעסלערס „רוף-גאַרדן“, איידער איך האָב פּאַרלאָזט ניו-יאָרק.

געשפּילט האָבן מיר פּרץ הירשביינס ערשטע פּיעסע „מרים“, אונטער דער רעזשי פון שלמה איידעלהייט, ס'איז שוין געווען נאָכן סעזאָן, אָבער אין טעאַטער האָט מען נאָך געשפּילט, אונדזער ליטעראַרישע פּאַרשטעלונג האָט באַדאַרפט פּאַרקומען אין אַוונט, ס'איז געווען אין אַ זונטאַג, און ווען איך האָב מיך באַוווּזן אין דער לאַבי פון טעאַטער, מיט מיינע זאַכן, האָט זיך נאָר וואָס פּאַרענדיקט די בייטאַגיקע פּאַרשטעלונג פון „שולמית“, מיט קלמן יואוועליר, רעגינא פּראַגער און קאַמפּאַני. דער עולם איז אַרויסגע-קומען פון טעאַטער, האָבן באַוואונדערט די דריי וואָס זיינען דאָרט געשטאַ-נען אין דער לאַבי, מאַריס מאַריסאַן, סעמיועל שנייער און מאַריס שוואַרץ.

אַזוי ווי מיר איז אויסגעקומען צו וואַרטן ביז דער עולם וועט אַדורכגיין, האָט מיך מאַריס מאַריסאַן באַמערקט און ווען איך האָב זיך מיט מיינע זאַכן געלאָזט צום „עלעוועטאַר“ איז מיר אויסגעקומען זיי דריי פּאַרבייצוגיין, האָט ער צו זיי געזאָגט מער אויף דייטש:

— דאָ גייט איינער פון די צוקונפטיקע טאַלאַנטן, נו, יא, זיי דאַרף מען אויך זען.

שנייער און שוואַרץ האָבן מיר נאָכגעקוקט ביז די טיר פון עלעוועטאַר האָט זיך פּאַרמאַכט, מיט וואָס פאַר אַ קלאַפעניש אין מיין האַרץ איך בין אַריינגעקומען אין גאַרדעראַב.

**

איידער די פּאַרשטעלונג האָט זיך אָנגעהויבן, איז שלמה איידעלהייט, אַרויפגעקומען אויף דער בינע, האָט אַלץ באַטראַכט, געמאַכט זיכער אַז אַלץ איז אין אַרדער, דערנאָך איז ער אַריינגעקומען אין גאַרדעראַב וואו מיר האָבן זיך אָנגעטאַן, אַרבאַנאָף און איך, ער האָט אונדז צוערשט באַטראַכט. אַ קורצן שמיכל געטאַן און צו מיר געזאָגט:

— דוד, זאַלסט גוט שפּילן.

- פאַרוואָס היינט בעסער ווי אַלע מאָל ?
- אַחוץ אַ גרויסן עולם, האָבן מיר היינט געהויבענע געסט.
- זיי זיינען זיכער געקומען מיך זען. האָט אַרבאַנאָף געשמייכלט.
- זיי זיינען זיכער געקומען זען די פאַרשטעלונג.
- אָבער ווער זיינען זיי ? האָט דאָס מיך שוין פאַראינטערעסירט.
- איך מוז זאָגן, דוד, האָסט אַ סך מזל.
- ניט מער ווי די אַנדערע.
- יאָ, איר וועט היינט שפּילן...
- פאַר וועמען, איידעלהייט ?
- ער פּרעגט נאָך פאַר וועמען, ניט פאַר איינעם, נאָר פאַר דריי.
- ווער איז די טרויקע ? האָט אַרבאַנאָף געפּרעגט.
- איך האָב זיי דריי געזען שטיין אין דער לאַבי ווען איך בין געקומען אין טעאַטער, מאַריסאָן, שנייער און שוואַרץ.
- זיי קענען אויך שפּילן טעאַטער, אַיאַ אַרבאַנאָף. האָט איידעלהייט געזאָגט, קוקנדיק אויף מיר, האָב איך אונטערגעכאַפט :
- איך מיין אַזוי, איבערהויפּט מאַריס שוואַרץ.
- אַרבאַנאָפּן האָט מען געהאַלטן פאַר אַ טאַלאַנטירטן כאַראַקטער-שפּילער, דאַכט זיך אַז ער איז געווען דער בעסטער אין קלוב, און אַז ער האָט צו געגעבן אַז ער האַלט זייער שטאַרק פון מאַריס שוואַרץ, בין איך שוין געווען זיכער, אַז מאַריס שוואַרץ וועט אַמאָל זיין איינער פון די גרעסטע, אויב ניט דער גרעסטער יידישער אַקטיאָר.

*
**

איך האָב פאַרלאָזט ניו-יאָרק, און נאָך עטלעכע און צוואַנציק שעה פאַרן בין איך געקומען אין שיקאַגאָ. דאָרט האָט ניט גענומען לאַנג, האָב איך געקראָגן אַן איינלאָדונג פון דעם דעמאָלסטיקן יעקב גאַרדין דראַמאַטיק קלוב, אַנטייל צו נעמען אין זייערע אַן אויפפירונג פון אַן איין אַקט פּרין הירש-ביינס „אליהו הנביא“ צו שפּילן דעם זיידן, נאָך דעם בין איך ביי זיי געוואָרן אַ מיטגליד, און געוואָרן פאַרנומען מיט אַ פאַר בעסערע פאַרשטעלונגען, וואָס דער גאַרדין קלוב האָט צוגעגרייט, האָב איך זייער ווייניק צייט געהאַט יענעם סעזאָן.

דער גרויסער יידישער טעאַטער האָט זיך פאַר מייך צייט געפונען אויף

„מעדיסאָן און האַלסטעד סטריט“, דער עמפּייער טעאַטער. שפּעטער איז צוגעקומען דער היי-מאַרקעט טעאַטער פּונקט אַנטקעגן, אָבער די אַלע אַטרעקשאַנס וואָס זיינען געקומען פון ניו-יאָרק, האָבן געשפּילט אין עמפּייער טעאַטער, האָב איך אַלע אַדורכגעלאָזט, ביז דייוויד קעסלער מיט זיין טרופּע איז געקומען שפּילן עטלעכע פּאַרשטעלונגען, אַ ביליקע מעלאַדראַמע, וואָס האָט געטראָגן דעם פּיקאַנטן נאָמען „פּאַרבאַטענע פּרוכט“ פון נחום ראַקאוּ, וואָס ס'האָט מיך געמאַכט קומען זען דאָס ווערק, איז געווען מאָריס שוואַרץ, און ווען איך האָב דערזען די פּרוכט, האָט דאָס מיך ניט נאָר פּאַרדראָסן, נאָר טאַקע וויי געטאָן, דערפאַר בין איך אַוועק פון טעאַטער אַ שטאַרק אַנטוישטער, איך האָב אפּילו זיך געשעמט צו דערציילן אַז איך בין געווען זען די פּאַרשטעלונג, און פאַר אַ לאַנגער צייט, האָב איך ניט גע-קענט פּאַרגעסן, פּאַרוואָס אַזעלכע גוטע אַקטיאָרן האָבן זיך געמאַכט נאַריש, אין אַזאַ אומגעלומפּערטער זאַך, דאָס טעאַטער האָט דערביי זייער שטאַרק געליטן, וועלנדיק פּאַרריכטן דעם טעות, האָט מען פאַר דער לעצטער נאַכט געשטעלט דייוויד קעסלערס סוקסעס „גאַט מענטש און טייוול“, פון יעקב גאַרדין. דאָס האָט אפּשר געקענט ראַטעווען דעם פּרעסטיזש פון דער טרופּע, ניט פון טעאַטער, מיט די געשעפטן וואָס זיי האָבן געמאַכט. האָבנדיק פּראַ-בע אין קלוב, האָב איך ניט געקענט זיין אין טעאַטער, נאָר די וואָס זיינען דאָרט יאָ געווען, האָבן מיר שפּעטער דערציילט.

אַז די פּאַרשטעלונג פון „גאַט מענטש און טייוול“ איז געווען אַ געלונג גענע, און אַז מאָריס שוואַרץ איז געווען אין דער ראַל פון „אוריאל מזיק“ אַזוי גרויס, אַז מ'האָט אים ניט אַראַפּגעלאָזט פון דער בינע. ס'האָט מיך פּאַרשטייט זיך פּאַרדראָסן, פּאַרוואָס איך בין דאָרט ניט געווען און ווען ער האָט נאָך צוגעגעבן:

— ענדלעך האָט ער דאָס דערגרייכט.

— וואָס? האָב איך געפּרעגט פּאַרוואונדערט.

— שפּילן אוריאל מזיק מיט דייוויד קעסלער.

— יאָ, ניט אַזוי גרינג איז דאָס אים אַנגעקומען.

— איך שטעל מיך פאַר, בלויז פון דעם וואָס איך לייצען אין די ציי-

טונגען.

— ווען מענטשן וואַלטן געוואוסט, וואָס מ'גייט אַלץ אַדורך, ביז מ'קען שוין צוקומען צו דער שטופּע, צו קענען שפּילן אוריאל מזיק מיט דייוויד קעסלער, וואַלטן אפּילו דער קריטיקער געקוקט אַנדערש אויפן אַקטיאָר.

— מיר ווייסן, און דאָס אַלץ האָט ער צו פאַרדאַנקען מאַריס מאַריסאַנען.
 — אפילו דורך אַזאַ גרויסן קינסטלער ווען מ'ווערט רעקאַמענדירט.
 מוז מען דאָך זיין אַ מאַריס שוואַרץ דאָס צו דערגרייכן, און אפילו ער איז
 אַ סך אַדורכגעגאַנגען ביז ער האָט דערגרייכט די שטופע.
 — ס'איז פאַרשטענדלעך אַז אַקטיאָרן גייען אַ סך אַדורך...
 — ער, גלויב איך, איז אַדורכגעגאַנגען מער פון אַלעמען, און ס'איז
 פאַראַן אַ פאַרוואַס, אמת ער איז אַ טאַלאַנט, אָבער זיין פאַרמעסט איז באַלד
 געווען אַ גרויסער, און דערפאַר אפשר איז דאָס אים אַנגעקומען שווערער
 פון אַ יעדן איינעם, אַ סך שווערער פון די אַנדערע.
 — איר מיינט די, וועלכע האָבן אַ צד אין דער משפּחה?
 — אַזעלכע דאַרפן אינגאַנצן קיין טאַלאַנט ניט.
 — האָבן זיי טאַקע ניט.

מיר ביידע האָבן זיך שטאַרק צעלאַכט, האָב איך נאָך צוגעגעבן:
 — פאַרדריסט מיך טאַקע, וואָס איך בין ניט געווען ביי דער פאַרשטע-
 לונג, ווער ווייסט, אויב איך וועל זיי נאָך אַמאָל זען צוזאַמען? ווען איר
 וואַלט געוואוסט, וואָס דער מאַריס שוואַרץ איז אַדורכגעגאַנגען מאַכנדיק
 צוויי מאָל פּראַבע אין דער יידישער אַקטיאָרן יוניאָן, איך קען דאָס קיין
 מאָל ניט פאַרגעסן, ווען מ'האַט אים ביים צווייטן מאָל מאַכן פּראַבע ניט
 אַנגענומען, האָט ער אַ פאַרצווייפלטער געכאַפט אַ טלית און געלאָפן אין
 „פאַרווערטס“, און פאַרן רעדאַקטאָר אַב. קאַהאַן, אָפּגעשפּילט די סצענע
 פון חצקל דראַכמאַן, טאַקע פון דער פּיעסע גאַט מענטש און טייוול, אים
 צו ווייזן וואָס פאַר אַ גוטער אַקטיאָר ער איז, און ווען ער איז פאַרטיק גע-
 וואָרן מיט דער סצענע, האָט ער צו אים געזאָגט:

— „גאָספּאָדין קאַהאַן, אויב איך קען זיי ניט מאַכן צו גלויבן אַז איך
 בין אַן אַקטיאָר, בין איר געקומען ציי אייך, האָב איך אַ רעכט צו זיין אַ מיט-
 גליד אין דער יידישער אַקטיאָרן יוניאָן, ווי אַ סך וואָס באַלאַנגען דאָרט? פון
 היינט אָן, האָט איר דאָס וואָרט.“

באַלד האָבן זיך גענומען באַווייזן אַב קאַהאַנס אַרטיקלען אין די שפּאַלטן
 פון „פאַרווערטס“, און אַז דאָס האָט ניט געהאַלפן, איז אַב. קאַהאַן געווען
 גרייט צו באַווייזן, אַז די יידישע אַקטיאָרן יוניאָן, דאַרף מען אין גאַנצן ניט
 האָבן, אַ טעאַטער, האָט ער געשריבן, איז ניט קיין שאַפּ. צו שפּילן טעאַ-
 טער דאַרף מען טאַלאַנט, און ניט קיין יוניאָן קאַרט, דערנאָך האָט ער גענומען
 פּאַדערן באַווייזן, אויב די אַלע וואָס באַלאַנגען דאָרט, זיינען באַרעכטיקט

צו דער פראפעסיע? איבערהויפט האָט ער זיך אָפגעשטעלט אויב מ'קען אים באַווייזן, וועמען מ'האָט שוין דאָרט אַריינגענומען פאַר זייער גרויסן טאַלאַנט, באַלאַנגט דאָרט יעקב פ. אַדלער? באַלאַנגט דאָרט דייוויד קעסלער? ביי אמתע טאַלאַנטן טאָר ניט זיין קיין פאַליטיק, דאָס וועט פריער אָדער שפעטער פירן צו אַ קאַטאַסטראַפּע אין יידישן טעאַטער.

די פאַפירענע מלחמה האָט אָנגעהאַלטן אַ פאַר וואַכן, און אב. קאהאַן האָט אויסגעפירט, מ'האָט מאַריס שוואַרצן אַריינגענומען אין דער יידישער אַקטיאָרן-יוניאָן.

ענדלעך האָט מאַריס שוואַרץ געוואונען אין זיג, און פאַרשפילט אַ צווייטן, וועלכער איז אפשר פאַר אים געווען וויכטיקער ווי צו ווערן אַ מיט-גליד אין דער יוניאָן, דעם געזעץ האָט אפילו אב. קאהאַן ניט געקענט אומ-וואַרפן, אַ יעדער וואָס האָט געמאַכט אַן אפליקאַציע, אָנגענומען צו ווערן אין דער יוניאָן אַלס מיטגליד, האָט גלייך געמוזט אונטערשרייבן אַזוי גיך ווי ער ווערט אַ מיטגליד, מוז ער די ערשטע דריי יאָר שפילן אויף דער פראָווינג, דאָס האָט פאַר מאַריס שוואַרצן, ניט געטויגט, וויסנדיק אַז אין שיקאַגאָ איז פאַראַן דריי גרויסע טעאַטערס, אויך פינף קלענערע טעאַטערס, אין פּלאַדעלפּיע איז פאַראַן צוויי גרויסע טעאַטערס, אין באַסטאָן אַ טעאַטער, אין קליוולאַנד אַ טעאַטער, אין דעטראַיט אַ טעאַטער אָדער צוויי, פיטסבורג אַ טעאַטער, אין מאַנטרעאַל, קאַנאַדע. ווי אויך אין טאָראַנטאָ און אפילו אין וויניפּעג. שטענדיקע טעאַטערס.

אַבער צו מאַריס שוואַרץ האָט דאָס גאַרניט געמיינט, אַזוי פיל יאָרן ווי ער ראַנגלט זיך, און וואָס ער איז שוין אַליץ אַדורכגעאַנגען איז ניט צו-ליב דעם, אַז ער זאָל איצט ערשט פאַרן אויף דער פראָווינג זיך מוטשען, ער וויל זיין אין ניו-יאָרק. אין דער גרויסער טעאַטער שטאַט וואו ס'איז פאַראַן צוועלף גרויסע טעאַטערס, מיט גוטע אַקטיאָרן, אַקעגן וועמען ער קען זיך פאַרמעסטן, אַקעגן וועמען וועט ער זיך פאַרמעסטן אויף דער פראַ-ווינג? מיט לאַקאַל צוויי אַקטיאָרן? אָדער ס'קען אים אַמאָל אויסקומען צו שפילן מיט לאַקאַל פינף אַקטיאָרן, אַזעלכע זיינען שוין פאַר אים ניט געווען וויכטיק, וויבאַלד אַזוי, קומט אים אויס זיך צו שטעלן קעגן ווינט, דאָס מיינט אַז נאָך דעם אַלעמען וואָס ער איז ביז איצט אַדורכגעאַנגען, דאַרף ער מיט זיין גאַנצער דערגרייכונג ווערן אַ דאָן קיכאַט.

די סיטואַציע האָט געראַטעוועט דייוויד קעסלער, ער האָט אויסדריק-לעך פאַרלאַנג אַז מאַריס שוואַרץ זאָל בלייבן אין טעאַטער, ער מוז אים

האַבן, איז ער דאָרט געבליבן, ווייל נאָך דעם טומל מיט אַב.קאָהאַן, האָט שוין די יוניאָן מורא געהאַט אויפצונעמען אַ צווייטן קאַמף, דאָס קען אַמאָל געבן די מענעדזשערס אַ געלעגנהייט צו פאַרלאַנגען נאָך אַנדערע זאַכן... איז דאָס געווען אַ גרויסער זיג פאַר מאַריס שוואַרץ.

*

**

זייער אַפט קומט פאַר אין יידישן טעאַטער פאַרדרייענישן פון וועלכע מ'קען קיינמאָל ניט אַרויסקריכן, און ס'איז ניט פאַרשטענדלעך פאַרוואָס ס'דאַרף אַזוי זיין, און וויפל איך פרוביר דאָס אויסגעפינען איז אוממעגלעך, פון גאַרניט ווערט אַמאָל אַזאַ פלאַנטער, אַז די גרעסטע סטאַטיסטיקער קענען פון דעם ניט אַרויסקריכן, פאַרוואָס, און פאַר ווען בין איך ביז דעם היינטיקן טאַג ניט דערגאַנגען, ניט אַנדערש אַז פון גאַרניט איז שווער עפעס אויסצוגעפינען.

למשל, אַ נייער צוגעקומענער צום פאַך, איידער ער ווערט נאָך אַ מיטגליד אין דער יידישער אַקטיאָרן יוניאָן, וועלן זיך אַלע מענעדזשערס איבער אים רייסן.

וואָלט מען געקענט מיינען, אַז מען קריגט אים אומזיסט, הייבט זיך דאָס ניט אָן, אַ סך מאָל ווייס איך, אַט אַזעלכער וואָס איז געווען אַ פּריוויליגירטער געקראָגן מער פון אַ יוניאָן מיטגליד.

אַזוי גיך אַבער ווי ער איז אַריין אין דער יוניאָן, האָט דאָס געמעגט זיין אפילו מאַריס שוואַרץ, האָט מען אים אפילו אויף דער פּראָווינץ ניט אויסגעכאַפט, מיט אַלע סוקסעסן וואָס ער האָט שוין געהאַט.

פאַר אים איז דאָס אפשר געווען אַ גליק, ער האָט דאָך געוואָלט זיין אין ניו-יאָרק. האָט אַבער דאָס גליק אַנגעהאַלטן ביז ס'איז געקומען צו די ראַלן.

דער צווייטער מאָן, אין קעסלערס טעאַטער, איז דאָן געווען סעמיועל שנייער, איז מאַריס שוואַרצן אַ סך מאָל אויסגעקומען אַרויסצופאַלן פון די פּיעסן, אין וועלכע ער האָט געוואָלט שפּילן, און דאָס האָט ניט גע-טויגט פאַר אים, אפילו מיט פאַרשטענדעניש וואָס מ'ווייזט אַרויס פאַר בע-סער טעאַטער, איז ווען מ'זיצט אין דער היים, מיינט דאָס גאַרניט, ווייל פאַרשטענדעניש אַליין איז ניט גענוג, מ'דאַרף שפּילן, זיך ווייזן פאַרן עולם וואָס מ'פאַרשטייט און ווי ווייט מ'קען גיין צו דערגרייכן וואָס מ'וויל, אמת

מאָריס שוואַרץ האָט דאָס שוין געוויזן, מיטן שפּילן „די גייסטער“ און אַנדערע פּיעסן, איבערהויפּט צו די קאַנצערטן ווען ער איז אַרויסגעטראָטן, אַלע מאָל אין בעסערע זאַכן, און דערפאַר אפּשר האָט ער גענומען חלומען פּון אַ בעסערן יידישן טעאַטער.

ס'איז אַפּילו געווען גאַנץ פאַרשטענדלעך, אַז פאַר אים גלאַט אַ טעאַ-טער, וועט זיין ניט נאָר שווער צו קאַנקורירן, נאָר אונטער אַלע אומשטענדן וועט דאָס ניט טויגן, און צוליב אַ סך אַנדערע אורזאַכן, ערשטנס, וועט ער ניט קענען האָבן דעם געוואונטשטן רעפּערטואַר, ער האָט פאַרשטאַנען אַז יעקב פּ. אַדלער, וועט אים ניט לאָזן שפּילן זיין רעפּערטואַר אין ניו-יאָרק. די אַנדערע פּיעסן האָט ער ניט געוואַלט און ניט געטאַרט שטעלן, און אויב שוין יאָ אַ נייעם רעפּערטואַר, פאַרוואָס ניט אַ בעסערן? און ווען ער האָט זיך פאַרטראַכט, מיט זיין שכל-הישר, און די פּראַקטיק וואָס ער האָט שוין גע-האַט, איז ער געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז אויב מאַכן דאַרף דאָס זיין עפּעס אַנדערש, עפּעס ניס, עפּעס אַזוינס, וואָס ס'איז נאָך ניט געווען, ער מוז גיין אויף אַ נייעם וועג, און פאַר יענער צייט, איז דאָס געווען זייער ריזיקאַליש.

נייע בלומען איז אַבער גאַר גוט צו פּלאַנצן אין אַ שיינעם גאַרטן, ליידער איז דער יידישער טעאַטער-גאַרטן געווען מיט אַ סך דערנער, אפּילו אין די גוטע צייטן, און מ'האַט זיך זייער לייכט געקענט פאַרשטעכן, דאָס גאַנצע טעאַטער-פּאַך איז דאַן געווען פאַרבאַריקאַדירט מיט „פּינטעלעך“ „נשמחלעך“, „קרוינעלעך“, און נאָך אַנדערע פּון דעם שניט און אַנדערע פאַרמס, ווי „גאַסן מיידל“, „ריינער געוויסן“, „מאַראַל פּרעדיקער“, „קול שופּר“, „בלינדע מענער“ און נאָך אַנדערע אַזעלכע פאַרמישעכצן, פּון וועלכע אפּילו אַ קאָזאַק האָט געקענט רויט ווערן... און כמעט אַלע די ווערק זיינען געווען די זעלבע, נאָר געביטן דעם נאָמען. דער איינציקער וואָס האָט זיך געהאַלטן ביי זיין רעפּערטואַר, ביז דער מענעדזשער פּון טעאַטער, האָט אים ניט אונטערגעטראָגן אַ נייע פּיעסע, איז געווען יעקב פּ. אַדלער, ער האָט אַלעמאַל געשפּילט גאַרדינס פּיעסן. די אַנדערע טעאַטערס וואָס האָבן זיך געפּונען אין ניו-יאָרק, אין ברוקלין, האָבן אַלץ געשפּילט, צו יענער צייט איז אויך געווען אַ סך „וואַדעוויל טעאַטערס“, פאַר זיי איז גאַר געווען אַ גרויסער עולם, דערפאַר קען זיין איז געווען די גרויסע פּראַגע פאַר דעם נייעם טעאַטער וואָס מאָריס שוואַרץ האָט געחלומט.

דערפאַר איז אפּשר קיין וואונדער ניט געווען, וואָס מאָריס שוואַרץ האָט

נאָר געוואָלט זיין מיט דייוויד קעסלער, ווייל ביי דייוויד קעסלער אין טעאָטער האָט מען דאָך פון צייט צו צייט אויפגעפירט אַ בעסערע פיעסע פון זױ-דערמאָן, אַש, גאַרדין, ליבין, קאַברין און פון אַנדערע באַרימטע שרייבער. מ'האָט דאָרטן אַפילו געשפילט גאַרקיי און אויך שעקספירס. ווייל פון די באַשטעלטע שרייבער האָט דייוויד קעסלער אַ סך מאָל געשפילט קעגן זיין ווילן.

מ'האָט אַלע מאָל געזאָגט, אַז ביז דעם נייעם יאָר, גייט דער סעזאָן באַרג אַרויף, נאָכן ערשטן יאָנואַר גייט ער שוין באַרג אַראָפּ, האָט זיך ניט איינמאָל געדאַכט, אַז דער סעזאָן לויפט גיכער ווי וואַסער, איינער גייט, אַ נייער קומט, און די אַלטע פאַרשימלטע פּאַליטיק איז די זעלבע, קיינמאָל האָב איך דאָס ניט געקענט פאַרשטיין, און אפילו איצט פאַרשטיי איך דאָס נאָך ווייניקער, ווייל אין דער לאַגע וואָס דאָס יידישע טעאָטער געפינט זיך איצט, וועלן שוין אפילו די פאַרפלאַנטערנישן, וועלכע עקסיסטירן נאָך, גאַרניט העלפן.

און אַזוי האָט מען אַלע מאָל געמאַכט געשעפטן, און נאָר דורך אַ נס, האָבן אַ סך טעאָטערס אויסגעהאַלטן דעם סעזאָן, איך זאָג דאָס דערפאַר, ווייל אין יענע יאָרן האָבן זיך אַרום יידישן טעאָטער געדרייט אַ פאַר אַדוואַ-קאַטלער, וועלכע האָבן געכאַפט אַ פאַר דאָלאַר נאָר דורך לינקע געשעפטן, זיי האָבן זיך אפילו געמישט אין אַנשטעלן אַקטיאָרן, וועמען מ'זאָל יאָ נע-מען און וועמען ניט, אין דעם איז אַ סך מאָל באַשטאַנען זייער פאַלשקייט ווי די נאַכט, מ'האָט זיי זייער לייכט געקענט אַפקויפן אפילו פאַר אַ שמעק טאַ-באַק, קיין געזונט פאַרן טעאָטער איז דאָס זיכער ניט געווען, אַפט האָבן זיי מיט דעם נאַרישן פּאַליטיק דעם מענעדזשער אַזוי דעם קאַפּ פאַרדרייט, אַז ס'איז אים ניט איינמאָל אויסגעקומען צו גיין באַנקראַט. דאָס האָט זיך אַזוי איינגעגעסן אין יידישן טעאָטער, אַז ס'איז מיט דער צייט געוואָרן איין הפקר געשעפט, ביז ס'האָט גענומען גיין באַרג אַראָפּ, ס'איז שוין כמעט אין גאַנצן געפאַלן, אָבער די נאַרישע לינקע פּאַליטיק איז נאָך אַלץ פאַרבליבן ביון היינטיקן טאַג, אפילו נאָך איצט גייען אָן די געוואַלדיקע סודות, איבער דעם וואָס ס'איז שוין ניטאָ מער.

די פּאַליטיק האָט אויך אַ סך מאָל דערפירט, אַז מ'זאָל בייטן טעאָטערס, און צו דעם אַז מען זאָל בייטן סטאַרס, האָט מען זיך געהאַלטן אין דרייען, ביז מ'האָט זיך פאַרדרייט, און מ'איז אַלע מאָל געבליבן שטיין דאָרט וואו מ'האָט אָנגעהויבן, זיי האָט זיך געדאַכט אַז ס'איז זייער אַ גרויסער אויפטו,

אבער אין דער אמתן האָבן זיי אַ סך מאָל ניט געוואוסט אויב ס'איז גוט פאַרן עולם.

ס'האָט זיך קיינמאָל ניט געפונען קיינער וועלכער זאָל זיי קענען באַווייזן, פאַרוואָס מ'דאַרף זיך אַזוי דרייען, דערצו האָט נאָך די לינקע פּאַליטיק צוגעשפּילט, אַזוי, אַז די גאַנצע פּראָפעסיע איז געוואָרן אַזוי פאַרדרייט, ביז ס'איז אויסגעקומען ניט איין מאָל גומל בענטשן, ווען מ'איז אפילו פון אַ גוטן סעזאָן אַרויס מיט גאַנצע ביינער.

אין אַזאַ צייט, שוין מיט יאָרן עקספּיריענס, האָט זיך מאָריס שוואַרץ פאַרטראַכט, וועגן אַ בעסערן יידישן טעאַטער, און וואָס שווערער ס'איז אים אויסגעקומען דאָס צו פאַרווירקלעכן, אַלץ מער האָט ער דאָס געוואָלט באַווייזן, און וואָס מער ער האָט אין דער צייט געלערנט, איז דאָס אים שפּעטער זייער גוט צונויץ געקומען, אָבער ער האָט דערביי אַ סך געליטן, וויסנדיק אַז מ'האַלט אים פאַר אַ גוטן אַקטיאָר, נאָר ניט גוט גענוג אַז מ'זאָל אים גלויבן אַז ער איז ערנסט פאַר אַ בעסערן יידישן טעאַטער.

פאַרשטייט זיך אַז דאָס גערעדטע און געזאָגטע האָט אים אויך אַ שיינן ביסל פאַרפּאָלגט, אַז איבערנאַכט קען מען ניט ווערן וואָס מ'וויל, איבערהויפּט אַ ליטעראַרישער אַקטיאָר, אויף דעם דאַרף מען אַ סך אַרבעטן ניט נאָר אויף זיך, נאָר אויך אַרום זיך, מ'דאַרף דאָס באַווייזן און ס'נעמט אַמאָל זייער לאַנג, ביז מ'הויבט אָן צו גלויבן, צו דעם באַדאַרף מען אַ ים מיט צייט, מיט אַ וועלט פון געדולד, און וואו נעמט מען דאָס? און ווי אַזוי קען מען דאָס ווייזן, ווען מ'שפּילט ביי יענעם? צו דעם קען מען נאָר דערגרייכן ווען מ'איז פאַר זיך, אָבער ווי אַזוי?

ניט איינמאָל האָט ער זיך אַליין געפרעגט: „וויל דער עולם אַזאַ טעאַטער? איז דער עולם שוין רייף גענוג פאַר אַזאַ טעאַטער? וועט דער עולם אויפֿ-נעמען אַזאַ טעאַטער? אין די אַלע פּראָגן איז געלעגן אַ גרויסע ריזיקע, און דאָס האָט דעם פּראַיעקט געמאַכט נאָך מער מוראדיק זיך אונטערצו-נעמען, טראַכטן אָבער איז ניט גענוג, מ'דאַרף איינשטעלן ווען מ'וויל עפעס אויסגעפינען, און פאַר אַזאַ געלעגנהייט מוז מען נאָך וואַרטן.“

זיין אַמביציע איז געווען אַ גרויסע, איינשטעלן איז שוין אויך ביי אים קיין ניס ניט געווען, ער האָט דאָס שוין פרובירט נאָך אין פּילאָדעלפּיע.

*
**

ווען מייק טאַמאַשעווסקי האָט איבערגענומען דעם „ארטש־סטריט“ טעאַ-
טער אין פּילאָדעלפּיע, האָט מאַריס שוואַרץ מיט סאַל דיקשטיין, איבער-
גענומען דעם קאַלאַניאַל טעאַטער אין פּילאָדעלפּיע. דאָרט האָט ער גענומען
פרובירן ווי אַזוי זיך צו דערנענטערן צום עולם, און אויך דאָן שוין
האָט ער זיך גענומען איינרעדן אַ פּיקסי-געדאַנק, אַז ער וועט אַמאָל זיין
גרעסער פון אַלע דריי גרויסע סטאַרס צוזאַמען, געמיינט האָט ער, אַדלער,
קעסלער און טאַמאַשעווסקי. און אַט די איינרעדעניש איז אים ניט נאָר
אַריין אין קאַפּ, נאָר אויך אין זיין בלוט, און ביי אַ סך געלעגנהייטן האָט
ער דאָס געזאָגט, איינמאָל האָט עפעס פּאַסירט, וואָס מ'האָט אים ניט גע-
וואָלט נאָכגעבן, האָט ער פאַר אַלעמען אויסגעשאַסן:

— וואָרט, איר וועט זען, איך מאַריס שוואַרץ וועל אַמאָל זיין גרעסער
פון אַלע דריי סטאַרס צוזאַמען.

— ביסט אַ משוגענער. האָט אים דיקשטיין געזאָגט.

— וועט איר שוין זען.

די פיר ווערטער וואָס ער האָט דאָן געזאָגט, האָט ער געוואָלט אַז
זיי זאָלן פאַרווירקלעכט ווערן, אָבער ווי אַזוי? און ווען ער האָט דערפון
געטראַכט, האָט דאָס אים גערייצט, ער האָט געוואָלט, און געמוזט גוט
מאַכן וואָס ער האָט געזאָגט, ווייל ער האָט גוט פאַרשטאַנען, אַז אַ יעדערער
האַלט אים איצט פאַר אַ נאַרישן פּאַנטזיאַר, און דאָס וויל ער ניט צולאָזן צו
זיין מוח, ס'איז אַ ווילדער געדאַנק, איבערהויפט נאָך אין יענער צייט, איז
דאָס זיכער געווען אוממעגלעך, ס'האָט אויסגעזען ווי איינער זאָל זיך באַר-
מען אַז ער וועט אויפהויבן דעם „עמפּיער סטייט“. מיט דער צייט אָבער,
האָט דאָס מאַריס שוואַרץ באַוווּזן, ס'איז ניט וויכטיק ווי אַזוי, פּאַקט בלייבט
פּאַקט, ער האָט דערגרייכט וואָס ער האָט געוואָלט, און אפשר נאָך אַ סך
גרעסער, ווי ער אַליין האָט זיך אַמאָל פאַרגעשטעלט.

ער האָט זייער גוט געוואוסט, אַז אויב קומען צו עפעס, טאָר מען זיך
אויף קיינעם ניט פאַרלאָזן, און אַליין טאָן פאַר זיך, פאַרשטייט זיך אַז
דאָס האָט ער נאָר געקענט אויספירן, ווען ער איז געווען פאַראינטערעסירט
אין אַן אייגן געשעפט, ניט דאַרפן נעמען פון יענעם, נאָר זיך אַליין נעמען,
און ווען ער האָט דאָס געמאַכט אויף אַ שיינעם און אויף אַ בעסערן אופן,

האָט ער געוואוסט, אַז אין דעם ליגט זיין סוקסעס. אַזוי איז אין יידישן טעאַטער, מ'דאַרף זיך אַליין נעמען, און אַז מען טרעפט איז מען אַ גע- מאַכטער.

*
**

ס'גייט אַרום אַ ווערטל, רעד אפילו שלעכטס פון מיר, נאָר רעד. מיינט דאָס, אַז די וועלט זאָל וויסן אַז איך לעב, האָט מען טאַקע זייער אַ סך גערעדט וועגן די פלענער וואָס מאַריס שוואַרץ האָט פאַרעפנטלעכט, וואָס ער נעמט זיך פאַר צו טאָן פאַר אַ נייעם יידישן טעאַטער.

די נייעס האָט זיך שטאַרק פאַרשפרייט אין שיקאַגאָ. האָבן זיך אַרום די ליטעראַרישע קרייזן, גענומען שאַפן פאַרשיידענע מיינונגען, און פאַר אַ לאַנגער צייט, זיינען אַנגעגאַנגען פאַרשיידענע דעבאַטן, און ס'האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן מיט איראַניע געזאָגט :

— מאַריס שוואַרץ גייט עפענען אַ בעסערן טעאַטער ?

— אַזוי שרייבן די צייטונגען, ער האָט איבערגענומען דעם „אוירווינג פלייס טעאַטער“.

— די צייטונגען שרייבן, ווייל זיי קריגן באַצאָלט.

— זיי שרייבן אַז ער וועט שפּילן ליטעראַטור.

— דאָס וועלן מיר ערשט זען...

— איך שטעל מיר שוין פאַר, וואָס פאַר אַ ליטעראַרישע פיעסן ער

וועט דאַרט אַוועקשטעלן.

— געוויס פון זאַלאַ...

אַלע האָבן זיך צעלאַכט, האָט ער נאָך צוגעגעבן שפאַטיש. ער איז דאָך

אַ געשפּילטער אין אַלע זיינע ווערקע, כאַ, כאַ, כאַ.

— אַט דער איבערגאַנג איז גאַרניט אַזוי גרינג.

האָט איינער געזאָגט, שוין אַ ביסל מער פאַרטראַכט.

— מ'דאַרף פאַרמאַגן אַ סך קוראַזש צו אַזאַ איבערגאַנג.

— ער האָט דאָס, און נאָך מער, זיך אַליין איינרעדן, אַז דער עולם

וועט אים גלויבן.

— ער מיינט אַז מיר לעבן אין אַ וואַלד.

— מ'וויסט ווער ער איז...

— אַ גוטער אַקטיאָר.

— דאָס וועט קיינער ניט לייקענען, אַבער דאָס זעלבע איז דאָך אויך

אדלער, און קעסלער. וועט איר זיי גלויבן, ווען זיי לאָזן וויסן אז זיי גייען שפילן ליטעראַטור? ווידער קען איך ניט פאַרשטיין, ווי אזוי מ'קען איבער-נאַכט ווערן, וואָס מ'איז קיינמאָל ניט געווען?

— טאַקע, ניט געפאַקט, ניט געמאַזלט, קאָן מען פון דער העלער הויט ווערן אַ סטאַניסלאָוסקי? אָדער אַ ריינהאַרט? און קענען דאַרף מען ניט?

— אַז מ'לערנט קען מען אַלץ.

— דאָס איז אמת, אָבער ביי וועמען האָט ער געלערנט?

— וואָס טוט זיך דאָרט אין יידישן טעאַטער?

האָט איינער אַרויסגעפלאַצט, אזוי האָט מען דעבאַטירט פאַר אַ לאַנגער צייט, און קיינער האָט ניט געוואָלט גלויבן אין דעם, וואָס ער, מאָריס שוואַרץ, האָט יאָ געגלויבט.

נאָר דערפאַר ווייל ער האָט געוואוסט, און פאַרשטאַנען, אַז צו דער-גרייכן צו דער שטופע וואָס ער שטרעבט, מוז מען אויף זיך גוט און לאַנג אַרבעטן, איז דאָס ביי אים איצט געוואָרן די הויפטזאַך, צו ווערן באַרימט און גרויס, איז אים פשוט געגאַנגען אין לעבן.

ניט איין מאָל, האָב איך אַליין אים דאָס געהערט זאָגן:

— די צייט וועט דאָס באַווייזן, — און איך האָב אים געגלויבט.

צו דערגרייכן אַזאַ הויכע מדרגה, מיט טאַלאַנט אַליין איז ניט גענוג, ווייל אין זיין צייט, זיינען געווען אויך אַנדערע וואָס האָבן דאָס פאַרמאָגט, אַקטיאָרן מיט גרויס טאַלאַנט, און זיי האָבן דאָס ניט באַוויזן, מ'דאַרף צו דעם פאַרמאָגן נאָך אַנדערע מעלות, מאָריס שוואַרץ האָט זיי געהאַט אין אַ פולער מאָס, און ביי אַיעדער געלעגנהייט האָט ער דאָס אַרויסגעוויזן, אין אויף אַ זייער גרויסן פאַרנעם, ער האָט זיך פאַר קיין זאַך ניט אָפגעשטעלט, וויסנדיק אַז אַלץ וואָס ס'האַט צו טאָן מיט טעאַטער, מוז ער קענען, האָט ער אויף זיך געאַרבעט די גאַנצע צייט, ביז ער האָט זיך פאַרפאַלקאַמט, כמעט אויף אַלע געביטן וואָס ער האָט געוואָלט, זיין ציל איז געווען אַ ריכ-טיקער, ווייל מ'קען זיך אויף קיינעם פאַרלאָזן, מעגלעך אַז דאָס האָט אים אזוי גרויס געמאַכט, און פאַר דער וועלט נאָך גרעסער.

צום טעאַטער-געשעפט, איז מאָריס שוואַרץ געווען ווי געבוירן, ער האָט פאַרשטאַנען ווי אזוי דאָס צו פירן, געווען קלוג צו וויסן ווי צו האַנדלען מיט אַ יעדן באַזונדער, איז ער טאַקע מיט דער צייט ווי מ'זאָגט, געוואָרן אַ גאַנצער „ביסמאַרק" אין דער פּראָפּעסיע, און ווי גוט ער האָט געקענט

דאָס טעאָטער, האָט ער נאָך בעסער געקענט די אַקטיאָרן.
אַ סך האָט אים געהאַלפֿן, זיין שאַרפֿער בליק, ער האָט גיך אַלץ אויפֿ-
געכאַפֿט, און די הויפֿט־זאָך וואָס ער האָט גוט געוואוסט איז ווי אַזוי צו
האַנדלען מיט דעם, אָדער אַ צווייטן אַקטיאָר.

מ'קען זאָגן, אַז כמעט אויף אַ יעדן געביט אין דער פּראָפּעסיע, איז
שוואַרץ צוגעטרעטן מיט זיכערקייט, דערפאַר האָט זיך קיינער ניט געקענט
שטעלן קעגן אים, האָט דער אַקטיאָר געמעגט זיין ווי גרויס, פּריער אָדער
שפּעטער, האָט ער נאָכגעגעבן, איינזעענדיק אַז שוואַרץ איז גערעכט, ווייל
מאָריס שוואַרץ האָט געהאַנדלט אַ סך מענטשלעכער ווי אַלע אַנדערע, וועלכע
האַבן זיך גענומען די זעלבע רעכט, זיין פאַרשטאַנד האָט ניט געלאָזט דעם
אַקטיאָר עקספּלואַטירן, זיין אַרטיסטיש וויסן האָט אפילו אַלעמען צופּרידנ-
געשטעלט, פאַרשטייט זיך אַ יעדן נאָך זיין ווערט, און ווייל זיין געשעפֿט-
לעכער פאַרנעם איז געווען דער גרעסטער, האָבן אַקטיאָרן וואָס האָבן ביי
אים געשפּילט, זיך געפּילט זייער גרויס.

אַמט אַז מאָריס שוואַרצן, האָט אַ סך געהאַלפֿן זיין וויסן, אָבער נאָך מער
זיין פּראָקטישע האַנדלונג, ווי איז צו דעם, וואָס ווייסט ניט ווי אַזוי צו
פירן זיין טעאָטער, אָדער ווען ער פאַרשטייט ניט, מאַכט מען פון אים
אַ תּל.

ס'איז פּאַנטאַסטיש זיך דאָס פאַרצושטעלן וויפּל פאַראַזיטן, אומזיסטיקע
פּרעסערס וועלכע דרייען זיך אַרום דעם טעאָטער, און מאַכן בלויז קאַליע אָן
אַ פאַרוואָס, ס'איז פשוט אַ סאַדיסטישער פאַרגעניגן פון אַזעלכע וואָס ווילן
אַנטייל נעמען אין דעם וואָס זיי אַליין לייגן גאַרניט אַרײַן, אין דעם הינזיכט
האָט מאָריס שוואַרץ געהאַט אַ גוטע טבע, ער האָט אַלעמען אויסגעהערט,
נאָר געטאָן האָט ער ווי זיין אייגענער שכל האָט אים דיקטירט.

מאָריס שוואַרץ האָט אויך געוואוסט, אַז מ'וויל זיין אַ „פּערפּעקטיאָניסט“
מוז מען האָבן די בעסטע וואָס זיינען פאַראַן אין דער פּראָפּעסיע, און מיט
אַזעלכע האָט ער זיך אַלע מאָל אַרומגערינגלט, ביי אים זיינען אַלע מאָל
געווען די בעסטע פּאַבלייט, אַזעלכע וועלכע האָבן גוט פאַרשטאַנען טעאָטער,
דערפאַר האָט ער אין אַ יעדן „דעפּאַרטמענט“ געהאַט די בעסטע בעל־מלאכות,
נאָר אַזוי איז פאַר אים מעגלעך געווען צו אַרבעטן רואיק, סיי אויף זיך, און
אויך אויף זיינע אויפּפירונגען, דאָך האָט ער אין גאַנצן זיך אויף קיינעם
ניט פאַרלאָזט, זייער אַפֿט איז ער אויסגעוואַקסן דאָרט, וואו מ'האַט זיך אויף
אים ניט געריכט, ער איז קיין מאָל ניט געווען זיכער, אויב די אַרבעט גייט

נאך זיין פלאן, איז ער אַרומגעגאַנגען איבער דער בינע, אַלץ באַטראַכט, זיך אַ פאַר מאָל אָפּגעשטעלט, און אַלץ באַטאַפּט, אויסגעבעסערט אַ סך קליי-ניקייטן, און ביז ער האָט אַלץ ניט אַדורכגעקוקט, און אַדורכגעטאַפּט, און אַלץ פאַרריכט ווי ער האָט פאַרשטאַנען אַז עס דאַרף אַזוי זיין, האָט ער ניט פאַרלאָזט דאָס טעאַטער.

ער האָט אין זיך איינגעזאַפּט אַ וועלט מיט וויסן, און האַבנדיק אַ קלאַרן פאַרשטאַנד מיט זיין גרויסן טאַלאַנט, האָט זיך ביי אים געשאַפּן אַ גרויסע זאַך, און די מעלה, האָט נאָר געהאַט איין מאָריס שוואַרץ.

איינע פון זיינע בעסטע מעלות, איז וואָס ער האָט אַ יעדן סעזאָן מער געלערנט, דערפאַר האָט ער געוואוסט, ווי אַזוי צו פאַרבעסערן די פריער-דיקע חסרונות, און דערפאַר טאַקע האָט ער פאַרבעסערט און פאַרשענערט זיין אידעאָליסטישן חלום, פון וואַנען ס'איז אַרויסגעוואַקסן דער יידישער קינסט־טעאַטער.

ג ר ו י ס ע ט א ל א נ ט ן

אַ סך מאָל, האָבן זיך אַקטיאָרן באַקלאַגט, אַז מאָריס שוואַרץ, כאַפּט איבער די מאָס ביי די פּראָבן, אייניקע האָבן אַפילו געוואַנט נאָך צוגעבן, „ער האָט דאָס איבערגענומען פון דייַוויד קעסלער, און אויך ניט די גוטע זייט... איז דאָס אפשר אין גאַנצן ניט געווען זיין שולד, ווייל מאָריס שוואַרץ, האָט פאַרמאַגט אַ סך מעלות, האָט דאָס ניט געקענט זיין אַזאַ גרויסער חסרון, ער האָט פאַרלאַנגט מ'זאל קענען.

מאָריס שוואַרץ האָט ניט מורא געהאַט פאַר אַ גרויסן טאַלאַנט, פאַק-טיש איז, אַז ער איז אַלע מאָל געווען אַרומגערינגלט, מיט די בעסטע און גרעסטע, וואָס די יידישע בינע האָט פאַרמאַגט.

ער האָט אַבער אויך געוואוסט, אַז אפילו דעם בעסטן רויען דיאַמאַנט, מוז מען שלייפן, קומט אים טאַקע דער דאַנק, פאַר אַרויסברענגען, אַזעלכע גרויסע טאַלאַנטן ווי: מוני ווייזענפריינט, לאַזאַר פּריד, איזידאַר קעשיר און אַ סך אַנדערע.

אַט די אַקטיאָרן האָבן פאַרנומען אַן אַנגעזעענעם אַרט אין יידישן קינסט־טעאַטער, זייענדיק דאָרט יאָרן לאַנג, איצט קען מען זיי אַנרופן קינסטלער, און ווען ניט מאָריס שוואַרץ, וואַלטן אַ סך פון זיי אפילו אין

ניו-יאַרק ניט געווען, שוין אָפּגערעדט פון ווערן גרויס און באַרימט, מער ווי נאָך אַ פאַר אַקטיאָרן אין דער פּראָפּעסיע וואָלטן זיי ניט געווען. וועלן מיר גיין כסדר, ווי אַזוי איך געדענק די דריי אָנגעצייכנטע אַקטיאָרן, געווען איז דאָס אין יאָר 1914 ווען איך האָב אין שיקאַגאָ געטראָפּן אַ יונגן אַקטיאָר, וועלכער האָט צו יענער צייט געשפּילט ביי אַדאַלף גערטנער אין זיין פּאָויליאָן-טעאַטער, וועלכער האָט זיך געפונען אויף דער 12טער און האַלסטעד „סטריט“.

צו מיר האָט שוין דאָס טעאַטער אפילו אין יענער צייט, אויסגעזען ווי אַ פּאַרזעעניש, פיר טעג האָט מען דאָרט געשפּילט אַ גאַנצע פּיעסע און ביים סוף וואָך האָט מען געשעפּילט אין אַקט, און מ'האַט געזונגען קופּלעטן, אַזאַ מין „וואַדעוויל“.

היינט וואָלט מען דאָס גערופן קליין-קונסט, דאָן אָבער האָט מען דעם קליינעם קונסט, געשפּילט מיט גרויסע טאַלאַנטן. און דער יונגער אַקטיאָר, האָט זיך אין אַלץ וואָס ער האָט געשפּילט אויסגעצייכנט, און ניט נאָר געווען גוט, נאָר אין אייניקע ראָלן איבערטערעפלעך, ער האָט אין נאַרישע צוואַ-מענגעקלעפטע סקעטשעס געשאַפּן אמתע געשטאַלטן, מ'איז פאַרגאַפּט גע-וואָרן פון זיינע נאַטירלעכע מאַסקעס וואָס זיינען שוין דאָן געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ, מ'האַט געקענט זאָגן, אַז ער האָט פון גאַרניט, געמאַכט לעבעדיקע מענטשן פון פלייש און בלוט, און אַלץ אַרויסגעבראַכט אַזוי נאָ-טירלעך, אַז מ'האַט אים געגלויבט, ס'איז נאָר געווען אַ פּראָגע, צו וועמען וועט דער טאַלאַנט אַריינפאַלן? ביי וועמען וועט ער קריגן אַ געלעגנהייט צו ווייזן וואָס ער פאַרמאַגט אין זיך? ווייל אַזוי לאַנג ווי ער איז געווען אין שיקאַגאָ, האָבן נאָר זיינע פּערזענלעכע פּריינד געוואוסט פון זיין גרויסקייט.

און ווען ער איז שוין געווען אין ניו-יאַרק האָט ער אַלץ געמוזט אָננעמען איין אָנגאַזשמאַ אין אַ פּילאַדעלפיער ביליקן טעאַטער... דאָרט האָט אים מאַריס שוואַרץ אַנטדעקט, אים אַרויסגענומען און געבראַכט צו זיך אין „אירוווינג פלייס טעאַטער“ וואו ער איז שפּעטער געוואָרן דער גרויסער קינסטלער פּאָל מוני.

דאָס זעלבע קען געזאָגט ווערן וועגן אַ צווייטן אַקטיאָר, וועלכער האָט גראַד אָנגעהויבן אין אַ ניו-יאַרקער טעאַטער, אָבער ס'האַט גאַרניט געמיינט, ביז ער איז אָנגעקומען אין יידישן קונסט-טעאַטער.

אמת, ער איז געווען אַן אינטעליגענטער מענטש, אַ פּיינער אַקטיאָר

אבער ער האט ניט געהאט דאס ריכטיקע טעאטער. ער האט זיך אין טאמאשעווסקיס טעאטער זייער ווייניק אָנגעזען, אין דעם צווייטן עוועניו־טעאטער, נאָך ווייניקער, אפילו מיט דער געלעגנהייט וואָס מ'האָט אים דאָרט געגעבן, מיט דער פּיעסע „משה וואו קריכסטו?“ און דער גרעסטער אומגליק איז פאַר דעם אַקטיאָר געווען, ווען ער איז איין סעזאָן, אַריינגעפאַלן אין אַ שיקאַגער טעאטער.

ווען האָט מען אים אָנגעהויבן צו אַנערקענען? ווען שוואַרץ האָט אים אַנגאַזשירט אין זיין יידישן קונסט־טעאטער, געגעבן אים די צוגעפאַסטע ראָלן, דאָן האָט מען דערזען אַ גוטן, אינטעליגענטן אַקטיאָר, וועלכער האָט שוין גוט געמאַכט וואו מאַריס שוואַרץ האָט אים געבראַכט. יא, ביי מאַריס שוואַרץ איז ער געוואָרן דאָס, וואָס ער האָ באַדאַרפט זיין אין דער פּראָפּעסיע, אַ דאַנק מאַריס שוואַרץ, האָבן מיר געהאַט אַזאַ גוטן אַקטיאָר ווי לאַזאַר פּריד איז געווען.

דער דריטער האָט אָנגעהויבן זיך צו באַשעפטיקן אין טעאטער, נאָך ביי יעקב פ. אַדלער, און ווייטער ווי אַ בינע־פאַרוואַלטער איז ער ניט געגאַנגען, און וואָס קומט אויס אַזעלכן אין יידישן טעאטער צו שפּילן? גאַרניט, און וואָס ער שפּילט יא, זעט זיך אויך ניט אָן, מעג ער זיין דער גרעסטער טאלאַנט, מוז ער פאַרלאָרן גיין, און אַזעלכן האָט מאַריס שוואַרץ באַלד דערקענט, האָט ער אים אַריינגענומען צו זיך אין טעאטער, און ער איז אויסגעוואַקסן אַ ריז פון אַן אַקטיאָר.

פריער האָט ער דאָך אויך געשפּילט, געווען באַשעפטיקט אין פּיפּלס־טעאטער, פאַרוואָס האָט מען פון אים דאָרט קיינמאַל ניט געהערט? דער ענטפּער איז אַ פשוטער, מאַריס שוואַרץ האָט אַלע מאָל געזוכט טאלאַנטן, און אַז דער באַטרעפּנדיקער האָט געוואַלט, און זיך געלאָזט, האָט ער פון אים געמאַכט, וואָס ער איז שפּעטער געוואָרן.

שוואַרץ האָט אַ יעדן צוגעפאַסט די ראָלן, און אַזוי לאַנג געאַרבעט מיט אים, ביז ס'איז אַרויסגעקומען וואָס ער האָט געוואַלט. און אַזוי זיינען אַרויסגעקומען גרויסע אַקטיאָרן, אַבער ווער האָט פון אים געוואוסט, איידער ער איז אָנגעקומען צו מאַריס שוואַרץ? דאָ מיינ איך דעם גוטן אַקטיאָר איזידאָר קעשיר.

קען ווער זאָגן, אַז די דריי האָבן ניט געהאַט קיין טאלאַנט? אמת, ווער מער און ווער ווייניקער, אַבער גוטע אַקטיאָרן זיינען זיי אַלע דריי געווען, שטעלט זיך די פּראַגע, פאַרוואָס האָבן זיי דאָס פריער ניט באַוויזן? איך

וועל שוין ניט זאגן פון ווערן גרויס, אבער ווי אקטיארן דארפן זיין, איין אקטיאר וואָס זעט זיך ניט אַרויס, מיינט גאַרניט, און נאָר דער וואָס איז געווען אַ טאַלאַנט, איז פריער אַדער שפעטער, האָט ער זיך ביי מאַריס שוואַרצן אין יידישן קונסט־טעאַטער געמוזט אַרויסזען.

דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן אַנדערע אַזעלכע.

מאַריס שוואַרץ האָט ניט מורא געהאַט פאַרן גרויסן טאַלאַנט, פאַרקערט ביי אים איז דאָס געווען גוטער מאַטעריאַל צו אַרבעטן, ביים אויפפירן זיינע גרויסע און גוטע ספעקטאַקלען, דאָרט האָט ער זיך גענויטיקט אין גוטע קערנדיקע אַקטיאָרן, דערפאַר האָט ער אפילו אַריינגענומען אַזעלכע, וואָס האָבן ניט פאַרמאָגט די יידישע שפּראַך, ווי דר. פּאָל באַראַטאָוו, וואַלף גאַלדפּאַדען, דזשעני וואַליר, גרעטאַ מייער, סנעגאַוו, און אַ סך אַנדערע. און ניט פאַר גלאַט אַקטיאָרן, נאָר פאַר הויפּט־שווישפּילער אין זיין טעאַטער. אין די אַנדערע טעאַטערס האָט מען דאָך אַזעלכע אַקטיאָרן פאַר רחמנות ניט געקענט אַנקוקן, מאַריס שוואַרץ האָט אפילו דאָס פאַרבייגן, ווייל ער האָט אין זיי געזען גרויסע טאַלאַנטן, מ'דאַרף זיי נאָר געבן אַ געלעגנהייט, האָט ער פאַר זיי געפונען ראַלן, וואָס האָט אפילו געפאַסט צו זייער שפּראַך. מיט זיינע גוטע מעלות, האָבן זיך אין טעאַטער געפונען אַזעלכע וואָס האָבן זיך באַקלאַגט אויף אים, און זייער אָפט. זייער טענה איז שטענדיק געווען, אַז זיי ווערן געקרויודעט, זיי קריגן ניט די ראַלן וואָס זיי וואַלטן געוואַלט שפּילן, און נאָך אַנדערע זאָכן... ניט איין מאָל האָט דאָס מיך שטאַרק גערייצט, וועלנדיק וויסן, פאַרוואָס באַקלאַגט ער זיך? ער האָט דאָס אָבער ווי איינגעוויקלט אין אַ מוראדיקער געהיימעניש, און דאָס איז אָפט אַזוי פאַרפלאַנטערט געוואָרן, אַז מ'האַט קיין מאָל ניט געקענט דער־גיין דעם אמת.

איין מאָל, זייענדיק אין דער ראַיאַל קאַפע, האָט איינער זיך באַקלאַגט פאַר זיינע פריינד, כאַפּנדיק אַלע מאָל אַ קוק אויף דער אַנדערער זייט, אויב דאָרט זיצט ניט איינער, וואָס קען דאָס באלד אַפּטראַגן צו שוואַרצן, האָט ער פונדעסטוועגן געזאָגט:

— איך דאַרף דאָך מיך פאַר אייך ניט פאַרשטעלן, וואָס פאַר אַן אַקטיאָר איך בין, ווער פון אייך ווייסט דאָס ניט? ווען איך האָב שוין גע־שפּילט אויף דער ווענעיו, האָט נאָך אפילו מיין גרויסער דירעקטאָר ניט געטרוימט.

— איר מיינט אַוודאי געחלומט. — האָט אים איינער אויסגעבעסערט.

— וואָס איז דער אונטערשייד?

— ס'איז שוין גאָר אַ גרויסער חילוק. — האָב איך מיך אַריינגע-
מישט. געטרוימט, האָט איר אויף דער עוועניו, אין קונסט-טעאַטער דאָרפט
איר חלומען, ביז איר וועט צו עפעס קומען, און פאַרוואָס, וואָלט איך געוואָלט
וויסן, באַקלאַגט זיך קיינמאַל ניט וויזנפריינט, פריד, אפילו ניט קעשיר.

— זיי מוזן דאָרט זיין...

— און איר מוזט ניט?

— איך האָב דאָס ניט געזאָגט, ווער וויל ניט זיין אין יידישן קונסט-
טעאַטער? ס'וואָלט אָבער ניט געשאַדט ס'זאָל זיין אונטער בעסערע באַדי-
גונגען.

— וואָלט איך טאַקע וועלן וויסן, וואָס איר מיינט בעסערע באַדינגונגען,

אין וועלכן טעאַטער קריגט מען דאָס?

— וואו איך האָב געשפילט האָב איך דאָס געקראָגן.

— וויבאַלד אַזוי, ווייס איך ניט וואָס... כ'מיין ווען מיר געפעלט ניט,
וואָלט דאָס געמעגט זיין דאָס בעסטע טעאַטער, וואָלט איך דאָרט ניט געווען,
ווייל אונטער שלעכטע אומשטענדן, איז זייער שווער צו שפילן. — פאַר די
וואָס זיינען ניט דאָרט, איז זייער לייכט צו רעדן.

אָזעלכע זיינען געווען אַ סך, זיי האָבן זיך געהאַלטן אין איין באַקלאַגן
אויף מאַריס שוואַרצן, אין דער צייט ווען ער, שוואַרץ, האָט אַלץ געטאַן,
זיי אַרויפצוברענגען פונקט ווי די אַנדערע, און זיין אַנשטרענגונג איז געווען
אַ גרויסער, ער האָט זיי אַלץ געקענט געבן, נאָר ניט דאָס וואָס די אַנדערע
האָבן פאַרמאַגט, טאלאַנט, דערפאַר איז אין זייער באַקלאַגן זיך, געווען
אַ גרויסע מאַס מיט חזוק.

**

דאָס זעלבע איז אויך געווען מיטן קונסט-רינג, ס'איז צוזאַמענגעשטעלט
געוואָרן אַ גרופע אינטעליגענטע בחורים, וועלכע האָבן געוואָלט לערנען,
די קונסט פון שפילן טעאַטער, פאַרשטייט זיך אַז קיין בעסערע געלעגנהייט
ווי ביי שוואַרצן, האָבן זיי ניט געקענט האָבן, זיינען זיי צו גיך אַנגעשטעקט
געוואָרן מיט דער קראַנקייט פון די אַנדערע טאלאַנטלאַזיקע פראַפעסיאָנאַלן,
און זיך גיך איינגערעדט אַז זיי זיינען שוין די גרויסע, און דאָס האָט זיי דער-
פירט צו זייער צעפאַלן ווערן, ניט קוקנדיק וואָס מאַריס שוואַרץ האָט מיט

זיי געארבעט מער ווי מיט דעם קלענסטן פראפעסיאנאל, איז זיין גאנצע מי און ארבעט געווען אומזיסט, מיט זיי איז אים גארניט געלונגען, ס'איז ביי זיי גארניט ארויסגעקומען און די וועלכע האבן זיך שפעטער דורך פארשיידענע טעאטער-טירן אריינגעדרייט, האבן קיינמאל גארניט דערגרייכט אין דער פראפעסיע.

פון דער העלער הייט האבן זיי גענומען גלויבן אין זיך, און זיי זיינען מיט איין מאל געווארן גרויסע טאלאנטן, און גענומען פארלאנגען, נישט נאר גוט באצאלט, נאר אויך פראפעסיאנעלע אנערקענונג, און ווען ס'איז זיי ניט געלונגען, האט זייער חוצפה דערגרייכט אזוי ווייט, צו באשולדיקן מאָריס שוואַרצן אין זייער דורכפאל, מיט דעם וואָס מאָריס שוואַרץ האָט אַריינגע-לייגט, אין זיי אזוי פיל אַרבעט, האָבן זיי זיך ניט געוואָלט רעכענען, און ווען זיי זיינען אַרויס פון קונסט-טעאטער, זיינען זיי זיך צעפאלן ווי זאמד אין וואַסער.

פונדעסטוועגן האָבן זיך געפונען אַזעלכע אין דער פראַפעסיע, וואָס האָבן געהאַלטן מיט זיי, און מאָריס שוואַרץ איז שולדיק אין זייער דורכפאל, פאַרוואָס? האָט ניט מאָריס שוואַרץ פרובירט פון אַ יעדן אַרויסקרייגן וואָס איינער האָט פאַרמאָלט? אָבער פון גאַרניט, איז שווער עפעס אַרויסצוקרייגן... מ'האַט שוין לאַנג געוואויסט אין דער פראַפעסיע און מאָריס שוואַרץ פאַרמאָגט אַ ים מיט געדולד, ער אַליין האָט פאַרמאָגט אזוי פיל, און ער האָט געקאַנט מאַכן שפילן טעאטער אפילו איינעם וואָס ער האָט אָנגע-טראָפן אין גאַס, אויב דער מענטש האָט געוואָלט, אָדער פאַרמאָגט עפעס אַ פונק פון טאַלאַנט, און ווען אַזעלכער איז אַריינגעפאלן אין מאָריס שוואַרצס יידישן קונסט-טעאטער, האָט שוין מאָריס שוואַרץ פון אים אַרויסגעקראָגן אַליץ וואָס ער האָט פאַרמאָגט. ס'איז אויך אַ פאַקט, און ביזו מאָריס שוואַרץ האָט דאָס קיינער ניט פראַקטיצירט, אפשר דערפאַר ווייל קיינער פון זיי האָט ניט פאַרמאָגט דעם נאַטירלעכן חוש פון קאַנען דערשמעקן איין אמתן טאַלאַנט. איך גלויב און קיינער פון די אַמאָליקע גרויסע האָבן ניט פאַרמאָגט דעם ווילן, און אפשר אויך ניט דעם וויסן, דעם געדולד זיכער ניט, און קיין פאַרלאַנג אַודאָי ניט, צו וועלן אַרויסברענגען פאַר דער וועלט אזוי פיל יונגע טאַלאַנטן, וויפיל מאָריס שוואַרץ האָט אַרויסגעבראַכט.

ווער ווייס נאָך אזוי פיל, ווי די שיקאַגער פריינד, איך איינער פון זיי, וואו און מיט וועמען מוני וויזענפריינד האָט געשפילט, און פאַר וויפיל... אין מאל האָט ער געהאַט אַ געלעגנהייט צו שפילן מיטן כהן-גדול אַליין,

יעקב פ. אדלער, אין א פארשטעלונג טאקע אין שיקאגא, און געווען זייער גוט אין דער ראָל, נו, איז וואָס? ווער האָט דערפון געוואוסט? יעקב פ. אדלער, איז אוועקגעפארן און מוני איז געבליבן אין שיקאגא, ווי פריער. ס'איז ניט מער געווען ווי ס'האָט אויסגעפעלט אַן אַקטיאָר, האָט מען אים אַ כאַפּ געטאָן, און אַזוי גיך ווי די פאַרשטעלונג איז געווען אַריבער, האָבן זיי פאַרגעסן ווער ס'האָט געשפּילט, און ס'מעג דאָ זיין פאַרצייכנט, אַז מוני ווייזענפריינד איז שוין דאָן געווען אַ גרויסער טאלאנט.

מיר, זיינע חברים, האָבן שוין לאַנג געזען, נאָך אין די יאָרן ווען מיר האָבן אין דער נאָרטיידי קאָנקורירט שפּילנדיק דאָרט אין די קליינע טעאַטער-טערלעך וואו מ'איז אונדז אַריינגעקומען זען פאַר דעם פרייז פון 5 און 10 סענט. שוין דאָן האָט מען געקענט זען אַז מוני ווייזענפריינד איז מיט זיין טאלאנט געבוירן געוואָרן, קיינער האָט דאָס אים ניט געגעבן, אמת, זיינע עלטערן זיינען אויך געווען אַקטיאָרן, נו, איז וואָס? האָבן דען אַנדערע אַקטיאָרן ניט געהאַט קיין קינדער? ווער פון זיי האָט דערגרייכט די שטופע וואָס פאָל מוני? וואָס אים האָט אַלע יאָרן געפעלט איז, אַז ער זאָל אַריינפאָלן אין די ריכטיקע הענט, און מאַריס שוואַרץ איז געווען דער וואָס האָט אים אויסגעשטרעקט די פריינדלעכע האַנט.

און אַמאָל אפילו אין אַ גרויסן טעאַטער, קאָן מען קיין סך ניט אויפטאָן, מעג מען פאַרמאָגן דעם גרעסטן טאלאנט, ווען מ'האָט ניט דעם ריכטיקן רעזשיסאָר, ניט קיין פאַסנדע ראָל, אין אַן אַנסאַמבל וואָס איז ניט צוגעפאַסט, קאָן מען אויך זייער לייכט פאַרלוירן גיין, אפילו ווען מ'האָט טאלאנט, פאַר אַ ביישפּיל וועל איך דאָ ברענגען, דעם זעלבן גרויסן קינסטלער מוני ווייזענפריינד, ווי ער האָט זיך נאָך דאָן גערופן.

מוני ווייזענפריינדס אַנערקענונג האָט זיך אַנגעהויבן אין „אירווינג פלייס טעאַטער“ וואו ער האָט אפילו אין קליינע ראָלן געוויזן וואָס פאַר אַ גוטער אַקטיאָר ער איז, איז דאָס פאַר מיר קיין ניס ניט געווען, נאָר זיין שנעלער איבערגאַנג, פון דעם גוטן טעאַטער אויף דער עוועניו, אין אַ ביליקער נאָרישער פאַרזעעניש, דאָרט צו שפּילן אַזעלכעס וואָס איך ווייס נאָך ביז דעם היינטיקן טאַג, וואָס דאָרט איז פאַרגעקומען, הויב איך ניט אַן צו פאַר-שטיין, מיין קומען אין טעאַטער, איז אויסדריקלעך געווען צו זען מונין אין אַ גוטער פּיעסע, און נאָך אַ בעסערע ראָל, נאָר ווען איך האָב דערהערט, בעסי טאַמאַשיוסקי שרייען הינטער דער בינע: „סאַכאַרני מאַראַזשעני“ איז מיר באַלד געוואָרן קאַלט, זיצנדיק אין טעאַטער. און ווי לאַנג איך גע-

דענק, האָט מוני דאָס קיין מאָל ניט געטאָן אפילו אין שיקאַגאַ אין דעם קליינעם טעאַטער, וואָס ער האָט געוואָגט דאָ, אין דעם גרויסן טעאַטער אין ניו-יאָרק.

ווען ער איז אַרויפגעקומען אויף דער בינע, אין דער ראָל פון אַן אויס-געטראַכטן „שמיסער אין אַ באַד“ און האָט אין דער האַנט געטראָגן אַ בעזימל, צו ווייזן וואָס זיין פראַפעסיע איז, האָב איך באַלד פאַרשטאַנען, אַז עפעס האָט אים געטריבן דערצו... ווייל באַלד ווי ער האָט אַרויסגעוואָגט דעם ערשטן ווייך, האָט דער עולם ניט געלאַכט, און דאָס האָט אים, פאַר-שטייט זיך, פאַרדראַסן, ער האָט באַלד צוגעגעבן:

— אז איר ווילט ניט לאַכן, וועל איך אַליין לאַכן, האָ, האָ, האָ.

אַ פאַרשעמטער בין איך אַוועק פון טעאַטער, טראַכטנדיק, אויב ס'וועט אַזוי אַנהאַלטן, וועט דאָס געלט איינשלינגען דעם גרויסן טאַלאַנט. ער האָט זיך אַבער גיך געכאַפט, און איז באַלד צוריקגעגאַנגען דאָרט וואו ער האָט באַדאַרפט זיין, וואו ער האָט אַליץ געהאַט צו קאַנען אַרויסווייזן זיין גרויסן טאַלאַנט, און דאָס איז געווען ביי מאַריס שוואַרצן אין יידישן קונסט-טעאַטער.

מיר האָבן שוין דאָס געזען אין די יאָרן 14, 15 און 1916, וואו אַנדערע נאָך פריער, וואָס מוני האָט שוין געקאַנט, און וואָס ער האָט געקאַנט אויפֿ-טאָן ווען ער קריגט נאָר די געלעגנהייט, ווייל ער האָט שוין דאָן געוואוסט, ווי אַזוי צו קליידן אַ ראָל, און ווען ס'איז אים אויסגעקומען צו שפּילן אַ רוס, אָדער אַ פּאָליאַק, וואָס פאַר אַ כאַראַקטער עס זאָל ניט זיין, האָט ער צו יענער צייט שוין געקאַנט, ניט קוקנדיק וואָס ער איז כמעט געווען אין גאַנצן אַמע-ריקאַניזירט, וואָס אים האָט געפעלט, ווייזט אויס, איז געווען נאָר מאַריס שוואַרץ טעאַטער, דערפאַר קומט דעם גרעסטן דאַנק מאַריס שוואַרצן, וואָס מיר יידן האָבן היינט אַזאַ גרויסן קינסטלער ווי פּאָל מוני.

ווען ער וואַלט דאָס ניט געטאָן, בין איך זיכער אַז ער וואַלט פונקט ווי אַ סך אַנדערע טאַלאַנטן, פאַרבליבן מוני ווייזענפריינד דער גוטער אַק-טיאָר אין דער פראַפעסיע, ניט מער, ווייל קיין טעאַטער וואַלט אים די גע-לעגנהייט ניט געגעבן, און אין וועלכן טעאַטער וואַלט אים אויסגעקומען צו שפּילן אַזעלכע ראָלן, וועלכע האָבן אים אַזוי גרויס און באַרימט געמאַכט? אויף דער עוועניו וואַלט ער דאָס זיכער קיין מאָל ניט געקאַנט האָבן, קיינער וועט ניט אַפלייקענען דעם פּאַקט, אַז דייוויד קעסלער איז געווען אַ גרויסער אַקטיאָר, דאָס האָבן אַלע געוואוסט, איבערהויפט אין אַמעריקע, אים האָט

מען בלויז באדארפט זען אין צוויי סצענעס, ווי אזוי ער האָט אָפגעשפילט דעם צווייטן אַקט אין „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ פון יעקב גאַרדין. אין דעם לעצטן אַקט „גאַט פון נקמה“ פון שלום אַש. איך בין איבערצייגט, אז אין די צוויי ראָלן, איז צו אים קיין גלייכן ניט געווען, אזוי אַמווייניקסטנס האָב איך געפילט, ווען איך האָב זיי אים געזען שפילן, און נאָר דערפאַר ווייל ער האָט אַלע זיינע יאָרן געשפילט אויף דער עוועניו, אין די אַלע ווערקע... האָט מען נאָך זיין טויט געשריבן, און ווער דער גרעסטער קריטיקער אין זיין צייט, דאָס איז געווען דעם 19טן מאַר 1920, מיט דריי בילדער אין מיטן די קאַלומס פון זיינע בעסטע כאַראַקטער-ראָלן, אז ער איז געווען אַ פיינער זינגער און אַ טענצער. פאַרוואָס? ווייל די באַציאונג צו יענעם טעאַטער איז ניט געווען קיין איבעריק גוטע, אָבער דאָס האָט ניט געמיינט אז אַלע זיינען געווען אין גאַנצן איינשטימיק מיטן קריטיקער.

*
**

ווי מיר ווייסן שוין, האָט די יידישע בינע ניט פאַרמאָגט קיין דראַמאַטישע שולע, און ס'איז ניט געווען וואו זיך אויסצובילדן, און ביי וועמען צו לערנען, ווי אזוי מ'דאַרף קענען שפילן טעאַטער, ווייל פון די גאָר ערשטע, זיינען געווען גאַסן-זינגער, אָדער משוררים וואָס מ'האַט אַרויסגענומען פון די כאַר-שולן, און זיי געמאַכט פאַר אַקטיאָרן, די וועלכע האָבן געהאַט אַ ביסל טאַלאַנט, זיינען שפּעטער געוואָרן גוטע אַקטיאָרן. און די אַנדערע זיינען פאַרבליבן כאַריסטן, אויף זייער לשון. „אַ דראַנג אויפן גאַנצן לעבן“. פאַרוואָס, ווייל זייער גאַנצע לערע איז געלעגן אין די הענט, פון די ערשטע אָנפירער פון דעם יידישן טעאַטער, וואָס זיינען אַליין אויך ניט געווען קיין אַקטיאָרן, און שוין צו יענער צייט זיך זעלבסט געקרוינט פאַר אַ סטאַר, נאָך איידער ער איז געוואָרן אַן אַקטיאָר, דאָס איז אַ קראַנקייט, וואָס איז שוין אזוי אַלט ווי דאָס יידישע טעאַטער, און אפשר נאָך עלטער, די פראַגע איז נאָך ביז דעם היינטיקן טאַג ניט פאַרענטפערט געוואָרן, ביי וועמען? און וואָס האָבן זיי געלערנט? און דאָך האָבן זיי אַלע יאָרן שטאַלצירט דערמיט, אז זיי האָבן אַמאָל געזונגען ביי דעם באַרימטן חזן, אַט דאָס האָב איך כמעט געהערט זיך באַרימען אַלעמען, אפילו די וועלכע האָבן שוין פאַר מיין צייט קיינמאָל ניט געזונגען, און אז איך האָב זיי פאַרדעכטיק אָנגעקוקט ווען זיי האָבן זיך פאַר מיר באַרימט, האָבן זיי צוגעגעבן: „געהאַט אַמאָל אַ גרויסע שטימע, אָבער שוין לאַנג פאַרלוירן.

און דער גרויסער מאָריס שוואַרץ האָט זיך אויך אַמאָל אַזוי באַרימט, וואָס פֿאַר אַ גרויסער מנגן ער איז, און ביי וועלכע וועלט־באַרימטע חזנים ער האָט אַמאָל געזונגען, און פֿאַר ניט קיין אַנדערן ווי פֿאַר אַ גרויסן חזן, זייענדיק שוין צוגעוואוינט, האָב איך אַ שמייכל געטאָן, ווייל אַ יעדער איינער האָט דאָך מיך פֿאַרזיכערט אַז זיין חזן איז געווען דער גרעסטער. אָבער מער פֿון אַלעמען האָט דאָך מאָריס שוואַרץ דאָס געוואוסט, איז פֿאַרוואָס האָט ער זיך דערמיט געהאַלטן גרויס? איז דער ענטפֿער אַ פשוטער, אַזוי ווי ער האָט אַלע מאָל געהאַט די אַמביציע אַלעמען איבערצויאָגן, האָט ער אפילו דאָס אויך ניט געוואָלט אַדורכלאָזן, דערפֿאַר איז ער קיינמאָל ניט געזעסן מיט קיין פֿאַרלייגטע הענט, ער האָט געוואוסט, אַז אויב דערגרייכן, דאָרף מען אויף דעם אַרבעטן, און אויב ער האָט די ערשטע צייט ניט געהאַט מיט וועמען, האָט ער געאַרבעט אויף זיך, און נאָך מער אויף זיין גרויסער פֿאַנטאַזיע, וועלכע ס'האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן אין זיינע גרויסע אויפֿ־פירונגען, אמת ער האָט אפילו אין זיין פֿאַלקאָמענהייט אויך פֿאַרמאָגט חסרות־נות, דערפֿאַר זייער אַ סך מעלות, וואָס האָט אַ סך פֿאַרשטעלט, און דאָס האָבן די אַנדערע סטאַרס ניט פֿאַרמאָגט, אפילו ניט די גרויסע, ביי אים האָט דאָס איבערגעוואויגן אַלע זיינע חסרונות, און וועלכער מענטש, ווער שמועסט נאָך אַן אַקטיאָר, האָט ניט קיין חסרון? דערפֿאַר קען קיינער ניט אַנווייזן אויף נאָך אַ צווייטן, וואָס זאָל פֿאַרמאָגן אַזוי פיל מעלות, וויפל מאָריס שוואַרץ האָט געהאַט.

מאָריס שוואַרץ איז אויך געווען ניט נאָר אַ פֿאַרשטענדיקער אַקטיאָר, נאָר אַ ייד אַ חכם, און האָט אויך געוואוסט ווי אַזוי זיין חכמה אויסצונוצן אַרום טעאַטער, ווייל ער האָט דאָס ליב געהאַט, ער האָט זיכער געקענט דאָס פֿאַך אויף זיינע צען פינגער, אָבער בעסער פֿון אַלץ אין טעאַטער האָט ער געקענט דעם אַקטיאָר, מיט אַלע זיינע שוואַכקייטן, ווי מ'זאָגט דורך און דורך, און דאָס האָט אים אַ סך געהאַלפֿן.

די אונטערנעמער וואָס האָבן די מעלות ניט פֿאַרמאָגט, האָט זיי די פֿראַפעסיע זייער שנעל איינגעשלונגען, אָפטמאָל מיט שווערע טויזנטער, ווייל די דרויסנדיקע וועלט, מעגן זיי אפילו זיין גרויסע געשעפטסלייט, ווייסן ניט וואָס ס'מיינט נעמען אַ טעאַטער, און ווער שמועסט נאָך אַ יידישן טעאַטער, וואָס מ'דאַרף אַלץ אַדורכגיין ביז מ'קריגט דעם שליסל, וויפל האַרץ־ווייטיק, וויפל פֿאַרדרוס, וויפל שלאַפֿלאָזע נעכט, ביז מ'דערלעבט צו

זען אז א טיר זאל זיך אויפמאכן, פון אַט די קלייניקייטן קען מען אַנשרייבן אַ גאַנצן בוך.

מאַריס שוואַרצן, האָבן אַט די אַלע אומאַנגענעמלעכקייטן קיין מאָל ניט אָפגעשראַקן, ער האָט דאָס אַלע מאָל געמאַכט אויף דעם גרעסטן פאַרנעם, אַליין אָן די פיר גייענדיקע משרתים... פאַרטיק געוואָרן האָט מען זיין יידישן קונסט־טעאַטער, געקאַנט פאַרגלייכן מיט די גרעסטע טעאַטערס אין דער וועלט, מיטן מאַסקווער קונסט־טעאַטער און זיינע קינסטלערישע ספעק־טאַקלען, זיינען געשטאַנען אין דער זעלבער הויך מיט ריינהאַרדס פאַר־נעם. אָבער ביז ער האָט דאָס דערגרייכט, איז ער אַדורכגעגאַנגען ניט איין גיהנום, און דאָך צוגעקומען וואו ער האָט געוואָלט.

אין אַ יעדן פאַך זיינען פאַראַן ניט קיין פאַרגינער, מער אָבער ווי אין אַלע פאַכן, איז עס ביי אַקטיאָרן. (איך ווייס שוין איצט, אז אין דער שרייבער־פּראָפּעסיע, שטייט דאָס מיט אַ פאַר פונקטן נאָך העכער...), איז עס אויף דער טעאַטער־גאַס געוואָרן אַ טעגלעכע דערשיינונג, מ'האַט גערעדט, און דווקא ניט קיין גוטעס, מ'האַט רכילותט אויף וואָס די וועלט שטייט, איבערהויפט די אַקטיאָרן, וועלכע מאַריס שוואַרץ, האָט קיינמאַל ניט באַ־שעפטיקט, און נאָך מער ווי די וועלכע זיינען פון דעם יידישן קונסט־טעאַ־טער, אַרויסגעפאַלן אָבער זייער רעדן, און באַרעדן, האָט גאַרניט געמיינט. פאַרקערט ס'האַט שוואַרצן ניט געמאַכט קלענער, נאָר געגעבן מער קוראַזש און נאָך מערער גערייצט פאַר גייע עקספּערימענטן צו בעסער, שענער און גרעסער, מיט דעם האָט ער געוואונען דעם צוטרוי פון אַלעמען, וואו ער האָט געשפילט, איז זיין דערפאַלג געווען גרויס, און ער איז פאַרבליבן דער ריז פון יידישן טעאַטער.

*
**

וואָס איך געדענק, איז ווען איך בין פאַרטיק געוואָרן מיט דער ראַל וואָס איך האָב געשפילט אין פרץ הירשביינס „אליהו הנביא“, בין איך געוואָרן אַ מיטגליד אין דעם גאַרדין דראַמאַטיק קלוב, ס'איז געווען אַ פיינע גרופּע מיט טאַלאַנטירטע יונגע מענטשן, און צווישן די פרויען איז געווען איינע אַ זייער אינטעליגענטע פרוי, וועלכע איז געווען שטאַרק פאַראינטערע־סירט אין דער יידישער ליטעראַטור, איבערהויפט אין דער יידישער בעסערער דראַמע, מ'האַט זיך טאַקע גערעכנט מיט איר מיינונג, ווייל זי איז געווען

כמעט אין אלץ באהאוונט, דער אמת איז אז זי האָט פאַרמאָגט אַ סך וויסן, נאָר ווען ס'איז איר אויסגעקומען אליין צו שפּילן, האָט דאָס געמעגט זיין די קלענסטע ראָל, האָט זי דאָס אַדורכגעפירט אָן טאַלאַנט... גייט טאַקע אַרום אַ ווערטל אין דער פּראָפעסיע:

אַז ס'שטייט ניט געשריבן, אַז אַ פּראָפעסאָר דאַרף קענען שפּילן טעאַ-טער, ווייל וויסן, איז איין זאַך, און טאַלאַנט אַ צווייטע, דאָ ברענגט מען אַלע מאָל פאַר אַ באַווייזן דייוויד קעסלער, ער איז ניט געווען קיין פּראָפעסאָר, און געקענט שפּילן גוט טעאַטער, איבערהויפּט ווען ער האָט געוואָלט. דאָס מיינט, אַז בילדונג איז איין זאַך, און טאַלאַנט איז עפעס אַנדערש, אַוודאי איז גוט, ווען מ'פאַרמאָגט זיי ביידן, אָבער ניט אַלע זיינען געבענטשט דערמיט.

און ווען מאָריס שוואַרץ האָט אויפגעפירט שלום עליכמס פיעסע „טביה דער מילכיקער“ אין אירוווינג פלייס טעאַטער, האָט ער פאַר דעם סעזאָן דאָרט אַנגאַזשירט די פרוי פון דעם גאַרדין דראַמאַטיק קלוב. און איין מאָל, נאָך אַ פאַרזאַמלונג פון קלוב, איז מען זיך צוזאַמענגע-קומען און ביי אַ טעפּעלע קאַווע, איז אַנגעגאַנגען דער פּאָלגנדער גע-שפרעך:

— נאָך וואָס דאַרף איר מאָריס שוואַרץ האָבן?

— ס'איז טאַקע אַ וואונדער, אין ניו-יאָרק זיינען ניטאָ אַזעלכע אַק-

טריסעס?

— ער האָט איר זיכער ניט גענומען פאַר איר טאַלאַנט.

— דערפאַר בין איך זיכער, אַז זי איז מער אינטעליגענט ווי אַ סך וואָס

ער האָט דאָרט.

— דאָס איז אַ פאַקט, וואָס מ'קען ניט אַפּליקענען, אָבער שוואַרץ

דאַרף דאָך אַזעלכע וואָס האָבן ניט בלויז טאַלאַנט, נאָר טאַקע גרויס טאַלאַנט,

מיר וויסן דאָך יא, וואָס פאַר אַ טאַלאַנט זי איז.

— שטעלט זיך טאַקע דאָ אַ גרויסע פּראָגע, צו וואָס דאַרף ער איר?

— קיין גרויסע ווענוס איז זי אויך ניט. — האָט זיך אַ מאלער אַריינגע-

געמישט מיט אַ פאַרקרימטן שמייכל.

— פאַרשטיי איך טאַקע ניט, וואָס וועט זי דאָרט טאָן?

— געוויס שפּילן איינע פון די טויבן.

— וואָס מיינט ער?

— האָט איר ניט געלייענט אין די צייטונגען, אַז מאָריס שוואַרץ וועט

אין זיין נייער אויפפירונג פון „טביה דער מילכיקער“ האָבן אויף דער בינע לעבעדיקע טויבן?

— אין דעם וועט זי זיין אויסגעצייכנט, אין לעבן איז זי דאָך אויך ווי אַ שטילע טויב.

— לאַכט ניט, מיט איר וויסן, וועט זי ווייט פאַרפליען, וואָס איז אייער מיינונג, דענק?

— מאַריס שוואַרץ ווייסט וואָס ער טוט, מער פון אַלץ באַדאַרפט איר גוט אין זינען האָבן, אַז זי איז דורך און דורך אַ שלום עליכמניצע, זי קען זייער גוט אַלע זיינע ווערק, און איך גלויב, אַז טעכניש קען זי אים אַ סך העלפן.

— איז צוליב דעם...

— איר ווייסט דאָך אַז מאַריס שוואַרץ פאַרלאָזט זיך ניט אינגאַנצן אויף זיך, אמת, נאָך דעם ווי ער פרעגט, טוט ער דערנאָך ווי ער פאַרשטייט, אָבער צוערשט פרעגט ער, איך פאַרשטיי אַז ער האָט ליב צו לערנען פון די וואָס ווייסן, און זי ווייסט, דאָס האָט איר דאָך ערשט צוגעגעבן.

שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי האָט אים אַ סך געהאַלפן, איבערהויפט אין דער אויפפירונג פון „טביה דער מילכיקער“, וואו מאַריס שוואַרץ האָט געשאַפן זיין אומשטערבלעכע כאַראַקטער-ראַל אַלס טביה. דאָס איז געווען סארא פאַט.

ס'האָט אים ניט געשאַדט צו זיין גרויסקייט, ער האָט אפשר פון דער אינטעליגענטער פרוי, מער געלערנט ווי פון אַ סך אין דער פּראַפעסיע, כ'מיינן פון די ליטעראַרישע ברעקלעך וואָס ער האָט אויפגעקליבן, און זיי שפעטער פאַרפאַלקאָמט, ס'איז אסברה, ער האָט בעסער געוואַלט זיין אַ גוטער סטודענט אין זיין טעאַטער, איידער אַ שלעכטער אַקטיאָר אין דער פּראַפעסיע. דערפאַר האָט ער אַלץ געטאָן, צו פאַרבעסערן, און פאַרשענערן, וועלנדיק דערגרייכן דאָס גרעסטע.

ער האָט דאָס אפשר געטאָן דערפאַר, ווייל ער האָט געוואוסט, ווען ער וועט איבעריאָגן די גרויסע דריי, וועלן זיך די קלייניקייטן ניט אָנזען.

מיט יאָרן שפעטער, ווען איך האָב אַמאָל געהאַט אַ געשפרעך מיט מוני וויזענפריינדל האָט ער מיר געזאָגט:

— דענק, דו וועסט מיך פאַרשטיין, פון דעם אמת, קען מען ניט אַוועק-

גיין.

— וואָס מיינסטו, מוני?

- וואָס מאַריס שוואַרץ קען, דאָס קען קיינער ניט.
- אַזוי זעט עס אויס.
- דערפאַר אָבער, וואָס אַלע קענען, קען מאַריס שוואַרץ מער פון אַלע-מען.

אין אַט די געציילטע פּאַר ווערטער, האָב איך מיר געקענט פאַרשטעלן אַ סך מער, ווייל קענענדיק מונין, האָב איך געוואוסט אַז ער קען ניט אי-בערטרייבן, ווען ער מיינט דאָס ניט, וואָלט ער גאַרניט געזאָגט, און אויב זיין מיינונג וועגן מאַריס שוואַרץ איז אַזוי גרויס, קומענדיק פון אים, איז דאָס געווען אַ סך געזאָגט.

שוואַרץ אַ מאַדעל

דזשעק סאַבעלס סטודיאָ האָט זיך דאָן געפונען אין דער 124טער גאַס, און ווען איך האָב אים איין מאָל באַזוכט, האָב איך אין זיין סטודיאָ גע-טראָפּן אַ סך בילדער פון מאַריס שוואַרץ, פאַרשטייט זיך אין פאַרשיידענע ראָלן פון וואונדערבארע טיפּן, איך האָב זיי פאַרזיכטיק באַטראַכט, און זייער פאַרזיכטיק געוואָלט אויסגעפינען, וויפּל ער קריגט פאַר זיין אַרבעט, ווייל נאָך מיין מיינונג, האָט דאָס באַדאַרפט באַטרעפּן אין די טויזנטער, ווייזט אויס אַז ער, סאַבעל, האָט דאָס דערקענט אויף מיר, און שמייכלענדיק געזאָגט:

— פאַרשטייט מיר, דענק, אַ קינסטלער דאַרף מען פאַראייביקן, און שוואַרץ איז אַזוי גוט אין די ראָלן, אַז איך בין ווי מ'זאָגט אינספּערירט געוואָרן...

- פון זיין שפּילן?
- יאָ.
- איר האָט דאָך אַ גאַנצע גאַלעריע.
- שוין לאַנג, ווי ער איז ביי מיר פאַררעכנט, ווי אַ קינסטלערישער מאַדעל.

- אַזוי, אַזוי... און איר גיט אַוועק אייער צייט...
- איר מעגט אויך וויסן, אַז שוין ניט איין מאָל, האָב איך צוליב דעם אַוועקגעוואָרפּן פאַרדינסטן, ניט וועלנדיק אויפגעבן די אַרבעט.
- וויבאַלד אַזוי, מוז ער ווירקלעך זיין גרויס אין די אַלע ראָלן.
- איך ווייס ניט ווי גרויס, אָבער זייער נאַטירלעך.

- איר מיינט אין די אלע ראָלן ?
 — מיר דאָכט זיך, אין וואָס ער שפּילט.
 — דאָס גראַדע געפּעלט מיר, אָבער ווי אזוי ?
 — איך קום צו אים ?
 — יאָ, און דערצו נאָך אזוי אינספּירירט צו ווערן...
 — דורכן קונסט־רינג...
 — ווער זיינען זיי ?
 — דאָס איז די גרופּע, פון וועלכער מאָריס שוואַרץ האָט געמאַכט
 אַ דראַמאַטישע שולע, וועלכע ער דאַרף האָבן פאַר זיינע גרויסע אויפפירונגען,
 האָב איך זיך אָנגעשלאָסן.
 — איר זענט אויך אַ ביסל געכאַפט אין דער קונסט ?
 — ניט ווייל איך וויל שפּילן טעאַטער, כאָטש איך מוז צוגעבן, אַז
 ער גיט מיר זייער גוטע ראָלן, אָבער ווער האָט צייט דערפאַר, אָבער אַרויס־
 העלפן וויל איך אים, ניט צוליב דעם קונסט־רינג, און דאָרט זיינען פאַראַן
 אַ פאַר אינטעליגענטע בחורים, נאָר צוליב שוואַרצן אַליין.
 — אזוי גוט איז ער ?
 — אַ קינסטלער.
 — וויבאַלד אזוי, איז דאָס מיר שוין פאַרשטענדלעך.
 — וואָס מיינט איר ?
 — איין קינסטלער העלפט אַרויס דעם צווייטן.
 — ס'איז אַ שיינער קאַמפּלימענט.
 — כ'מיין דאָס.
 — אַ דאַנק.
 — איר האַנדלט ווי אַן אמתער פּריינד, איר ווייזט אויך וואָס איר
 קענט, איך גלויב אַז דאָס איז „לוקאַ“.
 — יאָ, פון מאַקסיס גאַרקיס „אַפּגרונט“.
 — איר מיינט „נאַדניע“, און ווער איז דער אַלטער ?
 — פון „מיעשטשאַנין“.
 — זייער גוט...
 — פאַרשטייט איר דאָך.
 — אַ ביסל, אַמאַל זיך געפאַטשקעט מיט קאַלירן.
 — וויבאַלד אזוי, קומט.
 — ער האָט מיך צוגעפירט אויף דער אַנדערער זייט סטודיאָ, און אַנווייזן-

דיק אויף אַ בילד, וועלכעס איז געשטאַנען אויף דער ערד אָנגעשפּאַרט אין אַ גרויסער שטול.

— וואָס זעט איר אין דעם בילד?

— זייער אַ באַקאַנטער טיפּ, דאַרף דאָס ניט זיין דער טייוול?

— אוריאל מזיק, פון „גאַט מענטש און טייוול“.

— ס'איז מער מאַריס שוואַרץ, ווי דער טייוול.

— וואָס מיינט איר?

— אַ ביסל צו חסידיש.

ער האָט זיך פאַר אַ וויילע פאַרטראַכט, דערנאָך געקוקט אויף מיר ווי

אויך אויפן בילד, און געזאָגט:

— אַ מבין זענט איר, ווייסט איר אויך, ווי אַזוי מ'קען דאָס פאַרבעסערן?

אַ מאַדנע וואַרעמקייט האָב איך דערפילט אין מיין פנים טראַכטנדיק,

ווער בין איך צו קריטיקירן זיין אַרבעט? איך האָב דאָך אים געמוזט ענט-

פערן, האָב איך ווידער באַטראַכט דאָס בילד, זיך געדרייט אַרום דעם

אַ פאַר מאל אין אַלע זייטן, ביז איך האָב באַשלאָסן צו זאָגן:

— איינס פון די ביידע, אָדער מאַכט די נאָז ביי אים לענגער, און

אויב דאָס איז ניט מעגלעך, דאַרפט איר אויסגלייכן די וואַנסע אין דער לינ-

קער זייט, ווייל אַזוי ווי דאָס איז, איז דאָס ניט אוריאל מזיק.

— אויב אַזוי, וועל איך נאָך וועגן דעם טראַכטן, און איצט קומט

מיט מיר.

ער האָט מיך צוגעפירט וואו ס'איז אויף אַ היזל, געשטאַנען אַ גרויס

בילד, פון אַ האַלב נאַקעטער פרוי, וואו מ'האַט נאָר געקענט זען איר נאָ-

קעטע פלייצע, בין איך געבליבן שטיין און באַטראַכט דאָס בילד, ער האָט

פאַררויכערט אַ פאַפיראַס, און די גאַנצע צייט ניט אַראַפגענומען קיין אויג

פון מיר, ביז ער האָט זייער שטיל מיך געפרעגט:

— ווייסט איר אויך ווער דאָס איז?

— כ'מעט ווי זיכער, ס'איז ניט מאַריס שוואַרץ.

— אַן שפּאַס, ווען איר זעט ניט דאָס פנים, איז עס שווער צו דער-

קענען.

— גאַרניט אַזוי שווער ווי איר דענקט, ווייל די פלייצע איז מיר באַ-

קאַנט.

— זענט איר זיכער?

— איך בין אויף אַזוי ווייט זיכער, אַז איך האָב די פלייצע געזען...

— ווי ?

— געוויס אין אַ גאַרדעראַב־צימער, די אַקטריסע איז מיר באַקאַנט. מאַמענטאַל האָט ער פאַרלוירן דאָס בלוט פון זיין פנים, ווערנדיק בלאַס, האָט ער מיט אַ געוויסן נערוועזיטעט פאַרצויגן דעם פאַפיראַס, און פאַר אַ וויילע געטראַכט, ביז ער האָט צו ביסלעך געקראַגן זיין נאַטירלעכע פאַרב אין פנים, האָבן זיינע אויגן גענומען פינקלעך, ווי אַ פאַר סטעאַרינענע ליכט, אַ קורצער שמיכל האָט זיך באַוויזן אויף זיינע ליפן, און דער פאַ- פיראַס האָט זיך אַ ביסל פאַרקרימט אָן אַ זייט, האָט ער שטיל געזאָגט :

— וויבאַלד אַזוי, ענדער איך ניט מיין באַשלוס.

— איך ווייס ניט וואָס איר מיינט.

— איך פאַר קיין פאַרזי.

— דאָרט גלויב איך, איז דאָס ריכטיקע פלאַץ פאַר קינסטלער.

— אַזוי גלויב איך אויך, דערצו האָט איר מיר עפעס איבערצייגט.

— נאָר איידער איר פאַרט, פריינד סאַבעל, זאָגט מיר, וואָס האָט איר

געשפילט אין קונסט־טעאַטער ?

— וואָס מיינט איר, וואָס איך האָב געשפילט ?

— כ'מיין וואָס פאַר אַ ראַלן...

— די וועלכע שוואַרץ האָט מיר געגעבן, אין קונסט־טעאַטער קען מען

זיך ניט קלויבן קיין ראַלן.

— אַזוי שטעל איך מיר פאַר, אַבער איך האָב געמיינט צו זאָגן, וואָס

איז אייער זשאַנער ?

— אין יידישן קונסט־טעאַטער איז ניט פאַראַן קיין זשאַנער, אַ יעדע

ראַל גרויס אַדער קליין איז וויכטיק, פונקט ווי פאַרבן אין אַ בילד, אין אַלע

צוזאַמען שאַפן אַ גרויסע האַרמאָניע, מאַריס שוואַרץ אַרבעט איבער אַלע

ראַלן גלייך, גרויס אַדער קליין, ביי אים מוז דאָס ווערן גרויס, ווי קליין

די ראַל, אַדער סצענע זאָל ניט זיין, אַ יעדער קלייניקייט וואָס ער שטעלט

אין, מוז זיך אַרויסזען, איך מוז צוגעבן, אַז ער, מאַריס שוואַרץ, באַזיצט אַ

מין כישוף אַלץ אַרויסצוברענגען ווי ער וויל, בעסער געזאָגט, ווי ער פאַר-

שטייט ?

— פאַרשטייט ער ?

— אפילו זיינע מאַסן־סצענעס קומען ביי אים אַרויס, ווי געמאַלענע

פאַרטרעטן, איך מוז צוגעבן אַז ס'איז געווען אַ נחם דאָרט צו זיין, און נאָך

אַ גרעסערער פאַרגעניגן מיט מאַריס שוואַרצן צו שפילן.

*
**

אזעלכע ווי סאָבעל, זיינען דאָרט געווען אַ סך, זיי האָבן געהאַלפֿן דעם ייִדישן קונסט־טעאַטער, ווייל ס'איז געווען אַן ערנסטע און ערלעכע באַציאונג, סיי צו דער ייִדישער דראַמע, און סיי צום גוטן שפּילן, מיט דער נאָך בעסער־רער אויפֿפירונג פֿון מאָריס שוואַרץ.

שוין ביי דער ערשטער אויפֿפירונג זיינער פֿון אַ בעסערער פּיעסע, אין אוירוויןג פֿלייס טעאַטער, האָט מאָריס שוואַרץ גלייך געוויזן אַז ער פֿאַרנעמט זיך אויפֿן ריכטיקן וועג פֿון בעסערן טעאַטער, דערפֿאַר האָט ער גוט אין זי־נען געהאַט, זיך אַרומצוריינגלען מיט די בעסטע קרעפטן וואָס ער האָט געקענט אַנגאַזשירן פֿאַר זיין טעאַטער, מיט דער זעלבער טרופֿע איז ער דאָן געקומען אין שיקאַגאַ.

לודוויג זאַטן. צילי אַדלער. יחיאל גאַלדסמיט. מאד פֿאַרקויף. באָריס און מאָד. ראָזענטהאַל. מאָד. נאַדאַלסקי. אליהו טענענהאַלץ. קלאַראַ ראָזענ־טהאַל און מאָריס שוואַרץ.

נאָר מיט גוטע אַקטיאָרן האָט מאָריס שוואַרץ פֿאַרשטאַנען קען ער דערגרייכן וואו ער האָט געוואָלט, און דאָס האָט ער געוויזן מיט דער ערשטער פֿאַרשטעלונג אין שיקאַגאַ. אַלע זיינען אַרויס באַגייסטערט פֿון טעאַטער, כאַטש ס'האָבן זיך געפֿונען אזעלכע וועלכע זיינען נאָך ניט געווען אין גאַנצן צופֿרידן, האָבן צוגעגעבן אַז ס'איז שוין אויף אַ וועג, איז דאָס ניט קיין נייעס, אַז מיינונגען זאָלן זיין פֿאַרשיידן, אָבער מאָריס שוואַרצן איז געווען צו באַוואונדערן, בלויז אפשר דערפֿאַר, וואָס ער איז ניט מתפלעל געוואָרן פֿון דעם וואָס מ'האַט אים שטאַרק געלויבט.

איך ווייס אַז אַ סך זיינען צוליב דעם אַראָפֿ פֿון וועג, און דאָס האָט טאַקע געטראָפֿן אין ייִדישן קונסט־טעאַטער, און גלייך ביי דער ערשטער געלעגנהייט וואָס מאָריס שוואַרץ האָט געגעבן אַ געוויסן אַקטיאָר, דערנאָך האָט מען אים אפּילו ניט געקענט אַנגאַזשירן, ס'איז אפּילו שווער געווען צו רעדן מיט אים, ווייל ער האָט זיך שוין געהאַלטן פֿאַרן גרעסטן, האָט דאָס דערפֿירט, אַז דער געוויסער אַקטיאָר זאָל פֿאַרלאָזן ניו־יאָרק.

מאָריס שוואַרץ, איז ניט אַנטישט געוואָרן, ווען מ'האַט אים אַנגע־וויזן, וואו ס'איז אים ניט געלונגען אַזוי גוט, וואָס ער האָט פֿערזענלעך גע־פּילט, וועגן די פֿאַרשיידענע מיינונגען, דאָס האָט מען שפּעטער געזען, ווייל דאָס שלעכטע האָט ער פֿאַרבעסערט, און דאָס גוטע נאָך בעסער גע־

מאַכט, מיטן פאַרשטאַנד אַז ס'איז ניט פאַראַנען קיין גרענעץ צו גרויס, דערפאַר קען זיין איז ער קיינמאַל ניט געזעסן ליידיק, און אַלע מאַל גע-אַרבעט אויף פּיעסן, אויף אַקטיאָרן, אויף איין אויסשטאַטונג, מערער מאַל אויף די מאַסן סצענעס, און איבערהויפּט אויף זיך, און נאָך מער ווי אויף אַלץ, אויף זיין גרויסער פּאַנטאַזיע וואָס ער האָט פאַרמאַגט אין זייער אַ גרויסער מאַס, דערפאַר אפשר איז ער געווען אַ קינסטלער מיט טויזנטער מעלות.

מיין פּערזענלעכע מיינונג וועגן מאַריס שוואַרצן, ווען ער וואַלט מער ווי די איינע מעלה ניט פאַרמאַגט, נאָר ווי צו שאַפן דעם יידישן קונסט-טעאַטער, דאַרף ער פאַררעכנט ווערן, פאַר דעם גרעסטן וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט אין דער יידישער טעאַטער-וועלט.

צוליב אמתע באַווייזן, מוז איך דאָ ברענגען אַ ביסל רכילות, פון היינטער די קוליסן, אין די פינף צענדלינג יאָר וואָס איך בין אויף דער יידישער בינע, איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן כמעט מיט אַלע סטאַרס וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט אויף דער יידישער בינע, אויך מיט דער ניט-יידישער דזשעני וואַלער, מוז איך צוגעבן אַז אַ סך פון זיי זיינען געווען שטאַרק באַליבט ביים עולם, זיי זיינען טאַקע געווען גוט, אַ פאַר פון זיי געבוירענע קינסטלער, אָבער אַזוי גיך ווי זיי האָבן דערגרייכט אַ געוויסן פונקט פון סטאַריים, זיי נען זיי ווייטער ניט געגאַנגען, דער עולם איז אַלע מאַל אַרויס פון טעאַטער מיט דער זעלבער מיינונג, דער זינגט שעהען, און אַ צווייטער טאַנצט שעהען, מער האָבן זיי ניט פאַרלאַנגט פון עולם, פאַר אַזעלכע סטאַרס איז דאָס געווען גענוג, בלויז דאָס וואָס ער האָט אַמבעסטן געקענט, האָט ער זיך אַזוי איינגעבירגערט אין דעם, אַז ער האָט זיך בלויז מיט דעם באַנונגט, זיינען טאַקע אַ סך דערביי געבליבן, און ווייטער אפילו ניט געמאַכט קיין שפּאַן, זייער אייגענע איינרעדעניש, האָט זיי ווי אַ בלינד פּערד געפירט אויף דעם אַלטן אויסגעטראַטענעם וועג, אַלע זייערע יאָרן, זיך אַלע מאַל פאַרשאַפט פּיעסן פון דעם זעלבן שניט, מיט דער זעלבער ראַל, ס'איז אַפילו געווען אַזעלכע, וואָס האָבן שוין ניט באַדאַרפט לערנען אפילו די ראַל, זיינען זיי טאַקע דערביי געבליבן, זייער גלויבן אין זיך, אַז דערמיט האָבן זיי שוין אַלץ דערגרייכט, איבערהויפּט אין דער קינסטלערישער זייט, אַז ס'האַט זייערע מוחות פאַראַליזירט, און זיי זיינען געבליבן שטיין ביים ערשטן דערפאַלג און ווייטער ניט געגאַנגען, איז טאַקע דער עולם אַלע מאַל מיט

גארניט ארויס פון טעאטער, ווייל זיי האבן גארניט געגעבן, און נאך וויי-
ניקער נאך זיך איבערגעלאזט.

אזא איינעם האב איך געקענט, אמת ער האט פארמאגט א סך
מעלות, געווען א שיינער, א גוטער אקטיאר, שיינ געזונגען, און דערפאר
איז ער געווען באליבט ביים עולם, ער האט געהאט אזוי פיל סוקסעס אז
ער איז פארשיכורט געווארן, האט ער געמיינט אז ער דארף שוין מער גארניט,
זיך איינגערעדט אז ער האט שוין אלע זיבן הימלען דערגרייכט, האט ער
גענומען בלאזן פון זיך, אויף אלעמען גענומען קוקן אראפ, די וועלכע
האבן זיך ארום אים געדרייט, האבן שוין גארניט געמיינט, און ניט איין מאל
געמאכט אלעמען פילן, אז ער טוט זיי א גרויסע טובה וואס ער שפילט מיט זיי,
און דיפלאמאטיש געגעבן אנצוהערן אז קיינער מיינט גארניט אין טעאטער,
דארט וואו ער איז דא.

ער איז קיינמאל ניט געווען אין צייט צו פראבע, אלע מאל געלאזט
ווארטן אויף זיך, אפילו ווען ער איז געווען אין טעאטער, ניט אויף דער
בינע, אלע מאל געזעסן אין אפיס און גערעדט, לאזנדיק די גאנצע טרופע
זאל ווארטן אויף אים, און ווען ער איז שוין ארויפגעקומען איז אלע מאל מיט
דעם זעלבן חנדעלע :

— איר פראבירט נאך ניט ?

קיינמאל ניט געווארט פאר קיין ענטפער, זיך באלד אוועקגעזעצט
לעבן סופלאר, מיטן מאנטל, און מיטן שטעקן אין דער האנט, און א צייטונג,
און באפעלעריש געזאגט צום סופלאר :

— וואס פאנגט איר ניט אן ?

— מיר ווארטן פאר אייך.

— איר קענט שוין אנהויבן, איך בין דא, א סך וועט דאס העלפן.

דער סופלאר האט אים צוגעווארפן א ברוגזן בליק און גענומען סופלירן,
די אקטיארן האבן אים נאכגעזאגט א יעדן ווארט, און דער סטאר, דער
אופפירער, דער וועלכער טראגט די פאראנטווארטלעכקייט פאר אלץ און
אלעמען, איז געזעסן און געלייענט א צייטונג, געווען פארטיפט אין דער
רעקלאמע, אויב מ'האט אים ניט חס-וחלילה, געקרויודעט מיט א פינטעלע,
אויב מ'האט ניט פארשוועכט זיינע אלע טיטולן, וואס מ'האט אים צוגעזאגט,
אלץ איז דארט געווען, אבער טאן עפעס דאס צו פארדינען? ווייס איך
וואס, ווי קיין זאך וואלט זיך מיט אים ניט אנגעקערט, ער האט געוואוסט
אז ער איז דער ליבלינג ביים עולם, דארף ער שוין גארניט, ער איז זיכער

אַז דער עולם, וואָס קומט אים זען, גלויבט אַז אַלץ וואָס ער זעט אויף דער בינע, האָט ער געמאַכט.

דאָס אַליין איז נאָך ניט אַלעס, איך האָב אַמאָל איינעם פון די געזאַלבעטע סטאַרס, ביי פּראָבע געפּרעגט :

— ווי שטיי איך ?

ס'איז געווען זייער אַ וויכטיקע סצענע, און איך האָב געמוזט וויסן, וואו איך געפינ זיך אין דעם מאַמענט, האָט ער מיך אָנגעקוקט און צו מיר געזאָגט :

— ווי איר ווילט, נאָר פּלאַנטערט זיך ניט פאַר די פּיס.

אויב דאָס איז ניט געווען גענוג, איז ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן מיט אַ סצענע אויף דער בינע, איז ער באַלד פאַרשוואונדן געוואָרן, אַדער שפּילן אין קאָרטן, אַדער זיך צו טרעפּן מיט אַ געליבטע, און געוואַרט ביז דער בינע-פאַרוואַלטער וועט אים רופּן, און זייער אָפט געווען אזוי פאַרנומען... אַז ער האָט זיך ניט געשעמט צו זאָגן :

— זאָל מען וואַרטן.

— די בינע איז אָפּן, מ'קען ניט גיין ווייטער.

— איך וועל באַלד זיין פאַרטיק.

— ס'האַרט אים גאַרניט.

דער בינע-פאַרוואַלטער, איז אַוועק אַ פאַרשעמטער. זייער אומפאַר-אַנטוואַרטלעכקייט, האָט שוין דערגרייכט אַלע גרענעצן פון הפּקרות, די טרופּע, דער עולם, די בינע, אפילו דאָס גאַנצע טעאַטער, האָט געמעגט אונ-טערגיין, האָט דאָס זיי ניט אָנגעהויבן צו אַרן, זיין דערגרייכונג האָט ער שוין געהאַט, און פאַר אַ צוקונפּט, האָט ער שוין מער ניט געוואַלט טראַכטן. אָן גוזמאות זיינען דאָס געווען די סטאַרס, איבערהויפּט אויף דער פּראָ-ווינג, און אָפּגעהיט זאָל מען זיין, ווען איינער איז אַמאָל געווען פאַרמישט אין דער געשעפּטלעכער זייט פון דעם טעאַטער, און וויפּל מאָל האָט דאָס זעלבע געטראָפּן אין אַ ניו-יאָרקער טעאַטער, וואו מ'האַט אַרונטערגענומען אַ סוקסעס-פּיעסע, וועלכע האָט נאָך צו דער קאַסע געבראַכט 15 אַדער 16 הונדערט דאָלאַר מוזום, נאָר דערפאַר ווייל דער סטאַר האָט ניט געהאַט אזוי פּיל סוקסעס מיט זיין לידל, ווי אַ צווייטער אַקטיאָר אין דער טרופּע האָט געהאַט, ווען ער האָט דאָס געזונגען.

דאָס זיינען געווען רעזשיסאָרן, אויפּפירער, און אָנפירער פון יידישן טעאַטער, ביי מאַריס שוואַרץ איז געקומען און געמאַכט אַ רעוואָלוציע, גע-

נומען ווייזן וואָס ס'מיינט רעזשי, ווי אַזוי מ'דאַרף צוגרייטן און אויפפירן אַ פּיעסע, און איבערהויפט ווי אַזוי מ'דאַרף זיך באַנעמען צו טאַלאַנטירטע אַקטיאָרן, ווען מ'וויל אַרויסברענגען אַלץ וואָס אַ גוטער אַקטיאָר פאַרמאָגט, אַז זיי זאָלן אפילו אין אַ קליינער ראַל זיין גוט און אויב מעגלעך אפילו גרויס.

מאָריס שוואַרץ האָט געטראָגן אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט, גע-וואַלט דערגרייכן צום גרעסטן, האָט ער געוואוסט ווען דער עולם קלאַפט בראַוואַ, פאַר דעם וואָס ער האָט ביז איצט געטאָן, מיינט נאָך ניט אַז ער האָט שוין אַלץ דערגרייכט, ביי אים איז אַלע מאָל געווען אַן אַנהויב, דער-פאַר איז זיין וועג געווען אַ לאַנגער, אַבער אַ זיכערער, ער האָט אַזוי לאַנג, און שווער געאַרבעט, ביז ער האָט מיט גרויס כבוד פאַרדינט די אמתע קלעפּ פון עולם.

מאָריס שוואַרץ, האָט געוואוסט אַז אַנערקענונג קומט ניט אָן אַזוי גרינג, האָט ער זיך טאַקע קיינמאָל ניט אָפגעשטעלט, אפילו מיט זיין גרעסטן דערפאַלג, און נאָך אַזעלכע דערגרייכונגען וועלכע ער האָט געהאַט, אין זייער אַ סך, האָט ער זיך ערשט גענומען צו דער אַרבעט.

*
**

אין יידישן קונסט־טעאַטער, איז אין אַלע הינזיכטן געווען אַנדערש, האָט מאָריס שוואַרץ געמעגט שפּילן די גרעסטע און שווערסטע ראַל, איז ער קיינמאָל ניט אַרונטער פון דער בינע, נאָך דעם ווי ער איז פאַרטיק געוואָרן מיט אַ סצענע אָדער אפילו אַ גאַנצן אַקט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס ער האָט געהאַט אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן, ווייל ביי מאָריס שוואַרצן זיינען אַלע מאָל געווען אַנגעשטעלט די בעסטע בינע־פאַרוואַלטער, דאָך האָט ער זיך אין גאַנצן ניט פאַרלאָזט אויף קיינעם, אַזוי גיך ווי ער איז פאַרטיק געוואָרן שפּילן אויף דער בינע, איז ער באַלד געווען הינטער די קוליסן, און גענומען לויפן פון איין ווינקל אין צווייטן, און אַלע מאָל פאַרבעסערט, דאָרט וואו ס'האַט זיך אים געדאַכט, אַז ס'איז נאָך ניט אַזוי ווי ער האָט געוואַלט ס'זאָל זיין, ווי ווייניק צייט ער האָט געהאַט, איז ער אַלע מאָל געווען דאָרט וואו ס'איז נויטיק געווען ער זאָל זיין, און ער האָט פאַרבעסערט און פאַרשענערט, און נאָר אַזוי אַרום איז ביי אים פאַרפאַלקאַמט געוואָרן אַ יעדער קלייניקייט, און דאָס האָט געמאַכט אַ גאַנצע זאַך.

און דאַרט וואו ער האָט דאָס ניט געקענט באַווייזן צו פאַרבעסערן אויפן אָרט, האָט ער געזאָגט דעם פאַרוואַלטער דאָס צו פאַרצייכענען, און באַלד אויף מאַרגן, איז ער געווען דער ערשטער אין טעאַטער, און וואָס מ'האַט באַדאַרפט, איז פאַרבעסערט געוואָרן, אַז ס'זאָל פאַסן פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער.

ווען מ'רעדט פון דער יידישער בינע, קען ווער אַנווייזן אויף נאָך איינעם, אין יידישן טעאַטער, אַ מענעדזשער אָדער אַ סטאַר, וואָס האָט אַזוי גוט פאַרשטאַנען די טעכנישע זייט פון דער בינע? און ווער פון זיי האָט אַזוי גוט פאַרשטאַנען, די קינסטלערישע זייט פון די גראַנדיעזע עפעקטן ווי מאַריס שוואַרץ?

ער האָט אַלע מאָל באַשעפטיקט די בעסטע עלעקטרישנס, אַלע מאָל אַזעלכע אויף וועמען ער האָט זיך געקענט פאַרלאָזן, און דאָך זיך קיינמאָל ניט פאַרלאָזט אפילו אויף דעם בעסטן פון זיי, און ווען ער איז געווען הינטער די קוליסן, איז ער קיינמאָל ניט אָפגעטרעטן פון דעם עלעקטרישן, ווייל די ליכט, און דער עפעקט, האָט געמוזט זיין אין האַרמאָני, ווי ער האָט דאָס אַוועקגעשטעלט, ניט נאָר דערפאַר ווייל ער האָט אַזוי געוואַלט, נאָר ווייל ס'האַט אַזוי באַדאַרפט זיי, אַנדערש וואַלט דאָס ניט געהאַט דעם געוואונטשטן עפעקט, זייער לאַנג איז מען געזעסן און געטראַכט ווי אַזוי דאָס דאַרף גע- כאַמט ווערן, און וואָס פאַר אַן איינדרוק דאָס וועט האָבן אויפן עולם, אין צייט פון שפּילן, אַלץ האָט געמוזט זיין האַרמאָניש, די קליידער, די דעקאָ- ראַציעס, און די ליכט־עפעקטן, אַלץ האָט זיך באַדאַרפט צוזאַמענגיסן, אַז ס'זאָל אַרויסקומען אַ גאַנץ בילד, ווי די נאַטור האָט דאָס באַשאַפן.

ס'האַט אַפילו אַ סך מאָל געטראַפן, ווען מאַריס שוואַרץ, שפּילנדיק אויף דער בינע, אין מיטן פון אַ פּאַוזע, ווען אַנדערע האָבן געהאַנדלט אַז ער זאָל באַמערקן פעלערן, אין דער ליכט, ווי אויך אין געוויסע סצענעס, אפילו אין גריס, און באַלד אויף מאַרגן איז אַלץ אויסגעבעסערט געוואָרן, יא, מאַריס שוואַרץ, האָט אַלע מאָל געהאַט זיינע אויגן אָפן ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט וועגן דער בינע פון זיין יידישן קונסט־טעאַטער, ער איז ווירקלעך געווען אַ געבוירענער פערפעקשיאָניסט, און ניט נאָר אויף זיך אַליין, נאָר אויפן גאַנצן אַנסאַמבל, אַלעמען האָט ער אויסגעבעסערט, אַיעדן באַזונדער פאַר- שענערט, אַלע דעטאַלן וועלכע זיינען פאַרזען געוואָרן ביי די פראַבן, זיי- נען אויסגעבעסערט געוואָרן, נאָר ער האָט געהאַט אַ כוח צו באַמערקן פעלערן אפילו אין צייט פון שפּילן, ניט איין מאָל האָט ער אינסטינקטיוו דערפּילט,

אז דא אדער דארט, דארף מען פארבעסערן, דערפאר אפשר האט זיך ביי מאַריס שוואַרצן קיינמאל ניט פאַרענדיקט זיין אַרבעט, ער איז געווען דער גלויבער, ווי גוט עס זאל ניט זיין, איז דאָ פּלאַץ פאַר בעסער, אין פּאַלקאַ-מענהייט איז ביי מאַריס שוואַרצן, קיין גרונט ניט געווען.

צו דעם אַלעמען איז מאַריס שוואַרץ געווען אַ גרויסער אונטערנעמער, אין יידישן טעאַטער. אָבער וויפל קענען גלויבן אַדער פאַרשטיין וואָס ער איז אַלץ אַדורכגעגאַנגען, ביז ער איז געקומען צו דער שטופּע, ער זאל קענען ווייזן, וואָס אַזוינס ער קאָן אויפּטאָן, עצות ווייס איך איז זייער לייכט צו געבן, מיט וואָס, און ווי אַזוי, אָבער די ריכטיקע פּראַקטישע עצה, מוז מען אַליין געפּינען, ווייל אַחוץ דעם באַטרעפּנדן פּאַלט דאָס קיינעם ניט איין, ווען ס'איז געקומען צו דער הויפּט-זאַך פון דער פּראַקטישקייט דורך צו-פירן דעם פּראַיעקט, זיינען ביי אַלעמען געווען די אויגן פאַרשלאָסן, די אויערן פאַרשטאַפּט, און די קעשענעס פאַרמאַכט, אָבער פאַרלאַנגט האָט מען פון אים אַ סך, פאַרוואָס? ווען די אַלע פאַרלאַנגער און עצה געבער וואָלטן פאַרשטאַנען וואָס ס'מיינט נעמען אַ טעאַטער, וואָס מ'דאַרף אַליין דורכגיין, אפשר וואָלטן זיי אַזוי פיל ניט פאַרלאַנגט, און וואָלטן אפשר מער פאַרשטאַנען דאָס גרויסקייט פון מאַריס שוואַרצן. ביי דער געלעגנהייט וועל איך פרובירן צו באַקענען די אַלע עצה-געבער, וואָס ס'מיינט צוזאַמענצושטעלן אַ טרופּע, ווען מ'האַט שוין דאָס טעאַטער גענומען, איבערהויפּט אַזאַ טרופּע, וועלכע מאַריס שוואַרץ האָט געדאַרפּט פאַר זיין יידישן קונסט-טעאַטער, אויך וואָס ס'מיינט קלויבן אַ פּיעסע פאַר אַזאַ טעאַטער, און דערביי האָבן אין זינען וועמען מ'האַט אָנגאַזשירט, ווייל דאָ איז מען פאַרבונדן מיט קאַנטראַקטן וועגן ראָלן. דערנאָך ערשט האָבן צו טאָן מיט אַזוי פיל יוניאָנס. וויפל שלאַפּלאַזע נעכט מ'פאַרלירט צוליב דעם, וויפל האַרץ-ווייטיק מ'האַט, וויפל בלוט ס'ווערט פאַרצאַפּט, ווען מ'דאַרף אָנשטעלן בינע-טעכניקער, מוזיקער, אַ מענעדזשער, קאַסירער, פּאַבליסיטי-אַגענטן, פאַר יידישע און ענגלישע ציי-טונגען, בילעטן-נעמען, די וועלכע ווייזן אָן די פּלעצער, אַ "סטעף" צו האַלטן דאָס טעאַטער ריין, בלויז פאַר דעם אַליין, באַדאַרף מען האָבן שמשון הגיבורס כוחות, און אַ האַרץ פון איין, שטאַלענע נערוון, געדולד פון דער וועלט, און איין מאַריס שוואַרץ האָט דאָס פאַר לאַנגע יאָרן געהאַט, נאָר אַזאַ דינאַמישער מענטש האָט דאָס געקענט באַווייזן.

איך גלויב אז מאַריס שוואַרץ האָט ניט געוואוסט וואָס ס'מיינט זיך אַפּ-רוען, ער האָט געשפּריצט מיט ענערגיע, ווי אַ וואָלקן מיט פּייער, און

צוליב דעם אפשר איז ער אַלע מאָל געווען פאַרנומען, ס'איז אַפילו צו גלויבן, אַז דער פילזייטיקער קינסטלער, האָט אין זיך עפעס פאַרמאָגט וואָס האָט אים ניט געלאָזט זיך באַרואיקן, אַ געוויסער טעאַטער-כוח האָט אים געטריבן צו דער טעאַטער אַרבעט ווי אַ מאַשין, ווי אַ טרייב-לאַקאַמאַטיוו וואָס האָט פאַרמאָגט דעם טרייב-מאַטעריאַל פון טויזנטער פּערד, „להבדיל“, אים האָט מען געקענט פאַרגלייכן צו „פּערפעטשו-מאַבילי“ אייביקע באַווע-גונג פאַרן יידישן קונסט-טעאַטער, אַזעלכן איז ניט נאָר צו באַוואונדערן, נאָר טאַקע אים פאַראייביקן אין דער ריי מיט אַלע גדולים.

ניט נאָר אין דער איצטיקער צייט, מיין גלויבן איז, אַז ס'איז געווען אין אַלע צייטן אין דער טעאַטער פּראָפּעסיע, וואו אַ יעדער איז נאָר געווען פאַר זיך, צו דעם האָט מאַריס שוואַרץ געהאַט אַלע רעכט, ווייל קיינער האָט פאַר אים גאַרניט געטאָן, און צו וואָס ער האָט געשטרעבט האָט ער שוין כמעט דערגרייכט, מיט אים האָט שוין געקלונגען די גאַנצע וועלט, ער האָט שוין געהאַט זיך פאַרשאַפט אַ שיינעם בכבודיקן נאַמען, אמת ער האָט אויף דעם זייער שווער געאַרבעט, און דאָס ערלעך פאַרדינט, דאָך איז ער גע-ווען כמעט דער איינציקער, וואָס האָט זיך אַליין אַוועקגעשטעלט אָן אַ זייט, און געגעבן אַ צווייטן, און אַ סך מאָל אַ דריטן אַ געלעגנהייט.

אַ יעדער יוניאַן האָט זיך אירע געזעצן, וואָס אפילו גאָט אַליין, קען זיי ניט אומוואַרפן, אמת ס'קומט אַמאָל אַ צייט און פאַרניכטעט אפילו אַ גאַנצע יוניאַן, נאָר ווייל זי עקסיסטירט, און האָט קעגן וועמען צו זיין מעכטיק, איז פריער אַדער שפּעטער, פירט זי אויס, און אַלס אַ יוניאַן, האָט די יידישע אַקטיאָרן-יוניאַן, אויך געמוזט האָבן אירע געזעצן און האָט זיי געמוזט אָנהאַלטן, איבערהויפט אין דער „פּראָספּעריטי“-צייט.

ס'איז געווען איינגעפירט אַ „קוואַטע“ דאָס האָט געמיינט, אַז אַ יעדער טעאַטער באַזונדער, האָט געמוזט אַנגאַזשירן אַ געוויסע צאַל אַקטיאָרן פון דער יידישער אַקטיאָרן-יוניאַן, אַזאַ גרויסער טעאַטער ווי דער דייוויד קעסלער טעאַטער, אַדער ווי באַריס טאַמאַשעווסקי געשאַנאל טעאַטער האָט געמוזט האָבן ניט ווייניקער ווי 16 אַקטיאָרן, מער יא, שוין דאָן האָט מאַריס שוואַרץ, אַנגאַזשירט 20 אַקטיאָרן, אפילו אַזויפיל איז ניט געווען גענוג פאַר זיין טעאַטער, אַלע מאָל האָט ער געמוזט האָבן מער.

האַבן טאַקע אַ סך גוטע אַקטיאָרן, וועלכע האָבן נאָך ניט באַלאַנגט צו דער יוניאַן, געהאַט ביי אים אַ גוטע געלעגנהייט, מאַריס שוואַרץ האָט ניט מורא געהאַט פאַר אַ גוטן אַקטיאָר, פאַרקערט ער האָט אַלע מאָל געזוכט

די בעסטע, ווייל ער האט ליב געהאט קאנקורענץ, דערפאר האט ער אריינגענומען אין זיין טעאטער, אחוץ די 20 פון דער יוניאן, אויך פאָל באַראַ-טאָו, וואָלף גאַלדפּאַדען, דזשעני וואלער, גרעטאַ מייער און די סנעגאַפּס, ווי אויך אַנדערע, וועלכע האָבן גערעדט אַ זייער קנאַפּן יידיש, אָבער טאַלאַנט-טירטע שוישפּילער. אין וועלכן טעאטער וואָלט מען אַזעלכע אַקטיאָרן אַריינגענומען? אין וועלכן טעאטער, וואָלט מען זיי געגעבן אַזאַ געלעגנהייט? דעם בעסטן באַווייזן האָבן מיר מיט מוני וויזענפּריינד, ווען ניט דורך דעם יידישן קונסט-טעאטער, וואָלט די וועלט ניט געהאַט קיין פּאָל מוני. דאָס איז צו פּאַרדאַנקען מאַריס שוואַרץ.

ווער וואָלט געוואוסט אין אַמעריקע פון די אַלע גוטע אַקטיאָרן, ווען ניט מאַריס שוואַרץ? ווער האָט זיי געגעבן זיין טעאטער און זיי געלאָזט אויפפירן זייערע גרעסטע דערפּאָלגן, ווי זאַסלאָוסקי, מאַרעווסקי, סאַמבערג און נאָך אַנדערע, און אויב זיי האָבן ביים עולם ניט נושאַחן געווען, איז דאָס זיכער ניט געווען זיין שולד, אָבער פּאַקט בלייבט פּאַקט, אַז נאָר ער, מאַריס שוואַרץ, האָט אַלעמען צוגעלאָזט און געגעבן אַ געלעגנהייט צו ווייזן וואָס זיי קענען, נאָך מער, אפילו זיי מיט אַליץ געהאַלפּן, מיט דער פּולער האַנט, זיי זאָלן זיך אויסצייכענען.

אַ פּאַרזיכערונג אַז דער גאַסט וועט געפּעלן דעם עולם, דאָס האָט מאַריס שוואַרץ ניט געקענט גאַראַנטירן, און וואָס שייך טאַלאַנט, איז דאָס שוין אַ גאַט זאַך, און מיט גאַט האָט אפילו מאַריס שוואַרץ ניט געקאַנט קאַנט-קורירן.

**

די וועלכע האָבן געקענט זאַסלאָוסקיין נאָך פון אייראַפּע, אפילו אַקטיאָרן, האָבן אַלע פּאַרזיכערט אַז ער איז אַ גוטער אַקטיאָר, און פאַר אַזעלכן האָט אים גאַנץ אייראַפּע אַנערקענט, אין אַמעריקע ווען ער איז געקומען האָט אים אַנשלאַש אַנגאַזשירט אין זיין טעאטער אין פּילאַדעלפּיע, וואו ער האָט געשפּילט אַ סעזאָן, און ווען ער איז געקומען קיין ניו-יאָרק איז ער אויפגעטראָטן אין דעם אוירווינג פלייס טעאטער. אין דער פּיעסע „גאַט מענטש און טייוול“, פון יעקב גאַרדין, אין זיין קרוין ראַלע, הערשעלע דוב-ראָוונער, דעם אַוונט האָט אויך געשפּילט מאַריס שוואַרץ „אוראל מזיק“, דעם טייוול, האָט ער דעם הערשעלען אַזוי צעמזיקט, אַז מ'האַט אים אין גאַנצן ניט אַרויסגעזען...

אַזוי האָט מען אויך גערעדט אויף דער טעאַטער-גאַס, ווי אויך אין דער ראַיאָל קאַפּע, וועגן מאַרעווסקין, אים האָט מען געבראַכט אין דעם „סיטי טעאַטער“, וואָס איז געווען אויף דער 14טער גאַס, אויך ער, מאַרעווסקי, האָט אַוועקגעשטעלט די פּיעסע אַנסקיס „דבוק“, וואו ער האָט געשפּילט זיין קרוין-ראָל, דעם רבין. און אויב דאָס איז ניט געווען גענוג, האָט ער די צווייטע פּיעסע אויפגעפירט אַנדרייעווס „דער וואָס קריגט די פּעטש“. און אין ביידע פּיעסן האָט ער ניט געבליצט... ס'איז געווען אַ פאַרוואָס.

דאָ אין אַמעריקע האָט מען פּריער געזען מאַריס שוואַרצן אין דער ראָלע פון דעם רבין אין „דבוק“. און אַזא גרויסן אַקטיאָר ווי רייטשאַרד בענעט, אין „דער וואָס קריגט די פּעטש“, מיט אַזא פאַרנעם, מיט אַזא גוט שפּילן, אַז זיין אויסטייטשונג האָט שוין דאָ גאַרניט געמיינט...

גאַנץ אַנדערש איז געווען מיט א. סאַמבערג, אים האָט באַריס טאַמאַ-שעווסקי, געבראַכט קיין אַמעריקע. ס'איז געווען אין דער צייט, ווען ער האָט איבערגענומען דעם „גייטי טעאַטער“, און נאָך עטלעכע וואָכן שפּילן, האָט ער איינגעזען אַז ער האָט דאָרט אַ גרויסן קאַנקורענץ פון ביידע זייטן, דעם ליריק טעאַטער, בלויז אַ קורצער שפּאַן פון זיין טעאַטער, און דעם אמפיניאַן טעאַטער פון דער אַנדערער זייט, האָט ער געמוזט האָבן איין אַטראַקציע, אַבער נאָך אַלע באַווייזן האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַז די רעקלאַמע וואָס מ'האַט געמאַכט פאַרן גאַסט, איז געווען זייער איבערטריבן, און דאָס גלויב איך, האָט אַ סך געשאַדט... ווען מ'גייט אַרויס מיט אַזא רע-קלאַמע, אַז דעם וואָס מ'ברענגט, איז גרעסער פון אַלע גרויסע סטאַרס צוזאַמען, און מ'שטעלט אַוועק אַזא פּיעסע ווי „דער קאַרגער“, פון מאַליער, און דער גאַסט טרעט אויף אין אַזא ראָל ווי „האַכפּאַגאַן“, איז ניט דאָס שפּילן, און אויך ניט די פּיעסע, איז געווען פאַר דעם עולם, וואָס איז געקומען אין יענעם טעאַטער... ער האָט נאָך אויפגעפירט „פּישקע דעם קרומען“, אַבער ס'האַט ניט געטויגט.

סאַמבערג האָט דאָ געהאַט אַ ברודער, און אים איז געגאַנגען אין לעבן, כּאָטש צו ראַטעווען זיין, סאַמבערגס, כּבוד, ער האָט דאָך פאַרט געהאַט אַזא גרויסן נאַמען אין וואַרשע, און דאָרט געשפּילט צוויי יאָר אַ פּיעסע, איז פאַרוואָס דאָ אַזא קאַטאַסטראַפּע? ער מוז אים ראַטעווען, איז ער אַוועק צו מאַריס שוואַרצן און ביי אים געפּועלט אַז ער זאָל אים לאָזן אויפפירן זיין גרעסטן סוקסעס שלאַגער, „מאַטקע גנב“. אין דער פּיעסע פון שלום אַש, שפּילט ער זיין קרוין ראָלע, טאַקע מאַטקע אַליין, און ער האָט געשפּילט.

אבער נאך אזעלכע צוויי קינסטלער, ווי דייוויד קעסלער און מוני וויזענפריינד, וועלכע האבן געשפילט די זעלבע ראָל, ווי האָט ער געקענט זיין? ... צו זיין פראָפעסיאָנעל ערלעך, זיינען זיי אַלע געווען גוטע אַנסאַמבל אַקטיאָרן, אַבער ניט גרויס גענוג צו ווערן סטאַרס אין אַמעריקע. בלויז איינער פון די דראַ-מאַטישע אַקטיאָרן איז אַריבער גרויס ביי זיין ערשטן אויפטריוט, דאָס איז געווען סעמיועל גאַלדענבורג, אַבער אפילו מיט זייער דורכפאַל, ווער וואָלט אין אַמעריקע געוואוסט פון אַזוי פיל גוטע אַקטיאָרן, ווען מאָריס שוואַרץ וואָלט זיי אַלעמען ניט געגעבן די געלעגנהייט? קיינער פון די וואָס האָבן זיי געזען, האָבן ניט געלייקנט אַז זיי זיינען טאַלאַנטן, אַבער וואָס פאַר אַ ווערט וואָלט זייער טאַלאַנט געהאַט, ווען מאָריס שוואַרץ האָט ניט דעם יידישן קונסט-טעאַטער? ווער וואָלט זיי אפילו געלאָזט אַדורכפאַלן? און אפילו די אַנדערע ווען זיי פאַלן ניט אַריין צו מאָריס שוואַרצן, וואָס וואָלט פון זיי געוואָרן? מעגלעך אַז מ'וואָלט אַ פאַר פון די בעסערע יאָ אַריינגענומען אין די אַנדערע טעאַטערס, אַבער ווער וואָלט זיי צו עפעס צוגעלאָזט? פונקט ווי איזידאָר קעשיר האָט זיך אַנגעזען אין „פּיפּלס טעאַטער“. אַדער לאַזאַר פריד אויף דער עוועניו, און ווי מוני וויזענפריינד, אין דעם „אַמעריקען טעאַטער“ אין פּילאַדעלפּיע. ס'וואָלט זיי אַלע אויסגעקומען צו שפּילן גאַרניט, און פון גאַרניט, צו מאַכן עפעס, האָט מען צוערשט באַדאַרפט געבוירן ווערן אַ מאָריס שוואַרץ.

אַרומדרייען זיך אַ גאַנצן אַוונט אויף דער בינע, ניט האָבן קיין איין וואָרט, און מאַכן אַזאַ איינדרוק, אַז מ'זאָל אים געדענקען פאַר אַלע יאָרן. איצט וועל איך זיך אומקערן צו יענער צייט ווען מאָריס שוואַרץ האָט גענומען דערגרייכן זיין גרויסקייט, און ווי אַזוי ער איז אַריין אין די הערצער פון גרויסן עולם, פאַרשטייט זיך אַז דאָס האָט אים געגעבן קוראַזש, צו זיינע אַלע גרויסע אונטערנעמונגען, דערפאַר האָט ער דאָס ערלעך פאַרדינט, זיין גרויסקייט און כבוד, דאַרף בלייבן פאַר לאַנג צו געדענקען, אפילו פאַר אַ סך דורות.

„פארווערטס“ קאנצערטן

אין די יארן, ווען כמעט אלע ארבעטער-קאנצערטן זיינען פארגעקומען אין זאל פון „פארווערטס“, דורכגעפירט פון בלויז יידישע אקטיארן. אין יענער צייט. איז דער פאפולערסטער ארטיסט פון די קאנצערטן, געווען דער גוטער כאראקטער-אקטיאר היימאן מייזעל. אן אינטעליגענטער מענטש, אחוץ טעאטער-שפילן, איז ער אויך געווען א דראמאטורג און א פיינער פאָעט. א זייער אנגעזעענער מענטש אין דער פראפעסיע און א פערזענלעכ-קייט אויף דער יידישער גאס, אים האָט גרויס און באַרימט געמאַכט זיין אַריגינעלע שאַפונג, די פאָעמע „דאָס קיעלע“, וועלכע נאָר ער אליין האָט דאָס אַזוי קינסטלעריש אַרויסגעבראַכט.

אין זיין אויסזען, האָט מען קוים געקאָנט גלויבן, אַז דער טאַלאַנטיר-טער מענטש, פאַרמאָגט אין זיך אַזוי פיל גוטסקייט, און נאָך מער הומאָר, ער איז געווען ווי מ'זאָגט, אויף דער פעשליכער זייט, מיט אַ קיילעכדיק פנים, און ווען ער האָט פאַרזשמורעט זיינע קלוגע אויגן, האָט זיך געדאַכט אַז ער איז אַ בייזער, ווען אין דער אמת, איז ער שוין גאָר ניט געווען בייז, אַ גוטער, ליבער מענטש, אין וועמענס קעגנוואָרט מ'האָט זיך קיין מאָל ניט געקאָנט לאַנגווייליקן.

צו איינעם פון די קאנצערטן, בין איך אַמאָל געגאַנגען, צוליב צוויי גוטע אורזאַכן, ערשטנס ווייל היימאן מייזעל, וועט דאָרט פאַרטראָגן זיין באַרימט „קיעלע“, צווייטנס, ווייל מאַריס שוואַרץ וועט אויך אויפטרעטן שוין אין זיינע באַרימטע אימיטאַציעס פון די גרעסטע דריי גדולים, יעקב פ. אַדלער, דייוויד קעסלער און באַריס טאַמאַשעווסקי. דאָס האָט אים צו יענער צייט פאַפולער געמאַכט.

ס'איז געווען אין אַ זונטיק אין דער פרי, ווען איך בין אַריינגעקומען אין „פארווערטס“-זאַל, האָב איך שוין געטראָפן מייזעלען אויף דער אָפּענער פלאַטפאָרמע, און ער האָט געוואָרט, דער עולם זאַל זיך איינשטילן, ס'איז דאָרט געווען אַזאַ טומל, אַז ס'האָט זיך מיר געדאַכט, אַז איך בין גאַרניט אין ריכטיקן פלאַץ, זעענדיק מייזעלען וואָרטן ביז ס'וועט שטיל ווערן און ער וועט קאָנען אָנהויבן, האָב איך געוואוסט אַז איך בין יאָ אין דעם ריכטיקן פלאַץ, נאָר ס'איז אַ ווילדער טומל, דאָרף מען וואָרטן, דערפאַר האָב איך נאָך גאַרניט פאַרפעלט, אַזוי ווי מײן אינטערעסע איז געווען זיי צו זען און

הערן אין דעם וואָס האָט זיי באַרימט געמאַכט, האָט מיך שוין דער טומל
 ניט אינטערעסירט, איך האָב געוואַרט ביז מ'האָט זיי איינגעשטילט, דורך דער
 צייט האָב איך געפונען אַ ווינקל, וואו איך האָב מיך אַוועקגעזעצט, טאַקע ניט
 ווייט פון דער פּלאַטפּאָרמע, און געזעסן דאָרט ביז ער האָט אָנגעהויבן.
 דורך דער צייט וואָס איך בין דאָרט געזעסן, האָט זיך מיר נאָר געדאַכט,
 אַז עפעס האָב איך פאַרשפּעטיקט, ס'האָט זיך מיר עפעס ניט געגלויבט,
 אַז היימאַן מייזעל זאָל זיין דער ערשטער אויפן פּראָגראַם, האָב איך ניט ווילנ-
 דיק זיך גענומען דרייען אויפן בענקל, ניט וועלנדיק גאַרניט פאַרלירן פון זיין
 וואונדערבאַרן אויסטייטשונג פון דעם קיעלע, בין איך געזעסן ווי ס'וואָלט
 מיך געברייט, און צו דער זעלבער צייט געטראַכט, אפשר האָב איך שוין
 פאַרשפּעטיקט מאַריס שוואַרצן? ס'האָט מיך עפעס גענומען פאַרדריסן, און
 איך בין געבליבן זיצן פאַרטראַכט, ביז דער גרויסער אַפּלאַז פאַר מייזעלען,
 האָט מיך אויפגעוועקט, איך האָב געזען ווי מייזעל גייט שוין אַראָפּ פון דער
 פּלאַטפּאָרמע, נאָר אַ ביסל אויפגערעגט, האָב איך מיך שנעל אויפגעהויבן
 פון בענקל און זיך געלאָזט אין דער זעלבער ריכטונג וואו מייזעל איז גע-
 גאַנגען, נאָר מאַכנדיק די ערשטע פאַר שפּאַן, האָב איך פון ווייטן געזען
 שטיין מאַריס שוואַרץ מיט זיין יונגער שיינער פרוי אַנאַ. בין איך געבליבן
 שטיין, און געזען ווי מאַריס שוואַרץ האָט פאַרגעשטעלט זיין פרוי פאַר מייזעלען,
 וועלכער האָט פאַר כעס געוואָלט עפעס זאָגן... נאָר דער אומדערוואַרטעטער
 גאַסט האָט מייזעלען צוריקגעהאַלטן, איז ער געבליבן מיט אַ פול מויל, מעג-
 לעך אַז דערפאַר זיינען זיינע אויגן גרעסער געוואָרן, ווען מאַריס שוואַרץ
 האָט צו אים געזאָגט:

— דאָס איז מייין פרוי, מייזעל! נאָך אַלץ דאָס קיעלע?

— וואָס דען זאָל איך זיי געבן? — ער האָט געכאַפט אַ שנעלן קוק
 אויף דער יונגער שיינער מרס. שוואַרץ און בייזערנדיק זיך אין דער שטיל
 נאָך צוגעגעבן, אַקסן, דאַרף מען געבן אַ קו, הערט נאָר דעם טומל וואָס זיי
 מאַכן דאָרט.

— איך וועל זיי שוין איינשטילן. — האָט שוואַרץ מיט אַ קורצן שמיכל

געזאָגט.

מייזעלס אויגן זיינען איצט געוואָרן צוויי מאָל אַזוי גרויס, ער האָט
 אויפגעמאַכט זיין מויל און זיך באַלד געכאַפט, ווער עס שטייט לעבן אים,
 האָט ער ווידער ווי עפעס אַרונטערגעשלונגען, דערנאָך האָט ער מיט אַ גע-
 מאַכטן שמיכל צוגעגעבן:

— אפשר, איך מוז צוגעבן, כ'האָב דאָס ניט געקאָנט. — ער האָט זיך באַלד אַוועקגעדרייט און עפעס געזאָגט...

איינער וועלכער איז געווען דער פאַרזיצער פון דעם היינטיקן קאָנצערט, דער פירער פון דער סעלצער יוניאָן, האָט דורך אַ פאַרהאַנג וואָס האָט זיך געפונען ביי דער זייט, אַריינגעשטעקט זיין קאַפּ און געפרעגט:

— איר זענט פאַרטיק, מר. שוואַרץ?

— איך בין פאַרטיק, איז דער עולם דאָרט פאַרטיק?

— איך בין זיכער, ווען זיי וועלן אייך דערזען, וועט ווערן שטיל. — האָט ער געזאָגט שמייכלענדיק.

— מייזעל, וואָס האָב איך געזאָגט?

מייזעל האָט אָן אומפאַרשטענדלעכן בורטשע געטאָן... מאַריס שוואַרץ האָט געשמייכלט צו זיין פרוי. דעם פאַרזיצערס קאַפּ איז פאַרשוואונדן געוואָרן הינטערן פאַרהאַנג, ער האָט איצט פרוברט איינשטילן דעם עולם, וועלכער האָט איצט נאָך מער געטומלט ווי פריער, און דער פאַרזיצער האָט זיי גע-מוזט איבערשריייען, זאָגנדיק:

— אויב איר ווילט ניט שווייגן, וועלן מיר שליסן דעם קאָנצערט. ס'איז געוואָרן אַ ביסל שטילער, איצט איז בלויז אַנגעגאַנגען אַ שושקעריי, ווי ס'וואָלט אַרויסגעקומען די פאַרע פון אַ לאַקאָמאַטיוו, ווען ער שטעלט זיך אָפּ, און ער האָט ווידער געזאָגט: אויב אָבער איר ווילט, אַז מיר זאָלן פאַר-זעצן מיטן פראַגראַם, מוזט איר זיך פאַרהאַלטן שטיל און געבן די אַקטיאָרן אַ מעגלעכקייט דאָס אַדורכצופירן, ער האָט פאַרגלאַנצט מיט די אויגן. איך וויל אַז איר זאָלט גוט אין זינען האָבן אַז די אַקטיאָרן וואָס זיינען היינט דאָ, זיינען ניט געקומען אייך הערן, נאָר איר באַדאַרפט זיי אויסהערן, איז ווי אַזוי קאָנט איר הערן ווען איר אַליין מאַכט אַזאַ טומל? פאַרגעסט ניט אַז זייער צייט, כ'מיין די אַקטיאָרן, זיינען ביי אַ גרענעץ, כאַ, כאַ, איך האָב געמיינט צו זאָגן, באַגרענעצט אויב איר ווייסט וואָס איך מיין, איז אויב איר וועט ניט פולקאָם פאַרשטומען, כ'מיין איינשטילן זיך, האָבן מיר שוין דאָ פאַרענדיקט דעם... שוין מער מאַך איך ניט קיין בולבע, און איצט האָב איך דעם גרויסן כבוד, יא, מיינט ניט אַז עס איז אַזוי גרינג געווען צו קריגן אַ ער, אָבער ער איז דאָ, און איך שטעל אים אייך פאַר, דעם קינסטלער וואָס ברענגט אייך אַלע דריי גודלים, פון עולם האָט זיך דערהערט אַ קור-צער געלעכטער. איר הויבט שוין ווידער אָן? איך האָב געמיינט צו זאָגן

גדולים, בעסער געזאגט אלע סטארס צוזאמען, און דאס איז ניט קיין אנדער-
רער ווי אונדזער מאַריס שוואַרץ.

איצט האָב איך געהאַט אַ געלעגנהייט צו גיין זיך אוועקזעצן, אָבער
ווער האָט דען געקאָנט אַדורכגיין, דער זאַל איז געווען אָנגעפּאַקט מיט
מענטשן, ס'איז שוין אפילו באלד ניט געווען וואו צו שטיין, און ווען מאַריס
שוואַרץ האָט זיך באַוויזן אויף דער פּלאַטפּאָרמע, האָט זיך מיר נאָר גע-
דאַכט, אַז די צען שטאַקיקע געביידע פון „פּאַרווערטס“ האָט געקראַכט, אַלע
אין זאַל האָבן זיך אויפגעשטעלט, און מיט אַזאַ וואַרעמער ליבשאַפט געקלאַפּט
בראַוואַ, נאָך גיידער ער האָט אויפגעמאַכט זיין מויל, ער האָט זיך פּאַרנייגט
און געבליבן שטיין און געוואַרט, ביז דער עולם וועט זיך איינשטילן, דער-
ווייל האָט ער אַ פּאַר מאָל געכאַפּט אַ קוק אין דער זייט, וואו זיין פּרוי איז
געשטאַנען, זי האָט געשמייכלט, ווען ער האָט אויף איר געקוקט ווי איינער
וואָלט געזאָגט: דו זעסט ווי אַזוי מ'נעמט מיך דאָ אויף? דערנאָך האָט ער
אַ מאַך געטאַן מיט דער האַנט, אַ שאַקל געטאַן מיטן קאַפּ און ווען ס'איז גע-
וואָרן שטיל, האָט ער מיט אַ שמייכל געזאָגט:

— איצט וועל איך פאַר אייך פאַרשטעלן די דריי גרויסע וואָס די יידישע
בינע פאַרמאַגט, דער ערשטער וועט זיין יעקב פ. אַדלער.

ער האָט פאַרגלאַנצט זיינע צוויי גרויסע אויגן, און האָט זיך פאַרטראַכט,
ווי ער האָט זיך אין עפעס געוואָלט דערמאָנען, דערנאָך האָט ער ווידער
אַ קוק געטאַן וואו זיין פּרוי איז געשטאַנען, געוויס געוואָלט מאַכן זיכער
אַז זי איז דאָרט פאַראַן, זי האָט אים געגעבן אַ פריינדלעכן שמייכל נאָך
דעם האָט ער אָנגעהויבן.

אין זאַל איז געוואָרן אַזוי שטיל, ווי ס'וואָלט דאָרט קיינער ניט געווען,
און איך מוז דאָ צוגעבן, אַז איך בין מיטגעריסן געוואָרן מיטן עולם, געוואָרן
כמעט באַגייסטערט פון זיינע אימיטאַציעס, זיי זיינען געווען אַזוי קלאַר,
און אַזוי קינסטלעריש פאַרגעשטעלט, אַז ס'האָט זיך מיר געדאַכט, אַז אויף
דער פּלאַטפּאָרמע שטייט יעקב פ. אַדלער, דייוויד קעסלער, באַריס טאַמאַ-
שעווסקי און רעדן צום עולם, אַזוי נאַטירלעך זיינען זיי אַרויסגעקומען פון
מאַריס שוואַרץ מויל, דורך דער צייט וואָס ער איז געשטאַנען אויף דער
פּלאַטפּאָרמע, און איך האָב אים באַוואונדערט, האָב איך אַ פּאַר מאָל געכאַפּט
אַ קוק צום עולם, און פונקט ווי זיי, אַזוי בין איך אויך באַגייסטערט גע-
וואָרן פון מאַריס שוואַרץ, אַזאַ געוואַלדיקן איינדרוק האָט ער אויף אַלעמען
געמאַכט, אַז מיר זיינען אַלע פון אים געוואָרן באַגייסטערט.

די באַגייסטערונג איז אַריבער צו אים, און ער איז ווי אַנגעצונדן געוואָרן, און דערפאַר אפשר איז אַ יעדער איינער ביי אים אַרויסגעקומען אַזוי נאַטירלעך, אַז ס'האַט זיך געדאַכט, אַז ניט איין מענטש שטייט דאָרט אויף דער פּלאַטפּאָרמע, נאָר טאַקע אַלע די וועלכע ער האָט פּאַרגעשטעלט, און נאָך אַ יעדן איינעם באַזונדער, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט אימיטירט, איז ער ווי אַריינגעקראַכן אין האַרצן אַריין, מ'האַט זייער לייכט געקאַנט פילן וואָס פאַר אַ פּריינדלעכע ליבע ס'האַט געהערשט אין דער לופט צום קינסטלער מאַריס שוואַרץ. און ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן, האָט מען אים פאַר אַ לאַנגער צייט ניט אַראָפּגעלאָזט פון דער פּלאַטפּאָרמע, די אַפּלאַ- דיסמענטן זיינען געווען אַזוי שטאַרק, אַז איך האָב זיי נאָך געהערט, ווען איך בין שוין לאַנג געווען אין דער לאַבי פון דער „פּאַרווערטס“ געביידע.

פון דעם קאָנצערט וואָס איך האָב בייגעוואוינט אין „פּאַרווערטס“, בין איך כמעט אַוועק ווי אַ זיגער, מער אַדער ווייניקער, בין איך ביי זיך גע- וואָרן פאַרויכערט, אַז איך האָב מיך אין מאַריס שוואַרץ ניט אָפּגענאַרט, יא, ער איז דער, פאַר וועלכן איך האָב אים געהאַלטן, דאָך האָב איך דאָס קיי- נעם ניט געזאָגט, ווייל זיין לאַנגער וועג האָט זיך ערשט אָנגעהויבן, אמת ער האָט טאַקע אַ יעדן באַזונדער וואונדערבאַר פּאַרגעשטעלט, און אַ פאַר מאַמענטן האָט זיך אַפילו געדאַכט, אַז די באַטרעפנדיקע אַרטיסטן זיינען פּערזענלעך אויף דער פּלאַטפּאָרמע, און דאָס האָט מיך געמאַכט אַ לאַנגע צייט טראַכטן וועגן אים, פשוט אים ניט געקאַנט פאַרגעסן, און איך מוז צוגעבן, אַז דאָס איז געווען דאָס צווייטע מאָל, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט אויף מיר געמאַכט אַזאַ גוטן איינדרוק אַלס קינסטלער.

**

ווען איך בין אין 1920 צוריקגעקומען פון שיקאַגאָ, בין איך געווען אַנגע- לאָדן מיט זעקס יאָר עקספּעריענס פון יידישן טעאַטער, ווייל אַחוץ אין די קלובן, האָב איך שוין געהאַט געשפּילט, מיט פאַרשיידענע פּראָפּעסיאָנאַלע טרופּן, איך האָב שוין פאַרמאַגט אַ וואַזשנעם באַגאַזש פון פאַרשיידענע פּיעסן, אַ רעפּערטואַר פאַר אַלץ וואָס מ'האַט צו יענער צייט באַדאַרפט אין יידישן טעאַטער נאָר שפּילן אין ניו-יאָרק, האָט די יוניאָן ניט געלאָזט, און אַריינגעמען מיך אין דער יוניאָן האָט מען נאָך צייט געהאַט, ווייל איך בין גע- ווען צו יונג, און צוליב מיר וועלן זיי ניט גיין צעברעכן און אייזערנע וואַנט.

וואס די סימאָנאָווס, די טאבאטשניקאָווס, און די גאָלדס האָבן אַוועקגע-
שטעלט... אזאָ פאַרברעכן ווי אַריינצונעמען אַ יונגן, אַ שיינעם, מענטשן
אין דער יוניאָן, וואָלט דאָך געמיינט דער אונטערגאַנג. פון אַריינשיקן אין
טעאַטער אַ זידן, ווען מ'דאַרף אַ ליבהאַבער, ווי אַזוי קענען זיי זיך אַראָפּלאָזן
אַזוי נידעריק?

דערפאַר האָבן זיי מיר דערלויבט צו שפּילן אויף דער פּראָווינג, אויב
מ'וועט מיך אַנגאַזשירן, און אויך דאָס איז ניט געווען אַזוי גרינג. צוערשט
האַט מען גוט אַדורכגעזיפט דאָס יוניאָן ביכל, אויב ס'האַט זיך ניט ערגעץ
וואו פאַרוואַלגערט אַ יוניאָן-מאַן, וועלכער וויל פאַרן, און אויב דאָס אַליין
איז געווען ווייניק, האָט אַ יעדער סטאַר וואָס איז געווען אויף דער פּראָווינג,
האַט זיך געמישט אין דער געשעפטלעכער זייט, און אַפּטמאַל געווען די דעה-
זאַגערס וועמען יאָ צו נעמען, און וועמען ניט צו נעמען, און כמעט אַלע מאָל
האַבן זיי ניט צוגעלאָזט קיין יינגערן אַקטיאָר. דאָס וועל איך אויך קיינמאַל
ניט פאַרגעסן. פאַר איינעם בין איך געווען צו יונג, פאַר אַ צווייטן צו שייך,
און פאַר אַ דריטן צו גוט, דער אויסרייד איז געווען, אַז ער זוכט צו שפּאַרן
דעם מענעדזשער עקספּענסעס, האָט מען זיי איינגערעדט, די מענעדזשערס,
אויב מ'וועט מיך ניט אַנגאַזשירן, וועט מען זיי שפּאַרן אַ סך געלט דורכן סע-
זאָן, האָט איינער געפרעגט:

— ווי אַזוי?

— גאַנץ פשוט, אין אַ וועלכער פּיעסע, ס'וועט זיין אַן איבעריקער
מענטש, וועל איך אים אויסשניידן, פאַרלאָזט אייך אויף מיר, דער עולם
ווייסט דען וויפל מענטשן ס'דאַרף זיין אין דער פּיעסע? און גלויבט
מיר אַז דעם וואָס איך וועל אויסשניידן, וועט ער זיכער ניט אויספעלן, און
אַזוי אַרום וועל איך אייך דורכן סעזאָן איינשפּאַרן אַ סך געלט.

פאַרשטייט זיך אַז אַ יעדער מענעדזשער האָט זיך געזוכט אַנצוכאַפּן
אין דער קלענסטער זאַך אַפילו, ער זאָל קענען פאַרקלענערן זיין עקספּענסע,
דערפאַר האָט מען באַדאַרפט איבערוואַרטן אַלע איבלען, וואָס האָבן זיך אָנ-
געזאַמלט די אַלע יאָרן אין יידישן טעאַטער, נאָר דערפאַר וויל מ'האַט
ניט געוואָלט צולאָזן אַ יינגערן, אַ שענערן, און אפשר טאַקע אַ בעסערן
אַקטיאָר.

נאָך מער, אפילו ניט צוגעלאָזט קיינעם, זיי זאָלן אויסגעפינען אויב
דער אַדער אַ צווייטער, איז באַרעכטיקט צו זיין אין דער פּראָפּעסיע.
האַב איך געמוזט וואַרטן, אפשר וועט איינער קראַנק ווערן, זייענדיק

אין ניו־יאָרק האָב איך געהאַט גענוג צייט צו זען וואָס איך האָב געוואָלט, פאַרשטייט זיך אַז דאָס ערשטע בין איך געגאַנגען אין יידישן קונסט־טעאַטער, צו זען מאָריס שוואַרץ.

איין מאָל האָב איך מיד גענומען אַרומקוקן, ווער קומט אין יידישן קונסט־טעאַטער? און דאָ האָב איך דערזען פאַר זיך אַ נייעם ייד, אפילו ניט אַזעלכן ווי איך בין געווען געוואוינט, ווייל מיט די דראַמאַטישע גרופן, וואָס איך האָב געשפּילט, האָט אַלע מאָל געהאַט אַ בעסערן עולם, וועלכע האָבן שוין פאַרלאַנגט עפעס בעסערס, און ווען איך האָב גענומען שפּילן מיט פּראַפעסיאָנעלע טרופּעס, איז שוין דער עולם געווען דער זעלבער, וואָס גייט אין אַלע יידישע טעאַטערס. דאָ אָבער האָט מען נעקענט זאָגן, האָב איך געטראָפּן אַ מאָריס שוואַרץ עולם.

דאָס מיינט אַז ער האָט שוין באלד אַלץ דערגרייכט. מאָריס שוואַרץ האָט ניט נאָר געשאַפּן אַ בעסערן טעאַטער, בעסערע אַקטיאָרן, אַ קינסטלע־רישע פאַרשטעלונג, נאָר אויך אַ בעסערן עולם, וואָס איז געקומען אין זיין יידישן קונסט־טעאַטער.

ווען דער פאַרהאַנג האָט זיך אויפּגעהויבן, האָט געהערשט אַזאַ שטיל־קייט, אַז מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך געפּין זיך אין אַ בית־המקדש. יאָ, איך בין געזעסן אין אַ בית־המקדש פון קונסט, דאָ וואָלט איך אויך באַדאַרפט זיין. האָב איך אין דעם מאַמענט געטראַכט. ווען איך קריג אַ מעגלעכקייט, וואָלט איך עפעס דערגרייכט, איז אָבער מיין מזל אַוועק לינקס. און וואו מיר איז אויסגעקומען צו שפּילן האָט מען מיד געהאַלטן פאַר אַ ליטעראַט, און די אַקטיאָרן פון קונסט־טעאַטער האָבן געקוקט אויף מיר ווי אויף אַ שונדיסט.

אַ יעדע פאַרשטעלונג וואָס איך האָב געזען אין יידישן קונסט־טעאַטער איז מיין גרויסער דרך־אָרץ געוואַקסן גרעסער און גרעסער פאַר מאָריס שוואַרצן, מיט זיין קינסטלערישן אַנסאַמבל, ווייל זייער האַרמאָניש שפּילן האָט צו מיר געקלונגען ווי אַ סימפּאָניע.

איך וועל ניט לייקענען, אַז מיין באַגייסטערונג פאַר מאָריס שוואַרץ איז געוואָרן מיט אַ יעדער אויפּפירונג זיינער גרעסער, איבערהויפּט פון זיינע קינסטלערישע ספּעקטאַקלען, דאָך האָב איך ביי אַלע אַריגינאַלן ניט געקענט זיין, ווייל ס'האַט זיך פאַר מיר אויפּגעמאַכט אַ טיר אויף דער פּראָווינץ דורך דער יונגאַן, אַ סך פּריער ווי איך האָב דערוואַרטעט. ס'איז שוין אפילו געווען שפּעט אין סעזאָן, ווען אַ מענעדזשער פון

טאַראַנטאָ, קאַנאַדע, האָט זיך באַוווּזן אויף דער טעאַטער-גאַס, און מיר האָבן זיך באַגריסט, ער האָט מיך געקענט פון שיקאַגאָ. פאַר אַ ווייל האָט ער מיך באַטראַכט, ווי ער וואָלט מיך ערשט דאָ צום ערשטן מאָל געזען, ער האָט וואַרשיינלעך עפעס געטראַכט, ווייל אין זייער אַ קורצער צייט, האָט ער מיך אַנגאַזשירט, אפילו אָן דער צושטימונג פון זיין סטאַר. גערופן האָט מען דעם מענעדזשער, דער בלינדער ווייסמאַן, האָב איך געטראַכט, זאָל זיין פון אַ בלינדן, אַבי צום לעבן...

דעם סטאַר וואָס ער האָט געהאַט, איז געווען אַ מיטגליד פון לאַקאַל צוויי, און אַרומגערינגלט איז ער געווען פון אַ טרופע אַלע פון לאַקאַל פינף, האָב איך באַלד געזען, וואו איך בין דאָ אַריינגעפאַלן, אָבער ס'איז שוין געווען פאַרפאַלן, וואָס האָב איך געקאַנט טאָן? איך האָב דאָך ניט באַלאַנגט אין קיין יוניאָן, איך האָב דאָרט אפילו געפונען אַ פריינד פון שיקאַגאָ, וועל-כער איז געווען אין דער טרופע, דאָס איז געווען מאַקס העניג, האָב איך דאָרט געהאַט כאַטש איין פריינד, פאַר וועמען איך האָב געקאַנט אַמאָל זיך אויסרעדן... ווייל דער סטאַר האָט באַלד זיך געגעבן אָן עצה, קוקנדיק אויפן אָפיש ווי אַזוי מ'האַט מיך אַנאַנסירט, אַז באַלד וועט אויפטרעטן דער יונגער, שיינער, נייער, ליבהאַבער, האָט ער פונקט צו מיין אויפטריט אַוועק-געשטעלט די פיעסע „דער לעבעדיקער מת“, פון גראַף לעוו טאַלסטאָי, און מיר געגעבן צו שפילן די ראָל פון „פירשט סערגעי דמיטריעוויטש איבער-רעזקאָוו“. אַ מאָן פון אַ יאָר 60 מיט אַ ווייסער באַרד.

און אַזוי ווי קיין קאַנטראַקט וואָס פאַר אַ ראָלן איך באַדאַרף שפילן, האָב איך ניט געהאַט, און קיין יוניאָן מאַן בין איך אויך ניט געווען, האָב איך געמוזט שפילן, וואָס מ'האַט מיר געגעבן, און ער האָט מיר געגעבן זייער ווייניק, ס'האַט אפילו ניט געהאַלפן דעם מענעדזשערס פראַטעסט, ער האָט געטענהט אַז די יוניאָן אַקטיאָרן קומען צוערשט, און אַזוי ווי יענע סעזאָנען זיינען געווען זייער לאַנגע, האָב איך געמוזט וואַרטן, ווען איך וועל צוריק קומען אַהיים, וועל איך דאָן קענען זען די פאַרשטעלונגען, וואָס איך האָב פאַרפעלט זייענדיק אַוועק, ס'איז שוין אָבער אויסגעקומען, ווען דער קונסט-טעאַטער האָט גענומען גאַסטראַליין, האָב איך אים געמוזט זען, אַמאָל אין ברוקלינער ליריק טעאַטער, און אַפט מאָל אויף דער עוועניו, און אַזוי אַרום, האָב איך כמעט אַלע זיינע אויפפירונגען געזען, און אפילו אין די אַנדערע טעאַ-טערס, האָב איך געזען ווי דער יידישער קונסט-טעאַטער וואַקסט וואָס אַמאָל גרעסער און גרעסער, האָב איך ניט איין מאָל געטראַכט. יא, מאַריס

שוואַרץ האַלט זיין וואַרט, וואָס ער האָט אַמאָל זיינע פריינד צוגעזאָגט, אַז ער וועט אַריבעריאָגן, די גרויסע דריי. ביז היינט האָט ער שוין דאָס דער-גרייכט.

**

אַ פאַר מאָל איז מיר אויסגעקומען זיך צו טרעפן מיט מאָריס שוואַרץ, און ביידע מאָל אין ליריק טעאַטער אין ברוקלין. אין מאָל ווען ער איז גע-קומען אַליין גאַסטראַלירן מיט דער פּיעסע „טביה דער מילכיקער“, שפּילן-דיק מיט דעם ליריק אַנסאַמבל, און דאָס צווייטע מאָל אין יאָר 1925, דאָס מאָל מיט זיין גאַנצן אַנסאַמבל פון קונסט־טעאַטער, מיט דער פּיעסע „מאַשקע חזיר“, און די וואָך גראַד, האָב איך אין דעם ליריק טעאַטער, אויפגעפירט מיינע אַ פּיעסע, און צו יענער צייט האָט זיך געפירט, אַז ביי אַ יעדער פאַרשטעלונג, ווער ס'זאָל דאָרט ניט געווען שפּילן, האָט מען באַדאַרפט אַרויסגיין פאַרן פאַרהאַנג און לאָזן וויסן דעם עולם, וואָס מ'גייט שפּילן די אַנדערע וואָך.

אַזוי ווי מאָריס שוואַרץ מיט זיין טרופּע האָבן דאָרט געשפּילט און פון דער ליריק-קאַמפּאַני, איז קיינער ניט געווען אין טעאַטער, האָט דאָס מענעדזש-מענט מיך געבעטן, אַזוי ווי דאָס איז מיין פּיעסע, זאָל איך אַרויסגיין פאַרן פאַרהאַנג, און זאָגן דעם עולם, וואָס מ'גייט שפּילן קומענדע וואָך, און אויך ניט פאַרגעסן צו דערמאַנען, אַז מאָריס שוואַרץ מיט זיין קינסטלערישער טרופּע, שפּילן נאָך דאָ ביז זונטאָג, פאַרשטייט זיך אַז איך האָב דאָס מיט פאַרגעניגן געטאָן, און דערפאַר איז מאָריס שוואַרץ אויף מיר געוואָרן ברוגן, און האָט דאָס קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

צו יענער צייט האָב איך געוואוינט אין 36 „סט. מאַרקס פּלעיַס“. ניט ווייט פונעם ראָג, וואו די צווייטע עוועניו איז. ס'איז געווען זומער, שוין לאַנג נאָכן סעזאָן, בין גראַדע געווען ביי זיך אין דער היים, ווען מ'האַט אַנגעקלאַפט אין מיין טיר, און ווען איך האָב אויפגעמאַכט, איז אין קאָרידאָר געשטאַנען אַ מאַן, עטוואָס קענטלעך, אַבער איך האָב ניט געדענקט פון וואַנען, ער האָט שמייכלענדיק מיך געפרעגט:

— קען איך אייך זען, מר. דענק?

— געוויס, קומט אַריין. — ער קען מיין נאָמען אויך. ער איז אַריין-

געקומען, האָב איך פאַרמאַכט די טיר, פרעגנדיק, — מיט וועמען...?

- איך ווייס ניט אויב איר געדענקט מיך, איך בין פון פילאדעלפיע, און מיין נאָמען איז לעאַן בוירגער.
- זייער אָנגענעם, איז וואָס שטייט איר מר. בוירגער? אַז מ'קומט פון אַזוי ווייט, דאַרף מען זיך צוזעצן, און זאָגט מיר, וואָס האָט אייך גע-בראַכט צו מיר, אַז איר זאָלט אַזש קומען פון פילאדעלפיע?
- איך בין געקומען, ווייל איך דאַרף פון אייך אַ טובה.
- אויב ס'איז מעגלעך.
- אַז איר וועט וועלן, איז אַלץ מעגלעך.
- ס'איז געווענדט וואָס איר ווילט.
- מ'האַט מיר געזאָגט, אַז איר זענט אַ געשפּילטער אין „שמידס טעכ-טער“.
- דאָס איז אינטערעסאַנט, ווער האָט דאָס אייך געקענט זאָגן?
- וואָס איז די נפּקאָמינה? זענט איר אַ געשפּילטער?
- יא, אָבער שוין זייער לאַנג...
- דאָס אַרט מיך ניט, אויב איר זענט אַ געשפּילטער...
- אַ וועלכע ראַלע פעלט אייך?
- ווי אַזוי ער הייסט דאַרט, ווייס איך ניט, וואָס איך ווייס אָבער יא.
- אַז ער איז ניט דער ערשטער, נאָר דער צווייטער בחור, ווי הייסט ער?...
- ברוך משה.
- אַט ער טאַקע פעלט מיר אויס, האָט מען מיר געזאָגט, אַז איר זענט אַ געשפּילטער, בין איך געקומען, קומט מיר עפעס דערפאַר?
- ניין, אָבער איך ווייס נאָך אַלץ מיט מר...
- בוירגער, לעאַן בוירגער איז מיין נאָמען, און איך קום פון פילאדעלפיע, פענסילווייניע.
- ווילט איר אַזוי גוט זיין מר. בוירגער, מיר זאָגן וועגן וואָס ס'האַנדלט זיך?
- ווי וואָלט אונדזער גרויסער שלום עליכם געזאָגט, די מעשה פון דער היסטאָריע איז אַזאַ געשיכטע, און אַז מ'וויל איז פשוט גערעדט, מאָריס שוואַרץ איז מיינער אַ פריינד שוין פון יאָרן, וויל ער פאַר מיר שפּילן אַ פאַרשטעלונג, פעלט מיר דער ברוך משה, בין איך צו אייך געקומען, אַז איר זאָלט מיר אַרויסהעלפן...
- אַרויסהעלפן?

— יא, אזוי ווי שוואַרץ שטעלט דעם „שמידס טעכטער“, פעלט אים דער משה.

דאָס האַרץ האָט ביי מיר גענומען קלאַפן שטאַרקער, ווען איך האָב גע-
טראַכט, וואָס פאַר אַ געלעגנהייט ס'מאַכט זיך מיר, צו שפּילן און ניט נאָר
מיט מאַריס שוואַרצן אַליין, נאָר טאַקע מיט דעם גאַנצן אַנסאַמבל פון דעם
יידישן קונסט־טעאַטער. פאַר איבעראַשונג האָב איך פאַרגעסן צו לאַכן, ווען
ער האָט געזאָגט, דער צווייטער משה, איז ווי טאַר איך דאָס אַדורכלאָזן?

— וואָס איז אייער ענטפער מר. דענק?

— ווען האָט איר געזאָגט, קומט פאַר די פאַרשטעלונג?

— קומענדיקן דינסטאָג.

— אין קונסט־טעאַטער?

— גיין.

— גיין?

— גיין, האָט איר פאַרגעסן, אַז ס'איז שוין נאָכן סעזאָן?

— איז וואו וועט איר שפּילן?

— איך האָב געקראָגן אַ טעאַטער אין בראַנזוויל.

— גאַר אין בראַנזוויל?

— דאָרט זיינען אויך פאַראַן יידן, און מאַריס שוואַרץ קען אין בראַנזוויל

ווייל אויך ברענגען אַ גרויסע קאַסע.

— אין דעם בין איך זיכער.

— איך זאָל אזוי זיכער זיין מיט אייך מר. דענק, איך וואָרט פאַר

אַן ענטפער, וואָס זאָגט איר?

— ווען וועט זיין פּראַכע?

— דאָס וועל איך אויסגעפינען, און אייך לאָזן וויסן. — ווען ער האָט

זיך אויפגעוויבן פון בענקל האָט ער נאָך צוגעגעבן. — איר וויסט דאָך אַז

ביי מאַריס שוואַרץ, איז ניט ווי אין די אַנדערע טעאַטערס, ביי אים כאַפט

מען ניט, און מ'גייט שפּילן, אין יידישן קונסט־טעאַטער מוז מען מאַכן פּראַכן,

און גוטע פּראַכן.

— דאָס דאַרף איך, ס'איז שוין זייער לאַנג ווי איך האָב די ראָל גע-

שפּילט, דאַרף איך אַמווייניקסטנס אַ צוויי אַדער דריי פּראַכן.

— פאַר דעם וועל איך שוין זאָרגן, איז ווי שפעט איז שוין? איך וועל

נאָך אפשר היינט זען שוואַרצן, אויב איך וועל דאָס קענען מאַכן, ווייל

איך באַדאַרף נאָך היינט זיין אין פּילאָדעלפיע. ער האָט אַ קוק געטאָן אויף

זיין האַנט-ווייגער, און האָט זיך באַלד געכאַפּט: איך האָב אַ פּלאַן, צו מאַכן זיכער, וואו זיין נייער אָפּיס איז, ווייסט איר?

— איר מיינט אויף דער צווייטער עוועניו?

— גיי איך איצט אַרויף, און אַזוי ווי איר ווייסט וואו דאָס איז, ניט ווייט פון דער פּטער גאַס, וועל איך אים דאָרט טרעפן, וועל איך איך באַלד לאָזן וויסן, טרעף איר אים אָבער ניט, וועל איך אַלץ איבערהעבן צו בן-ציון קאַטץ, איר קענט אים יאָ? וועט ער שוין אַלץ פאַרזאָרגן.

— אָבער ווי אַזוי וועל איך וויסן ווען ס'איז פּראַכע?

— אויב איך קום ניט באַלד צוריק, איז ווען אייך וועט אויסקומען דאָרט פאַרבייצוגיין, כאַפּט איך אַרויף, און קאַטץ וועט אייך שוין אַלץ איבער-געבן.

— אויך דאָס, וועל איך טאָן פאַר אייך.

— אַ דאַנק מר. דענק.

אַן אומזיסטיקע פאַרשטעלונג

||ווען מר. בערגער האָט פאַרמאַכט די טיר, האָב איך חרטה געהאַט אויפן גאַנצן עסק, און ווען איך האָב אַ וויילע געטראַכט וועגן דעם, האָב איך זיך אַליין געפרעגט: „ווער האָט אים געשיקט צו מיר? איך האָב גע-פרואווט זיך דערמאַנען, ווער פון מיינע פריינד אין ניו-יאָרק, ווייסט אַז איך בין אַ געשפּילטער? מיט וועמען האָב איך וועגן דעם גערעדט? און אַז יאָ, איז ווי קומט אַ ייד פון פּילאָדעלפּיע צו וויסן וועגן דעם? און טראַכטן-דיק בין איך צוגעגאַנגען צום ביכער-שראַנק און פון דאָרט אַרויסגענומען פרץ הירשביינס שריפטן, און גענומען בלעטערן ביז איך האָב אויפגעמישט „דעם שמידס טעכטער“.

איך האָב ווידער געמישט, ביז איך בין צוגעקומען צו דער ראַל פון ברוך משהן, באַטראַכטנדיק די שורות, האָט זיך מיר געדאַכט, ווען מ'מאַכט נאָך היינט פּראַכע, קען איך מאַרגן אַרויפגיין שפּילן.

אַ מאַדנער געפּיל האָט מיך אַרומגעכאַפּט, ווי איך וואַלט זיך דאָ גע-טראַפן מיט אַן אַלטן גוטן פריינד, אַדער גאָר אַ געליבטע, פון קלוב. איז דאָס ניט מערקווירדיק? איך האָב זיי נאָך ניט פאַרגעסן, ווי נעכטן גע-

שפילט... ס'איז טאקע ווי מ'זאגט „גירסא דינקותא“, וואס מ'לערנט אין דער יוגנט פאָרגעסט זיך ניט.

אין די הראמאטישע פאראיינען, וואו איך האָב באלאָנגט, איז געווען אַ זייער ערנסטער צוגאנג צו אַ יעדער אונטערנעמונג, און ווער ס'האָט זיך אין דער פּיעסע באַטייליקט, האָט געמוזט אויסלערנען און קענען, און ווען איך האָב איצט אַריינגעקוקט אין טעקסט, האָב איך גענומען בענקען, נאָך דעם אַמאָל, ס'האָט זיך מיר געדאַכט, אַז איך זע אויף יעדן פינטלע, דאָס פנים פון די יונגע שיינע מיידלעך, וואָס האָבן זיך באַטייליקט, און אַזוי בלעטערנדיק דאָס בוך, האָט מיר אויך דערמאָנט, אין אַ גאָר ליכטיקע שוואַר-צע אויגן, וועלכע האָבן פאַרמאָגט אַ כישוף אין זיך, און מיר אַלע מאָל געגעבן אַ סך מוט, זיך בעסער צו פאַרפאַלקאַמען, בכדי איר צו געפּעלן...

דער אַראַמאַט פון איר יוגנט, איז מיר ווי געקראַכן אין דער נאָז, ווי פּרישע אַקאַציע וואָלט אַרויסגעשמעקט פון בוך, ווי ליב און אָנגענעם ס'איז געווען מיט איר צו שפּילן, וויפל טאַלאַנט זי האָט דאָן אַרויסגעוויזן, און וואָס זי האָט געשפּילט, יא, זי האָט פאַרמאָגט אַ סך.

די אויפפירונגען, און דאָס שפּילן, איז געווען פּרימיטיוו, אָן שום קינסט-לערישע עפּעקטן, ווי דער מחבר האָט דאָס אָנגעשריבן, ווייל ווער וועט דאָס וואָגן צו מאַכן אַנדערש? דער דרך-ארץ פאַרן שרייבער איז געווען זייער גרויס, און פאַרן עולם נאָך גרעסער, איז וועמען וועט אפילו איינפאַלן אויסצובעסערן אַ וואָרט? אַדער אַ פּראָזע? פון איבערשטעלן אַ גאַנצע סצענע, איז דאָך אָפּגערעדט, ווער אין גאַנצן קלוב, וואָלט דאָס געוואָגט? דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט די וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין דעם שטיק, איבערהויפּט די שיינע יונגע מיידלעך מיט זייער נאַטירלעכע פּרי-מיטיווקייט, ס'ווערט מיר איצט קלאָר די אַמאָליקע אויפפירונגען, ווי אַזוי איך זע דאָס איצט, איז דאָס טאָקע געווען אַ ביסל אויטאָמאַטיש, צעצויגן, מ'האָט גערעדט שטיל, ווי מ'וואָלט פאַר וועמען מורא געהאַט אַז מ'וועט זיי אויפוועקן, ס'איז געווען אַ לעבעדיקע מאַריאַנעטן שפּיל, אַדורכגעפירט פון מענטשן, וואָס זיינען געווען ווי קוקלעס.

און אַזוי קוקנדיק אין דעם בוך, האָב איך מיר פאַרגעשטעלט, ווי אַזוי די פּיעסע „דעם שמידס טעכטער“, ווערט אויפגעפירט אין דעם יידישן קונסט-טעאַטער, פון מאָריס שוואַרץ, און ווי אַזוי דאָס ווערט געשפּילט פון דעם קינסטלערישן אַנסאַמבל, געוויס קומט ביי זיי אַרויס אַ שטיק לעבן, די נאַטיר-לעכקייט אַליין, ס'קען דאָך אַנדערש ניט זיין, ווי אין די אַנדערע פּיעסן וואָס

איך האָב דאָרט געזען, אזוי ווי „די גאלדענע קייט“, „אנאטאָמאַ“, „דער דבוק“, „שבתִי צבי“, „וועלף“, „פעטער דער גרויסער“ און אַנדערע פּיעסן פון וועלט־באַרימטע שרייבער.

ס'איז טאַקע ניט מער ווי פאַר איין פאַרשטעלונג, איז דאָך אַ פּראָגע, וועל איך מיך דאָרט אַרײַנפאַסן? פאַרוואָס האָב איך אים צוגעזאָגט? איז דען אין דער יוניאָן ניטאַ איינער וואָס איז אַ געשפּילטער ברוך משה? פאַר־וואָס אַרײַנגלייגן אומזיסטע אַרבעט? די יוניאָן קען מיך אַמאָל ניט לאָזן שפּילן, אָבער אַז איך האָב אים צוגעזאָגט, איז פאַרפּאַלן, איך מוז דאָס אַדורכ־גיין, און ווידער ווער ווייסט, אויב ס'וועט זיך ווען מאַכן נאָך אַזאַ געלעגנ־הייט, וואָס ס'זאָל ניט זײַן, דאָרף איך זײַן צוגעגרייט, איך וועל פּרובירן צו קענען מיין ראָל, בעסער פון אַלעמען.

*
**

איך האָב שוין געקענט זייער גוט מיין ראָל, כמעט געווען פאַרטיק צו גיין איר שפּילן, אָבער דער מר. בוירגער פון פּילאָדעלפּיע, לאָזט ניט וויסן ווען מ'דאַרף מאַכן פּראָבע, ווי אין וואָסער אַרײַן, וואָס מײַנט דאָס? איך הויב אָן ווערן אַ ביסל נערוועז, טראַכט איצט פון פאַרשיידענע זאַכן, און גענומען האָבן טענות צו זיך אַליין: „צו וואָס האָב איך דאָס באַדאַרפט? אפשר האָט דער מר. בוירגער, גערעדט צו מאַריס שוואַרץ, און ער וויל מיט מיר ניט שפּילן? אַדער אפשר איז גאַרניט געוואָרן פון דעם גאַנצן געשעפט? ער האָט דאָך אים צוגעזאָגט, ווי אזוי קען ווערן אויס פאַרשטעלונג? ווי אזוי דאָס אויסצוגעפּינען, איז דאָ נאָר איין וועג, איך זאָל אַליין אַרויפגיין אין אַפּיס.

צוליב די בענעפיטן וואָס מ'האַט באַדאַרפט פאַרקויפּן פאַרן קומענ־דיקן סעזאָן, האָט מאַריס שוואַרץ אויפגעמאַכט איין אַפּיס אויף דער 2טער עוועניו, ניט ווייט פון דער 9טער גאַס, בין איך אַוועק אין אַפּיס. דאָרט האָב איך געטראָפּן דעם בינע־פאַרוואַלטער, בן־ציון קאַטץ, וועלכער האָט מיך אויפגענומען מיט אַ לייכטן שמייכל, און זייער פּריינדלעך געפרעגט:

— איר קענט די ראָלע?

— איך גלויב אזוי, דערפאַר בין איך אַרויפגעקומען.

— איר ווילט געוויס וויסן ווען ס'איז פּראָבע?

— ביז היינט האָב איך געוואַרט, אַז דער מר. בוירגער, זאָל מיר לאָזן וויסן.

— און מיר האָט ער געזאָגט, אַז איר וועט דאָ זיין, וואַרט איך אייך אייך.

— ער האָט דאָך מיר באַדאַרפט לאָזן וויסן, ווען ס'וועט זיין פּראַכע.

— וועגן פּראַכע, איז אַ פּראַכע...

— וואָס מיינט איר ?

— גאַנץ פשוט, מר. שוואַרץ איז פאַרנומען, די אַקטיאָרן זיינען אַלע געשפּילטע, ווייסט איר דאָך געוויס, ווען ס'קומט צו אַ טובה, ווערן אַלע פאַרנומען, קוקט ניט אויף דעם וואָס ס'איז זומער, איינער קען ניט קומען, אַ צווייטער וויל ניט קומען, אַ דריטער האָט פונקט איצט געמוזט אַוועק-פאַרן, און איינעם האָט זיך גאָר פאַרגלוסט צו זען זיין שוויגער, אַזוי האָט ער געזאָגט, ס'איז זומער, אַלץ קען פאַסירן, און אַזוי ווי די אַלע תּירוּצִים זיינען שוין גוט באַקאַנט, זוכט מען געשפּילטע אַקטיאָרן, און אויב איר קענט אייער ראַלע, איז וואָס זאָרגט איר אייך ?

— איך בין זיכער, אַז מר. שוואַרץ שפּילט די פּיעסע אַנדערש.

— ניט פּיל אַנדערש, אפשר מיט דער אויסנאַמע פון אַ פאַר סצענעס,

און דאָס האָט ער טאַקע מיט אייך.

— דאַרף איך דאָך זיי וויסן.

— וועט איר זיי וויסן, איך בין זיכער, אַז מר. שוואַרץ וועט גאַרניט

באַהאַלטן פון אייך, איין סצענע האָט איר מיט אים ביים טיש, דאָס איז אין צווייטן אַקט, און אַ סצענע אין דער קוזניע.

— איז ווען וועל איך זיי וויסן ?

— איידער נאָך איר וועט דאַרפן אַרויפגיין אויף דער בינע, מר. שוואַרץ,

זינגט אין דער פּיעסע.

— ביי אייך איז מוזיקאַליש ?

— אַ ביסל, ווי ס'פאַסט פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער.

— וועט זיך אויך פאַסן פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער, אַז איך זאָל

אַרויפגיין שפּילן אָן פּראַכע ?

— זיכער ניט, דערפאַר זענט איר דאָ, און איך וועל מיט אייך איבער-

גיין די ראַלע.

ער האָט אַרויסגענומען דעם געשפּילטן טעקסט, אויפגעמישט מיין ערשטן

אויפטריט און מיר גענומען סופלירן, ער האָט אָבער באַלד פאַרמאַכט דאָס ביכל, און שמייכלענדיק צוגעגעבן:

— איר קענט דאָך...

— איך וויל אויך קענען די שטעלונגען.

— דאָס וועט אייך שוין מר. שוואַרץ ווייזן.

— ווען?

— ביט פריער, ווי פאַרן שפּילן.

— אַזוי פּירט מען זיך אין קונסט־טעאַטער?

— ניט אַלע מאָל, דאָס מאָל קען מען זיך ניט העלפּן, מאַריס שוואַרץ איז פאַרנומען, און דערפאַר האָט ער ניט קיין צייט פאַר פּראָבע, זוכט מען אַלע געשפּילטע, און איר האָט דאָך מר. בוירגערן צוגעזאָגט...

— יאָ, אָבער אונטער אַזעלכע אומשטענדן.

— שפּילט שוין אָפּ, איך וואַלט געוואַלט ס'זאָל שוין זיין פאַריבער, וועלן מיר זיך זען אין טעאַטער.

*

**

פון אָפּיס בין איך אַרויס ניט אַזוי צופּרידן. נאָר ווי האָט קאַטץ געזאָגט: „איך האָב דאָך צוגעזאָגט, דאַרף מען די פאַרשטעלונג אָפּשפּילן, ווי אַזוי ס'זאָל שוין ניט זיין, זיינען טאַקע די לעצטע פאַר טעג פאַר דער פאַרשטע־לונג, געווען די לענגסטע, און אפשר אויך די שווערסטע, ווייל איך האָב אין דער ראַלע אַזוי אַריינגעאַרבעט, אַז ס'האַט מיר גענומען שווינדלען פאַר די אויגן. די גאַנצע צייט אין זינען געהאַט, אַז דאָס איז ניט גלאַט אַ פאַר־שטעלונג, וואָס מ'קען אָפּכאַפּן, ס'איז מאַריס שוואַרץ, ס'איז דער יידישער קונסט־טעאַטער און ווען קען איך האָבן נאָך אַזאַ געלעגנהייט? אַזאַ זאַך מאַכט זיך ניט אַ יעדן טאַג.

ענדלעך איז געקומען דער באַרימטער דינסטאַג, איך לייג צוזאַמען גע־וויסע קלייניקייטן וואָס איך דאַרף מיטנעמען, און ווען איך ווער פאַרטיק, כאַפּ איך מיך, אַז איך ווייס גאַרניט וואו דאָס טעאַטער געפינט זיך, דאָס איינציקע וואָס איך האָב זי דערמאַנט, אַז ס'איז אין בראַנזוויל.

בין איך אַראָפּגעלאָפּן און אויפן ראַג געקראָגן אַ צייטונג, און ווען איך האָב אויפגעמאַכט די רעקלאַמע־זייט, בין איך מאַמענטאַל געבליבן אַ ביסל פאַרצווייפּלט, האָב איך גענומען דרייען די צייטונג אויף אַלע זייטן, ס'איז

אָבער געווען אומזיסט, ווייל דאָרט איז געווען אַנאַנסירט, אַז היינט ווערט געשפּילט אַ ספּעציעלע פּאַרשטעלונג „שבתִי צבי“.

„וואָס טוט זיך דאָ? וואו, און ביי וועמען, קען איך דאָס איצט אויסגע- פינען? אויב מ'האַט געביטן די פּיעסע, פאַרוואָס האָט מען מיר ניט גע- לאַזט וועסן? וואָס טוט מען אין אַזאַ פּאַל? יאָ פאַרן, אָדער בלייבן אין דער היים? וואָס וועט זיין, אויב מ'שפּילט „דעם שמידס טעכטער“? פאַר- וואָס איז אַנאַנסירט „שבתִי צבי“?

פאַר אַ וויילע האָב איך מיך פאַרטראַכט ווי אַזוי דאָ צו האַנדלען, און זיך געשלאָגן מיט דער דעה, ביז איך האָב באַשלאָסן, וואָס ס'זאָל שוין ניט זיין, מוז איך אַרויספאַרן.

זיצנדיק אין דער „סאַבוויי“, האָב איך געטראַכט פון פאַרשיידענע זאַכן, ביז איך האָב מיר אַליין געענטפּערט אפשר שפּילט מען פאַרט „דעם שמידס טעכטער“? וואו וועט מען מיך זוכן? און ווידער, איך האָב דאָך צוגעזאָגט, דאַרף איך דאָרט זיין, אפילו ווען איך זאָל ניט שפּילן, אינטע- רעסאַנט צו זען, וואָס דאָרט וועט פאַרקומען.

ביי אַטלאַנטיק עוועניו האָב איך געמוזט בייטן פאַר אַ צווייטן באַן, וועלכע האָט מיך צוגעפירט וואו איך האָב באַדאַרפט אַראַפּגיין, ס'איז געווען אַ שפּאַן פון דעם טעאַטער.

וויפּל איך האָב געטראַכט וועלכע פּיעסע מ'וועט שפּילן, האָב איך דאָך ניט געקענט פאַרגעסן, ווי אַזוי וועל איך קענען שפּילן אָן פּראָבע, אויב מ'וועט שפּילן „דעם שמידס טעכטער“? איך האָב זיך ניט געקענט פאַר- שטעלן, אַז אַזאַ זאַך קען פּאַסירן אין יידישן קונסט-טעאַטער, אפילו נאָכן סעזאָן.

ביים טעאַטער האָב איך געטראַפּן אַ גרויסן עולם, און נאָך אַ גרעסערן טומל, געוויס דערפאַר, ווייל זיי האָבן אַזאַ גרויסן גאַסט אין זייער גובער- נייע בראַנזוויל, איז די באַגייסטערונג ביי זיי גרויס, דער יידישער קונסט- טעאַטער איז געקומען צו זיי, אַזעלכע חשובע געסט.

ביי וועמען פרעגן האָב איך ניט געהאַט אין טעאַטער אַריינגיין האָב איך ניט געוואָגט, ווייל אויב מ'שפּילט „שבתִי צבי“ בין איך דאָך געקומען אומ- זיסט, נאָר אַזוי ווי איך בין שוין דאָ, וועל איך מיך אַוועקשטעלן אין אַ זייט, און וואַרטן צו זען מיט וואָס דאָ וועט זי ענדיקן, דאַכט זיך אַזוי פּיל מענטשן, און איך קען ניט אויסגעפינען וואו איך בין דאָ אין דער וועלט, וואו איז דער פּלאַדעלפּיער ייד?

ס'האט לאנג ניט גענומען און ארום טעאטער האָבן זיך גענומען אַרומדרייען אַזוי פיל אַקטיאָרן, אז איך וואָלט געקענט שווערן אז די גאַנצע אַקטיאָרן-יוניאָן איז דאָרט געווען. „וואָס טוט זיך דאָ? ניט אַנדערש, אַז מ'שפּילט טאַקע די פּיעסע וואָס איז אַנאַנסירט אין דער צייטונג, ווייל איך ווייס, אַז אין „דעם שמידס טעכטער“ שפּילן בלויז זיבן אַקטיאָרן, און אויב ס'איז דאָ אַזויפיל, שפּילט מען טאַקע „שבתִי צבי“.

„וואָס בין איך געלאָפּן, צו וואָס זיך אַ גאַנצע וואָך געדרייט דעם מוח? איך וואָלט נאָר געוואָלט וויסן, ווער ס'האָט צו מיר געשיקט דעם פּילאָ-דעלפּיער ייד, ס'זעט דאָך גאָרניט אויס ווי אַן אומזיסטיקע פּאַרשטעלונג, אַזוי פיל אַקטיאָרן וועלן שפּילן אומזיסט? זיי זיינען דאָך דאָ אַזוי פיל, ווי זיי וואָלטן פּאַר דער איינער פּאַרשטעלונג געקראָגן באַצאָלט פּאַר אַ גאַנצער וואָך, איז דאָך טאַקע אַ פּראָגע, אויב מ'באַצאָלט איז וואו קום איך, צו דעם זיינען נאָר באַרעכטיקט די יוניאָן-אַקטיאָרן.

איצט האָב איך שוין געטראַכט, זאָל איך פּרובירן אַריינגיין אין טעאָטער, אָדער צוריקפּאַרן אַהיים? טראַכטנדיק ווי אַזוי איך זאָל איצט האַנדלען, איז פּאַר מיר געבליבן שטיין ווי אַ שאַטן, און מיט אַ היזערקער שטימע מיך געפרעגט:

— וואָס שטייטו דאָ?

— אַ. איך האָב אים דערקענט. „העלאָ“, ס'איז מיר אינטערעסאַנט צו וויסן, וואָס קומט דאָ פּאַר?

— ווייסט ניט? — האָט ער איבערגעפרעגט מיט אַ טאָן, ווי ער וואָלט מיר ניט געגלויבט, און מיך אַנגעקוקט פּאַרדעכטיק.

— פון וואָנען זאָל איך וויסן.

ער האָט מיך באַטראַכט מיט אַ קאַלטן שטאַלענעם בליק, לאַנגזאַם אַרויסגענומען זיין טאַבאַק-פּושקע, אויפגעמאַכט און אַרויסגעצויגן פון דאָרט, אַ ווייס פּאַפּיראַס-פּאַפּיר, דאָס געמאַכט גלייך, און אַריינגעלייגט צוויי פּינגער טאַבאַק, און גענומען וויקלען אַ פּאַפּיראַס, נאָך אַלץ אַנהאַלטנדיק דעם פּאַרשנדיקן בליק אויף מיר, דערנאָך האָט ער מיט דער צונג נאָס געמאַכט דאָס פּאַפּיראַס-פּאַפּיר, און פּאַרקלעפט. און נאָך אַ קליינער פּאַווע האָט ער געזאָגט:

— דו, ווייסט ניט?

— איך ווייס, אַז מ'דאַרף היינט שפּילן.

— דאָס ווייסטו יאָ?

- דערפאר בין איך דאך געקומען.
 — איצט פארשטיי איך. ער האָט פאַררויכערט דעם געמאַכטן פאַפּיר-
 ראָס. — און פאַר וועמען די פאַרשטעלונג איז, וויסטו ?
 — איז דאָס וויכטיק ?
 — זייער, פאַר אונדז איז דאָס וויכטיק. — ער האָט אַרויסגעבלאַזן דעם
 רויך און נאָך מער הייזעריק צוגעגעבן. — פאַרוואָס ס'איז אַזוי וויכטיק פאַר
 אונדז, איז צוליב די טובות וואָס ער מאַכט אויף אונדזער חשבון, דערפון
 וויל איך אַז דו זאָלסט וויסן, נעמען זיך אַ סך צרות, קומט אַ ייד פון פּיר-
 לאַדעלפּיע. און ווייל ער איז זיינער אַ פּריינד, מוז ער פאַר אים שפּילן אַן
 אומזיסטיקע פאַרשטעלונג ?
 — דענקט איר, אַז דאָס איז אַן עוולה ?
 — אַ גרויסע עוולה, און איך וויל, אַז דו זאָלסט דאָס פאַרשטיין. —
 ער האָט ווידער אַ שטאַרקן צי געטאָן דעם פאַפּיראַס און ווען ער האָט גע-
 רעדט איז פון זיין מויל געגאַנגען אַ רויך. גלאַט שפּילן אַ פאַרשטעלונג,
 וואָלט גאַרניט געמיינט, מיט שוואַרצן און מיט דער גאַנצער קונסט־טרופּע.
 — איך וואָלט דאָס ניט געזאָגט...
 — נאָר וואָס דען ? אַז מ'מאַכט, דאַרף דאָס שוין זיין גרויס, און
 ניט גלאַט געשפּילט אַ פאַרשטעלונג.
 — ס'איז דאָך אָבער פאַראַן אַ גרויסער עולם.
 — יא, דער עולם איז גרויס.
 דאָס זאָגנדיק, האָט ער אַנגענומען דעם געשטאַלט פון „אוריאל מזיק“,
 זיך אַ ביסל אויסגעצויגן און אַ קורצע שמייכל געטאָן, פון וועלכן די ליפּן
 האָבן זיך אַ ביסל פאַרקרימט, פאַרציענדיק דעם פאַרוויקלטן פאַפּיראַס,
 וועלכן ער האָט די גאַנצע צייט פון מויל ניט אַרויסגענומען, און דורך דער
 נאָז אַרויסגעלאָזט דעם רויך, האָט ער זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן, טרייס-
 לענדיק מיט די פינגער אין דער לופטן, וועלנדיק זיך באַפּרייען פון אַ
 שטיקל נאַס־טאַבאַק, האָט ער ווי אונטער דער נאָז געזאָגט :
 — צו גלאַט אַ פאַרשטעלונג, וואָלט דער עולם ניט געקומען, וועסטו
 דאָך אַוודאי זאָגן, זיינען זיי דאָך יאָ געקומען, וועסטו באַלד זען, וואָס דאָ
 וועט זיין, איך וויל אַז דו זאָלסט וויסן, אַז די בראַנווילער יידן קען מען ניט
 אַפּנאַרן.
 — אַפּנאַרן ?
 — יא, אַפּנאַרן, וואָס וואונדערסטו זיך אַזוי ? מיט אַבי וואָס, קען מען

זיי ניט איבערראשן, דאָרף מען זיי דאָך געבן אַ ספּעקטאַקל, און אויב מ'וועט
ניט שפּילן די פּיעסע וואָס איז אַנאַנסירט, כ'מיינן די פּיעסע „שבתִי צבי“,
הייסט דאָס אָפּגענאַרט.

— איצט פאַרשטיי איך...

— פאַרשטייט נאָך גאַרניט, קיין שענערע פאַרשטעלונג ווי „שבתִי צבי“,
מיט דעם מאָריס שוואַרץ פאַרנעם, קען דאָך ניט זיין, און דער עולם ווייסט
דאָס, וועלן זיי פאַרלאַנגען וואָס ס'שטייט אין די צייטונגען.

— דערפאַר איז דער עולם אַזוי גרויס ?

— דערפאַר, און אויך פאַר דעם, ווייל זיי גלויבן, אַז מ'וועט שפּילן
די פּיעסע „שבתִי צבי“.

— איר מיינט אַז מ'וועט ניט...

— זיכער ניט, מ'האַט די פּיעסע געביטן.

— אויף וואָס ?

— מ'שפּילט „דעם שמידס טעכטער“. די קונזיע איז שוין אפילו
אויפגעשטעלט.

— אויב אַזוי מוז איך שוין גיין.

— וואָס האָסטו קיין צייט ניט ? שפּילסט דאָך געוויס דעם צווייטן
בחור.

— יא, ברוך משהן.

— אַזוי האָב איך פאַרשטאַנען, קומסטו דאָך ערשט צום שלום פון
ערשטן אַקט, און פאַר ניין וועט מען ניט אָנהייבן, ווי לאַנג דאָרף דיר נעמען
זיך אויסצושמירן ?

— איר מיינט זיך גרימירן.

— דאָס מיינסטו, ביי אים שמירט מען זיך אויס.

זאָל זיין אַזוי, האָב איך געטראַכט, איך בין שוין געווען זיכער אַז
איך שפּיל, האָב איך נאָך געוואַלט אַרויסקריגן וואָס ס'קוועטשט אים, האָב
איך געזאָגט :

— ווען מ'בייט אַ פּיעסע, מוז דאָך זיין אַן אורזאָך.

— פאַרן עולם איז ניטאָ קיין תּירוץ, דאָס וואָס מ'וועט זאָגן, אַז מ'האַט
פון „סטאַראַזש“ ניט געקענט אַרויסנעמען די דעקאָראַציעס, איז ניט קיין
פאַרענטפּערונג פאַרן עולם, ווי אַזוי האָט מען אַרויסגענומען די דעקאָראַ-
ציעס פאַר דער פּיעסע וואָס מ'שפּילט ?

— פון וואַנען ווייסט איר דאָס אַלץ ?

ער האָט זיך ווידער גענומען צו זיין טאַבאַק־פּושקע, ווידערהאַלט דאָס זעלבע, און פאַרדרייט אַ פאַפּיראַס, איך האָב שוין גענומען פּילן, ווי איך שטיי דאָ ווי אויף הייסע קוילן, איך וויל שוין גיין, און ער האָט זיך מיר אַוועקגעשטעלט, און פאַרשטעלט מיר דעם וועג, ווען ער האָט פאַרוויכערט, האָט ער צו מיר געזאָגט :

— איך קום פון טעאַטער, בין אויך געווען הינטער דער בינע, אַלץ איז שוין דאָרט פאַרטיק, אָבער דו האָסט נאָך צייט, מ'וועט אַזוי גיך ניט אָנהויבן, מעגסט אויך וויסן, פאַרוואָס מ'האַט געביטן די פּיעסע, שוואַרץ איז איצט פאַרנומען מיט מאַכן אַ יידישע פּילם פון ז. ליבינס פּיעסע „די גע־בראַכענע הערצער“. דערפאַר האָט ער שוין פאַר עפּעס אַנדערש קיין צייט ניט, האָט ער דאָך דעם בורגערן צוגעזאָגט, וועסטו שוין זען וואָס דאָרט וועט היינט זיין, מ'האַט דאָ פאַרקאָכט די אמתע קאַשע, און דו מעגסט עס וויסן, אַז די בראַנזווילער יידן, קאָן מען ניט, און זיי לאָזן זיך ניט אָפּנאַרן, זיי קען איך זייער גוט, ווייל איך האָב לאַנג געשפּילט דאָ אין בראַנזוויל, נאָך ווען ס'איז געווען דער סינגער־האַלל.

— איך קען נאָך אַלץ ניט פאַרשטיין, וואָס ס'מיינט ביי אייך אָפּנאַרן, אַז מאַרס שוואַרץ שפּילט, די טרופּע איז דאָ, וועט געוויס איינער אַרויסגיין פאַרן פאַרהאַנג און דערקלערן דעם עולם, וואָס די סיבה איז געווען, פאַרוואָס מ'האַט געמוזט בייטן די פּיעסע, דאָס מיינט ניט אַז מען נאַרט וועמען אָפּ.

— יאָ, וועסטו שוין זען וואָס דאָרט וועט זיין.

— וואָס קען זיין, ווער ס'וועט וועלן, וועט צוריקנעמען דאָס געלט.

— דאָס איז ווייניק.

— אפשר האָט מען זיך ניט געקענט העלפּן.

— דער תּירוץ איז גוט פאַר מיר.

— און איך מיין, אַז פאַר אַלעמען.

— נאָר ניט פאַרן עולם, מ'האַט זיי באַדאַרפט לאָזן וויסן דורך די ציי־

טונגען, אַז מ'בייט די פּיעסע.

ווערנדיק אַ ביסל אויפגערעגט, האָט ער גיך אַרויסגעכאַפט דעם פאַ־פּיראַס פון מויל, אַרויסגעבלאָזן אַ ביסל רויך, האָב איך באַמערקט אין ביידע זייטן פון מויל, צוויי ווייסע פּינטעלעך פון פּיענע, וועלכע האָבן גענומען אַרויססטאַרטשען, האָט ער אַרויסגעזאָגט, ווי איינער וואַלט באַשלאָסן, וואָס ס'וועט שוין ניט זיין, מוז איך דאָס אַרויסזאָגן :

— אַ דירעקטאָר, מוז זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַזעלכע זאַכן, אי־

בערהויפט נאך אזא דירעקטאר פון א קונסט-טעאטער, און דענק ניט אז ס'איז שוין פארפאלן, דער עולם געדענקט זייער גוט אזעלכע זאכן, איצט איז שוין ניט וויכטיק ווער, אדער וואס מ'וועט שפילן, ס'וועט שוין זיין די אמתע פארשטעלונג.

איך האב געפילט באליידיקט, אבער איך האב גארניט געזאגט, אבער וואס איך האב געטראכט, וואלט איך אים אפילו ניט געזאגט, ווען איך בין שוין א הונדערט פראצענטיקער יוניאן-מיטגליד... ס'האט ביי מיר גענומען פלאמען דאס פנים, האב איך שוין געוואוסט, אז איך בין געווארן רויט, ווייל איך האב אין דעם מאמענט געטראכט, ווייל ער האט א יוניאן-קארטל, איז ער צו אלץ בארעכטיקט, מעג ער אפילו זיין היינעריק, דערפאר וויל ער אז מ'זאל נאר שפילן די פיעסע, אין וועלכער ער איז א געשפילטער, מעג דאס אפילו זיין אומזיסט, און אז ער וועט היינט ניט שפילן, וועט שוין די פארשטעלונג ניט טויגן, אזוי רעדן קען טאקע נאר דער, וועלכער האט פארענדיקט זיין טעאטער-שטודיום אין „סינגער-האלל" אין בראנאווייל. א געוועזענער לאקל פינפניק.

*
**

ס'איז שוין געווען צייט פאר מיר אריינצוגיין אין טעאטער, בין איך פון דעם בארימטן „זינגער-האלל" קינסטלער, אדוועק א ביסל אויפגערעגט, ס'האט מיך אפילו פארדראסן, וואס איך האב געטראכט וועגן אים, שוין אפגערעדט ווי אזוי זיין באנעמונג איז געווען צו מיר, ווי איך וואלט פער-זענלעך ביי אים עפעס צוגענימען, און וואס פאר א רעכט, ער האט זיך גענומען, צו מיר אזוי צו רעדן, נאר דערפאר ווייל איך באלאנג נאך ניט אין דער יוניאן, וויבאלד אזוי, בין איך אפילו ניט בארעכטיקט צו שפילן א פארשטעלונג אומזיסט, און וויפל אזעלכע יוניאן-קארטלעך דרייען זיך דא היינט ארום? און ביז איך בין צוגעקומען צו דער טיר פון טעאטער, האט שוין ארויסגערעדט פון מיר דער אקטיאר: „מ'קען שפילן טעאטער, און א יוניאן קארטל, אבער ניט אן טאלאנט". איך האב פרובירט זיך א ביסל צו בארואיקן, איידער איך בין אריינגעגאנגען אין טעאטער, פאר א וויילע איז דאס מיר געווען שווער, בלויז דערפאר ווייל ער האט זיך גענומען אזוי פיל רעכט, אפשר האט ער געמיינט אז איך וועל מיך דער-שרעקן פאר אים, און איבערלאזן די פארשטעלונג, וועט מען אפשר מוזן

אָנקומען צו אים, דאָס האָט מיך שוין גענומען פֿאַרדריסן, פֿאַרוואָס איך האָב אים גאַרניט געזאָגט, גאָט איז מיין עדות, אַז איך האָב דאָס אַרונטערגע- שלונגען ווי גאַל, און אַלץ פֿאַר אַן אומזיסטיקער פֿאַרשטעלונג, וואָס איך גיי שפּילן, ווען איך האָב אפּילו קיין איין פֿראַבע ניט געהאַט, איין גאָט זאָל מיר העלפֿן, מיט דעם געדאַנק, בין איך אַריינגעקומען אין טעאַטער.

אין טעאַטער איז שווער געווען אַדורכצוגיין, אַזוי פּיל מענטשן זיינען געווען, בין איך קוים אַדורכגעקראַכן, כמעט זיך געדראַפּעט אויף דער וואַנט, ענדלעך בין איך ביי דער טיר, וואָס פּירט הינטער דער בינע.

געטראַפֿן דאָרט בן-ציון קאַטק, האָט ער מיך געוויזן וואו איך דאַרף מיך אַנטאָן, צוקומענדיק צום גאַרדעראַב-צימער, בין איך שטיין געבליבן ביי דער אָפּענער טיר, און צוערשט באַטראַכט מיט וועמען איך דאַרף שפּילן זיינען זיי געזעסן אין דער ריי פֿאַרטיפּט אין גרימירן זיך, איזידאַר קעשיר, משה שטראַסבערג, און עט אין ווינקל, מאַרק שווייד, אין אַ ליידיק בענקל צווישן די לעצטע צוויי, האָט געוואַרט פֿאַר מיר. כ׳האַב אַלעמען באַגריסט, אַבער קיינער האָט ניט געענטפּערט, האָב איך אַ פֿאַרדריסלעכן שמייכל געטאַן, און דאָס צוגעשריבן צו דער קונסט, ס׳איז ביי זיי צו הייליק, וועלן זיי ניט מפּסיק זיין.

אין דער אמתן האָב איך געפּילט אַ ביסל פֿאַרשעמט, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט און זיך גענומען גרימירן. טראַכטנדיק די גאַנצע צייט, ווי אַזוי וועל איך דאָ שפּילן, אַז איך האָב קיין פֿראַבע ניט געמאַכט? זיי איז גוט, זיינען געשפּילטע, און פּילן זיך ווי ביי זיך אין דער היים, אַבער וואָס וועט זיין מיט מיר? און אַזוי גיך ווי איך בין פֿאַרטיק געוואָרן מיט די פֿאַרבן, האָב איך זיך אויפּגעהויבן, אַוועקגערוקט דאָס בענקל, און געוואַלט זיך אַנטאָן, האָט זיך מאַריס שוואַרץ באַוויזן אין דער אָפּענער טיר, און אַנווייזנדיק מיט אַ פינגער אויף מיר, האָט ער הויך געפּרעגט:

— און ווער איז דער?

איך בין געבליבן שטיין מיט די קליידער אין דער האַנט, און געפּילט ווי אַ מאַדנע וואַרעמקייט, איז אַדורך מיין גאַנץ לייב, געוויס זיך שטאַרק באַליידיקט פֿון אַזאַ אָפּענער פֿראַגע, ס׳איז ניט געווען איידל געהאַנדלט, אַזוי האָב איך פֿאַרשטאַנען, איבערהויפּט פֿון מאַריס שוואַרץ, דער קינסט- לער, און דירעקטאָר פֿון דעם יידישן קונסט-טעאַטער. אויף וואָס מ׳ריכט זיך ניט, קומט עס ווי ס׳וואַלט עפעס געפּאַלן אין קאַפּ אַריין, האָט טאַקע גענומען אַ ביסל צייט, ביז איך בין געקומען צו זיך, און פֿאַר כעס, האָב

איך אזא שליידער געטאן די קליידער, און אלע האבן זיך אומגעקוקט, איך האב א כאפ געטאן א האנטער, און געוואלט אפווישן דעם גרים, איז בוירגער, צוגעלאפן צו שווארצן א פארצאפלטער, און צו אים געזאגט:

— משה, האסט פארגעסן וואס איך האב דיר געזאגט, אט דאס איז דאך מר. דענק, ער איז א געשפילטער.

— אט דאס איז ער?

— געדענקסט שוין ניט?

— אזוי גאר, וואס האט איר איך געמאכט אזוי שיין? וואס מיינט איר

איז דא אן אפרעטן־טעאטער?

— מ'האט מיר געזאגט, אז איר זינט.

— אזוי האט מען געזאגט? — און זיך גענומען ארומקוקן, קיינער האט

ניט געוואגט אפילו א שמייכל צו טאן, האט ער שוין פארזיכטיקער בא־ מערקט: — זייט ניט אזוי שיין.

— איך בין אזוי געבוירן.

— איך אבער, שפיל אויך אין דער פיעסע, דארפט איר דאס מאכן ווי אין

קונסט־טעאטער.

— איר מיינט...

— פארשמירט איך א ביסל.

— איר מיינט אז דאס וועט שוין העלפן? — איך האב מיך אוועק־

געזעצט. פארשמירן, קען זיך איעדער, אבער ווי אזוי איך וועל היינט שפילן

אן א פראבע, דאס זעט איר וועט זיין א קונץ אן א קונסט.

אלע אין גארדעראב האבן זיך איבערגעקוקט, מאַריס שוואַרץ האט

ברייט אויפגעמאכט זיינע גרויסע אויגן, אריינגעלייגט זיין צונג אין דער

לינקער זייט, און ס'האט זיך באלד באַוויזן א בערגעלע אויף דער באַק,

אין דער צייט האב איך מיך אויסגעשמירט, האט ער שוין פריינדלעכער צו

מיר געזאגט:

— ווערט פארטיק, וועלן מיר איבערגיין די ערשטע סצענע.

— בין איך שוין פארטיק, און וואס וועט זיין מיט די איבעריקע?

— מיט זיי, האט איר, כמעט גארניט, דערנאך וועלן מיר איבערגיין דעם

צווייטן אַקט.

— פארן ערשטן, בין איך שוין פארטיק.

— יא, דארפט איר זיין, אין יענעם ווינקל. — ער האט מיר אַנגעוויזן,

וואו איך דאַרף שטיין, דערנאך האט ער אַריינגעקוקט אין א בוך: און ביי

דער סצענע, וועט איר אַריבערגיין אויף דער אַנדערער זייט, ביז ער האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, און זיך געלאָזט גיין הינטער דער בינע, האָט ער געזאָגט: איר קאָנט דאָך.

פֿארטיק געוואָרן, האָב איך זיך גיך אָנגעטאָן, און באַלד געווען הינטער דער בינע, איידער מ'האָט אָנגעהויבן שפּילן, נאָך דעם ווי איך האָב מיך אַרומגעקוקט, האָב איך צוגעגעבן, אַז דער גערויכערטער אַקטיאָר האָט רעכט געהאַט, מ'וועט פֿאַר ניין דעם זייגער ניט אָנהייבן, האָב איך גענומען באַטראַכטן אַלץ וואָס ס'איז געווען אויף דער בינע, צו דער זעלבער צייט, האָב איך מיטן אויג אויסגעמאַסטן וואו צו שטיין, און ווען איבערצוגיין, אין דער צייט, איז ווער אַרויסגעגאַנגען פֿאַרן פֿאַרהאַנג און געמאַכט אַ דער-קלערונג פֿאַרן עולם וועגן דער פּיעסע וואָס מ'האָט געביטן. זייענדיק פֿאַרטיפּט, אין וואָס איך באַדאַרף געדענקען ביים שפּילן, און דער הערט אַז מ'רעדט, האָב איך געמיינט אַז מ'האָט מיך פֿאַרזען, און אַרויפגעצויגן דעם פֿאַרהאַנג, אין טעאַטער איז געוואָרן אַזאַ טומל, אַז איך האָב זיך דערשראַקן און גענומען לויפן, ס'איז אַבער באַלד שטיל געוואָרן, און איך בין גע-בליבן שטיין לעבן דער קווע, און ניט וויסנדיק האָב איך די קוונע אַרומ-גענומען, און איר גענומען גלעטן, ווי איך וואַלט מיך דאָ געטראָפן מיט אַ געליבטער, דערביי געטראַכט, היינט איז מיין דעביז מיטן יידישן קונסט-טעאַטער.

אפילו אין דעם ווירוואַר פון דער צו טומלדיקער פֿארשטעלונג האָט דאָך געהערשט אַ יום-טובדיקע שטימונג הינטער דער בינע, דערפילט האָב איך דעם יום-טוב, ווען מ'האָט זיך גענומען גרייטן צום ערשטן אַקט.

ווען איך האָב מיך געלאָזט אַרונטערגיין פון דער בינע, האָב איך פון ווייטן עפעס באַמערקט, וואָס האָט מיך ווייטער ניט געלאָזט גיין, ביז איך וועל זיין איבערצייגט, ווייל ביז דעם אַוונט, האָב איך דאָס אין קיין טעאַ-טער פריער ניט געזען, פֿאַר מיר איז דאָס געווען אַ נייע.

אויף אַ גרויסן „סטענד“ איז געלעגן אַן אַפּענער טעקסט פון דער פּיעסע וואָס מיר האָבן געשפּילט, און אַלע מיט דער אויסנאַם פון מאַריס שוואַרץ, זיינען צוגעלאָפן צום טעקסט און אַריינגעקוקט, ווען איך האָב אַ ביסל שפּע-טער זיך באַגעגנט מיט בן-ציון קאַטץ, האָב איך אים געפרעגט זייער שטיל:

— אַזוי כאַפן זיי אַלע מאַל זערנעס אין קונסט-טעאַטער?

ער האָט פריינדלעך געשמייכלט, און וועלנדיק מיר עפעס זאָגן, האָבן

זיך באוויזן הינטער דער בינע די צוויי מיידלעך, וואָס האָבן געשפּילט אין דער פּיעסע, בערטאָ גערסטין און אַננאָ שוואַרץ.

נאָך דעם ווי איך האָב זיי באַגריסט האָב איך געטראַכט, ווי אַזוי וועל איך זיך דאָ „איספּראַווען“ מיט די צוויי מיידלעך? אַז איך האָב מיט זיי, אפילו קיין איין פּראָבע ניט געהאַט?

מוז איך צוגעבן, אפילו דאָ, אין דעם גרויסן טומל, און ווי מיר האָט זיך געדאַכט, וועט מען היינט פון דעם פּלאַנטער ניט אַרויסקריכן, אפילו דאָ האָט מען אַרויסגעזען דאָס גרויסקייט פון דעם קינסטלער און דירעקטאָר מאַריס שוואַרץ.

איך הויב ניט אָן צו געדענקען אין וועלכן טעאַטער איך האָב געשפּילט, ס'זאָל אפילו אַ גאַנצן סעזאָן זיין אַזאַ „סומאַטאַכע“ ווי ס'איז געווען דאָ אין איין אַוונט, בלויז פון גערעדט און געזאַגט, האָט מען געקענט פאַרלירן דעם געדולד, ווייל אַ סך וואָס מ'האַט געזאַגט, האָט מען גאַרניט באַדאַרפט, אַזוי האָבן כמעט אַלע געפּילט, אפילו דער געדולדיקסטער מענטש, האָט זיך געקענט פאַרלירן, נאָר ניט מאַריס שוואַרץ.

דעם אַוונט איז ער ביי מיר פאַרצווייפּאַכט געוואָרן אין זיין גרויסקייט, פאַר קיין פאַל ניט געקענט פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ וואונדער־מענטש ער איז, צו האָבן אַזוי פיל אויף זיין קאַפּ, ניט נאָר די היינטיקע פאַרשטעלונג, אין דעם נייעם פּילם וואָס ער מאַכט, מיט אַזוי פיל נייע פּלענער פאַרן קור־מענדיקן סעזאָן, און אַנדערע וויכטעקע געשעפטן וואָס אַ טעאַטער־דירעקט־טאָר האָט, מיט אַזאַ גרויסן פאַרנעם, פון דער גרעסטער יידישער אינסטיטוציע אין דער וועלט, זיין יידישער קונסט־טעאַטער. ער און איך זיינען ניט גע־לאָפן צום טעקסט.

אַלץ האָט ער געדענקט און געקענט, און אפילו אין זיינען געהאַט ווען ער איז געווען אויף דער בינע מיט מיר, אויב איך בין אויפן ריכטיקן אָרט, וואו מיר האָבן זיך פּריער איינפאַרשטאַנען, דערפאַר איז ביי אונדזער סצענע גאַרניט פאַרלוירן געגאַנגען, איבערהויפּט אין צווייטן אַקט, ביים טיש וואו מ'דערלאַנגט דאָס עסן, און מיר ביידע רייסן זיך איבערן ברויט, אונטער די אומשטענדן, איז די סצענע אַרויסגעקומען אַ קאַנצערט, אַזוי נאַטירלעך איז אַלץ געווען, אפילו מאַריס שוואַרץ האָט זיך ניט געקענט צו־ריקהאַלטן און אַ שמייכל געטאָן.

איך גלויב אויך, אַז דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך האָב געהערט לאַכן אין יידישן קונסט־טעאַטער.

אונטער די בעסטע און געלונגסטע אומשטענדן ביי אַ פֿאַרשטעלונג, קומט אמאל עפעס פֿאַר, וואָס זאָל צעשטערן דאָס פֿאַרגעניגן, וואָס דער אַקטיאָר האָט פֿון זיין שפּילן, ליידער איז דאָס פֿאַרגעקומען ביי דער פֿאַרשטעלונג, נאָך דער גוט־דורכגעפּירטער סצענע ביים טיש, דאָס מאָל אין דריטן אַקט, אין דער קוזניע.

דאָס מיינט אויך, אַז דער אַקטיאָר איז קיינמאָל ניט זיכער, ביז דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט ניט צום שלום פֿון דער פּיעסע, איך אָבער בין שוין געווען אַזוי זיכער מיט מייך דערפֿאַלג נאָך יענער סצענע ביים טיש, אַז איך האָב מיך שוין אויף גאַרניט געריכט, איך האָב שוין געוואוסט אַז זיין געשוואוי־רענער פּריינד איז נאָך מיט אים, ווייל איך האָב דאָך אים געזען אין די ערשטע צוויי אַקטן, איך האָב נאָך אפּילו געטראַכט, צו וואָס דאַרף מען אים? אַלע קענען דאָך זייערע ראָלן, דערפֿאַר האָט מען דאָך גענומען גע־שפּילטע אַקטיאָרן, און אַז אָפענער טעקסט איז פֿאַראַן הינטער דער בינע, איז צוליב וואָס שטייט ער דאָרט אין אַ ווינקל, מיט איין אָפענעם טעקסט? און ווען אפּילו ס'האָט זיך געפונען אַזעלכער וואָס האָט זיך גענויטיקט אין אַ וואָרט, איז ער געווען אַזוי ווייט אַוועק, און דערצו האָט ער מיטן בוך זיך פֿאַרשטעלט דאָס מויל, האָט מען גאַרניט געהערט ווען ער האָט אפּילו שוין יאָ געגעבן אַ וואָרט, געווען איז ער דאָרט ווייל ער האָט געקענט די פּיעסע מיט אַלע סודות, און ווייל ער איז געווען אַ פּערזענלעכער פּריינד צו מאָריס שוואַרץ, האָט ער זיך אַ סך מאָל גענומען מער רעכט ווי אַן אַנדערער.

וואָס ס'איז דאָרט אין ווינקל פֿאַרגעקומען איידער איך בין אַרויף אויף דער בינע אין דריטן אַקט, ווייס איך ניט, איך האָב בלויז געזען די שפּיציקע אויגעלעך וועלכע האָבן געפּינקלט פֿון ווייטן ווי דער פּלאַם פֿון אַ שוועבעלע, און איז געשטאַנען אַזוי ווייט פֿאַררוקט, אַז מער ווי דעם שפּיץ פֿון זיין וויי־סער נאָז, האָב איך ניט געזען, און אויב ער האָט עפעס געזאָגט, איז דאָס וואָרט אַדער מער ווי איין וואָרט, אַריין אין בוך וואָס ער האָט געהאַלטן און דערמיט פֿאַרשטעלט זיין מויל, האָט מען ניט געקענט כאַפֿן וואָס ער האָט דאָרט געזאָגט, נאָר אַזוי ווי מ'האָט אים ניט באַדאַרפט, איז די פֿאַרשטעלונג געגאַנגען זייער גוט ביז צום דריטן אַקט, דאָ איז אַ סצענע, ווי ניסן־אַלטער, געשפּילט פֿון מאָריס שוואַרץ, איז אויף דער בינע, און ברוך־משה, גע־שפּילט פֿון מיר, קום אַרויף און דאַרף ביי אים אַרויסרייסן מייך האַמער וואָס ער האַלט אין דער האַנט, ווייל מיר זיינען ניט שלום צוליב די מיידלעך,

אזוי איז אין דער האַנדלונג פון דער פּיעסע, איך האָב גוט געדענקט די סצענע, ווייל מיר זיינען זי ערשט דורכגעגאַנגען איידער דער פּאַרהאַנג איז אַרויף, און אזוי גיך ווי איך בין געווען אויף דער בינע, האָט זיך פון יענעם ווינקל דערהערט דער באַרימטער — „נו“?

ניט נאָר איז דאָס פאַר מיר געווען אַ נייע, נאָר ס'האָט מיך ווי פאַרגליי-ווערט, און איך האָב פאַרגעסן וואָס איך דאַרף דאָ טאָן, אים ווידער האָט זיך ווייזט אויס געדאַכט, אַז איך ווייס ניט, האָט ער ווידער אַריינגעשטעקט די ווייסע נאָז אין ביכל און גענומען שרייען: „נו, נו, דעם האַמער... האָב איך מיך געכאַפט, וואָס איך באַדאַרף דאָ טאָן, צו דער זעלבער צייט זיך דערמאַנט, וואָס מ'האָט מיר דערציילט, ווי אזוי דייוויד קעסלער, האָט אזוי גערעדט צו זיינע אַקטיאָרן אויף דער בינע, ווען זיי האָבן אזוי גיך אים ניט געגעבן דעם רעפּליק. האָט דאָס מיך אזוי שטאַרק פאַרדראָסן, אַז איך האָב גענומען זוכן עפעס אים צו וואַרפן פון דער בינע, מאַריס שוואַרץ האָט דאָס באַמערקט, און שטיל צו מיר געזאָגט: — נעמט ביי מיר דעם האַמער.

— איך ווייס.

דאָס קליינע דעספּאָטיש פאַרזעעניש האָט זיך נאָך אַלץ געבייזערט. האָט דאָס מיך אזוי פאַרדראָסן, אַז ס'איז מיר פאַרגאַנגען דער אַפעטיט פון דער גאַנצער פאַרשטעלונג, פאַרוואָס קומט דאָס מיר? ווייל איך בין געקומען שפּילן, זיי אַרויסהעלפן, און ווי אזוי איך האָב דאָן געפּילט, האָב איך דאָך ניט פאַרלוירן מיין אַנערקענונג צום גרויסן מאַריס שוואַרץ, ווייל איך האָב דאָן שוין פאַרשטאַנען, אַז ער איז ווי אַ שיינע בליענדע רויז, אַרומגערינגלט מיט אַ סך דערנער, פון וועלכע ער האָט זיך שוין געזוכט צו באַפּרייען.

ווען ס'איז געקומען צו דער סצענע, ווען איך נעם ביי איר אַרויס דעם בוך, און דריי אים איבער, און דערמיט ענדיקט זיך די פאַרשטעלונג, האָט דער עולם אזוי שטאַרק אַפּלאַדירט, אַז מ'האָט באַדאַרפט דעם פּאַרהאַנג אַרויפציען אַ פאַר מאָל, מיר זיינען אַלע געשטאַנען אויף דער בינע, האָב איך געקענט זען, ווי שיטערלעך ס'איז געווען אין טעאַטער, ער האָט ווידער רעכט געהאַט, האָב איך געטראַכט, אַ סך האָבן טאַקע צוריקגענומען דאָס געלט, אפילו מיט דעם עולם, איז ליב געווען דאָס טעאַטער צו שפּילן מיט מאַריס שוואַרץ, דערנאָך האָט מיך שוין ניט געאַרט וואָס איך בין דעם

אָונט אַדורכגעגאַנגען, אַזוי פֿיל עגמת־נפש, טוענדיק אַ פֿרעמדן אַ טובה, וועלנדיק שפּילן מיט מאַריס שוואַרצן.

פֿאַראַן אַפּילו אין דער פֿראַפעסיע אַזעלכע, וואָס מ'זאָל זיי ניט זאָגן, מעג דאָס זיין די גרעסטע באַליידיקונג, אַזוי גיך ווי זיי פֿאַרלאָזן דאָס טעאַ־טער, האָבן זיי שוין פֿאַרגעסן.

אַבער דאָס וואָס ס'איז פֿאַרגעקומען ביי דער פֿרייער פֿאַרשטעלונג, האָב איך פֿאַר אַ לאַנגער צייט ניט געקענט פֿאַרגעסן, איך האַלט איבער־הויפט ניט פֿון די, וואָס ווען מ'שפּייט זיי אין פֿנים, זאָגן זיי אַז עס רעגנט, און ס'איז אַ סברא, אַז צוליב דעם, האָב איך אין דער פֿראַפעסיע מער שונאים ווי פֿריינד.

זיצנדיק אין דער ״סאַבוויי״ וואָס האָט מיך אַהיים געפֿירט, האָב איך וועגן דעם געטראַכט: ״פֿאַרוואָס? זיך געדרייט דעם קאַפּ אַ גאַנצע וואָך, ביז דער לעצטער מינוט, ניט געווען זיכער אויב איך וועל שפּילן, געמוזט אַרויפגיין שפּילן אָן אַ פֿראַבע, און אונטער די אומשטענדן, איז דאָס ניט געווען קיין שלעכטע פֿאַרשטעלונג, אַלע סצענעס וואָס איך האָב געהאַט, זיינען דורך אָן אַ פֿגימה, און דאָך ביים שלום ווערן באַליידיקט, און פֿון וועמען? ניין ס'איז ניט גוט צו האָבן אַזעלכע פֿריינד אין טעאַטער, וואָס נעמען זיך רעכט צו טאָן וואָס זיי ווילן... אפּילו טראַכטנדיק וועגן דעם, האָט דאָס מיך דענערווירט, און ביזן היינטיקן טאַג, קען איך דאָס ניט פֿאַר־שטיין.

אַהיים קומענדיק האָב איך דאָס ערשט דערפּילט, און פֿאַר אַ לאַנגער צייט זיך ניט געקענט באַרואיקן, אַזוי פֿיל דורכגיין, ווען מ'וויל אַ פֿרעמדן יידן פֿון פּילאַדעלפּיע אַ טובה טאָן, וואָס וואַלט שוין געווען ווען איך זאָג אים אָפּ? וואָס פֿאַר אַ מיינונג וואַלט מען וועגן מיר געהאַט?

איידער נאָך איך האָב פֿאַרגעסן אין דער פֿאַרשטעלונג האָט מען שוין ווידער געקלאַפט אין מיינ טיר, ווען איך האָב אויפגעמאַכט, איז שטראַכטערג געשטאַנען אין קאָרידאָר אונטערגעשפּאַרט אין זיין שטעקן, און צו מיר גע־שמייכלט, זאָגנדיק:

— וואָס מאַכסטו עפעס, חבר דוד?

— משה! קום אַריין, וואָס ווילסטו זאָל איך מאַכן אין אַ זומער טאַג?

אַ גאַסט, וואָס ברענגט דיך היינט צו מיר?

- דו וויסט דוד, א ביסל מזל האָב איך.
 ער איז אַריינגעקומען און ווען ער האָט זיך אַוועקגעזעצט האָט ער
 נאָך אַלץ שמייכלענדיק, פאַרמאכט אַ ביסל זיינע אויגן.
 — און וויסטו מיט וואָס?
 — ניין...
 — איך באַדאַרף ניט זיצן אין הויז.
 — איז וואו זיצסטו?
 — וויסט ניט, אַז איך בין מיט מאָריס שוואַרץ.
 — פאַרן סעזאָן?
 — אין דעם פּילם וואָס ער מאַכט.
 — איך שטעל מיך פאַר ווי הייס דאַרטן מוז זיין.
 — שוויצט מען אַ ביסל, דערפאַר קריגט מען דאָך באַצאַלט, אַרט דאָס
 מיך ניט, וויסט דאָך ווי מ'זאָגט, פון פאַרדינסטן, ווי קליין זיי זאָלן ניט זיין,
 ווערט מען ניט בדלות, אַז מ'וויל, איז נאָך פאַראַן וואו עפעס צו פאַרדינען.
 — ווער האָט דען געזאָגט, אַז מ'וויל ניט?
 — אויב דו ווילסט, דאַרפסטו מיך נאָר פּאַלגן.
 — וואָס דיך פּאַלגן?
 — אויפשטיין פרי, נעמען דיין „טאַקסידאַ“ און קום צו אין דער סטודיאָ...
 — סטודיאָ?
 — יא, וואו מיר פּילמען „די געבראַכענע הערצער“.
 — און וואָס וועל איך דאַרט טאָן?
 — וועסט טאָן דאָס, וואָס אַלע, וואָס קוקסטו מיך אָן? וויסט ניט אַז
 ווען ס'קומט זומער, איז יעדער דאָלאַר ווי געפונען.
 — משה, דו מוזט האָבן אַ גוטע ראַלע, דערפאַר רעדסטן אַזוי פּראַקטיש.
 — דוד, ווילסט וויסן דעם אמת, ס'איז גאַרניט מיט גאַרניט, אָבער ווער
 גייט דאַרט פאַר ראַלן, זומער דאַרף מען אַריינכאַפן וויפּל ס'לאָזט זיך.
 ס'איז דאָך ווי געפונען, אַ סך בעסער ווי צו זיצן אין דער היים, פון דעם
 חבּר קען מען גאַרניט האָבן, און וואָס מיינט ביי דיר צו זיין מיט מאָריס
 שוואַרץ אין אַ יידישן פּילם? ווי זאָגן זיי דאַרט, ס'זאָל נאָר אַזוי לאַנג אַנ-
 האַלטן, כ'מיין אַז 15 דאָלאַר אַ טאַג, גייט ניט צו פּוס...
 — זיכער ניט, און ווער זיינען די אַקטיאָרן?
 — ווער? כמעט די גאַנצע יוניאָן, טשאַרלס נאַטאַנסאָן, יעקב האַכשטיין,

טשייסאָן, זיין ברודער, בערעלע בערנאדי, ליזא זילבערט און נאך אַנדערע, ווער געדענקט זיי אַלע.

— אַזוי פיל ראָלן זיינען דאָרט פאַראַן ?

— ווער רעדט פון ראָלן. — ער האָט גענומען לאַכן, האָבן זיך זיינע אויגן פאַרמאַכט. — וואָס פאַר אַ ראָלן, ווער האָט דאָרט ראָלן, מעגסט זיין זיכער וועמען דו וועסט דאָרט טרעפן, זיינען ניט געקומען צוליב ראָלן און אַלע זייער גוטע אַקטיאָרן.

— איז וואָס טוען זיי דאָרט ?

— זיי פרובירן צו מאַכן וויפל איינער קען.

— דאָס מיינט...

— דאָס מיינט, ווען מ'קען זומער פאַרדינען, דאַרף מען דאָס ניט

אוועקלאָזן.

— וויבאַלד אַזוי, זיינען זיי דאָרט ניט מער ווי...

— קענסט דאָס רופן ווי דו ווילסט, אָט דאָס איז עס, אין גאַנצן זיינען

דאָרט פאַראַן פיר ראָלן.

פאַר אַ וויילע האָב איך מיך פאַרטראַכט, ווי איך וואָלט זיך אין עפעס

דערמאַנט, האָב איך צו אים געזאָגט :

— דו וויסט משה, וואָס איך האָב געשפילט אין דער פּיעסע ?

— וואָס ?

— בענדזשאַמין.

— די ראָל איז שוין פאַרנומען.

— ווער שפילט בענדזשאַמין ?

— מאַריס שוואַרץ.

— און ווער שפילט דעם טאַטן ?

— וואָלף גאַלדפּאַדען.

— נחום אַסתרן, איז דאָך די הויפט־ראָל...

— אין דער פּיעסע, ניט אין דעם פילם, אויב דו ווילסט וויסן, ווייס

איך ניט, אויב דער נחום, וועט זיך דאָרט אפילו אַנזען.

— ווער שפילט די הויפט פרויען־ראָל ?

— דו מיינסט...

— וואָס סאַראַ אַדלער האָט געשפילט ?

— ליליאַ ליע, זי וועט אויך זיין גוט אין דער ראָל, דערפאַר וויל איך

אַז דו זאָלסט דאָרט אויך זיין, ס'וועט עפעס מיינען צו זיין מיט מאַריס שוואַרצן

אין א פילם, און דערפאר דארף מען ניט קוקן וואָס מען שפּילט, נאָר מיט וועמען מען שפּילט, אין דער פּראָפּעסיע מיינט דאָס אַ סך, פּאַרעס אויך ניט, אַז דאָס בילד וועט געוויזן ווערן וואו נאָר ס'זיינען פּאַראַן יידן, דאָס מיינט אין דער גאַנצער וועלט.

אַ ביסל בין איך געווען אין אַ פּאַרלעגנהייט, בין איך געשטאַנען און געטראַכט, ווי אַזוי זאָל איך דאָ האַנדלען? אין גאַנצן אים אַפּזאָגן קען איך ניט, און אפשר האָב איך ניט געוואָלט, צוליב אַ סך אורזאָכן, ער איז דאָך ניט געקומען אַליין, האָט מען דאָך אים געשיקט, און ווער? ווען ניט מאַריס שוואַרץ אַליין.

ווי דורך אַן אָפּן פּענצטער וואָלט אַריינגעפּלויגן דער געדאַנק אין מיין מוח, און מיך דערמאַנט אין דער אומזיסטיקער פּאַרשטעלונג, זאָל איך נאָך אַמאָל דורכגיין דאָס זעלבע? דאָס מאָל אַז ס'וועט מיך פּאַרדריסן, וועל איך דאָך מוזן שווייגן, דערפּאַר וועל איך דאָך קריגן 15 דאָלאַר אַ טאָג, פון אמת קען מען דאָך ניט אַוועקגיין, איצט מיינט דאָס אַ סך געלט, און כמעט פאַר גאַרניט, ווי אַזוי האַנדלט מען דאָ? פּאַרשטייט זיך ווען ס'איז ניט זומער און ווער ווייסט וואָס ס'וועט זיין צום נייעם סעזאָן? און ווער ווייסט אפילו צי איך וועל קריגן אַן אַנגאזשמאַ, אויב די יוניאָן וועט מיך לאָזן? קען מען דען לעבן אויף געלעגנהייטן? צו זיין מיט מאַריס שוואַרץ אין אַ פילם, מיינט דאָך עפעס, וואָס איך וועל דאַרטן טאָן, וועט מען וויסן אַז איך בין אין אַ יידישן פילם מיט מאַריס שוואַרץ, ס'איז דאָך זיין ערשטער גרויסער פילם, פון ז. ליבינס „געבראַכענע הערצער“, און אַז עס פּאַסט פאַר אַזעלכע גוטע אַקטאָרן ווי משה האָט מיר ערשט אויסגעערעכנט, פּאַרוואָס זאָל איך דאַרט ניט זיין?

- וואָס אַזוי פּאַרטראַכט, דוד? — האָט ער מיר איבערגעשלאָגן.
- וועגן דעם וואָס דו האַסט מיר דערציילט.
- אַזוי שווער איז דיר צו פּאַרשטיין?
- ניט אַזוי שווער צו פּאַרשטיין, ווי שווער דאָס איז צו פּאַרנעמען, נאָר ווי זאַגסטו, אַ יעדער דאָלאַר, איז ווי געפונען.
- יאָ, ווייל ס'איז נאָך ווייט צום נייעם סעזאָן, כ'מיין אַז ס'איז שוין צייט פאַר מיר. ער האָט זיך אויפּגעהויבן פון בענקל.
- וואו האַסטו געזאָגט געפינט זיך די סטודיאָ?
- נאָ, דאָ האַסטו דעם אַדרעס, און דו מוזט דאַרט זיין אַכט אין דער פּרי.
- אַ דאַנק, משה!

— פֿאַרוואָס ?

— פֿאַר מײַך אין זײַנען האָבן.

— ביסט דאָך אַ חבר.

ער האָט שמײכלענדיק פֿאַרמאַכט הינטער זיך די טיר, געבליבן אַליין, האָב איך מײַך לאַנג געשלאָגן מיט דער דעה, זאָל איך גײן מאַרגן אין דער סטודיאָ, אָדער גאָר פֿאַרגעסן אָז שטראַסבערג איז געווען בײַ מיר ? האָב איך אים דאָך צוגעזאָגט, ווי אַזוי קען איך צוריקפֿאַפֿן ? פֿאַרלירן צוליב דעם אַ גוטן פֿרײַנד, אָדער ווי ער זאָגט אַ חבר, לוינט זיך אויך ניט, ווייל ער טוט דאָך מיר אַ טובה, איז פֿאַרוואָס זאָל איך פֿאַרלירן אַזאַ געלעגנהייט ? ווער קען וויסן, וואָס פֿון דעם קען אַמאָל אַרויסקומען ? און ווי איך האָב ניט געגלויבט אין דעם, אָז ייִדישע בילדער קען אַמאָל ווערן אַ גרויס געשעפט, קען מען דאָך ניט וויסן, וואָס ס׳קען אַרויסקומען, ס׳איז פֿאַרט אָן אונטערנע- מונג פֿון מאַריס שוואַרץ.

מײַקריגט טאַקע ניט קײן סך, דערפֿאַר אָבער מוז אין דעם זײַן אַ גרוי- סער קינסטלערישער כבוד, און אפשר נאָך אַ גרעסערער פֿאַרגעניגן צו זײַן מײַט מאַריס שוואַרצן אין אַ פֿילם, וואו די גאַנצע וועלט וועט מײַך זען, דאָס מײַנט עפֿעס, אפילו ווען איך זאָל מײַך בלויז דאָרט אַרומדרייען, טאָר איך אַזאַ געלעגנהייט ניט דורכלאָזן.

ד י ס ט ו ד י אַ

דעם ערשטן טאָג, ווען דער זײַגער האָט געשלאָגן אַכט, בין איך שוין געווען בײַ דער סטודיאָ, אין דער 163טער גאַס און דריטע עוועניו, דאָרט געוואַרט בין אַלע זײַנען זיך צוזאַמענגעקומען, איך האָב גלייך דערקענט אויף זײ, אַז אײַנער אויפֿן צווייטן קוקט פֿאַרדעכטיקט, מיר האָבן אַלע געוואַרט, ביז מײַ האָט אונדז אַרײַנגעלאָזט און שטראַסבערג האָט אָנגעוויזן וואו מיר זאָלן גײן.

אויפֿן צווייטן שטאַק, האָט זיך געפֿונען דער גרויסער גאַרדעראַב-צימער, וועלכער איז געווען פֿאַר אַלע מענער, האָב איך געוואַרט בין אַלע האָבן פֿאַרנומען זײַערע פֿלעצער, און פֿאַר מיר איז געבליבן אַ ווינקל בײַ דער וואַנט, דאָ האָט מען זיך באַדאַרפט גרימירן און אַנטאָן, האָב איך מײַך אַוועק- געזעצט, זיך אַרומגעקוקט, אַלעמען באַטראַכט, געוואַלט אויסגעפֿינען, ווי אַזוי

מ'הויבט דאָ אָן, דערנאָך האָב איך מיך אויך גענומען צוגרייטן, ניט וויסנ'דיק צו וואָס, אָבער שייך האָב איך געוואַלט אויסזען.

צו יענער צייט, איז דאָס מיר שווער ניט אָנגעקומען און אַלע האָבן דאָס באַמערקט, האָט טאַקע ניט גענומען לאַנג, און זיי האָבן אָנגעהויבן אַרײַבערוואַרפן פאַרשיידענע אָנצוהערענישן... ביז ס'איז ביי זיי געוואָרן אַ מיך קאַנקורס פון צוויי־דייטיקע ווערטלעך, וועלכע האָבן מיך ניט אינטערעסירט, איך בין געווען פאַרטיפט אין זיך, ביז איך בין אינגאַנצן געווען פאַרטיק, וואָס מיך האָט יאָ גערייצט, איז וואָס ס'טוט זיך אין דער סטודיאָ.

פאַרטיק געוואָרן, האָט מיר שוין דער שפּיגל געוויזן, וואָס פאַר אַ שיינער מחותן איך בין, נאָר צו וועלכן צד איך געהער, האָב איך נאָך ניט געוואוסט, האָבן מיר אַלע נאָכגעקוקט ווען איך בין אַראָפּ די טרעפּ, וועלכע האָבן געפירט אין דער סטודיאָ.

אַ יעדן שפּאַן, וואָס איך האָב דאָרט געמאַכט, האָב איך דערפילט אַ שוידערלעכן גערוד, און ביי אַ יעדן שפּאַן פון די טרעפּ, איז דער גערוד גע־וואָרן שטאַרקער. „וואָס קען דאָס זיין? אפשר זיך פאַרשטעלן די נאָז? און וועלנדיק אַרויסנעמען מיין נאָז־טיכל, האָב איך מיך דערמאַנט אַז איך בין גרימירט, וועל איך דאָס אויסשמירן, און אַפּווישן דעם גרים, און וויפל קען דאָס מיר העלפן? האָב איך דאָס אַרויסגענומען און געהאַלטן פון דער ווייטנס, פילנדיק אַז לאַנג וועל איך ניט קענען כאַפּן דעם אַטעם, אָבער וואָס קען דאָס פאַרט זיין? ווען איך בין אַרונטערגעקומען, האָב איך מיך ערשט גע־כאַפט וואָס דאָס איז, ווייל איך האָב דאָס שוין אַ פאַר מאָל געפילט אין טעאַטער אויך, איבערהויפט אין דעם טעאַטער וואו ס'געפינט זיך אַ „סיניק“ סטודיאָ, וואו מ'מאַכט דעקאָראַציעס, דאָרט אָבער פילט זיך דאָס ניט אַזוי שטאַרק, דאָס קומט פון די דעקאָראַציעס, וועלכע מ'מאַלט מיט די פאַרבן אין וועלכע מ'גיט אַרײַן אַזאַ „קלעי“ ס'זאַל זיך בעסער האַלטן, און ווען ס'ווערט וואַרעם, לאַזט די קלעי נאָך, און ס'גיט פון זיך אַרויס אַ געוויסן גערוד, ווי ס'וואַלט דאָרט געלעגן טויטע פיש, דאָס איז כמעט פאַר אַ יעדן שווער צו פאַרטראַגן, ווייל דאָס האָט אַ שוידערלעכן גערוד, ביז מ'געוואוינט זיך צו, צום מזל, איז דאָס ניט געקומען פון אונדזער סטודיאָ.

וואו איך בין איצט געשטאַנען, איז געווען סטודיאָ נומער איינס, און די קאַמפּאַני, וואָס האָט דאָ געפילמט אַ בילד, איז ניט געווען קיין יידישע, איך האָב דאָס גלייך דערקענט, אַ וויילע בין איך געשטאַנען ביי דער אָפּענער טיר, און געזען וואָס דאָרט טוט זיך, ס'זיינען דאָרט געווען אויפגעשטעלט

הויכע בערג, וועלכע האָבן געהאַט אויף זיך שניי, האָב איך געגלויבט, אַז די האַנדלונג קומט פאַר אין דער שווייץ, האָב איך אָבער ניט געקענט פאַר־שטיין, פאַרוואָס דאָרט איז געזעסן אַן עלטערער מאַן, אויף אַ זומער בענקל, געמאַכט פון שטרוי, זיין האַלדז אַרומגעוויקלט מיט אַ טיכל, און איינער דרייט זיך אַרום אים, און האַלט אים אין איין פאַדערן, ווייל אפילו הינטער די בערג מיט שניי, האָט ער געשוויצט.

אַ גרופע מענטשן זיינען געשטאַנען אין אַ ווינקל און וועגן עפעס זיך געשפּאַרט, ניט קענענדיק פאַרטראַגן דעם שווערן גערוד, וואָס איז אַרויס־געקומען פון סטודיאַ איינס, בין איך אַוועק אין סטודיאַ צוויי.

דאָ האָב איך שוין געטראַפּן, וואָס איך האָב געזוכט, ביים ערשטן בליק דאָרט האָב איך דערקענט, אַז דאָ גייט מען מאַכן אַ יידישן פּילם, ס'איז שוין כמעט געווען פאַרטיק אַ גרויסער זאַל, און נאָך אַ גרעסערער טומל, נאָך איידער מ'האַט גענומען דרייען די קאַמערע, איינער האָט אַרויפגע־שריען צום עלעקטרישן, ער זאַל פאַרבעסערן די ליכט, אַ צווייטער האָט אַראַפּגעשריען צום ״קאַרפענטער״ וואָס ער זאַל פאַרריכטן, אַ דריטער האָט געמאַכט געוואַלדן, אַז אַ צווייטער זאַל עפעס פאַרריכטן, וואו איך האָב מיך געדרייט, האָב איך מיך אָנגעשלאָגן אין עפעס, איינער שטייט פאַר מיינע אויגן, איז ער אַזוי הויך, אַז איך דאַרף פאַררייסן דעם קאַפּ, אַרויפצו־קוקן, איין שפּאַן ווייטער, שטיי איך שוין לעבן אַ נידעריקע פרוי, צו איר באַדאַרף איך שוין אַראַפּקוקן, פאַרשיידענע פאַרשוניען דרייען זיך דאָרט אַרום, דינע און גראַבע, לאַנגע און קורצע, פון דער גאַנצער וועלט פאַרשיידענע פאַרבן, אַ רעגנבויגן פון מענטשן, יונגע, אַלטע, פון פאַר־שיידענע יאָרן, אַלץ דרייט זיך ווי אין אַ ראַד, און אַלע מוזן זיין זייער פאַר־זיכטיק, ווייל ווען בינע־אַרבעטער זיינען באַשעפטיקט, רעכענען זיי זיך מיט קיינעם, פון איין זייט לויפט איינער מיט אַ ווינג, פון דער אנדערער זייט, שלעפט אַ צווייטער אַ פּלאַטפּאַרמע, און אַ דריטער שטופט אַ גאַנצן מאַשין, מוז מען אַכטונג געבן מ'זאַל ניט איבערגעפאַרן ווערן, דער טומל איז גרויס, מ'שטעלט צוזאַמען אַ זאַל פאַר אַ יידישער חתונה.

די פּראָזשעקטאָרן וועלכע האָבן זיך געפונען, אויף די זייער הויכע דע־קאַראַציעס, פון וועלכע די עלעקטרישנס, האָבן געוואַרפן די ליכט זיינען דיזיק גרויס, און אַ יעדעס מאָל האָט אַ שטאַרקער בליץ געטאַן, ווען אַ נייע ליכט האָט אַלעמען ווי אַ גאַלדענער צודעק אַרומגענומען, און די טעכניקער וועלכע געפינען זיך אויף דער פּלאַץ, שטעלן

אלץ אַוועק אויף איין אָרט, און דער טומל ווערט אַלע מאָל גרעסער און גרעסער, און אָט קומען אַראָפּ נאָך מענטשן, און דער טומל פאַרגרעסערט זיך, אַ ביסל שפעטער נאָך מענטשן, ווערט דער טומל נאָך גרעסער, אַלע זיינען גרימירט, פאַרוואַנדלט אין מחותנים און אַזוי פיל, אַז פון דעם טומל, איז שוין אוממעגלעך צו פאַרשטיין, וואָס דאָ קומט פאַר, ס'איז אַ געמיש פון פאַרשיידענע לשונות, „אַ מעלטינג-פאַט“, אין אַ מיניאַטור-פאַרם, און דאָס האָט אַנגעהאַלטן ביז אַלץ איז פאַרטיק געוואָרן, מיר האָט זיך געדאַכט, אַז איך בין אויף אַן אמתער יידישער חתונה, אַזוי קינסטלעריש איז אַלץ צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן, דער זאָל איז זייער גרויס, און פראַכטפול דע-קאַריט, לינקס אַ גרויסע „פלאַטפאַרמע“ אויף וועלכער ס'געפינט זיך אַ גרויסער אַרקעסטער, וועלכער שפילט יידישע ניגונים, און ס'כאַפט אַלעמען אַרום אין אַ כהן-גדולדיקער אַטמאָספער אַזוי, אַז אפילו די פרעמד-פראַ-כיקע נעמען זיך באַוועגן יידיש, און אָט טאַנצן זיי יידיש.

ווען אַלץ איז שוין געווען פאַרטיק, האָט זיך צום ערשטן מאָל אויפן „סעט“ באַוווּן דער דירעקטאָר, רעזשיסאָר, אויפפירער, און סטאַר, פון דעם יידישן פילם „די געבראַכענע הערצער“, מאָריס שוואַרץ.

ער איז געבליבן שטיין פאַר אַ וויילע, אַלץ גוט באַטראַכט, אַ יעדן פאַר-זיכטיק, מיט זיין שאַרפן בליק, אַדורכגענומען, ווייל אַלע זיינען געשטאַנען קעגן אים, איך מיט אַלעמען צוגלייך, איך בין אַבער ניט זיכער, אויב ער האָט מיך באַמערקט, ער האָט די גאַנצע צייט געשוויגן, ווען איך האָב דער-וואַרטעט אַ סך... האָט ער זיך דאַכט מיר גאַרניט וויסנדיק געמאַכט, אין דער צייט, האָב איך דאָס פאַלגנדע באַמערקט.

אויף אַ דין שנירל, וואָס ער האָט געטראָגן אויף זיין האַלדז, איז אַרונ-טערגעהאַנגען אַ טונקל גלעזל, וועלכעס ער האָט אַלע מאָל געכאַפט צום רעכטן אויג, און געקוקט הינטער דער „קאַמערע“, די גאַנצע צייט אין דעם ווינקל, וואו ס'איז געשטאַנען צוויי גרויסע שטולן, אויף אַ ברייטער פלאַט-פאַרמע, און אויף זיי זיינען קעניגלעך געזעסן חתן-כלה, און אַזוי אַנגעצויגן, אַז עס האָט זיי בלוז געפעלט אַ „צעפטער“. און נאָך אַ לענגערע פאַווע, האָט ער זיך גענומען צו דער אַרבעט.

טראַכטנדיק, האָב איך ניט געקענט פאַרשטיין פאַרוואָס ער מאַכט דעם איינדרוק ווי ער וואַלט געווען מיט בלוז פרעמדע, ער האָט זיך נאָך אַמאָל אַרומגעקוקט, און זיך גענומען רויטלען, און מיט אַ געמאַכטן שמייכל אויך געזאַגט :

— וואָס מאַכסטו, יאַנקל? — צו יעקב האַכשטיין.
 — אָט, איך בין געקומען זיך פרייען אויף דיין חתונה.
 אַלע האַבן געשמייכלט, און די וועלכע האַבן ניט פאַרשטאַנען קיין יידיש,
 האַבן אויף אַלעמען געקוקט, ניט וויסנדיק וואָס דאָ צו טאָן, זיי האַבן זיכער
 געמיינט, אַז ס'באַלאַנגט צו דעם וואָס זיי זיינען געקומען אַהער, האַבן זיי
 אויך גענומען לאַכן, מר. שוואַרץ, האָט דאָס אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט,
 נעמענדיק אַ העכערן טאָן, האָט ער געזאָגט:

— איצט וועלן מיר זיך נעמען מאַכן די ערשטע סצענע.
 ער האָט זיך ווידער אַרומגעקוקט, ווי ער וואָלט וועמען געזוכט, און
 אפשר האָט ער איצט געטראַכט, וועלכע סצענע זאָל זיין די ערשטע? גיכער
 האָט ער איצט געטראַכט, ווער ס'זאָל זיך באַטייליקן אין דער סצענע,
 ווייל אַלע זיינען איצט געשטאַנען געשפּאַנט, ניט וויסנדיק וועמען ער וועט
 רופן, און ווער פון אונדז וואָלט די סצענע ניט געוואָלט מאַכן, ווי קליין זי
 זאָל ניט זיין, האַפט מען דאָך אפשר אין דעם פּילם, וועט עפעס דערפון
 אַרויסקומען, און זי וועט זיך אַנזען, אָט צוליב דער סעקונדע, וועלכע האָט
 אין דער צייט אויסגעזען לאַנג ווי דער גלות, האָט געהערשט אַ טויט-
 שטיילקייט, ביז מר. שוואַרץ, האָט מיטן פינגער אַנגעוויזן, ווען ער האָט
 געזאָגט:

— דו יאַנקל, וועסט דאָס מאַכן.
 — איך, וואָס דאַרף איך מאַכן?
 — צוערשט הער מיך אויס. — ער האָט זיך פאַר אַ וויילע פאַרטראַכט,
 דערנאָך האָט ער אונטערגעשפּאַרט מיטן גראַבן פינגער זיין גוידער, ביז
 ער האָט אַרויסגעזאָגט:
 — ווערסט בגלופן...
 — מיינסט טאַקע אויף אַן אמתן?
 — פאַרשטיי, ווען דו ביסט שוין ווי מ'זאָגט גוט דערוואַרעמט, לאַזטו
 זיך גיין, אין דער זייט, קומט דיר אַנטקעגן...
 — ווער קומט אַנטקעגן?
 — ניין, בעסער וועט זיין, זי פאַלט דיר אַריין אין די הענט...
 — ווער, משה?
 — וואַרט אַ מינוט, וואָס הייסט ווער? אַ מחותנתטע, אַבער ווער וועט
 דאָס זיין די מחותנתטע? איר.
 — ניט שלעכט.

ער האָט אָנגעוויזן מיטן פינגער אויף דער מאַדאַם, וועלכע האָט קיינ-
מאַל קיין טעאַטער ניט געשפּילט, האָט ער צו אים געזאָגט :
— איצט פאַרשטיי יאַנקל, וואָס דו האָסט צו טאָן, אַנו, מאַך די
סעצענע.

מער ווי צען מאל, האָט מען איבערגעמאַכט די סעצענע, נאָר וואָס שוואַרץ
האָ געוואָלט, איז ניט אַרויסגעקומען, ניט האַבנדיק שוין מער קיין געדולד,
בין איך אַריבערגעגאַנגען אויף דער אַנדערער זייט, וועלנדיק פאַרשטיין, וואָס
ער וויל, און וואָס ער מיינט אַרויסצוברענגען מיט דער סעצענע, און פאַרוואָס
ס'איז גאַרניט אַרויסגעקומען פון אַזוי פּיל מאל דאָס איבערמאַכן? יעקב
האַכשטיין, איז געווען אַ גוטער אַקטיאָר, ווי קומט עס, וואָס ער פאַרשטייט
ניט וואָס מאַריס שוואַרץ וויל, אַזעלכע סעצענעס, בין איך געווען זי-
כער, האָט שוין האַכשטיין געמאַכט אפשר אין הונדערטער פּיעסן, און דאָ
קומט גאַרניט אַרויס.

איך האָב גענומען פּילן אַ ביסל אַנטוישט, טראַכטנדיק אַז ס'איז ניטאָ
דאָ וואָס צו לערנען, דאָך האָב איך געגליובט, אַז ס'וואָלט עפעס אַרויסגעקומען
אויפן פּילם, ווען דאָס ווערט געמאַכט ווי שוואַרץ האָט דאָס פאַרטראַכט,
איך בין געווען זיכער אַז מאַריס שוואַרץ, ווייסט וואָס ער וויל.

וואו נאָך קאָן איך האָבן אַזאַ געלעגנהייט? ס'איז מיר שוין ניט גע-
גאַנגען אין די פאַרדינסטן, כאַטש איך האָב דאָס באַדאַרפט, ווי איך האָב
געוואָלט עפעס לערנען פון דעם גרויסן רעזשיסאָר מאַריס שוואַרץ, אַזוי
האַב איך מיר פאַרגעשטעלט, איידער איך האָב באַשלאָסן צו פאַלגן מיין
חבר שטראַסבערג, אפשר טאַקע דערפאַר, בין איך ניט אַפּגעטראַטן פון דעם
פּלאַץ וואו איך בין געשטאַנען, אפילו ווען איך האָב שוין דערפּילט, ווי
ס'ווערט מיר הייס, אונטער די גרויסע באַלייכטונג, מיין גאַזטיכל האָב
איך שוין לאַנג אַריינגעשטעקט אין מיין קאַלנער, ער זאָל ניט נאַס ווערן,
און די פאַרבן פון דעם שמיינק זאָלן ניט אַראַפּרינען, ווייל ס'וואַשט זיך
קיינמאַל ניט אָפּ, סיידן מ'שמירט אָן „פּיקסעטור“ אָבער ווער טוט דאָס?
און נאָך אַ זאַך וואָס איך האָב ניט געקאַנט פאַרשטיין, אויב דער אַקטיאָר קען
ניט מאַכן די סעצענע, פאַרוואָס ניט נעמען אַ צווייטן? אַדער אפילו אַ דריטן,
ס'איז דאָרט געווען אַ סך גוטע אַקטיאָרן, ס'איז אפשר פאַר אַ סך אַקטיאָרן
אָן ווערטער שווער צו שפּילן, ווייל „פּאַנטאַמין“ איז אַ קונסט פאַר זיך,
און ניט אַלע קענען דאָס, מ'מוז אַמווייניקסטנס זיין אַ מאַריס שוואַרץ, זיך
אַרומדרייען אַ גאַנצן אַונט אויף דער בינע אָן איין וואָרט, און ניט נאָר האָט

מען אים געגלויבט, נאָר פאַר אַ לאַנגער צייט ניט פאַרגעסן, איצט האָב איך אויך גענומען פאַרשטיין דעם לאַנג שוין אָנגענומענעם באַשלוס פון דער יוניאָן, אַז די קלענסטע ראָל וואָס מ'גיט איין אַקטיאָר, מוז פאַרמאָגן אַמווייניקסטנס אַ צוואַנציק שורות, און אויב די ראָל פאַרמאָגט דאָס ניט, האָט דער אַקטיאָר אַ רעכט זיך אַפּזאָגן פון איר, דאָ אָבער איז קיין ברירה ניט געווען, מ'דאַרף אַלץ שפּילן וואָס דער דירעקטאָר גיט, און פאַרוואָס ס'קומט ביי אים גאַרניט אַרויס, הויב איך ניט אָן צו פאַרשטיין, ער איז דאָך פאַרט פאַררעכנט פאַר אַ גוטן אַקטיאָר, און קוקנדיק ווייזט זיך מיר אויס, ווען מאָריס שוואַרץ הייסט אים איבערמאַכן די סצענע, ווערט ביי האַכשטיינען, דאָס פנים אַזוי פאַרדרייט, ווי איינער וואָלט געזאָגט: „זע נאָר, ווער ס'לערנט מיך שפּילן טעאַטער?“

ס'איז אָבער זומער... יאַנקל איז שוין ניט ביי זיין פּולן געזונט, ער מוז שוין כאַפּן וואָס ס'לאָזט זיך, דערפאַר האָט ער זיין פּרוי אויך געבראַכט, צו כאַפּן וויפּל זי וועט קענען, פאַר ביידן מיינט דאָס שוין אַ סך... אָבער זיך אונטערגעבן, דאָס איז שוין עפעס אַנדערש, פאַר יאַנקלען איז דאָס ניט אַזוי לייכט, ס'האָט אַפּילו ניט געהאַלפּן, ווען דער דירעקטאָר האָט זיך שוין גענומען אַ ביסל בייזערן, זאָגנדיק:

— יאַנקל, וואָס טוסטו? דו שפּילסט אַ מחותן, ניט שלמהקע שאַרלאַטאַן, ס'איז אַ יידיש בילד, ניט קיין טעאַטער אויף דער באַוערי, ס'דאַרף אַרויס-קומען נאַטירלעך ווי דאָס לעבן אַליין, פאַרוואָס מיינסטו מאַך איך אַזוי פּיל מאָל איבער די סצענע? ס'זאָל אַרויסקומען וואָס איך וויל, פאַרשטיי, יאַנקל, פאַרשטיי.

איינע וועלכע איז געשטאַנען ניט ווייט פון מיר, האָט זיך גענומען אָפּ-קילן, מיט אַ פעכער, און ציענדיק מיין אויפּמערקזאַמקייט, האָט מיך דער-מאַנט, ווי קיל ס'איז געווען אין דער פּרי, ווען איך בין געפאַרן אין דער סטודיאָ, אַ ביסל שפּעטער איז געוואָרן וואַרעמער, און ווען איך בין אַרונטער-געקומען פון גאַרדעראַב, איז שוין געווען גוט הייס.

און מיט די אַלע פּראָזשעקטאָרן וועלכע האָבן געוואָרפּן אַזוי פּיל ליכט, טיר און פענצטער זיינען פאַרמאַכט, איז אוממעגלעך געווען דאָרט איינ-צושטיין, מ'האָט געקענט פּילן, ווי דערשטיקט צו ווערן, פאַר די מענער איז דאָ געווען ניט אויסצוהאַלטן, מיט די פאַרמאַל-קליידער, מיט די האַרטע קאַלנערס, און די גאַנצע צייט שטיין אויף די פּיס, איז אפּילו פאַר אַ יונגן, און געזונטן מענטשן געווען אַ גרויסע אַנשטרענגונג, דערפאַר קען מען זיך

פארשטעלן וואס דאס האט געמיינט פאר יעקב האכשטיין, וועלכער איז שוין ניט געווען ביי זיין פולן געזונט... פאר די פרויען איז עס א סך לייכטער געווען, זיי האבן געטראגן לייכטע קליידער, און וואו ס'איז געווען א בענקל, האבן זיי פארקאפט, און אונטער די פארשטיקטע אומשטענדן, ווען ניט קיין געזונטער מענטש דארף איבערמאכן אזוי פיל מאָל אַ סצענע, איז דאָס געווען אַ נאַטירלעכע זאַך, ער זאָל אַוועקפאַלן, באַלד איז געוואָרן אַ גרויסער טומל, האָט דאָס מיך ווי אויפגעוועקט, באַלד בין איך אַריבער אויף דער אַנדערער זייט, און גלייך באַמערקט ווי זיי האָבן איבערגעטריבן מיטן גע-וואַלד, אויף דעם זיינען פרויען גרויסע בריהס, יאַנקל, האָט זיך אַנגעכאַפט אין דעם בענקל, און זיך פאַמעלעך אַוועקגעזעצט און אַלע האָבן אים אַרומ-גערינגלט, און כמעט אין גאַנצן פאַרשטעלט, האָבן איך בלויז געהערט וואָס ער האָט געזאָגט :

— אוי, פאַרשטיי איך, אוי, פאַרשטיי איך, אפשר מער ווי מ'דאַרף פאַרשטיין, וואו אָבער נעמט מען דעם כוח? — די גאַנצע צייט האָט ער זיך געהאַלטן ביים האַרצן, דאָס האָבן איך באַמערקט ווי דורך אַ שפּאַרונע, ביז ער האָט אַפּגעכאַפט דעם אַטעם, און לאַנגזאַם זיך גענומען באַרואיקן, האָט ער זייער שטיל נאָך צוגעגעבן: — הער, משה! פאַרשטיין, פאַרשטיי איך זייער גוט, און דו קענסט מאַכן די סצענע, וויפּל דו ווילסט נאָר, די וואַסער קען איך מער ניט טרינקען, מיר דאַכט זיך אַז איך האָבן שוין זשאַבעס אין בויך.

אַלע האָבן זיך אַ ביסל באַרואיקט, דער דירעקטאָר האָט זיך אַ ביסל גערויטלט, זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן, ביז ער האָט געזאָגט :

— אָבער ווען דו פאַלגסט מיר, און מאַכסט די סצענע ווי איך האָבן דיר געוויזן, וואַלט דאָך צו דעם אַלעמען ניט געקומען.

— דאָס זעסטו, משה, בין איך אַ בעלן צו זען...
— זען וואָס?

— ווער ס'קען זיך אַנטרינקען מיט אַזויפּיל וואַסער, און דערנאָך זיך נאָך קענען אַרומכאַפּן מיט זיין אייגן ווייב.

אַלע האָבן זיך צעלאַכט, האָט מאַריס שוואַרץ, זיך ווידער אַרומגעקוקט, און ווען ער האָט זיך געכאַפט, וואָס ער האָט געזאָגט, האָט ער זיך אויך צעלאַכט. „כי, כי, וויבאַלד אַזוי, איז צייט צו נעמען עפעס אין מויל“.
פונקט צו דער מינוט האָט דער זייגער געשלאָגן איינס, זיינען אַלע

אַרויס אין דרויסן, ווי פון אַ פייער איז מען אַרויס כאַפֿן אַ ביסל פּרישע לופט.

ווייזט אויס אַז די פּרישע לופט, האָט אויפגעוועקט דעם אַפעטיט, און אפילו אין דעם הייסן טאָג, האָבן אַלע געוואַלט עסן, איז מען טאַקע גלייך געגאַנגען צום רעסטאָראַן, וואָס איז געווען עטלעכע שפּאַן פון דער סטודיאַ. מאַריס שוואַרץ איז געגאַנגען פּריער און אַלע זיינען אים נאַכגעגאַנגען, ווען מיר זיינען שוין באַלד געווען לעבן רעסטאָראַן, האָט אַ פּרוי וועלכע איז געווען איינע פון די סטאַטיסטקעס וואָס איין איידזשענסי האָט אַריינגע-שיקט, האָט אים גענומען נאַכלויפֿן, און ביי אים געפרעגט: „ווער וועט צאָלן פאַרן עסן?“ האָט ער ניט געענטפערט, האָט זיך אויסגעדרייט צו מיר, און געזאָגט אין ענגליש:

— וואָס פאַר אַ מענטש איז ער ?

— וואָס מיינט איר ?

— ער ענטפערט ניט.

איך האָב איר אָנגעקוקט און גענומען שמייכלען, ווען זי וואַלט געוואוסט ווי איך בין צופרידן, וואָס איך בין אין דרויסן? אַרט מיך שוין ניט, אַז איך וועל אַליין באַצאָלן, וואָס איך וועל דאָרט עסן, אַזוי האָט זיך פאַר-ענדיקט דער ערשטער האַלבער טאָג אַרבעט.

*

**

נאָך אַ האַלבע שעה, זיינען מיר שוין ווידער אין דער סטודיאַ, און צוליב דעם וואָס אַלע טירן זיינען געווען אָפֿן, איז איצט אַ ביסל קילער, דרייען זיך אַלע אַרום, און מ'וואַרט.

מאָריס שוואַרץ, איז דאָרט פאַרנומען, אָבער צו מיר קומט עס ניט, ער מאַכט אַנדערע סצענעס, און איך וואַרט, ניט וויסנדיק אויף וואָס, בין איך האָב מיך פאַרטראַכט, און אפילו ניט באַמערקט ווען שטראַסבערג, איז צו מיר צוגעקומען און מיך שטיל געפרעגט:

— דוד, וואָס שטייטסטו ?

— וואָס דען זאָל איך טאָן ?

— דאָס זעלבע וואָס איך.

— וואָס ?

— מ'נעמט אַרונטער דעם שמינק, מ'טוט זיך אויס, און מ'גייט אַהיים.

— שוין ?

— פאַר היינט איז גענוג געאַרבעט, ס'איז צו הייס.

— ווער האָט געאַרבעט ?

— אָט דאָס איז עס חבר, דאָ קריגט מען באַצאַלט פאַר צייט, זאָלסט אויך ניט פאַרגעסן זיך אונטערשרייבן איידער דו פאַרלאָזט די סטודיאָ, דאָס חבר איז די הויפט-זאַך, וועסט דאָך מיר ניט זאָגן, אָו דאָס איז ניט קיין אַרבעט .

איך האָב געלאַכט אַרויפגייענדיק די טרעפּ, וועלכע האָבן געפירט אין גאַרדעראַב-צימער, ווי ער האָט גייענדיק אַראָפּגעריסן דאָס בערדל וואָס ער האָט אַ גאַנצן טאָג געטראָגן, און צוליב דעם, זייער שטאַרק געשוויצט, האָט ער נאָך צוגעגעבן :

— דערפאַר אַליין, האָב איך דיווערט, וואָס איך פאַרדין דאָ.

— דעם אמת משה, איז דאָס פאַר מיר אַ גאַנץ נייער עקספּיריענס.

— דו מיינסט חבר, עקספּירעמענט. פאַרגעס ניט אָו דו ביסט מיט שוואַרצן, און ביי אים רעדט מען יידיש.

— איך האָב דען היינט אַ גאַנצן טאָג גערעדט ?

— אפילו ווען מ'רעדט ניט, טראַכט מען יידיש, דאָס איז קונסט.

— זאָל שוין זיין ווי דו זאָגסט.

— שפּאַס אין אַ זייט דוד, אַ סך מאַכן אַ לעבן פון גאַרניט טאָן, אַזוי ליגן זיי אָפּ אַ גאַנץ לעבן אין די סטודיאָס, לייגן ניט אַריין אַ האַנט אין קאַלט וואַסער, און נעמען געלט, אַ סך פון זיי, וואָס זאָג איך אַסך, אין די טויזנטער, מ'זעט זיי אפילו ניט אין אַ פּילם, אָבער זיי קריגן באַצאַלט.

— פאַר זיי איז דאָס אפשר גוט.

— דוד חבר, זאָרג דיך ניט, היינט האַסטו גאַרניט געטאָן, ס'קען אָבער זיין, אָו מאַרגן, וועסטו זיין פאַרנומען אַ גאַנצן טאָג, ביי פּילמען אַ בילד, ווייסט מען קיינמאָל ניט וואָס דער מאַרגן קען ברענגען, אין דער אינדוסטרי איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט, אפילו דאָ, וואו דיר ווייזט זיך אויס, אָו ס'איז גאַרניט, קענסטו אַמאָל איבערראַשט ווערן, ווייל דער «סצענאַריום» איז אַ גרויסער, סצענעס זיינען פאַראַן אַ סך, קיינער ווייס ניט, וועלכער סצענע מ'וועט מאַרגן מאַכן, דו מיינסט, אָו ס'איז אַלע מאָל די שולד פון דעם די-רעקטאָר ? ווייס איך וואָס, ס'איז אַ סך מאָל די שולד פון דער טעכנישער זייט, ווייל ניט אַלע מאָל זיינען זיי פאַרטיק אין צייט, און אָו זיי חבר, קען מען גאָר ניט טאָן, אָבער ס'איז פאַראַן גענוג פאַר אַלעמען, און דו מיינסט

אַז איינער מאַכט שוין אַ סצענע, איז ער שוין זיכער אַז ס'וועט געוויזן ווערן?
— וואָס מיינסטו?

— מ'איז נאָר זיכער, ביז דער פֿילם קומט אַרײַן אין „קאָטינג רום“, ווי אַזוי ס'וועט פֿון דאָרט אַרױסקומען, ווייסט קיינער ניט, דערפֿאַר דאָרף מען זיך וועגן דעם ניט זאָרגן, ס'לױנט זיך ניט, מיר חבר, האָבן נאָך פֿאַר זיך אַ גרויסע צוקונפֿט, ווייניק טעאַטערס פֿאַראַן? מיר דאַרפֿן זיך אויף דעם ניט פֿאַרלאָזן.

איך האָב ניט פֿאַרפֿעלט קיין וואָרט, וואָס משה, האָט צו מיר גערעדט, איך האָב אפֿילו ניט געפֿילט אַז ער נעמט ביי מיר אַוועק דעם גאַנצן אינטע־רעס, וואָס איך האָב געהאַט, איידער איך האָב ביי זיך געפֿועלט צו קומען אין דער סטודיאַ, און וואָס איך האָב היינט דאָ געזען, איז ביי מיר פֿאַרבליבן איין אויפגאַבע, וויפֿל וועל איך קריגן? ווען איך וועל פֿאַרטיק ווערן? דורך דער צײַט, האָב איך מיך איבערגעטאָן, פֿאַרטיק געוואָרן, בין איך באַלד געווען ביים פענצטער, דורך וועלכן מ'האַט מיר אַרױסגעגעבן אַ ווייס קאַרטל פֿאַר אונטערשרײַבן, און דערמיט האָט זיך פֿאַרענדיקט דער ערשטער טאַג.

*

**

דעם צווייטן טאַג בין דאָרט געווען פֿריער פֿאַר אַלעמען, אַזוי האָט זיך מיר געדאַכט, ווייל ווען איך בין נעכטן אַהיים געקומען, בין איך געווען אַזוי אויסגעמאַטערט, אַז פֿאַר מידיקייט, האָב איך ניט געקענט איינשלאָפֿן, בין איך טאַקע געלעגן אַ גאַנצע נאַכט מיט אָפענע אויגן, און געטראַכט פֿון פֿאַרשיידענע זאַכן, קען זײַן אַז דערפֿאַר בין איך אויפגעשטאַנען זייער פֿרי, ליגן אין בעט גלאַט אַזוי, האָב איך ניט געקענט, ווייל איך האָב גוט געדענקט, וואָס משה שטראַסבערג, האָט מיר נעכטן געזאָגט, אויב ס'איז דאָרט פֿאַראַן אַזוי פֿיל סצענעס, קען דאָך מעגלעך זײַן, אַז עפעס זאָל אַרײַנפֿאַלן צו מיר, און ווידער אַנגעהויבן, מוז מען ענדיקן, און ניט טראַכטן־דיק פֿאַרוואַס, האָב איך דאָרט געוואָלט זײַן פֿריער פֿאַר אַלעמען.

זייענדיק שוין ביי דער סטודיאַ, האָב איך מיך אַרומגעקוקט אין אַלע זײַטן, און ווען איך האָב קײנעם ניט געזען, בין איך אַרױף אויף די טרעפֿ וועלכע האָבן געפֿירט אין גאַרדעראַב־צימער, וואָס איז דאָס? האָב איך צו זיך געטראַכט. אַזוי פֿרי, און כמעט אַלע זײַנען שוין געווען האַלב גרימירט, איך האָב גענומען אויף זיך אַרױפֿשלעפֿן דעם מחותן.

פארטיק געוואָרן, האָב איך ניט געהאַט קיין געדולד דאָרט צו זיצן, בין איך באַלד אַראָפּ אויפן „סעט“, וואו אַלץ איז שוין געווען פאַרטיק, אַחוץ קלייניקייטן וואָס די בינע-אַרבעטער האָבן איצט צוגעגרייט און דערפאַר האָט זיך דערהערט אַ קלאַפּ, אין אַ ווינקל, אין אַ צווייטן ווינקל, האָט מען נאָך געפאַררט, און ס'האַט שוין ניט גענומען לאַנג איז אַלעס פאַרטיק געוואָרן, ווידער זיינען זיך אַלע צוזאַמענגעקומען, מ'דרייט זיך, מ'פלאַנטערט זיך, און מ'טוט נאָך אַלץ גאַרניט, און די צייט רוקט זיך, דער זייגער וועט שוין באַלד ווייזן, אַז מ'דאַרף שוין ווידער גיין עסן, אָבער די טעכנישע זייט פון דער אַרבעט גייט אָן, אַלע קוקן זיך אָן, אָבער מ'קען גאַרניט פּרעגן, ווייל קיינער ווייסט ניט...

דאָס מאַל, איז דאָס עסן געווען זייער גיך, איידער איך האָב מיך אַרומ-געקוקט, זיינען שוין אַלע געווען צוריק אין דער סטודיאָ און אַלץ איז שוין געווען פאַרטיק.

די „קאַמערע“ איז שוין געשטאַנען אָנגעלאַדן, געווען גרייט צו נעמען די פאַרטיקע סצענעס, גרויסע שטראַלן ליכט זיינען געפאַלן פון אַלע זייטן, וועלכע האָבן אַלעמען איינגעטונקען ווי אין אַ ים פון גאַלד, דער אַרקעסטער, וועל-כער האָט זיך שוין געפונען אויף דער פלאַטפאָרמע, האָט אָנגעסטרויעט די כלים, פאַרשיידענע פאַרלעך האָבן זיך שוין געדרייט, באַלד האָט דער אַרקעסטער גענומען שפּילן, און אַלץ וואָס איז געווען דאָ, האָט גענומען טאַנצן.

אויך דאָס האָב איך ניט געוואוסט, אַז אַ יעדער דאַרף זיך באַזאָרגן מיט וועמען צו טאַנצן, און ווען אַלע האָבן זיך שוין אַרום מיר געדרייט, בין איך געשטאַנען אין מיטן, און ניט געוואוסט וואָס דאָ צו טאָן, מיטאַמאָל איז ווי פון הימל מיר אַריינגעפאַלן איינע, און מיך אַ כאַפּ געטאָן, ווי אַ רוח אַ מלמד, און מיך גענומען דרייען, האָב איך איר באַטראַכט, וואָס איז דאָס פאַר אַ פאַרזעעניש? אַ גידעריקע, ניט קיין שיינע און דערצו אויך ניט קיין יידישע... „וואָס טוט זיך דאָ? ווי אַזוי ווער איך פון איר פטור? נאָך דאָס פעלט מיר צו די גליקן, אַז די גאַנצע וועלט, זאָל מיך זען טאַנצן מיט אַ שיקסע, און אַ מיוסע דערצו... ס'איז שוין אָבער געווען פאַרפאַלן, אַלע טאַנצן מוז איך אויך טאַנצן, אפילו מיט אַ שיקסע אויף אַ יידישער חתונה.

1. טשייטאָן; 2. שטראָטבערג; 3. זילבערט; 4. בערנאָדי; 5. דענק;
6. נאַטאַנסאָן; 7. האַכשטיין;

טראַכטנדיק פון אַ סצענע, האָב איך פאַרשפּעטיקט זיך צו קלויבן מיט וועמען צו טאַנצן. נאָר ווער ס'האָט מיר דעם אוצר אונטערגערוקט, איז פאַר-בליבן אַ סוד, און דערפאַר אפּשר האָט זי מיך ניט אָפּגעלאָזט דורך דער גאַנצער חתונה.

דער אַרקעסטער האָט ווידער גענומען שפּילן, האָט זי מיך נאָך אַמאָל אַ כאַפּ געטאָן, דאָס מאָל האָט זי שוין געהאַלטן שבת אויף מיר, ביז מר. שוואַרץ, האָט אונדז אָפּגעשעלט, און גערעדט האָט ער ווי דורך אַ צווייטע פּערוואָן:

— מיט זיי, וועל איך מאַכן די סצענע.

ער האָט אונדז פּריער זייער פּאַרויכטיק באַטראַכט, מיט אַ מאַדנעם אַנשטעל, מיר האָט זיך געדאַכט, אָו ער צווייפלט אין דעם וואָס ער האָט געוואַלט, געוויס דערפאַר ווייל די שיקסע איז ניט שייך גענוג, און צוליב איר, פאַרליר איך די געלעגנהייט, ס'האָט מיר גענומען קלאַפּן אַ ביסל שטאַרקער

דאָס האַרץ, ער האָט אָבער ענדלעך באַשלאָסן, און צו איר געזאָגט אין ענגליש:

— גיי צו, און באַגריס חתן-כלה.

ווען זי האָט זיך געלאָזט גיין, האָט ער איר אָפּגעשטעלט, איר גענוג מען דערקלערן וואָס ער וויל, און געוויזן ווי אזוי זי זאל דאָס מאַכן, האָט זיך ווידערהאַלט דאָס זעלבע, וואָס מיט אַ טאַג פריער, דאָס מאָל איז עס ביי מיר שוין קיין וואונדער ניט געווען, און די שיקסע האָט באַלד ניט פאַרשטאַנען וועגן וואָס דאָ האַנדלט זיך, און איך בין שוין געווען זיכער, אַז זי וועט די סצענע קיינמאָל ניט מאַכן, און וויפּל מאָל זי האָט פּרוּבירט, האָט ער גע-שאַקלט מיטן קאָפּ אויף גיין, ניט דאָס מיינט ער.

ס'איז געווען קלאַר ווי דער טאַג, אַז וואָס מאַריס שוואַרץ האָט פאַר-טראַכט, וועט די שיקסע קיינמאָל ניט אַרויסברענגען. דאָ האָב איך שוין באַוואונדערט וויפּל געדולד דער מענטש פאַרמאַגט, ער האָט אַלע רעזשי-סאַרישע מיטלען וואָס ער האָט פאַרמאַגט, אויף איר אויסגעפּרוּבירט און ס'האָט ניט געהאַלפּן, ווייל ס'איז גאַרניט אַרויסגעקומען.

אויך דאָ האָב איך ניט געקענט פאַרשטיין, ווי אזוי ער האַנדלט, ס'איז דאָך דאָ אַזויפיל אַנדערע שענערע פּון איר, וואָס האָט ער זיך אין איר אָנגעכאַפט? ער וועט פּון איר קיינמאָל ניט אַרויסקריגן וואָס ער וויל. איך האָב שוין אָנגעהויבן פּילן אַז איך פאַרליר דעם געדולד, „עד-מתי? אַוועקגיין טאָר איך ניט, לענגער שטיין דאָרט, קען איך ניט, איך פּיל שוין ווי איך שטיי אויף הייסע קוילן, זאָג איך צו אים זייער שטיל: „ס'וועט ביי איר גאַרניט אַרויסקומען“. קוקט ער מיך אָן, און איך זאָג: „אפשר וועל איך פּרוּבירן?“

איצט פאַרשטיי איך, אַז מיט דער פּראַגע, האָב איך איבערגעטראָטן אַלע גרענעצן פּון דעם פּילם-געזעץ, ער האָט זיך געגעבן אַ דריי אויס צו מיר, אויפגעמאַכט זיינע גרויסע אויגן, וועלכע זיינען נאָך געוואָרן גרעסער, און זייער ברוינד געזאָגט:

— וואָס מיינט איר איז דאָ? ליריק טעאַטער. אפשר דאָרט קענט איר

רעזשיסירן, אָבער ניט דאָ.

אַזוי ווי איך האָב מיך ניט געריכט אויף אַזאַ ברוך-הבא, איז דאָס געקומען ווי אַ דונער פּון הימל, איך בין געשטאַנען ווי אַ פּריטשמעליע-טער, אים אָנגעקוקט און גאַרניט געזאָגט, פאַרשטייענדיק אַז דער שטורעם האָט געמוזט אויסברעכן, ווייזט אויס, אַז איך האָב אים דערלאָנגט דעם

שליסל דערצו, ווייל באלד נאך דעם, האָט ער זיך אוועקגעדרייט, און מער קיין סצענעס ניט געמאַכט.

באלד האָט זיך באַוויזן אויפן „סעט“, ז. ליבין, מיט זיין שטענדיקן ליב- לעכן שמייכל, האָט זיך ווייזט אויס מאַריס שוואַרץ אין דעם אַנגעכאַפּט, און זיך גענומען באַקלאַנגן פאַר אים, ביז זיי זיינען ביידע פאַרשוואונדן גע- וואָרן.

איצט ערשט האָבן אַלע אַפּגעכאַפּט דעם אַטעם, פּערזענלעך האָב איך מיך גענומען דרייען, ווי אַ ווילדער אין אַ שטייג, אַזוי לאַנג, ביז איך האָב זיך צוגעדרייט אין אַ ווינקל, וואו ס'איז מיר ליכטיק געוואָרן אין די אויגן, הינטער אַ שפּאַניש ווענטל, איז אויף אַ „סטאַלפּ“ געזעסן אַ יונגע שיינע צאַרטע פּרוי, זי האָט פאַרמאַגט אַ פּעך שוואַרצן קאַפּ מיט האָר, אַ פאַר ליכטיקע קאַרשן-אויגן, און האָט ליבלעך געשמייכלט, ווער ס'האָט דאָרט אַריינגעקוקט, דאָס איז געווען ליילא לייע.

אויך זי האָט דאָ געוואַרט אויף אַ סצענע, ס'איז שוין אַבער געווען שפּעט, ווען איך האָב אויף איר געקוקט, האָב איך אין אַלץ פאַרגעסן וואָס ס'איז פּריער פאַרגעקומען, ווען דאָס ליכט האָט זיך גענומען אויסלעשן, בין איך אוועק אין גאַרדעראַב.

דער טומל דאָ איז געווען גרויס, האָב איך פאַרנומען מיין ווינקל, און זיך גענומען אויסטאַן. שטראַסבערג, איז אַרויפגעקומען האַלטנדיק דאָס בערדל אין דער האַנט, און שמייכלענדיק, צו מיר געזאָגט:

— דוד, ווען דו ביסט דאָרט, וואַלסטו זיך גוט אַנגעלאַכט.

— פון וואָס, משה?

— פון דעם וואָס ס'איז הינטן פאַרגעקומען.

— וואָס אַזוינס?

— ווי דער דירעקטאָר האָט זיך באַקלאַנגט, פאַרן מחבר.

— וואָס האָט ער זיך צו באַקלאַנגן?

— ווי שווער ער אַרבעט.

— זיך בייזערן, איז אויך אַן אַרבעט?

— ווי ער מאַכט אים גליקלעך.

— ווער וועמען?

— ווער ס'פּילמירט זיין פּיעסע.

— און וואָס זאָגט ליבניקע?

— ער שמייכלט.

- נו, וואָס ווילסטו, ער זאָל זיך נעמען צום האַרצן...
 — פאַרוואָס זאָל ער ?
 — טאַקע פאַרוואָס, ער וועט דאָך זיינס קריגן.
 — ער האָט שוין געקראָגן אַ גרויסע סומע.
 רעדנדיק האָט ער אַראָפּגענומען דעם שמינק, און גענומען דעם האַנטעך,
 מיט דער זייף, האָט ער זיך ווי אין עפעס דערמאָנט :
 — יאָ, איך האָב דאָך דיך אַרומגעזוכט.
 — האָסט מיך באַדאַרפט ?
 — ניין, גלאַט אַזוי, איך ווייס דאָך, ווען דו ווערסט פאַרטיק, ביסטו
 באַלד אין דרויסן.
 — וואָס מיינסטו וועט איצט זיין ?
 — געוויס, דאָס זעלבע, אָבער פאַרוואָס, האָב איך דיך גיט געזען
 אַרױפּקומען ?
 — ווייל איך האָב מיך אויף איינער פאַרקוקט.
 — זיכער ניט אויף דער, מיט וועלכער דו האָסט געטאַנצט.
 — דאָס האָסטו אויך באַמערקט ?
 — אַט די זאכן, קען איך גיט אַדורכלאָזן...
 — דאָס מאַל משה, האָב איך באַוואונדערט ליילא ליע !
 — ווי קומסטו צו איר ? האָט ער אָנגעשטעלט אַ פאַר אויגן.
 — וואָס האָסטו זיך אַזוי דערשראָקן ? איך קען אויך גיט אַלץ דורכ-
 לאָזן.
 — ווייל איך ווייס, אַז זי איז די גאַנצע צייט „פאַרסקרינט“.
 — ס'איז פאַראַן אַ סך שפּאַלטן...
 — פאַר דיר פאַרשטיי איך, קען מען גאַרניט באַהאַלטן.
 — פאַרוואָס באַדאַרף זי זיך באַהאַלטן ? איך האָב אויפן „סעט“ גיט
 געזען קיין שענערע פון איר, און צו מיר איז אַרײַנגעפאַלן אַזאָ...
 — אַט דאָס חבר, איז פּילמס, מ'קען זיך גיט קלויבן, סידן ביסט
 אַ סטאַר, דערפאַר מוז מען האָבן געדולד, און וואַרטן ביז די ריכטיקע וועט
 אַרײַנפאַלן.
 — אַזוי לאַנג, וועל איך דאָ גיט זיין...
 — און אפילו זי, זיצט שוין אַ פאַר טעג, און טוט גאַרניט.
 — אזוי ווי איך.
 — וואָס מיינסטו ?

— שוין א פאר טעג ווי איך בין דא, און גארניט.
 — זע נאר ווי איך האב מיך פאררעדט, מירן זיך זען, איך מוז זיך גיין
 אפואשן, — ער איז אַוועק.

צוזאַמענלייגנדיק מיינע זאַכן, האָב איך ניט געקענט פאַרגעסן, פאַרוואָס
 מאַריס שוואַרץ האָט זיך געבייזערט אויף מיר, האָב איך באַשלאָסן ווען
 איך וועל אונטערשרייבן איר זאַגן, אַז איך האָב גענוג, פאַרטיק געוואָרן,
 האָב איך גענומען מיין וואַליז, צו אַלעמען געזאַגט: „גוד נייט“ — ניט
 וואַרטנדיק פאַר קיין ענטפער, בין איך אַרונטערגעלאָפן די טרעפּ.
 פון די מענער בין איך געווען דער ערשטער, ווען איך בין געווען
 ביים פענצטער, האָב איך באלד געקראָגן דאָס קאַרטל, האָב איך אונטערגע-
 שריבן, און דאָס אַריינגעגעבן, האָט זי שמייכלענדיק געזאַגט צו מיר:
 — דעטסאַל, מר. דענק.

ווען איך האָב איר אָנגעקוקט, ווי זי וואַלט ביי מיר עפעס אויסגעכאַפט
 האָט זי נאָך שמייכלענדיק צוגעגעבן:
 — טענקי פאַר יור סוירוויס.

אַזוי ווי הינטער מיר זיינען געשטאַנען אַנדערע וועלכע האָבן געוואַרט,
 האָב איך אַ פריינדלעכן שמייכל געטאָן, און בין אַוועק.

**

זיצנדיק אין דער סאַבוויי, האָב איך ווידער גענומען טראַכטן
 וואָס האָט ער געמיינט מיטן ליריק־טעאַטער? פאַרוואָס האָט ער
 מיר דאָס אויפגעוואַרפן? פון וואַנען ווייסט ער אַז איך האָב דאָרט רעזשי-
 סירט? און וואָס איז אַזוי שלעכט ליריק־טעאַטער? קומט ער ניט פון
 דאָרט? פונקט ווי זיין רבי, דייוויד קעסלער, פון דעם זעלבן ליריק-
 טעאַטער? איך גלויב ניט, אַז מיט אַזאַ האַנדלונג קען מען ווערן גרויס,
 און אפשר? דאָס איז דאָך אַ מאַדנע פּראָפעסיע, קיינער ווייסט דאָך ניט
 וואָס דער מאַרגן וועט ברענגען, דערפאַר אָבער האָב איך געהאַט צוויי
 עקספּערימענטן, וואָס אין דער צוקונפט וועל איך זיי מוזן אויסמיידן.

אָבער פאַרוואָס מוז עס אַזוי זיין? אין דער ערשטער סטודיאָ דאָרט,
 האָט מען דאָך אויך געמאַכט אַ פּילם, אויך דאָרט זיינען געווען אַקטיאָרן,
 און טעכניקער און די אַנדערע וועלכע מ'דאַרף, פאַרוואָס איז דאָרט געווען
 שטיל? קיין שאַרף האָט מען פון דאָרט ניט געהערט, און דאָ אַזאַ טומל,

אזעלכע איבערטריבענע געוואלדן, פון די טעכניקער און נאך מער פון די סטאטיסטן, און מיט וואָס האָט זיך דאָס פאַרענדיקט, מיט אומזיסטיקע באַ-ליידיקונג אָן אַ פאַרוואַס, פונקט ווי אויף אַ גויישער חתונה.

און אפשר קען דאָס אַנדערש ניט זיין, מאַריס שוואַרץ איז דאָך ניט מער ווי אַ מענטש און דאַרף אַליין אַזוי פיל דורכפירן, ווי איז דאָס מעגלעך? ס'איז דאָך פאַרט אַ גרויסע אונטערנעמונג, און טראָגן די פאַראַנטוואַרטלעכקייט פאַר אַלץ און פאַר אַלעמען, איז דאָך ניט קיין קלייניקייט, כ'מיינ אָן אַנדערער אויף זיין אַרט וואָלט דען בעסער געווען? מ'קען דאָך טאַקע אַרויס פון געדולד, ווען מ'אַרבעט אָפּ שעהען לאַנג און ס'קומט גאַרניט אַרויס, איז ווי געדולדיק מ'זאָל ניט זיין, מוז מען זיך אַמאָל פאַרלירן.

האָט דאָס מאָל מיך געטראָפּן, דאַרף איך דאָך פאַרשטיין פון וועמען דאָס איז געקומען, וואָלט איך דען בעסער געווען, ווען איך בין אויף זיין אַרט? מעגלעך אַז איך וואָלט נאָך געהאַנדלט אַ סך שטרענגער, ווער קען וויסן, ווען מ'געפינט זיך אין אַזאַ לאַגע, און זיך צו בייזערן אויף אַ שיקסע וואָס קען גאַרניט, האָט צו מיר אויך אויסגעזען ניט פראַקטיש, מילא אויף מיר וועט דאָס כאַטש בלייבן אין דער פראַפעסיע, כאַטש איך האָב זיך קיינמאָל ניט געקענט צוגעוואוינען צו אומזיסטיקע פאַרוואורפן, ס'איז אפשר מעגלעך אַז דאָס האָט מיר אַ סך געשטערט, ווייל איך האָב זיך שוין פון אזעלכע געהאַלטן פון דער ווייטנס.

פונדעסטוועגן איז מאַריס שוואַרץ ביי מיר פאַרבליבן אַ גרויסער מענטש. איך בין אויך געווען זיכער, אַז דער פילם וועט געוויזן ווערן, וואו ס'וועט נאָר מעגלעך זיין, וועט דאָס מיינען אַ סך, אפילו פאַר די וואָס מ'וועט בלויז זען, ווער קען וויסן? ס'איז פאַרט מאַריס שוואַרץ, דירעקטאָר פון יידישן קונסט-טעאַטער, און ס'איז ז. ליבינס דער גרעסטער סוקסעס, ווער צו יענער צייט האָט דאָס ניט געזען? און וואו האָט מען די פיעסע ניט גע-שפילט? און האָט מען ניט אין אַלע גאַסן געזונגען:

גאָט אין זיין משפּט, איז גערעכט,

מ'טאָר קיינמאָל ניט זאָגן, אַז גאָט איז שלעכט.

ווייל גאָט ווייטט וואָס ער טוט, אומזיסט שטראַפּט ער קיינעם ניט,

גאָט אין זיין משפּט איז גערעכט.

און ליילא ליע, מיינט אויך עפעס אין דער פילם-וועלט, אפשר וועט זיך פֿאַרט דערפון עפעס אויסאַרבעטן, וועט זיך דאָך אַ נייע טיר עפענען פֿאַר יידישע אַקטיאָרן, ווען מ'וועט נעמען מאַכן יידישע בילדער, און ווען דאָס זאָל מקוים ווערן, וועט זיכער דער דאַנק קומען מאַריס שוואַרצן.

ווען ס'איז מיר אָנגעקומען דער „טשעק“, האָט דאָס מיך ווידער דער-מאַנט אין אַלץ וואָס ס'איז דאָן פֿאַרגעקומען אין דער סטודיאָ, און איך האָב גענומען גלויבן, אַז מ'זעט אַמאָל יענעם, ניט ווי מ'טראַכט, נאָר ווי אַזוי מ'פילט צו אים, ווייל זייער אָפט מישן זיך געפילן אויס מיט געדאַנקען. טראַכטנדיק וועגן דעם, האָב איך כמעט ווי צוגעשטימט, אַז ניט דאָס גוטע, ווי אויך ניט דאָס שלעכטע, קען אַלע מאָל צוגעשריבן ווערן צו דער גרויסקייט פון דעם קינסטלער.

אַ סך מאָל איז עס די שולד פון אַ שלעכטער דערציאונג, און זייער אָפט פון שלעכטע חברים, וואָס מ'באַגעגנט אין דער פראַפעסיע, און פריער אָדער שפעטער, ווייזט זיך דאָס אַרויס.

מ'קען גלויבן, אַז אויך מאַריס שוואַרץ, דער מענטש האָט אין זיך פֿאַרמאָגט, אַ געוויסע מאָס פון אַ נקמה-אַקט, פונקט ווי פיל אַנדערע, ווייל שוין דאָן ווען ער האָט שוין דערגרייכט זיין גרויסע פערזענלעכקייט, האָט אים זייער ווייניק אינטערעסירט די פֿאַרשיידענע מיינונגען וואָס אַקטיאָרן האָבן וועגן אים געהאַט און אַפילו ווען מ'האַט זיך באַקלאָגט אויף אים אַחוץ אין דער פרעסע פֿאַרשטייט זיך... ער האָט זיך מער ניט גערעכנט מיט יענעם געפילן, און נאָך ווייניקער, וואָס מ'האַט געטראַכט וועגן אים איבערהויפט אין דער פראַפעסיע, ס'איז מעגלעך, אַז ער האָט זיך געזוכט אַפצורעכענען פֿאַר דעם אַמאָל.

מ'קען דאָס אויך צושרייבן צו דעם גאַלאַפירנדיקן פֿאַרנעם פון וועלן אַלעמען איבעריאָגן, איז שוין מער ניט געבליבן קיין צייט פֿאַר סענטימענט אָדער רחמנות.

ביי מאַריס שוואַרצן איז ניט געווען קיין פראַגע פון איין געביט, נאָר אויף אַלע געביטן, וואָס ס'האַט געהאַט אַ שייכות מיטן טעאַטער, האָט ער געוואָלט זיין, ניט נאָר גרויס, נאָר טאַקע דער גרעסטער, און ביז אַ געוויסן גראַד האָט ער דאָס דערגרייכט, אין דעם פֿאַל איז שוין אַלץ אַוועקגעפֿאַלן, דאָס איז מעגלעך, קומט צום מענטשן נאַטירלעך, ווען מ'איז אין גרויסן געיעג צום גרעסטן, אַלעמען צו פֿאַרזען און נאָר דאָס וואָס איז גוט פֿאַר זיך.

מעגלעך אז די אנדערע פאר מאַריס שוואַרצן, האָבן דאָס אויך פרוֹ-
 בירט, אפשר אויף אַן אנדערן אופן, ווייל די אומשטענדן זיינען געווען
 אנדערע, ס'איז אָבער אַ פּאַקט, מאַריס שוואַרצן, איז דאָס געלונגען, ער
 האָט דאָס באַוויון מיט דעם, וואָס ער האָט געהאַט אַ סך געדולד, און נאָך
 מער אַמביציע, און אַ ים מיט ענערגיע, דערפאַר האָט ער דאָס דערגרייכט.
 אין פאַרגלייך מיט די אנדערע גרויסע, איז ער געשטאַנען אַ סך גרע-
 סער, אין די אויגן פון דער וועלט, און דאָס באַוויון האָט נאָר געקענט
 איין מאַריס שוואַרץ, אַזעלכער ווערט געבוירן איינער אין טויזנט יאָר.

פ א ט ר י א ט ן

ױען מ'רעדט וועגן דער גאַלדענער עפּאַכע אין יידישן טעאַטער, דאַרף
 מען אין זינען האָבן אַז די אַלע גדולים, זיינען צו יענער צייט, געווען
 אַרומגערינגלט מיט אייגענע, האַלב-אייגענע, און אַ גאָר גרויסע צאָל וואָס
 האָבן זיי באַלד אָנערקענט, און פּאַנטאַסטיש געגלויבט אין זייער טאַלאַנט,
 זייער גלויבן איז געווען אַזוי שטאַרק, ווען ס'וואַלט נויטיק געווען, זיינען
 זיי אַלע מאַל גרייט געווען צו פאַרטיידיקן זייער ליבלינג-קינסטלער אפילו
 מיט „קולאַקן“, איבערהויפט קעגן די, וועלכע זיינען געווען קעגן זיי, אַ סך
 מאַל האָבן זיי דאָס באַוויון, ווען אפילו איינער האָט געוואָגט זיך פאַרקרימען
 קעגן זייער „סטאַר“. פאַרשטייט זיך אַז די האָט מען גערופן, די פאַ-
 טריאַטן.

אַזעלכע גרופן זיינען געווען אַ סך, און דער וועלכער איז געווען דער
 „סאַמי גלאַוויני“, אָדער ווי מ'רופט אים אין אַמעריקע דער „לידער“, וועל-
 כער איז געווען זייער פירער, האָט געטראָגן דעם נאָמען פון זייער „סטאַר“.
 איינעם האָט מען גערופן אַדלער, אַ צווייטן קעסלער, אַ דריטן טאַמאַשעפּ-
 סקי, און אַ סך פון זיי האָט מען גערופן מיט די נעמען וואָס מ'האַט זיי געגעבן
 אין טעאַטער.

די געשוואוירענע פאַטריאַטן זיינען אַלע מאַל געווען גרייט צו גיין אין
 פּייער און אין וואָסער פאַר זייער „סטאַר“, ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט צו
 פאַרטיידיקן דעם כבוד פון זייער ליבלינג, אַלע מאַל זיינען זיי געווען גרייט
 פאַר אַ שלאַכט, האָט דאָס אפילו געמעגט זיין אין טעאַטער.
 אַ סך פון זיי זיינען געווען אַזוי איבערגעגעבן צום „סטאַר“ כמעט

אבערגלויבעריש, זיי האבן זיך פאר קיין זאך ניט אפגעשטעלט, פון די גע-
שוואירענע זיינען אויך געווען איזידאר קעשיר און יאשאַ ראָזענטאל, זיי
האָבן שטאַרק געהאַלטן פאַר יעקב פ. אַדלער.

און ווען מ'האַט באַדאַרפט זיינען זיי געווען אין די שעפער און פון
מויל צו מויל איבערגעגעבן צו די אַרבעטער, ווער ס'איז גרויס און ווער
ס'איז גוט, און וועמען מ'דאַרף אויפנעמען, ווען ער באַווייזט זיך אויף דער
בינע, ווי אַ קעניג, און וועמען מ'דאַרף גלאַט אַפלאַדירן ווייל ער איז אויך
אַ גוטער עקטער. "פאַרטייסט?" האָט איינער געזאָגט ניט קענענדיק
אַרויסזאָגן די שין. אים האָט מען גערופן "גולאַש".

ווער ס'האַט ניט געוואָלט פאַלגן די פאַטריאַטן, האָט זיי גאַט געמעגט
העלפן, זיי האָבן אפילו געהאַט אַ כוח אויסצופייפן וועמען זיי האָבן געוואָלט,
איין גרופע פלעגט דאָס פראַקטיצירן, אויף אַ "סטאַר" פון אַ צווייטער
גרופע, אַזוי אַרום איז געוואָרן אַ טומל אין טעאַטער, און אַ סך מאָל אַ פאַ-
גראַם אויף דער גאַליאַרקע.

די וועלכע האָבן געהאַט מער צייט, זיינען ניט נאָר געווען פאַטריאַטן
צו יענער צייט, נאָר טאַקע די ערשטע פּאַבליסיטי אַגענטן פון יידישן טעאַ-
טער, איבערהויפּט אַ יעדער פאַר זיין "סטאַר", און אַזוי אַרום האָבן זיי
איינגערעדט דעם עולם, ווער ס'איז גרויס.

דער עולם וואָס איז געקומען אין יידישן טעאַטער, האָט שוין געוואוסט
וואָס זיי דאַרפן טאָן פאַר דעם, אַדער פאַר אַ צווייטן "סטאַר", ווען ער
וועט זיך באַווייזן אויף דער בינע, ווייל מ'האַט זיי איינגערעדט, און אַ סך
האָבן טאַקע מורא געהאַט צו האַנדלען אַנדערש, ווייל זיי האָבן געוואוסט מיט
וואָס דאָס שמעקט... און אפשר האָבן זיי ניט געוואוסט בעסער, און נאָך
ווייניקער פאַרשטאַנען, וועגן וואָס ס'האַנדלט זיך, ס'האָבן זיך אפילו געפונען
אַזעלכע, וועלכע האָבן אַרויפגעקוקט צום פאַטריאַט, צוליב דעם, וואָס אַ סך
האָבן געגלויבט, אַז דער פאַטריאַט, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון דעם
אַדער אַ צווייטן "סטאַר" מוז געוויס זיך עפעס אַנקערן, ווייל ווער פון עולם,
האַט זיך געקענט צושלאָגן צו דעם "סטאַר"? ס'איז גרינגער געווען צוצו-
טרעטן צום פּרעזידענט פון די פאַראייניקטע שטאַטן, ווי אפילו צום קלענסטן
פון די "סטאַרס". דערפאַר האָבן זיך אַ סך געגרויסט, ווען מ'האַט אפילו
נאָר געקענט רעדן צו אַ פאַטריאַט, פון דעם אַדער פון איין אַנדער "סטאַר".
ס'איז אויך געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן דאָס געהאַלטן פאַר אַ גליק, ווען זיי
האָבן זיך בלויז געקענט דרייען אַרום דעם אַדער יענעם פאַטריאַט, ווי

גרויס זיי זיינען געווען ביי דעם עולם אין די אויגן דערפון האָט זיך געשאַפן אַ באַזונדער קעניגרייך אין טעאַטער, און די פּאַטריאַטן זיינען געווען גרויס ביי זיך, ווען מ'האַט זיי גערופן מיטן נאָמען פון זייער „סטאַר“.

אַט די אַלע גרויסע אַקטיאָרן האָבן זיך דאַן געבאַדן ניט נאָר אין אַ סך כבוד, נאָר אויך אין אַ סך געלט, און נאָך מער אין גרויס פאַרגעניגן, וואָס מ'האַט זיי צוגעטיילט, סוקסעס האָבן זיי געהאַט איבערן קאַפּ.

און דאָס וואָס זיי זיינען כמעט זייער גאַנץ לעבן געווען אַוועק פון עולם זיינען זיי אפּשר אַ סך צוליב דעם, פאַרבליבן לעגענדאַרישע פיגורן, ווייל ווער ס'האַט זיי געזען שפּילן, האָבן זיך פאַרגעשטעלט אַז דאָס איז ער אויך אין לעבן, האָט מען אים געזען שפּילן אַ פּרינץ, אַדער אַ קעניג, אַדער אַ גרויסע פּערזענלעכקייט צו וועמען מ'האַט באַדאַרפט אַרױפקוקן, אַזוי איז ער פאַרבליבן איינגעקריצט אין זייער מוח פאַרן גאַנצן לעבן, ער איז געווען זיכער, אַז ער קען צו דעם ניט צוקומען, און דערפאַר זיינען זיי פאַר-געטערט געוואָרן.

דאָך מיט זייער גרויסער דערגרייכונג זיינען זיי קיינמאַל ניט צוגעקומען צו מאַריס שוואַרצס שוועל, ווייל זיי האָבן בלויז דערגרייכט צו די פאַ-טריאַטן, ווייטער זיינען זיי ניט געגאַנגען, דאָ זיינען זיי געבליבן שטיין, וואו ער, מאַריס שוואַרץ, האָט אָנגעהויבן, און האָט דערגרייכט ניט נאָר צו אַ גרויסן עולם, נאָר טאַקע צו אַ וועלט-קריטיק.

מ'רעדט נאָך פון די גרויסע ביזן היינטיקן טאַג, אמת ניט פון אַלע, פון איינעם אַדער צוויי, און אפילו די צוויי האָבן ניט פאַרמאַגט מער ווי מאַריס שוואַרץ, ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט וועגן טעאַטער, אפּשר מיט דער אויסנאַמע פון דייוויד קעסלער, אַלס אַקטיאָר. ווייל פון אים האָט מען דער-וואַרטעט מער, ער איז אָבער צו פּרי אַוועק פון דער וועלט, דעם 14טן מאַי פון יאָר 1920. די אַנדערע זיינען שוין דאַן געווען אַלט עפעס אויפצו-טאָן, און אַנדערע האָט צוריקגעצויגן אין קעלער אַרױן, פון וואַנען זיי זיי-נען געקומען... און ווען זיי האָבן געקענט און געהאַט מיט וואָס, האָבן זיי אפילו ניט פּרובירט.

ווען מ'וויל זיך אַריינטראַכטן, ווילט זיך אַמאָל אַ פּרעג טאָן, וואָס האָבן די אַלע גרויסע אויפגעטאַן פאַרן יידישן טעאַטער? אין זייער צייט זיינען די אומשטענדן געווען אַ סך בעסער, מיינענדיק די אויסגאַבן, ווייל ווען מאַריס שוואַרץ טעאַטער, האָט שוין אַ ביסל גענומען בליען, האָבן די אויס-

גאָבן זיך זייער צעבליט, אַז זיי האָבן אַריבערגעיאָגט זיינע גרעסטע סוק-סעסן.

ביי יענע האָבן דאָך אַקטיאָרן געאַרבעט כמעט פאַר גאַרניט, אייניקע פאַר וועלן זיין אויף דער בינע, און אַ סך האָבן נאָך צוגעצאָלט ווייל זיי האָבן געוואָלט זיין הינטער דער בינע, לעבן זייער באַליבטן סטאַר. אונטער אַזעלכע אומשטענדן ווי די אַקטיאָרן האָבן זיך צו יענער צייט געפונען, זיינען זיי פשוט געווען געצוואונגען זיך צו פאַראייניקן, און דאָס האָט געמיינט צו מאַכן אַ יוניאָן. און די גרעסטע שוועריקייטן זיינען געווען, אַנערקענט צו ווערן פון די אַמאָליקע סטאַר־מענדזשערס. האָט מען געמוזט סטרייקן.

אין דער קאַפּע זיינען אַלע מאָל געזעסן די סטרייקערס אין אַ גרופּע, און פרובירט צו טרעפּן, ווער ס'וועט געווינען דעם סטרייק, איין מאָל, אין דער צייט וואָס מ'האַט וועגן דעם געשמועסט. האָט זיך באַוווּן אויף דער טיר פון דער קאַפּע, דער מענדזשער מר. היינע, ער האָט זיי צוערשט באַ־טראַכט דערנאָך האָט ער געזאָגט.

— קענט איר מיר ניט זאָגן, וואָס פאַר אַ סטרייק דאָס איז.

— וואָס מיינט איר, מר. היינע?

— איך פאַרשטיי דאָס ניט, דאַרפט איר זיצן דאָ און רעדן, איר קריגט דען עפעס דערפאַר? פאַר גאַרניט קענט איר דאָך רעדן אויף דער בינע. אין דער חכמה קען מען פאַרשטיין, וואָס דער סטאַר־מענדזשער האָט געדענקט פון די אַקטיאָרן... וואָלט זיך וועלן טאַקע וויסן, ווען אַ שוישפּי־לער איז אַרומגערינגלט מיט אַ סך פריינד, מיט טויזנטער פאַרערער, פאַר־מאַגט אַ טעאַטער, די צייט איז פאַר אים גינסטיק, ער באַדט זיך ממש אין גאָלד, איז אים ווען אַמאָל אפילו איינגעפאַלן, אָדער האָט ער געוואָלט שפּילן בעסער טעאַטער? ניין, קיין מאָל ניט, וואָס איז געווען זיין תירוץ? ס'איז נישטאָ פאַר וועמען, פאַר משהן? „דאָס האָט מען געמיינט דעם עולם“, זיי וועלן דען פאַרשטיין? וואָס אַבער האָבן זיי יאָ אין זינען געהאַט, אַ גוטע ראַלע, אפילו די פיעסע איז ביי זיי ניט געווען אזוי וויכטיק, ווי די ראַלע. אַ גרויסע ראַלע, האָט ביי זיי געמיינט אַ גוטע פיעסע, יאָ זיי האָבן שטאַרק געהאַלטן פון די צוויי, אַ גרויסע ראַלע, און נאָך אַ גרעסערן „באַקס־אַפיס“, מער האָט זיי ניט אינטערעסירט, ווי באַלד זיי האָבן דאָס געהאַט, האָבן זיי שיר ניט פאַרגעסן אין גאַט, דאָס איז געווען ווי אַן איינגעגעסענע קרענק ביי אַלע סטאַרס.

זייענדיק פינף צענדלינג יאָר אין דער פּראָפּעסיע, האָב איך די אַקטיאַרן דערקאַנט, סיי מיט זייערע מעלות, און זייער אַ סך חסרונות, דערפאַר קען איך וואַגן און זאָגן, אַז ערגעץ וואו אונטער מאָריס שוואַרץ באַוואוסטזיין, איז אויך געווען אַ פונק פון אונטערזינדיקן מיט דעם ווילן פון וועלן אַ גרויסע ראַלע, אין אַ גוטער פּיעסע, ער אָבער איז געווען באַרעכטיקט, ווייל צו דער זעלבער צייט, האָט ער אויך אין זינען געהאַט, די אַנדערע אַקטיאַרן, דעם אַנסאַמבל, די אויפפירונג, און מער פון אַלעמען דעם עולם.

די קינסטלערישע זייט פון זיין וויכטיקער אַרבעט, איז אַלע מאָל געווען צו דערגרייכן דאָס שענסטע און בעסטע פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער, מיט דעם האָט ער זיין בעסערן טעאַטער אַוועקגעשטעלט פאַר אַ גרויסער אינסטיטוציע אין אַמעריקע, און וואו ער האָט מיט זיין אַנסאַמבל גע־שפּילט, דאָס האָט נאָר געקענט באַווייזן איין מאָריס שוואַרץ.

אפילו גלייך ביים אָנהייב, ווען ער האָט נאָך שווער באַדאַרפט אַרבעטן אויף זיך אַליין, האָט ער שוין אין זינען געהאַט די אַנדערע אויך, דאָס האָט באלד געוויזן, אַז ניט נאָר ער אַליין באַדאַרף זיך אַנזען, נאָר אַלע, פון דעם גרעסטן ביז דעם קלענסטן, ניט נאָר אין אַקטיאַר, נאָר אין יעדע סצענע וואָס איז געווען אין דער פּיעסע, און אַ יעדער פּיצל אַדער ברעקל וואָס ס'איז געווען אויף דער בינע, מוז האָבן אַ פאַרוואָס ס'איז דאָרט, אין וויכטיק ס'איז פאַר דער גאַנצער שפּיל.

דערפאַר האָט ער פאַרדינט זיין גרויסע אַנערקענונג, וואָס ער האָט אויך פאַר דער וועלט דערמיט אַרויסגעבראַכט אַזוי פיל גוטע אַקטיאַרן.

*

**

ס'האַט שטאַרק געווירקט אויף דער פּראָפּעסיע, ווען די צייט האָט זיך גענומען בייטן. אַזוי אַרום האָט זיך איין מאָל פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מ'קען קריגן אַ טעאַטער פאַר אַ „ניקל“, און די פינף „סענט“ דאַרף מען פאַר אַפּקלינגען דעם אָפּיס, קריגט מען אַ טעאַטער.

אפילו אין יענער צייט איז מאָריס שוואַרצן אויסגעקומען זיך אָנשטרענגן גען, אַדער ווי דאָס ווערטל גייט אַרום, זיך אונטערגאַרטלען, ביז ער האָט געקענט קריגן דאָס טעאַטער וואָס ער האָט באַדאַרפט.

דאָן זיינען מענעדזשערס געזעסן אין קאַפּע ראַיאַל, און זיך געוויצלט אויף דעם חשבון, ווי גרינג ס'איז צו קריגן אַ טעאַטער. איינער האָט שמייכלענדיק אַ זאָג געטאָן:

— ווער פון אייך האָט אַן איבעריק ניקל, רופט אָפּ ריינעסיך, קריגט איר אַ טעאַטער.

— יא, ס'איז פאַראַן מער טעאַטערס, ווי בעלנים, דערפאַר איז אַזוי לייכט צו קריגן.

— ס'איז לייכטער צו כאַפּן אַ טעאַטער, ווי צו כאַפּן אַ פאַרקילונג. — האָט זיך איינער אַריינגעמישט און געלאַכט פון זיין אייגענער חכמה. האָט דאָס שוין די איבעריקע אויך אָנגעשטעקט. און אפילו אין אַזאַ צייט, האָט מאַריס שוואַרץ באַדאַרפט האַבן אַ פאַרמעגן צו נעמען דעם טעאַטער וואָס ער האָט באַדאַרפט, ווייל ער האָט שוין ניט געקענט נעמען גלאַט אַ טעאַטער, ווי אַנדערע גלאַט שפילן אַ ראלע... מיט אַזאַ טעאַטער האָט מאַריס שוואַרץ זיך ניט געקענט באַנוגעגען, פאַר זיינע גרויסע ספעקטאַקלען, זיינען אַ סך בינעס ניט געווען גרויס גענוג, ס'איז שוין ביי מאַריס שוואַרץ ניט געווען קיין פראַגע פון בלויו אויפפירן נאָך אַ פיעסע, ער האָט איצט געהאַלטן אין בויען, און האָט באַדאַרפט אַ גרויסע בינע, און דערפאַר האָט מען באַדאַרפט אַ פאַרמעגן.

אַ פּריוואַטער מענעדזשער, וואַלט זיך דאָס קיינמאָל ניט אונטערגע-
נומען, ווייל ס'האָט שוין אַ פאַר מאַל געטראָפּן ביי מאַריס שוואַרץ, אַז די אויסגאַבן זיינען ביי אים געווען גרעסער, וויפל מ'האָט געקענט אַרייננעמען, דאָס טעאַטער איז געווען איבערגעפאַקט אַ יעדער נאַכט, און מ'האָט געמוזט דערלייגן גרויסע סומעס געלט.

דאָס האָט ביי אַ פּריוואַטן מענעדזשער קיינמאָל ניט געקענט טרעפּן, האַבן זיי אמאָל געמאַכט, ווי זיי האַבן דאָס גערופּן אַ גרויסע פּראַדאַקשן וואָס מ'האָט געזען אויף דער יידישער בינע, זיינען זיי רייך געוואָרן, און דאָס האָט ביי זיי געמיינט דערגרייכונג.

ניט אַבער ביי מאַריס שוואַרץ, ער האָט זיך פאַר קיין זאַך ניט אָפּגע-
שטעלט אפילו מיט גרויסע פאַרלוסטן, ווייל ער האָט געזוכט דערגרייכונג און אַ בעסערן טעאַטער, און מער פון אַלץ צו דערציען אַ נייעם און בעסערן עולם פאַר אַזאַ טעאַטער, אין דעם איז מאַריס שוואַרץ געווען אין דער איינציקער געבליבן. אמת, ס'האָט גענומען לאַנג, ביז דער גרויסער עולם, האָט גענומען באַזוכן אַזאַ טעאַטער, און נאָך לענגער האָט מאַריס שוואַרץ, גענומען ביז ער האָט זיי געמאַכט גלויבן אין אים, אַט דאָס האָט אָפּגע-
קאַסט אַ פאַרמעגן, איז דאָס אַבער ניט געווען קיין אומזיסטיקע אַיבעט, און איך וועל זאָגן, אויך ניט קיין אַרויסגעוואָרפּן געלט, ווייל ער האָט דערמיט

א סך אייפגעטאָן, און נאָך מער דערגרייכט וואָס ער האָט געוואָלט, אָבער נאָך ניט גענוג, אויף צו האַלטן אַ יידישן קונסט־טעאַטער, אויף אַזאַ הויכער ניוואַ, און אויף אַזאַ גרויסן רייכן פאַרנעם.

אויף בעסערס, איז אַמאָל שווערער צו געווינען דעם עולם, ווי צו דעם, וואָס ער איז שוין געוואוינט, ניט אַלעמענס געשמאַק איז דער זעלבער, איבערהויפט ווען עס האַנדלט זיך וועגן קונסט, קען מען דאָס איבער נאכט ניט איבערמאַכן, דאָך האָט דאָס גענומען גיכער ווי מ'האַט זיך געריכט, און מאַריס שוואַרץ האָט שוין געהאַט זיין עולם, נאָך מער, צוגעצויגן צו זיך אַזעלכע וועלכע האָבן קיין מאָל ניט געחלומט האָבן צו טאָן מיט יידיש טעאַטער, זיי זיינען דאָס געוואָרן זיינע געשוואוירענע פאַטריאַטן.

דאָס אַלץ האָט שוין מאַריס שוואַרץ דערגרייכט, אין דער צייט ווען דער גרעסטער טייל פון דעם שטראַמיקן עולם, האָט אָנגעפילט די פאַרשייד־דענע פאַרוויילונג־טעמפלען, פון דער צווייטער עוועניו, און פון דער באַוערי, וואו יעדער האָט געפונען לויט זיין געשמאַק, זיך געזעטיקט מיט וואָס מ'האַט זיי געגעבן, און דערביי אָנגעפילט די קאַסע מיט אַ סך גאָלד. אפילו דאָן, איז מאַריס שוואַרץ, געשטאַנען פעסט ביי זיין איינגעשפאַרטקייט און דער־מיט אפשר, געפרוואווט ברעכן דעם רוקן־ביין, פון דעם איבערנאַטירלעכן שטראַם צום שונד־טעאַטער.

זיינע בעסטע מיטלען קעגן דעם אָנצונעמען, איז געווען אַז אַ יעדער פאַרשטעלונג זאָל זיין בעסער און נאָך בעסער, און מיט דעם האָט ער אפילו דערגרייכט דעם בעסערן ניט יידישן עולם, אפילו דאָס האָט שוין קיין סך ניט געהאַלפן, די צייט איז שוין געוואָרן אַזוי, אַז ס'איז שוין שווער געווען צו ענדערן.

און אפילו די צייט, איז לאַנג ניט געשטאַנען אויפן זעלבן אַרט, מיט איין מאָל, האָט זיך אַלץ וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט טעאַטער, אַזוי הויך אַ הויב געטאָן, אַז ס'איז אפילו פאַר די גרויסע פראַפּיטירנדיקע טעאַטערס געוואָרן שווער צו עקסיסטירן, די אויסגאַבן זיינען געוואָרן צוויי־פאַכיק גרויס, און אפשר נאָך גרעסער, און מיט איין מאָל האָבן זיך גענומען בייטן הענט, און אַזעלכע וועלכע האָבן געמיינט, אַז זיי ווייסן און פאַרשטייען בעסער פון די, וועלכע האָבן פריער פאַרוואַלטעט, און האָבן דאָס טעאַטער אַזוי דער־פירט, אַז אפילו מאַריס שוואַרץ, מיט זיינע קלענסטע אויפפירונגען, האָט שוין ניט געקענט דערגרייכן זיינע אויסגאַבן, האָט ער דאָך פרובירט, צו שלעפּן זיין יידישן קונסט־טעאַטער, און דאָס האָט געמיינט באַרג־אַרויף, דאָס

האָט שוין דערפירט, אַז אַן אַ בעסערן טעאָטער אין ניו-יאָרק, האָט מען שוין ניט געקענט זיין, אַזוי האָבן שוין די בעסערע אַקטיאָרן, און פּיין-שמעקער געטענהט, איז טאַקע דער יוניאַן געגאַנגען אין לעבן, וואָס ס'זאָל ניט זיין, מאַריס שוואַרצט טעאָטער מוז עקסיסטירן.

כדי דער לייענער זאָל האָבן אַ בעסערן באַגריף, וואָס פאַר אַ צייט דאָס איז געווען, און וואָס איך וויל דאָ אַרויסברענגען, ווי אַזוי אַ געוויסער מענעדזשער, האָט זיך אָנגעהויבן באַקלאַגן, אַז ער דערלייגט, מוז איך דאָ דערציילן אַ פאַקט, און פאַרוואָס מאַריס שוואַרצן איז געוואָרן שווערער.

אין דער קאַפּע ראַיאָל איז אין הינטערגרונט געווען אַ שמאַלער דורכ-גאַנג, וואו ס'האָט געפירט אין הינטערשטן צימער, וואו מ'האָט אַמאָל גע-שפּילט אַ פינאַקל. צו דער רעכטער זייט דורך דעם דורכגאַנג, איז געווען אַ גרויסע ברוינע טיר, דורך וועלכער מ'איז אַריין אין קיך.

לינקס איז מען דורכגעגאַנגען אַ גלעזערנע ציגאַר-טשעסט, אָנגעפּילט מיט ציגאַרן, און אויף אים אַ גרויסער „רעדזשיסטער“, אויף וועלכן דער קאַ-סיר האָט אָפּגעטשעקט די אַרדערס עסן וואָס די קעלנער האָבן אַרויסגע-טראָגן.

פונקט אַנטקעגן ביי דער וואַנט איז געשטאַנען אַ קליין טישל, מיט צוויי בענקלעך, דאָרט האָט מען אַלע מאָל געקענט טרעפן אַ טעאָטער מענע-דזשער זיצן און טרינקען טיי.

אַ נידעריקער, מיט אַ קיילעכדיק בייכעלע, און ווען ער איז געזעסן, האָט זיך געדאַכט אַז זיין קאַפּ ליגט אויף זיינע אַקסלען, אויף זיין פאַסאַלי-נאָז, האָט געזאָלט אַ פאַר גאַלדענע ברילן, דורך וועלכע ס'האָבן אַרויס-געקוקט אַ פאַר ברוינע שפּיציק-קלוגע אייגעלעך, און הינטער דער נאָז אַן אונטערגעשניטענע קליינע וואַנצע, וועלכע האָט אים געמאַכט אויסזען אַריסטאָקראַטיש, גערעדט האָט ער זייער שטיל, ווי ער וואָלט געווען אָנגע-שטרענגט און געהאַט אַ טבא זיך אַלע מאָל אַ קראַץ טאָן אין דער לינקער באַק, איידער ער האָט גערעדט.

ער איז אין יענער צייט געווען דער גרעסטער מענעדזשער אויף דער עוועניו, מיט יאָרן פריער געדענק איך, איז ער געווען דער מענעדזשער פון דעם „פּיפּלס"טעאָטער, וואָס האָט זיך געפונען אין דער באַוערי, און

דער סטאר איז דאָרט געווען באַריס טאַמאַשעפּסקי, און די הויפט פּרויען־
ראַליסטיין ציליע אַדלער.

ווען איך פלעג דאָרט פאַרבייגיין, האָב איך אים באַגריסט, איין מאָל האָט
ער מיך אָפּגעשטעלט, זיך אַ קראַץ געטאַן אין דער לינקער באַק און שטיל
געפרעגט :

— וואָס הערט זיך ?

— וואָס ווילט איר וויסן ?

— כ'מין, ווי אַזוי זיינען די געשעפטן אין די טעאַטערס ?

— דאָס מײן איך, דאָרפּט איר בעסער וויסן...

— זעצט אייך אַוועק.

ער האָט מיר אָנגעוויזן אויף דעם צווייטן בענקל וואָס איז געשטאַנען
אויף דער אַנדערער זייט פון טישל, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אַקעגן אים,
האָט ער אַ ביסל אַרונטערגעבויגן זיין קאַפּ און דורך די ברילן מיך צוערשט
באַטראַכט, זופּנדיק די גאַנצע צייט די טיי, ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן,
האָט ער זיך לאַנגזאַם אַרומגעקוקט, אַרויסגעצויגן פון דער קעשענע אַ
„טשעק־בוך“ אַרויסגעריסן אַ געל בלעטל און גענומען שרייבן רעדנדיק :

— איך מוז אויסבייטן אַ טשעק, ווען איך דאַרף באַצאָלן פאַר מיין טיי.

— אַזוי פיל טרינקט איר ?

— ניט מער ווי איין גלעזעלע טיי.

— צוליב דעם, בייט איר אַ טשעק ?

— איך מאַך ניט מער ווי פאַר פינף דאָלאַר, וועיטער... וואו איז ער ?

— האַלט שוין אַזוי שלעכט, אַז איר מוזט בייטן אַ טשעק, צו באַצאָלן

פאַר אַ טיי ? — איך האָב אַ שמיכל געטאַן.

— לאַכט ניט, ס'איז ניט גוט.

פאַר אַ וויילע, האָב איך אים אָנגעקוקט, אין דער צייט, האָט ער געזוכט

דעם וועיטער, האַלטנדיק דעם טשעק אין דער האַנט, האָב איך צו אים גע־
זאָגט זייער פאַרויכטיק :

— איר זענט דאָך אַלע מאָל געווען דער סטאַר־מענעדזשער, אַ יעדער

פיעסע איז ביי אייך געווען דער גרעסטער סוקסעס, און אויך די גרעסטע

קאַסע, אין וועלכן טעאַטער זעט מען היינט אַזוי פיל מענטשן, ווי מ'האַט
געזען ביי אייך ?

— יאָ, מענטשן זיינען געווען אַ סך...

— און דאָרט וואו ס'זיינען פאַראַן מענטשן.

- א סך מענטשן מיינט נאך ניט, אז ס'איז געווען א סך אין דער קאסע.
 — ווי אזוי איז דאס מעגלעך ?
 — ווען ס'וואלט ניט געווען מעגלעך, וואלט איך נאך היינט געווען
 אין טעאטער. וועיטער, בייט מיר אויס דעם טשעק.
 — איין מינוט. — האט דער וועיטער געזאגט, פארבייגייענדיק.
 — איר ווילט דעם אמת ? דעם לעצטן סעזאן האב איך דערלייגט א סך
 געלט.
 — איר ?
 — פארוואס האב איך דעם טעאטער, אוועקגעגעבן צו די באיעס ? וויל
 איך האב וואס צו ווייזן, שווארץ אויף ווייס, אז עס איז שוין ניט דאס וואס
 געווען, יא, מיט א סעזאן פריער האב איך נאך עפעס אפגעשפארט.
 דער וועיטער איז צוגעקומען, אים אויסגעביטן דעם טשעק, גענומען
 וואס אים איז געקומען, האט ער אים נאך צוגערוקט א צען סענט שטיקל,
 און ווען דער וועיטער, איז אוועק, האט ער זיך א קראץ געטאן אין דער באק,
 און זייער שטיל געזאגט :
- הונדערט און פופציק טויזנט, איז נאך ניט געווען אזוי שלעכט.
 — שלעכט ? אויף אלע טעאטערס געזאגט געווארן.
 — איצט פארגין איך זיי, אבער לעצטן סעזאן ?
 — איז ניט געווען אזוי גוט.
 — וואדען ס'איז יא געווען גוט, דערלייגט פופציק טויזנט.
 — מיט אזא גרויסן סוקסעס ?
 — סוקסעס איז געווען זייער גרויס, אבער וואס איז מיר געבליבן פון
 דעם גרויסן סוקסעס ? קוים הונדערט טויזנט, איז דאס א געשעפט ? אויב
 מ'דארף אין א סעזאן, דערלייגן פופציק טויזנט, איז עס ניט פאר מיר,
 דערפאר האב איך דאס אויפגעגעבן, זאלן זיי זיך דערמיט האלטן, אן געלט
 זאל מאַריס שווארץ שפילן טעאטער.
 — איר ווייסט, איך הויב ניט אן צו פארשטיין, פארוואס מ'האט בא-
 דארפט אזוי פיל דערלייגן.
 — וואס איז דא ניט צו פארשטיין, אלץ האט אזוי פיל ארויפגעצויגן,
 אז ס'איז געווארן א געשעפט פאר די יוניאנס.
 — איך בין זיכער, ניט פאר דער אקטיאָרן-יוניאן.
 — מיט זיי קומט מען שוין דורך, מיט די אנדערע, איז ניט אזוי פיל

דאָס אַרױפצײען, װײ דער צװאַנג צו נעמען מענטשן װײפל זײ װײלן, אײך דאַרף פאַרט נײט אַזױ פײל.

— דאַכט מײר, אַז אײר זענט געװען דער ערשטער נאַכצוגעבן.

— דעם פּרײז יאָ, אָבער נײט דײ צאַל מענטשן.

— אױב שלעכט אײז דאָס פאַר דײ אַנדערע...

— דאָס אײז „בײזנעס“, אַז דער אַנדערער טעאַטער, זאַל האָבן װײ-

נײקער אײננאַמע, און גרעסערע אױסגאַבן...

— װײבאַלד אַזױ, האָט אײר זײך אַלײן פאַרענטפערט.

— אָבער װער האָט זײך געריכט, אַז עס װעט זײן אַזױ פײל? — ער

האַט זײך אױפגעװײבן: — ס'אײז נײט גוט, ס'אײז נײט אַמאַל... אַ גוטע נאַכט.

אײך בײן געבליבן אױפן זעלבן אַרט, און אײם נאַכגעקוקט װײ ער האָט

פאַרלאָזט דעם ראַיאַל־קאַפּע, אַנגעשפאַרט אײן אַ געלן שטעקן, מײר האָט זײך

געדאַכט, אַז ער האָט אױסגעזען אַ סך קלענער... אפּשר דערפאַר װײל ער

האַט צוליב קאַנקורענץ, אַזױ הײך דערהײבן דײ פאַרלאַנגען פון דײ בײנע-

טעכנײקערס־ײוּנאַן.

אײצט האָט ער אַלץ אײבערגעלאָזט, אַז אַנדערע זאַלן זײך ראַנגלען, אױב

זײ װײלן זײן אײן פאַך.

*
**

מאַרײס שװאַרצס געשעפּט־פעאײקײטן, זײנען געװען פּונקט אַזױ גרױס, װײ זײנע קײנסטלערישע פעאײקײטן אײן שפּײלן טעאַטער, דאָך האָט ער נײט געקענט באַקעמפּן דײ צװײפּאַכיקע, אַדער נאָך מער, אױסגאַבן, װאַס דער קאַנקורענץ אײן פאַך, האָט אַרױפגעצױגן.

און װײפל מאַל ער האָט פּרױברט צו באַװײזן, אַז אונטער דײ הױכע

אױסגאַבן אײז דעם יײדישן קונסט־טעאַטער אוממעגלעך צו עקסײסטרײן, ער

קען דאָס נײט אױסהאַלטן, האָט גאַרנײט געהאַלפּן.

פאַר אַ יעדן סעזאָן, האָט זײך אײם געדאַכט, אַז ער האָט װאָו געװאונען

אַ פּונקט, װאָו ער װעט קענען פאַרגרײנגערן דײ לאַגע פון דעם יײדישן קונסט־

טעאַטער, און בײז ער האָט דאָס דערגרײכט, האָט ער זײך אַנגעשטװיסן אײן

אַ צװײטן און אַפּטמאַל נאָך אײן אַ גרעסערן עקספּענס, און בײז ער אײז פאַרטיק

געװאָרן מײט דער ערשטער אױפּפּירונג, האָט ער זײך אַפּט געכאַפּט, אַז

ס'האַט אײם אַ שטאַרקערן שטױס געטאַן אױף צורײק.

ס'איז ניט מעגלעך געווען נאכצוקומען די פארלאנגען פון דער טעכני-
 שער זייט, וועלכע האט זיך אוועקגעשטעלט ווי אן אייזערנע וואנט, און ניט
 געקענט איר רירן, ס'איז אפשר געקומען נאטירלעך, ווייל די צייט האט זיך
 געביטן, אבער פארן קונסט־טעאטער, איז דאס געווארן זייער שווער, אמת
 ווען דאס לעבן ווערט אנדערש, מוזן אויך די אומשטענדן זיך בייטן, און
 סיי די מענטשן, ווי אויך די געשעפטן גייען מיטן שטראם, אבער ס'איז ניט
 געווען גרינג פארן יידישן קונסט־טעאטער, דאס נאכצופאלגן, און פאר די
 וועלכע זיינען זייער גאנץ לעבן געווען אין פאך, איבערהויפט פאר איינעם
 וואס האט געוואלט דאס פאך דערפירן צום גרעסטן און שענסטן, איז דאס
 געווען א צוויי־פאכיקע אָנשטרענגונג, און דערפאר האט דאס געקענט צע-
 ברעכן דעם שטארקסטן מענטשן, אבער ניט מאַריס שוואַרצן, וועלכער האט
 דאס אָנגעהאלטן אזוי לאַנג ווי ער האט געקענט, ס'איז געווען נאטירלעך,
 אַז דער מענעדזשער זאל דאס אויפגעבן אין צייט, אפילו מיט הונדערט טויזנט
 דאלאר אַ סעזאָן פראָפיטן, ווייל אים האט בלוזי אינטערעסירט די קאַסע,
 און אפילו ווען ער האט דאס שוין ווי מ'זאָגט אוועקגעוואָרפן, האט ער
 נאך אַלץ געצויגן אַ געוויסע סומע, כאַטש ער איז אַלע טאַג געזעסן אין דער
 קאַפּע־ראַיאַל און געטרונקען טיי, דער ריווח איז נאך אַלץ פאַר אים ניט
 געווען גענוג, אבער ווען ער אליין וואָלט געווען אַן אַקטיאָר? וואָלט ער
 דאס אויפגעגעבן? זיכער ניט. אזוי איז זיין מיינונג געווען, אַז ס'קען שוין
 ניט טויגן, ווען מ'דאַרף זיך פאַרלאָזן אויף בענעפיטן, ער האט אויך פאַר-
 שטאַנען, אז אין דעם וועט זיך אַריינכאַפן אַ מין פּוילקייט, און דאס טעאטער
 וועט מוזן אונטערגיין, ניט נאָר דערפאַר ווייל נאך זיין מיינונג, קען מען אין
 די בענעפיטן ניט מאַכן קיין געלט, נאָר ס'שוואַכט אָפּ די קאַסע, אין דעם
 הינזיכט איז ער געווען גערעכט, פאַקטיש האט דאס שפּעטער באַוווּזן, אויך
 אין מאַריס שוואַרצס יידישן קונסט־טעאטער.

דאָ האָבן שוין אפילו די געשוואוירענע פאַטריאַטן גאַרניט געקענט
 העלפן, שולדיק אין דעם אַלעמען, איז געווען די צייט, ווי דורך אַ שטורעם,
 איז אַלץ גאַלאַפּיש אַרויפגעשוואומען, און מער פון אַלץ, די גרויסע פראַגע,
 „פּרנסה“.

פריער פון אַלץ האט אַ יעדער געוואלט דערמיט זיין פאַרזיכערט,
 אפשר מיט רעכט, אבער מ'האט זיך צוליב דעם, אַ סך מאָל פאַרשטאַפּט די
 אויערן ווען ס'איז געקומען צו מאַריס שוואַרץ, טענות, אַ בעסערן, אַ שענערן,
 און אַ ריינערן יידישן טעאטער, האָבן אַלע געוואלט האָבן, אבער פריער פון

אלץ האט אלעמען אינטערעסירט, די הויפט-זאך, צי קען מען מאכן א לעבן? אט די פראגע איז געשטאנען פריער פון אלץ, אידעאלזיזם האט מען גענוי-מען אַרונטערוואַרפן הינטערן טיש, ווייל א יעדער האט געוואלט האבן מער אויפן טיש, און צוליב דעם, זיינען אלע טעאטערס אַרומגערינגלט געוואָרן מיט גרויסע אויסגאַבן, און מאַריס שוואַרץ, מער פון אלעמען.

וואַלט זיך דערביי דאָס אָפגעשטעלט, וואַלט מען נאָך אפשר געקענט זשיפען, איז עס וואָס אַ יאָר געוואָרן שווערער און שווערער, ביז ס'איז שוין געוואָרן אזוי שווער, אז ס'האַבן גענומען אַוועקפאַלן טעאטערס, דאָך האָט מאַריס שוואַרץ זיך ניט אָפגעשטעלט, אזוי לאַנג ווי ס'איז אים מעגלעך גע-ווען זיין טעאטער אָנצוהאַלטן.

מאַריס שוואַרץ האָט מיט זיין עקשנות זייער אַ סך דורכגעבראַכן, און צוליב דעם אפשר, געקענט באַווייזן די גרויסע דערפאַלגן, וואָס ער האָט געהאַט, און מיט זיין גאַנצער גרויסקייט האָט מען דאָך מער ווי איין סעזאָן אַ פיעסע ניט געקענט שפּילן, אַ סך מאָל אפילו ניט אזוי פּיל, מיט דער אויסנאַמע דאַכט מיר, פון „יאָשע קאַלב“. צום צווייטן סעזאָן, האָט מען שוין געמוזט האָבן אַ נייע פיעסע, האָט דאָס געמיינט אַ נייער, גרויסער אינ-וועסטמענט דאַרף דאָ אויך ניט פאַרגעסן ווערן, אז יידיש טעאטער, ווערט בלויז געשפּילט פאַר יידן.

אויב דאָס איז ניט געווען גענוג, איז אין די לעצטע יאָרן צוגעקומען נאָך אַ גרעסערע פּראָבלעם, איבערהויפט פאַרן קונסט-טעאטער, דערמיט וואָס ס'האַט גענומען אויספעלן, ניט גלאַט אַ פיעסע, נאָר טאַקע פון די גוטע און בעסערע פיעסן, דערצו האָבן גענומען אַוועקפאַלן די בעסערע כוחות, אין וועלכע דער יידישער קונסט-טעאטער, האָט זיך שוין כמעט ניט גע-קענט באַגיין, און קיין אַנדערע זיינען ניט צוגעקומען, איז אפילו מיט אלע אַנשטרענגונגען, האָט דער יידישער קונסט-טעאטער זיך גענומען גליטשן באַרג אַראָפּ, דאָך האָט מאַריס שוואַרץ זיך ניט געוואַלט אונטערגעבן, זיין טיפּער גלויבן אין זיך, אין זיין איבערנאַטירלעכער עקשנות האָט קיינער ניט געקענט ברעכן, אפילו ניט די צייט, און דערפאַר איז ער פאַרבליבן דער גרויסער, אויב ניט דער גרעסטער מאַריס שוואַרץ.

די וועלכע האָבן יאָרן-לאַנג געהאַלטן אָפן זייערע אויגן, אויפן יידישן טעאטער, האָבן קיינמאַל ניט געזען, די באַשרענקטקייט פון דעם יידישן טעאטער-גייענדיקן עולם, וועלכער איז וואָס אַ יאָר געוואָרן ווייניקער און ווייניקער, אפילו אין מאַריס שוואַרץ קונסט-טעאטער.

ביי די אומות-העולם איז דאס קיינמאל ניט געווען, פארוואס? ווייל צו זיי קומט מען פון פארשיידענע פעלקער, וועלכע ציילן זיך אין זיבעציק לשונות, גייט מען אין ענגלישן טעאטער.

ביי זיך אין דער היים רעדן זיי וואס פאר א לשון זיי ווילן, אבער אין ענגלישן טעאטער גייט מען, ניט נאר די יוגנט, נאר אלע אנדערע. אנדערש איז עס אין יידישן טעאטער, דער יונגער דור האט אויפגעהערט צו קומען, און דער עלטערער דור, קען שוין אליין ניט קומען אין יידישן טעאטער.

פאר א ביישפיל וויל איך דא ברענגען דעם גרויסן אקטיאר פון זיין צייט, דיוויד ווארפיעלד, וועלכער איז געווען פאררעכנט פאר דעם גרעסטן און בעסטן כאראקטער-אקטיאר אויף דער ענגלישער בינע, און מער ווי פיר פיעסן, האט ער אין זיין רעפערטואר ניט געהאט, און מיט די פיר פיעסן האט ער אפגעשפילט זיין גאנץ לעבן, ווען ער איז געשטארבן איז ער אלט געווען מער ווי 85 יאר, און האט איבערגעלאזט א גרויס פארמעגן, די פיר פיעסן זיינען געווען „דער מוזיק-מייסטער“, „דער אקשעניר“, „דער צוריק-קער פון פיטער גרים“, און זיין לעצטע פיעסע איז געווען „שיילאק“. די ערשטע פיעסע, האט ער געשפילט 18 יאר.

ער אליין האט דאס מיר דערציילט ווען איך בין מיט אים געווען אין זייער לעצטער פיעסע, אין יאר 1922.

אין א סך ווייניקער יארן האט מאַריס שוואַרץ אויפגעפירט הונדערט און פופציק פיעסן, און פון די גרעסטע און בעסטע דראַמאַטורגן ווי איבסען, אַנדערעיעוו, גאַרקי, הויפטמאַן, זשולאַווסקי, טאַלסטאָי, טשעכאַוו, סטרינבערג, מאָליער, פשיבישעווסקי, ראָלאַנד, שיללער און שעקספיר. ווי אויך פון די יידישע גדולים: אש, אַנסקי, פּרץ, דימאַוו, גאַלדפּאַדען, גאַרדין, הירשביין, ליבין, קאַברין, שלום-עליכם, שניאור און אַנדערע.

מאַריס שוואַרץ איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט אַ סך איינגע-שטעלט אַרויסצוברענגען פאַר דער וועלט פּאַלגנדע אומבאַקאַנטע שרייבער, אויף דעם געביט פון דראַמאַטורגן, ווי ארי איבן זעב, בימקא, בערקאָוויטש, גאַטעספּעלד, גילבער, ליפשיץ, לייזויק, נאַדיר, סעקלער, פּרעגער, צייטלין, ראָזענפּעלד, רעסלער און אַ סך אַנדערע, וועלכע האָבן זיך מיט דער צייט אויסגעשעפּט, און אפילו צוליב דעם, האָט זיך מאַריס שוואַרץ, ניט אָפּגע-שטעלט, וועלנדיק נאָך אַלץ אָנהאַלטן דעם יידישן קונסט-טעאטער. האָט ער געמוזט אָנהויבן צו שעפּן זיין רעפערטואַר פון אַ גאַנץ נייעם קוואַל, וועלכער האָט געמוזט זיין אַ ריין סטיליזירטער, און אויך ניט פון אַבי וועמען, אַדער

אבי וואָס, ווייל ס'האָט באַדאַרפט זיין צוגעפאַסט פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער, און אויך פאַר מאַריס שוואַרצעס גרויסן פאַרנעם, ס'האָט געמוזט זיין ליטעראַר־ריש און קינסטלעריש ווערטפול, אויפצופירן אַזעלכע פיעסן וואָלגערן זיך ניט אין די גאַסן, און מ'דאַרף זיי זוכן.

*
**

איידער איך וועל צוקומען דאַרט וואו מאַריס שוואַרץ האָט געזוכט און טאַקע געפונען, מוז איך מיך דאָ אָפּשטעלן און פרעגן די וועלכע לעבן נאָך מיט דער פאַרגאַנגענהייט און זיי מיינען אַז די וועלט האָט זיך אויפגעהערט צו דרייען.

וועלכער שרייבער ווייס ניט היינטיקע צייטן, ווי שווער ס'איז צו פאַרקויפן אַ יידישן בוך? ניט נאָר היינט, ס'איז שוין אַ שיינע עטלעכע יאָר, און פון היינט איז שוין אָפּגערעדט, מעג דער בוך אַרויסקומען פון דעם גרעסטן און בעסטן שרייבער, אויב אין יידיש איז דער בוך פאַרמשפּט צו פוילן אין אַ קעלער, מיר זיינען שוין אפילו צוגעקומען צו דער מדרגה, וואו אַ יידישער בוך־געשעפט שעמט זיך צו האַלטן אַ יידישן בוך אין זיין פענצטער.

וועלכער טאַרקוואַמאָדע איז דאָ אויפגעשטאַנען, און אַרויסגעגעבן די גיזרה, אַז אַלע יידישע ביכער מוזן אַרויסגענומען ווערן? און וויבאַלד אַזוי, ווי קען מען זיי פאַרקויפן? דערפאַר איז גאַרניט קיין וואונדער, וואָס ס'איז געלונגען מאַריס שוואַרצן צו באַווייזן דעם מחבר פון די ווערק, וואָס ס'מיינט פאַר אים צו דראַמאַטיזירן און אויפפירן זיי אין זיין יידישן קונסט־טעאַטער, ווי, יאַשע קאַלב, ברידער אַשכנזי, פאַמיליע קאַרנאַוסקי און אַנדערע פון זיינע שריפטן.

י. י. זינגער האָט דאָס פאַרשטאַנען, ער האָט געוויס געהאַט אַ ווייטן קוק, און געזען ווי ווייט יידישע ביכער קענען גיין, און דערפאַר האָט ער מיט מאַריס שוואַרצן, אָפּגעמאַכט אַז ער זאָל זיי דראַמאַטיזירן, און זיי אויפ־פירן, ניט נאָר איז דער מחבר געוואָרן גרויס און באַרימט, נאָר טאַקע פאַרמעגלעך אויך, און אפילו פאַר זיין בעסטן ווערק, וואו און ביי וועמען וואָלט ער אָפּגענומען אַזוי פיל האַנאַראַר? אפילו די רייכסטע יידישע צייטונג איז דער וועלט, וואָלט אים אַזוי פיל ניט געקענט באַצאָלן, דאָ אָבער האָט ער געהאַט די בעסטע געלעגנהייט, אַלע נאַכט ווען מ'האַט געשפּילט,

מאָריס שוואַרץ אַלס דער נעשטווער רבי

האַבן טויזנטער מענטשן געזען זיין שאַפונג, ער האָט גוט געקראָגן באַצאָלט, און זיין נאָמען אַלס שרייבער איז געוואָרן אַ סך גרעסער ווי ער האָט זיך אַמאָל פאַרגעשטעלט.

ווען דער זעלבער מחבר, וועלכער איז געווען איינער פון די גאָר גוטע שרייבער, וואָלט זיך פאַרלאָזט, ביז ער וועט פאַרקויפן טויזנטער ביכער,

וואָלט ער זיכער קיינמאָל ניט דערלעבט צו אַזאַ גרויסקייט, איז וועמען קומט דער דאַנק? ניט קיין אַנדערן ווי מאַריס שוואַרצן.

דאָ האָב איך באַווייזן, וואָס די פּאַלגנדיקע האָבן זיך אויסגעדריקט וועגן יאַשע קאַלב, ווען זיי האָבן דאָס געזען שפּילן אין יידישן קונסט־טעאַטער.

„מיר קענען ניט געפינען גענוג ווערטער אויסצודריקן אונדזער באַגייסט־טערונג פאַר אייער שפּילן און קינסטלעכע אויפפירונג. פאַר אונדז איז דאָס געווען אַן אומפאַרגעסלעכער אָונט.“

נאָעל קאָוואַרד, לינן פּאַנטיין, אַלפרעד לאַנט, דזשעד הערריס.

„איך באַטראַכט דאָס אַלס דער גרעסטער און נאָבלסטער אויפטו פונעם אַמעריקאַנער טעאַטער.“
עדי קענטאָר

„אייער אויפפירונג פון אַזאַ שפּיל ברענגט נייע שענקייט און שטאַלץ צום טעאַטער.“
פעני הוירסט

„מ'דאַרף ניט זוכן אין עדיטאָריעל קאָלומס וועגן אַ פּיעסע. „יאַשע קאַלב“ איז ניט קיין פּיעסע. ס'איז אַ געשעעניש, אַן אמת גרויסע געשעעניש אין דער געשיכטע פונעם אַמעריקאַנער טעאַטער, ס'איז דאָ בלויז לויב־גע־זאַנגען פאַר דער דראַמע. י. דזשיי. זינגער האָט געשריבן אַ מעכטיקע נאָ־וועלע און מאַריס שוואַרץ האָט געבראַכט זיין גרעסטן סוקסעס אין איבער־זעצן זינגערס נאָוועלע אינעם דיאַלעקט פאַר דער בינע, נאָך מער, ער האָט אונדז געגעבן די שענסטע שפּיל וואָס דער טעאַטער האָט געזען פאַר פּילע יאָרן.“

„די פּיעסע און אויפפירונג איז אַזוי פיין און רייצנד ווי אירגענד וואָס די מאַסקווער קונסט־טעאַטער שפּילער האָבן ווען עס איז אויפגעפירט.“
דיוויד וואַרפּיעלד

„נאָכדעם ווי כ'האַב געזען אייער פאַרשטעלונג לעצטן אָונט, בין איך גליקלעך צו זאָגן אַז ס'פרייט מיך וואָס איך בין אַ יידישע און כ'בין שטאַלץ מיט אייך.“
סאַפּיע טאַקער

„אייער אויפפירונג איז גרויסאַרטיק, ס'איז הערלעך און רייצנד, איך רעקאָמענדיר דאָס צו יעדן איינעם.“
עדוואַרד דזשי. ראַבינסאָן.

„אַ זייער אינטערעסאַנטע שפּיל...“
מרס. איראַעל זאַנגוויל

„כ'קען איך גאר אזויפיל ניט דאנקען פארן פארגעניגן וואס איר האט מיר פארשאפט מיט אייער איינלאדן מיך צו זען „יאשע קאלב“.
די בלעטער פון יידישן פאלקלאך זיינען אלע מאל פארכאפנד, און ווען די כאראקטערן ווערן לעבעדיק אזוי ווי איר האט זיי טוקסעספול פארגע-
שטעלט, איז דאס געווען הארץ-רירנד.

מיין קינדערשער יידיש, וועלכער איז געווען אומבארירט פיל יארן איז צוריקגעמען צו מיר, און ווי איך בין דורכגעזעסן די פארשטעלונג האט מיין הארץ געהאלטן אין איין איבערזאגן — דאס איז מיינס — דאס זיינען מיינע מענטשן“.

ראביי אלבערט מ. שולמאן

„זיצנדיק אין טעאטער באצויבערט קוקנדיק אויף דער וואונדערבאר שיינער און הערלעכער שפיל פון „יאשע קאלב“, האב איך געטראכט: — ווער וואגט דאס צו זאגן אז ס'איז שוין מער ניטא קיין יידיש טעאטער?“
בערטא קאליש

„יאשע קאלב' איז די שענסטע און קאלירפולסטע אויפפירונג וואס ניו-יארק האט ווען געזען אין אירגענד וועלכער שפראך אין א לאנגער צייט, מ'קען די אויפפירונג בלויז פארגלייכן מיט מאקס ריינהארטס און דיוויד בעלאסקאס אויפפירונגען“.

מאריס געסמ

„יאשע קאלב' איז אן אמת מעכטיקע און שיינע דערציילונג אין קא-
לירפולן סטיל, אריינגעמענדיק דעם גאנצן פארנעם פון טעאטער. מר. שווארץ ווייסט ווי אזוי אויפצופירן א טעאטער-שפיל, זיין פובליקום ווערט אינגאנצן באהערשט“.

ברוקס אטקינסאן

„גרויסארטיק, שטארק דראמאטיש, אומבאשרייבלעך קרעפטיק“.

א.ב. קאהאן

„די ארטיסטישע דערגרייכונג קען גאר אזוי פיל ניט געלויבט ווערן“.

וויליאם עדלין

מיט דער אויסנאמע פון די לעצטע צוויי אפשר... ווייל אין גאנצן זיכער בין איך ניט, ווער פון די אנדערע וואס איך האב דא אויסגערעכנט וואלט ווען אמאל געלייענט דעם בוך „יאשע קאלב“, איבערהויפט אין יידיש? וואלט זיך ווער פון זיי אזוי ווארעם און הארציק אפגערופן ווען ניט דורך מאריס שווארצן, פראכטפולע גרויסע קינסטלערישע אויפפירונג? און ווי זאגט מען,

מאַריס שוואַרץ איז פאַמיליע קאַרנאַזוסקי

מיטן עסן קומט דער אָפּעטיט, האָט מאָריס שוואַרץ פּרובירט מיט אַנדערע שרייבער דאָס זעלבע, ליידער האָט זיך דאָס ניט איינגעגעבן, געוויס איז דאָס ניט געווען זיין שולד, ווייל ניט אַלע ראַמאַנען לאָזן זיך דראַמאַטיזירן, ניט אַלע ראַמאַנען פאַרמאָגן אַ אינטערעסאַנטן אינהאַלט, אַז ס'זאָל נעמען דעם עולם, און ניט אַלע ראַמאַנען פאַרמאָגן דעם דראַמאַטישן פאַרכאַפּנדן אינטערעס, אַז דער עולם זאָל ווערן פאַרכאַפּט.

איין זאַך איז אָבער זיכער, אַז מאָריס שוואַרץ האָט פּרובירט, און צו דער זעלבער צייט, אויך געגעבן די וועלכע ער האָט פאַרשטאַנען, אַז מ'וועט זיך רעכענען מיט זיי, און אויב דער עולם האָט דאָס ניט געוואָלט, איז דאָס זיכער ניט געווען זיין שולד, פאַרקערט ס'האָט אים שטאַרק פאַרדראָסן, ווייל אים איז אויסגעקומען אַלע מאָל אַ סך איינצושטעלן.

האַבן דאָס אַנדערע פאַר אים, געוואָגט צו טאָן? געפינט זיך אפילו איינער, וואָס קען ווייזן, ווער פון די אַמאָליקע גרויסע, האָבן אפילו צו זיך צוגעלאָזט אַזאַ שרייבער? ווער שמועסט נאָך עפעס טאָן פאַר אים, נו, און איצט נאָך 50 יאָר, ווען איך האָב מאָריס שוואַרצן געזען צום ערשטן מאָל אויף דער בינע, קען איך מאַכן אַ סך-הכל, אַז ער האָט געהאַלטן וואָרט, יא, ער האָט אַלע דריי איבערגעיאָגט, ניט נאָר קינסטלעריש, נאָר אפילו וועלטלעך, און ס'איז פאַראַן אַ פאַרוואָס.

פונקט ווי מ'קען ניט אַפלייקענען די וועלט-באַרימטע קינסטלער, פון אַלע אַנדערע געביטן מיינענדיק מאלער, שרייבער, סקולפּטאָרס, א.א.וו. אַזוי אויך קען מען ניט אַפלייקענען, די גרעסטע דריי יידישע אַקטיאָרן פון דער יידישער בינע, ווי יעקב פ. אַדלער, דייוויד קעסלעך און באָריס טאָמאַשעווסקי. איך דערמאָן זייערע נעמען מיטן גרעסטן רעספעקט, וויל איך בלויז אַנווייזן וואָס איך האָב אַליין געזען און געהערט, און פאַרוואָס מאָריס שוואַרץ שטייט ביי מיר העכער פון אַלע, אמת אין זייער צייט, זיינען זיי געווען גוטע אַקטיאָרן, אויב ס'געפינען זיך אַזעלכע, וועלכע גלויבן אַז זיי זיינען געווען קינסטלער, לאָז איך אַן אַפענע טיר פאַר אַ דעבאַטע. ווייל איך פאַרשטיי אַז אַ גוטער אַקטיאָר, מיינט נאָך ניט אַז ער איז אַ קינסטלער, אַזעלכע זיינען פאַראַן געציילטע אין אַ יעדער פּראַפעסיע, און זיי באַווייזן זיך אויף דער וועלט זייער זעלטן און מוזן באַזיצן זייער אַ סך מעלות, און דאָס האָב איך נאָר געזען אין מאָריס שוואַרץ.

ברידער אשכנזי, פון י. זינגער. — סעמינעל גאלדעמבורג, מאָרט שוואַרץ און די טרופע פון ייִדישן קונסט־טעאַטער.

די גרויסע דריי

אונטערשטרייך איך דאָ, אַז איך קריטיקיר ניט קיינעם, איך גיי מאַכן בלויז פאַרגלייכונגען, ווי אַזוי איך האָב זיי געזען, צוערשט אין „פּיפּלס“ טעאַטער, אויף דער באַזערי, אין אַ סעזאָן שפּעטער, אין דעם „דויע“ טעאַטער, אויף דער 14טער גאַס, דעם נשיהגדול יעקב פ. אַדלער. שוין אַלט, ער האָט שוין מער געקרקצט, ווי גערעדט, איז וואָס האָב איך שוין פון אים געקענט דערוואַרטן, ער איז דאָך שוין געגאַנגען פון דעם יאַריד... האָב איך אים נאָך געזען שפּילן, אַ בחורל פון אַ 17 יאַר, אין דער פּיעסע: דער מטורף.“ איז למך אין „ווילדן מענטש“, איז נאָך אַ סך יינגער, ווייל ער שפּילט זיך נאָך מיט קאַרטינקעלעך.

וואָס איז געווען דער תּירוץ, ער האָט אָנגעהויבן שפּילן טעאַטער, ווען ער איז שוין געווען אַ מאַן פון אַ יאַר 36, שטעלט זיך טאַקע די פּראַגע, וואו האָט ער געלערנט? ער האָט זיך אַפּילו ניט געקענט באַרימען, אַז ער האָט אַמאָל געוונגען ביי אַ חזן, איז פון וואָנען האָט ער גענומען דאָס וויסן? וואָס רעזשי איז, וואָס ס'איז גוט, און וואָס ס'איז שלעכט? דאָ איז געווען דער תּירוץ, ער האָט געהאַט שכל, געווען דער אונטערנעמער, און אויב מ'איז אַליין דער דירעקטאָר, מעג מען שוין אַלץ, און מען קען שוין מער און בעסער אַפּילו פון אַ קענער... מיין מיינונג איז אַלע מאָל געווען, אַז זיין גרויסקייט האָט זיך גענומען פון דעם, וואָס דער עולם האָט זייער ווייניק פאַרשטאַנען, און ער האָט דאָס געוואוסט ווי אַזוי אויסצונוצן.

אין וויפּל פּיעסן איך האָב אים געזען, האָט זיך מיר אַלע מאָל גע- דאַכט, אַז ער שפּילט מער מיט חכמה, ווי מיט אמתן טאַלאַנט... אים האָט אַ סך אַרויסגעהאַלפּן זיינע פיזישע מעלות, נאָר ער האָט דאָס פאַרמאָגט, און מיט דעם האָט ער זיין עולם באַצויבערט.

! זיין ווייסער קאַפּ האָר, וועלכער האָט זיך שוין געשיטערט, איבער דעם שוין אַ ביסל פאַרגעלטן הדרת־פּנים, און געמאַכט זיין אַ ביסל בערגליקע נאָז, ווי אַ מאַיעסטעטישער אַדלער אַרויסקוקן, האָט אים גע- געבן אַ סך חן, צו זיינע פולע ליפּן, וועלכע האָבן נאָך אויף דער עלטער געברענט מיט טיפּער ליידנשאַפט, אויך איז זייער מייעסטעטיש אין זיין גאַנצן אויסזען האָט זיין פּערזענלעכקייט פאַרמאָגט אַ גרויסע קראַפט פאַרן עולם, דערצו האָט ער פאַרמאָגט אַן איבערנאַטירלעכן קרעכץ, וועלכער

האָט שטענדיק אָפּעלירט, זיין מעלאַדראַמאַטיש שפּילן מיט די לאַנגע פּאָוון אויסגעצויגן ווי דער יידישער גלות, באַגלייט פון אַ סטרונוע-אינסטרומענט, וועלכער האָט געשפּילט אַ רוסישע מעלאָדיע, אויפן מיסטעריעזן באַפעל פון זיין האַנט, מיט וועלכער ער האָט לאַנגזאַם זיך געצויגן ביים לאַץ פון רעקל, אָדער פּרינץ אַלבערט וואָס ער האָט אָפּט געטראָגן, דער עולם האָט דאָס קיינמאַל ניט באַמערקט, אפשר דערפאַר האָט דאָס אַזוי אָפּע-לירט צו זיי, ער איז ווירקלעך מיט די מעטאָדן אַריינגעקראַכן אין זייערע הערצער, וויסנדיק און פאַרשטייענדיק וואו ער צילט.

דאָך האָט אים דער עולם אַלע יאָרן באַלוינט מיט אַנערקענונג און ליבע, כמעט אין אַלע זיינע קרוין-ראַלן האָב איך אים געזען און מיר האָט זיך אַלע מאַל געדאַכט, אַז ער איז דער זעלבער, בלויז די באַרד איז גע-ווען אַן אַנדערע, און אַ סך ראַלן, האָבן אים שוין אין גאַנצן ניט געפאַסט, שוין געווען צו אַלט פאַר זיי.

קינסטלעריש, האָט אים מאַריס שוואַרץ איבערגעיאַגט, אין פאַרגלייך מיט דער צייט, איז פאַר יעקב פ. אַדלער, געווען אַ סך אַ בעסערע, פאַרוואָס האָט ער דאָס ניט אויסגענוצט פאַר אַ בעסערן טעאַטער? דער סוף, ער האָט פאַרענדיקט מיטן פרעמדן.

*

**

נומער צוויי, וואָלט לויט דער מיינונג פון אַ סך, באַדאַרפט זיין נומער איינס, כאַטש ער האָט געמאַכט מיט זיין אויסזען דעם איינדרוק פון דעם אַמעריקאַנער געשעפטסמאַן, טראַגנדיק אַ שוואַרצע דוירבי, אַ קאַנסערוואַ-טיוון אַנצוג, הויך און פעסט, אַ הונדערט פּראָצענטיקער פּרימיטיווער מענטש, אַלע מאַל נאָר גערעדט ענגליש, ער, מער ווי די אַנדערע איז געווען דער גוטער קערנדיקער נאַטירלעכער אַקטיאָר, דאָס איז געווען דייוויד קעסלער.

כאַטש אַ סך מאַל האָט מען ניט פאַרשטאַנען וואָס ער האָט גערעדט, דאָך איז ער געווען אַ בריווידער גרויסער טאַלאַנט, אויך נאָר דאָן, ווען ער האָט געוואָלט שפּילן, פונדעסטוועגן האָט מען אויף אים געקענט זאָגן, אַז ער איז אַ נאַטירלעכער בריליאַנט, נאָר ניט געשליפן, און דאָס האָט מען גלייך דערקענט אין זיין שפּילן די ראַלן וועלכע ער האָט ליב געהאַט, און געוואָלט שפּילן.

פון דעם ערשטן, איז ער זיכער געווען קינסטלעריש מער אויסגע- האלטן, דערצו האָט ער פאַרמאָגט אַ גרויסע שטימע, און געקענט גוט זינגען, אויך אַ וואונדערבאַרן אויער פאַר מוזיק, און גיך אויפגעכאַפט וואַרט- קלאַנגען, און דאָס האָט אים פיל מאָל גערווירט, ווי אַזוי דער וואָס איז געווען מיט אים אויף דער בינע, האָט גערעדט, אָדער געזונגען, דאָס האָט מען גלייך דערקענט אויף אים, ער האָט באַלד פאַרדרייט זיין ברייטע נאָז, און האָט שוין ניט געקענט וואַרטן, האָבן זיך געמעגט געפינען הונד- דערטער מענטשן אויף דער בינע, האָט ער אויפן „פאַלצעט“ גענומען אונד- טערברומען, „הערט נאָר ווי ער רעדט, וואָס איז דאָס פאַר אַ זינגען?“ און גלייך דערביי פאַרדרייט יענעמס נאָמען, האָט איינער זיך גערופן בלום, האָט ער באַלד אַ זאָג געטאָן: „בלומעניו, מיט אַזאַ זינגען וואָלט בעסער געפאַסט זיך צו רופן רעטעך.

קיינ גרויסער אומגליק וואָלט דאָס ניט געווען, נאָר ווי אַזוי ער האָט דאָס געזאָגט, איז ביי דעם באַטרעפנדן דאָס האַרץ שיעור איינגעפאַלן, און ווי גיך דאָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן איבער דער עוועניו, און די קאַלעגן שוישפילער האָבן דאָס צעבלאָזן אין דער קאַפּע, און נאָך מער אין דער אַקטיאָרן-יוניאָן, דאָס אַלץ איז צוגעשריבן געוואָרן צו זיין פּרימיווקייט, און זיין גרעסטער חסרון איז געווען, וואָס ער איז אָפט געווען אין אַ שלעכט- טער שטימונג, צו שפּילן, האָט ער דערפאַר זייער אָפט חוזק געמאַכט.

ס'איז אַ סברא אַז דער גרויסער מאַריס שוואַרץ, אַזוי האָבן אַקטיאָרן דערציילט, האָט פון אים אַ סך געירשנט... פאַרשטייט זיך אַז ניט פון דער גוטער זייט, וואָס ער האָט פאַרמאָגט אין אַ גרויסער מאַס, ווען ער האָט געוואָלט.

און ווען איך האָב דאָס געהערט, האָט עס מיך שטאַרק געוואונדערט, ווייל איך האָב שוין מאַריס שוואַרצן געהאַלטן פאַר אַ מער מאַדערנעם, מער אינטעליגענט, אַזוי צו האַנדלען, ער האָט דאָך יאָ באַדאַרפט פאַרשטיין אַז אַקטיאָרן האָבן געפילן, ווער נאָך אַזוי פיל האָט געוואוסט, ווי דאָס טוט וויי? ... ס'האָט זיך עפעס ניט געלייגט אויפן שכל אַז ער באַהאַנדלט אַזוי אַקטיאָרן.

אויך דייוויד קעסלערן האָב איך געזען שפּילן אין זיינע בעסטע ראָלן, אַ פאַר פון זיי קען איך נאָך ביי דעם היינטיקן טאַג ניט פאַרגעסן, די סצענע פון דריטן אַקט אין „גאַט פון נקמה“, פון שלום אַש. אין דער סצענע פון

צווייטע אָקט, אין „שלמהקע שאַרלאַטאַן“, פון יעקב גאַרדין. ווער ס'האַט דייוויד קעסלערן געזען בלויז די צוויי סצענעס אָפּשפּילן, האָט אים געמוזט צורעכענען צו די גרעסטע קינסטלער, וואָס מיר האָבן אין יידישע טעאַטער פאַרמאָגט, האָט ער נאָר געוואָלט, האָט ער אַלעמען באַגייסטערט אין וועל-כער פּיעסע ער האָט געשפּילט, איבערהויפּט אין די לעצטע צוויי וואָס איך האָב דאָ דערמאָנט, ער איז אין די ראַלן געווען אַזוי נאַטירלעך גוט, אַז ער האָט מיך אַזוי באַגייסטערט, און וועמען איך האָב שוין נאָך אים געזען שפּילן די זעלבע ראַלן, איז ניט געווען קיין גלייכן צו אים, אפילו רודאָלף שילדקרויט, וועלכער איז געווען אַ זייער גוטער אַקטיאָר.

ווען איז פאַרגאַנגען דער אַפעטיט פון זיין בעסטער פאַרשטעלונג, ווען ער איז אַרויסגעקומען פאַרן פאַרהאַנג און גענומען רעדן פאַרן עולם, אַזאַ צוזאַמענמיש פון ווערטער מיט געדאַנקען, וועלכע האָבן זיך ניט געקלעפט, האָב איך קיינמאַל ניט געהערט אין אַ צווייטן טעאַטער, ניט מ'האַט גע-וואוסט וואָס ער האָט געזאָגט, און נאָך ווייניקער פאַרשטאַנען וואָס ער האָט געוואָלט, אָבער פון זיין שפּילן, בין איך ניט איין מאַל אַוועק אַזוי באַ-גייסטערט, אַז איך האָב אים לאַנג ניט געקענט פאַרגעסן.

ביז איך בין געקומען צו דייוויד קעסלערס ערן-אַוונט, האָט ער געשפּילט „לראי דער עלפטער“, פון וויליאַם שעקספּיר. בין איך אַוועק פון טעאַטער מיט דער זעלבער מיינונג וועגן אים, ווי וועגן יעקב פ. אַדלער אין „שיילאַק“. און באַריס טאַמאַשעווסקי אין „האַמלעט“, פון זעלבן מחבר.

דייוויד קעסלער האָט זייער אָפט געפרואווט שפּילן אַ בעסערע פּיעסע, ווען ער האָט נאָר געהאַט די געלעגנהייט, און איז געווען פאַרשטענדלעך און זייער גוט, דאָ האָט עפעס ניט געשטימט זיין פּרימיטיווע האַנדלונג, ניט צו די אַקטיאָרן, און אויך ניט צו זיינע פּריינד.

אין אַ בריוו וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָב איך געלייענט גאָר עפעס אַנדערש, וואָס קאַלעגן אַקטיאָרן האָבן מיר שוין לאַנג דערציילט אַזעלכע וואָס זיינען מיט אים געווען פאַר אַ סך יאָרן, און אַנגעגעבן פאַקטן, פּערזענלעך האָב איך נאָר געקענט צוויי פון זיינע קינדער, דאָס איז געווען זיין שטיף-זון מאַקס ווילנער, וועלכער איז אויך געווען זיין מענעדזשער, און זיין טאַכטער איידע קעסלער, וועלכע איז געווען פאַרהייראַט צו דעם פּאַעט מלך עוזר, און די לעצטע צייט געוואוינט אין לייקוואוד. איר גע-דענק איך נאָך, ווען זי האָט געשפּילט מיט יעקב פ. אַדלער אין דעם טעאַ-

טער אויף דער 14טער גאס, דאָס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, ווען ער האָט אפילו נישט געקענט שטימען מיט זיין זון, און איז אַרויס פון זיין טעאַטער, ווערנדיק אַ נע־ונדניק אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן. ער האָט דאָך יאָ פאַרמאָגט, וואָס אַ קינסטלער דאַרף האָבן, אַ גרויסע שטימע צום זינגען, אַ סך טאַלאַנט צו שפּילן טעאַטער, און ווי פּרימיטיוו ער איז געווען, האָט ער אויך פאַרמאָגט אַ וואונדערבאַרן געשמאַק פאַר אַ בעסערער פּיעסע און מענטשלעך שפּילן, אַ נאַטירלעכן פאַרשטאַנד צו בע־סערס און שענערס, ער איז מיט אַלע פעלערן געווען באַרעכטיקט צו ווערן פאַררעכנט אין דער ריי פון ערשטע קלאַסישע קינסטלער, ליידער אָבער האָט ער דאָס נישט געהאַט אַ סך מאָל וואו אַרויסצוברענגען. שפּילנדיק די לעצטע פאַרשטעלונגען אין ליריק טעאַטער, איז ער קראַנק געוואָרן, פון דאָרט האָט מען אים צוגענומען אין שפּיטאַל וואו ער איז גע־שטאַרבן, און פונקט ווי אַלע אַקטיאָרן, גאַרנישט איבערגעלאָזט.

**

נומער דריי איז שוין געווען גאַנץ אַנדערש, ס'וועט נישט זיין איבער־טריבן, ווען איך וועל אים אַנרופן דער אַריסטאָקראַט פון די דריי, ער איז געווען אַ שיינער מאַנספּאַרשוינ, פון מיטעלן וואוקס, און זיין צילינדער־הוט וואָס ער האָט אַלעמאַל געטראָגן, האָט ער זיך אויסגעגליכן מיט די אַנדערע, אַ שיינ געקרייזלטן קאַפּ קוטשעראַווע ברוינע האַר, פון אונטער זיין ווייסן שטערן, האָט אַרויסגעשיינט אַ פאַר טיפע פאַרחלומטע אויגן, גערויכערט קרומע ציגאַרן, „קראַגס“, האָט מען זיי גערופן, אַלע מאָל געווען שיינ אויסגעפּוצט, נאָך דער לעצטער מאַדע, אַלץ האָט געמוזט זיין פון איין קאַליר, אפילו זיינע שידן וואָס ער האָט געטראָגן, האָבן געמוזט זיין פון דעם זעלבן שטאַף וואָס זיינע קליידער, נישט קוקנדיק אויף זיין שוין צו גרויסן בויד, איז ער דאָך געווען דער אינטערעסאַנטסטער פון די אַנדערע, כאַטש מ'האַט אים פאַררעכנט אַלס דער דריטער פון די גדולים.

ער איז אויך געווען געבענטשט מיט אַ סך מעלות, געקענט זייער פּיין זינ־גען, געווען אַ מנגן־גדול, אַן אינטעליגענטער מענטש, אַליין געשריבן די ליברעטאָס פאַר זיינע אָפּערעטן, און איז געווען דער גרעסטער „ספּאַרט“ אין דער פּראָפּעסיע, צו דער זעלבער צייט אַ גרויסער פּאַנטאַזיאַר וואָס ס'האַט געהאַט צו טאָן מיט יידיש טעאַטער, דערצו אויך אַ גרויסער יידישיסט, ביז

ס'איז געקומען צו רעדן, האָט ער פֿאַרמאָגט אַ שאַרפע „ר“ און ס'איז ביי אים אַרויסגעקומען אַ צעבראָכענער דייטש, אין גאַס, אָדער וואו מ'האַט אים אָנגעטראָפֿן, האָט מען אים דאָס געקענט פֿאַרגעבן, דעם אמת געזאָגט, דאָ האָט דאָס אים זייער געפֿאַסט, צו דער האַלטונג, צו זיין קליידן־זיך, איז אין דעם געווען אַ געוויסער חן, אָבער קיינמאָל ניט אויף דער בינע, ער האָט פֿאַרמאָגט אַ ברייט גוט יידיש האַרץ מיט נאָך אַ גרעסערע אָפֿענע קע־שענע, פֿאַר יעדן ווער ס'איז צו אים געקומען, אויך געווען אַ זייער פֿראַ־דוקטיווער מענטש פֿאַרן טעאַטער, אין זיין צייט, האָט ער זייער אַ סך צו־געטראָגן, פֿאַרשטייט זיך אויף זיין שטייגער, האָט ער געשאַפֿן אַ גרויסן רעפֿערטואַר פֿון ספֿעציפֿישע יידישע אָפֿערעטן, און זיי אַזוי באַפֿוצט, אז ס'האַט יענעם עולם געמוזט געפֿעלן, אַ סך פֿון זיי האָבן טאַקע געהאַט לאַנגע יאָרן, כאָטש ס'איז שיר ניט אַרויסגעקומען אַ צירק אויף דער בינע. האָט דאָס מיך טאַקע אַ סך מאַל געוואונדערט, אַזאַ אינטעליגענטער מענטש, און אויף דער בינע, כמעט אַ פֿאַרזעעניש, ער האָט אויף דער בינע אַזוי ניט נאַטירלעך גערעדט, אַז ס'האַט גענומען רייסן דעם אויער, און פֿון זיינע פינטעלעך, קרוינדעלעך, נשמהלעך, ציגיניערלעך, שעפעלעך און צעבראָכענע פֿידעלעך, איז אַרויסגעקומען אַ גרויסער פֿורים־שפּיל.

ער האָט דאָס אָבער געמאַכט אויף אַזאַ גרויסן פֿאַרנעם, אַז עס האָט זיך אַלע מאַל געדאַכט, אַז מ'זיצט אין אַ יידישן היפּאָדראָם, מיט קעמלען, און שעפעלעך, און וואָס ניט, דאָס האָט אים פֿאַרפֿאַלגט זיין גאַנץ לעבן... און ווען ער האָט אַמאָל געשפּילט אַ בעסערע פּיעסע, האָט מען אים שוין אויך ניט געגלויבט, און אַ פֿאַר פֿון זיי זיינען געווען זייער גוטע פּיעסן. „שמע־ישראל“, „דער אייביקער וואַנדערער“, ביידע פּיעסן פֿון אָסיפּ דימאָוו, אָדער „דער קעניג“, פֿון יושקעוויטש. אָבער זיין שפּראַך, האָט אַלע מאַל דערמאָנט אין זיינע לייכטע קינדערשע אָפֿערעטן.

נאָך איין גרויסער קרעדיט מוז צו באַריס טאַמאַשעפּסקי, צוגעשריבן ווערן, ער איז געווען דער איינציקער פֿון די דריי, וואָס האָט קיינמאָל ניט פֿאַרמאַכט די טיר פֿון זיין טעאַטער פֿאַר נייע פרעמדע אַקטיאָרן, איבער־הויפּט פֿאַר די וועלכע זיינען געקומען פֿון יענער זייט ים.

ער האָט זי ברייט אויפגעמאַכט, און געהאַלפֿן מיט וואָס ער האָט גע־קענט, נאָר אים קומט דער גרויסער דאַנק, וואָס מיר האָבן געהאַט אַזעלכע ווי אהרן לעבעדעווע, מיכל מיכאַלעסקאָ און אַ סך פּרימאַדאָנעס.

ניט נאָר האָב איך אַ סך פון זיי געזען, נאָר מיר איז אויך מיט אים אויס-
געקומען צו שפּילן, אפילו אין דער לעצטער פאַרשטעלונג, ווען ער האָט
געפּייערט זיין 70 יאָר אַלט ווערן, דאָס איז געווען אין דעם מעקינלי סקווער
טעאטער, אין בראַנקס, מיר האָבן געשפּילט זיין פּיעסע „באַריס און בעסי“.
געווען איז דאָס זיין לעצטע לעגיטימע פאַרשטעלונג, איידער ער האָט פאַר-
ענדיקט זיין גרויסע טראַומפּירנדע קאַריערע, וואו ער איז אזוי פיל יאָרן
געווען דער אַנפירער פון דער יידישער אַפערעטע.

„אַלעקסאַנדער דער קרוין-פּרינץ“ איז צוריק אַריין אין קעלער, ביי די
טישלעך פון אַ נאַכט-קלוב, וועלכער האָט זיך געפונען אין דער פערטער
גאַס, האָט זיך דאָרט אַרומגעדרייט דער גרויסער באַריס טאַמאַשעפּסקי,
אין זיינע קאַלירטע קאַסטיומען, און געזונגען זיינע פאַרחלומטע ראַמאַנסן,
וועלכע האָבן אים אזוי גרויס און באַרימט געמאַכט, צו די וועלכע זיינען דאָרט
געזעסן און זיך פאַרבאַכט ביי אַ גלאַז וויין.

אין דער טראַגישער ווירקלעכקייט, האָט די גרויסע פּערזענלעכקייט
פון „דעם גאַלדענעם פּאַדים“, פאַרענדיקט זיין גרויסע קאַריערע.
באַריס טאַמאַשעפּסקי, וועלכער האָט זיך אַלע זיינע יאָרן געבאַדן אין
גאַלד, האָט נאָך זיך גאַרניט איבערגעלאָזט.

נאָך ווייניקער פון אים, און וועלט-באַרימטע קינסטלער, ווי מאַריס מאַ-
ריסאָן, רודאָלף שילדקרויט, מאַריס מאַסקאַוויטש, און זעליג מאַגולעסקאַ
און אַנדערע פון זייער גרויס, וועלכע זיינען קיינמאַל קיין אונטערנעמער
ניט געווען, זיי האָט מען שוין זיכער פאַרגעסן, איבערהויפּט דעם ערשטן,
ווייל אים האָט דער דעמאָלסטיקער עולם זייער ווייניק פאַרשטאַנען, איז וואָס
האָבן זיי געקאַנט איבערלאָזן? דערפאַר גלויב איך, אַז דעם איינציקן
וואָס מ'וועט לאַנג געדענקען וועט זיין מאַריס שוואַרץ.

מאַריס שוואַרצס הויפּט-אויפגאַבע, ווייסן מיר שוין, איז געווען צו
דערגרייכן די העכסטע שטופע אין יידישע טעאטער, און ניט נאָר אין די
פאַראייניקטע שטאַטן אַליין, נאָר איבער דער גאַנצער וועלט, און ער האָט
דאָס שוין באַלד דערגרייכט, און מיט דעם, האָט ער זיך נאָך ניט באַזונגנט,
ער האָט נאָך געוואָלט גיין ווייטער, ווייל זיינע אַנגעצייכנטע פלענער האָבן
דאָס פאַרלאָנגט, און ווי אזוי דאָס צו באַווייזן, האָט נאָר איין מאַריס שוואַרץ
געקענט.

ס'איז פאר קיינעם קיין סוד ניט געווען, און מאַרס שוואַרץ טראַגט זיך אַרום מיט אַ פּלאַן, צו שאַפן אַ ייִדישע דראַמאַטישע סטודיאָ, אַ שולע פאַר יונגע טאַלאַנטירטע ייִדישע בחורים און מיידלעך, און פונקט ווי דאָס טעאַטער, האָט ער אויך געוואָלט אַז די שולע זאָל געמאַכט ווערן, אויף אַ גרויסן ברייטן פאַרנעם, אַז אין דער שולע זאָלן זיך געפינען קלאַסן, וואו מיזאַל קענען לערנען, עלעקיושאַן, דראַמע, טאַנץ, שטימע-בילדונג, פּלאַס-טישע באַוועגונגען, ווי אַזוי זיך קענען גרימירן, ווי אַזוי צו קליידן, אויך מאַ-לעריי און אפילו שניידעריי, יא, נאָר מאַרס שוואַרץ, האָט דאָס געקענט באַווייזן, און ווי פאַרנומען ער איז געווען, האָט ער אויך דאָס געוואָלט דורכ-פירן, אָבער פּלענער איז אַ סך גרינגער צו מאַכן, ווי דאָס צו פאַרווירקלעכן האָט ער דערווייל אַנגעהויבן מיטן קונסט-רינג.

וועמען פון די חררי איז אפילו אַמאָל איינגעפאַלן אַזאָ געדאַנק? ווען דאָס געלינגט אים, וואָלט דאָך דאָס געווען דאָס גרעסטע פאַר די וואָס שטרעבן צו שפּילן טעאַטער, און וואָס פאַר אַ בכבודיקע אינסטיטוציע פאַר יידן דאָס וואָלט געווען.

און געוואָלט האָט ער דאָס מאַכן אין אַ צייט, ווען ער אַליין איז געווען אַזוי פאַרנומען, טאַג און נאַכט, מיט שרייבן, צוגרייטן און מיט יעדן באַזונדער געאַרבעט, און נאָך מער אויף זיך אַליין, און דאָך געפונען צייט זיך פאַרנעמען מיטן קונסט-רינג, ווייל ער האָט אויך געוואָלט אַנטוויקלען נייע טאַלאַנטן, פּרישע כוחות, זיי געגעבן אַ געלעגנהייט זיך צו באַטייליקן אין זיינע גרויסע אויפפירונגען, און וואָלט געווען אַ מעגלעכקייט, וואָלט זיין חלום פון גרינדן אַ דראַמאַטישע שולע, זיכער פאַרווירקלעכט געוואָרן, ס'איז אים כמעט געאַנגען אין לעבן דאָס אַדורכצופירן, ווייל ער האָט זייער געוואָלט האָבן געשולטע אַקטיאָרן.

דער גרעסטער אויטאָריטעט אין יענער צייט איז געווען דער טעאַטער-פּראָדיוסער, דער גרויסער אינטערנעמענער, אויפפירער, רעזשיסאָר, שריי-בער, דייוויד בעלאַסקאָ, מיט זיינס אַ מיינונג האָט זיך גערעכנט גאַנץ בראָד-וועי, האָט ער ביי אַ יעדער געלעגנהייט געזאָגט:

— וואָס מ'גיט דעם עולם פאַרן אויער, איז ניט גענוג, מ'דאַרף אים אויך אַ סך געבן פאַרן אויג, ער האָט זיך פּיל מאָל איבערצייגט, און דער עולם זעט מער, ווי ער הערט.

מאַרס שוואַרץ האָט געוואוסט פון דעם, וואָס דייוויד בעלאַסקאָ האָט

געזאגט, האָט ער טאַקע אַלע מאָל געזוכט אַזעלכע שאַפונגען, ס'זאָל זיין וואָס צו הערן, און נאָך מער וואָס צו זען.

פאַרוואָס האָבן די אַנדערע וועגן דעם ניט געוואוסט? און אויב זיי האָבן יאָ געוואוסט, פאַרוואָס האָבן זיי דאָס ניט געטאָן? דאָס האָט באַוויזן אַז ווען מ'איז אפילו אַ געבוירענער נאַטירלעכער טאַלאַנט, ווי מ'האַט זיי אָנגענומען, האָבן זיי צוערשט באַדאַרפט געשליפן ווערן, ווי אַ דיאַמאַנט, דאָ-פינירטקייט און וויסן, שאַדט ניט אפילו אַ נאַטירלעכן טאַלאַנט.

איך בין אַפילן ניט זיכער, ווען זיי וואָלטן דאָס פאַרמאָגט, אויב זיי וואָלטן זיך דערמיט געוואָלט אָפגעבן, זיי האָבן געשטרעבט צו עפעס אַנדערש... זיי דריי, האָט אַלע מאָל עפעס געפעלט, אפילו זייער מאַכן אַן אַפיל צום עולם, איז געווען אַ געקינצלטער, פונקט ווי זייערע אויפפירונגען, ניט נאָ-טירלעך.

מאַריס שוואַרץ האָט דאָס פאַרמאָגט, דעם גרויסן ווילן, דעם זייער ערנסטן צוגאַנג, ווי אויך דאָס איינגעשפאַרטקייט צו דערגרייכן אַלץ וואָס ס'האַט צו טאָן מיטן יידישן טעאַטער, דערפאַר האָט ער אַזוי קינסטלעריש געשאַפן גרעסערע, שענערע, און בעסערע פאַרשטעלונגען, אונטער די שווער-טע אומשטענדן, האָט ער אַלץ אַדורכגעפירט און זיי אַלע איבערגעיאָגט.

זייער טענה, אַז דער עולם, ווייסט ניט, פאַרשטייט ניט, און וויל ניט, קיין בעסערס, איז בלוז געווען צו פאַרשטעלן זייער אומוויסן, פאַרוואָס זיינען אויף אַנדערע געביטן פון קונסט, און ליטעראַטור געשאַפן געוואָרן אַזעלכע גרויסע ווערק? אין יענער צייט, האָבן דאָך געלעבט אַזעלכע ריזן, י. ל. פּרץ, שלום-עליכם, דער זיידע מענדעלע, און אַנדערע גרויסע, זיי האָבן געקענט גיין ווייטער, און די גדולים פון דעם יידישן טעאַטער, האָבן געמוזט בלייבן דאָרט וואו זיי האָבן אָנגעהויבן? ס'איז ניט פאַראַן אין דער גאַנצער וועלט פון אַרכיוון, וואו ס'געפינט זיך אפילו ניט קיין איין וואָרט, אַז זיי האָבן יאָ געוואָלט עפעס בעסערס, נאָר דער עולם האָט שטאַרק פּראָטעסטירט קעגן דעם, דער אמת איז, אַז זיי האָבן גאַרניט געוואָלט געבן, איז דער תירוץ געווען אַז דער עולם וויל ניט.

דער בעסטער באַווייז, ביז יעקב גאַרדין, האָבן זיי ניט געוואוסט, אַז מ'קען אויף דער בינע זיין נאַטירלעך, אַז מ'קען שאַפן מענטשן מיט חוש, און האַנדלען ווי אַן אמתער בשר-וודם.

וויל זייער אָנהייב איז געווען מיט פאַפירענע קעניגן, פאַרשמאַלצענע

קאפאטע-קאריקאטורן, און דערביי זיך געהאלטן אזוי לאנג, ביז זייער עולם האט גענומען גלויבן אז אנדערש קען ניט זיין, איז דא געקומען מאַריס שוואַרץ און אויפגעדעקט זייער אמתן קאַליר, זיי געוויזן אז ס'קען זיין אַנ-דערש, בעסער, שענער, און נאַטירלעכער.

דער צו גיכער איבערגאַנג פון י. לאַטיינער, פּראָפּעסאָר האַרוויץ, נ. ראַקאו, י. זאַלאַטאַרעפּסקי, צו וויליאַם שעקספּיר אפילו ווען בלויז פאַר איין נאַכט, אַזעלכע פּיעסן, ווי „האַמלעט“, „לואי דער עלפּטער“ און „שיילאַק“, אין יידיש, האָט מען זייער ווייניק געוואוסט, וואָס דאָרט קומט פאַר, און נאָך ווייניקער, וואָס די אַקטיאָרן האָבן גערעדט, ביזן איך טאַקע אַוועק פון טעאַטער, מיט אַ סך פאַרדרוס, און זיך ניט באַרוואיקט, ביזן איך האָב די זעל-בע פּיעסן געזען שפּילן אין אַריגינאַל.

דאָס האָט מיר געוויזן, אַז דער וואָס האָט דאָס גאַנצע לעבן געשפּילט, פּינטעלעך, תּורהלעך און קרוינדעלעך, טאָר זיך צו שעקספּירס קרוין ניט צורירן, און אפילו דער גרויסער דיוויד קעסלער, וועלכער איז מיר שטאַרק געפּעלן אין די אַנדערע ראָלן, איז אויך געווען בעסער אין א. גאַלדפּאָדענס „בר-כּוכבּא“, און יעקב פ. אַדלער האָט בעסער געשפּילט אין יעקב גאַר-דינס „אלישה בן אביונה“, איבערהויפּט ווען י. רומשינסקי האָט אים באַ-גלייט אויף דעם אַרענעל.

כּווייס ניט אויב ס'איז פאַראַן נאָך אַ פּראָפּעסיע, וואו מ'זאָל איבערנאַכט גרויס און באַרימט ווערן, אָבער אין יידישן טעאַטער איז דער גרעסטער „דעגרי“ — אַ ליס אויף אַ טעאַטער.

דאָס קען מען ניט זאָגן וועגן מאַריס שוואַרצן, ווייל ער האָט געוויזן, וואָס פאַר אַ גרויסער מייסטער ער איז, אין יידישן טעאַטער.

איך בין געווען דערביי, ווי מ'האַט זיך אויסגעדריקט:

— וואָס מאַכט ער זיך נאַריש? — מיינענדיק מאַריס שוואַרצן. —

דער עולם קומט אין טעאַטער צו פאַרברענגען, וויל ער דערפון מאַכן אַ ליי-ברערי? וועמען וויל ער אַפּנאַרן?

איך האָב דעם סטאַר אַנגעקוקט טראַכטנדיק, „אַקטיאָרן זיינען ווי אַ שאַכטל מיט ווערים, איינער עסט דעם צווייטן, אָן אַ פאַרוואַס“.

דראמאטורגן

די גרינגסטע זאך, אין דער טעאטער-פראפעסיע, איז זיך צו מאַכן שונאים, אזוי האָט זיך מיר אַלע מאל געדאַכט. ווייל ס'איז פאַראַן זייער אַ סך, וועלכע זיינען ביי זיך איינגערעדט, און אַנדערע וועלכע טראָגן זיך אַרום מיט פאַלשע אילוזיעס, ווען מ'וואָלט זיי צוגעלאָזט, וואָלטן זיי געווען גרעסער פון גאָט.

ביז איך האָב זיך באַגעגנט מיט אַ שרייבער, ביי וועמען מאַריס שוואַרץ, האָט ניט אַנגענומען זיין פיעסע, גיב איך דאָ איבער וואָס ער האָט צו מיר געזאָגט:

— ניט אַנדערש, ווי דער דירעקטאָר, איז פונקט ווי די אַנדערע, ער הויבט ניט אָן צו פאַרשטיין, וואָס אַ פיעסע איז, וויגעפעלט דאָס אייך? און דאָס איז אַ דירעקטאָר פון אַ יידישן קונסט-טעאטער, ער הויבט דאָך ניט אָן צו וויסן, וואָס עס טוט זיך מיט אים, נו, יא, איז דען אַ וואונדער וואָס דאָס טעאטער שטייט שוין אויף הינערשע פיסלעך?

דאָס איז כמעט געווען די מיינונג פון אַלע די שרייבער, ביי וועלכע מאַריס שוואַרץ, האָט ניט גענומען זייערס אַ פיעסע. איך האָב דעם ניין-געבאַקענעם דראַמאַטורג אויסגעהערט, טראַכטנדיק ווען איך וועל אים ענט-פערן, קויף איך מיר אַ נייעם שונא, אָבער ער האָט דאָך פאַרט אַנגערירט דעם, וועלכן איך פאַלג שוין נאָך אזוי פיל יאָרן, און ווייס וואָס ער האָט אויפגעטאָן פאַרן יידישן טעאטער, און צו וואָס פאַר אַ הויכער שטופע ער האָט שוין דערגרייכט, קומט דער, און וואָגט אזוי צו רעדן אויף אים, דאַכט מיר אַז ער איז אויך איינגערעדט, קען ער זיך גאַרניט פאַרשטעלן, אַז וואָס ער האָט אַנגעשריבן, זאָל ניט טויגן פאַר דער בינע? אָבער ווי אזוי זאָגט מען דאָס אים? האָב איך גענומען צו אים שמייכלען, האָט ער מיך אַנגעקוקט ווי איינער וואָלט געפרעגט: „וואָס שמייכלסטו?“ האָב איך זייער שטיל געזאָגט:

— איך פאַרשטיי ווי אזוי איר פילט, מעגלעך איך אויף אייער אַרט וואָלט ניט בעסער געווען, אָבער דאָס מיינט ניט צו זאָגן, אַז מאַריס שוואַרץ, פאַר-שטייט ניט קיין פיעסע, און מ'קען אים ניט פאַרגלייכן צו די אַנדערע מע-נעדזשערס, ווער נאָך האָט געמאַכט אַזעלכע קינסטלערישע אויפפירונגען? — איז אים איינמאל געלונגען.

— בלוין איין מאָל ? רעדט איר דאָך, ווי איר האָט מער ווי איין פּאַר-
שטעלונג אין יידישן קונסט־טעאַטער, ניט געזען.

— איר זענט אויך אויף זיין זייט ?

— וויבאַלד אַזוי, בין איך צופרידן, וואָס איך בין ניט אַליין.

ער האָט מיך אַ ביסל בייזלעך אַנגעקוקט און איז אַוועקגעגאַנגען, איך
האַב אים נאָכגעקוקט טראַכטנדיק, פאַרוואָס זאָל דאָס אַזוי זיין ? ווי איז דאָס
מגלעך אויב ס'איז גוט, אַז מאַריס שוואַרץ, זאָל דאָס ניט אַקצעפטירן ? ער
קאָן אפשר זיין אַ גוטער פעליעטאַניסט, עסיאיסט, בעלעטריסט, און אפילו
אַ הומאַריסט, און ניט קענען שרייבן קיין פיעסן, ווייל שרייבן דראַמע, אַדער
קאָמעדיע, איז אַ סך שווערער, ס'איז אַנדערש ווי שרייבן אין אַ צייטונג, מ'מוז
גוט פאַרשטיין די טעכנישע זייט פון דער בינע, און דערצו דאַרף מען
פאַרמאָגן אַ סך אַנדערע גוטע מעלות, ווי גלאַט שרייבן.

אַ סך פון די שרייבער האָבן זיך אין אַ געוויסער צייט ניט געוואַלט
רעכענען מיט דעם וואָס זיי פאַרמאָגן ניט, ס'האַט מיט איין מאָל זיי אַרומ-
געכאַפט אַ קאַנוואַלסיווער פאַרלאַנג, צו דערגרייכן די גרויסקייט אויף דער
בינע, ווי י. י. זינגער.

איז מען אין איין צייט באַפאַלן דעם יידישן קונסט־טעאַטער, ווי היי-
שעריקן, און אים באַוואַרפן מיט פיעסן פון כל־המינים שהוא. האָט זיך איין
מאַל געמאַכט, זיכער דורך אַ צופאַל, און מ'האַט זיך גענויטיקט אין אַ
פיעסע, האָט מען צווישן אַ סך שלעכטע פיעסן, געפונען איינע וועלכע איז
געווען צוגענגלעך, פאַר אַ גיכער אויפפירונג, און אפשר האָט מען זיך
מישב געווען, אַז ס'וועט זיך בעסער לוינען פאַרן טעאַטער, אויפצופירן אַ
פיעסע, פון אַ שרייבער וואָס לעבט נאָך, און אַרבעט אין אַ יידישער צייטונג.
ווי אַנדערש דער זעלבער שרייבער האָט שוין גערעדט, ווייל ס'איז
גראַד געווען ווי ער אַליין האָט געזאָגט, גרויס סוקסעס, האָט ער שוין אויף
דעם זעלבן דירעקטאָר אַזוי געזאָגט :

— נו, יא, וואָס איז דער וואונדער, איר האָט דען געקענט דערוואַרטן
אַנדערש ווי סוקסעס ? און אַ ביסל פאַרמאַכנדיק זיינע אויגן, האָט ער אַ
קורצן שמייכל געטאָן. ס'איז דאָך מיין פיעסע. און ווייט איר וואָס איך וועל
איין זאָגן, מאַריס שוואַרץ, איז אַ גרויסער מענטש, ער פאַרשטייט וואָס
אַ פיעסע איז, איך גלויב ניט אויב אין דער גאַנצער פראַפעסיע איז פאַראַן
אַ צווייטער צו אים.

— אין וועלכן הינזיכט ? — האָב איך געפרעגט.
 — וואָס מיינט איר ? אין אַלע הינזיכטן וואָס ס'האָט צו טאָן מיט טעאַ-
 טער, ווייזט מיר אַ בעסערן וואָס זאָל זיין אַ מבין אויף אַ פּיעסע ווי ער ?
 ווער פאַרשטייט בעסער פון מאַריס שוואַרצן, ווי אזוי אוועקצושטעלן אַ פּיע-
 סע ? און ווידער, איר זעט דאָך, מ'קען דאָך מיר ניט איינרעדן, ווען ס'וואַלט
 ניט געטויגט, וואַלט דער עולם געקומען ?
 — זיכער ניט...

— איר ווייסט דאָך אַז איך בין ניט פון די באַרימער, אָבער פון דעם
 אמת, קען מען ניט אוועקגיין.
 — געוויס ניט.

— ביי די ערשטע צוויי בלעטלעך, ווי איך בין פאַרטיק געוואָרן לייענען,
 האָט ער באַלד געזאָגט, אַט דאָס וואָס איך זוך, איר זענט שוין פאַרזאָרגט
 מיט אַ סוקסעס. קען דאָס דען אַנדערש זיין, ווען איך זאָל אפילו וועלן,
 קען איך דען אַנשרייבן אַ שלעכטע פּיעסע ?

— געוויס ניט, אַחוץ אַ גוטער דראַמאַטורג, האָב איך איצט אויסגעפּו-
 נען אַז איר זענט אַ בעסערער הומאַריסט, אַט האָט איר מיך געמאַכט צום
 לאַכן.

אין דער אמתן האָב איך געלאַכט מיט אַ ווייטיק, ווייל איך האָב אים
 ניט געוואַלט מביש זיין, אוי האָב איך אים געוואַלט זאָגן, וואָס ער האָט
 פריער געפלאַפלט אויף דעם זעלבן דירעקטאָר.

ביי אַ צופאַל איז דאָס מאַל געלונגען. וואָס טוט מען אָבער מיט די
 אַנדערע פּיעסן ? איין גאָט ווייסט דאָך דעם אמת, אַז ניט אַלע פּיעסן קען
 מען אויפפירן, האָט זיך צוליב דעם געשאפן אַ ים מיט ליטעראַרישע שונאים
 אַרום דעם יידישן קונסט־טעאַטער, אין קאַפּע־ראַיאַל, וואו מ'האָט געטראָפן
 אַ יידישן שרייבער, האָט ער געהאַט אַ טענה צו איין מענטשן — מאַריס
 שוואַרץ.

**

ס'איז געווען אין די יאָרן ווען מיר זיינען געזעסן גאַנצע טעג אין דער
 ראַיאַל־קאַפּע, גערעדט און געהאַנדלט וועגן יידיש טעאַטער. ביי אַ צווייטן
 טישל וואו איך בין געזעסן, האָט זיך אַ יידישער שרייבער, באַקלאַגט פאַר
 זיינע פריינד, וועלכע זיינען געשטאַנען אַרום אים, און זיך אזוי לאַנג גע-
 שטופט, ביז פון ביידע טישלעך, איז געוואָרן איינס, און ווען דער שרייבער

האָט אַרויסגעלאָזט אַ שווערן זיפּף, זאָגנדיק:

— ווען ניט ער, ווי גרויס און סוקסעספול איך וואָלט איצט געווען, נאָר גיי שריי חי'וקים, ער האָט זיך איינגעשפּאַרט און וויל ניט אויפפירן מיין פּיעסע.

אַלע וואָס זיינען דאָרט געשטאַנען האָבן זיך איבערגעקוקט מיט אַ פּראָגע-צייכן? ... האָט דאָס מיך אויך פּאַראַינטערעסירט, פּאַרוואָס זיפּצט ער אַזוי שטאַרק? האָב איך געטראַכט, וויסנדיק אַז פּאַר די יאָרן וואָס מאַריס שוואַרץ האָט זיין טעאַטער, קיין אַנדערן האָט ער ניט געקענט מיינען, האָט ער שוין פּאַר דער בינע אַרויסגעבראַכט צענדלינגע יונגע שרייבער און אַלעמען געגעבן אַ געלעגנהייט, אויב איינער האָט נאָר געהאַט אַ גוטע פּיעסע, וואָס האָט זיך געפּאַסט פּאַרן יידישן קונסט-טעאַטער האָט ער דאָס אויפגעפירט, איז פּאַרוואָס באַקלאַגט ער זיך אַזוי? ווען איך בין שוין געווען מער צוגערוקט, האָב איך מיך דערוואוסט, אַז דער שרייבער האָט ניט גע- שריבן קיין פּיעסע, נאָר ער האָט געהאַט אַפּגעדרוקט אַ ראַמאַן און ער האָט געוואָלט, אַז מאַריס שוואַרץ, זאָל דערפון מאַכן אַ פּיעסע. האָב איך אים אָנגעקוקט און אויסהערנדיק וואָס אַנדערע האָבן וועגן דעם געזאָגט, האָב איך דערווייל געטראַכט. פּאַרשטייען זיי ניט, אַז מ'קען ניט אַלץ וואָס ווערט אָנגעשריבן אין אַ ראַמאַן, דראַמאַטיזירן? ס'איז אַמאָל פּאַראַן אַ סך סיבות, וואָס ס'קען ניט טויגן פּאַר דער בינע. און דאָס האָט מאַריס שוואַרץ גוט פּאַרשטאַנען, דערפאַר האָט מען אים אַ סך מאָל אַטאַקירט.

זייערע טענות זיינען ניט געווען קיין גערעכטע, פונקט ווי זייערע שריפּטן, זיינען ניט געווען באַרעכטיקט אויפגעפירט צו ווערן, אַזעלכע און ענדלעכע אָנגריפן האָב איך אָפּט, און אויך שפּעטער באַגעגנט אויף די שפּאַלטן פון די יידישע צייטונגען.

איצט אָבער האָב איך די בעסטע געלעגנהייט, פּאַרוואָס זיי ניט זאָגן? און ווען איך האָב זיך אַ ביסל מער צוגערוקט, האָבן אַלע אויף מיר אָנגע- שטעלט זייערע אויגן און אויערן, האָב איך געפרעגט:

— אַנטשולדיקט, איך מיין ניט וויי צו טאָן, איך וויל בלויז וויסן, מיט וואָס איז אַ שרייבער זיכער, ווען מ'וועט אויפפירן זיין פּיעסע, וועט עס זיין אַ דערפּאָלג?

— איך בין פּאַזיטיוו... — האָט ער זיך אַ וואַרף געטאָן.
— וועט איר גאַראַנטירן?

— פארוואס זאל איך ?

— איר זענט דאך אזוי זיכער, גלויבט איר ניט אז א דירעקטאר פון א טעאטער, איבערהויפט פון וועלכן איר רעדט, פארשטייט ניט זיין פאך, ווייסט ניט וואס א גוטע פיעסע איז, און וועלכער ער דארף אויפפירן, איך מיין אז מאַריס שוואַרץ פאַרדינט אַ סך קרעדיט, וואָס ער לאָזט זיך ניט איינרעדן, אז אַ יעדער וואָס ברענגט אים אַ פיעסע, איז אַ דאָסטאַיעווסקי, אָדער אַ טורגעניעוו, כ'מיין אז ביי אים געפינען זיך בעסערע פיעסן פון די אַמאָליקע שרייבער.

— שוין אָפגעשפּילטע.

— אמת, ס'איז אָבער אַמאָל בעסער פאַרן טעאטער, צו שפּילן אַ גוטע אַלטע פיעסע...

— איר מיינט ?

— ניט פּערזענלעך, איך רעספּעקטיר אַ יעדן שרייבער, ס'איז אָבער פאַראַן אַזעלכע, וואָס ווילן זיך ניט רעכענען מיט די אומשטענדן פון דעם יידישן טעאטער, פאַרשטייט זיך אַן איך וויל זיך דאָ פאַר קיינעם ניט אָננעמען, בלויז פאַר מיר, איך אָבער פאַרשטיי די לאַגע, אין דער פאַר קען איך ניט זיין ברוגז, און אויב איר ווילט וויסן, פאַרוואָס איך רעד אזוי, מוז איך צוערשט האָבן אַ טעפּעלע קאָווע, ווער סערווירט ביי דעם טיש ? איינער פון די וואָס זיינען געשטאַנען, האָט צוגערופן דעם קעלנער. נו, זאָגט אים וואָס איר ווילט. „האָב איך צו זיי געזאָגט“.

אַ פאַר האָבן באַשטעלט, און האָבן זיך שוין צוגעזעצט, איך האָב צו גערוקט מיין בענקל מער צום טיש, ווען דער קעלנער איז אַוועק, האָב איך צו זיי געזאָגט :

— רעדן פון דערפאַרונג, בין איך אינספּירירט געוואָרן פון אַ בוך וואָס איך האָב געלייענט, איין מינוט, יא, „דער זוכער פון אמת“.

— פון פעליקס האַלענדער ?

— יא, ווייסט איר ווער ער איז ?

— געוויס, ריינהאַרטס געהילף־רעזשיסער.

— ריכטיק, פון זיין בוך בין איך אזוי באַגייסטערט געוואָרן, אז איך האָב באַשלאָסן, צו מאַכן אַ פיעסע דערפון, און ביי מיר איז געזאָגט און גע- טאָן, און ווער פון אייך קען גוט דעם בוך, מאַכט זיך עס ניט, ווי עס רעדט זיך, איך האָב אויף דעד דראַמאַטיזאַציע געאַרבעט זייער אַ לאַנגע צייט...

— יאָ ס'איז אַ גרויסער ראַמאַן. — האָט זיך איינער אַריינגעמישט.
 הערמאַן האָט צוגעבראַכט וואָסער פאַר אַלעמען, געמאַכט אַ באַמער-
 קונג און אַלע האָבן געלאַכט, און ווען ער איז אַוועק, האָט דער קעלנער
 געבראַכט וואָס מ'האַט באַשטעלט, האָב איך צוגערוקט מיין טעפעלע קאָווע
 צו זיך זאָגנדיק:

— און ווי איר פאַרשטייט, האָב איך דערביי אין זינען געהאַט איין
 טעאַטער, אין דער אמת, ווער פון די אַנדערע טעאַטערס, וועט זיך אָפגעבן
 מיט אַזאַ פּיעסע, ווי גוט זי זאָל ניט זיין, און אַז איך האָב אין זינען געהאַט
 דעם קונסט־טעאַטער, דאַרף מען זיך זען מיטן דירעקטאָר, און דאָס וויל איך
 אַז איר זאָלט וויסן, איז ניט אַזאַ לייכטע זאַך, האָב איך געמוזט וואַרטן צוליב
 עטלעכע אורזאַכן, ערשטנס, ווער קען אַזאַ פּיעסע אויפפירן? צווייטנס,
 דאַרף מען דאָרט האָבן אַזוי פיל מענטשן, אויב איך מאַך ניט קיין טעות,
 זיינען דאָרט פאַראַן 23 הויפט־ראַלן, אַחוץ קלענערע ראַלן, און ווער קען
 נאָך בעסער איינשטעלן מאַסן־סצענעס ווי מאַריס שוואַרץ? און פון דער
 אויסשטאַטונג דאַרף איך דאָך אייך ניט דערציילן, ווער פון אייך האָט ניט
 געזען דאָרט אַ פאַר פאַרשטעלונגען? האָב איך אָנגעהויבן צו וואַרטן פאַר
 אַ געלעגנהייט זיך צו טרעפן מיט אים, ווייל איך האָב געוואוסט, ווען איך וועל
 גיין צו אים אין טעאַטער, וועל איך קיינמאָל ניט צוקומען, איבערהויפּט
 מיט אַ פּיעסע, דאַרף איך דאָך אייך שוין ניט זאָגן, וואָס דאָס מיינט. אַ זופ
 געטאָן אַ פאַר לעפעלעך קאָווע. אַזוי האָב איך געוואַרט, ביז, ווי זאָגט מען,
 אַז מ'וואַרט, דערוואַרט מען זיך. בין איך טאַקע דאָ אין דער ראַיאַל,
 און ווער קומט אַריין, מאַריס שוואַרץ, צוערשט האָט ער זיך אַרומגעקוקט,
 ביז ער איז צוגעגאַנגען אין יענעם ווינקל, און זיך אַוועקגעזעצט, גראַדע
 איז דאָס פאַר מיר געווען ווי געוואונטשן, ווייל איך האָב אים געקענט בע-
 סער באַטראַכטן, און זען אין וואָס פאַר אַ שטימונג ער געפינט זיך, ווייל איך
 האָלט ניט פון אַריינפאַלן ווי יוון אין דער סוכה, ענדלעך בין איך צוגע-
 גאַנגען, און אים פריינדלעך באַגריסט, און גלייך געפרעגט:

— אויב איר זענט ניט פאַרנומען מר. שוואַרץ, וואָלט איך געוואָלט איך
 עפעס פרעגן.

— וואָס?

— וואָלט איר געווען פאַראינטערעסירט אין אַ דראַמאַטיזאַציע?
 מיר האָט זיך געדאַכט, אַז די שפיצן פון זיינע אויערן, האָבן זיך אויפֿ-

געשטעלט, ער האָט ברייט אויפגעמאַכט זיינע גרויסע אויגן, און גע-
פרעגט:

— פון וועמען?

— פון... האָט איר געהערט פון איינעם אַ פעליקס...

— איר מיינט פעליקס האָלענדער?

— יאָ.

— ער איז דאָך ריינהאַרטס געהילף־רעזשיסער.

— אים טאַקע מיין איך, ער האָט אָנגעשריבן אַ בוך...

— „דער זוכער פון אמת“.

— יאָ, און איך האָב אים דראַמאַטיזירט.

— איר?

און ווי אַזוי ער האָט אין דעם מאַמענט געקוקט אויף מיר, האָט זיך
מיר געדאַכט, אַז ער גלויבט מיר ניט, האָב איך אים עפעס געוואַלט זאָגן,
האָט ער באַלד פאַרכאַפט:

— איר האָט שוין דאַכט מיר אָנגעשריבן אַ פאַר פיעסן, ווייסט איר

דאָך געוויס, ווי אַזוי, איר דאַרפט אָבער פאַרשטיין, פאַרן יידישן קונסט-
טעאַטער...

— שרייבט זיך גאַנץ אַנדערש.

— זיכער, דאָס אַליין איז נאָך ניט אינגאַנצן.

— וואָס נאָך, מר. שוואַרץ?

— איר האָט צייט אַ פאַר מינוט? — האָט ער געזאָגט צו מיר. —

פאַרשטייט מר. דענק, דער שרייבער וואָס שרייבט, אַדער מאַכט אַ דראַמאַ-
טיזאַציע פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער, מוז קודם־כל זיין אַ ספּעציאַליסט אין
דעם פאַך, כ'מיין ניט צו זאָגן, אַז אייער דראַמאַטיזאַציע איז ניט גוט, ס'קען
זיין בעסער פון אַ צווייטנס, וואָס איך מיין דערמיט אַרויסברענגען, אַז אפילו
דער וואָס איבערזעצט פאַרן קונסט־טעאַטער, מוז האָבן אַ גרויסן נאָמען,
איך בין זיכער אַז איר האָט שוין גענוג דערפאַרונג, און ס'איז אפשר אַרויס-
געקומען אַ גוטע פיעסע, איך בין זיכער אַז איר פאַרשטייט די בינע, און איר
ווייסט וואָס טעאַטער איז, איך וועל גיין מיט אייך נאָך ווייטער, אַמאָל קען
אייער מיט אַ גרויסן נאָמען, ווי זאָל איך אייך דאָס דערקלערן, ס'זאָל
אים ניט געלינגען, אָבער אַזוי איז עס שוין, ס'מוז זיין אַ שטעמפל, איר האָט
פאַרשטאַנען?

— זייער גוט. וועל איך מוזן ווארטן, ביז איך וועל ווערן בארימט.
 — און מיט דעם, האָט זיך דאָס געענדיקט? — האָט איינער געפרעגט.
 — יאָ.

דער שרייבער האָט זיך אויפגעהויבן, איך האָב פאַרענדיקט מיין קאָווע, דער אונטערשייד פון מיר ביזן שרייבער, וואָס איך האָב באלד אין דעם פאַרגעסן, ווען דער שרייבער איז אַוועק האָב איך נאָך צוגעגעבן:
 — פאַראַן שרייבער וואָס ווילן ניט, אָדער פאַרשטייען ניט, און האָבן טענות צו דער וועלט, און מער ווי צו אַלעמען, צו מאַריס שוואַרץ.

*
 **

מיט דער צייט, האָט זיך אויסגעשעפּט, דער גוטער, ווי אויך דער צוגענגלעכער רעפערטואַר, וואָס מאַריס שוואַרץ, האָט אַזוי קינסטלעריש אויפגעפירט, און ווען ס'איז שוין כמעט גאַרניט געבליבן, האָט ער גע'נומען קלאַפּן, אין אַלע ליטעראַרישע טירן, געזוכט אַ גוטן שרייבער. אָבער זוכן איז איין זאָך, און געפינען אַזעלכן, איז שוין עפעס אַנדערש, דערצו האָט דער שרייבער באַדאַרפט זיין אַ באַרימטער, גוטער שרייבער. און די הויפּט־זאָך, האָבן די פּיעסע, ווייל דורך דער צייט, וואָס ס'איז אַ סך ניט געלונגען צוצוקומען צום טעאַטער, האָבן זיי אויפגעגעבן שרייבן פּיעסן. איצט, ווען ער האָט זיי באַדאַרפט, איז געווען זיין זוכן אומזיסט, ווייל זיי האָבן ניט געהאַט, און אויב ער האָט איינעם געפונען, האָט ער ניט מער געהאַט ווי אַ סוזשעט, און אויב ער זאָל זיך דאַרפן אַוועקזעצן שרייבן, צו מאַכן דערפון אַ פּיעסע, ניט וויסנדיק, וואָס ס'וועט נאָך אַרויסקומען, האָט ער זיך דערווייל געהייסן דערלאַנגען האַנט־געלט, און אַ היפשע סומע, דאָס האָט ער פאַרלאַנגט נאָך איידער ער האָט איינגעטונקען די פּעדער אין טינט. וואָס קומט דאָ פאַר? די אויסגאַבן ווערן כמעט אַ יעדן טאָג גרעסער, די גוטע פּיעסן האָבן זיך אויסגעלאַזט, דער עולם ווערט אַ סך קלענער, און דאָס טעאַטער וויל זיך אָנהאַלטן, ס'איז דאָך פאַרט אַ גרויסע אינסטיטוציע, און מ'קען ניט אַוועקשטעלן גלאַט אַ פּיעסע, האָט שוואַרץ שוין געהאַט גענוג דערפאַרונג, שוין אַ גרויסן נאָמען איבער דער וועלט, האָט ער נאָך לאַנג טראַכטן באַשלאָסן, צו ווערן אַ נייער שעקספּיר, ניט געקוקט אויף דעם וואָס ער האָט שוין ביז איצט אויפגעטאָן, איז ער נאָך אַלץ געווען פּריש און ענערגיש, נאָך מער אויפצוטאָן, ער האָט געוואַלט דאָס טעאַטער אָנהאַלטן,

מג'רטי שווארץ אקס דער נייער „שטעקספיער“

האָט ער זיך אַ נעם געטאָן צו דער פּעדער, און אַזוי איז געבוירן געוואָרן
 „ווען איך בין ראַטשילד“.

איידער מ'האַט אויסגעפונען ווער דער מחבר פון דער נייער פּיעסע
 איז, האָט מען זיך שוין געגרייט אים צו אַטאַקירן, צוערשט האָט מען אָנ-
 געהויבן מיטן נאָמען: „ווער איז דאָס דער נייער שעקספּיר? פאַר וואָס
 פאַרשטעלט ער זיך? מיר וועלן דאָך אויסגעפּינען, צו וואָס דאָס לייקענען?“
 דערנאָך האָט מען געוואַרט, ביז צו דער אויפפירונג, מ'זאַל זען ווי
 אַזוי דאָס ווערק וועט אַריבערגיין, און אויב ס'האַט זיך געדאַכט אַז
 ס'איז ניט אַזוי פּיוגלדיק, האָט מען באַלד פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מאַריס
 שוואַרץ, וויל נאָר שפּילן פּיעסן פון טויטע שרייבער, האָבן זיך אַ פאַר
 געגלעט אין בייכל, און געגעבן אַנצוהערעניש זאָגנדיק:

— האָט ער טאַקע, טויטע סבאַרן, אַזוי איז עס שוין, ווען מ'וויל ניט
 צאָלן קיין „ראַיעלטיס“.

ניט אמת, מאַריס שוואַרץ, האָט גלייך ביים אָנהייב פון יידישן קונסט-
 טעאַטער, געשפּילט בעסערע פּיעסן פון בעסערע יידישע דראַמאַטורגן, וועלכע
 האָבן געקראָגן גוט באַצאָלט, שפּעטער פון בעסערע וועלט-שרייבער באַ-
 רימטע ווערק, אָבער די שרייבער האָבן שוין ניט געלעבט, מיינט דאָס אַז מאַ-
 ריס שוואַרץ האָט שוין לאַנג מיט זיי געהאַנדלט, נאָך פון זיין ערן-אָוונט,
 אין דייוויד קעסלערס טעאַטער, ווען ער האָט געשפּילט די „גייסטער“, איז
 שוין הענריק איבסען געווען לאַנג טויט.

די וועלכע האָבן געוואָגט, האָבן דאָס געמאַכט אַזוי, באַפּוצט מיט אַ
 נאַרישן שמייכל, צו פאַרשטעלן זייער ניט פאַרגינען, ווייל אין דער אמתן
 האָט מען פאַר מאַריס שוואַרץ, געהאַט גרויס דרן-אַרץ, ס'איז געווען אין
 יענער צייט, ווען מ'האַט זיך ניט נאָר גערעכנט מיטן יידישן טעאַטער,
 נאָר מ'האַט טאַקע מורא געהאַט, צו זאָגן שלעכטס, ווייל אויב זאָגן, האָט דאָס
 שוין באַדאַרפט זיין איינער, מיט וועמענס וואָרט די טעאַטער-וועלט זאָל
 זיך רעכענען, ווייל ס'איז שוין דאָן געווען זייער אַ גרויסער עולם, וואָס
 האָט שטאַרק געהאַלטן מיט מאַריס שוואַרצן, און זייער מיינונג איז געווען
 אַ פּאַזיטיווער, וואָס מאַריס שוואַרץ, טוט איז דאָס לטובהס דעם יידישן
 קונסט-טעאַטער, און אויב אַפּילו די פּיעסע איז אים ניט געלונגען, קען דאָך
 דאָס טרעפן ביים גרעסטן שרייבער, ער בלייבט דער גרויסער קינסטלער,
 דער בויער און שאַפּער פון דעם בעסערן טעאַטער.

ס'איז אבער אויך געווען אזעלכע, וועלכע האבן צוליב פערזענלעכע מאטיוון, ניט געוואלט פארשטיין, און ס'איז זיי אפשר געגאנגען אין לעבן, אפצומעקן דעם אמת, פארגעסנדיק אדער ניט געוואלט געדענקען, אז ס'איז געווען א סך אקטיארן פאר מאַריס שוואַרצן, וואָס האָבן געשריבן פּיעסן פאַר דער בינע, אויב זיי זיינען געווען גוט, דאָס איז אַן ענין פאַר זיך, דער פאַקט איז, זיי האָבן געשריבן.

און ווער ס'איז געגאנגען אין יידישן טעאטער, געדענקט זיי זייער גוט, באַריס טאַמאַשעפּסקי, מאַקס געבעל, זיגמונד פיימאַן, רודאָלף מאַרקס, שלי-פערשטיין און אַ סך אַנדערע.

פאַרוואָס האָט מען צו זיי קיין טענות ניט געהאַט? פאַקטיש וויסן מיר, אַז מאַריס שוואַרץ האָט איבערזעצט פון אַנדערע שפּראַכן, און דראַמאַ-טיזירט ראַמאַנען פון אַלבע — און גאַנץ גרויסע שרייבער וואָס זיינען אונטער זיין אויפפירונג געווען דער גרעסטער דערפאַלג, און ווי אַזוי ער האָט די פּיעסן צוגעגרייט פאַר דער בינע, האָט דאָס דעם מחבר ניט נאָר באַרימט געמאַכט, נאָר טאַקע גליקלעך געמאַכט.

אינטערעסאַנט זיך אַפּצושטעלן אויף אַ פאַקט, וואו איך האָב שוין אָנגעוויזן, אַז עס עקזיסטירט גרויס אייפערזוכט אין דער פּראַפּעסיע פון שרייבער, מער נאָך ווי ביי אַקטיארן, מעג זיך דאָס אפילו האַנדלען אין אַן אייגענעם ברודער.

ווען איינעם פון זיי געלינגט און זיינס אַ ווערק נעמט אויס, אַ דאַנק מאַריס שוואַרצן, פאַר זיין גוטער דראַמאַטיזאַציע, און גרויסע קינסטלערישע אויפפירונג, פאַרדריסט דאָס זייער שטאַרק דעם צווייטן ברודער, אויך אַ גוטער שרייבער, אַבער נאָר פאַר אַ צייטונג, געפינען זיך אזעלכע גוטע פריינד, וואָס האָבן אים גענומען איינרעדן, אַז ער איז אפילו נאָך גרעסער פון זיין פאַרשטאַרבנעם ברודער, און ער ווערט ביי זיך זיכער, אַז מאַריס שוואַרץ וועט איצט קומען צו אים, ווי ס'האַט אַבער זיך אַרויסגעוויזן, האָט מאַריס שוואַרץ אין זיין שאַפונג, ניט געפונען קיין מאַטעריאַל פאַר דער בינע, האָט דאָס דעם שרייבער גוט פאַרדראָסן, האָבן זיך ווידער גוטע פריינד אריינגעמישט, און אים גענומען איינרעדן, אַז מ'קען זיך באַגיין אַן מאַריס שוואַרצן, ס'איז נאָך דאָ גענוג טעאטערס, און אַ סך גוטע אַקטיארן, פאַרוואָס טאַקע

ניט ווייזן דעם מאַריס שוואַרצן, אַז מ'קען זיך באַגליין אָן אים, איצט איז די בעסטע צייט, ווייל ס'איז זומער, און ביז צום סעזאָן, קען מען אַלץ צו־גרייטן, אַ מענעדזשער פון אַ טעאַטער, האָט געזוכט אַ סענסאַציע פאַרן נייעם סעזאָן, און אַזוי ווי דעם שרייבערס ראַמאַן גייט שוין אַזוי לאַנג אין פאַרזעצונגען אַ יעדער טאָג אין דער צייטונג, קען דען נאָך זיין אַ בעסערער באַווייזן, אַז דאָס וועט זיין אַ זיכערער סוקסעס? פון דעם ראַמאַן אַ פּיעסע, וועט ער גליקלעך ווערן, האָט מען גענומען פאַרהאַנדלען.

אַז דער שרייבער האָט זיך ענדלעך דערוואַרט אַז מ'זאל זיין ראַמאַן אויפפירן אין אַ טעאַטער, איז פאַר אים ניט געווען גענוג, האָט ער נאָך פאַרלאַנגט געוויסע קאַנדיציאָנען, וועלכע דער מענעדזשער האָט גלייך נאָכ־געגעבן, ווייל ער האָט זיך שוין אַליין אויך איינגערעדט, אַז דאָס וועט זיין דאָס גרעסטע וואָס דאָס ייִדישע טעאַטער, האָט ווען געזען, און דערפאַר נאָכ־געגעבן, אַז ער וועט נעמען דעם אַקטיאָר וואָס דער שרייבער וויל, און אַז דער זעלבער אַקטיאָר, זאל אויך זיין דער וואָס וועט מאַכן פון דעם ראַמאַן די פּיעסע, און ער וועט טאַקע זיין דער אויפפירער און רעזשיסאָר און אויך שפּילן די הויפט־ראָלע.

אין זינען פאַרשטייט זיך האָט מען געהאַט, צו ווייזן מאַריס שוואַרצן, אַז ער זאל געדענקען, אַז ער איז ניט איינער אויפן יאַרד, ס'איז פאַראַן נאָך אַזעלכע, מיט וועמען מ'קען מאַכן שבת, האָט דער שרייבער איינפאַרטרויט צו איינעם, וועלכן ער האָט גוט געקענט, אַן אינטעליגענטן אַקטיאָר און שריי־בער, וועמען אַלע האָבן גוט געקענט, און זיינען געווען צופרידן, וואָס מ'האַט אים צוגעטיילט אַזאַ פּיל פאַכיקן כבוד, צו ווייזן וואָס ער קען אויף די אַלע געביטן אויפּטאָן, די אַלע וועלכע האָבן געהאַלפן דאָס אַדורכצופירן האָבן פאַרגעסן אין דער הויפט־זאַך, אַז דער גרעסטער קריטיקער איז נאָך אַלץ דער עולם, זיי זיינען קיינמאַל ניט פאַרטייאיש, מעג די פּיעסע זיין פון דעם גרעסטן און בעסטן שרייבער, און אפילו פון דעם וואָס די גאַנצע פרעסע איז באַגייסטערט, האָרט דאָס זיי ניט, אויב ס'געפעלט זיי ניט, מעג מען טערעבאַנעווען אין די צייטונגען וויפּיל מ'וויל, קומען זיי ניט, ווייל איבער־טריבענע רעקלאַמען העלפט שוין דאָן אויך ניט, מיר האָבן זיך שוין אַ פאַרמאָל איבערצייגט, אַז עס שאַדט גאַר פאַרן געשעפט, דער מענעדזשער האָט דאָס איצט דערפּילט, אַז אין טעאַטער מוז מען זיך אַ סך רעכענען דערמיט, אַז פּריינדשאַפט טאָר ניט ווערן אויסגעמישט מיט געשעפט.

וואָס דער מחבר האָט געוואָלט, האָט מען אים געגעבן, וואָס דער רע-
זשיסאָר האָט פאַרלאַנגט, האָט מען אים געגעבן, ער זאָל ניט האָבן קיין
תירוץ, און ס'האָט ניט געהאַלפּן, ווייל די דראַמאַטיזאַציע האָט ניט גע-
טוינט, ס'איז אַרויסגעקומען אַ שלעכטע פּיעסע, דערצו איז די רעזשי ניט
געלונגען און די הויפט-ראַל אין דער פּיעסע איז אין גאַנצן פאַרלוירן גע-
גאַנגען, דערפאַר האָט דאָס ניט געטויגט.

לייענענדיק די רעצענזיעס פון דער ערשטער נאַכט, האָב איך געמוזט
פאַרדריסלעך אונטערשמייכלען, אַ פאַר פון זיי האָבן מיך דערמאַנט, אין די
באַרימטע זינגער, וועלכע זינגען פאַלש, אָדער ווי מ'זאָגט, ביי די „טרעקס“
זיינען אַלע מאַל די קלעזמער שולדיק.

דעם זעלבן תירוץ האָבן איצט געוואָלט די אייגענע „באַיעס קריטיקער“
איינרעדן דעם עולם, אַז ס'איז ניט די שולד, פון דעם מחבר פון ראַמאַן,
אויך ניט די שולד פון דער שלעכטער דראַמאַטיזאַציע, און ניט פון דער
אומגעלומפערטער אויפפירונג, און ניט פון דער שלעכטער רעזשי, און אַז
זייער אומפאַרגלייכלעכער זשעני פאַסט זיך ניט, און איז זייער ביטער אין
דער ראַל, ס'איז נאָר ניט גוט דערפאַר ווייל די אַקטיאָרן וואָס באַטייליקן
זיך אין דער ביטערער אויפפירונג טויגן ניט, איז אַ גליק וואָס איך בין גע-
ווען אין דער טרופּע, אויך געשפּילט אין דעם ווערק, און דערפאַר קען איך
איצט דערציילן דעם אמת.

די טרופּע וועלכע מ'האָט צוזאַמענגעשטעלט פאַר דער פּיעסע, האָט מען
געקליבן ממש ווי אַרבעס, מ'האָט מיך אפילו אַרויסגענומען פון אַ טרופּע
וואו איך בין שוין לאַנג געווען דאָרט אַנגאַזשירט צו פאַרן נאָך שיקאַגאַ
פאַרן סעזאָן, ווייל זיי האָבן אין מיר געזען, דעם טיפּ פאַר דער ראַל, וואָס איך
האָב דאָרט געשפּילט. אַ יעדער איינער וואָס איז דאָרט געווען דעם סעזאָן,
איז געווען הונדערט פּראָצענט פאַר די ראַלן וואָס זיי האָבן געשפּילט,
די פּרויען זיינען גאָר געווען בריליאַנט, אַלע ווייס איך, האָבן פרובירט
אַרויסצוברענגען דאָס בעסטע וואָס ס'איז מעגלעך געווען, אפילו פון דער
קלענסטער ראַל, נאָר אַז די הויפט-ראַל האָט ניט געטויגט, האָט מען שוין
גאָרניט געקענט פאַרבעסערן.

ער האָט זיך אויך ניט געקענט באַקלאַגן אויף דער טעכנישער זייט,
ווייל ער האָט אַליץ געקראָגן, אַ מיליאָן דאָלאַר טעאַטער, מיט אַלע איינ-
ריכטונגען, אַ דרעי-בינע, צוגעפאַסטע דעקאָראַציעס פאַר אַ יעדער סצענע,

וועלכע האָבן זיך געציילט אַ פּערצן אין צאָל, מיט ליכט־עפּעקטן וויפל ער האָט געוואָלט.

צו דעם האָבן בלויז געפּעלט אַ פּאַר קלייניקייטן, אַ גוטע פּיעסע, מיט אַ גוטן רעזשיסאָר, ווי אויך אַ גרויסער אַקטיאָר וואָס זאָל קענען שפּילן אַזאַ קאַמפּליצירטע ראָל.

און ווען די הויפּט־זיילן פון דער אויפפירונג האָט געפּעלט, דערפּאַר טויג ניט די טרופּע? די אַלע טענות האָבן ניט געהאַלפּן, מ'האַט געמוזט די פּיעסע אַרונטערנעמען, אָבער דאָס נעמט אויך צייט, מ'מוז זיך צוערשט צו־גרייטן מיט אַ צווייטער פּיעסע.

ביי פּראַבע, באַקלאַגט זיך פאַר מיר איין אַקטריסע:

— דאָכט מיר, אַזוי פיל דערפּאַרונג, וויפל אונדזער מענעדזשער פאַר־מאַגט, און דאָך איז ער אַריינגעפאַלן.

— מיינסט מיט דער שלעכטער פּאַמיליע?

— יאָ, דערווייל גייט דאָס אויס צו אונדזערע קעפּ, מ'דאַרף שוין ווידער זיך ברעכן דעם קאַפּ, מיטן נייעם ווערק, זיך דאָ מוטשען אַ פאַר וואָכן מיט פּראַבע, און די הויפּט זאָך ...

— וואָס איז דאָס?

איך וועל באַדאַרפּן מאַכן נייע קליידער.

— איין זאָך ווייס איך, ווער דאָס וואָלט געקענט מאַכן, אַז עס זאָל גיין אַ גאַנצן סעזאָן.

— ווער?

— נאָר איין מאַריס שוואַרץ.

— האַסט רעכט, דו ווייסט וואָס דו רעדסט.

— אויב ער וואָלט עפּעס געזען אין דעם, איך בין זיכער אַז ער האָט דאָס געלייענט, און איך גלויב, אַז ער האָט אין דעם גאַרניט געזען, אָבער איך שטעל מיד פאַר, וואָס פאַר אַ פּיעסע ס'וואָלט ביי אים אַרויסגעקומען.

— זיכער ניט אַזאַ קאַטאַסטראַפּע.

— אַזוי אָבער וועלן מיר זיך שוין מוזן צומוטשען, ביז מיר וועלן אַרויס־קריכן פון דעם.

**

דאָ זאָל אויך ניט פאַרגעסן ווערן, ווען דער יידישער קונסט־טעאַטער איז שוין כמעט געווען אויפן וועג צו אַנערקענונג, נאָך אין אירוינג פלייס

טעאטער, איז שוין לאנג די צייט פון העלפן אזא אינסטיטוציע, געווען פאָר ריבער, סיידן איינער האָט געהאַט פּערזענלעכע פּריינד, אָדער משפּחה וואָס האָט געוואָלט העלפּן, דער אַלגעמיינער עולם וואָס איז געגאַנגען אַ יעדן טאָג אין טעאטער, איז אויך ניט געווען אזאָ גרויסער, ס'איז שוין, דאָכט מיר, אפילו ניט געווען די וועלכע האָבן ניט נאָר דעם סטאַר, נאָר אפילו דאָס טעאטער גרויס געמאַכט, מיט זייער פאַרשפּרייטן אין די גאַסן, ווי אויך אין די פאַרשיידענע שעפּער, זייער ענטוויאַזם וועגן דעם טעאטער.

די צייט פון עסן טעאטער מיט ברויט, ווי מ'פלעגט זאָגן, איז שוין גע- ווען פאַריבער, און בלויז איין מענטש האָט זיך באַדאַרפט אונטערגאַרטלעך, דאָס אַלץ צו דערגרייכן, און אַלע מאָל זיינען אַנגעקומען נייע שטערונגען, מיט גרעסערע אויסגאַבן, אַ „קוואַטע וויפל אַקטיאָרן צו נעמען“. ס'איז דורך דער צייט צוגעקומען אויסגאַבן, וואָס די אַנדערע האָבן דאָס פּריער ניט געהאַט, ווען די פאַטריאַטן זיינען אַוועקגעפאַלן, האָט מען שוין געמוזט האָבן אַ פּובליסיטי מאָן, וועלכער זאָל מאַכן רעקלאַמע... אַזעלכע האָבן זיך שוין איינגערעדט, אַז זיי זיינען יורשים פון דעם טעאטער וואו זיי זיינען אַנ- געשטעלט.

פאַרשטייט זיך אַז מיט די גרויסע פינאַנציעלע סוקסעסן אויף דער עוועניו, האָט מען זיך דאָס געקענט פאַרגינען, זיי האָט אַלץ געקאַסט וויי- ניקער, אפילו ווען ביי זיי זיינען אַ פאַר אַרומגעגאַנגען און ניט געשפּילט אַ גאַנצן סעזאָן, זיינען דאָך זייערע פאַרדינסטן געווען ריזיק גרויס, האָט זיך דאָס ניט אַנגעזען, אָבער ביי מאָריס שוואַרצן, וועמענס טעאטער איז געווען אין אַ זייטיקער גאַס, מיט ניט קיין גרויסן עולם, האָט אַלע מאָל געהאַט 20 און 22 אַקטיאָרן פון דער יוניאָן, און ווען ס'איז געקומען דער געזעץ פון דער יוניאָן, אַז מ'טאָר קיין אַקטיאָר ניט געבן קיין קליינע ראָל, וויסנדיק אַז אין קונסט־טעאטער זיינען די קלענערע ראָלן אַ סך מאָל וויכטיקער ווי אַנדערע גרויסע, האָט ער מיט דער דערלויבעניש פון דער יוניאָן, געמוזט נאָך צונעמען אַקטיאָרן, וואָס זיינען נאָך קיין מיטגלידער פון דער יוניאָן ניט געווען. דאָס האָט מען אים דערלויבט, אַזוי לאַנג ווי זיין קוואַטע איז געווען פאַרפּולט. דאָס איז ניט איין מאָל געווען אַן איבעריקער באַגאַזש אויף זיינע פּליצעס, און טאַקע אויף זיין גאַצן טעאטער.

פאַר איין מענטשן, איז דאָס אַ ביסל געווען צו שווער צו טראָגן, האָט דאָס טאַקע ניט איין מאָל געשטערט צו זיין גרויסן פאַרנעם, און אָפט אונ-

טערגעשטעלט אַ פיסל פאַר זיין פאַרמעסטן זיך, געהאַלפן האָט קיינער, אָבער טענות האָבן אַלע געהאַט צו אים.

אַלץ וואָס מ'האַט זיך געקענט פאַרגינען אויף דער עוועניו, איז דאָס פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער אוממעגלעך געווען, צוליב די גרויסע אויסגאַבן, כאַטש דאָס טעאַטער איז פון דעם ערשטן טאַג וואָס ס'איז געגרינדעט געוואָרן געווען פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גרויסע טעאַטערס, אָבער נאָר אין די אויסגאַבן, מאַראַליש העכער פון אַלעמען, אין פּראָפּיטן איז אַלע מאַל געווען אַ געראַנגל, און דאָך איז עס אַזוי אַנגעגאַנגען פאַר אַ סך סע־זאַנען, זיינען די צייטן געווען גוטע, האָט זיך מאַריס שוואַרץ געדרייט, דאָס האָט אויך געמיינט, ווען ער האָט געהאַט אַ שלאַגער, און אַזעלכעס טרעפט זיך ניט אַפט אין אַזאַ טעאַטער, מ'קען אַ פּיעסע קינסטלעריש אויפפירן און נאָך בעסער איר שפּילן, אָבער ווען ס'קומט צו דער קאַסע, איז שוין גאַנץ עפעס אַנדערש.

ווען ס'האַט אָבער גענומען אַרױפּשווימען די אַסימילאַציע, און די יונגע האָבן גענומען אַוועקשטיין פון דעם יידישן טעאַטער, און דער גאַר גוטער יידישער רעפּערטואַר האָט זיך אויסגעלאָזט, קיין נייער איז ניט צוגע־קומען, גאַר אַ סך פון די בעסערע אַקטיאָרן זיינען אַוועקגעפאַלן, ס'איז שוין כמעט ניט געווען מיט וועמען צו גיין צום טיש, איז דער ליטעראַרישער וואַגן געוואָרן צו שווער צו שלעפּן, אפילו מיט אַלע קאַנצעסיעס וואָס מ'האַט געמאַכט, ווען די יוניאָן האָט איינגעזען אַז מ'מוז געבן אונטערצוהאַלטן און שטיצן אַ בעסערן טעאַטער, האָט שוין אויך ניט געקענט העלפּן.

מאַריס שוואַרץ אָבער, האָט זיך נאָך אַלץ ניט אונטערגעגעבן, וואו ער האָט נאָר געקענט אַריין אין אַ טעאַטער האָט ער ווידער און ווידער פּרובירט, אפשר וועט דאָ זיין גוט, האָט ניט געטויגט, איז ער דעם צווייטן סעזאָן שוין געווען אין אַ צווייטן טעאַטער, ביז ס'איז געוואָרן אַזוי שלעכט, אַז אפילו דער גרויסער קעמפּער און בויער פאַר אַ בעסערן יידישן טעאַטער, דער גרויסער יידישיסט, דער וועלכער האָט אַלע יאָרן געקעמפט אַלעמען אַריבער־צויאַגן, אַוועקצושטעלן דאָס יידישע טעאַטער אויף דעם גרעסטן שטאַפל פון קונסט, האָט שוין מער קיין מיטלען ניט געהאַט ווי אַזוי ווייטער צו גיין, האָט ער זיך פאַר אַ וויילע אונטערגעגעבן און אַוועק אויף דער ענגלישער בינע.

אָבער ווי ס'האַט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז מאַריס שוואַרץ ניט

אוועק צו בלייבן דאָרט, ער האָט זיך געמוזט אַ ביסל אַפּרוען, אָנשעפּן נייע כוחות און ווערן מער געזיכערט מאַטעריעל, איז ער צוריקגעקומען און וויפל ס'איז נאָך מעגלעך געווען אָנגעהאלטן דעם קונסט־טעאַטער.

*
**

די אַרבעט וואָס מאַריס שוואַרץ האָט אַריינגעלייגט אין יידישן קונסט־טעאַטער, אפילו בלויז אין די ערשטע פּופּצן יאָר, האָבן דאָס אַלע סטאַרס צוזאַמען ניט געטאָן, ס'איז ווירקלעך געווען פּאַנטאַסטיש, ווי אַזוי מאַריס שוואַרץ האָט טאָג און נאַכט זיך געמוזט אָנשטרענגען צו ברענגען דעם יידישן קונסט־טעאַטער צו דער מדרגה וואו ער איז אַזוי פיל יאָרן געשטאַנען. ליידער האָט דאָס שוין ניט געקענט זיין אין דער צווייטער העלפט פון דער פּעריאָדע, ווייל ער האָט שוין לאַנג ניט פּאַרמאַגט די גוטע כוחות וועלכע האָבן אים אַ סך געהאַלפּן אין דעם, ווי אויך ניט די מיטלען וואָס ער האָט געדאַרפּט, צו מאַכן דעם קונסט־טעאַטער גרעסער און בעסער, דערפאַר האָט דאָס שוין זיכער ניט געקענט זיין, ווי ס'איז געווען אין 1933 צום פּופּצנטן יאָר, זינט דער יידישער קונסט־טעאַטער, אונטער דער אָנפירונג פון מאַריס שוואַרץ, איז געגרינדעט געוואָרן.

דאָן איז אין וואַרשע דערשינען אַ ספּעציעלער נומער „ליטעראַרישע בלעטער“, אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט די פּאָלגנדע שרייבער: נחמן מייזל, זלמן זילבערצווייג, יעקב באַטאַשאַנסקי, י. א. ניימאַן, מיכאל וויכער, י. זינגער, אברהם מאַרעווסקי, זלמן רייזען, אהרן צייטלין, ל. מלאך און יוסף גרין.

ס'זיינען אויך געווען פיל בילדער און אַ פולע רשימה פון די פּיעסן, וואָס זיינען אויפגעפירט געוואָרן פאַר די פּופּצן יאָר, ווי אויך אַ רשימה פון שרייבער, וואָס זייערע דראַמעס זיינען געשפּילט געוואָרן.

דאָרט האָט זיך אויך געפונען אַן אַרטיקל פון י. זינגער, וואָס ווייזט ווי מ'האָט אינעם אַמאָליקן יידישן פּוילן, מיט 29 יאָר צוריק, הויך געשעצט מאַריס שוואַרץ.

זיכער ניט ווי מ'האָט וועגן אים געשריבן אין ניו־יאָרק אין חודש יוני פון יאָר 1960.

ווי ס'ווערט געארבעט אין יידישן קונסט-טעאטער

עס איז שוין אָנגענומען אין איראָפּע צו גרינגשעצן אַלץ, וואָס איז אַמע-ריקאַניש. אין דער יידישער גאָס האָט מען שטענדיק גערעדט מיט אַ שמיכל וועגן אַמעריקאַנער יידישן טעאטער. עס איז דעריבער פאַר מיר געווען אַ גרויסע איבערראַשונג, ווען איך האָב געזען פאַראַיאַרן, אין יאָר 1932, ווען מיר איז אויסגעקומען צו קומען אין באַרירונג מיט שוואַרצן קונסט-טעאטער, ווי ערנסט און מיט וואָסער באַציאונג עס ווערט געשטעלט אַ טעאטער שטיק אין דעם דאָזיקן טעאטער.

עס איז צו באַוואונדערן די אומגעהויערע ענערגיע און אַרבעטזאמקייט פונעם דירעקטאָר און רעזשיסאָר מאָריס שוואַרץ. דאָס איז אַ מענטש, וואָס קאָן ביי די פראַבן אַ וועלט מיט אַקטיאָרן פאַרמאטערן, און אין דער ערשטער ריי זיך זעלבסט. פאַר דער גאַנצער צייט, וואָס אַ שטיק ווערט געגרייט, הערט אויף צו עקסיסטירן פאַר די מענטשן אין טעאטער די גאַנצע וועלט. עס איז נישטאָ קיין טאָג און קיין נאַכט, קיין רו, קיין שלאָף. עס איז פאַר אַן בלוז דאָס טעאטער. מען עסט אין טעאטער, מען שלאָפט אין טעאטער, מען דינט דער זאך מיט לייב און לעבן. שוואַרץ אַליין אַרבעט פאַר צען. זיין געוואַלדיקע ענערגיע און פייער גיט זיך איבער צו אַלע זיינע אַקטיאָרן. דער גאַנצער אַמעריקאַנער טעמפּאָ באַווייזט זיך אין די ווענט פון דער טעאטער-געביידע. שוואַרץ האָט דערצו ליב צו שטעלן זאָכן ברייט, גרויס, מיט אַ פאַרנעם. ער האָט ליב רייכקייט, רחבות, אַ סך מענטשן אויף דער בינע, אַ סך ליכט, פאַרביקע אויסשטאַטונג. ביי מאַסן-סצענעס איז ער זיך מחיה, און טאַקע נאָר אַ דאַנק זיין אומגעהויערן טעמפּעראַמענט און ענערגיע, קאָן ער דערפירן צו אַן אויפפירונג אין פאַרלויה פון עטלעכע וואָכן בלוז, וואָס עס וואַלט ביי אַן אַנדערן געדאַרפט דויערן חדשים און אפשר יאָרן. עס איז ווייט, זייער ווייט פון אַפּכאַפּן, פון אַרבעטן אויפן שטייגער פון די באַרימטע שנעל-באַלמעלאַכעס. ער קאָן צענדלינגער מאַל איבערחזרן אַ סצענע, אַ בילד, אפילו איין קורצן דיאַלאָג בלוז, ביז ער דערגרייכט דאָס, וואָס ער וויל. מיר איז אויסגעקומען צו זען, ווי ער האָט איינעם אַן אַקטיאָר, וואָס האָט געהאַט גראַד צו שפּילן אַ קליינע ראָל, אַזוי פאַרמאטערט ביי די פראַבן, אַז יענער האָט פאַרלוירן אַ סך וואָג.

אַבער דערנאָך האָט מיר דער אַקטיאָר מודה געווען, אַז ער איז צו-

פרייזן פון דער פארלוירענער וואג און פון דעם געפונענעם. פונקט אזוי ווערט אפגעגעבן צייט אן א שיעור, ארבעט, מי ביי אלע אנדערע ארבעטן אין קונסט-טעאטער, ביי די דעקאראציעס, מוזיק, גרים, קליידער און ליכט. אין די ענגלישע טעאטערס ווערן פיעסעס אויסגעפרובירט פריער אויף דער פראווינץ, ביז מען קומט אריבער קיין ניו-יאָרק און מען באַווייזט זיי פאַרטיק, גאַנצע. דער יידישער טעאטער קאָן זיך אַזאַ לוקסוס נישט דער-לויבן. אַלץ מוז ווערן געמאַכט אויפן אָרט. טאַמער געלינגט נישט, קאָן מען שוין שפּעטער ניט פאַרריכטן. אַלץ מוז דעריבער ווערן געוואויגן און געמאַסטן. יעדער עקספּערימענט, יעדער פּראַוווּ איז פאַרבונדן מיט גרויסע אויסגאַבן.

אַן אַוונט פאַר דער פרעמיערע. אַלץ איז שוין געווען גרייט, אויסגע-שטודירט. מען האָט בלויז געדאַרפט מאַכן די גענעראַל-פּראָבע. אָבער שוואַרץ האָט ערשט אָנגעהויבן אַרבעטן אויפּסניי, פּאָדערן אַלץ מער און מער. צום הונדערטסטן מאַל האָבן אַקטיאָרן געמוזט איבערחזרן יעדער דיאַ-לאָג, יעדער טריט, יעדע באַוועגונג איז געוואָרן געוואויגן און געמאַסטן אויפּסניי. די גענעראַל-פּראָבע האָט זיך געצויגן פון זיבן אין אַוונט ביז זיבן אינדערפרי. די שווישפּילער זיינען געווען די גאַנצע צייט כאַראַקטערי-זירט. זיי האָבן שוין קיין כוחות נישט געהאַט אויף די פּיס צו שטיין. די עלעקטראַטעכניקער האָבן זיך פון די כוחות אַרויסגעשלאָגן ביים אַרויס-קריגן די געהעריקע ליכט. איך האָב נישט געגלויבט, אַז עס זאָל צומאַרגנס בייטאַג קומען צו אַ פאַרשטעלונג. בלויז אויף צוויי שעה האָבן אַלע גענומען רו. צו דער מינוט האָבן זיך די פּראָבן ווידער אָנגעהויבן. און צו דער צייט, פונקט דריי אַזייגער איז געאַנגען די פרעמיערע.

מיר איז אויסגעקומען צו זיין עטלעכע חדשים שפּעטער אין ניו-יאָרק, און כמעט פאַר דער גאַנצער צייט זיינען אין קונסט-טעאטער אין אַוונט גע-גאַנגען פאַרשטעלונגען און בייטאַג-פּראָבעס פון דער זעלבער פּיעסע. מען האָט געהאַלטן אין איין פאַרריכטן, אויסבעטערן, דערגאַנצן.

די שווישפּילער האָבן נישט נאָר קיין אומצופרידנקייט נישט אַרויס-געוויזן נאָר פאַרקערט, זיי האָבן מיט דער גרעסטער אָפּפּערוויליקייט גע-אַרבעט, געלאָזט זיך לערנען, געהערט מיינונגען, אַבי צו מאַכן די זאַך וואָס בעסער. און דערביי איז אינטערעסאַנט צו וויסן, אַז די בעסטע קרעפטן פון טעאטער זיינען די, וואָס האָבן זיך אויפּגעהאַדעוועט ביי יעקב פ. אַדלער,

אלזאָ ביי דעם עכט־ידישן טעאָטער, מענטשן, וואָס זיינען געקומען פון פּאָלק און האָבן נישט געהערט וועגן דער אַזוי־גערופענער „טעאָטער־עבודה“. און איך האָב אָנגעהויבן צו פאַרשטיין דעם דערפאַלג פונעם יידישן קונסט־טעאָטער. דער קונסט־טעאָטער אַפעלירט נישט צום צושויער, ער זאָל טאָן אַ מצווה און קומען צו אים צוליב „יידישקייט“. דער קונסט־טעאָטער באַמיט זיך נישט אַפצושטיין פון בעסטן ענגלישן טעאָטער. אויב אַ פרומער ייד האָט געקאָנט גיין אין אַן אַפגעלאָזן חסידיש־שטיבל און הערן אַ שלעכטן חזן, איז עס געווען דערפאַר, ווייל ער האָט געטאָן אַ מצווה. אַ טעאָטער באַזוכער זוכט ניט קיין מצווה. נאָר ער וויל זען אַ פאַרשטעלונג, וואָס זאָל שטיין אויף איין הויך מיט די בעסטע ענגלישע טעאָטערס.

דאָס האָט געשאַפן דער יידישער קונסט־טעאָטער אין ניו־יאָרק. דער־פאַר טאַקע ווערט ער אויך אין דער ענגלישער וועלט באַטראַכט אַלס גר־טער אַמעריקאַנער קונסט־טעאָטער.

י. י. זינגער.

וויפל מער האָט מען געקענט זאָגן, וואָס מאַריס שוואַרץ איז געווען אימשטאַנד צו באַווייזן? און אַלץ אַליין, ווער נאָך האָט דאָס באַווייזן? פריער אָדער שפעטער. איינמאָל איז ער ביי דער אַרבעט אַוועקגעפאַלן, און מאַמענטאַל געוואָרן אַ חולה־מסוכן, און דאָך אָנגעהאַלטן דעם פריערדיקן טעמ־פעראַמענט, פון בויען און שאַפן אַ בעסער יידיש טעאָטער.

געווען איז דאָס, ווען ער האָט אויפגעפירט די נייע פיעסע „ווען איך בין ראַטשילד“, פון שלום־עליכם. ווי זיין שטייגער איז געווען, צו מאַכן גענוג פראַבעס, האָט ער געאַרבעט טאָג און נאַכט אָן אַן אַפּשטעל. ביז ער איז איין אין דער פרי געקומען אין טעאָטער, און געאַרבעט פון 8 ביז 7 פאַר־נאַכט, און איידער ער האָט פאַרענדיקט דעם טאָג אַרבעט, איז ער אַוועק־געפאַלן, האָט מען אים באַלד אַוועקגענומען אין אַ שפיטאַל, און דאָרט האָט מען אויסגעפונען אַז ער ליידט אויף לונגען־ענצינדונג.

יא, ער איז דאָן געווען אַ חולה־מסוכן, און געהאַלטן זיין לעבן אין די הענט, דאָך האָט ער ניט פאַרגעסן אין זיין פליכט צום קונסט־טעאָטער. אפילו זייענדיק אין אַ סכנה, האָט ער פון שפיטאַל געשיקט צעטעלעך אין טעאָטער, ווי אַזוי מ'זאָל אָנגיין מיט דער רעזשי.

אַפגעווען עטלעכע וואַכן אין שפיטאַל, האָט ער זיך פאַרבעסערט, און

טעאטער. אבער ווי אזוי? ער האָט דאָך פאַרט אזוי פיל צוגעטראָגן, דורך אים זיינען דאָך אַ סך גרויס און באַרימט געוואָרן, ווער אַ שטייגער קען אַנווייזן, אין וועלכן טעאטער האָבן זיך אַנטוויקלט אַזעלכע גרויסע טאַ-לאַנטפולע פּערזענלעכקייטן, חוץ גרויסע אַקטיאָרן, וועלכע פאַרנעמען היינט צו טאָג, די אַנגעזעענסטע פּלעצער, נישט נאָר אויף דער גרויסער בראַדוויי, נאָר אין דער גאַנצער וועלט. ווי קאָזן, ראַבינס, דייססינס, און אַ סך אַנדערע, וועלכע האָבן געלערנט טעאטער און רעזשי ביי מאַריס שוואַרץ. זיי זיינען געווען פון די ערשטע סטאַטיסטן אין קונסט-טעאטער, ווען ער איז נאָך גע-ווען אויף דער 27טער גאַס.

איצט זייענדיק אין „לייקוואוד“, האָט ער געהאַט גענוג צייט צו טראַכטן, און צו פּלאַנירן ווי אזוי ער קען דעם יידישן קונסט-טעאטער אַרויספירן אויף דער פּראַווינג. ס'האַט זיך אים זייער געוואַלט, אַז אַלע יידן, אפילו פון דער גאַרער וועלט, זאָלן זען מאַריס שוואַרצן מיט זיין קינסטלער טרופּע שפּילן יידיש טעאטער, אים זען אין זיין גאַלדענעם רעפּערטואַר וואָס ער האָט אַנגעקליבן פאַר די אַלע יאָרן, ווען דער קונסט-טעאטער האָט געבליט, ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן מיטן פּלאַן, האָט ער זיך אונטערגענומען אַזאַ פאַראַנטוואָרטלעכקייט, אַז ער האָט זיך אפילו ניט מיט דער קלענסטער זאָך פאַרלאָזט אויף קיינעם, נאָר אַלץ אַליין געטאָן, האָבנדיק מיט זיך די בעסטע פּאַכלייט אויף אַלע געביטן, האָט ער דאָך אַליין אַלץ געטאָן.

מאַריס שוואַרץ,
בערטאָ גערסטין
אין „סטעמפּעניו“
פון שלום-עליכס

צווייטער טייל

אָ קונסט טעאָטער מוז זיין

ווען מאַריס שוואַרץ האָט שוין געמוזט פאַרמאָכן דעם יידישן קונסט-טעאָטער אין ניו-יאָרק, האָט ער זיין מוט ניט פאַרלוירן, און האָט זיך אויך ניט אַוועקגעזעצט מיט פאַרלייגטע הענט, ער האָט ניט געוואַרט מ'זאָל אים עפעס ברענגען אין הויז אַרײַן, איך בין ניט זיכער אויב מאַריס שוואַרץ האָט געגלויבט אין ניסים.

דאָס טעאָטער האָט ער געקענט צו גוט, און נאָך מער געוואוסט וואָס ס'איז אַרומגעגאַנגען אַרום דעם, דערפאַר האָט ער פאַרשטאַנען אַז ער קען זיך אויף קיינעם ניט פאַרלאָזן, אפילו ניט אויף די וועלכע האָבן זיך אַלע יאָרן געדרייט אַרום אים, פאַרשטייט זיך צוליב פערזענלעכע אורזאַכן, אין זיין גלויבן אין אַ בעסערן טעאָטער האָט ער ניט פאַרלוירן, ווי אויך ניט אַז ער וועט נאָך אַמאָל צוריק אויפמאַכן זיין יידישן קונסט-טעאָטער, ס'איז נאָר געווען אַ פראַגע וואו? און ווען? זיין חלום האָט ער נאָך אַלץ ניט אויפגעגעבן, אַ קונסט טעאָטער מוז זיין.

פאַרשטייט זיך שוין פאַרמאָגן אַזוי פיל קינסטלערישע דערפאַרונג מיט אַ ים קענטעניש פון דער געשעפטלעכער זייט, האָט ער גענומען פרו-בירן פאַרשיידענע מיטלען צו דערגרייכן נאָך גרעסער, פאַר דעם האָט זיך מאַריס שוואַרץ קיינמאָל ניט אָפגעשטעלט, נאָך פון דער צייט ווען ער איז אַרויף אויף דער בינע, ביז דעם לעצטן טאָג אין ישראל.

אין זיין וועלן האָבן אַ שטענדיקן יידישן קונסט-טעאָטער, איז ער געווען אַזוי אַמביציעז, אַז עס האָט אים שוין אפילו ניט געאַרט, וואו ס'זאָל זיין, ניט דאָס לאַנד, ווי אויך ניט אין וועלכער שטאָט.

און ער האָט זיך גלייך גענומען צו דער אַרבעט, וויסנדיק אַז מיט ליי-דיקע הענט איז זייער שווער עפעס צו דערגרייכן, אָבער זיין שוין גרויסער פאַרדינטער נאָמען, האָט איצט געהאַט מער ווערט ווי געלט, קיינער קען ניט אַנווייזן, אַז מ'האַט אים געהאַלפן דאָס צו דערגרייכן, אַליין האָט ער יאָרן-לאַנג שווער געאַרבעט, אַז זיין נאָמען זאָל פאַרשפרייט ווערן איבער דער גאַרערע וועלט.

וואו ס'איז נאָר געווען אַ יידיש ווינקל, און אַ מעגלעכקייט, דאָרט איז מאַריס שוואַרץ געווען און האָט געשפּילט מיט אַ גרויסער טרופּע אָדער אַ קלענערע אפּילו ווען ס'איז אים אויסגעקומען צו שפּילן אַליין.

פאַרשטייט זיך אַז ער האָט אויף דעם גוט אַכטונג געגעבן, אַז די וועלט זאָל וויסן, ניט נאָר וועגן זיינע גרויסע סוקסעסן וואָס ער האָט אַלע מאָל געהאַט אין ניו-יאָרק. נאָר ווער ס'האַט זיי געמאַכט, און זיך ניט פאַרלאָזט אויף קיינעם, אויסגענוצט אפּילו די קלענסטע געלעגנהייט אַז מ'זאָל דערפון וויסן, דערפאַר האָט ער אַ סך דערגרייכט צו די ניט-יידן אויך, אין דעם האָט ער זיך איבערצייגט, אַז זיין גוטע ערלעכע אַרבעט האָט זיך פאַר אים געלוינט, ס'האַט זיך באַצאָלט, אומעטום האָט מען געוואוסט ווער מאַריס שוואַרץ איז, און וואָס ער האָט פאַרן טעאַטער אויפגעטאָן, ווי אויך פאַר זיך צו האָבן דעם וועלט-נאַמען.

דערפאַר איז אים אונטערגעקומען דאָס ווינקל פון אַלע מעגלעכקייטן, האַליוואוד. וואו מאַריס שוואַרץ האָט פאַרבראַכט אַ זעקס חדשים, געווען באַשעפטיקט אין אַ גרויסער פּילם, ליידער אין זייער אַ קליינער ראָל, ניט פאַר מאַריס שוואַרץ, דאָס איז מיין מיינונג.

אין דעם ווינקל פון אַלע מעגלעכקייטן פון דער וועלט, וואו מ'קען אי-בער נאַכט ווערן וועלט-באַרימט, אָדער אין גאַנצן אָפּגעווישט ווערן פון דעם טעאַטער, האָט זיך אפּילו אַזאַ גרויסער טעאַטער-מענטשן ווי מאַריס שוואַרץ איז געווען, מיט אַזוי פּיל טעאַטער-דערפאַרונג זיך געמוזט כאַפּן אין צייט, און צוריקקומען קיין ניו-יאָרק, וואו קיין גרעסערער פון אים איז ניט געווען, באַלד געוויזן אַז ער האָט דאָרט זייענדיק ניט אין זיין יידישן ווינקל, נאָך אַלץ ניט פאַרלוירן זיין פּריערדיקע ליבע פאַרן יידישן טעאַטער, פאַרשטייענדיק אַז דאָ איז זיין היים, זיין טעאַטער און זיין עולם.

ליידער האָט ער שוין דאָ אין ניו-יאָרק, ניט געטראָפּן אפּילו דאָס וואָס ער האָט מיט חדשים צוריק איבערגעלאָזט... איז אים איצט גוט צונויץ געקומען די נייע דערפאַרונג, וואָס ער האָט אין דער קורצער צייט אויפגעכאַפט אין האַליוואוד.

און אפשר האָט ער דאָרט געלערנט אַ סך, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן מער ווי פּערזענלעכע פאַרלאַנגען, און מעג אַ קינסטלער זיין ווי געטריי צו זיין פּאַלק, און ווי איבערגעגעבן צו זיין קינסטלערישער אַרבעט איז ווען ס'מישט זיך אַריין אַזעלכע פּערזענלעכע פאַרלאַנגען, און מ'געפינט נאָך

א מעגלעכקייט די פארלאנגען צו דערפילן, שטייט זיין איך העכער פון אלץ, מעג דאס אפילו זיין א מאָריס שוואַרץ.

א וועלכער אַקטיאָר וואָלט דאָס ניט געוואָלט? איבערהויפט אַזעלכער וואָס האָט שוין אַזויפיל אין זיין לעבן דערגרייכט, האָט ער געהאַט גענוג מוט און זיכערקייט אַז ער קען שטיין פעסט אויף זיינע אייגענע פיס, אויף אַ פרעמדן באַדן, דערצו האָט אים צוגעשפּילט אַ גוטער תּירוץ: — די אומ־שטענדן זיינען געווען אַזעלכע שווערע, אַז מ'קען גאַרניט צוטרעטן צו אַ יידיש טעאָטער, וואָס איז דאָ געוואָרן?

מיר אָבער אין פּאָך, האָבן געוואוסט און פאַרשטאַנען, ווען מאָריס שוואַרץ וואָלט נאָר געוואָלט, איז אפילו דאָס איינציקע טעאָטער וואָס איז נאָך פאַרבליבן אויף דער עוועניו, וואָלט געקענט זיין זיינס.

ער האָט אָבער געהאַט אַנדערע פּלענער, און קיינער האָט זיי ניט געקענט איבערמאַכן, אמת, ער האָט מיט רעכט אויף זיך געקענט שטעלן, אויב ער וואָלט געהאַט אַ גוטע פּיעסע, זיין פּערזענלעכע אינסטיטוציע, דער נאָמען מאָריס שוואַרץ, איז געווען די גרעסטע, אפשר שוין גרעסער פון דעם יידישן קונסט־טעאָטער, איך בין אָבער ניט זיכער, אויב גרויס גענוג פאַר אַ פרעמדן עולם, פאַר יידן דאָס גרעסטע וואָס מיר האָבן געהאַט, ס'איז געווען גענוג בלויז מאָריס שוואַרץ.

מעגלעך אַז דאָס איז געווען די שולד פון האַליוואוד, וואָס ער איז פונקט ווי אַלע אַנדערע אַקטיאָרן געווען ביי זיך איינגערעדט, אפשר מיט רעכט, און אַמאָל איז דאָס אים פאַרבליבן פון דער צייט, ווען ער האָט זיך געקליבן אַריבעריאָגן די גרויסע דריי, איז פונקט אַזוי ווי אַלע האָבן געגלויבט אַז זיי קענען אין ענגליש מער דערגרייכן און ער מאָריס שוואַרץ, וועט זיכער דאָרט קענען מער אויפּטאָן, ווי אויף דער יידישער צווייטער עוועניו, און ווער וויל ניט דערגרייכן אַ גרעסערע שטופּע אפילו פון מאָריס שוואַרצן, און זיין הויפט־פונקט איז דאָך געווען צו דערגרייכן גרעסער ווי גרויס, אַז ס'זאָל קיין גלייכן צו אים ניט זיין, אמת, זיי פאַרמאָגן אַלץ, זייער טעאָטער־פּעלד איז זייער גרויס, די מעגלעכקייטן פאַר איינעם מיט אַזוי פיל וויפּל ער פאַרמאָגט, איז קיין גרענעץ ניטאָ צו דער גרויסקייט וואָס מ'קען דאָרט דערגרייכן, וואָס מ'דאַרף וויסן, איז נאָר דורך וועלכער טיר אַרייַן־צוקומען, און פאַר אים, מאָריס שוואַרצן, דאַרף דאָס ניט זיין שווער, ווייל ווער אין דער אמתן פאַרמאָגט איצט אַזוי פיל דערפאַרונג ווי ער, קומענדיק

ערשט פון האַליוואוד מיט אַזוי פיל רעקלאַמע, אין ביידע שפראַכן. אין דעם „דזשעפערסאָן טעאַטער“ אויף דער 14טער גאַס, האָב איך אים מיט יאָרן צוריק געזען דאָרט שפילן אַ סצענע פון „שיילאָק“ אין ענגליש, האָב איך געוואוסט אַז די ענגלישע שפראַך באַזיצט ער פאַלקאָמען, קיין גרעסערער פון אים אַלס אַקטיאָר איז איצט ניט פאַראַן, איז פאַרוואָס טאַקע קען ער ניט זיין דאָרט פונקט ווי ער איז דאָ? ער האָט זיכער ביי זיך געטראַכט, אויב ניט אַ סך גרעסער, דאָרף מען וואַרטן פאַר דער גינסטיקער געלעגנהייט.

און זי איז געקומען, פערזענלעך איז דאָס ניט געווען קיין גרויסע אַיִר בעראַשונג, ווייל קיינער האָט ניט געקענט לייקענען אַז אַחוץ מאָריס שוואַרצן, זאָל נאָך ווער האָבן אַזאַ געלעגנהייט, אַ קינסטלער מיט אַזויפיל פּרעסטיזש, מיט אַזאַ פאַרנעם, און איבערהויפּט מיט אַזאַ פענאַמענאַלן נאָמען, וואו האָט מען דען ניט געטראַפן זיין נאָמען? ס'איז דען פאַראַן אַ צייטונג, אַדער אַ זשורנאַל אין דער וועלט, וואו מ'האָט ניט געטראַפן מאָריס שוואַרצעס נאָר מען, פאַרוואָס טאַקע זאָל מען אים ניט נעמען? דערצו נאָך האָבנדיק אַזאַ גרויסע נאָך־פאַלגעראַפּט.

ענדלעך גייט מאָריס שוואַרץ אויפטרעטן אין ענגליש אויף בראַדוועי, אין אַ פּיעסע, וואו ער אַליין שפילט, באלד איז דאָס פאַרשפּרייט געוואָרן אַיִר בער דער טעאַטער עוועניו, און די מיינונג פון אַלעמען — „מיר וועלן זען“.

מאָריס שוואַרצן האָבן אַלע געהאַלטן פאַר אַ הונדערט פּראָצענטיקן יידישן אַקטיאָר, דאָס איז אויך געווען מיין פערזענלעכע מיינונג, מיטן אויס־זען, מיט אַלע זיינע באַנעמונגען, זיין שפילן איז געווען יידיש, אַלץ וואָס ער האָט געטאָן אויף דער בינע, איז געווען יידיש, און אויף בראַדוויי האָט ער ניט געקענט ווייזן אַז ער קען זיין אַנדערש, דערצו נאָך אַז מ'זאָל אים גלויבן, ער האָט זיך אפילו ניט גערעכנט מיט צוויי פאַקטן, וועלכע זיינען פאַר אים געווען קלאַר ווי דער טאָג.

אינס, אַז דייוויד קעסלער, זייענדיק אַ גרויסער אַקטיאָר אויף דער יידישער בינע, און ווען ער איז געגאַנגען אויף בראַדוויי שפילן, האָט מען אים צוריקגעשיקט אויף דער עוועניו.

צוויי, אַז יעקב פ. אַדלער, איז געווען אַ סך קליגער, ווען מ'האָט אים פאַרגעלייגט צו שפילן אין ענגליש, האָט ער זיך ניט אָפּגעזאָגט, נאָר מיט

א תנאי, אלע אַקטיאָרן זאָלן רעדן ענגליש, ער אַדלער זאָל זיין ראָל רעדן אין יידיש, איז דאָס געווען אַ סענסאַציע... געשפּילט האָט ער שילאָק.

גאַנץ אַנדערש איז דאָ געווען, מאָריס שוואַרץ האָט זיך צוריקגעקערט פון האַליוואוד מיט אַ ים פון פּאַבליסיטי, פאַרשטייט זיך פון אַן אייגענעם אַגענט, וואָס האָט אַ שייך ביסל איבערטריבן אין יידיש, און נאָך מער אין ענגליש, און ווער האָט דאָס ניט געוואוסט, אַז מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט אין אַ גרויסן ענגלישן פּילם? כאַטש אַ זייטיקע אומבאַדייטנדיקע ראָל, און דאָך געקומען פון האַליוואוד שוין מיט אַ פאַרטיקע פּיעסע, און פאַר זיך אַ גרויסן סע ראָל אין ענגליש, מיטן גלויבן אַז ער וועט אין דער ראָל זיין אַזוי גרויס און גוט, אפשר נאָך בעסער ווי אין אַ סך פון זיינע יידישע ראָלן, אַמווייניקסטנס אַזוי גוט, ווי אין זיין „טביה דער מילכיקער“. אַדער ווי אין דוד שאַפּיראַ, אין „שווער צו זיין אַ ייד“, אמת, מאָריס שוואַרץ האָט אין יידישן טעאָטער אַלץ געקענט, נאָר ניט מאַכן צו גלויבן דעם ענגלישן עולם, אין דעם וואָס ער האָט איצט געשפּילט...

מיט זיין גאַנצן טאַלאַנט און מיט אַזוי פּיל דערפאַרונג, וואָס נאָר אין מאָריס שוואַרץ האָט פאַרמאָגט, האָט ער ניט געקענט באַהאַלטן פון עולם, וואָס מ'האַט גלייך דערזען, אין אַ יעדער באַוועגונג זיינער, אפילו אין זיין פּינטל מיטן אויג, אַז ער איז אַ יידישער אַקטיאָר, ווייל אַלץ וואָס ער האָט געטאָן אויף דער בינע, איז געווען אַ דורך און דורך יידיש, און דאָס וואָס ער איז די גאַנצע צייט געווען אַליין אויף דער בינע, האָט זיך דאָס שטאַרקער געוואָרפן אין די אויגן, און דאָס האָט דער גויישער עולם ניט געקענט פאַר-טראַגן, מער ווי אַ דריי אַדער אפשר פּיר פאַרשטעלונגען האָט ער אין ניו-יאָרק ניט געשפּילט.

די לעצטע עטלעכע יאָר, איז מאַנטרעאַל געוואָרן זיין „טאַרגעט“ פון אויספרובירן אַ נייע פּיעסע, אַדער ווען ס'האַט זיך אים פאַרגלוסט צו שפּילן אַ נייע ראָל אין איין אַלטער פּיעסע, האָט ער אויך געגלויבט, אַז מיט דער ענגלישער פּיעסע, וועט ער דאָרט אַ סך דערגרייכן, און ניט געקוקט אויף דעם וואָס ס'זיינען אַרויס גרויסע אַנאַנסן, האָט מען פונדעסטוועגן אַ פאַר טעג פאַרן שפּילן, צוריקערופן די פאַרשטעלונגען, און ער איז ניט געקומען שפּילן, איצט אפשר האָט ער דערפּילט, אַז ביי פּרעמדע און דערצו נאָך אַליין, קען ער קיינמאַל ניט זיין דאָס וואָס ער איז אין יידישן טעאָטער, ביי אונדז איז ער געווען דער גרעסטער, און ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט מען

אים פאר אַזעלכן אויפגענומען, ער איז געווען און געבליבן דער זעלבער גרויסער מאַריס שוואַרץ.

ווי אַלע מאַל, האָבן זיך איצט אויך געפונען אַזעלכע, וועלכע האָבן געמאַכט ניט קיין קאַמפּלימענטירטע באַמערקונגען, וועגן זיין גיין אויף דער ענגלישער בינע, און נאָך מער פאַרוואַס ער איז צוריקגעקומען, איז מיין ענטפער געווען קורץ:

— אויף אַ גוטן לאַקשענעם קוגל, דאַרף מען זיין אַ גוטער מביין.

סטאַזש אַקטיאָרן

אַזעלכע האָט די פּראַפעסיע פאַרמאַגט אַ סך, וועלכע האָבן זיך געמאַכט, און האָבן דאָס פאַרדינט, די וועלכע זיינען געווען באַרעכטיקט צו דעם, זיינען געווען געציילטע, און דערפאַר האָבן זיי אַפּט געקראָגן אַ סך פּריווי-לעגיס, צו וועלכע גלאַט איין אַקטיאָר איז ניט געווען באַרעכטיקט, און האָט דאָס טאַקע ניט געקראָגן, פון גרויסע פאַרדינסטן איז דאָך שוין אַפּ-גערעדט, אָבער מער פון אַלעמען, האָט אַלץ געקראָגן מאַריס שוואַרץ.

ווען איך רעד פון סטאַזש-אַקטיאָרן, מיין איך אַזעלכע ווי סעמיועל גאַלדענבורג, לודוויג זאַץ, מיכל מיכאַלעסקאַ, אהרן לעבעדיעווי, און אַ סך אַנדערע וועלכע זיינען געשטאַנען אין דער זעלבער ריי אויף דעם טעאַטער-פעלד פון צוטראַגן, פון די גרויסע פאַר אים זיינען דאָך פון עולם כמעט פאַרגעטערט געוואָרן, דאָך האָט קיינער פון זיי ניט צוגעטראַגן צום יידישן טעאַטער אַזוי פיל וויפּל איין מאַריס שוואַרץ. ער אַליין האָט אַלעמען מיט אַלץ איבערגעיאָגט, זיין פאַרנעם איז געווען אַ וועלטלעכער, און אַרומגע-מענדיק אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיטן יידישן טעאַטער, ער איז גע-ווען דער ערשטער צו בויען, פאַרגרעסערן און פאַרשענערן, און דאָס אויף דער העכסטער מדרגה אַוועקגעשטעלט, איבערהויפּט דעם יידישן קונסט-טעאַטער.

אין דעם הינזיכט פון פאַרגרעסערן, פאַרשענערן און פאַרבעסערן, האָט זיך קיינער ניט געקענט פאַרגלייכן מיט מאַריס שוואַרצן, אמת, אַלע זיינען געווען גרויסע טאַלאַנטן, אָבער נאָר אין שפּילן, אין דעם האָבן אַ פאַר אפּשר אַריבערגעיאָגט מאַריס שוואַרצן, אָבער ווען ס'איז געקומען צו בויען,

איז ניט געווען, ס'וועט שוין אויך ניט זיין, קיין גלייכן צו דעם גרעסטן אין דעם הינזיכט.

ס'מיינט אָבער ניט, אַז מאַריס שוואַרץ איז געווען אין גאַנצן אָפּגעהיט פון אַ סך טעותן, ניין, אפשר אַ סך מער, ווי מ'קאָן זיך פאַרשטעלן, אין אַ סך פּאָלן איז דאָס דעם מענטשנס פּריווילעגיע, ער האָט אָבער מיט זיין גרויס-קייט אויף אַ יעדן געביט, גיך געקענט אַלץ פאַרריכטן, איז ער דערפאַר אַלע מאָל געבליבן דער גרויסער מאַריס שוואַרץ.

יא, ער האָט מיט רעכט אַלע מאָל געקענט גיין מיטן קאַפּ אַרויף און אַלעמען קוקן גלייך אין די אויגן אַריין, ווייל ער איז אַ פּאַר מאָל דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אפילו אַ דורכפאַל איז געווען פאַר אים אַ סוקסעס, ווייל ס'איז געווען געמאַכט אַזוי „לעדזשיטימעט“ ניט געזוכט אַריינצוכאַפּן, איז אפילו ביי אים ניט קיין געלונגענע פאַרשטעלונג, ווי „אַ לאַך אין קאַפּ“ האָט אויך ניט געקענט קלענער מאַכן זיין גרויסן נאַמען און כבוד, ער איז אַלץ פאַרבליבן דער גרויסער קינסטלער צו וועמען מ'האַט אַרויפגעקוקט מיט גרויס דרד-אַרץ.

מיר מוזן ניט פאַרגעסן, אַז מאַריס שוואַרץ איז געווען אַ פּראָדוקט פון אַן אַמעריקאַנעם יידישן דראַמאַטישן פאַראיין, אַ בחורל וואָס האָט געוואָלט שפּילן יידיש טעאַטער, ניט זייענדיק אפילו קיין צענטער גליד פון אַן אַקטיאָר, זיך דערצויגן אויף דער גאַס, און דאָך אַזוי פיל אין זיך איינגעזאַפט, אים אַזוי פיל יאָרן ניט צוגעלאָזט, און דאָך אויף זיינע אייגענע כוחות דערגרייכט דאָס העכסטע אין יידישן טעאַטער. און ווי גרויס דער דאַמעסטיק פּראָדוקט איז געווען אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז ער אין דער וועלט געווען נאָך גרעסער.

אמת, ער איז שוין אומעטום געקומען ווי אַ אימפּאַרטירטער קינסטלער, מיט אַ פאַרטיקן גאַלדענעם רעפּערטואַר, און שוין מיט אַ גרויסן שם, איז מיר גאָר קיין וואונדער ניט געווען, ווען איך האָב אין אַזעלכע גרויסע שטעט ווי לאַנדאָן, פאַריז, ווין, און אויך אין אַנדערע לענדער אָפּגענומען אַזעלכע קאַלאַסאַלע גרוסן פון זיינע פאַרשטעלונגען וואָס ער האָט דאָרט געגעבן.

ווען איך בין געווען אין פאַריז, בין איך אַ יעדן פאַרנאַכט אַראָפּגעגאַנגען אין דעם יידישן רעסטאָראַן, וועלכער געפינט זיך אין דעם געגנט 3 רועה נאַטערע-דיעם-דיינאַזאַרעטה, פאַריז 3. און ווען איך האָב זיך דאָרט צערעדט וועגן טעאַטער, האָט מיר דער באַלעבאַס פונעם רעסטאָראַן, מאַקס, געזאַגט :

— וועמען זאל איך דא גיין זען? און וואס שפילן זיי? דאס איז פאר מיר ניט קיין טעאטער, איך האב דא געזען די גרעסטע, וואס זיינען געקור מען קיין פאריז. פון זיי אלע, קען איך איינעם ניט פארגעסן, און דאס איז אייער מאַריס שוואַרץ, אַט דאָס איז ביי מיר אַ טעאטער, ווי אַזוי ער האָט דאָ געשפּילט, אָבער ניט די וואָס קומען פאַר אַ נאַכט און אַנטלויפן באַלד, זעט איר, ווען מ'קען דאָ ברענגען מאַריס שוואַרצן נאָך אַ מאָל, וואָלט איך פאַר-שלאָסן דאָס געשעפט און אים געגאַנגען זען, און ניט נאָר איך אַליין, איך בין זיכער אַז גאַנץ פאַריז וואָלט דאָס זעלבע געטאָן.

דעם כוח, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט פאַרמאָגט, האָט דאָס קיינער ניט געהאַט, אַז מ'וויל האָט ער פאַרמאָגט אַלע דריי, כוח-הדמיון, פאַרשטעלונגס-קראַפט, כוח-הדבור, רעדנס-קראַפט, און כוח-הרשאה, דאָס רעכט צו פאַר-טרעטן (עמעצן), און אַ פאַר מאָל, איז מיר אַליין דאָס אויסגעקומען צו זען, און אַזעלכע זאָכן פאַרגעסן זיך ניט.

ווען ס'איז אַריבערגעקומען פון איראַפּע איינער וואָס האָט זיך גע-האַלטן פאַר אַ „סטאַר“ דאָרט, אָדער דעם וואָס מ'האַט אַריבערגעבראַכט האָט מען אין אַלע צייטונגען געלאָזט וויסן דעם עולם, אַז מ'ברענגט איצט דאָס גרעסטע, דאָס בעסטע, אַזוינס האָט מען נאָך אין אַמעריקע ניט געזען, און ניט איינמאָל צוגעטשעפעט די אַלטע טיטולן, וועלכע די גאָר אַלטע אַקטיאָרן האָבן זיך מיט זיי געקרוינט. האָבן שוין די פאַבליסיטי אַגענטן צו דעם באַטרעפּנדיקן צוגעשטעלט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט אויסטראַכטן, און אַזוי אַרום האָבן זיי דעם נייעם אַקטיאָר אַזוי איבערטריבן, אַזוי צעלייגט איבער די שפּאַלטן פון די צייטונגען, אַז דער עולם האָט שוין ניט ווילנדיק גענומען גלויבן אפּשר, ביז ס'איז געקומען צום יום-הדין, אויף דעם קענען נאָר די געשריבענע קריטיק געבן אַן ענטפּער, און די וועלכע האָבן זיך גע-לאָזט רעקלאַמירן פאַר דער בעסערער פּיעסע, האָט מען נאָר באַדאַרפט וואַרטן, ביז זיי וועלן זיך טרעפּן מיט מאַריס שוואַרצן אויף דער בינע, אויך וועגן דעם קען מען געפינען אַ גוטן ענטפּער אין די צייטונגען, פּערזענלעך גלויב איך אַז זיי זיינען געווען נידעריקער פון נול, ווייל מ'האַט זיי אין גאַנצן ניט אַרויסגעזען.

די גרויסקייט אָבער האָט מאַריס שוואַרץ נאָר געקענט באַווייזן אין יידישן טעאטער. איך האָב דאָס אַפילו אַמאָל באַמערקט אין אַן ענגלישן פּילם, מיט וועמען ער האָט דאָרט געשפּילט... דערפאַר גלויב איך אַז זיין טעות

וואָס ער איז געגאַנגען שפּילן ענגליש טעאַטער, איז פאַרן יידישן טעאַטער געווען דאָס גרעסטע געווינס, זיי האָט ער געוויזן וואָס פאַר אַ גרויסן קינסטלער לער מיר פאַרמאָגן, און זיך האָט ער געוויזן אַז ער דאַרף נאָר זיין אין יידישן טעאַטער.

איך בין אויך זיכער, אַז ס'האָט ביידע צדדים גאָר ניט געשאַדט, אַזאַ קינסטלער ווי מאָריס שוואַרץ האָט געמעגט פּראַבירן, און מיר יידן זיינען געווען צופּרידן וואָס ער איז צוריקגעקומען, און פאַרענדיקט האָט ער ניט נאָר אויף דער יידישער בינע, נאָר אין יידישן לאַנד.

צוויי טייערע בריליאַנטן

||ען מאָריס שוואַרץ האָט שוין ניט געהאַט זיין קונסט־טעאַטער, האָט ער געזוכט מיט אַלע מעגלעכקייטן, אַנצוהאַלטן זיין גרויסן און מיט רעכט פאַרדינטן נאָמען, וואָס ער האָט זיך דורך די אַלע יאָרן געמאַכט האָט ער פרובירט פאַרשידענעס, און געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ס'איז שוין ביי אים ניט געווען קיין אונטערשייד וואו, אַבי זיין נאָמען און דער קונסט־טעאַטער זאָל ניט פאַרגעסן ווערן.

אַט־אָ די צוויי בריליאַנטן, האָט ער אַרומגעפירט איבער דער גאַנצער וועלט, אפשר וועט אים פאַרט געלינגען וואו זיך אַפּצושטעלן, ער האָט פּרוּבירט סאַוט־אַמעריקע, אפילו געפאַרן קיין אַפּריקע. און דאָך געמוזט קומען צוריק, אפילו ווען ס'איז בלויז געווען פאַר אַ פאַר וואָכן, צו שפּילן אין מאַנטרעאַל, קאַנאַדע.

פאַרוואָס מאָריס שוואַרץ האָט געמוזט אויפגעבן דעם קונסט־טעאַטער, זיינען פאַראַן אַ סך סיבות, איינע פון זיינע הויפט־סיבות איז געווען זיין געזונט־צושטאַנד, און כאַטש ער איז שוין געווען אַ פאַר מאל סכּנות־דיק קראַנק, האָט ער דאָס קיינמאל ניט געוואָלט צוגעבן, ניט קוקנדיק אויף זיינע צו אַפטע איינפאַלן, וועלכע זיינען זיכער געקומען פון די גרויסע אַנשטרענגונגען וואָס ער האָט לעצטנס באַדאַרפט מאַכן, ווייל ער האָט זיך שוין ניט גע־האַט אויף וועמען צו פאַרלאָזן, און דאָך געוואָלט אויפהאַלטן מיט אַלע כּוחות דעם יידישן קונסט־טעאַטער, איז די הויפט־סיבה געווען די איבער־נאַטירלעכע גרויסע אויסגאַבן, וועלכע האָבן אַ סך אַנדערע טעאַטערס פאַר־

מאכט, זיי האָבן זיך אָפּילו ניט געוואָלט רעכענען מיטן פּאַקט, אַז אין יידישן טעאַטער, אפילו אין יידישן קונסט־טעאַטער, ווען אפילו זיי קומען, איז בלויז יידן, און זייער אָפט ניט גענוג, און אויסצוהאַלטן אַזאַ גרויסע אונטערנעמונג, איבערהויפט פאַר איין מענטשן, מעג ער זיין ווי שטאַרק, איז דאָס אוממעגלעך, מיט דעם אמתן פּאַקט, האָט זיך קיינער ניט געוואָלט רעכענען, און ס'האָבן זיך אפילו געפונען אַזעלכע, וועלכע האָבן נאָך גע־האַט טענות צו אים...

— ער האָט דען אויפגעגעבן דאָס טעאַטער, ווייל ס'האַט זיך גיט באַצאַלט ?

— פאַרוואָס דען ? — האָט אַ צווייטער געפרעגט.

— ווייל ער וויל אַז ס'זאָל זיין אַ מאַריס שוואַרץ טעאַטער.

— ער, גלויב איך, האָט מער רעכט ווי אַנדערע...

— וואָס פאַרשטייטו ? דענק וואָס איז אייער מיינונג ? — האָט ער

מיד געפרעגט.

— איך קען אייך בלויז דערציילן אַ פּאַקט.

— אדרבה, מיר ווילן הערן.

— ווען מיר זיינען פאַרטיק געוואָרן אין דעם האַפּקינסאָן טעאַטער מיט

דער פּיעסע „פּריידל ווערט אַ כּלה“, פּון ה. קאַלמאַנאוויטש. נאָך 8 וואָכן,

האַט זיך די גערמאַנס פאַרגלוסט פאַרן שפּילן די פּיעסע אין שיקאַגאָ. ס'איז

געווען אין יאָר 1933 ווען מיר זיינען געזעסן אין איינעם פּון די וואַגאַנען,

שוין נאָכן שפּילן אין שיקאַגאָ, אויפן וועג קיין פּיטסבורג. און אַזוי ווי מיר

האַבן געטראָפּן אין שיקאַגאָ גרויסע היצן, זיינען די געשעפטן ניט געווען

אַזוי פּויגלדיק, אין אַזאַ צייט איז אונדזער דירעקטאָר מישאַ גערמאַן געזעסן

פאַרלייגט אַ פּוס איבער אַ פּוס גערויכערט אַ פּאַפּיראַס, און ווי ס'האַט אויס־

געזען, איז ער געווען פאַרטראַכט, שטאַרק פאַרטיפּט אין זיינע געדאַנקען,

זיינען אַקטיאָרן געזעסן און גערעדט, ווי קומט עס אַ פּיעסע וואָס מ'האַט

אין ברוקלין געשפּילט 8 וואָכן פאַר גרויסע געשעפטן, אין אַזאַ שטאַט ווי

שיקאַגאָ האָט מען ניט געקענט אַנפּילן דעם פּרינצעס טעאַטער, און די פּיר

פאַרשטעלונגען, יעדער איינער האָט אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, און ווען זיי

זיינען געוואָרן מיד, זיינען זיי געגאַנגען שלאָפּן, בלייבנדיק אַליין, האָב איך

דערהערט אַ געלעכטער, ווען איך האָב אויסגעדרייט דעם קאַפּ, האָב איך

געזען ווי מישאַ גערמאַן לאַכט, האָב איך אים אַנגעקוקט, האָט ער צו מיר

געזאָגט :

— איך מוז אויסזען קאמיש צו אייך, ווייל איך האב זיך פלוצעם צע-
לאכט, א יא איר דענקט אזוי?

— ניין, אבער וואס האט אייך געמאכט אזוי צו לאכן?

— ווי אזוי זיי האבן גערעדט פון געשעפט, קומט אהער, דענק, אזוי
ווי מיר ווילן נאך ניט גיין שלאפן, וועל איך אייך עפעס דערציילן, וועט
איר פארשטיין, וואס פאר א גרויסע געשעפטסלייט אקטיארן זיינען, אויב
רעדן פון מאכן געלט אין טעאטער, האב איך געמאכט א סך, ווייסט איר
אבער ווען? ווען איך האב געשפילט די „אייביקע מאמע“, טאקע פון ה.
קאלמאנאזויטש. איר וועט דאס קיינמאל ניט גלויבן, שטעלט אייך פאר די
וואך פון פסח, אין דעם זעלבן האפקינסאן טעאטער, האב איך איינגענומען
36 טויזנט דאלאר, וואלט איר דאס געגלויבט?

— פארוואס ניט, אין טעאטער איז אלץ מעגלעך.

— אבער דאס איז נאך ניט אינגאנצן, וואס איך וויל אייך דערציילן,
איך האב מיך פריער צוגעהערט וואס זיי האבן דא גערעדט, מעגט איר מיר
גלויבן, ווען ס'איז מיר בעסער אויפן הארצן, וואלט איך נאך מער גע-
לאכט, און איך קען אייך פארזיכערן, אז זיי ווייסן גארניט, אבער אזוי זיינען
שוין אקטיארן, זיי רעדן אפילו פון דעם וואס זיי הויבן ניט אן צו וויסן,
איבערהויפט פון געשעפט. מעגט איר דאס הערן, ווען איך האב געהאט דעם
פאלקס-טעאטער.

— איר מיינט דעם פריירנדיקן קונסט-טעאטער.

— יא, אויף דער עוועניו, זיינען אקטיארן א שבת בייטאג געקומען אין
טעאטער און געטראפן א געפאקט הויז.

— שבת בייטאג?

— יא, וואס וואונדערט איר זיך אזוי, ס'איז געווען א פארקויפט הויז,
ווייסט איר וואס זיי האבן געזאגט...

— וואס?

— אז איך, דער דירעקטאר, וועל זיך שוין היינט אַנשטאָפּן די קע-
שענעס.

— פון א בענעפיט...?

— שטעלט אייך פאר וויפל מ'האט געקענט קריגן פאר דעם בענעפיס,
אין א שבת בייטאג, איך בין געווען גליקלעך וואס ס'האט געדעקט די אויס-
גאבן וואס איך האב דארט געהאט פארן טאג.

— איז וואָס ווילט איר דערמיט אַרויסברענגען, גערמאַן?
 — וויפל זיי פאַרשטייען, ווייל אַ צווייטן מאָל ווען זיי זיינען אַריין אין
 טעאַטער, אין אַ זונטאָג בייטאָג, און ס'איז בלויז געווען דריי פערטל הויז
 באַזעצט, האָבן זיי מיך שטאַרק באַדויערט, דאָס מאָל וועל איך זיכער צו-
 טראַגן אַ סך, וואָס מיינט איר איז געווען?
 — אינטערעסאַנט צו וויסן...

— ביים בענעפיס בין איך קוים אַרויסגעקראַכן, און ביי דעם שלעכטן
 זונטאָג בייטאָג, איז געבליבן אַ גרויסער פראָפיט, ווייל די בילעטן זיינען
 פאַרקויפט געוואָרן אין דער קאַסע פאַרן פולן פרייז, נו, פאַרשטייען אַקטיאָרן
 אויף טעאַטער-געשעפטן?
 — געוויס ניט אַלע.

— זייער אַ קליינע צאָל פאַרשטייען.

— איז וואָס פאַר אַ שייכות האָט דאָס מיט מאַריס שוואַרצן?
 — דער שייכות איז דער, אַז מאַריס שוואַרץ האָט מער רעכט ווי אַ סך
 אַנדערע, אַז אַ טעאַטער זאָל טראַגן זיין נאָמען, ווייל צו זיינע פאַרדינסטן אין
 יידישן טעאַטער, קען זיך נאָך דערווייל קיינער ניט פאַרגלייכן, פערזענלעך
 בין איך זיכער, אַז אַ טעאַטער אויף זיין נאָמען, וואָלט געווען ניט נאָר אַ גרוי-
 סער כבוד, נאָר אַ גרעסערער שטאַלץ פאַרן יידישן פאָלק, דאָס וואָלט געווען
 דער גרעסטער אַנערקענונג ביי דער וועלט פאַר דעם וואָס האָט פאַרן בע-
 סערן יידישן טעאַטער אַזוי פיל איפגעטאָן, אויף וועמען נאָך קען מען דאָס
 אַנווייזן?

— פאַר וועמען האָט ער דאָס געטאָן, ווען ניט פאַר זיך.

— ווער טוט עפעס פאַר אַן אַנדערן? און ווידער, ס'איז שוין באַלד
 ניט פאַראַן מיט וועמען אויפצוהאַלטן אַ בעסער טעאַטער, און אויב מ'דאַרף
 שוין „קאָמבינירן מיט טאַלאַנטן“ איבערהויפט ווען עס קומט נאָך אויס
 צו שפּילן דעם אַלטן רעפערטואַר, האָט איר אַזעלכע וואָס מ'קען פאַרגלייכן
 צו אַ מוני ווייזענפריינד? אַדער צו אַ סעמיועל גאַלדענבורג? אַ לודוויג
 זאַטץ? אַדער אַפילו אַזאָ קערנדיקן אַקטיאָר ווי איזידאָר קעשיר איז געווען?
 ווייזט מיר אַן אויף איינעם, ווער עס קען זיי פאַרטרעטן? שטעלט זיך אַ
 פראַגע, פאַרוואָס זאָל ער טאַקע ניט זיין באַרעכטיקט, צו האָבן זיין נאָמען
 אויף אַ טעאַטער, איר פאַרגעסט אייך אַז מאַריס שוואַרץ, האָט ניט נאָר אַריינג-
 געבראַכט בעסער טעאַטער, נאָר אויך אַ סך וויסן, און דאָס האָט געגעבן אַ סך

אקטיארן א מעגלעכקייט צו דערגרייכן א העכערע שטופע, ער האָט זיי דער-
הויבן צו אַזאַ מדרגה, וואו זיי זיינען פאַררעכנט, פאַר די בעסטע אין פאך.

איך האָב אַמאָל אַ פּרעג געטאָן אַן אַקטריסע :

— וואָס ווייסט איר וועגן מאָריס שוואַרץ ?

— איר ווייסט דאָך יאָ, וויפל יאָרן איך האָב ביי אים געשפּילט.

— דערפאַר וויל איך וויסן אייער מיינונג וועגן אים.

— איין מאָל האָט ער מיר געמאַכט אַ גרויסן קאָמפּלימענט.

— איז דאָך גוט . . .

— ווער זאָגט דען אַז ס'איז שלעכט, און ווען איך האָב אים געדאַנקט

האָט ער נאָך צוגעגעבן, אַז ער מיינט דאָס.

— וואָס האָט געקענט זיין נאָך בעסער ?

— ביי מיר, האָט ער געזאָגט, זענט איר פאַררעכנט פאַר דער בעסטער

יידישער כאַראַקטער שווישפּילערין. דעם אמת געזאָגט, האַלט איך

ניט פון אייגענער באַרימער, אָבער דאָס זיינען פאַרט זיינע ווערטער,

„ווי קומען די אַלע צו אייך?“ „די אַבראַמאָוויטש, מיט איר צעלייגן

זיך, אָדער די וועלכע פאַרדרייט אַלע מאָל מיטן פּיסקעלע, נאָר ווי זי איז

גאָט די נשמה שולדיק“, איר פאַרשטייט דאָך וועמען איך מיינן? איר, און

נאָר איר, זענט די אַקטריסע.

— כ'מייז אַז קיין בעסערן קאָמפּלימענט, קען זיך קיינער ניט ווינטשן,

איבערהויפּט, ווען ס'איז געקומען פון מאָריס שוואַרץ, איר דאַרפט אייך

פילן גליקלעך.

— פאַר אַ קורצער צייט האָב איך טאַקע אַזוי געפּילט, ביז ער האָט

נאָך צוגעגעבן איין אָבער, דאָס האָט שוין ניט געטויגט.

— פון וואָנען ווייסט איר ?

— איך האָב אים געזאָגט, אויב ס'איז נאָך דאָ איין אָבער, צווייפל איך

איז אייער גאַנצן קאָמפּלימענט.

— פאַרוואָס ?

— ווייל צוערשט, האָט ער מיר ווי מ'זאָגט, אָנגעטאָן אַ קרוין אויפן

קאָפּ, און מיט זיין אָבער, האָב איך באַלד דערפּילט ווי ער האָט זי אַרונטער-

געוואָרפן און דאָס פאַרדריסט. דערפאַר גלויב איך ניט, אויב ער איז געווען

אַזאַ גוטער מענטש.

— ווען איר ווייסט ניט, וואָס ער האָט געמיינט.

— איך בין לאנג געווען אין זיין טעאטער, אים צו קענען, נאך עפעס וועל איך קיינמאל ניט פארגעסן, און אז מיר רעדן שוין, מעגט איר דאס אויך וויסן, ווען מיר האבן געשפילט די פיעסע, הערשעלע אַסטרֶאָפּאָליע, האָב איך איין מאל ביי אַ פּאַרשטעלונג צוגעלייגט אין דער פּראָזע אַ וואָרט, ס'איז אפילו ניט געווען קיין וואָרט, נאָר „א עט“. ווען איך בין אַראָפּ פון דער בינע, האָט ער צו מיר געזאָגט :

— זאָגט דאָס ניט מער.

— פּאַרוואָס ניט ?

— ווייל ס'וועט פּאַרלענגערן די פיעסע.

— אַט די קלייניקייט וועט פּאַרלענגערן די פיעסע ? בין איך אַ בעלן צו פּרעגן ביי פּראָפעסאָר אַלבערט איינשטיין, ער גלויב איך, קען אויסרע-
כענען ווי לאַנג אַ „עט“ קען פּאַרציען די פיעסע.

עס גייט ניט אַוועק קיין צוויי פּאַרשטעלונגען, און מר. שוואַרץ איז אויף דער בינע, און נאָך אַ פּאַזע, גיט ער גיך אַ זאָג, עט, עט, עט. און ס'ווערט אין טעאטער אזא געלעכטער, אַז מ'קען ניט גיין ווייטער. ווי-
באלד אַזוי, האָב איך געזאָגט צו גוסטאַוו בערגער, וועלן מיר שוין היינט אַהיימגיין, מיטן מילך-מאַן צוגלייך. און ווען בערגער, האָט מיך געפּרעגט פּאַרוואָס, האָב איך אים דערציילט, וואָס דער דירעקטאָר האָט צו מיר גע-
זאָגט, פּאַרשטיי גוסטאַוו, אויב מיינ איין „עט“ וועט פּאַרלענגערן די פיעסע, איז וואָס וועט שוין היינט זיין, ער האָט דאָך עס דריי מאל געזאָגט און הער-
נאָר דאָס געלעכטער.

— אַ טראַגעדיע איבער אַן „עט“, איז מיין מיינונג, אַז ס'דאַרף אייך ניט פּאַרדריסן, האָט אין זינען אַז אייך האָט דאָס געזאָגט, דער דירעקטאָר פון יידישן קונסט טעאטער, און מאָריס שוואַרץ, האָט געוואוסט צו וועמען ער רעדט, און אויך וואָס ער זאָגט, צו מיר האָט אַמאָל איינער געזאָגט כמעט דאָס זעלבע, איינער וועלכער קען אפילו ניט פּרעגן די שייך ביי שוואַרצן, גלויבט מיר, ווען ער וואָלט דאָס אייך געזאָגט, וואָלט דאָס אייך אַ סך מער באַליידיקט...

— זענט איר דאָך ניט קיין נאָר, אויב אַראָפּפאלן איז פון אַ גוט פּערד.

אין דעם קען מען זען, אויף וואָס פאַר אַ קלייניקייטן אַקטיאָרן שטעלן זיך אָפּ, מאַכן אַ אישו פון אַ „עט“, וואָס ס'מיינט אין גאַנצן גאַרניט, ס'איז ביי מיר ניט געווען קיין גייעס נאָר פון וועמען דאָס איז געקומען.

ניט נאָר אַקטיאָרן, ס'איז פאַראַן אויך אַנדערע מענטשן, וואָס האָבן ליב, צו מאַכן פון אַ וואַרט, אַ קוואַרט. נאָר ווען דאָס קומט פון איין אַקטיאָר, ווערט דאָס שוין צעלייגט אויף טויזנט טעלער, און פון אַ יעדן טעלער מיט גאַרניט, ווערט געמאַכט אַ גאַנצע טראַגעדיע, מ'פאַרגעסט זיך אַז אַקטיאָרן האָבן ליב צו איבערטרייבן, ביי אַ סך איז אַ פאַרגעניגן צו גראַמירן אַ יעדער קלייניקייט, מאַכן דאָס גרעסער ווי ס'איז אין דער אמתן, און ווער ס'קען זיי ניט, נעמען אַלץ אָן פאַר גוט געלט.

אָזוי ווי צו מיר איז שוין דאָס ניט געווען פּרעמד, איז וואָס מ'האַט מיר דערציילט, האָט דאָס שוין קיין ווירקונג ניט געמאַכט אויף מיר אָבער דער לייענער מעג זיך באַקענען מיט אַ פאַר פון די כאַראַקטערן וואָס דרייען זיך אַרום אין דער פּראַפעסיע צו האָבן אַ בעסערן באַגריף, מיט וועמען ס'איז אויסגעקומען מאַריס שוואַרצן צו האַנדלען, אין דער קאַטעגאָריע גייען אויך אַריין אַ פאַר דראַמאַטורגן, וועלכע האָבן זיך אויב ניט אַ סך, אָבער אַ ביסל זיך געפרייט ווען דער קונסט־טעאַטער האָט זיך געשלאָסן, פאַר זיי האָבן זיי געגלויבט, איז בעסער אַז עס זאל זיין אַ שוואַרץ טעאַטער, ווייל אויב זיי האָבן מיט זייערע ווערק ניט געקענט צוקומען צום קונסט־טעאַטער, וועט זיי איצט זיין אַ סך גרינגער, זיי האָבן אויפן מאַמענט פאַרגעסן אַז אפילו אין שוואַרץ טעאַטער, דאַרף אַ פּיעסע זיין מיט אַ ווערט, און אפשר נאָך בעסער און קינסטלערישער אַנגעשריבן, ווייל דער נאָמען מאַריס שוואַרץ איז שוין געווען אַ ליטעראַרישע אינסטיטוציע, און מיט גלאַט אַ פּיעסע, האָט מען אים ניט געקענט פאַרקויפן, דאָס האָבן זיי זיך אַ ביסל שפּעטער איבערצייגט, האָט מען ווידער גערעדט און געזאָגט.

הינטער דער בינע קומען אַ סך מאָל פאַר פאַרשיידענע געשפּרעכן, נאָר באַהיט זאָל מען זיין, ווען ביי איין אַקטיאָר כאַפט זיך אַמאָל אַרויס אַ וואַרט, ווען ער האָט ניט צוויי מאָל געטראַכט, איידער ער האָט דאָס אַרויסגעזאָגט, ער האָט זיכער גאַרניט געמיינט דערמיט וואָס ער האָט געזאָגט, ס'האַט זיך אפשר ביי אים אַרויסגעכאַפט, און חרטה האָבן וועט שוין ניט העלפן, ווייל ווער קען צוריקכאַפן אַ וואַרט? איז פּונקט דאָס אומשולדיק וואַרט, וועט מען אויפכאַפן, און מאַכן דערפון אַזאַ טומל, אַז ס'זאל אַרויסקומען אַפּט־מאָל דער גרעסטער סקאַנדאַל, ווען מ'וואַלט דאָס באַטראַכט מיט אַ קאַלטער איבערלייגונג, און מ'וואַלט ניט אין זינען געהאַט קיין הינטערפּיסלעך, וואַלט מען ערשטנס פאַרשפּאַרט אָזוי פיל אומזיסטיקע רייד, וועלכע האָבן קיינמאָל

ניט געבראכט קיין גוטעס אין דער פראפעסיע, צווייטנס, דארף מען פאר- שטיין, ווען איין אקטיאר איז פארנומען מיט א ראל, און אפטמאל זייער א שווערע, און טראגנדיק אויפן קאפ נאך אנדערע פאראנטווארטלעכקייטן, איז וואס ס'כאפט זיך ביי אים ארויס, דארף מען אים ניט האלטן פאראנטווארטלעך וואס ס'איז ארויסגעקומען פון זיין מויל אין אזא צייט, די צרה איז אבער וואס ניט אלע פארשטייען דאס, דערפאר קומט עס מערער מאל ארויס ווי א סאדיום.

אזעלכע ווערטער ווערן גיך אויפגעכאפט, ווען זיי קומען פון אזא קינסט- לער ווי מאַריס שוואַרץ, אָדער פון אנדערע וועלכע זיינען אויף אזא מדרגה, אייניקע האָבן גלאַט ליב צו מאַכן פון אַ וואָרט אַ קוואַרט, און אַ סך ווייל זיי ווילן זיך אונטערשמייכלען, גלויב איך אַז פאַר שוואַרצן, האָט דאָס ניט געפאַסט, ווי איך האָב אים געזען, ווילן מיר אויף אים קוקן, ווי אויף מאַריס שוואַרץ דעם אַקטיאָר, האָט ער פּונקט ווי אַלע אויך פאַרמאַגט אַ שלעכטע זייט, אַ טיף בייסנדיקע דורך ווערטער וועלכע האָבן זיך ניט גלאַט אַרויסגע- כאַפט, ער האָט דאָס געמיינט, וואָס ער האָט געזאָגט, און אפשר מיט רעכט, און אַ סך מאל דורך אַ געוויסן גראַד סאָדיום, דאָך האָט ער פאַר אַ סך גוטס געטאָן, ניט געקוקט אויף דעם ביי וועמען ער האָט דאָס גוטע ווי אויך דאָס שלעכטע געלערנט, און זייענדיק אין דעם פאַך, האָט דאָס אַמאָל גע- מוזט ביי אים אַרויסקומען, אָבער ווער וויסט וואָס ס'האָט אים געטריבן דער- צו... וואָס איינער זאָל ניט טאָן, איז עס ניט קיין ניס אין דער פראַפעסיע, איבערהויפט ווען איינער האָט די מאַכט... פון האַנדלען מענטשלעך אין דער פראַפעסיע איז אַ געוואָלדיקע אַנשטרענגונג, און ווער וויל זיך אַנשטרענג- גען? אָבער מיט יאָרן שפּעטער איז שוין דער זעלבער מאַריס שוואַרץ געווען אַ סך אנדערש, וויזט אויס אַז צייט לערנט, צייט מאַכט דעם מענטשן צו ווערן אנדערש אפשר צוליב אומשטענדן.

פאלשע קלאַנגען

אינטערעסאַנט וועט זיין אַנצואווייזן, פון וואַנען געוויסע אַקטיאָרן זיינען אַרויסגעקומען, בכדי דער לייענער זאָל פאַרשטיין די גערעכטע טענות וואָס זיי האָבן, און וויפל מ'קען זיי גלויבן. אין די אַלע יאָרן וואָס איך בין אין דער פראַפעסיע, האָב איך כמעט

געקענט אלעמען, אפילו די וועלכע האָבן באלאָנגט אין פאַרשיידענע דראַמאַ-
זישע פאַראיינען, פון פּראָפּעסיאָנאַלן איז דאָך שוין אָפּגערעדט, און איד
ווייס ניט פון איין פאַראיין וואָס זאָל האָבן אַרויסגעגעבן אַ גרויסן טאַלאַנט,
„אַחוץ מאַריס שוואַרץ“ מיט וועמען די פּראָפּעסיע אָדער דער עולם זאָל זיך
קענען באַרימען, אַקטיאָרן אַ סך, אָבער ניט אַזעלכע ווי, אַ מיכל מיכאַלעסקאַ,
אַ סעמיועל גאַלדענבורג, אַ לודוויג זאַטץ, אַ מאַריס מאַסקאַוויטש, און אַ סך
אַנדערע, אויב ס'האַבן זיך אַרויסגעכאַפט אַ פאַר גוטע אַקטיאָרן, איז דאָס
געווען צוליב זייערע אייגענע קענטענישן, פּראָסט גערעדט, זיי האָבן פאַר-
מאַגט דאָס ביסעלע טאַלאַנט, און האָבן פּריער אָדער שפּעטער אַרויסגע-
שפּראַצט, קיינער האָט זיי ניט געשטיצט, און דערפאַר אפּשר זיינען אַ סך
פאַראיינען אונטערגעגאַנגען, די שפּעטערדיקע דראַמאַטישע פאַראיינען זיינען
שוין געגרינדעט געוואָרן מיט מער פאַרזיכערונג, זיי האָבן שוין געהאַט
אַ באַדן, איין פאַראיין האָט פאַרמאַגט זייער אַ גרויסע שטיצע פון
אַ גאַנצער פאַרטיי, מיט אַן אייגענער צייטונג, מיט אַ גוטן רעזשיסאָר,
מיט אַ טעאַטער-קריטיקער, וואָס ביי אים איז גאַר קיין בעסערס ניט געווען,
און דערפאַר האָט מען אלעמען צעלייגט איבער די שפּאַלטן פון דער ציי-
טונג, אַז זיי זיינען די גרעסטע און די בעסטע, אפּשר צו פאַרטומלען אַז
מאַריס שוואַרץ איז ניט דער איינציקער אויפן פעלד, אָבער זייער גרויסקייט
איז געבליבן אין די שפּאַלטן פון דער צייטונג, ווייל ווער און וואָס זיי האָבן
פאַרמאַגט, האָט מען זיך שפּעטער געכאַפט, וואָס עס האָט זיך אַרויסגעוויזן,
אַז מ'קען געבן אַלץ גרויסע רעקלאַמען, גוטע אויפפירונגען דורך אַ גוטן
רעזשיסאָר, אַ סך, גאַר אַ סך פּאַבליסיטי, נאָר ניט קיין טאַלאַנט, דערפאַר
אפּשר איז פון זיי געוואָרן, נאָך ווייניקער ווי פון די אַנדערע, וואָס האָבן
באלאָנגט אין געוויסע דראַמאַטישע פאַראיינען.

פאַראַן אָבער אַזעלכע וואָס ווערן געבוירן מיט אַ גאַלדן לעפעלע אין
מויל, און דורך דעם ביסעלע מזל ווערט אַלץ פאַרשטעלט, ווייל אַחוץ טאַלאַנט,
דאַרף מען פאַר דער בינע זיין ניט נאָר אַ פּערזענלעכקייט נאָר מ'דאַרף אויך
פאַרמאַגן געוויסע אַנדערע מעלות וועלכע זאָלן האַלטן דעם עולם געשפּאַנט,
מ'דאַרף זיין אַ שיינער, דער איז עס ניט, אויך פאַרמאַגן אַ שיינעם קאַפּ מיט האַר,
דער האָט דאָס ניט, ווייס איך ניט ווי אַזוי, און פאַרוואָס, ער האָט נושאַ חן
געווען, און מ'האַט אים אין דעם פאַראיין געגעבן צו שפּילן ניט נאָר גרוי-
סע ראַלן, נאָר טאַקע די הויפּט-ראַלן, איז דאָס שוין אַן אַלטער כלל אין

דער פראפעסיע, דער וואָס שפילט די הויפט־ראָל, איז ניט נאָר וואָס ער זעט זיך מער אָן פון אַלעמען, מעג ער גאָר ניט קענען, געפינען זיך שוין אַזעלכע, וועלכע ווערן גיך פאַרוואַנדלט אין גרויסע מבינים אויף טעאַטער, איבערהויפט פריינד און מ'מאַכט שוין דעם דאָזיקן פאַר גרעסער ווי גרויס, וועלכער קען צו קיין פראַפעסיאָנאַל ניט צוקומען, טראַגט זיך אַרום מיט אַ קלאַנג אַז ער איז שוין גרויס, און דאָס טעאַטער־וויגעלע איז אַזוי צוואַך־מענגעשטעלט, ווי אַזוי מ'כאַפט אויף דעם קלאַנג אַזוי בלייבט דאָס שוין. האַלט איך דאָס ניט פאַר קיין עוולה צו דערמוטיקן יונגע מענטשן, נאָר ווען ער האָט טאַלאַנט, און פאַרמאָגט אַמווייניקסטנס 60 פראַצענט פון דעם, וואָס ער אַליין גלויבט אין זיך, ביי אַ זעלכן נעמט ניט לאַנג און ער הויבט אַן פּרעטענדירן, אַ סך מאַל מער וויפל ס'קומט אים.

די גאַנצע וועלט ווייסט, אַזוי לאַנג ווי דער יידישער קונסט־טעאַטער־האַט עקסיסטירט, זיינען אַלע טירן געווען אָפן פאַר דעם יונגן, טאַלאַנטירטן מענטשן, איבערהויפט פאַר די, וועלכע האָבן דאָרט גע־וואַלט אַריין, ווייל דער דירעקטאָר מאַריס שוואַרץ, האָט אַלע מאַל געהאַלטן זיינע אויגן אָפן פאַר יונגע טאַלאַנטן, און נאָר דאָרט איז פאַר זיי געווען דאָס ריכטיקע אָרט, צו ווערן אַנטוויקלט, ער האָט מער פון אַלעמען פאַר־שטאַנען און געוואַלט אַרויסברענגען יונגע טאַלאַנטן, און דערפאַר האָט ער אַ סך געגעבן גרויסע געלעגנהייטן, אויב איינער האָט נאָר פאַרמאָגט וואָס מ'האַט באַדאַרפט, האָט ער קיין בעסערע געלעגנהייט ניט געקענט האָבן אין אַן אַנדער טעאַטער, דאָ איז פאַר אים געווען דאָס ריכטיקע טעאַטער, די ריכטיקע אַטמאָספּער, און די הויפטזאַך דער ריכטיקער רעזשיסאָר, וועלכער האָט אַפילו באַוווּזן צו מאַכן גוט שפּילן אַ סך מיט ווייניק טאַלאַנט.

זייער אָפּט האָבן געהאַט מזל די, וועלכע האָבן זיך אין צייט געשמדט אויף די האָט מען פאַר אַ צייט זייער גוט אַכטונג געגעבן, זיי האָבן אויך געוואוסט אַז הינטער מאַריס שוואַרץ רעזשי קען מען אַ סך לערנען, מאַריס שוואַרץ ווידער, האָט פאַרשטאַנען, אַז פּריש בלוט, פון יונגע טאַלאַנטן, איז זייער געזונט פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער, און ווען ס'האַט זיך אים געמאַכט אַ געלעגנהייט, האָט ער אַפילו פון אייראָפּע אַראַפּגעבראַכט אַזעלכע.

מאַריס שוואַרץ האָט פאַרמאָגט אַ סך מעלות, און אויך פּערזענלעכע איינוואַרצלונגען, וועלכער מענטש האָט דאָס ניט? זיינע האָט מען געקענט צופאַסן וואו מ'האַט געוואַלט, אָדער ווי אַזוי ס'האַט זיך פאַר איינעם געלוינט,

מאָריס שוואַרץ האָט קיינמאָל נישט פאַרזען, אָדער פאַרהערט ווען ס'האָט זיך געהאַנדלט אין טאַלאַנטן אָדער אין טעאַטער, איבערהויפּט וועגן קונסט־טעאַטער, אַלע מאָל געוואַלט האָבן דאָס בעסטע, און וואָס מער יוגנט. אַזוי גיך ווי ער האָט זיך דערוואוסט, אַז ס'איז פאַראַן אַזעלכער האָט ער אים געוואַלט האָבן ביי זיך אין קונסט־טעאַטער, איבערהויפּט אַז ס'האָט זיך פאַר־שפּרייט אַ קלאַנג אַז איינער פאַרמאָגט טאַלאַנט און גוטע מעלות, איז ער אַלע מאָל געווען מיט אָפּענע הענט אים צו עמפּאַנגען, אויב ס'איז נישט געווען דאָס וואָס מ'האָט געזאָגט, אָדער אויב עס האָט זיך אַנדערש אַרויסגעוויזן, האָט זיך דאָ זייער שטאַרק אַריינגעמישט זיין פּערזענדלעכער איד, דער אַקטיאָר אין אים, האָט אָפּט אַוועקגעלייגט דעם מענטשן אין אַ זייט, און ער האָט אָפּט געוויזן אַז יענער איז נישט גערעכט, דאָס האָט געמיינט אַז זיי פאַרשטייען זייער ווייניק טעאַטער, זיי האָבן דאָס געזאָגט נאָר דערפאַר ווייל זיי זיינען פּערזענדלעכע פּריינד, און ווי אַנדערש קענען זיי דאָס באַווייזן? אויך די וואָס האָבן זיך געהאַלטן פאַר גרויסע מבינים אַז זיי ווייסן גאַרנישט, ווי אַזוי דאָס צו באַווייזן, איז שוין פאַר אים נישט געווען אַזוי שווער, און ווי אומגלויבליעך ס'זאָל נישט קלינגען, איז מאָריס שוואַרץ אַלע מאָל געווען גערעכט.

וועלן מיר איצט צוקומען צו איינעם פון די באַטרעפּנדע, אָבער צוערשט מוז איך דאָ אַרויסברענגען אַ פאַר פאַקטן אין וועלכע איד האָב אַנטויל גענומען, צוערשט ווייסט כמעט די גאַנצע וועלט, ווען מאָריס שוואַרץ האָט צום ערשטן מאָל אויפגעפירט אין אירוווינג פלייס טעאַטער פרץ הירשביינס „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“. איז אין זיין טרופּע געווען דער גרויסער טאַלאַנט, דער געניאַלסטער אַקטיאָר וואָס די יידישע בינע האָט פאַרמאָגט, דער איינ־ציקער לודוויג זאַטץ. האָט אים מאָריס שוואַרץ געגעבן צו שפּילן די ראָל טודרוס דעם זיידן, און ווער ס'האָט אים געזען אָדער געלייענט די רעצענזיעס, האָט געוואוסט ווי גרויס און נאַטירלעך לודוויג זאַטץ איז געווען, איבערהויפּט אין דער ראָל, ער האָט געשאַפן אין דער ראָל, דאָס נאַטירלעכקייט אַליין, שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז נאָך אים, האָט שוין קיינער נישט געקענט זיין בעסער, אפילו אַזאַ גוטער אַקטיאָר ווי שמואל איריס איז געווען, איז ווען ער האָט לודוויג זאַטצן געזען אין דער ראָל, האָט ער אין מיין קעגנוואַרט זיך אַזוי אויסגעדריקט:

— אין אַמעריקע איז פאַר מיר אין יידישן טעאַטער קיין פּלאַץ נישט פאַראַן, איד גלויב נישט, אויב ס'איז פאַראַן אַ צווייטער צו אים, וואָס קען

אפילו זיין אזוי גוט אין דער ראָל, ער איז אין דער ראָל, דאָס לעבן אליין, נו, ווי אזוי קען מען זיין בעסער? די אלע יאָרן וואָס איך שפּיל טעאַטער, און געשפּילט מיט צענדלינגער גוטע אַקטיאָרן, איז נאָך קיינער פון זיי ניט געווען אזוי נאַטירלעך אין אַ ראָל, ווי איך האָב היינט געזען לודוויג זאַטצן, גלויבט מיר מר. דענק, אָן איך האָב געשפּילט מיט זייער גוטע אַקטיאָרן, וואָס זיינען באַרימט איבער גאַנץ אייראָפּע.

איך האָב אים געגלויבט, ווייל שמואל איריס איז געווען פון די פּיינע געשליפענע טאַלאַנטירטע אַקטיאָרן, ער איז געקומען פון אַרגענטינע.

דעם גוטן מיינונג האָבן כמעט אלע געהאַט אין דער גאַנצער פּראָפּעסיע, און די פרעסע האָט דאָס קיינמאַל ניט אָפּגעלייקנט, און איך מיין אָן ס'איז ניט איבערטריבן אָן די גאַנצע וועלט האָט וועגן דעם געוואוסט, איז פאַר דעם גרויסן טאַלאַנטירטן קינסטלער לודוויג זאַטצן, מ'קען זאָגן כמעט אַ געני, פאַר אים האָט מאַריס שוואַרץ ניט מורא געהאַט.

און דאָס איז נאָך ניט אינגאַנצן, מיט עטלעכע יאָר צוריק בין איך צוריקגעקומען פון אַ זייער סוקסעספולן טור איבער דער פּראָווינק, וואו מיר האָבן געשפּילט אַ פּיעסע וועלכע האָט שטאַרק אויסגענומען, און ווען געשעפטן זיינען גוט ווייסט מען דאָס באַלד אין ניו-יאָרק.

אין אַ פאַר וואַכן אַרום, האָט מען די זעלבע פּיעסע באַדאַרפט שפּילן אין אַ ניו-יאָרקער טעאַטער, האָבן אין דער טרופּע געפּעלט אַ פאַר געשפּילטע אַקטיאָרן.

אזוי ווי אין ניו-יאָרק איז קיינמאַל ניט געווען קיין מאַנגל אין אַקטיאָרן, האָט מען באַלד צוגעשטעלט אַנדערע אויף זייער פּלאַץ און מ'האַט זיך גענומען מאַכן פּראַבע, אין אַ פאַר וואַכן שפּעטער האָט מען שוין געשפּילט, זייענדיק אזוי פּיל מאַל געשפּילט אין דער פּיעסע, האָבן איך געהאַט גענוג צייט, צו באַוואונדערן די נייע אַקטיאָרן, איבערהויפּט האָבן איך מיך צוגעקוקט צו איינעם, ווייל מ'האַט מיך שטאַרק פאַרזיכערט אָן ער וועט אפילו זיין בעסער פון דעם וואָס האָט מיט אונדז געשפּילט אויף דער פּראָווינק.

פּערזענלעך האָבן איך ניט געקענט פאַרגעסן די טרופּע מיט וועלכער איך האָב געשפּילט, ווייל אַ יעדער פאַרשטעלונג איז כמעט געווען אַ „פרע-מיערע“, ניט נאָר האָט אַ יעדער באַזונדער געזוכט גוט צו מאַכן, נאָר מ'האַט געפרוואווט בעסער צו מאַכן, ס'האַט געהערשט אַ רעספּעקטירנדע דיסציפּלין אין דער טרופּע, און אחוץ טאַלאַנט האָבן די אַקטיאָרן געהאַט אַן

איבערנאטירלעכן רעספעקט פארן עולם אין טעאטער, און דערפאר אפשר וואס לענגער מיר האבן געשפילט די פיעסע, מער נאטירלעכער איז זי געווארן, און די ראָלן זיינען געווארן מער לעבעדיקער, און ס'איז אַרויס-געקומען אַ גוטע געזונטע פאַרשטעלונג.

געווען איז דאָס אין יענער צייט, ווען מ'האַט נאָך געוואָלט זען יידיש טעאטער, און אויב ס'איז נאָר געווען גוט טעאטער, האָט גאַרניט געשאַדט ווען ס'איז אפילו אין מאַנטרעאַל געווען צוויי טעאטערס.

וועל איך מיך איצט אָפּשטעלן אויף איינעם, וועלכן מ'האַט איינגעוויקלט אַז ער איז גוט, און אַט דעם האָט מען אַריינגענומען אין דער נייער טרופּע אין ניו-יאָרק. האָב איך געהאַט די געלעגנהייט אויסצוגעפינען דאָס, וואָס אַ סך ווייסן ניט. ניט נאָר האָב איך געהאַט דעם כבוד אים פּערזענלעך צו באַוואונדערן, מ'האַט מיר אויך צוגעטיילט דעם גרויסן פאַרגע-ניגן, אַז ער מיט זיינעם אַ חבר, אויך אַזא טאַלאַנט, זאָל זיך אַנטאָן אין זעלבן צימער, אויף דער בינע אַליין איז געווען ווייניק, דאָ אין גאַרדעראַב צימער, האָב איך אַנטדעקט אַ נייע דערשיינונג.

מיט וויפל אַקטיאָרן מיר איז אין די אַלע יאָרן אויסגעקומען צו שפּילן, האָב איך דאָס ניט געהערט, איך האָב געוואוסט אַז אפילו דער שוואַכסטער טאַלאַנט, פרובירט אַמווייניקסטנס גוט צו מאַכן, און יעדעס מאָל צו זיין בעסער און בעסער, דער פון וועמען איך רעד דאָ, האָט זיך אַ ביסל אָנגע-שטרענגט פאַר זיינע פריינד וואָס ער האָט דערוואַרטעט די ערשטע נאַכט, אַריינרעכענענדיק די פרעסע, נאָך דעם אַוונט, איז געווען אַ רחמנות אויף דער ראָלע, און נאָך אַ גרעסערער רחמנות אויפן עולם, שוין אָפּגערעדט וואָס ער האָט געשטערט די אַנדערע אַקטיאָרן אין דעם גאַנצן גאַנג פון דער פאַרשטעלונג, וואָס מער מ'האַט געשפּילט די פיעסע, ווייניקער האָט ער געקענט די ראָלע, און ס'האַט געבראַכט גרויס שטערונג צו די אַקטיאָרן וואָס האָבן געקענט, און די לעצטע נאַכט, האָט ער שוין גאַרניט געוואוסט ווער ס'האַט אים געשלייערט.

ער איז דאָס געווען דער, וועלכער איז מיט זיין חבר געזעסן אין דעם זעלבן צימער, און גערעדט אויף אַקטיאָרן אַז כמעט קיינער טויג ניט... און אַז דער עולם איז אַ גולם און ווייסט גאַרניט, און דער חבר וואָס איז נאָך אַ סך ווייניקער פון אים, האָט אַלץ צוגעשטימט.

דער זעלבער קומט צו גיין אַ פאַר וואָכן נאָך מאָריס שוואַרצס לוויה,

וועלכן איך האָב שוין לאַנג פאַרצייכנט אין מיין ביכעלע פאַר אַ גרויסן חוצפהניק, און וויל מיר איינרעדן ווען ער האָט געשפילט מיט מאַריס שוואַרצן, האָב איך באַלד געפרעגט:

— אין וועלכער פּיעסע ?

— פּרץ הירשביינס „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“. איר קענט די פּיעסע ?

— יאָ, וואָס האָט איר דאָרט געשפילט ?

— טוררוסן.

— ניט קיין שלעכטע ראַלע...

— איך בין אין איר געווען אַזוי גוט, אַז מאַריס שוואַרץ האָט זיך פאַר מיר דערשראָקן, און ווייסט איר אַז ער האָט געזוכט מיר אונטערזושטעלן אַ פּיסל, ער האָט נאָר געוואַלט, אַז איך זאָל אַדורכפאַלן.

— פאַרוואָס האָט ער אַזוי געוואַלט ?

— ווייל ער האָט געזען, אַז איך שפּיל אַלעמען איבער.

— פאַר דעם האָט זיך מאַריס שוואַרץ דערשראָקן ?

דאָס האָט מיך שיער אַרויסגעבראַכט פון געדולד, גראַד האָב איך מיך דערמאַנט, וואָס ס'איז אַמאָל געווען, ווען מיר האָבן געשפילט צוזאַמען, און טראַכטנדיק, אויב ער איז אַזוי גוט געווען אין טוררוסן ווי אין יענער ראַל וואָס ער האָט איבערגעפירט, שטעל איך מיר פאַר וואָס מאַריס שוואַרץ האָט וועגן זיין שפּילן געטראַכט, שפּילנדיק אַזוי פּיל מאָל מיט לודוויג זאַטצן, און וואָס ס'האָט מיך נאָך מער פאַרדראָסן, וואָס ער האָט זיך דערביי אפּילו קיין קנייטש ניט געטאַן, דאָס הייסט חוצפה פון דעם העכסטן גראַד, אַזוי רעדן קענען נאָר קראַנקע מענטשן, און נאָר אַזעלכער קען טראַגן סם אין זיין האַרצן קעגן דעם גרעסטן וואָס מיר האָבן פאַרמאַגט אין דער טעאַטער פּראַפּעסיע.

אויף אים האָט מיך מער פאַרדראָסן ווי אויף די אַנדערע וועלכע האָבן זיך פּיל מאָל באַקלאַגט, איך האָב ניט איין מאָל געמוזט פאַרדריסלעך אונטער-שמייכלעך, פונקט ווי מאַריס שוואַרץ האָט אַלעמען פאַרשטעלט און ניט צוגעלאָזט זיי עפעס צו דערגרייכן, מיין ענטפּער צו זיי איז אַלע מאָל געווען „פאַרוואָס האָט ער ניט געשטערט, מוני וויזענפריינד ? לודוויג זאַטצן ? לאַזאַר פּריד ? סעמיעל גאַלדענבורג ? איזידאַר קעשיר ? און אַלע די וועל-כע פאַרנעמען געהויבענע פּלעצער אין דער טעאַטער-וועלט אויף באַוועי ? באַרימעריי איז ביי אַקטיאָרן די גרינגסטע זאַך, ווער שמועסט נאָך

ווען דער צווייטער צד קען ניט ענטפערן, מיינט ער אז מ'גלויבט אלץ וואָס ער דערציילט, אמת ער האָט יאָרן־לאַנג אפילו ניט אויפגעמאַכט זיין מויל, איצט נאָך מאַריס שוואַרץ טויט, האָט ער אָנגעהויבן דערלאַנגען לשון, וויסנדיק אַז ער איז פון דער אַלטער גוואַרדיע, איינער פון די וואָס וועט קיינמאָל ניט פאַרגעסן, וואָס ער איז אַמאָל געווען, איינער פון דער געווענ־זענער לאַקאַל צוויי וואָס איז זיין גאַנץ לעבן געווען אויף דער פּראָווינץ נאָך אין דער צייט, ווען אין קאַנאַדע האָט עקסיסטירט דער אַלטער ליריק טעאַטער און איז שוין דאָן געווען אַ פייערפּאַסטקע, אין דעם איז שוין אַ יאָר 50 זיכער אויב ניט מער, ער איז דאָס דאָן געווען דער אָנפירער, האָט ער דאָן ניט געקענט פאַרן אויף קיין וועליסאַפּעט, האָט ער זיך איינגעהאַנדלט אַ ווייס פּערד, און ווען ער האָט זיך אויף דעם באַוויזן אין די גאַסן, האָט מען שוין געוואוסט אַז היינט שפּילט מען טעאַטער אין שטאָט.

דער אַקטיאָר האָט מיר אויך פרובירט איינרעדן, אַז ער איז דאָס געווען דער אַנטדעקער פון מאַריס שוואַרץ, און מיט וואָס האָט ער אים אָפּגעדאַנקט, אים אָנגאַזשירט און אים געגעבן קליינע ראַלן צו שפּילן, צוגעבנדיק אַלע מאָל:

— איר ווייסט דאָך יאָ, וואָס פאַר אַן אַקטיאָר איך בין.

— בין איך זיכער, אַז איר זענט אין דער קליינער ראַל, געווען בעסער ווי אַנדערע אין זייערע גרויסע ראַלן.

— אַ געזונט אויף אייך, ווי איר וואָלט געווען דערביי, איך בין אין דער פּיצנינגקעלע ראַל, געווען גרעסער פון די וואָס האָבן דאָרט גערעדט אַ גאַנצע נאַכט.

— אַזוי שפּעט האָט מען געשפּילט?

— ס'רעדט זיך אַזוי, אָבער איך בין געווען דער וואָס האָט אים אַנטדעקט.

ווען איך האָב אים פאַרלאָזט, האָב איך געטראַכט, וואָס איז דער אונטערשייד ווער ס'האָט אים אַנטדעקט? דערפאַר האָט ער זיי אַלעמען ניט געקענט אַריבעריאָגן? איז דאָס זיין שולד וואָס זיי זיינען געבליבן דאָרט וואו זיי האָבן אָנגעהויבן? מאַריס שוואַרץ איז דאָך פאַרט אוועק אַזוי ווייט, אַז קיינער קען אים ניט אַניאָגן און אויף אַלע געביטן אין דער פּראָפּעסיע, ווייזט אויס אַז קיין מיטלפונקט איז ביי זיי ניט פאַראַן, אָדער מ'מאַכט איינעם צו גרויס, אָדער מ'מאַכט פון אים גאַרניט, מיר האָט זיך אַלע מאָל

געדאכט, אז קיינער פון זיי שטרעבט ניט צו זיין א גוטער אַקטיאָר, זיי ווילן בעסער זיין אַ שלעכטער סטאַר... קיינער האָט נאָך ניט צוגעגעבן אַז ער איז געווען שלעכט אין אַ ראָל, אפילו ווען די זעלבע ראָל איז געשפילט גע- וואָרן פון דעם גרעסטן אַקטיאָר פריער, אַ יעדער איינער ביי זיך איז אַ גאָט. ווען ס'וואָלט געווען ווי די אַקטיאָרן ווילן, וואָלט שוין לאַנג דאָס טעאָ- טער געווען אַ פאַרגאַנגענהייט, דאָס גליק פון דעם טעאָטער איז געווען וואָס דער עולם האָט אויך געהאַט עפעס צו זאָגן, און וועמען זיי האָבן געוואָלט איז מיט דער צייט געוואָרן גרויס אַנערקענט. איין מאָריס שוואַרץ האָט פאַרמאָגט די אַלע מעלות וואָס דער עולם האָט פאַרלאַנגט און אים געמאַכט וועלט־באַרימט גרויס.

נאַטירלעכער הומאָר

ווער עס פאַרמאָגט דאָס, איז אַ געבענטשטער מענטש, אפילו די גרויסע מעלה האָט מאָריס שוואַרץ פאַרמאָגט אין זייער אַ גרויסער מאָס, און דאָס איז ביי אים אַפט אַרויסגעקומען זייער נאַטירלעך, ווייל ער האָט דאָס אַלע מאָל אַרויסגעזאָגט אין אַ צרה, ווען ער איז געווען אין כעס, האָט מען שוין געמעגט זיין ווי שטאַרק ברוגז אויף אים, האָט מען געמוזט לאַכן, ניט נאָר פון דעם וואָס ער האָט געזאָגט, נאָר ווי אַזוי ער האָט דאָס געזאָגט, ווייל ס'האָט געהאַט אַ וועלט מיט חן זיין זאָגן, ס'האָט גענומען אַראָפּשיינען פון זיין פנים, וואָס ער האָט געהאַט אין געדאַנק, און ווער ס'האָט אים געקענט, האָט שוין געוואוסט אַז אין זיין גאַנצן כעס ווערן וועט באַלד עפעס קומען אויב ניט קיין וויץ וועט דאָס זיכער זיין אַ קלוג וואָרט, וואָס וועט אַלעמען מאַכן לאַכן, אַפטמאָל האָט מען זיך גאַרניט געריכט, און ס'איז ביי אים אַרויסגעקומען אַזוי שאַרף און שפּאַסיק, אַז אפילו די וועלכע זיינען געווען ברוגז האָבן געמוזט אַ שמיכל טאָן. מאַכן אַקטיאָרן צו לאַכן ווען זיי זיינען אין אַ שלעכטער שטימונג, איז אַליין אַ גרויסע קונסט, אפילו צו דער מדרגה האָט שוואַרץ דערגרייכט אַ סך סטאַרס האָבן דאָס ניט פאַרמאָגט. אַ גוט באַקאַנטע אַקטריסע, וועלכע האָט יאָרן לאַנג געשפילט מיט מאָריס שוואַרץ אין זיין יידישן קונסט־טעאָטער, און וואו ער האָט געשפילט איז זי מיט אים געווען, האָט מיר דערציילט.

ווען מ'האָט אויפגעפירט די פיעסע „הערשעלע אָסטראָפּאָליער“, האָט זי דאָרט געשפילט איינע פון די הויפט פרויען-ראָלן, און האָט דאָרט געהאַט מיט מאָריס שוואַרצן אַ סצענע וואו ער טאַנצט און זי באַדאַרף אַריינקור מען דורך אַ מיטן טיר, הערט ער אויף צו טאַנצן, שפילנדיק די פיעסע אין ניו-יאָרק, איז זי אַלע מאָל געווען אין צייט, זי האָט קיין איין מאָל ניט פאַרפעלט קיין רעפליק, ביז מ'האָט זיך גענומען גרייטן אַרויסצופאַרן אויף דער פּראָווינץ. אַזוי ווי די לעצטע יאָרן זוכט מען איינשפּאַרן הוצאות, אי-בעדהויפט אין דער טעכנישער זייט, ניט ווייל מ'האָט געמיינט צו נאָרן, ס'איז אַלץ געווען ווי אין ניו-יאָרק. נאָר אַנשטאַט צו פירן די שווערע מאַ-סיווע דעקאָראַציעס, האָט מען געמאַכט נייע דראַפּס, ווייל הענג-זאַכן איז לייכטער צו פירן, און ס'ווערט געמאַכט גיכער ווען מ'דאַרף זיי אַראָפּלאָזן, דערביי, פּאַרשטייט זיך, שפּאַרט מען אַ סך געלט. און ווען ס'איז געקומען צו דער באַרימטער סצענע, איז אין דעם דראַפּ וואָס מ'האָט אַראָפּגעלאָזט ניט געווען קיין טיר אין דער מיטן און זי האָט דערפון ניט געוואוסט נאָר דער בינע-פּאַרוואַלטער, און אויף בעלאַפּסקין האָט מען זיך זייער ווייניק געקענט פּאַרלאָזן, ענדלעך איז געקומען דער רעפליק, האָט זי גענומען לויפן הינטער דער בינע זוכן אַ מיטל-טיר, ביז זי איז געוואָרן פּאַרצווייפלט און גענומען שרייען, „וואו איז דאָ די מיטל-טיר?“ און מאָריס שוואַרץ טאַנצט, זי ווייס אַז זי דאַרף שוין זיין אויף דער בינע, און ווייס ניט ווי אַזוי און דורך וועלכער זייט זי זאל אַרויף, ס'איז שוין געוואָרן צו לאַנג, און זי פילט שוין אַז זיינע כוחות וועלן זיך באַלד אויסלאָזן. ווי לאַנג קען ער טאַנצן? זי מוז איצט ראַטעווען ביידן די פיעסע, און דעם סטאַר. האָט זי גיך באַ-שלאָסן וואָס עס זאל ניט זיין, זי מוז אַרויף אויף דער בינע, האָט זי אַ כאַפּ געטאָן דעם דראַפּ פונקט אין מיטן און אים אויפגעהויבן און איז אַרויף אויף דער בינע, ווען מאָריס שוואַרץ האָט דאָס דערזען איז ער געוואָרן שטאַרק אין כעס, ערשטנס פּאַרוואַס האָט זי אים געלאָזט אַזוי לאַנג טאַנצן, צווייטנס פּאַרן אויפהויבן דעם דראַפּ אין מיטן שפילן פּאַרן עולם, אויף דער בינע האָט ער גאַרניט געזאָגט, ווען זיי זיינען אַראַפּ פון דער בינע, האָט ער איר געפרעגט:

— וואָס איז דאָס? איר ווייסט וואָס איר האָט געטאָן?

— וואָס דען, איך ווייס ניט.

— ווער טוט דאָס אַזאַ זאַך?

— איך האָב דען געהאַט אַן אַנדער ברירה...

— וואָס מיינט איר ?

— ניט מ'האַט מיר געזאָגט וואו די טיר איז, ניט איך האָב געוואוסט אַז ס'איז דאָ ניטאָ קיין מיטל-טיר, בין איך אַזוי לאַנג אַרומגעלאָפֿן, ביז איך בין אַרונטער אונטערן דראָפּ, איך האָב געמוזט אַרויפקומען אויף דער בינע, און נאָר אַזוי אַרום האָב איך דאָס געקענט באַווייזן.

— נו, וואָס זאָגט מען ניט צו איר ? אַזאָ זאָך וואָלט געפּאַסט פאַר איי-נער וואָס איז ערשט אַריין אין דער יוניאָן, וועלכע ווייסט ניט וואָס אַ בינע איז, אָבער ניט פאַר אייך, און וואו ? אין באַסטאָן.

— איר מיינט ווען איך מאַך דאָס אין בראַנזוויל וואָלט בעסער געווען ?

— דאָס ווייס איך ניט, אָבער אין באַסטאָן.

אַזעלכע איינפאַלן האָט ער ספּאַנטאַניוס געהאַט, וואו מ'האַט געמוזט אַריינפאַלן אין געלעכטער פאַר אַ לאַנגער צייט, ווען זי האָט דאָס מיר דער-ציילט האָט זי נאָך געלאַכט.

יא, ער האָט געהאַט איינפאַלן, אַ סך פון זיי אַריגינעלע, דאַכט מיר אַז מ'האַט דאָ געהאַט צו טאָן ניט מיט איין מאַריס שוואַרצן נאָר מיט צען, און ווען איינער איז צעטיילט אויף צען חלקים, קומט עס אויס אויף אַ יעדן געביט אַ צענט-חלק, איז וויפל האָט געקענט באַשטיין זיין כעס ? כמעט גאַרניט אין פאַרגלייך צו זיין געזונטן הומאַר, און דאָס האָט נאָר איין מאַריס שוואַרץ פאַרמאָגט.

*

**

אַן אינטערעסאַנטער איינפאַל פון מאַריס שוואַרצן, וועלכן מ'האַט לאַנג ניט געקענט פאַרגעסן, איז אויך געווען דער באַנקעט, וואָס ער האָט געמאַכט פאַר איין אַקטיאָר.

דאָס איז געווען נאָך אין די גוטע צייטן, ווען דער יידישער קונסט-טעאַטער איז געשטאַנען אויף דער העכסטער שטופע פון דערגרייכונג, דאָן האָט מען דעם נאָמען מאַריס שוואַרץ דערמאָנט מיטן גרעסטן דרך-אָרץ, און די וועלכע האָבן געשפּילט מיט אים, זיינען געווען איבער גליקלעך, אַלץ האָט זיך געפונען אין אַ גוטער שטימונג, געוויס זיינען די געשעפטן געווען גוט, אַלעמען איז געווען גוט אויפן האַרצן, ווייל מ'האַט געמאַכט אַ לעבן.

פאַרגלוסט זיך מאַריס שוואַרצן אין אַ פשוטן דאַנערשטאַג אַוונט מאַכן אַ באַנקעט פאַר אַן אַקטיאָר וואָס האָט געשפּילט אין זיין טרופּע נאָר דער פאַר ווייל דער דאָזיקער אַקטיאָר האָט זיך באַרימט ווי גוט ער איז אין די אַלע ראַלן וואָס ער שפּילט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס קיינער האָט גאָר-ניט געזאָגט וועגן זיין שפּיל... פאַרשטייט זיך אַז די אַנדערע אַקטיאָרן, האָבן געהאַט אַ גוטע געלעגנהייט אַרויסצואווייזן זייער גרויסן טאַלאַנט פון חוּזק, שפּאַט, און אַפּלאַכן, ווי קאַלעגן קענען, פונקט דאָ איז מאַריס שוואַרץ, געווען זייער ערנסט, און ווען ער האָט אין דעם ערנסטן טאָן געהאַלטן אַ דרשה, האָט ער שטאַרק געלויבט דעם דאָזיקן אַקטיאָר, און אַנגעוויזן פאַרוואָס ס'קומט אים דער באַנקעט, און צום שלום האָט ער פאַרענדיקט, איצט וועלן מיר אויסגעפינען דעם אמת, און זאָל דער בעל-שמחה אַליין אונדז זאָגן, אין וועלכער באַרד איז ער דער בעסטער ?

אַזוי האָט מען פאַרבראַכט אַ נאַכט מיט מאַריס שוואַרצן נאָך אַ פאַר-שטעלונג, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מ'האַט באַדאַרפט אין דער פּרי זיין אין טעאַטער צו פּראָבע, איין מאַריס שוואַרץ האָט פאַרמאַגט דעם גוטן, נאַטירלעכן הומאַר, אין דעם זין, איז ער געווען אַריגינעל.

*
**

ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט וועגן געשעפט, האָבן אַקטיאָרן זיך אַרומ-געטראָגן מיט אַ שלעכטער מיינונג וועגן מאַריס שוואַרצן, ער איז ניט גע-בליבן שולדיק קיינעם, דאָך האָבן זיי זיך אָפּט באַקלאַגט, אַז דער יידישער קונסט-טעאַטער קומט זיי אַ פאַרמעגן, געמיינט האָבן זיי זיכער מאַריס שוואַרצן, ווייל ער האָט דאָך געטראָגן די גאַנצע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון דעם קונסט-טעאַטער.

איינמאָל זיינען מיר געזעסן אַ גרופּע שוישפּילער אין דעם ראַיאַל-קאַפּע, און די בעסערע אַקטיאָרן, אַזוי האָבן זיי זיך גערופן, ווייל זיי האָבן דאָרט געשפּילט, האָבן זיך גענומען באַקלאַגן, אַז ס'איז שוין מיטוואַך, און מ'האַט זיי נאָך פאַר דער לעצטער וואַך גאַזשע ניט באַצאָלט.

— ביי מיר איז דאָס שוין ניט קיין נייס. — האָב איך שמייכלענדיק געזאָגט צו איינעם, וועלכער האָט מיר געהאַלפּן שמייכלען, און גלייך צוגעגעבן, — אויב מ'האַט אייך ניט באַצאָלט, פאַרוואָס שפּילט איר די וואַך ?

— אַט האַסטו אַ נייעם חכם, — האָט איינער פון זייערע געזאָגט — פאַרוואָס ? ווייל די יוניאָן, האָט אַזוי באַשלאָסן.

- די יוניאָן האָט אַזוי באַשלאָסן, זענט איר זיכער ?
- מ'האָט דאָך אונדז פון אָפּיס געלאָזט וויסן.
- אַז וואָס ?
- דערווייל דאַרף מען שפּילן...
- וואָס הייסט דערווייל ? איר האָט דאָך ערשט געזאָגט, אַז די יוניאָן האָט באַשלאָסן.
- דער אָפּיס איז ניט די יוניאָן ?
- נייין...
- ווי געפעלט ער אייך...
- דער אָפּיס איז ביי מיר ניט די יוניאָן, און אויב דער אָפּיס האָט אייך געגעבן אַן אַרדער צו שפּילן, וואָס פאַר אַ טענה האָט איר צו שוואַרצן ?
- וואָס רעדט ער דאָרט ? — האָט זיך איינער גענומען ביזערן, — וואָס מיינט איר ?
- אַז איר וועט אייך ביזערן, וועט ניט טויגן, הערט, וועט איר וויסן וואָס אייך מיין, אויב די יוניאָן ווי איר זאָגט, האָט דאָס איבערגענומען, וויל איך וויסן ווען ס'איז אין דער יוניאָן געווען אַ פאַרזאַמלונג וועגן דעם און אויב ס'איז ניט געווען, האָט דאָס שוין ניט צו טאָן מיט דער יוניאָן. דאַרפט איר מאַנען ביים אָפּיס, און ניט ביי שוואַרצן.
- מיר האָבן דען געשפּילט פאַרן אָפּיס, פאַרוואָס מאַנען ביי זיי ?
- געשפּילט האָט איר טאַקע אין קונסט־טעאַטער, אָבער דער אָפּיס האָט דאָס איבערגענומען, האָט דאָס מיט מאַריס שוואַרצן מער גאַרניט וואָס צו טאָן, דאָס מיינט פשוט גערעדט אַז ער איז אייך שוין גאַרניט שולדיק.
- דאַכט מיר אַז איר ווייסט ניט וואָס איר רעדט.
- אַז איר וועט מיך אויסהערן, וועט איר איינזען, אַז אייך ווייס שוין גאַר וואָס אייך רעד, מיין עקספּיריענץ וועט דאָס אייך באַווייזן.
- ס'ווערט אינטערעסאַנט, לאָזט אים רעדן. — האָט זיך אַן עלטערער פון זיי אַריינגעמישט.
- זיי האָבן זיך גענומען דרייען אויף די בענקלעך, ווי זיי וואַלטן געזעסן אויף הייסע קוילן, דערנאָך געוואָרן שטיל פאַר אַ וויילע, האָט דאָס מיר געגעבן אַ געלעגנהייט אַ ביסל צו טראַכטן און גלייך זיי גענומען דערציילן :
- געווען איז דאָס אין מיקינלי סקווער טעאַטער.
- ווען ? — האָט איינער געפרעגט.

— שלאָגט ניט איבער ווען מ'רעדט. — האָט אַ צווייטער אים אַ שטויס געטאָן.

— אין יאָר 1937.

— דעם סעזאָן געדענק איך אויך זייער גוט.

— ווער פרעגט דיך? — האָט איינער געבורטשעט.

— אַז ס'איז דאָרט ניט געווען קיין מאַריס שוואַרץ קונסט־טעאַטער, ווייסט איר דאָך.

— להבדיל. — האָבן זיי גענומען שמייכלען.

— דאָס אַליין איז ניט גענוג, פונדעסטוועגן האָט מען דאָרט אויך ניט באַצאָלט, וואָס־זשע מיינט איר האָב איך געטאָן.

— וואָס?

— מאַנטאָג אין דער פרי, בין איך געווען אין אָפיס.

— נו?

— דערציילט וואָס דאָרט איז פאַרגעקומען, און אַז מיר האָבן ניט גע־קראָגן קיין גאַזשע, ווייסט איר וואָס זייער ענטפער איז געווען.

— וואָס האָבן זיי געענטפערט?

— דערווייל דאָרף מען שפילן.

— וואָס הייסט דערווייל?

— דאָס האָט געמיינט, אַז די יוניאָן וועט שוין דאָס איבעריקע דער־לידיקן.

— די זעלבע מעשה וואָס ביי אונדז.

— שוין גאַרניט די זעלבע, איר ווילט וויסן דעם סוף?

— לאַזט אים ענדיקן...

— געוויס, ווען ניט וועלן מיר דאָך קיינמאָל ניט וויסן.

— אַוועק בין איך מיטן געדאַנק, אַז דורך דער וואָך וועט מען איינמאַנען

די גאַזשע, האָבן מיר געוואַרט, און וואַרטנדיק איז אַוועק נאָך אַ וואָך, ניט

מ'האַט וועמען געזען פון דער יוניאָן, ניט מ'האַט געהערט פון איר, זונטאָג

האַבן מיר געקראָגן אַ פאַר דאָלאַר אויפן חשבון, זיינען מיר שוין אַריינגע־

קראַכן אין אַ צווייטער וואָך, און וואָס לענגער מיר האָבן געשפילט, אַלץ

ווייניקער זיינען געוואָרן דאָס אַפּצאָלן, און די שולדן האָבן זיך פאַרגרעסערט,

צו מאַכן דאָס קורץ, ביז מ'האַט אונדז אויסגעצאָלט איין וואָך, איז מען אונדז

שוין שולדיק געווען פיר אָדער טאָקע גאַנצע פינף וואָכן גאַזשע, דאָס האָט שוין געמיינט אַ סך געלט.

— און די יוניאָן?

— האָט נאָך אַלץ גאַרניט געטאָן.

— סקאַנדאַליעז...

— איך בין נאָך ניט פאַרטיק.

— לאַזט ענדיקן.

— ס'איז געווען אין אַ פאַרנאַכט, איך בין געזעסן אין דער ראַיאָל, ביי יענעם טישל, דאָכט מיר, ס'איז געווען פאַרן פאַרן אין טעאַטער, האָט דער טעלעפאָן געקלונגען און הערמאַן האָט גערופן מיין נאָמען, בין איך אַריין אין דער בודע, ווער מיינט איר האָט מיך גערופן, די יוניאָן, און מ'האַט מיר געגעבן אַ שטאַרקן באַפעל ניט צו גיין אין טעאַטער, דאָס האָט געמיינט ביז די יוניאָן וועט מיר לאָזן וויסן, יאָ און מיר געזאָגט, אַז וועמען איך וועל זען פון דער טרופע, אים זאָגן וואָס מ'האַט מיר געזאָגט, וואָלט איר ניט געגלויבט, אַז ענדלעך האָט די יוניאָן גענומען אַ שטעלונג קעגן דעם טעאַטער? און וואָלט איר ניט געווען זיכער, אַז זי גייט איינמאַנען וואָס אונדז איז געקומען?

— געוויס...

— אַזוי האָב איך אויך געגלויבט, האָב איך מיך צוריק אוועקגעזעצט און געוואָרט פאַרן פּיפּס, ס'האַט אָבער לאַנג ניט גענומען, און מ'האַט מיך ווידער גערופן, דאָס איז מיר ניט געפעלן, ס'איז געווען אַ צו גיכער „סעטל-מענט“. דאָס מאַל האָט מען מיר געלאָזט וויסן, אַז מיר מעגן שוין פאַרן שפּילן ווייל אַלץ איז שוין אין אַרדער, שטעלט אייך פאַר ווי מיר האָבן געפילט, מיר זיינען אַלע געווען זיכער, אויב ניט אין גאַנצן, וועט מען דאָך עפעס קריגן פון דעם וואָס ס'קומט אונדז. איצט מעג איך אייך דאָס זאָגן, איך האָב די פאַר דאָלאַר באַדאַרפּט... וואָרטנדיק אַזוי פיל וואָכן, בין איך איצט געקומען אין טעאַטער אַזוי אויפגעלייגט, אַזוי גליקלעך, אַז אַלע האָבן מיך אָנגעקוקט. אָפּגעשפּילט דעם ערשטן אַקט, ס'איז שאַ שטיל, קיינער קומט ניט אַרויף, ניט מ'זאָגט עפעס, ניט מ'גיט עפעס, מיר זיינען שוין פאַרטיק מיטן צווייטן אַקט, דאָס זעלבע, ענדלעך האָבן מיר פאַרענדיקט די פאַרשטעלונג, האָב איך נאָך געוואָרט אין גאַרדעראַב, אפשר וועט מען עפעס אַרויפברענגען, זיך גענומען לאַנגזאַם אויסטאָן, וואָס איז קיינמאַל ניט מיין

טבע, איך האָב אַלץ געוואַלט געווינען צייט, גלויבנדיק אַז די יוניאָן האָט זי-
 כער גענומען אַ שטעלונג, ס'האָט אָבער גאַרניט געהאַלפֿן מיין פּאַרלירן
 אַזוי פּיל אומזיסטיקע צייט, קיינער איז ניט אַרויפגעקומען, מ'האָט גאַרניט
 אַרויפגעבראַכט, האָב איך נאָך אַלץ געטראַכט אפשר ווען איך וועל אַרונטער-
 קומען, וועט מען מיר דערלאַנגען די אפּוטיקע... ווען איר זעט מיין אַנ-
 טוישונג, ווען איך בין אַרונטערגעקומען אין דער לאַבי פון טעאַטער, און
 שוין דאָרט קיינעם ניט געטראַפֿן, בלויז פינצטערניש, שטעלט איר אייך
 פֿאַר ווי איך האָב דאָן געפּילט, און ווי אַזוי איך בין אַוועק פון טעאַטער.

— אַי ווייס איך וואָס דאָס מיינט. — האָט איינער אַ זיפֿך געטאַן.

— אָבער ס'איז אינטערעסאַנט צו וויסן, פֿאַרוואָס האָט מען גערופֿן? —

האַט אַ צווייטער שטיל געפרעגט.

— מיר איז דאָס אויך געווען אינטערעסאַנט, און פֿאַר קיין פּאַל ניט
 געקענט פֿאַרשטיין, וואָס דאָ איז פֿאַרגעקומען, צוערשט האָט מען מיך גערופֿן
 אַז איך זאָל ניט פֿאַרן, דערנאָך יאָ פֿאַרן, אויב ניט צוליב דעם וואָס מ'איז
 אונדז שולדיק געבליבן אַזוי פּיל, צו וואָס דער קורצער סטרייק? און מיט
 וועמען איך האָב דערנאָך גערעדט וועגן דעם, האָט קיינער ניט געוואוסט.
 פֿאַרשטייט איר דאָך אַז מיר איז דאָס שוין געגאַנגען אין לעבן אויסצוגע-
 פינען.

. נו ?

— ווייסט איר דאָך ווי מ'זאָגט, אַז מ'זוכט געפינט מען, אמת ס'איז ניט
 געווען אַזוי גרינג, דערפֿאַר האָט אונדזער פּראָפּעסיע איין גוטע מעלה,
 מעג עס זיין דער גרעסטער סוד, שווימט עס אַרויף ווי בויםל אויפן וואַסער,
 און איך האָב אויסגעפונען.

— וואָס ?

— איר וועט זיכער ניט גלויבן, צוליב וואָס דער סטרייק איז געווען,
 ניט צוליב דעם, וואָס מ'איז אונדז שולדיק געווען אַזוי פּיל גאַזשע, פֿאַר
 אַזאַ קלייניקייט וועט די יוניאָן גיין רופן אַ סטרייק אין אַ טעאַטער, ס'איז
 געווען צוליב אַ סך אַ גרעסערע סיבה.

אַלע האָבן אָנגעשפּיצט די אויערן, זיי זיינען געבליבן זיצן מיט אָפּגע-
 מילער, און האָבן נייגעריק געקוקט אויף מיר, ביז איך האָב געזאָגט:

— יאָ, אַ גרעסערע סיבה, מ'האָט ניט אַריינגעשיקט אין דער יוניאָן די
 צען פּראָצענט, וואָס מ'האָט אַרונטערגענומען פון אונדזערע פֿאַרדינסטן,

דאָס וואָס מיר האָבן ניט געקראָגן באַצאָלט, האָט דאָס דעם אָפּיס זייער ווייניק אינטערעסירט, נאָר פאַר די צען פּראָצענט האָט מען גערופּן אַ סטרייק, איצט פאַרשטייט איר פאַרוואָס מענעדזשערס האָבן אויפּגעהערט צאָלן? איז פאַרוואָס זאָל מאָריס שוואַרץ דער מענעדזשער זיין בעסער פּון די אַנדערע? ס'איז געוואָרן שטיל פאַר אַ וויילע, ביז איינער האָט זיך אויפּגעשטעלט און געזאָגט:

— ער דאַרף זיין בעסער.

— ווייל ער שפּילט בעסער טעאַטער. — האָט אַ צווייטער אונטערגע-
כאַפט.

— האָט איר כאַטש פאַרגעניגן פּון דעם שפּילן, וואָס האָבן מיר גע-
האַט? ניין, קאַלעגן, דאָס איז ניט מאָריס שוואַרץ שולד, דער אָפּיס האָט
איך געמאַכט שפּילן אָן גאַזשע.

— אזוי איז די מעשה, דיוס מוז באַצאָלט ווערן, איצט פאַרשטיי איך.
— ווער פאַרשטייט דאָס דען ניט, אַזאַ פּנים האָבן מיר.

כמעט אַ קאַנווענשאָן

ס'איז אפשר פאַר מיר געווען אינטערעסאַנט זיי צו עפּענען די אויגן,
אַבער ס'האַט גאַרניט געהאַלפּן, ווייל אזוי גיך ווי מ'האַט פאַרלאָזט דעם זאַל,
האַט זיך ווידערהאַלט דאָס זעלבן.

אַ יעדע פאַרזאַמלונג וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן פאַר די מיטגלידער
איז געווען ווי אויספלאַנירט, איבערהויפּט די ערשטע פאַרזאַמלונג פּון אַ
נייעם סעזאָן, ס'איז אַלע מאָל געווען אַ גרויסער עולם, אַ סך איינגעלאָדענע
געסט, אַ גרויסער וויסער טיש איז געווען צוגעגרייט פאַר דער פרעסע,
מ'האַט גענומען בילדער וועלכע זיינען קיינמאַל ניט אַריין אין קיין צייטונג,
מיט דער אויסנאַמע פּון דעם „סטאַר“ פּון דעם כמעט קאַנווענשאָן.

אַפּטמאַל איז די אויסשטאַטונג מיט דער אויפּפירונג געווען זייער
אַ שלעכטע, ווייל ווער ס'איז געווען אַ מבין, האָט גלייך געקענט אַנטאַפּן, אַז
ס'איז געווען אַ צוגעגרייטע זאַך, איינער פּון די מבינים איז געווען יאַזעף
רומשינסקי, ניט איין מאָל ביים פאַרלאָזן דעם זאַל, האָט ער צו מיר געזאָגט:

— די לוויה געפעלט מיר ניט.

— מיר אויך ניט, אַבער וואָס קען מען טאָן דערצו?

— איר פרעגט כאָטש וואָס מ'קען טאָן, די אנדערע האָבן דאָך מורא
צו עפענען דאָס מויל.

— ביי אַזאַ פאַרזאַמלונג, האָט ער די בעסטע געלעגנהייט.

— יא, אָבער וואָס איז דערנאָך?

— דאָס זעלבע וואָס ס'איז אַלע מאל, דאָ געווינט ער דעם עולם מיט
דער פרעסע, אַזוי גיך ווי ער זאָגט, און דאָס בעסערע טעאָטער דאַרף און
מוז עקזיסטירן.

אַלע מאל געווען אַרומגערינגלט מיט עטלעכע און פּערציק געשוואוי-
רענע פריינד, וועלכע ער האָט אַלע יאָרן פאַרזאַרגט, זיינען ביי אַ יעדער
פאַרזאַמלונג געווען אין זייערע פּאָזיציעס, און צום רעפּליק געוואוסט ווען
אַרויסצואווייזן גרויס באַגייסטערונג און מאַכן אַזאַ טומל מיט זייער בראַוואַ-
געשריי, און דער עולם איז פשוט צעטומלט געוואָרן.

האָט מען שוין פאַרגעסן אַן דעם וויכטיקסטן פּונקט, צוליב וואָס מ'איז
געקומען, שוין עטלעכע יאָר ווען מ'קומט זיך צוזאַמען צו דער ערשטער פאַר-
זאַמלונג פון אַ נייעם סעזאָן, רעדט מען אַז היינט מוז אויפגענומען ווערן די
פּראָגע בנוגע די שולדן, מיינענדיק די געלטער וואָס די מענעדזשערס
קומען צו די אַקטיאָרן, פאַרשטייט זיך אַז געצילט איז דאָס נאָר געווען קעגן
דעם יידישן קונסט־טעאָטער.

אַזוי גיך אָבער ווי די עטלעכע און פּערציק האָבן דערפילט, אַז באַלד
וועט דאָ פּלאַצן אַ באַמבע, האָט מען גיך געמאַכט אַ פאַרשלאַג צו שליסן
די פאַרזאַמלונג, דאָס איז געווען אַ וואונק צום פאַרטערטער מער ניט צו
רעדן, איז מען ווידער געבליבן ביים אַלטן, און אַלץ איז געווען גוט און פיין,
ביז מ'האָט גוט־געהייסן די טעאָטערס.

האָט זיך אָבער דער נייער סעזאָן געשטעלט, האָבן די זעלבע בראַוואַ-
פאַטשערס, אַלץ גענומען אויסטייטשן פאַרקערט, אייניקע האָבן געהאַט טענות
צו שוואַרצן, פאַרוואָס זיי האָבן ניט געקראָגן די ראַלן, אויף וועלכע זיי האָבן
זיך גערעכט, נאָך מער די וועלכע ער האָט שוין מער ניט געוואַלט האָבן
ביי זיך אין טעאָטער.

ס'איז נאָך דאָן געווען אַ סך טעאָטערס, דאָך איז דער אָפּיס פון דער
יוניאָן אַלע מאל געווען פאַרנומען מיט די קינדער. אַזוי האָט מען זיי גערופן
אין דער פּראָפעסיע, וועלכע האָבן אַלע מאל געהאַט טענות צו דער וועלט.
ווען ס'איז אָבער געקומען צו עפעס וויכטיקס, איז שוין געווען שפעט צו

פארהאנדלען, דערפאר זיינען אָנגעגאַנגען אַ סך דעבאַטעס אין דער ראַיאָל קאַפּע, און ווען איד בין דאָרט געווען האָב איך די טענות וואָס זיי האָבן געהאַט קעגן מאָריס שוואַרצן צוריקגעשטויסן, זיי אַלע מאָל געפרואוּווט באַווייזן, אַז די אַלע אַנדערע וואָס זיינען באַשעפטיקט אין זיין טעאַטער, קריגן גאַנצע הונדערט פּראָצענט באַצאַלט.

מיין בעסטער אַרגומענט איז געווען פאַרוואָס האָב איך געקראָגן באַצאַלט, ווען איך האָב מיט אים געשפּילט? פאַרוואָס איז ער מיר גאַרניט שולדיק, פּונקט ווי ער איז ניט שולדיק דעם פּרינטער?

און פאַרוואָס האָט ער ניט די זעלבע רעכט אַלס אונטערנעמער ווי די אַנדערע? וועלכע זיינען אַריין אין טעאַטער־געשעפט בלויז פאַר פּראָפיטן, און האָבן געשטאַפט דעם עולם מיט נאַרישקייטן צוליב דעם.

קיין עוולה וואָס מאָריס שוואַרץ האָט געטאַן אויף צו האַלטן דעם יידישן קונסט־טעאַטער איז דאָס ניט געווען, און ער איז געווען באַרעכטיקט צו דער אונטערשיצונג פון אַלעמען.

ס'האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע וואָס האָבן ליב געהאַט איינצורעדן, פאַרשטייט זיך אַזעלכע וועמען מאָריס שוואַרץ האָט געהאַלטן פאַר גוטע פּריינד, און געגלויבט אין זייער וויסן.

דערצו מעג אַ קינסטלער זיין ווי גרויס, איז ער דאָך ניט מער ווי אַ מענטש, מיט אַ גלויבן און פאַרשטאַנד צו באַרעכענען, אפשר איז דער צווייטער גערעכט, דאָ ווערט אַמאָל דער קליגסטער אַ ביסל שוואַך, און ווען די צייט שפּילט נאָך צו, מיינט מען דאָך אַלע מאָל אפשר איז יענער טאַקע גערעכט, אַ צווייטער פאַל קען פאַסירן, אַז מ'זאָל זיך ניט קענען העלפן, איז אַ סך מאָל מוז מען האַנדלען לויט אומשטענדן, דאָן פאַלט שוין אַלץ אַוועק, זיין פּערזענלעכע שולד איז דאָס שוין ניט, איבערהויפּט ווען מ'לייגט נאָך אויף אים אַרויף, ווי דער אַמעריקאַנער רופּט דאָס, „עקסעס בעגעדזש“, מוז מען זיך שוין איינבויען, דאָס איז אַפילו שווער געווען צו טראָגן אין די גוטע צייטן, דערפאַר האָט ער געמוזט זוכן אַן אָפּענע טיר, ווי אַזוי אַרויסצו־קריכן, ווייל אויב מ'האַט געגעבן די אַנדערע טעאַטערס מעגלעכקייטן צו עקסיסטירן, פאַרוואָס ניט אים?

איז אָבער פאַראַן אַן אַנגענומענער כלל, וואָס מער מ'גיט, מער וויל מען, קיינער וויל זיך דערפון ניט אַפּזאָגן, מעג דער מענעדזשער זיין דער רייכסטער, גייט דאָס אַמאָל אַזוי ווייט, ביז די געבער ווערן אויך מיד, דאָס

זאכן רעכנט ער אויס, וואָס ער האָט אַלץ געטאָן פאַר מאַריס שוואַרצן, אין ווי אומדאַנקבאַר ער איז דערפאַר. אויך דאָס מאָל איז ער אַרומגערינגלט מיט אַלע זיינע קינדער, וועלכע וועלן יאָ זאָגן, און דער פאַר האָט ער ניט קיין מורא און פייערט ווי אַ לאַווע פון אַ פייער־שפייענדיקן באַרג:

— דאָס איז דאָך סקאַנדאַליעז, וויפל איך האָב געטאָן פאַר דעם מענטשן, וויפל איך האָב געקענט, און וואָס ס'איז נאָר מעגלעך געווען, איך האָב אַלע מאָל געהאַלפן דעם קונסט־טעאַטער, איך זאָג דאָס אָפּ, יאָ אַ סך מאָל האָב איך אַריבערגעטראָטן די גרענעצן פון דער יוניאָן, איך זאָל קענען העלפן דעם דראַמאַטישן טעאַטער, דאָס פאַרשטייט איר דאָך, האָב איך שוין גענומען אויף זיך, וויסנדיק אַז איר וועט פאַרשטיין, אַז קיין שלעכטס האָב איך דער־מיט ניט געמיינט, איך האָב געוואָלט מיט אַלץ וואָס איך האָב געקענט, אויפֿהאַלטן דעם עקסיסטענץ פון דעם קונסט־טעאַטער, אויב ער איז אַ קונסט־טעאַטער, אָבער וועגן דעם אַן אַנדערש מאָל, געטאָן האָב איך דאָס דערפאַר, ווייל איך, ווי אויך איר, ווייסט אַז מ'דאַרף האָבן אַ דראַמאַטישן טעאַטער, ס'איז פאַרט פאַראַן אַזעלכע וועלכע קענען אין קיין אַנדער טעאַטער ניט שפּילן, אָבער אום גאַטעס ווילן, ס'איז דאָך ניט מער אויסצוהאַלטן פון אים, איך מיט מאַריס שוואַרץ, קען מער ניט האַנדלען, ער מיינט שוין טאַקע אַז די וועלט דרייט זיך אַרום אים, אמת ער איז וואָס ער דאַרף זיין, אָבער קיין גאַט איז ער דאָך ניט. דער זעלבער גרויסער טומל, ווי דאָס לעצטע מאָל, ווען ער האָט גערעדט פאַר אים, נאָר דער בראַוואַ איז געווען אַ ביסל שוואַכער, ווייל די קינדער זיינען אַ סך געווען פון דעם אַפּערעטן טעאַטער זייער בראַוואַ אַליין איז געווען אַ ביסל שוואַכער. די בעסערע אַקטיאָרן פון דעם דראַמאַטישן טעאַטער האָבן איצט זיך ניט באַוועגט, כאָטש זיי האָבן געהאַלטן וואו דער ווינט פון פאַרטערטער האָט געבלאַזן.

ניט איין מאָל האָט דאָס מיך דערמאַנט, אין דער אַמאָליקער גאַליאַרקע ווען די פאַטריאָטן האָבן געפאַרטשט בראַוואַ פאַר זייער סטאַר אפילו דאָן ווען מ'האַט ניט באַדאַרפט... און ניט איינמאָל האָט זיך דער עולם אין טעאַטער אַרומגעקוקט, און געענטפערט מיט אַ ש...ש...ש... דאָ אָבער האָט קיינער ניט געוואָגט צו ענטפערן.

ווער האָט דערפירט צו דעם? די וועלכע האָבן זיך געדרייט אַרום דעם פּאָליטישן ווינט, און וואו דער ווינט האָט געבלאַזן, דאָרט זיינען זיי געפּלויגן, און זייער אָפט ניט אין דער ריכטיקער ליניע.

איך האָב דאָס פאַרשטייט זיך קלאָר געווען, און ווען איך האָב געהאַט אַ געלעגנהייט, האָב איך אַלע מאָל געפרעגט :

— פאַרוואָס באַקלאַגן זיך ניט די אַנדערע יוניאָנס ?

— ווייל זיי צאָלט מען. — האָט איינער געזאָגט.

— פאַרוואָס קריגן זיי יאָ באַצאָלט ?

אַט דעם ענטפער איז מען מיר אַלע מאָל שולדיק געבליבן, איך האָב געוואוסט פאַרוואָס, ווייל די אַנדערע יוניאָנס, האָבן געהאַנדלט מיט מאָריס שוואַרץ דעם מענעדזשער פון זיין טעאַטער, אָן פּאָליטיק, ניט געמאַכט קיין „קאָנסעשאַנס“. פאַרוואָס שוואַרץ דער מענעדזשער האָט באַצאָלט, דאָס האָט ער געקראָגן, און דערפאַר האָט ער גאַרניט געקענט פאַרלאַנגען.

דער הינטער־קוליסן פּאָליטיק האָט ניט נאָר דערפירט צום אונטער־גאַנג פון קונסט־טעאַטער, אויך צו דער לאַגע אין וועלכער מיר געפינען זיך איצט, און נאָך זיינען מיר ניט אין גאַנצן ריין פון דער פעסט.

דאָס קליינלעכקייט פון אונטערלעקן זיך האָט אַ סך געשאַדט דעם בעסערן טעאַטער, און אַזעלכע זיינען דאָרט געווען אַ סך, פון דעם פּאָבלי־סיטי אַגענט ביז דעם ראַל־שרייבער.

ווער איז אַ גוטער אַקטיאָר ?

אין איין צייט, האָט מען זיך שטאַרק פאַרנומען מיט דער פראַגע, ביז ס'איז געקומען צום יידישן קונסט־טעאַטער, האָט מען דעם בעסערן אַקטיאָר, געמאַסטן זיין גרויסקייט מיט וועמען ער האָט געשפּילט. איז ער געווען אין דער טרופּע ביי יעקב פ. אַדלער, איז ער געווען פאַררעכנט פאַר אַ גוטן גאַרדעניסט, ווייל ער איז געווען אַ געשפּילטער אין יעקב גאַרדינס פּיעסן. איז איינער געווען אין דער טרופּע ביי דייוויד קעסלער, איז ער גע־ווען פאַררעכנט פאַר גאַר אַ גוטן אַקטיאָר, ווייל דאָרט האָט ער געשפּילט אַ פאַרשיידנאַרטיקן רעפּערטואַר. און די, וועלכע האָבן געשפּילט מיט באָריס טאַמאַשעפּסקין. זיינען געווען פון די בעסערע אַפּרעטן־אַקטיאָרן. אַזוי האָט זיך דאָס געפירט ביז מאָריס שוואַרץ האָט אויפגעמאַכט זיין יידישן קונסט־טעאַטער. אַ סך אַקטיאָרן האָבן בלויז געטראָגן דעם נאָמען אַקטיאָר און ניט מ'האַט געוואוסט אויב זיי זיינען גוט אָדער שלעכט ווייל מ'האַט זיי זייער זעלטן געזען שפּילן, און אַ סך פון זיי האָבן ניט געקענט אַריינקומען אין ניו־

יאָרק. ווייל כמעט אַ יעדער טעאַטער איז געווען משפּחה, איבערהויפּט אין אַדלערס און טאַמאַשעפּסקיס טעאַטערס.

ביז מאַריס שוואַרץ האָט ברייט אויפגעמאַכט די טיר פון זיין קונסט-טעאַטער פאַר אַ סך וואָס וואָלטן זיכער געווען פאַרגעסן געוואָרן אויף דער פּראָווינג, און דאָ האָבן זיי דערזען וואָס ס'מיינט שפּילן אמת טעאַטער, האָט טאַקע ניט גענומען לאַנג, און מ'האַט זיך גענומען שושקען אין אַלע טעאַטער-ווינקעלעך, אַז ס'וואָלט גאַרניט געשאַדט אַז אפילו פון די בעסערע אַקטיאָרן, זאָלן שפּילן אַ סעזאָן אַדער צוויי ביי שוואַרצן אונטער זיין רע-זשי, זיי וואָלטן זיכער אַ שייַן ביסל אויסגעפּאלישט געוואָרן, מער געלערנט און בעסער פאַרשטאַנען.

אַקטיאָרן דאַרפן יעדן טאַג, אַלע וואָך, אַ יעדן חודש, און אַ גאַנץ יאָר לערנען, ווייל מיט אַפּשפּילן אַ ראָלע, מעג זי זיין די בעסטע, און אפילו צען ראָלן, האָט זיך זיין שטודיום ניט געענדיקט, ווייל ווען מ'מאַכט אויף אַ נייעם טעקסט, דאַרף מען אָנהייבן פון דאָס ניי, ווידער לערנען, נאָך אַמאָל זיך פאַרטראַכטן פאַר אַ נייעם כאַראַקטער און די הויפּט-זאָך עפעס ניס שאַפּן, און ס'מוז זיין אין האַרמאָני מיט דער גאַנצער האַנדלונג פון דער נייער פּיעסע, און געוויס מוז דאָס שטימען מיט די אַנדערע כאַראַקטערן וואָס דרייען זיך אויף דער בינע, ס'מוז זיין אַנדערש פון די אַנדערע ראָלן וויפל ער זאָל ניט האָבן געשפּילט, דערפאַר באַדאַרף מען דאָס גאַנצע לעבן לער-נען, און איבערהויפּט ווען מ'וויל אין אַלץ זיין גוט, און ווען אַפילו איינער ווערט געבוירן מיטן גרעסטן טאַלאַנט, איז אַ גרויסע פּראַגע אויב מ'קען אין אַלץ זיין גוט, דאָס האָט דערפירט דערצו, אַז אפילו פון די בעסטע אין דער פּראַפעסיע האָבן געוואָלט זיין אין קונסט-טעאַטער, ווייל מאַריס שוואַרץ האָט געוויזן פון אַ סך וואָס מ'האַט ניט אַזוי שטאַרק געהאַלטן פאַר טאַלאַנטן, אַז זיי זיינען אויך גוטע אַקטיאָרן, זיי האָט מען נאָר באַדאַרפט געבן אַ גע-לעגנהייט און צופאַסן די ריכטיקע ראָלן, האָבן זיי זיך שטאַרק אָנגעזען אין יידישן קונסט-טעאַטער, אמת, עס האָט אים גענומען זיי לאַנג צו פּאָלישן, אַרויסקרייגן פון זיי די ריכטיקע טאַנאַציע, זיין קאַרעקט אָנגעטאָן אין קינסט-לעריש גרעמירט נאָר אַזוי אַרום זיינען זיי נאָך אַ פאַר סעזאָנען זיין אין יידישן קונסט-טעאַטער, אַנערקענט געוואָרן ניט נאָר ביי דער פּרעסע, אויך ביים גאַנצן עולם.

אַבער ניט אַלע האָבן דאָרט געוואָלט בלייבן, אייניקע זיינען דאָרט גע-

ווען א געוויסע צייט, פאר בלויז צו קריגן דעם פעטשאט, אז זיי האָבן גע-
שפילט מיט מאַריס שוואַרצן ווייל ס'האַט אַ סך געמיינט פאַר זיי, מעגלעך
אז צוליב דעם האָט מען אַרויפגעקוקט צו זיי, מיט דער צייט איז עס טאַקע
אַזוי געוואָרן, אַז ווער ס'האַט געשפילט אין יידישן קונסט־טעאַטער מיט
מאַריס שוואַרצן איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ בעסערן אַקטיאר.

אַ סך, און אפשר אַלע, האָבן געוואַלט זיין פון די בעסערע, פאַר אייניקע
אַבער איז דאָס געווען אַ געפאַר, ווייל ווען איינער האָט זיך שוין יאָ אַמאָל
אויסגעצייכנט אין אַ ראָל, איז דאָס פאַר אים געווען אַ גרויס אומגליק.

ס'זיינען פאַראַן אַקטיארן איבער דער גאַרער וועלט, (איך האָב
אַזעלכע געטראָפן וואו איך בין געווען, אין פאַריז, אין לאַנדאָן, פון ישראל
איז דאָך שוין אָפּגערעדט, אַ יעדער איינער איז דאָרט אַליין אַ דריטער מאַריס
שוואַרץ, ווייל קיין צווייטער וועט שוין נישט זיין) אַלע זיינען איינגערעדט אז
זיי זיינען די בעסטע, די שענסטע, און אויך קליגער פון אַלעמען, און אויב
אַזעלכן איז אַמאָל געלונגען, און ער איז נישט געווען שלעכט אין אַ ראָלע,
איבערהויפט ווען ער האָט געשפילט אין מאַריס שוואַרצס יידישן קונסט־
טעאַטער, איז ער געווען אַ פאַרטיקער.

אַזעלכער האָט שוין קיינמאָל גאַרניט דערגרייכט, אויב איינער פאַר-
געסט זיך, אַז מאַרגן קען זיין אַ פאַרלעזונג פון אַ נייער פּיעסע, און אויב
ער קריגט אַ ראָלע און באַדאַרף אָנהויבן פון דאָס ניי, און איינעם פון צען
קען נאָך אַמאָל געלינגען, בלייבט ער שטיין דאָרט וואו ער האָט אָנגעהויבן,
אַזעלכע האָבן איך באַגעגנט אַ פאַר.

איינער וועלכער האָט זיך אפילו געלאָזט איינרעדן אז ער איז שוין
בעסער פון שוואַרצן, און אַוועק פון דעם קונסט־טעאַטער, און פאַרן קומענדן
סעזאָן איבערגענומען אַליין אַ טעאַטער, און האָט קינסטלעריש באַוויזן אין
אַ קורצער צייט צו פאַרלירן 26 טויזנט דאָלאַר.

אַ צווייטן האָבן איך געטראָפן אין אַ טרופּע, וואו ער איז געווען אָנגאָ-
זשירט, נאָר דערפאַר ווייל ער האָט אַ פאַר סעזאָנען געשפילט ביי מאַריס
שוואַרצן אין יידישן קונסט־טעאַטער. — אַזעלכן דאַרף איך האָבן, — האָט
דער מענעדזשער געטענהט, — ס'וועט זיין אַ פרעסטיוז פאַרן טעאַטער,
און מ'וועט קענען אין מיטן דער וואָך אויפפירן אַ בעסערע פּיעסע.

די מינימום גאַזשע צו יענער צייט איז געווען 65 דאָלאַר אַ וואָך, און דער
אַקטיאר האָט אין קונסט־טעאַטער זיכער געקראָגן 40 דאָלאַר. דער מע-

נעדזשער האָט אים געגעבן \$135.00 אַ וואָך, און נאָך דער ערשטער בעסערער פיעסע וואָס מ'האָט אויפגעפירט, האָט זיך דער מענעדזשער ערשט געכאַפּט, און ער האָט צוגעגעבן: „אַלע מיינע יאָרן געווען אַ חכם, און דאָס מאָל בין איך אַריינגעפאַלן“.

פאַר אַ צווייטן אָזעלכן איז ניו־יאָרק ניט געווען גרויס גענוג, איז ער דורך פאַרשיידענע אינסטיטוציעס אַרויסגעשיקט געוואָרן אויף דער פּראָווינק, צו פאַרשפּרייטן ליטעראַטור און קונסט, ביז ס'איז מיר איין סעזאָן אויסגעקומען צו זיין מיט אים, און פאַרנדיק האָט ער מיר דערציילט:

— ווען איך האָב געשפּילט ביי שוואַרצן...

— אין וועלכן טעאָטער? — האָב איך אים איבערגעשלאָגן.

— ווען ער האָט געהאַט דעם „סיטי טעאָטער“ אויף דער 14טער גאַס.

— איר מיינט ווען מאַרעווסקי האָט ביי אים געשפּילט?

— דעם סעזאָן בין איך דאָרט געווען.

— איז פאַרוואָס האָב איך אייך ניט געזען?

— וואָס מיינט איר? ...

— איך האָב מאַרעווסקי געזען אין ביידע פיעסען וואָס ער האָט דאָרט געשפּילט, אייך האָב איך דאָרט ניט געזען, איך קען אייך אפילו אויסרעכענען די אַקטיאָרן וואָס האָבן דאָרט יאָ געשפּילט.

— איך פאַרשטיי איר האָט געזען די פיעסען, ווען איך בין אַוועק פון טעאָטער, ווייל די יוניאָן האָט מיך געצוואונגען.

— דאָס איז מיר ניט פאַרשטענדלעך, אויף וויפל איך ווייס, האָט די יוניאָן קיינמאָל ניט געשטערט דעם קונסט־טעאָטער, ווייל מאַריס שוואַרץ האָט אַלע מאָל גענומען די אַקטיאָרן וועלכע ער האָט באַדאַרפּט, און אַ סך מאָל נאָך מער, איז ווי אַזוי האָט אייך די יוניאָן געשטערט?

— וועל איך אייך זאָגן ווי אַזוי. איך בין דאָרט אַנגאַזשירט געוואָרן פאַר \$150.00 אַ וואָך, און אַז די יוניאָן האָט אַריינגעשיקט אַן אַקטיאָר, האָב איך אים פון מיין גאַזשע געמוזט צאָלן \$65.00 אַ וואָך, האָט זיך שוין פאַר מיר ניט געלוינט, בין איך אַוועק פון טעאָטער.

אַזאַ סומע האָט דער יידישער קונסט־טעאָטער קיין אַקטיאָר ניט גע־צאָלט, ווער שמועסט נאָך איינעם וואָס האָט נאָך ניט באַלאַנגט צו דער יוניאָן. אָבער ווי אַזוי קען מען יענעם זאָגן, אַז ס'איז ניט אמת, האָב איך אַ קורצן שמיכל געטאָן, און בין אַוועק אין אַ צווייטן וואַגאָן, אָבער ווי

ס'האט אויסגעזען, האט ער דאס פארקויפט צו די אינסטיטוציעס וועלכע האבן אים ארויסגעשיקט, ווייל ס'האט געהייסן אז ער האט געשפילט ביי מאַריס שוואַרצן אין יידישן קונסט־טעאטער.

דער אַבער וואָס האָט געוואָלט אַלע מאָל זיין אַ גוטער אַקטיאָר, האָט אַלץ געטאָרן דאָרט צו בלייבן וואָס לענגער, אמת ניט אַלע זיינען געוואָרן בעסער אָדער גרעסער ווי זיי זיינען געווען, דאָס האָט אַ סך אויך געשטערט דעם בעסערן אַקטיאָר, און צוליב פאַרשיידענע אומשטענדן האָט דאָס זיי אָפט אַריינגעבראַכט אין גאָר אַ שלעכטער לאַגע צוליב דעם, וואָס זיי זיינען געוואָרן פשוטע טעלער־לעקער... נאָך מער די, וועלכע זיינען יאָרן־לאַנג געזעסן אין דער עקזעקוטיווע, דאָס האָט אויך געמאַכט קלאָר פאַרוואָס מאַריס שוואַרץ האָט אַזוי גוט געוואוסט די געזעצן פון דער יוניאָן. ניט איין מאָל האָט ער זיי אויסגענוצט נאָך איידער זיי זיינען אַריין אין קראַפט, און ניט איינמאָל האָבן זיך מענעדזשערס באַקלאָגט פאַרוואָס מאַריס שוואַרץ ווייס וואָס ס'קומט פאַר אין דער עקזעקוטיווע נאָך איידער די פאַרזאַמלונג איז פאַריבער, דערפאַר אפשר קריגט ער אַזעלכע פּריווילעגיעס, וועלכע זיי האָבן דאָס ניט.

דעם מענעדזשער מאַריס שוואַרצן איז געקומען אַ יושר־כוח פאַרן וויסן ווי אַזוי צו האַנדלען אין געשעפט, פאַר די אַקטיאָרן אַבער האָט דאָס ניט געטויגנט, וואָס מער ער האָט פון זיי אַרויסגעקראָגן, אַלץ ווייניקער האָבן זיי געהאַט, און געבליבן ניט מער ווי אונטער־לעקער ביים באַלעבאַס. און אויב מ'האַט אַמאָל אַרויפגעצוואונגען אויף אים צו נעמען איינעם, וועלכן ער האָט פאַרשטאַנען אַז ער דאַרף אים ניט, האָט ער געהאַט אַ רעכט צו פאַרלאַנגען וואָס ס'איז געווען גוט פאַר אים, נאָטירלעך האָט דאָס שפעטער געשאַדט דעם אמתן גוטן אַקטיאָר, ווייל ער האָט שוין ניט געקענט קריגן וואָס ער איז געווען באַרעכטיקט, צוליב דעם, ווייל דאָס טעאטער האָט גע־האַט צופיל אַקטיאָרן, דאָ האָט שוין דער רעזשיסאָר מאַריס שוואַרץ געהאַט אַ מעגלעכקייט צו האַנדלען ווי אַזוי ס'האַט זיך אים געלוינט.

דאָס פאַרשטייט זיך, האָט דערפירט אַז מ'האַט שוין אפילו אויפן בעסערן אַקטיאָר געקוקט מיט פאַרדאַכט, שוואַרץ האָט געוואוסט ווער ס'איז דער בעסערער אַקטיאָר, ביז דער אַקטיאָר מאַריס שוואַרץ האָט זיך אַריינגע־מישט, דאָן איז שוין די אַפשאַצונג פון דעם אַקטיאָר געקומען ווי אַזוי ס'האַט זיך פאַר אים געלוינט...

האָבן דען אַנדערע, וואָס האָבן ווייניקער געוואוסט פון מאָריס שוואַרץ בעסער געהאַנדלט? אין די 50 יאָר זיין אין דער פּראָפּעסיע, האָט מען נאָך אַזעלכן ניט געפונען, צוליב דער הינטער-קוליסן פּאָליטיק האָבן אפילו אַ סך גוטע אַקטיאָרן געליטן, ווייל אויב ס'האָט זיך געפונען איין יוניאָן, וואָס האָט אים נאָכגעגעבן, האָבן די אַנדערע יוניאָנס פּאַרלאַנגט גאַנצע הונדערט פּראָצענט, און זיי האָבן דאָס געקראָגן, ווייל מיט זיי האָט ער גאָר ניט געקענט מאַכן, אפילו זיין שאַרפּער קאַפּ האָט דאָ גאַרניט געקענט אויס-טראַכטן, ווייל מיט זיי האָט זיך ניט געהאַנדלט וועגן ראָלן.

צווערשט האָבן פון דעם געוואוסט בלויז אַ קליינע גרופּע, פּאַרשטייט זיך נאָר די וועלכע האָבן זיך אַלע מאָל געדרייט אַרום דעם פּאַרטערטער פון דער יוניאָן, האָבן זיי אים געהאַלפּן אַזוי לאַנג האַנדלען, ביז זיי האָבן זיך אַליין פּאַרפירט, אַ סך מאָל נאָך איידער דער סעזאָן איז געווען פּאַריבער, איז דער סוד צעשפּרייט געוואָרן אויף הונדערטער טעלער, און אַרויסגעקור מען איז עס טאַקע פון זיי אַליין, ווייל דער באַטרעפּנדיקער האָט ניט גע-קראָגן די ראָלע וואָס ער האָט געוואַלט שפּילן, האָט באלד דער בלאַטער געפּלאַצט, אַ סך מאָל איז עס אַבער שוין געווען לאַנג נאָכן סעזאָן און ווען אַלע האָבן שוין וועגן דעם געוואוסט, איז שוין געווען שפּעט דאָס צו פּאַר-ריכטן.

פאַר וועמען איז עס אַבער יאָ געווען גוט, פאַר דעם פּאַרטערטער, ווייל דאָס האָט אים אַלע מאָל געגעבן אַ מעגלעכקייט, ער זאָל זיך האָבן ביי וואָס צו פּאַרען, און אין אָנהויב פון סעזאָן, איז דאָס אים גאָר גוט צונויק געקומען פאַרן גרויסן רעפּאַרט וואָס ער האָט באַדאַרפט אָפּגעבן, ער האָט דערמיט געקענט באַווייזן וויפל מענטשן ער האָט באַשעפּטיקט, אַבער וויפל צרות ס'איז צוליב דעם אַרויסגעקומען, איבערהויפּט אין דעם קונסט-טעאַטער, איז ניט דערמאָנט געוואָרן אפילו קיין איין וואָרט, און אויב יאָ האָט מען דאָס אַרויפגעלייגט אויף מאָריס שוואַרץ.

אַ ים מיט פּאָליטיק האָט אַריינגעבראַכט די לאַנג-יאַריקע קוואַטע פון אַקטיאָרן וואָס די יוניאָן האָט געהאַט, דאָס האָט ניט נאָר געשטערט דעם בעסערן אַקטיאָר, נאָר אויך דעם יידישן קונסט-טעאַטער.

ווייל דער פּאַרגלייך איז געווען אַ פאַלשער, אַ טעאַטער אויף דער צוויי-טער עוועניו, האָט אַלע מאָל געהאַט אַ בעסערע מעגלעכקייט צו מאַכן אַ פינאַנציעלן סוקסעס, איז די קוואַטע דאַרט געווען ניט מער ווי 16 אַקטיאָרן

מיט אַן „אַפּשן“. אַנשטעלן 14 און צוויי וועט מען אַריינשיקן פאַרן פּרייז פון איינעם.

איז דאָס געווען ריכטיק געהאַנדלט ? אפילו דער אויסטייטש איז געווען אַ פאַלשער. „בעסער אַ קליינער פאַרדינסט איידער גאַרניט“. האָט דעם אַקטיאָר אַוועקגעשטעלט אין אַ שלעכטער לאַגע, אייניקע האָט זיך געדאַכט אַז דער פאַרטעטער טוט דערמיט צוויי טובות, ערשטנס ווייל עס גייט נאָך אַוועק צוויי אַקטיאָרן פון דער יוניאָן, צווייטנס מאַכט דאָס גרינגער דעם טעאַטער, וואָס צאָלט איין גאַנצע פאַר צוויי אַקטיאָרן.

אמת פאַרן טעאַטער איז דאָס טאַקע געווען אַ גרויסע טובה, ווען ס'איז געקומען צו מאָריס שוואַרץ קונסט־טעאַטער, און ער האָט באַדאַרפט אַנ־שטעלן 22 אַקטיאָרן, אַמאָל נאָך מער, האָט מען וועגן דעם געהאַנדלט אַ גאַנצן זומער צוליב אַ פאַר וואָס די פירערשאַפט האָט געוואָלט זיי זאָלן דאַרטן זיין, האָט מען אַזוי קאַמבינירט אַז עס זאָל כאַטש פאַר דער וועלט אויסזען אויב ניט אינגאַנצן, איז כאַטש האַלב „לעדזשיטימעט“. און ווען מ'האַט זיך שפּעטער דערפון דערוואוסט, האָט זיך גלייך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אין קונסט־טעאַטער שפּילן אַקטיאָרן אומזיסט.

איז דאָס געווען מאָריס שוואַרץ שולד ? פאַרוואָס האָבן זיי ניט פאַר־שטאַנען, אַז אין איין גלאַז, קען בלויז אַריין אַזוי פיל וואַסער, און ניט מער. פאַרוואָס האָט מען אַריינגעשיקט מער וויפּל דאָס טעאַטער האָט געקענט אויסהאַלטן ? פאַרוואָס מאַכן פאַראַנטוואָרטלעך מאָריס שוואַרץ ?

וואָס ס'איז פאַרגעקומען אין די טעאַטערס אויף דער צווייטער עוועניו, האָט קיינער ניט געוואוסט, און אפילו שוין נאָכן סעזאָן, ווען די מענעדזשערס זיינען צוליב די קאַמבינאַציעס פון די הינטער־קוליסן פּאָליטיק שטיין רייך געוואָרן, און ווען מ'האַט שוין קלאָר געוואוסט ווי אַזוי מ'האַט באַשווינדלט די אַקטיאָרן, האט מען נאָך אַלץ מורא געהאַט עפעס צו זאָגן, אפשר וועלן געוויסע אַקטיאָרן דאַרט אויך זיין אַנגאַזשירט קומענדיגן סעזאָן, האָט מען אַנ־גענומען אַ מויל מיט וואַסער און געשוויגן, נאָר דאָן ווען דער מענעדזשער האָט שוין געהאַט גענוג, און האָט אויפגעגעבן דאָס טעאַטער, האָט מען זיך שפּעטער דערוואוסט, וויפּל טויזנטער ער איז שולדיק געבליבן די אַקטיאָרן, נאָך דעם ווי ער האָט אָפּגעשפּאַרט פּופציק טויזנט דאָלאַר אַדער מער. דערפאַר איז מיר קיינמאָל ניט געווען צום האַרצן, דער אומגעריכטער אויסבראַך פון דעם פאַרטעטער ביי אַן אָפענער פאַרזאַמלונג, איבערהויפט

ווען ער האָט נאָר דערמאָנט דעם נאָמען מאָריס שוואַרץ און ניט קיין אַנדערע, האָט דאָס אַלע מאָל צו מיר אויסגעזען ווי אַ געמאַכטער אַנשטעל, און ביז דעם היינטיקן טאָג קען איך דאָס ניט פאַרשטיין, דאַכט זיך אַז אַלע האָבן דאָס פּונקט אַזוי גוט ווי איך געזען, און האָבן ניט געוואָלט צוגעבן, אפילו דאָן ווען ער האָט געמאַכט דעם גרויסן שטורעם, און באַלד נאָך דעם איז שוין מאָריס שוואַרץ מיט אים געזעסן אין אַפּיס, און אַלץ געקראַגן וואָס ער האָט פאַרלאַנגט, און אפשר נאָך מער.

ווען מ'פילט זיך פריי

מוז איך דאָ צוערשט מודה זיין, אַז איך בין אפשר געווען דער איינ-ציקער, וועלכער האָט קיינמאָל ניט געמאַנט, אָדער געזוכט פּראָטעקציע, ווען ס'האָט זיך געהאַנדלט צו ווערן אַנגאַזשירט אין אַ טעאַטער.

דערפאַר בין איך אַלע מאָל געווען פריי צו זאָגן מיין מיינונג אָן מורא, ווייל קיין עוולות האָב איך קיינמאָל ניט געקענט פאַרליידן. איז ווען איך בין איינמאָל נאָך אַ פייערדיקער פאַרזאַמלונג אַרונטערגעגאַנגען וואו דער אַפּיס געפינט זיך, בין איך איבערראַשט געוואָרן ווען איך האָב פון דאָרט געזען אַרויסקומען אַ זייער צופרידענעם מאָריס שוואַרץ.

פאַר אַ וויילע בין איך געבליבן שטיין אַ ביסל פאַרטראַכט. „וואָס קומט דאָ פאַר?“ — און ווען איך בין שוין געווען ביי דער טיר, האָט זי זיך אויפגעמאַכט, און דער פאַרטרעטער איז אַרויסגעקומען, האָב איך אים אָן הקדמות געפרעגט:

— דאָס פאַרשטיי איך ניט.

— וואָס מיינט איר? — האָט ער מיך אָנגעקוקט.

— מאָריס שוואַרץ איז דאָך אַרויס פון אייער אַפּיס אַ באַגייסטערטער.

— פאַרשטייט איר מיך. — פאַר אַ וויילע האָט ער זיך פאַרטראַכט,

ווערנדיק אַ ביסל רויט, ווי איך וואָלט אים געכאַפט ביי דער האַנט, פאַר-ציענדיק זיינע דינע ליפּן ווי אין אַ געמאַכטן שמייכל, האָט ער צו מיר זייער שטיל געזאָגט: — מיר מוזן האָבן אַ דראַמאַטישן טעאַטער. ס'איז גוט אַנצונעמען באַשלוסן, מ'דאַרף אָבער וויסן, ווי אַזוי און אויף וועמען זיי אַדורכ-צופירן.

- אמת, אבער וויבאלד אזוי, מאכט איר דאך צוויי יוניאנס.
- פארגעסט ניט מיר האָבן אַ סך מענטשן.
- איר מיינט אַ סך אַקטיאָרן...
- און וואָס קען איר טאָן מיט זיי? איר פאַרשטייט דאָך, אַז איר וועל שטאַרק דריקן שוואַרצן, וועט ער ניט אויפמאַכן, ווייסט איר וויפל אַקטיאָרן ס'וועלן בלייבן אומבאַשעפטיקט, מוז מען אַמאָל פאַרבוידן, ניט אלע זיינען דאָך ווי איר.
- וואָס מיינט איר?
- אַנדערע מאַנען, איר ווייסט ניט וואָס דאָ טוט זיך.
- איר מיינט צו זאָגן, אַז מ'קען צווינגען אַ מענעדזשער, ווען ער וויל אייך ניט?
- ניט נאָר דאָס אַליין, אַ סך ווילן נאָך קאַנדישאַנס, און ווען זיי קריגן דאָס ניט, מעגט איר זיין דערביי וואָס פאַר אַ טענות זיי האָבן נאָך צו מיר.
- נאָך טענות צו אייך?
- בעסער פרעגט ניט.
- לאַנג איז דאָס אויך ניט געווען קיין סוד, נייע טענות האָבן זיך פאַר־שפרייט קעגן מאָריס שוואַרצן, אַז ער מאַכט צו לאַנגע פראַבעס, פאַרשטייט זיך אַז ניט אלע האָבן זיך באַקלאַגט, בלויז די וועלכע האָבן ניט געוואַלט וויסן, און נאָך ווייניקער פאַרשטאַנען, ווי וויכטיק די לאַנגע פראַבן זיינען פאַר זיי מער ווי פאַרן גאַנצן טעאַטער.
- אויסגעזען האָט דאָס, ווי זיי האָבן זיך געשטעלט, קעגן זיך אַליין, ווייל ווען זיי זיינען געווען אין דער עקזעקוטיווע, האָבן זיי דאָס געזען געמאַכט, און אזוי גיך ווי זיי זיינען שוין געווען אין טעאַטער, האָבן זיי דאָס געזען געוואַלט אומוואַרפן, מאָריס שוואַרץ האָט געוואוסט אַז דאָס געזען פאַרלאַנגט ניט מער ווי 4 שעה פראַבע אַ טאָג, און ער האָט שטאַרק פראַטעסטירט קעגן דעם און געווען גערעכט, ווייל אין קונסט־טעאַטער האָט מען מיט 4 שעה אַ טאָג פראַבן ניט געקענט אַרויפגיין שפילן קיין איין פיעסע, ס'איז ניט געווען קיין טעאַטער וואָס מ'האָט זיך געקענט פאַרלאָזן אויף דעם סופלאַר, און ווען מאָריס שוואַרץ האָט געהאַט די געלעגנהייט האָט ער דאָס געזאָגט:
- אין יידישן קונסט־טעאַטער, דאַרף אַ פאַרשטעלונג געשפילט ווערן, און ניט גלאַט אַפּרעדן, און דערפאַר דאַרפן געמאַכט ווערן פראַבן ביז די פיעסע איז פאַרטיק, פאַרשטייט זיך וואָס מער איז בעסער, קונסט ווערט ניט

געשאפן אויפן זייגער, מ'דארף א סך אריינארבעטן ס'זאל ארויסקומען גוט, איז ווי אזוי קען איך באגרענעצט ווערן מיט די פראבן?
 א סך אקטיארן האבן דאס אויסגעטייטשט, אז זיי ליידן, וויפל וואלטן איצט געוואלט אזוי ליידן? אבער וואו און ביי וועמען? מעג מען איצט וויסן, אז ס'איז ניט אלע מאל געווען מאַריס שוואַרץ שולד, ווען ער האָט אַמאָל עפעס געוואָלט אויספירן, איז דאָס ניט געווען אינגאַנצן פאַר זיין פּערזענ־ לעכקייט. ער האָט פאַר אַלץ געטראָגן אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט, און ס'האָט געמוזט זיין ווי ער האָט דאָס פאַרטראַכט, איבערהויפּט ווען מ'האָט דאָס אים אזוי פיל מאל אונטערגעטראָגן, אַ סך מאל נאָך אידער די פאַר־ זאַמלונג איז געווען פאַריבער, און אַז די זעלבע האָבן דערנאָך געוואָלט וואַרפן די שולד טאַקע אויף אים, אזוי געהאַנדלט האָבן די וועלכע האָבן קיינמאל ניט געקענט אַריינקומען אין יידישן קונסט־טעאַטער.

פאַרשטייט זיך אַז ס'האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע וועלכע האָבן מיט אַפּענע אויגן אַלץ קלאָר געזען, וואָס פאַר אַ פּאָליטיק ס'ווערט דאָ גע־ פירט, און אזוי לאַנג ווי דאָס איז אַנגעגאַנגען זיינען זיי געווען מאַכטלאָז און גאַרניט געקענט העלפן, איז דאָס אזוי לאַנג אַנגעגאַנגען ביז ס'האָבן זיך אויסגעלאָזט די כוחות, און דער יידישער קונסט־טעאַטער האָט זיך גע־ שלאָסן.

און פון דעם גרויסן קינסטלערישן שטורעם, פון די לאַנגע יאָרן שווע־ רע אַרבעט, און פון דעם גרויס־געקליבענעם גאַלדענעם רעפּערטואַר וועלכן די וועלט האָט אַנערקענט, איז בלויז געבליבן איין גוטע זאַך, דער קינסטלער מאַריס שוואַרץ.

ווייל וואו צו שפילן האָט מאַריס שוואַרץ אלע מאל געפונען, פאַר אים איז די גאַנצע וועלט געווען אָפּן וואו ס'האָבן זיך נאָר געפונען יידן, דאָרט האָט מען שוין אויך געפונען אַ טעאַטער פאַר מאַריס שוואַרץ.

טעניאָר שוואַרץ

מעגלעך אַז מאַריס שוואַרץ האָט שוין געוואוסט אַז דער קונסט־טעאַ־ טער וועט זיך באַלד שליסן, און ער האָט זיך גענומען פאַרזאָרגן פאַר וויי־ טער, און פון די הונדערטער פּלענער מיט וועלכע ער האָט זיך אַרומגעטראָגן, איז אפשר דער געווען אויפן מאַמענט דער פּראַקטישסטער, צו מאַכן אַ טור

אַליין און געבן אַ קאַנצערט, ערשטנס דערפאַר וויל ער האָט געוואַלט ווייזן אז ער קען זיך באַגיין אָן די אַקטיאָרן, צווייטנס וואָס וועלן זיי טאָן אָן אים? געזאַגט און געטאָן, און מ'האַט זיך גלייך גענומען צו דער אַרבעט און געלאָזט וויסן דער וועלט, אפילו דאָרט וואו ס'איז בלויז דאָ אַ מנין יידן, אז ער, מאָריס שוואַרץ, פאַרט איצט אַרויס פאַר אַ קאַנצערט-טור, און וועט אַליין שפּילן פון דעם בעסטן פון זיין גאַלדענעם רעפּערטואַר.

צווישן דעם גרויסן פאַק מיט איינלאַדונגען וואָס זיינען אָנגעקומען האָט זיך אויך געפונען אַ בריוו פון קובאַ, האָט ער מיט זיי אָפּגעמאַכט ווען דאָרט צו זיין. דער קאָמיטעט האָט אָבער ניט געוואוסט ווי אזוי דאָס איינצואַר-דענען, אָבער דעם קאַנטראַקט האָבן זיי אונטערגעשריבן, אז זיי באַדאַרפן אַלץ צוגרייטן. זיינען זיי אַוועק און גענומען אַ טעאַטער און דאָס האָט ביי זיי געמיינט, אז זיי זיינען פאַרטיק מיטן צוגרייטן. מאָריס, שוואַרץ, דאָרף נאָר קומען און געבן זיין קאַנצערט. ווער ווייסט ניט אז מאָריס שוואַרץ דאָרף זיין אין קובאַ? ווער האָט דאָס ניט געהערט פון דעם גרויסן קינסט-לער מאָריס שוואַרץ? און אז זיי ווייסן, זיינען זיי געווען זיכער, אז אַלע יידן פון קובאַ ווייסן. האָבן זיי טאַקע אַחוץ דעם טעאַטער מער גאָרניט געטאָן, מיינענדיק, אז זיי ווייסן, ווייסט שוין די גאַנצע שטאָט, אז מאָריס שוואַרץ, דער דירעקטאָר פון דעם יידישן קונסט-טעאַטער אין ניו-יאָרק, קומט פּערזענלעך געבן אַ קאַנצערט פאַר די יידן אין קובאַ. מאָריס שוואַרץ איז שוין לאַנג געווען אויפן טור וואו ער האָט געגעבן קאַנצערט, איז ער געווען זיכער אז אַלץ וואָס ער האָט מיט זיי אָפּגעמאַכט איז אַראָנזשירט. האָט ער אויסגערעכנט אַריינצוקומען אין קובאַ אַ פאַר מינוט איידער ער וועט דאַרפן אַרויפגיין אויף דער בינע, ניט וויסנדיק, אז דאָס טעאַטער אין וועלכן ער דאָרף היינט אויפטרעטן איז אַ „קינאַ“, און אז ער וועט דאַרפן וואַרטן ביז זיי וועלן פאַרטיק ווערן מיט זייער פּראָגראַם. דערווייל האָט ער באַדאַרפט שטיין אין דרויסן מיטן באַגאַזש און וואַרטן ביז ס'וועט זיך ענדיקן. פאַרשטייט זיך אז ס'האַט גענומען צייט, ביז מ'האַט אַרויסגעלאָזט דעם „קינאַ“-עולם, און ביז מ'האַט אַלץ צוגעגרייט, ער זאָל קענען אַריינקומען.

ווען מ'איז פאַרטיק געוואָרן, איז ער אַריין אין דעם „קאַמפּאַ-אַ-מאַר-טעאַטער“ און זיך גלייך גענומען צוגרייטן צו זיין אויפטריט. ער האָט זיך אָבער באַלד דערוואוסט, אז צוליב די צו הויכע פּרייזן וואָס דער קאַ-

מיטעט האָט געמאַכט, איז קיין צו גרויסער עולם ניט געקומען. האָט דאָס אים שטאַרק פאַרדראָסן. ווען ער איז פאַרטיק געוואָרן מיטן קאַנצערט, האָט ער געהאַלטן אַ דרשה, מיינענדיק די פאַרוואַרגער פון דעם קאַנצערט. האָט ער נאָך אַ פּויעזע אָנגעהויבן :

— מיט גרויס איילעניש, פרעגט וואָס האָב איך מיך באַדאַרפט יאָגן? ווייל איך האָב געוואָלט זיין אין צייט. דערפאַר האָב איך ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט אויסצוגעפונען ווי אַזוי אייך צו אַדרעסירן. האָט איר אָבער געלייענט, אין דעם בין איך זיכער, ווייל ס'איז געווען אין אַלע צייט־טונגען איבער דערוועלט, אַז איך בין אַ תלמוד אַלע מיינע יאָרן. ווייל איך האָלט אַז לערנען איז וויסן. ווען דער קאַמיטעט וואָלט געלערענט, וואָלטן זיי געוואוסט ווי אַזוי צו מאַכן אַזאַ אַוונט, און געלאָזט וויסן אַלע יידן פון קובאַ, אַז איך, מאָריס שוואַרץ, דער דירעקטאָר פון יידישן קונסט־טעאַטער, וועל דאָ היינט אויפטרעטן פּערזענלעך. אַזוי אָבער בין איך זיכער, אַז אַלע יידן מיינען, אַז ס'איז איינע פון מיינע פּילמען וואָס וועט אפשר געשפּילט ווערן מאָרגן. דערביי וויל איך אַז איר זאָלט אויך וויסן, אַזוי האָב איך מיך אַלע יאָרן געפּירט, ביי מיר אין טעאַטער זאָל מען ניט רעדן פּריער אַדער נאָך דער פאַרשטעלונג. דאָ אָבער, האָט היינט געטראָפּן אַן אומגלויבלעכע זאַך. דערפאַר האָב איך געפונען פאַר נויטיק צו מאַכן אַ דערקלערונג. ערשטנס וויל איך וויסן, ווער האָט דעם קאַמיטעט געבעטן צו מאַכן אַזעלכע הויכע איינטריט־בילעטן? האָבן זיי דען ניט פאַרשטאַנען, אַז איך, מאָריס שוואַרץ דער קינסטלער, דער דירעקטאָר פון דעם יידישן קונסט־טעאַטער, בין ניט געקומען צו אייך מאַכן געלט. און זיי דאַרפן דאָס אויך ניט, מין קומען צו אייך איז געווען פאַר איין זאַך, דאָ זיינען פאַראַן יידן, דאַרף איך דאָ זיין. אַלע ווילן זען און הערן מאָריס שוואַרץ, דערפאַר בין איך היינט דאָ. איך מאַך איצט אַ טור אַליין און פאַר נאָר דאָרט וואו עס איז פאַראַן יידן. זאָלן זיי זען און זיך באַקענען מיט דעם דירעקטאָר פון דעם קונסט־טעאַטער, מאָריס שוואַרץ, וועגן וועמען מ'האַט אַזויפיל געשריבן, וואָס הייסט געשריבן, גאַנצע בערג קען מען מאַכן פון דעם פאַפּיר, וואָס מ'האַט אַלץ געשריבן וועגן מיר. אמת, מ'האַט זיך אַ סך אָפּגעשטעלט אויף די גרויסע פאַרדינסטן, וואָס איך האָב געקראָגן מיטן אָנפירן אַריבער דריי צענדליק יאָר, אָנהאַלטנדיק דעם יידישן קונסט־טעאַטער אין ניו־יאָרק. ניין, ניט פאַר געלט בין איך דאָ. נאָר כדי איר, מיינע פּריינד, זאָלן מיך

באוואונדערן און הערן אַ יידיש וואָרט. פאַרדריסט עס מיך טאַקע פאַרוואָס מ'האַט דאָס אזוי שלעכט אַראַנזשירט דעם קאַנצערט, אַ שאַד פאַרוואָס היינט איז דאָ ניט פאַראַן אַ גרויסער עולם, וואָס האָט זיכער דאָ באַדאַרפט זיין, ווען איך, מאָריס שוואַרץ בין צו אייך געקומען. אַמווייניקסטנס איך זאָל אייך קענען געבן אַ גרויסן וואַרעמען שלום-עליכם. איר האָט דאָס זי-כער פאַרדינט.

די באַגייסטערונג אין טעאַטער איז געוואָרן אזוי גרויס, מ'האַט אים אַ כאַפּ געטאַן, און אויף די הענט אַרונטערגעטראָגן פון דער בינע. דער מענטש וואָס האָט דאָס מיר דערציילט איז דאָרט געווען און ער האָט נאָך צוגעגעבן ווען ס'איז אים אויסגעקומען צו זיין אין דעם „קאַמפּאַ-אַ-מאַר-טעאַטער...“ האָט זיך אים נאָר געדאַכט, אַז ער הערט דעם עולם שרייען: „אונדזער סעניאָר שוואַרץ“. און ביזן היינטיקן טאַג, האָט נאָך קיינער ניט פאַרגעסן — אונדזער סעניאָר שוואַרץ.

דער קריטיקער אין „אנאטאָמא“

דער יידישער קונסט-טעאַטער האָט זיך נאָך דאָן געפונען אין דער 27טער גאַס און מעדיסאָן עוועניו, ווען מאָריס שוואַרץ האָט אויפגעפירט לעאָניד אַנדריעוויס „אנאטאָמא“. און ווער ס'האַט געזען די פאַרשטעלונג, איז אַרויס פון טעאַטער אַ באַגייסטערטער, סיי פאַר דער אויפפירונג און איבערהויפט פאַרן שפּילן. אַלע האָבן זיך דאָרט אויסגעצייכנט און מאָריס שוואַרץ איז געווען גרויס אין זיין ראַל.

יעדער איינער האָט אַ רעכט צו זיין מבינות, איבערהויפט ווען ס'קומט צו חזנים און טעאַטער. ווער שמועסט נאָך אַז ס'איז גוט, גייט דאָס בליץ שנעל איבער פון איינעם צום צווייטן. און אזוי אַרום ווערט אַ פּיעסע אַ גרויסער דערפאַלג, און אַז מ'גלויבט נאָך דעם קריטיקער מיינענדיק אַז ער האָט געשריבן אַן ערלעכע קריטיק, לויפט מען אין טעאַטער, און מ'פּילט אַן די קאַסע מיט גאָלד. מיט איין וואָרט, ס'איז געוואָרן אַ קאַלאַסאַלער דער-פאַלג, ניט נאָר דערפאַר ווייל ס'איז געפעלן דעם עולם נאָר מ.ה.ה.ה. שטאַרק געגלויבט דעם קריטיקער וואָס ער האָט געשריבן אין זיין צייטונג: „אַז די פּיעסע איז גוט אויפגעפירט, עס ווערט פּראַכטפול געשפּילט, און ווער ס'וועט

דאָס גיין זען, וועט זיין איינשטימיק מיטן שרייבער פון די שורות, אז ס'איז די בעסטע פיעסע וואָס מאַריס שוואַרץ האָט אויפגעפירט."

צו יענער צייט איז אין ניו-יאָרק אַרויסגעגאַנגען פינף יידישע צייטונגען, און אַ יעדע צייטונג האָט געהאַט אַ רעדאַקטאָר, און וועלכער רעדאַקטאָר קען ניט זיין אַ יידישער קריטיקער? מענטשן האָבן אפילו צו-געגעבן, אַז ער ווייסט וואָס ער שרייבט, און מיט זיין מבינות דאַרף מען זיך רעכענען, ער ווייסט וואָס ער זאָגט, ער פאַרשטייט טעאַטער, ער וועט זיך ניט גלאַט אין דער וועלט אַריין אַזוי צעזינגען, נאָך דעם ווי ער האָט געזען די פאַרשטעלונג אין יידישן קונסט-טעאַטער.

און אַלץ וואָס ס'האַט געאַטעמט מיט יידיש, איז ניט נאָר געגאַנגען, נאָר מ'איז פשוט געלאָפן זען די גרויסע אויפפירונג פון „אנאטאָמא" אין יידישן קונסט-טעאַטער. אין געלויף האָבן זיך אפילו געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן ניט אָנגעהויבן פאַרשטיין ווער ס'האַט זיי געשלייערט, נאָר אַז דער קריטיקער האָט געזאָגט אַז ס'איז דאָס בעסטע, דאַרף מען דאָס גיין זען, ווען אַפילו מ'פאַרשטייט ניט וואָס דאָרט קומט פאַר. ווייל מ'האַט גע-גלויבט אין דעם קריטיקער, איז ווער וועט וואַגן זאָגן אַז ס'טויג ניט? האָט מען די פיעסע געשפילט אַ גאַנצן סעזאָן און ס'האַט אַריינגעבראַכט אַ פאַרמעגן, ס'איז אַ סברה אַז נאָכן דעקן אַלע אויסגאַבן, האָט זיך אַפגעשטעלט אַ ריווח ניט ווייניקער ווי דרייסיק טויזנט דאָלער.

איז דאָך אַ קלאָרער באַווייז אַז די פיעסע האָבן געזען אַ פאַר הונדערט טויזנט טעאַטער-גייער. איז ווי אַזוי האָט אַ רעדאַקטאָר פון אַ יידישער צייטונג, פון וועמען מען האָט אַזוי שטאַרק געהאַלטן, און געגלויבט אין זיין ערלעכקייט, זיך גערעכנט מיט זיין מיינונג אַז ער פאַרשטייט טעאַטער, געוואָגט צו פאַרפירן אַזוי פיל מענטשן? פריער איז ער אַרויסגעקומען מיט אַ גרויסער קריטיק, אַז ס'איז דאָס בעסטע וואָס מ'האַט ווען געזען אויף דער יידישער בינע, און אַז יעדער איינער מוז דאָס זען, און שפעטער ווען ס'האַט זיך אים געלוינט, אַלץ אַפלייקענען וואָס ער אַליין האָט געשריבן. אַזוי האַנדלט אַן ערלעכער מענטש? דאָס איז דאָך פשוט געווען אַ פאַסקוויל קעגן די מענטשן וואָס זיינען דאָס געגאַנגען זען, און נאָך מער קעגן מאַריס שוואַרץ, ווייל ער האָט דאָך אים זיכער געגלויבט. ווי איך האָב שוין אָנגעוויזן, האָט אַ יעדערער אַ רעכט אויף זיין מבינות, און דאָס רעכט האָב איך אויך, ווען איך בין געווען אין טעאַטער

און געזען די פיעסע, בין איך געווען פולקאָמען איינשטימיק מיט דער ערשטער קריטיק. ס'איז ווירקלעך געווען אַ פיינע אויפפירונג, און אַ סך בעסער געשפילט ווי דער קריטיקער האָט זיך דאָס צווייטע מאל אויסגעדריקט. ס'האָבן שוין איצט געפעלט די פּאָליטיקע ווערטער, וואָס האָבן זיך געפונען אין דער ערשטער קריטיק: „אַ קאַלאָסאַלער דערפאַנג. דאָס איז אמת טעאַטער. ווי גרויס יידישע אַקטיאָרן קענען זיין אין די ראַלן, איבערהויפט מאַרס שוואַרץ, און מוני וויזענפריינד, וועלכער שפילט די ראַל פון דוד־לייזער איבערטערפלעך“. אַנשטאָט דעם האָט ער זיך באַנוצט מיט די דאָזיקע ווערטער: „איך לייקן אָפּ וואָס איך האָב פריער געשריבן, די פיעסע 'אנאטאָמא' איז אומפאַרשטנדלעך, פאַרוואָס איך האָב פריער געשריבן גוט איז, ווייל איך האָב ניט געוואָלט שטערן די געשעפטן פונעם טעאַטער, אָבער ס'איז ווייט ניט דאָס וואָס איך האָב פריער געשריבן. דער אמת איז, אַז איך האָב דאָס ניט געמיינט צו שרייבן“.

פרעגט זיך אַ פראַגע, וועלכער פאַראַנטוואָרטלעכער מענטש זייענדיק אַ רעדאַקטאָר פון אַ צייטונג טוט אַזאַ זאַך? דאָ האָב איך אַנגעוויזן איין גרויסע שטערונג פון אַ סך, וואָס מ'האַט מאַרס שוואַרץ געמאַכט ווען ער האָט אַנגעהויבן גיין באַרג אַרויף, און וואָס פאַר אַ שווערער באַרג דאָס איז געווען, מיט אַזויפיל דערנער און נאָך מער קראַפּעווע, וואָס האָט אים אין אַלע זייטן געברענט... און אפילו דאָס האָט ניט געהאַלפן, ווי אַ ריז האָט ער אַלע שטיינער אַוועקגעשאַרט, און ווייטער אַנגעגאַנגען מיט זיינע פלענער צו פאַרווירקלעכן זיין פאַרטראַכטן חלום.

דער גרעסטער וואונדער וואָס הינטער אַזעלכע הינטערפּיסלדיקע שטע־רונגען, האָט איין מענטש אויפגעבויט דאָס שענסטע און בעסטע יידיש־טעאַטער אין דער וועלט, בלויז מיט זיין דינאַמישער אַרבעט האָט ער אַלעמען אַרי־בערגעיאָגט, און אַלץ דערגרייכט.

קען דען זיין צוויי מיינונגען וועגן אים? בלויז איין מאַרס שוואַרץ איז געווען, און פאַרבליבן דער גרעסטער בויער פון דעם בעסערן טעאַטער אין אמעריקע. קיין בעסערן און גרעסערן האָבן מיר אין דער טעאַטער־פראַפעסיע ניט פאַרמאַגט. אויף וועמען קען מען דאָס אַנווייזן?

טענות פון אלע זייטן

מיט דער צייט, ווייסט מען, קומען די יארן, איז אבער די עלטער צו מאַריס שוואַרצן, געקומען צו פרי. אפשר ווען ער וואָלט ניט אזוי שווער געאַרבעט און ניט אַוועקגעגעבן זיינע יונגע כוחות, דערצו ווען ס'וואָלט ניט צוגעפאַלן פאַרשיידענע קראַנקייטן, וואָלט ער זיכער נאָך פאַר אַ לאַנגער צייט געאַנגען אין דעם זעלביקן שפּאַן, און אַלץ וואָס ער האָט באַוווּן מיט יאַרן צוריק. די לעצטע צייט אָבער האָט ער שוין ניט געקענט, אָדער אפשר ניט געטאַרט. דאָך אפילו אונטער די אומשטענדן, האָט ער נאָך אַלץ מער אויפגעטאַן פון די וואָס האָבן אַלע יאַרן געהאַט טענות צו אים.

שוין לאַנג ווי אַלץ האָט זיך געביטן. ס'איז שוין מער ניט פאַראַן די קאַפּעראַיאַל, דער גאַרדן איז שוין אַוועקגעפאַלן צוזאַמען מיט אַ סך גרויסע טעאַטערס, און אפילו די פּראָפּעסיע איז שוין אַנדערש, נאָר די טענות צו מאַריס שוואַרצן זיינען די זעלבע, זיי האָבן זיך נאָך ניט געביטן, און פאַר דעם האָט מען אַלעמאַל געפונען אַ ווינקל, אין דער יוניאָן, אָדער ביי אַ קאַרטן־טיש, און ווי מ'וואָלט זיך אָפּגערעדט, בין איך דאָרט אַלעמאַל אויסגעוואַקסן.

אַקטיאַרן האָבן שטענדיק געהאַט צו אים טענות, פאַרוואָס ער אַנגאַ-זשירט זיי ניט, און שרייבער פאַרוואָס ער פירט ניט אויף זייערע פּיעסן. און דורך די שפּאַלטן אין די צייטונגען האָבן קריטיקער געהאַט אַ טענה צו אים, פאַרוואָס ער שפּילט ניט קיין פּיעסן וואָס זאָל געפּעלן דעם עולם, אין דער אמתן האָבן זיי געמיינט טאַקע זיך אַליין.

אייניקע אַקטיאַרן האָבן שוין אפילו געטענהט און מיט זיכערקייט, ווען מ'לאָזט זיי צו, וואָלטן זיי געווען בעסער אפילו פון מאַריס שוואַרצן. זיי זיינען אפילו גרייט געווען איינצושטעלן זייער גאַנצן טאַלאַנט.

שרייבער האָבן געטענהט, פאַרוואָס פירט ער ניט אויף זייערע פּיעסן. ער, מאַריס שוואַרץ, מאַכט דאָך זיי אומגליקלעך דערמיט וואָס ער וויל ניט איינשטעלן, ער וועט גיכער אויפפירן אַן אַלטע פאַרשימלטע פּיעסע פון אַ טויטן שרייבער ווי איבסען, האופּטמאַן, אפילו פון שעקספירן און ניט געבן איינעם פון זיי אַ געלעגנהייט צו ווערן אַנערקענט, אַז ער האָלט ניט פון מאַדערנע פּיעסן, וואָס פאַר אַ מענטש איז ער ?

א צווייטער שרייבער האָט זיך שטאַרק צעלאַכט, האָבן אים אלע אָנגע-
קוקט, האָט ער גלייך צוגעגעבן :

— איך האָב מיך אין עפעס דערמאַנט, ווער פון אייך געדענקט דעם
קונדס? — ער איז דאָן געווען גערעכט, ווען ער האָט איינמאַל געשריבן,
„אַז ס'איז גאַרניט קיין גרויסער אונטערשייד, פון שוואַרצן דעם 'אַנדער-
טייקער', ביז שוואַרצן פון קונסט־טעאַטער, וויל ביידע פאַרנעמען זיך מיט
מתים". אין דער צייט ווען מאַריס שוואַרץ האָט אויפגעפירט אַנסקיס
„דיבוק", אַ וויץ פון „קונדס".

קריטיקער האָבן געטענהט, ווען ער שפילט, וואָס זיי האָבן מיט
יאָרן צוריק אָנגעוויזן, וואָלט צו דער קאַטאַסטראַפּע ניט געקומען,
אַז דער יידישער קונסט־טעאַטער זאָל זיך פאַרמאַכן.
ווי באַלד אַזוי, איז די שולד געווען פון מאַריס שוואַרץ, איז וואו זיינען
די אלע חכמים איצט?

וויפל פון די וועלכע האָבן געהאַט אַזויפיל טענות צו מאַריס שוואַרצן,
האָבן געוואוסט דעם אמת? האָט ווער געוואוסט ווי אַזוי ער האָט געפילט שוין
האַבנדיק מער ווי טויזנט סיבות צו זיין געצוואונגען צו שליסן דעם יידישן
קונסט־טעאַטער, וועלכער איז אים געווען ליבער פון אַליץ אין דער וועלט.
ווער פון זיי האָט זיך אינטערעסירט דערמיט? ניט נאָר האָט מען אים ניט גע-
האַלפן, נאָר מ'האַט זיך אַוועקגעדרייט און אַרונטערגעלאָזט אַ נייע כוואַליע
פון פאַרשיידענע מיינונגען, פאַרוואָס דער יידישער קונסט־טעאַטער איז
פאַרמאַכט געוואָרן, יעדער איינער האָט געהאַט זיין פערזענלעכע מיינונג
וועגן דעם.

— איך ווייס, האָט איינער געזאָגט, — ער וויל מאַכן אַ שוואַרץ טעאַטער.
— וועט ער דאַרפן גיין אין האַרלעם. — האָט זיך אַ צווייטער געחכמהט.
— און איך זאָג אַז ס'איז דערפאַר וויל ער האָט ניט געוואָלט אויפפירן
אַ נייע פּיעסע פון אונדזערע שרייבער. — האָט ער אונטערגעשמייכלט.
— ווער אין דער אמתן, וויל היינט זען פּיעסעס פון טויטע שרייבער? —
האָט אַ צווייטער שרייבער זיך גענומען קאַכן.
— ווער? מאַריס שוואַרץ. — האָט דער ערשטער צוגעגעבן.
— ער האָט דאָן שוין ניט מער דעם קונסט־טעאַטער. — האָט דער
ערשטער זיך אַריינגעמישט פון די אַקטיאָרן.
— וועל איך געבן מיין פּיעסע אויף דער עוועניו.

— וואָס איז שוין דער חילוק? ער האָט דאָך שוין די לעצטע צייט גע-
שפּילט מיט אַ יעדן איינעם, וואָס איז געוואָרן פֿון זיינע גרויסע ספּעקטאַקלען
כּוּן זיין גרויסן פּאַרנעם?

— דו מיינסט ווען ער האָט באַשעפּטיקט עטלעכע און צוואַנציק אַקטיאָרן?
— און וויפּל „עקסטראַס“?

אַזוי איז מען געזעסן און געטענהט טאָג און נאַכט ווי אַ סטאַדע רויב-
פּייגל, וועלכע וואָרטן אַז זייער קרבּן זאָל פּאַלן. שרייבער פֿון איין זייט,
און אַקטיאָרן פֿון דער צווייטער זייט, האָבן געהאַלטן אין איין טייטלעך אויף
אים, אין אַ יעדן ווינקל, וואו זיי האָבן נאָר געפּונען פּלאַץ.

זיי האָבן זיך מיטן אמת ניט גערעכנט אָדער גאַרניט פּאַרשטאַנען. דער
יידישער קונסט־טעאַטער האָט זיך ניט פּאַרמאַכט ווייל מאַריס שוואַרץ האָט
געוואָלט, נאָר דורך דעם וואָס איז שוין אוממעגלעך געווען אים אויסצוהאַלטן.
דאָס מיינט, אַז ס'איז געווען די שולד פֿון אַלעמען, מ'האַט ניט גענוג געהאַלפּן
דעם טעאַטער, די שולד מוז אַרויפגעלייגט ווערן אויף די שלעכטע אומשטענדן.

די פּאַרשיידענע מיינונגען וואָס טעאַטער־מענטשן האָבן אַרויסגעזאָגט,
זיינען מער ניט געווען ווי פּערזענלעכע מיינונגען, וואָס איז דער אמתן האָבן
זיי גאַרניט געמיינט, ווייל אַ יעדער פֿון זיי האָט צוערשט זיך אין זינען געהאַט.
און קיין גוטס האָט דאָס ניט געבראַכט פּאַר ביידן, דאָס טעאַטער איז אונטער-
געבראַכן געוואָרן, און מאַריס שוואַרצעס נאָמען איז אַ ביסל פּאַרפלעקט גע-
וואָרן. פּאַרוואָס? ער האָט געגלויבט אַז ער האָט זיכער פּאַרדינט מער כּבוּד
ווי ער האָט געקראָגן, איבערהויפּט פֿון די חברים, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן
פּאַר אידעאָליסטן אויף יענעם חשבון.

טענות האָבן אַקטיאָרן אַלעמאַל געהאַט. זיך ניט געוואָלט, אָדער ניט
פּאַרשטאַנען די גרויסע אויסגאַבן וואָס ס'האַט געקאָסט אַרויסצופירן אַ טרופּע
אויף דער פּראָווינץ, בפרט נאָך ווי אַזוי מאַריס שוואַרץ האָט זיך געלאָזט אין
וועג אַריין, ביי אים האָט אַלץ באַדאַרפּט זיין ווי אַזוי ער האָט די זעלבע פּיעסע
געשפּילט אין ניו־יאָרק.

מיט די שרייבער איז געווען דאָס זעלבע. זיי האָבן אויך ניט געוואָלט
פּאַרשטיין וואָס עס מיינט ברענגען אַ נייע פּיעסע אויף דער פּראָווינץ וואָס
קיינער ווייסט ניט און קען ניט.

פֿון לאַנגע דערפּאַרונגען ווייסט מען אַז אויף דער פּראָווינץ דאַרף מען

קומען מיט אַ פּיעסע וועלכע איז מיט דערפּאָלג געשפּילט געוואָרן אַ לאַנגע צייט אין ניו־יאָרק.

פּונקט ווי מ'פּאַרשפּרייט גרויסע רעקלאַמען אפּילו פּאַר אַ פּראָדוקט, וואָס מ'קען זיך אָן דעם ניט באַגיין, מ'מוז דאָס האַבן, דאָך ווערט אויסגעגעבן הונדערטער טויזנטער דאָלאַרן דאָס צו פּאַרשפּרייטן, דורך אַלע צייטונגען, ראַדיאָ און טעלעוויזיע, אזוי פּאַרשפּרייט דאָרף זיין אַ פּיעסע ווען מ'קומט היינט צו טאָג אויף דער פּראָווינץ שפּילן יידיש טעאַטער, דער דערפּאָלג פּון דער פּיעסע מוז מען פּילן אין דער לופּט, נאָך איידער מ'קומט דאָרט שפּילן, און אויב ס'איז ניט אזוי, איז דאָס אַ גרויס איינשטעלעניש. און ס'האָט אפּילו געטראָפּן אַז מיטן גרויסן דערפּאָלג וואָס מ'ברענגט פּון ניו־יאָרק, זאָל מען קוים אַרויס מיט גאַנצע ביינער.

איז דאָס זיכער ניט געווען מאַריס שוואַרצעס שולד, וואָס געוויסע אַק-טיאָרן איז אויסגעקומען צו בלייבן אין דער היים. אַ סך פּון די זיינען אפּילו ניט געווען קיין געשפּילטע אין דער פּיעסע מיט וועלכער ער איז אַרויסגע-פּאַרן, אָבער טענות האַבן זיי געהאַט.

אַ סך מאָל איז מאַריס שוואַרצען ניט געווען וואָס מקנא צו זיין, איבער-הויפט דאָן ווען ער האָט ניט געהאַט די צאָל אַקטיאָרן וואָס ער האָט פּאַר געוויסע פּיעסן באַדאַרפט, אַ סך מאָל איז אפּילו געווען שווער צו קריגן סטאַ-טיסטן אויף דער פּראָווינץ, כדי זיי זאָלן קענען פּאַרנעמען די פּלעצער פּון אַקטיאָרן פּאַר בלוזי אויסצופּילן די בינע.

ניט איינמאָל האַבן זיך צוליב די ביטערע אומשטענדן געשאַפּן אַריגי-נעלע וויצן ביי מאַריס שוואַרצען, ווייל ער האָט שוין די אַלע שטערונגען געמוזט נעמען געלאָסן, מער מיט שפּאַס, און ניט איינמאָל איז דורך דעם אַרויסגעקומען גאַנצע אַנעקדאָטן.

איינמאָל, שפּילנדיק אין קאַנאַדע, האַבן די סטאַטיסטן ביי אַ פּאַרשטע-לונג, איידער דער פּאַרהאַנג האָט שוין באַדאַרפט אַרויפגיין, געמאַכט אַ שטרייק ניט וועלנדיק אַרויפגיין אויף דער בינע, ביז ער וועט זיי געבן מער געלט. האָט זיך מאַריס שוואַרץ אַוועקגעשטעלט מיט זיי דינגען. זיי האַבן פּאַרלאַנגט אזוי פּיל, און ער האָט זיי פּאַרגעשלאָגן ווייניקער. האָט זיך אָנ-געהויבן אַ דינגעניש, און ווען ס'האָט שוין געהאַלטן ווי אזוי ער האָט גע-וואָלט, האָט ער אַ זאָג געטאָן :

— זייט איר דאָך „אַקשאַנירס“, ניט קיין אַקטיאָרן.

דער פארזוך — א דורכפאל

דורך דער צייט וואס מ'איז געזעסן אין אקטיאָרן־קלוב, אָדער אין קעלער פון דער יוניאָן און גערעדט אויף מאַריס שוואַרצן, איז ער אָנגע־גאַנגען מיט זיין ווייטערדיקער אַרבעט. ער האָט אויסגעאַרבעט פאַרשיידענע פלענער ווי אַזוי צו באַרייזן די וועלט, און פאַרשפּרייטן זיין גאַלדענעם רעפּערטואַר, אויף וועלכן ער האָט יאָרן־לאַנג געאַרבעט. נאָר ער, מאַריס שוואַרץ, האָט אים געקענט אַזוי קינסטלעריש אויפפירן און נאָך בעסער שפּילן.

פאַרשטייט זיך, אַז די באַגייסטערונג וואו ער האָט געשפּילט איז געווען אַ קאַלאַסאַלער. די פּרעסע האָט אים געלויבט ביזן הימל אַריין. מ'האַט אים פשוט ווי מ'זאָגט, אויף די הענט געטראָגן. דאָך וואו ער איז ניט געווען, איז ער אַלעמאַל צוריקגעקומען, אַפּטמאַל אַן אויסגעמאַטערטער, און גענומען פּרובירן פּונדאָסניי, אפשר וועט אים דאָס מאַל געלונגען צו באַפעסטיקן אַ טעאַטער אין ניו־יאָרק.

יא, אַזאַ פאַרזוך איז געמאַכט געוואָרן, ס'האַט אָבער ניט געאַרבעט. און וועמענס שולד איז דאָס געווען, האָט מען קיינמאַל ניט אויסגעפונען. ער איז אפילו געווען „געספּאַנסערט“ פון די גרעסטע און פּראַמינענטסטע אינסטיטוציעס, און אויך פון די גרויסע פּערזענלעכקייטן, מיט וועמען די טעאַטער־וועלט האָט זיך שטאַרק גערעכנט. זיי האָבן אויך פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ אין דער געשעפטלעכער וועלט, צווישן זיי האָבן זיך אויך געפונען טעאַטער־מענטשן, גרויסע ליטעראַטן־שרייבער און גלאַט קולטור־מענטשן אויף וועמען מ'האַט געקענט שטעלן אַ בעסערן טעאַטער. דאָך האָט איינער געוואָרפן די שולד אויפן צווייטן, און ווער דער אמת־שולדיקער איז געווען, האָט מען קיינמאַל ניט געקענט דערגיין. ס'האַט זיך אפילו אַרומ־געטראָגן אַ קלאַנג, אַז די שולד איז געווען די שלעכטע קריטיק וואָס די פּיעסע האָט געקראָגן, אָבער ס'איז שווער צו גלויבן, אַז צוליב ניט קיין גוטער קריטיק, זאָל זיך אַ יידישער טעאַטער פאַרמאַכן.

צוליב דעם זיינען אַרומגעגאַנגען אַזעלכע פאַרשיידענע טענות, אַז מ'האַט שוין ניט געוואוסט וועמען צו גלויבן. ס'האַבן זיך געפונען אַזעלכע, וועלכע האָבן אָנגעוויזן אַז די שולד איז געווען דעם קאַמיטעטס, ווייל זיי האָבן ניט

געוואוסט ווי אזוי צו פירן. אנדערע האָבן ווידער געטענהט: „ווען מאַריס שוואַרץ וואַלט ניט געוואַלט קעניגן און געשטעלט אַ בעסערע פּיעסע, וואַלט ניט אזוי גיך צעפאַלן געוואָרן דאָס וואָס מ'האַט אַ גאַנצן זומער געבויט.“ אנדערע ווידער האָבן געהאַט אַ טענה אז ווען מ'קלייבט אַ פּיעסע, דאַרף מען צוערשט אין זינען האָבן דעם עולם און ניט וואָס ס'געפעלט איינעם אין דעם קאַמיטעט, מעג ער אינוועסטירן אפילו דאָס גאַנצע געלט, אַדער דעם סטאַר ווען ער זעט פאַר זיך בלויז אַ גוטע ראָל. מיין איך, אז פון דער קראַנקייט איז אפילו געווען שווער אויסהיילן אַזאַ גרויסן קינסטלער ווי מאַריס שוואַרץ.

ווען ס'וואַלט זיך געפונען אַזעלכער, וואָס וואַלט געוואוסט ווי אזוי אַלעמען צוצוטערעפן אז ס'זאל אַלעמען געפעלן, וואַלטן מיר נאָך אפשר היינט, מיט אַלע וואָס זיינען פון אונדז אַוועק, געהאַט אַ פאַר טעאַטערס. אָבער פון דעם פאַקט קען מען ניט אַוועקגיין, ווער ס'איז דאָרט געווען אין דעם קאַ-מיטעט, האָט זיכער ניט געוואוסט אזוי פיל וועגן טעאַטער ווי מאַריס שוואַרץ. און ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט וועגן אַ פּיעסע, האָט ער זיכער געוואוסט וועלכע ס'איז גוט פאַרן טעאַטער און איבערהויפט פאַרן עולם.

מיט איין זאַך קען מען זיכער זיין, ווען מאַריס שוואַרץ וואַלט געוואַלט שפּילן גלאַט טעאַטער, ווי אַנדערע גרויסע סטאַרס האָבן געטאָן, וואַלט ער זיכער געווען דער גרעסטער דערפאַלגרייכסטער אַקטיאָר אין פאַך. ווייל ווי אזוי ער האָט פאַרשטאַנען דעם טעאַטער און דעם עולם, און ווי אזוי זאָס זיי צו דערלאַנגען, איז קיין צווייטער צו אים ניט געווען. דעם פאַקט איז לייכט אַרויסצונעמען פון זיינע בעסערע אויפפירונגען, ווי אזוי ער האָט דאָס דערלאַנגט, ווי אויף אַ גאַלדענער טאַץ. איז וואָס איז געווען דער וואונדער, אַז ביי אַ יעדער פאַרשטעלונג איז דאָס טעאַטער געווען איבער-געפאַקט. און אפילו אזוי אַרום האָט זיך דאָס ניט באַצאָלט, און דאָך האָט דאָס אָנגעהאַלטן מער ווי צוויי צענדליק יאָר.

האַט ער זיך אזוי לאַנג געראַנגלט, ביז ס'האַט אָנגעהויבן גיין באַרג אַראָפּ, און ביי אַזאַ געלעגנהייט האָבן איך בעסער דערקענט דעם קינסטלער מאַריס שוואַרץ. און אַט ווי אזוי איך האָב דאָס אויסגעפונען. ס'איז געווען אין חודש פעברואַר, פון יאָר 1954. דער טעלעפאָן האָט געלקונגען ביי מיר אין צימער, האָבן איך אויפגעהויבן די טרובקע און זייער שטיל געזאָגט:

— העלאַ.

- מר. דענק? — האָט די שטימע געפרעגט פון דער אַנדערער זייט.
 — יאָ. — האָב איך גלייך דערקענט ווער דאָס איז.
 — דאָס רעדט צו אייך מאַריס שוואַרץ.
 — וואָס קען איך טאָר פאַר אייך, מר. שוואַרץ?
 — איך וויל צוערשט וויסן, אויב איר זייט פריי?
 — ווען?
 — קומענדיקע וואָך.
 — דערווייל ווייס איך בין איך פריי.
 — גוט, האָב איך פאַר אייך אַ ראָל.
 — וואו וועט איר שפּילן, מר. שוואַרץ?
 — אין מאַנטרעאַל.
 — ווי לאַנג?
 — אַ וואָך.
 — איז ווען ווילט איר מיך זען?
 — מאַרגן פרי.
 — וואָס מיינט פרי?
 — צען אַזייגער.
 — וואו?
 — אין דער יוניאָן.
 — אַזוי פרי, מר. שוואַרץ, איז די יוניאָן פאַרמאַכט.
 — מאַרגן וועט זיין אָפּן.
 — וואָס מיינט איר?
 — ווייל מיר וועלן עלף אַזייגער מאַכן פּראַבע.
 — וועל איך דאָרט זיין צען.
 — גוט...
 — אַ דאַנק פאַר רופן.

אויפהענגענדיק די טרובקע האָב איך גענומען טראַכטן וואָס פאַר אַ
 ראָל קען דאָס זיין, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט מיר געקלונגען? און אַז מ'דאַרף
 שוין קומענדיקע וואָך שפּילן, פאַרוואָס האָט ער מיך אַזוי שפּעט גערופּן?
 עפעס איז דאָס ניט גלאַטיק, אָבער איך מוז וואַרטן ביז מאַרגן, וועל איך
 וויסן וואָס ער וויל.

*

**

א גרויסע, וואלענע, גרויע הענטשקע, „גלאוו“, האב איך געטראפן אויף דער ערד, אריינקומענדיק אין דעם קליינעם קארידאר פון דער יוניאן געביידע, האט דאס עדות געזאגט, אז דא איז שוין ווער געווען, און אז איך בין שפעט, האב איך געכאפט א קוק אויף מיין האנט־זיינער, האט ער מיר געוויזן, אז ס'איז ערשט פינף מינוט צו צען, האב איך גענומען באטראכטן די הענטשקע, אזוי ווי זי איז נאך ניט געווען פארשמירט, בין איך שוין זיכער געווען, אז איך האב פארשפעטיקט, האב איך די גרויסע הענטשקע אוועק־געלייגט אויף דער מעשענער קליאמקע פון דער טיר, און געטראכט: „ווער האט דא געקענט זיין אזוי פרי?“

צען אזיינער איז מאָריס שוואַרץ אריינגעקומען. מיר האָבן זיך באַגריסט מיט אַ „גוט־מאָרגן“. האָב איך באַמערקט ווי ער זוכט עפעס מיט די אויגן, און ווען ער האָט צו מיר געזאָגט: „איך בין שוין דאָ געווען“. האָב איך אים אָנגעוויזן, פּרעגנדיק: „האָט איר דאָס אַפּשר פאַרלוירן?“ ער האָט גענומען שמייכלען: „יא, ס'איז מיינס, קומט, ס'איז שוין אָפּן“.

מיר זיינען אַרויף אין קלוב, ביים פענצטער לינקס האָב איך מיך אָנגעשפּאַרט אין דעם גרויסן לעדערנעם שטול. מאָריס שוואַרץ איז גע־שטאַנען אַנטקעגן מיר און זיך געפּאַרעט מיט זיין פּאַרטפּעל, פון וועלכן ער האָט אַ ביסל שפּעטער אַרויסגעצויגן די ראַל וואָס ער האָט מיר דער־לאַנגט. און ער האָט צו מיר געזאָגט:

— איר מענט דאָס וויסן דענק, די ראַל וואָס איך גיב אייך, האָט שוין איינער געמאַכט פּראָבע. „איך האָב ניט געוואָגט צו נעמען די ראַל“ — האָט ער צוגעגעבן. — ס'איז אָבער ביי אים גאַרניט אַרויסגעקומען. איר ווייסט דאָך, פון דער אַלטער שול. ווען ער רעדט טאַנצט ער אונטער. פּרעג איך אייך, ווער שפּילט היינט אזוי טעאַטער? פאַר דער ראַל פּאַסט ער זיכער ניט. — אזוי קאָמפּליצירט איז די ראַל?

— פאַרשטייט מיך, ס'איז ניט גלאַט אַ ראַל ...

— מר. שוואַרץ, אַפּשר איז די ראַל אויך ניט פאַר מיר?

— וואָס רעדט איר, אזוי ווי איר זייט, איר דאַרפט ניט ... אַ ביסל

מאַכט ניט אויס ... דאָס איז עס ... איר זעט אויס ווי דער אַמעריקאַנער סענאַטאָר.

— א סענאטאָר ?

— יא, און דער עולם וועט אייך גלויבן אז איר זייט דאָס. אָבער אין דער אמתן זייט איר אַ אַנפירער פון אַ „גענג“. צו מיר קומט איר אַלס סענאטאָר פון וואַשינגטאָן. איר פאַרשטייט ?

— צוליב וואָס קום איך צו אייך ?

— אייגנטלעך קומט איר צו מיין זון, אָבער ס'איז ביי מיר אין הויז.

— דאַרף איך פאַרשטעלן איינעם פון דעם בעסערן קלאַס גענגסטערס.

— איך האָב געוואוסט אז איר וועט מיך פאַרשטיין.

איך האָב גענומען די ראַל, איר באַטראַכט און פאַר קיין פאַל ניט גע-
גלויבט, אז ס'איז דער זעלבער מאַריס שוואַרץ, זיכער ניט דער ווען איך
האָב מיט אים געשפּילט אין „דעם שמידס טעכטער“. איז דאָס דער
דירעקטאָר פון דעם יידישן קונסט־טעאַטער ? קיינמאַל וואַלט איך מיר
דאָס אפילו ניט פאַרגעשטעלט, אז ער וועט צו מיר רעדן פון מאַדערנע
גענגסטערס אַלס אַ פּיעסע אין זיין טעאַטער וואו ער זאָל ניט שפּילן, ווי
קומט ער צו דעם ? וואָס פאַר אַ ווערק קען דאָס זיין ? אינטערעסאַנט צו וויסן
ווער דער מחבר פון דעם ווערק איז. — ווער, האָט איר געזאָגט, איז דער
טאַטע דערפון ?

שטעלנדיק אים די פּראַגע האָב איך מיך דערמאָנט אין דעם אַמאָל
וואָס דאָס וואַלט געמיינט. איך בין געווען זיכער אז ער וואַלט אויף דער
פּראַגע מיר שאַרף געענטפּערט, כאַטש איך האָב קיין שלעכטס ניט געמיינט
דערמיט. ס'האָט זיך ביי מיר אַרויסגעכאַפט. ער האָט בלויז אויפגעמאַכט
זיינע צוויי גרויסע שוין אַ ביסל פאַרלאַפענע אויגן, מיך באַטראַכט קענטטיק,
אז ער האָט מאַמענטאַל געביטן זיין מיינונג, און פריינדלעך צו מיר געזאָגט :

— אַ לאַיער אין לאַס־אַנדזשעלעס, איינער אַ קאַמיל האַניג.

— אויב אַ קרימינעלער לאַיער מוז עס זיין אַ גוטע פּיעסע.

— ווייל אַ לאַיער האָט זי געשריבן ?

— ווייל איר וועט קיין שלעכטע פּיעסן ניט שפּילן.

— אין לאַס־אַנדזשעלעס איז די פּיעסע געווען אַ גרויסער דערפאַלג.

דורך דער צייט האָט ער זיך געפאַרעט אין אַ ווייס־פאַפּירענעם זעקל,
פון וועלכן ער האָט אַרויסגעצויגן אַ פאַר גרויסע בילדער און מיר געוויזן
די אויסשטאַטונג פון דער פּיעסע, צוגעבנדיק :

— דאָס זיינען די בילדער פון דער פּיעסע. — מיר האָבן זיי ביידע

עלף אזייגער, בין איך געווען צו פראָבע, און געוואָרט פאַר אַ פאַרלעזונג ווען אַלע זיינען זיך צוזאַמענגעקומען, האָט מען גענומען מאַכן פראָבע, וואָס איז דאָס? האָב איך געטראַכט. פון ווען אָן מאַכט מען פראָבע ביי שוואַרצן אָן אַ פאַרלעזונג? ווייזט אויס אַז איך דאַרף ניט וויסן, וועגן וואָס ס'האַנדלט זיך דאָרט, וואָס ס'קומט פאַר אין דער פּיעסע, וואָס פאַר אַ שייכות איך האָב דאָרט, מיט וועמען ס'קומט מיר דאָרט אויס צו האַנדלען, ווער איך בין? זיין קורצע דערקלערונג האָט מיך ניט צופרידגעשטעלט, איך האָב געוואָלט קענען די גאַנצע פּיעסע, ווייל ווען איך האָב געבלעטערט די ראַל, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז עפעס איז דאָרט מיר ניט קלאַר, ס'האַט געשמעקט מיט צופיל מעלאַדראַמע, עפעס קלעפט זיך דאָ ניט מיטן נאָמען מאַריס שוואַרץ. אַבער פאַרפאַלן, איך האָב איינמאַל געזאָגט יאָ, וועל איך דאָן איצט ניט זאָגן ניין, און טראַכטנדיק ווי אַזוי איך זאָל דאָ האַנדלען, האָב איך מיך גע- כאַפט, ער האָט דאָך מיט מיר ניט אָפגעמאַכט פאַר וויפל? אפשר וועל איך גאַרניט וועלן פאַרן, פאַרן פרייז וואָס ער וויל מיר געבן, בין איך דאָך אַבער שוין דאָ, וועל איך מיך פאַרלאָזן אויף זיין יושר, אַדורכפאַרן זיך, און עפעס לערנען פון דעם נייעם מאַריס שוואַרץ.

אַ טובה, פאַר וואָס ניט?

צו דער ראַל האָב איך ניט געהאַט קיין מזל. איך בין גלייך געווען אונטערשטעליק מיט אַריבער אַ וואַך מאַכן פראָבע. אַלע זיינען שוין באַלד כמעט געווען פאַרטיק, ווען איך האָב ערשט אָנגעהויבן, האָט זיך דאָ מיין אַרבעט אויף דער ראַל פאַרטאַפלט. די צייט איז געווען קורץ און איך האָב אַלעמען געמוזט אַניאָגן, סיי מיט דער פראָזע, און נאָך מער מיט די שטע- לונגען. דאָס איז ביי מיר ניט געווען אַזוי גרינג. האָב איך באַלד דערפילט אַז איך בין ניט אין פלאַץ, איבערהויפט אין די ערשטע עטלעכע פראָבן. מאַריס שוואַרץ האָט די גאַנצע צייט געהאַלטן אָן אויג אויף מיר. און ווען ס'איז עפעס אַרויסגעקומען ניט אַזוי גוט, האָט ער דאָס פאַרענטפערט מיט אַ פריינדלעך וואָרט. ער וויל מיך דערמוטיקן, האָב איך געטראַכט. ס'האַט מיך גענומען פאַרדריסן פאַרוואָס איך קען פון דער ראַל ניט מאַכן קיין מענטשן, ווייל ס'איז אַ פאַרזעעניש וואָס ער האָט מיר געגעבן

צו שפילן. מיין אַנשטרענגען זיך האָט קיין סך ניט געהאַלפן. איך האָב פֿרוֹ-
בירט אַלץ וואָס ס'איז נאָר מעגלעך געווען צו זיין גוט אין דער ראַל. אָבער
איך האָב די ראַל ניט געפילט, און ס'איז גאַרניט אַרויסגעקומען.

איך האָב מיך אפילו אַ פּאַר מאָל געוואַקלט צי זאָל איך פאַרן. אַ יעדעס
מאָל וואָס איך האָב אַריינגעקוקט אין דער ראַל, האָב איך געוואוסט אַז מיין
אַנשטרענגונג און די פאַר שלאַפלאַזע נעכט וואָס איך האָב פאַרלוירן איז
אומזיסט. דאָך האָב איך געוואַלט, אויב ניט בעסער, אַמוויניקסטנס זיין
אַזוי גוט ווי אַלע. האָב איך די ראַל אויסגעלערנט און פאַרטיק געוואָרן גלייך
מיט אַלעמען, מיט אַזויפיל ווייניקער צייט פאַר פּראַבן.

אינמאָל, דאָס איז געווען נאָך פּראַבע, נעמט מיך שוואַרץ אַוועק אין
אַ זייט, און זייער שטיל זאָגט ער צו מיר :

— איך וויל אייך בעטן אַ טובה, דענק.

— אויב ס'איז נאָר מעגלעך, פאַרוואָס ניט ?

— איר זייט דער איינציקער וואָס קען דאָס מאַכן.

— עס ווענדעט זיך וואָס ?

— איר זאָלט מיר אַרויסהעלפן.

— געוויס, איך בין זיכער אַז אַלע וועלן אייך העלפן.

— איר האָט מער צייט פון אַלעמען, אַ חוץ דעם פאַרשטיי איך אַז איר

זייט באַהאַונט אין דעם. ניט אויף אַלע קען מען זיך פאַרלאָזן. איר פאַר-

שטייט וואָס ס'מיינט די הילף הינטער דער בינע, אַז אַלץ מוז זיין אין צייט.

איבערהויפט די טעלעפאָנען וואָס דאַרפן קומען אין צייט פון רעפליק.

— וועל איך אייך זיכער העלפן.

— יאָ, נאָך עפעס, ווייל איך געדענק...

— נאָך ?

— מ'דאַרף קויפן אַ פאַר זאַכן, ווייל אין מאַנטרעאַל קען מען דאָס

אמאָל ניט קריגן. כ'מיין אַז ס'וועט זיין בעסער ווען מ'וועט דאָס מיטנעמען.

וועט מען פאַרשפאַרן דאָרט אַרומגיין און זוכן.

— דאַרפט איר אַלץ אויפשרייבן.

— געוויס, נאָר אַזוי ווי מאַרגן וועט ניט זיין קיין פּראַבע...

— וועל איך דאָס פאַרוואָרן.

— ס'איז נאָך דאָ צייט.

אַז ס'וועט דעם אַנדערן טאָג ניט זיין קיין פּראַבע, איז פאַר מיר געווען

אן איבערראשונג. איך געדענק נאך זייער גוט ווען אקטיארן האבן זיך שטארק באקלאַנגט אויף מאַריס שוואַרצן, אַז ער פאַרמוטשעט זיי מיט זיינע פּראָבן. און דאָ איז אַזוי ווייניק צייט, נעמט ער ביי מיר צו נאָך אַ טאָג. איז וועמען זאל איך דאָ גלויבן? כ'ווייס אַז קומענדיקן מאַנטיק דאַרף מען שוין שפּילן, און ער גיט דאָ אַ גאַנצן טאָג פּריי. פאַרוואָס? דעם טאָג ווען מיר זיינען געקומען צו פּראָבע, איז מאַריס שוואַרץ ניט געקומען אין צייט, האָב איך געפרעגט ביי אַקטיארן:

- ווי קומט עס וואָס דער דירעקטאָר איז נאָך נישטאָ?
- ווייסט ניט? — האָט מיך סעם גערטלער געפרעגט.
- וואָס איז דאָ צו וויסן?
- ער איז דאָך היינט אין דער פּרי געפּלויגן קיין מאַנטרעאַל.
- נאָך וואָס?
- ער האָט ליב אַלץ צו פאַרזאָרגן אַליין.
- איז וואָס האָט ער געוואָלט פּון מיר?
- ער וועט באלד אַריינקומען וועסטו שוין וויסן.
- ערשט איצט האָב איך פאַרשטאַנען פאַרוואָס ער האָט גאַרניט אויפגע-
שריבן, און ווי ס'האַט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן, האָט מאַריס שוואַרץ זיך
אויף קיינעם ניט פאַרלאָזט, ניט אפילו מיט דער קלענסטער זאָך, וואָס מ'האַט
באדאַרפט אויף דער בינע. ער האָט אַלעמאָל געפונען צייט אַלץ צו פאַרזאָרגן.
ער איז אַ וואונדער, האָב איך געטראַכט, נאָך דעם ערשטן אַקט ווען
ער איז צוגעקומען צו מיר און שמייכלענדיק געזאָגט:
- אַלץ איז שוין פאַרזאָרגט.
- זייער פּיין, מר. שוואַרץ.
- איר וועט מיר בלוזן אַרויסהעלפּן הינטער דער בינע.
- געוויס, מיט וואָס איך וועל נאָר קענען.
- אַ יעדער אַקטיאָר וואָס קען זיין ראָל וועלכע ער דאַרף שפּילן, פּילט
זיך פּריי, וואָס ס'וועט אַרויסקומען ביים שפּילן, דאָס ווייסט קיינער ניט.
קענענדיק מיין ראָל, האָב איך געהאַט צייט גענוג אַלץ צו באַמערקן. און
מאַריס שוואַרץ דער מענטש, האָט זייער גוט פאַרשטאַנען מאַריס שוואַרצן,
דעם אַקטיאָר, און מער פּון אַלץ געוואוסט, און אפשר אויך געפּילט אַז אין
די יאָרן פּון 67, מוז מען שוין אונטער אַלע אומשטענדן האָבן אין וועמען
זיך אַנצושפּאַרן. ווער קען וויסן וואָס הינטער דער בינע קען אַמאָל פאַר-

קומען? דערפאר אפשר האט ער מיך אויסגעקליבן אים ארויסצוהעלפן. דאס מיינט ניט אז צוליב דעם איז ער אין מיינע אויגן געווארן אזוי גרויס, מיין באשלוס איז לאנג געווען, אז צו אים אין יידישן טעאטער איז קיין קלייכן ניט געווען. מיט דעם איצטיקן זיין מיט אים, האב איך אים באטראכט פאר א וואונדער, אין די יארן און נאך קענען אזוי פיל באווייזן. נעכטן געמאכט פראבע ביז שפעט אין דער נאכט, היינט אין דער פרי אפגעפלויגן קיין מאנטרעאל, דארט געארבעט צו באזארגן אלץ אז עס זאל גארנט פעלן אויף דער בינע. און אט איז ער שוין ווידער ביי דער פראבע, און זעט אויס אזוי פירש און מונטער, ווי ער וואלט א גאנצן טאג געזעסן אויף א דאטשע. ווי אזוי מאכט ער דאס? האבן זיך אלע געוואונדערט. און ס'איז צו גלויבן אז ער האט אלעמען אנגעשטעקט, ווייל אלע האבן זיך אריינגעווארפן אין דער ארבעט מיט אזא פייערדיקן טעמפעראמענט, ווי מיר וואלטן זיך פאר-נעמען צו שפילן די פיעסע א גאנצן סעזאן, ניט בלויז איין וואך.

די פראבע וועל איך קיינמאל ניט פארגעסן, ניט דערפאר ווייל זי איז געווען א סך בעסער ווי די ביז איצט. כמעט ביי א יעדן זיינען די ווערטער און דאס שפילן ארויסגעקומען אזוי נאטירלעך, ווי דאס לעבן אליין. מאַריס שוואַרץ איז געווען אזוי צופרידן, אז ער האט שמייכלענדיק זיך אוועקגעזעצט, ניט האבנדיק וואס צו פארריכטן, און דערפאר זיינען מיר פארטיק געווארן פרי.

ס'איז פארשטענדלעך אז אלע האבן געוואלט צוערשט געפעלן מאַריס שוואַרץ, איבערהויפט די וועלכע האבן מיט אים צום ערשטן מאל געשפילט. און די פרויען האבן דאס ניט באהאלטן, זיי האבן צו דער פראבע געבראכט זייערע קליידער. און אים געוויזן וואס זיי וועלן טראגן אויף דער בינע. איינע וועלכע האט זיך שטארק געחנדלט, האט זיך אפילו געלאזט פארבן די האר, ווי ער האט געוואלט זי זאל אויסזען, ווייל ער האט איר א פאר מאל געזאגט אז זי דארף זיך פארשאפן א פארק. דאס האב איך אויך באמערקט אפילו זייענדיק פארנומען מיט זיך אליין. ווען מיר זיינען דעם אוונט פאר-טיק געווארן, זיינען מיר זאלבעדריט ארויס אין דרויסן. מאַריס שוואַרץ, די געפארבעטע און איך, און גענומען א שפאציר אויף דער צווייטער עוועניו.

צוקומענדיק צו "שאכטס אפטייזינג געשעפט", האבן מיר זיך אפגע-שטעלט, און זיי האבן אלץ באוואונדערט וואס ס'איז דארט געווען אין פענצטער. מאַריס שוואַרץ האט אויף א יעדער זאך, וואס האט זיך דארט

געפונען, געמאכט א באמערקונג. מ'האט דערפון געקענט א שמייכל טאן. די געפארבטע אבער, ניט קוקענדיק וואס ס'איז אין דרויסן, האט די גאנצע צייט אים געקוקט אין די אויגן, און חניפהדיק אונטערגעשמייכלט, אפילו דאן ווען מ'האט ניט באדארפט. אינסטינקטיוו האב איך דערפילט אז איך בין דא אן איבעריקער. און קוקענדיק אין פענצטער האב איך וועגן דעם געטראכט, ביז מאַריס שוואַרץ האָט מיך געפרעגט:

— דענק, וואָס האָט איר זיך אזוי פאַרטראַכט?

— אויף די געפילטע פיש.

— זיי זעען טאַקע אויס גוט.

— דערפאַר וואָס זיי האָבן ניט קיין ביינער.

— וואָס מיינט איר?

— ס'איז דאָ פאַראַן גענוג, מ'זאָל אפילו ביי דער קלענסטער פראַבע,

אויפעסן ביים דירעקטאָר, אַ גרויסע פאַרציע.

פאַר אַ וויילע איז געווען שטיל. זיי האָבן זיך ביידע איבערגעקוקט, האָב

איך פאַרשטאַנען אז צוויי איז „קאַמפאַני“. דריי איז שוין אַן עולם. האָב

איך נאָך געפרעגט:

— איר האָט זיכער אַליץ פאַרזאָרגט?

— אזוי גלויב איך...

— און ס'וועט גאַרניט פעלן?

— איך גלויב אז ניט.

— זעען מיר זיך מאַרגן, אַ גוטע נאַכט.

זי האָט מיר נאַכגעקוקט ביז איך האָב זיך אַריינגעדרייט אין דער אַכטער

גאַס, טראַכטנדיק ניט נאָר די האָר, „שי פיינטס די האָל טאָן רעד“.

מאַנטרעאַל ניין אין דער פרי

ד' באַן אין וועלכער די מאַריס שוואַרץ טרופע האָט זיך אַ גאַנצן טאַג

געשלעפט, האָט זיך ענדלעך אָפגעשטעלט אין דעם ווינדזאָר וואַגזאַל.

זיינען מיר אַלע אַרויס פון דער באַן מיט די טשעמאַדאַנען אין די הענט

און אַריינגעמאַרשירט אין וואַגזאַל, וואו דער אויפנאַם־קאַמיטעט וואָס איז

באַשטאַנען פון צוויי, האָבן געוואַרט אויף אונדן. דער לאַקאַלער טעאַטער-

מענעדזשער, מר. לואיס שאַכאַט, און מר. מאַריס שוואַרץ, ווייל ער איז

אפגעפלויגן אין דער פרי. ער האט צו אלעמען געשמייכלט, נאָר אַזוי גיך ווי ער האָט מיך דערזען, האָט ער מיך אַוועקגענומען אין אַ זייט און צו מיר געזאָגט:

- איר וויסט דענק, ניין אין דער פרי וועל איך שוין זיין אין טעאטער.
 — פאַרוואָס אַזוי פרי?
 — אויב איר ווילט...
 — זייט איר זיכער אַז אַזוי פרי וועט איר דאָרט וועמען טרעפן?
 — געוויס, וויל איך האָב אַלעמען באַשטעלט פאַר דער צייט.
 — איר מיינט...
 — די בינע־אַרבעטער, איך וואָלט געוואָלט איר זאָלט אייך מיט אַלץ באַקענען. מיט דעם וואָס איר באַדאַרפט צו וויסן הינטער דער בינע.
 — איך פאַרשטיי, אָבער פאַרוואָס אַזוי פרי?
 — אויב מיר וועלן פאַרטיק ווערן אין צייט, וועלן מיר נאָך מאַכן פּראָבע. ס'איז זייער וויכטיק צו האָבן אַ פּראָבע אויף דער בינע, דענקט איר ניט אַזוי?
 — געוויס, איך וועל זיין אין צייט.

דורך דער צייט וואָס מיר האָבן זיך איינפאַרשטאַנען, האָט די טרופע אונדז אַרומגערינגלט און אַ פאַר האָבן זיך וועגן עפעס געאַמפערט ביז זיי האָבן זיך אויסגעגליכן. און מ'האַט זיך גענומען צעגליין. פאַר מיר איז דאָס געווען אַ גאַנץ נייע דערשיינונג, ווי מיר וואָלטן געווען פּרעמדע.

אין די אַלע יאָרן, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו פאַרן אויף דער פּראָ-ווינק, און געווען בין איך כמעט אין אַ יעדער שטאָט פון די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע, וואו נאָר מ'האַט געשפילט יידיש טעאטער, איך האָב שוין אפילו געוואוסט אין וועלכן האַטעל די טרופע וועט זיך אָפּשטעלן, מיר זיינען אַריינגעקומען אין שטאָט, האָט מען אונדז צוגעפירט צום האַטעל, האָט זיך אַ יעדער איינער בלויז באַדאַרפט רעגיסטרירן, און דער „בעל-האַפּ" האָט אַ כאַפּ געטאָן דעם באַגאַזש, און אַ יעדן אַרױפגעפירט אין זיין צימער, און ווען מ'האַט זיך אָפּגערוט, האָט מען זיך געטראָפּן אין דער „לאַבי פון האַטעל" און זיך צוזאַמענגערעדט, וואָס מ'זאָל טאָן, אַדער גיין עסן, אַדער נעמען אַ שפּאַציר, ס'האַט זיך געווענדט אין וואָס פאַר אַ שטימונג, מיר זיינען געווען, און אַמאָל, וואָס פאַר אַ וועטער מיר האָבן אין דער שטאָט גע-טראָפּן.

דאָ איז געווען גאַנץ אַנדערש, שוואַרץ מיט זיין פרוי, איז אַוועק אין אַ גרויסן האַטעל, איינע פון די אַקטריסעס, וועלכע האָט זיך געקענט פאַר-גינען, איז אויך דאָרט איינגעשטאַנען, אַ צווייטער האָט מען פאַרזאָרגט אַ צימער אין אַ נייעם האַטעל, האָט סעם גערטלער צו מיר געזאָגט:

— נו, יא, זי קען זיך פאַרגינען.

— ס'וועט געוויס אַרונטערגיין פון דער טאַפּ. האָב איך געשמייכלט. איין אַקטיאָר, און צוויי אַקטריסעס, זיינען אַוועק אין אַ קלענערן האַטעל. זיינען מיר געבליבן פיר, און די מאַיאָריטעט האָט באַשלאָסן, צו גיין אין אַ „רומינג הויז“, צום גליק איז עס ניט געווען ווייט פון דעם האַטעל, וואו מאַריס שוואַרץ איז איינגעשטאַנען, וואו זיי האָבן מיך געפירט, בין איך געגאַנגען, ס'איז מיר אפילו ניט אַזוי שטאַרק געפעלן, איך האָב עפעס מאַדנע געפילט, ווי איך וואָלט געוואָרן קלאַסיפֿיצירט, און כאַטש איך האָב זיך געקענט דערלויבן צו שטיין אין אַ גוטן האַטעל, האָב איך אָבער ניט געוואָלט פאַרשעמען מיינע קאָלעגן.

אפילו אין דעם בעסטן האַטעל, וואו ס'איז מיר אויסגעקומען צו זיין, איז מיר די ערשטע נאַכט אַלע מאָל געווען שווער איינצושלאָפן. ווער שמועסט נאָך דאָ, האָב איך טאַקע אַ גאַנצע נאַכט ניט צוגעמאַכט איין אויג, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס איך האָב זיך אַ גאַנצן טאָג געשלעפט מיט דער באַן, אַריינגעקומען אַן אויסגעמאַטערטער. דאָך ניט געקענט איינ-שלאָפן, און אַז מ'קען ניט איינשלאָפן, מוז מען פון עפעס טראַכטן: ווער האָט דאָס אַזוי איינגעפירט אַז די טרופע זאָל זיין צעוואַרפן. ווער טאַקע צאָלט פאַר יענעם האַטעל? ... ס'קען דאָך ניט זיין, ער איז דאָך ניט אַליין... אָבער ווי אַזוי קען מען דאָס אויסגעפינען? האָב איך מיך אַ גאַנצע נאַכט געדרייט אויף אַלע זייטן, ביז די נאַכט איז אַוועק, און ווען ס'האָט גענומען טאָגן בין איך אויפגעשטאַנען.

גיין אין דער פרי, בין איך געווען אין טעאַטער. מאַריס שוואַרץ איז שוין געווען אויף דער בינע. די בינע-טעכניקער האָבן שוין געאַרבעט. מ'האָט צוזאַמענגעשטעלט דעם איינציקן „סעט“ וואָס די פיעסע האָט פאַר-מאַגט. דאָס האָט אַוועקגענומען דעם גאַנצן טאָג, פאַר אַ בינע-פראַבע איז שוין קיין צייט ניט געווען.

אין דעם מאָנומענט-נאַציאָנאַל-טעאַטער, וואו מיר האָבן געשפילט, זיי-נען די בינע-אַרבעטער פראַנצויזן, האָבן זיי זיך ניט געקענט אַפּוואונדערן,

ווי אזוי מאַריס שוואַרץ איז מיט זיי געשטאַנען אַ גאַנצן טאַג און געאַרבעט מיט אַלעמען, אַז אַלץ זאָל זיין ווי ער האָט דאָס געהאַט אין לאַס-אַנדזשעלעס. וואָס מיך האָט געוואונדערט, ווי זיי האָבן אים פאַרשטאַנען, אפילו אויפן וואונק, און אַלץ ווי אזוי ער האָט געוואַלט.

ביי מאַריס שוואַרצן האָט ניט עקזיסטירט אַז ס'קען ניט זיין, אָדער ס'איז ניטאָ, אָדער מ'קען זיך באַגייין אָן דעם, אָדער מ'קען ניט מאַכן. וואָס ער האָט געוואַלט האָט ער נאָר באַדאַרפט זאָגן, און ס'איז באַשאַפן געוואָרן, ס'האַט געמעגט נעמען ווי לאַנג, האָט ער געוואַרט ביז מ'האַט דאָס געבראַכט. און אזוי אַרום איז אַלץ געווען פאַרטיק צו דער פאַרשטעלונג.

ס'איז שוין געווען אַרום איינס אַזויגער, ווען מאַריס שוואַרץ האָט צו מיר געזאָגט :

— דענק, ס'איז שוין צייט איר זאָלט עפעס עסן.

— און איר מר. שוואַרץ?

— אויב ס'וועט ניט זיין שווער פאַר איך ...

— וואָס ווילט איר? וועל איך אַרויפברענגען.

— אַ קאַפע, און וואָס איר וועט נעמען ברענגט מיר דאָס זעלבע.

פאַרן חדש אדר איז אין מאַנטרעאַל געווען אַ וואַרעמער טאַג. ס'איז אַבער אויף דער ערד געלעגן אַ ברוין פראַסטיקער שניי, וועלכער האָט זיך אונטער דער זון געוואַרעמט און נאַכגעלאָזט, און דאָס אייז וואָס האָט זיך געפונען הינטערן שניי האָט אַרויסגעשטעקט ווי גוליס, אויסזעענדיק ווי געשוואַלענע שוואַמען און זיי האָבן געהאַלטן דעם שניי צוזאַמען. דערפאַר האָט די וואַרעמקייט פון דער זון בלויז געמאַכט קליינע געשלענגלטע ריטש-קעלעך, און ווען מ'האַט אין זיי אַריינגעטראָטן איז מען אַריין אין אַ קאַליוזשע, דאָס האָב איך באַלד דערפילט ווען איך בין אַרויס פון טעאַטער. וויסנדיק אַבער, אַז מאַריס שוואַרץ איז הונגעריק, האָב איך מיך גלייך אוועקגעלאָזט זוכן עפעס עסן פאַר אים.

דער געגנט וואו דאָס טעאַטער געפינט זיך איז ניט אַזאַ וואַזשנער, ער איז שוין לאַנג אַ פאַרלאַזטער, און ס'איז אפילו ניט געווען צו קריגן עפעס. פאַראַן דאָרט פלעצער וואָס האַלטן די פענצטער אָפן און פאַר אַ מייל, קען מען פילן דאָס פאַרברענטקייט פון דעם אויל וואָס זיי פּרענלען דאָרט, דער-פאַר איז דער גערוד דאָרט אזוי פאַרשפרייט, אַז פיל מאָל ווען ס'איז מיר אויסגעקומען דאָרט פאַרבייצוגיין, געמוזט אַרויסכאַפן אַ נאָזטיכל און פאַר-

שטעלן מיין נאָז, ס'איז אוממעגלעך געווען פאר מיר דאָס צו פארטראָגן. פארשטייט זיך אַז איך וועל אין אַזאַ פּלאַץ ניט עסן, און אויך ניט ברענגען פון דאָרט עפעס פאַר מאַריס שוואַרצן. האָב איך געטאַפּטשעט פון איין קאַליוזשע אין דער צווייטער, אַ פאַר מאַל זיך אויסגעליטשט אויף די אייזערנע שוואַמען, ביז איך בין צוגעקומען צו אַ „וואַלוואַירט“ געשעפט, בין איך אַריין אויף גיך געכאַפּט אַ קאַווע מיט עפעס, איידער מ'האַט דאָס מיר דערלאָנגט, האָב איך געטראַכט פון מאַריס שוואַרצן.

ווי איך וואָלט צו זיך גערעדט „ער איז דאָך גאַרניט דער זעלבער, אינגאַנצן אַן אַנדער מענטש, זיין באַנעמען זיך צו אַלעמען האָט מיך איצט געמאַכט טראַכטן, ווי אַנדערש ער איז פאַר דער צייט געוואָרן, אַזוי פריינדלעך, מיט אַזאַ ליבער וואַרעמקייט רעדט ער צו אַלעמען, גאַרניט דער זעלבער מאַריס שוואַרץ“.

ווען מ'האַט מיר געבראַכט וואָס איך האָב באַשטעלט, האָב איך זיך געפרעגט: וואָס קען איך אים ברענגען, ער זאָל הנאה האָבן? וויסנדיק אַז ער וואַרט, האָב איך דאָס געמאַכט אַזוי גיך, אַז מער פון האַלב פון מיין עסן האָב איך איבערגעלאָזט.

ער האָט זיך מחיה געווען וואָס איך האָב אים געבראַכט. נאָך זייענדיק אַזוי פאַרטיפּט אין דער אַרבעט, אַז ער האָט זיך אפילו ניט אַוועקגעזעצט, שטייענדיק האָט ער אַלץ איינגעשלונגען.

ווען איך האָב גענומען טראַכטן וועגן דעם, האָט דאָס מיך גענומען פאַרדריסן, בין איך אַוועק אין אַ ווינקל און זיך אַוועקגעזעצט, און פון דעם פאַרדרוס איז אויסגעוואַקסן אַ באַוואַנדערונג פון דער פראַקטישער חכמה וואָס ער האָט פאַרמאַגט, ווען ער האָט צוזאַמענגעשטעלט זיין טרופּע, האָט ער זיכער אין זינען געהאַט, אַז איינער פון זיי וועט אים געוויס אַרויסהעלפּן הינטער דער בינע. גלייך ביי פראַבע האָט ער איינגעזען אַז ער האָט זיך ניט אויף וועמען צו פאַרלאָזן, האָט ער ווייזט אויס אויסגעפונען אַ וועג, ווי אַזוי דער אַקטיאָר זאָל זיך אַפּזאָגן פון דעם פאַרזעעניש, און מיך גערופּן, ווייל ער ווייסט אַז אויף מיר קען ער זיך פאַרלאָזן, וואָלט ער אָבער צו מיר גערעדט צו זיין דער בינע-פאַרוואַלטער, וואָלט ער מיר זיכער באַדאַרפט אַ סך באַצאָלן. האָט ער מיך גענומען פאַר דער ראַל, און דאָס וועט באַ-טראַכט ווערן פאַר בלוזי אַרויסהעלפּן, און צוליב דעם האָלט ער מיך אַ גאַנצן טאָג אין טעאַטער, ווען ער אַליין באַשעפּטיקט זיך מיט אַלץ, אַזוי טראַכטן-

דיק האָב איך מיד אויפגעכאַפט פון אַ שטאַרקן קלאַפּ. איינער פון די בינע־אַרבעטער האָט פאַר כעס אַוועקגעוואָרפן דעם האַמער, האָב איך פאַרשטאַנען אַז זיי זיינען שוין אַלע אויסגעמאַטערט. אויב איך בין געוואָרן מיד פון בלויו זיך דאָ אַרומוואַלגערן. זיי אַרבעטן דאָך אַ גאַנצן טאַג. נאָר אויף איין מאָריס שוואַרצן איז ניט צו דערקענען קיין שפור פון מידקייט. ער האָט אָבער גלייך באַמערקט ווי די אַרבעטער האָבן זיך גענומען שושקען אין פראַנצויזיש. האָט ער באַלד פאַרשטאַנען, אַז אויב ער וויל אַז מ'זאָל היינט שפּילן, דאָרף מען זיי באַפרייען. האָט ער שטיל צו מיר געוואָגט, קוקנדיק די גאַנצע צייט צו זיי:

— איר מעגט שוין אויך גיין עסן, זיי מוזן שוין אויך זיין הונגעריק.

— פון וואַנען ווייסט איר ?

— איך דערקען דאָס אין זייער שושקען זיך.

— איר מיינט אין זייער כעס ווערן, נו און איר ?

— איך וועל שפעטער נאָך עפעס אַרויסשיקן.

— מ'דאַרף דאָך שוין באַלד גיין שפּילן.

— דערפאַר גיי איך שוין ניט אַרויס.

אַזוי ווי איך האָב כמעט אַ גאַנצן טאַג ניט געגעסן, האָב איך אַ כאַפּ געטאַן מיין מאַנטל און אַרויס פון טעאַטער. אין דרויסן איז שוין געווען פינצטער, האָב איך מיד געלאָזט גיין מיטן באַרג אַרויף מיט סט. קעטרין גאַס, ביז בלויער גאַס, דאָרט אויף דעם ערשטן שטאַק איז דער יידישער „אימפעריאַל“ רעסטאָראַן.

דאָרט האָט מען מיד דערקענט נאָך פון פריער. איך פלעג דאָרט אַפט אַריינקומען, האָט מען מיד איצט אויפגענומען ווי אַ גאַסט, מיר דערלאָנגט מיט דער פולער האַנט אַלץ וואָס איך האָב באַשטעלט. אין מיטן עסן איז צוגעקומען די באַלעבאַסטע און מיד געפרעגט אויך אויף די אַנדערע וועלכע זיינען געווען אין דער טרופע, ווייל דאָרט איז געהאַנגען אַ גרויסער אַפיש־פּאָסטער.“ ווערנדיק פּערזענלעך, האָט זי געפרעגט:

— וואָס מאַכט איר ?

— פּיין, אַט בין איך ווידער אין מאַנטרעאַל.

— איך האָב געוואוסט אַז איר קומט.

— פאַרשטייט זיך, ווען מ'הענגט דאָ אויף אַ „פּאָסטער“, ווייסט איר

ווער ס'קומט.

— איך האָב איצט גערעדט מיט מר. שוואַרץ.
 — וואָס מיינט איר? ער איז דאָך אין טעאָטער, איך האָב אים דאָרט
 איבערגעלאָזט.
 — האָט ער מיט מיר פון דאָרט גערעדט. ווען ער איז אין מאַנטרעאַל,
 קומט ער אַרויף. היינט פאַרשטיי איך, האָט ער ניט געקענט, דערפאַר האָט
 ער מיך גערופן, איך זאָל אים צושיקן עסן.
 — האָט איר אים געשיקט?
 — נאָך נישט.
 — ס'ווערט דאָך שפעט.
 — מיין זון דאַרף באַלד אַרויפקומען, וועל איך אים גלייך אַרויסשיקן.
 ווען איך בין פאַרטיק געוואָרן מיטן עסן און באַמערקט ווי שפעט ס'איז
 שוין, האָב איך נאָך אַ מאָל געפרעגט:
 — ווען דאַרף אייער זון קומען?
 — ער האָט שוין באַדאַרפט צו זיין, איר ווייסט דאָך ווי עס איז, ווייל איך
 באַדאַרף אים איצט, איז ער שפעט.
 — ווען ער ווייסט ווי הונגעריק מר. שוואַרץ איז...
 — אַלץ איז שוין פאַרפאַקט.
 איך האָב איר אָנגעקוקט און ניט געגלויבט אַז זי וואָרט פאַר איר זון.
 איר געמאַכטער שמייכל האָט מיר געמאַכט צו גלויבן אַז זי האָט דאָס צוגע-
 טראַכט, און אַז ער וועט ניט אַרויפקומען, וואָס וועט זיין? ווי אַזוי וועט
 דאָס עסן קומען צו שוואַרצן? ווען איך האָב גענומען אַנטאָן מיין מאַנטל,
 איז זי אַוועק נעמען געלט פון אַ "קאַסטימער", איך האָב מיך גענומען שלאָגן
 מיט דער דעה ווי אַזוי איך זאָל דאָ האַנדלען, וויסנדיק, אַז ער האָט אַ גאַנצן
 טאָג ניט געגעסן. און איצט גיי איך דאָך אין טעאָטער. אָבער איך וואָלט
 ניט געוואָלט אַז די פרוי זאָל מיינען אַז זי האָט מיך אָפגענאַרט. און ווידער,
 מ'קען דאָך מיך באַגעגענען, פרעמדע אַרט מיך ניט, אויסבאַהאַלטן דאַרף
 מען זיך פאַר אייגענע, מער וועט מיר ניט פעלן, ווען פון דער טרופע וועט
 ווער באַמערקן, אַז איך האָב געטראָגן עסן פאַר מאַריס שוואַרץ, וועט שוין
 די גאַנצע וועלט וויסן. אָבער די צייט שטייט ניט, ס'ווערט שפעט, איך
 מוז שוין גיין, און קיינער קומט ניט אַרויף. ווען איך האָב געהאַלטן אין
 באַצאָלן, האָב איך דערפילט דאָס זעלבע ווי איך האָב געפילט ווען איך בין
 געווען אין "וואַלוואַירטס", האָב איך שטיל געפרעגט:

— ס'איז שוין פארפאקט, האָט איר געזאָגט ?

— נאָר דאָס אַרויסצונעמען.

— גיט דאָס מיר, איך גיי אין טעאָטער.

ווען זי האָט אַרויסגעבראַכט דאָס פעקל, האָט זי פאַר מיר אויפגעמאַכט

די טיר, דאָנקענדיק האָט זיך נאָך צוגעגעבן :

— ס'איז זייער גליטשיק, זייט פאַרויכטיק ווען איר גייט דעם באַרג אַראָפּ.

ווידער זיך געטאָפּטשעט אין טיפּן שניי, זיך גליטשנדיק אויף די איי-

זערנע גוליעס. טראָגנדיק דאָס עסן איז מיר געווען וואַרעם אין די הענט.

ווייל איך האָב דאָס פעקל אַלעמאָל געביטן פון איין האַנט צו דער צווייטער.

ניט קענענדיק פאַרגעסן ווי אזוי ער האַנדלט. אָבער פון וואַנען האָט ער

געוואוסט, וואו איך בין געגאַנגען עסן ? ער האָט געמוזט רופן פון „באַקס-

אַפּיס", און זיי ווייסן אז איך עס אַלעמאָל אין אַ כשרן רעסטאָראַן. איך האָב

אויך פאַרשטאַנען, אז זי האָט מיר גלייך ניט געוואָלט זאָגן אז איך זאָל דאָס

נעמען. האָט זי מיר דערציילט אַ מעשה אז זי וואַרט פאַר איר זון, וועלכער

וועט אפשר היינט דאָרט אינגאַנצן ניט אַרויפקומען. אזוי טראַכטנדיק וועגן

מאָריס שוואַרצן, ווי אזוי ער מאַנעוורירט, האָב איך אויפגעגעבן דעם גע-

דאַנק, וואָס מ'וועט זאָגן ווען מ'וועט מיך באַגעגענען מיט אַ פעקל, וועמענס

געשעפט איז דאָס וואָס איך טראָג ? און ווידער, היינט איז דאָך אַ פרעמיערע.

אַ וועלכער אַקטיאַר טראָגט ניט עפעס אין טעאָטער אַריין צו דער ערשטער

פאַרשטעלונג. בפרט נאָך אויף דער פּראָווינץ.

איך גילטש מיך כמעט אַראָפּ דעם באַרג אויף סט. קעטרין גאַס, און

ווער באַשפּרינגלט מיט אַ נייעם פּרישן שניי. ס'געפעלט מיר דער פּראָסט

וועלכער איז דאָס מאָל ניט אזוי שטאַרק, גלעט מיר דאָס פנים. אונטערן

מאַנטל פיל איך אַ וואַרעמקייט, עס דערמאַנט מיך אין דעם אַמאָל ווען איך

האָב דאָ געשפּילט אַ גאַנצן סעזאָן, און מיר פלעגן ביינאַכט נאָכן שפּילן זיך

אַריינזעצן אין אַ שליטן און אַרויפפאַרן דעם גרויסן באַרג וואָס האָט געפּירט

צום אייזערנעם צלם. דאָן בין איך דאָ געווען, מאָריס שוואַרץ, סעמיועל

גאַלדענבערג, און ווער ניט... אָבער היינט זאָלן שוין אַלע דענקען וואָס

זיי ווילן, וואָס איך האָב היינט פון אים געזען, האָט ער דעם ווערט אז אפילו

איך זאָל אים ברענגען דאָס עסן. און ווידער, ער איז ניט וואָס ער איז געווען.

אַ נייער מענטש אַזעלכן האָב איך ליב. מיט זיין האַנדלונג איז ער אין מיינע

אויגן אויסגעוואַקסן ווי אַ ריז, איינער וואָס איז ניט נאָר אַ גרויסער קינסט-

לער, נאָר טאַקע אַ טיף־פּאַרטראַכטנדיקער מענטש אין דער פּראָפעסיע. אַזעלכער האָט דעם ווערט וואָס מ'טוט פאַר אים, אַרט מיך שוין ניט אָן מ'וועט וויסן אַז איך האָב געבראַכט עסן פאַר אים. און אַז מ'וועט רעדן? זאָלן זיי, אפילו פון היינט ביז מאַרגן זיך זאָרגן וועגן דעם וועל איך מיך ניט, ווייל איך פיל אַז דאָס איז מענטשלעך געהאַנדלט. איך האָב זיך אַ גליטש געטאָן, דאָס איז אויך גאַרניט, אַבי איך פאַל ניט.

אַריינקומענדיק אין מאַריס שוואַרצעס גאַרדעראַב־צימער, האָב איך אַלץ אַרויסגענומען פון דעם פעקל, דאָס אַוועקגעשטעלט אויפן טיש און צוגע־גרייט ער זאָל זיך אַוועקזעצן עסן. ער האָט ברייט אויפגעמאַכט זיינע גרויסע אויגן, און מיך אַנגעקוקט אָן אַ וואָרט האָט ער זיך גענומען צו דער אכילה. האָב איך גלייך פאַרלאָזט זיין צימער, אַוועק זיך צוגרייטן פאַר דער ערשטער פאַרשטעלונג.

פאַראַן מענטש וואָס זיינען קיינמאַל ניט אין צייט, אַ סך מאָל אפילו ביי די וויכטיקסטע באַשטעלונגען אַזוי אויך זיינען פאַראַן אַקטיאָרן, דאַכט זיך אַ גאַנצן טאָג האָבן זיי ניט וואָס צו טאָן מיט זיך, אין טעאַטער קומען זיי שפעט, און ווען זיי קומען שוין יאָ, איז די לעצטע מינוט. וואָס ס'האַלט זיי אָפּ צו זיין אין צייט, ווייסט קיינער ניט, נאָר אַזוי איז עס.

פּערזענלעך האָב איך קיינמאַל ניט געהאַלטן דערפון, איבערהויפט ווען איך האָב באַדאַרפט זיין אין טעאַטער. אַלע מאָל האָב איך געגלויבט אַז ס'איז אַ מוז צו זיין פרי אין גאַרדעראַב. ס'איז אַ פאַקט אַז מ'קען מער אויפטאָן, ווען מ'האַט מער צייט, מ'קען זיך ריכטיק גרימירן, זיך אַנטאָן ווי עס באַדאַרף צו זיין. איבערהויפט אויף דער פּראָווינג, וואו מ'דאַרף אַליין זיך אַלץ פאַרזאָרגן. אַלע מאָל האָב איך געהאַלטן אַז פון איילעניש, קומט קיינמאַל גאַרניט אַרויס. פאַראַן אַזעלכע אַקטיאָרן וואָס לויפן אַריין די לעצטע מינוט אין גאַרדעראַם, אַ סך מאָל שטיינדיק שמירן זיך אויס, כאַפן אויף זיך אַרויף די קליידער, און זיינען שוין פאַרטיק צו גיין שפּילן אויף דער בינע. די אַקטיאָרן זיינען ביי מיר ניט מער ווי שוויצער. און אפשר מאַכן זיי דאָס דערפּטר ווייל זיי קענען ניט בעסער. אַ סך מאָל האָט מען מיך געפּרעגט:

— פאַרוואָס אַזוי פרי?

— ס'איז קיינמאַל ניט צו פרי צו קומען אין טעאַטער. טאַלאַנט, זאַגט מען, איז אַ גאָט זאָך. נאָר אויב איך דאַרף זיין אויף דער בינע פאַר אַן עולם,

טאר איך ניט מאכן קיין נאר פון זיך. ערשטנס מוז איך קענען מיין ראָל וואָס איך שפּיל, און מוז האָבן גענוג צייט פאַרן גרימירן זיך, ווייל ס'איז זייער וויכטיק צו שטעלן דעם געווינטשטן טיפּ ער זאָל זיין קאַרעקט כאַטש אין אויסזען, און איך מוז זיין אָנגעטאָן ווי די ראָל פאַרלאַנגט. אויב מ'גייט זיך אָפּ מיט די דריי זאַכן, מיינט דאָס שוין האַלב אָפּגעשפּילט. דאָס איבעריקע איז שוין פאַרן עולם און די קריטיקער וואָס זיי וועלן זאָגן.

דאָס מאָל אַבער, ווען איך בין אַראָפּ אין מיין גאַרדעראַב-צימער, און זיך פיבעריש גענומען גרייטן צו דער ערשטער פאַרשטעלונג, האָט זיך מיר געדאַכט אַז איך בין זייער שפּעט, און ווען איך בין פאַרטיק געוואָרן און אַריינגעקוקט אין שפּיגל, האָב איך באַלד דערזען, אַז ס'איז ניט דאָס וואָס איך האָב אין זינען געהאַט צו שאַפּן. פאַר איבער גרימירן זיך איז שוין קיין צייט ניט געווען. דערפאַר בין איך הינטער דער בינע געווען אין צייט און באַדאַרפט וואַרטן פאַר די אַנדערע. ווי אַ געניטער פאַכמאַן האָב איך אַלץ באַטראַכט. ניט זייענדיק אָנגעשטעלט אַלס דער בינע-פאַרוואַלטער, האָב איך געזען אַז אַלץ זאָל זיך געפינען אויפן ריכטיקן פּלאַץ. דורכגע-גאַנגען די אינספעקציע, האָב איך אַוועקגעשטעלט די כלי-זיין, וועלכע מען האָט באַדאַרפט צו דער פאַרשטעלונג פאַר די סיגנאַל. דערנאָך האָב איך גענומען אַ בענקל און עס אַוועקגעשטעלט לעבן דעם „סוויטשבאָרד“, און זיך אַוועקגעזעצט וואַרטן. הינטער די קוליסן איז נאָך געווען פינצטער, בלויז אַ קליינער שיין האָט אָנגעוויזן ווי אַזוי מ'קען אַריבערגיין פון איין זייט בינע צו דער צווייטער זייט בינע. האָב איך געוואַרט ביז מ'וועט זיך צוואַ-מענקומען. דער זייער וועלכער האָט זיך געפונען איבערבן „סוויטשבאָרד“ האָט געוויזן אַז לאַנג וואַרטן וועל איך ניט דאַרפן. די וועלכע האָבן באַדאַרפט זיין פון די ערשטע, ווען דער פאַרהאַנג וועט זיך עפענען האָבן זיך שוין גע-נומען באַזויזן. צוערשט זייער שאַטנס, דערנאָך זייער געשטאַלט, און אַ יעדער איז געווען פאַרטיפּט אין זיך. זיי האָבן מיך אפילו ניט באַמערקט. קיינער האָט ניט געוואָגט אַרויסצורעדן אַ וואַרט. ס'איז די ערשטע פאַר-שטעלונג, מ'דאַרף גוט אין זינען האָבן וואָס מ'דאַרף זאָגן אויף דער בינע, און אַ יעדער האָט גוט אין זינען געהאַט אַז מ'גייט שפּילן מיט מאַריס שוואַרץ. אַ זייער ברייט ליכט האָט זיך אַדורכגעריסן פון דער נאַר וואָס אויפ-געמאַכטער טיר, דורכ וועלכער מאַריס שוואַרץ איז אַרויסגעקומען. אין יעדער זייט האַלבער בינע איז געוואָרן ליכטיק. ער האָט גלייך גענומען מיט

אלעמען שפאסן, און באלד אריינגעבראכט א פריינדלעכע אטמאספערע, מיט זיין נאטירלעכן געזונטן הומאָר. ס'האָט זיך גלייך גענומען פילן הינטער דער בינע וואו די גאנצע טרופע האָט שוין געשפילט אין דער פּיעסע צענדליקער מאָל, ניט ווי ס'איז ערשט היינט די ערשטע פּאַרשטעלונג. אַזאַ כוח האָט נאָר פּאַרמאַגט איין מאָריס שוואַרץ.

דער קליינער טומל, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום אים, פון די, וועלכע דאַרפן זיין די ערשטע אויף דער בינע, איז געווען מיט ליבע און גרויס רעספעקט, ווייל מ'איז געגאַנגען שפּילן אַ פּאַרשטעלונג מיטן דירעקטאָר פון דעם געוועזענעם יידישן קונסט־טעאַטער. ס'איז ניט געווען וויכטיק וואָס, נאָר מיט וועמען.

וואו איך בין איצט געזעסן, האָב איך אלעמען געקענט זען און באַוואונ־דערן, אויך דעם גדול פון יידישן טעאַטער מאָריס שוואַרץ, וועלכער איז אַ גאַנצן טאָג געווען דאָ, זיך ניט אַוועקגעזעצט פאַר איין מינוט, דאָס עסן וואָס איך האָב אים געבראַכט, האָט ער ווי אַפּגעכאַפט, און אָט איז ער שוין גרימירט, זעט אויס זייער שיין אין די געפּאַסטע קליידער, און איז אַזוי פּריש און מונטער, ווי ער וואָלט ערשט אַריינגעקומען פון אַ לאַנגער וואַקאַציע, און ווי מענטשלעך ער באַנעמט זיך צו אלעמען, אַ מלאַך אין מענטשן־געשטאַלט, גאַרניט דער זעלבער וועלכן איך האָב געקענט אין יענע יאָרן, ווען ער האָט געפּילמירט זי. ליבינס פּיעסע „די געבראַכענע הערצער“, און אפילו אין דעם קליינעם טומל אַרום אים, וואָס מ'האָט געמאַכט, האָט געהערשט אַ זעלבסט־פּאַרשטענדיקע דיסציפּלין, און אַזוי גיך ווי מ'האָט געלאָזט וויסן, אַז מ'דאַרף שוין אָנהויבן, איז געוואָרן אַזוי שטיל, אַז מ'האָט געקענט הערן, ווי ביי יעדן האָט געקלאַפט דאָס האַרץ, ווען די נויטיקע סיגנאַלן זיינען געגעבן געוואָרן, האָב איך נאָך צייט געהאַט צו זען, אויב אַלץ איז אין אַרדענונג, און פּאַרטיק אַנצוהויבן. דאָך האָב איך ניט פּאַרפעלט צו זען ווי מאָריס שוואַרץ האָט מיט אלעמען גערעדט, געשפּאַסט, און דאָך געהאַלטן אין אויג אויף אַלץ און אלעמען, און מיך אויך ניט פּאַרזען. ער זעט און הערט אַלץ. האָב איך געטראַכט. ענדלעך איז דער פּאַרלאַנג אַרויף, און דער טעלעפּאָן האָט גענומען שטאַרק קלינגען.

ווי מאָריס שוואַרץ האָט די פּיעסע אַוועקגעשטעלט, אַזוי האָט זיך די פּאַרשטעלונג אָנגעהויבן, מיטן טאָן און דער ריכטיקער טעמפּאָ, ביז צו זיין אויפּטריט, איז שוין דאָס שפּילן געווען גוט אָנגעוואַרעמט, ווייל די אַלע

וואָס זיינען איצט געווען אויף דער בינע, האָבן אַלע געוואָלט גוטמאַכן, דער קאַמף איז אָנגעגאַנגען ביי די פרויען, זיי האָבן זיך אַלע געגעבן די מי, צו זיין גוט, בעסער, און נאָך בעסער. אפשר ניט אַזוי פאַרן עולם, ווי זיי האָבן געוואָלט שטאַרק געפעלן ווערן מאַריס שוואַרצן מיט זייער שפּילן, וויסנדיק אַז ער האָט ניט קיין טעאַטער, נאָר האָבן דעם כבוד צו שפּילן מיט אים, האָבן אַלע געוואָלט.

ווידער אַן איבערראַשונג פאַר מיר, ווען ס'איז געקומען דער רעפּליק פאַר מאַריס שוואַרצן אויפטרײט, האָב איך ניט געהאַט קיין צייכן פאַר אַ ליכט-עפעקט, דאָך האָט זיין דערשיינונג אויף דער בינע אַריינגעבראַכט אַ סך ליכט אין אַ יעדער ווינקעלע, זיין אויפנאַמע האָט אָנגעהאַלטן אַ לאַנגע צייט, די פּאָזע איז געווען אַ לאַנגע ביז ער איז געקומען צום וואַרט, קוקנדיק אויף אים, האָט זיך מיר נאָר געדאַכט, אַז ער זעט אויס אַ סך יינגער, כאַטש ער האָט געטראָגן אַ זייער עלעגאַנטן גרויען פאַרוק, און מיט זיין פיגור האָט ער אויסגעפּילט די גאַנצע בינע, און ווען ער האָט גענומען רעדן, האָב איך באַמערקט ווי אַנדערש ער איז געוואָרן, ס'איז ניט דער זעלבער מאַריס שוואַרץ.

צו מיר האָט דאָס אויסגעזען, ווי ער האָט אין גאַנצן פון זיך אַראַפּגע-וואַרפן די שווערע לאַסט פון זיין פאַר אַלץ און אַלעמען פאַראַנטוואָרטלעך, וועלכע ער האָט אַלע יאָרן אַליין געטראָגן אויף די אייגענע פלייצעס, דאָס האָט שטאַרק פאַרביטערט זיין געמיט, ס'איז גאַנץ פאַרשטענדלעך אַז ס'איז שווער צו גיין מיט באַרוועסע פיס אויף האַרטע רידער און מיט ליידיקע הענט איז ניט גרינג אַוועקשאַרן שווערע שטיינער, וועלכע האָבן אַלע מאָל פאַרשטעלט די האַפּענונג זיינע צו דערגרייכונג, האָט די גרויסע פאַראַנט-וואַרטלעכקייט, ווען ער האָט שוין אַלץ דערגרייכט, האָט אים ווי מיט אייזער-נע קייטן געשמידט, דערפאַר האָט ער זיך אַ סך מאָל ניט געקענט רירן, און דאָס האָט אָנגעהאַלטן אַ סך יאָרן.

איצט, ווען ער האָט אַלץ פון זיך אַרונטערגעוואַרפן, איז ער געוואָרן אַ נייער מענטש, אַ גוטער מענטש, אַ גאַר אינטערעסאַנטער מענטש צו אַלעמען. זיין באַנעמונג אין דער טרופּע איז געווען ווי ער האָט אַלעמען אַרומגענומען און אויף יעדן אַכטונג געגעבן, קיינער זאָל זיך חלילה ניט אויסגליטשן, ווי מ'וואָלט געשטאַנען אויף די גוליס וואָס געפינען זיך אין דרויסן הינטערן שניי, אויף אַלעמען און אויף אַלץ, האָט ער זיינע אויגן געהאַלטן אָפּ, גאָר-

ניט פארפעלט און דאך געגעבן א וואונדערבארע פארשטעלונג.
 איך האב דערפילט אז איך בין איצט מיט אים א סך זיכערער, ווי ווען
 איך האב מיט אים געשפילט אין „שמידס טעכטער“. כאטש איך בין דאס
 מאָל ניט געווען אזוי זיכער מיט מיין ראָלע ווי איך בין דאָן געווען.
 אמת די ראָלע איז מיר ניט געווען צום האַרצן, אָבער שפּילן מוז מען.
 מיין ערשטער אויפטריט איז אַ סצענע ווי מ'שטעלט מיך פאַר פאַר אים,
 און ווען מיר האָבן זיך געדריקט די הענט, האָט ער מיך אזוי פּרייַנדלעך
 באַגרייסט, אז איך האָב גלייך דערפּילט אַזאַ וואַרעמקייט ווי איך וואָלט
 געווען ביי זיך אין דער היים, דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט די אַנדערע
 און דערפאַר איז די פאַרשטעלונג, פאַר אַן ערשטער נאַכט, מיט אזוי ווייניק
 פּראָבן, געווען אַ הונדערט פּראָצענטיקער דערפאַלג, ווען דער פאַרהאַנג
 איז געפאַלן ביים שלום פון דער פּיעסע, האָט ער אַ גליקלעכער פאַר אַלעמען
 געזאָגט :

— די בעסטע פארשטעלונג וואָס איך האָב ווען געשפּילט די ערשטע
 נאַכט, אַלץ איז דורך אַן אַ פּגימה, אפילו אין מיין קונסט-טעאַטער האָט דאָס
 זעלטן געטראָפּן, איבערהויפּט די טעכנישע זייט, בראַוואַ, דעם קרעדיט קומט
 דענקן. פאַרגעסט ניט מאַרגן דריי אַ זייגער פּראָבע.

דינטי מאַרעס למד

קײַן גרויסער פּילאָסאָף דאַרף מען ניט זיין צו פאַרשטיין, אַז נאָך אַזאַ
 לאַנגן שווערן טאַג אַרבעט ווי מאַריס שוואַרץ האָט געהאַט, וועט ער זיכער
 אזוי גיך ווי ער וועט פאַרטיק ווערן גיין אַהיים, און וויבאַלד אזוי דאַרף
 איך מיך ניט יאָגן, ווייל איך פּיל כּמעט דאָס זעלבע פון ליגן דאָ אַ גאַנצן טאַג,
 מעג איך מיר נעמען אַ ביסל מער צייט, ווער אויף מיין אַרט וואָלט דאָס
 נאָך אַן ערשטע פאַרשטעלונג ניט געטאַן ? נאָר אזוי גיך ווי איך האָב
 אַראָפּגענומען דעם שמינק פון פּנים, און איבערגעטאַן זיך, האָב איך געכאַפּט
 מיין מאַנטל און באַלד געווען לעבן וועמען איך האָב געטראָפּן אויף דער
 בינע הינטער די קוליסן, די מענער זימען געשטאַנען אין אַ ווינקל. בין
 איך צוגעגאַנגען און געפּרעגט :

— וואָס שטייט איר דאָ, אויף וועמען וואַרט איר ?
 — וועסט באַלד וויסן. — האָט סעם גערטלער צו מיר געזאָגט.

— שוואַרץ ווערט באַלד פאַרטיק. — האָט יודל דובינסקי אַ דריי געטאַן מיטן קאַפּ ווי ער וואַלט עפעס אַרונטערגעשלונגען, און די אויגלעך האָבן גענומען ביי אים גלאַנצן.

— איז וואָס וועט זיין? ער האָט געהאַט אַ שווערן טאַג.

— אַ, קענסט נאָך ניט מאַריס שוואַרץ. — האָט מוני סערעבראַוו געזאָגט.

— איך מיין אַז דאָס וואַרטן איז אומזיסט, ער וועט זיכער באַלד אַהיים גיין. ווייסט איר וואָס פאַר אַ שווערן טאַג ער האָט דאָ היינט געהאַט.

— ביי שוואַרצן איז דאָס ניט קיין נייעס, מיר ווייסן שוין, אַז ער האָט דאָס ליב. פאַרוואָס בין איך ניט געקומען צו פּראָבע היינט, ווייל איך האָב גע-וואוסט אַז ער וועט ניט פאַרטיק ווערן פּריער ווי זעקס אַ זיגער.

— פון גיין אין דער פּרי ביז איצט, ווי שפעט איז שוין?

— מיר וועלן באַלד וויסן.

דורך דער צייט זיינען הינטער דער בינע פאַרשיידענע מענטשן אַרויפ-געקומען, אַלע האָבן גערעדט בלויז געציילטע ווערטער, ביז מאַריס שוואַרץ איז אַרויסגעקומען פון זיין גאַרדעראַב, זיי האָבן מיט אים געהאַט אַ קורצן געשפרעך, דערנאָך האָבן זיי פאַרלאָזט די בינע.

אין דרויסן האָט מען זיך פאַר אַ וויילע אָפּגעשטעלט, די פּריינד האָבן זיך געזעגנט און זיינען אַוועק, און די טרופע האָט זיך אַריינגעזעצט אין אַ פאַר „טעקסי קעבס“ און זיי האָבן אונדז צוגעפירט ביז 1236 סט. קעטרין, וועסט מאַנטרעאַל.

אַ ברייטע גלעזערנע טיר האָט זיך אויפגעעפנט, אַ צווייטע גלעזערנע טיר האָט זיך צוגעמאַכט, און אַלע זיינען אַריינגעגאַנגען אין רעסטאָראַן. אַ בלאַנדע פּרוי, געוויס די „האַסטעס“, האָט אונדז אַדורכגעפירט די גאַנצע לענג פון רעסטאָראַן צו דער רעכטער זייט, ביז מיר זיינען צוגעקומען צו אַ גרויסן געדעקטן טיש, וועלכער איז געווען ווייט ווי אַן ערשט געפאַלענער שניי, און איז געשטאַנען ניט ווייט פון זייער אַ גרויסער „באַר“. אין הינ-טערגרונט, און איז געווען איינגעטונקען אין פאַרשיידענע ליכט-קאָלירן, מיט אַ סך ליקערן פון אַלע סאַרטן, און געוואונקען צו אונדז, סעם גערטלער האָט זיי דער ערשטער דערזען, און מיט אַ געמאַכט שמיכל געזאָגט:

— ס'איז דאָ זייער ראַמאַנטיש...

— די וואָס זיצן דאָרט, אַדער די פלעשלעך? — האָב איך געזאָגט.

— דו באַמערקסט אַלץ.

— איך האָב אַ ווייטן קוק.

איבער פון די דריי פרויען, וועלכע זיינען געווען געקליידט אין שוואַרצן מיט ווייסע פאַרטעכער האָט אונדז איבערגעשלאָגן פּרעגנדיק וואָס מיר ווילן? אַלע זיינען שוין געזעסן ביים טיש, און געמאַכט באַשטעלונגען פון די אַנדערע צוויי פרויען, וועלכע האָבן צו דער זעלבער צייט אַוועקגע- שטעלט וואַסער און פאַרשיידענע אַנדערע זאַכן אויפן טיש. מאָריס שוואַרץ און זיין פרוי זיינען געזעסן וואו זיי האָבן אַלץ געקענט זען וואָס ס'קומט דאָרט פאַר, און וואו איך בין געזעסן, רעכטס, האָב איך אויך געקענט אַלץ באַמערקן, און ביז מ'האַט מיר צוגעבראַכט וואָס איך האָב דאָרט באַשטעלט, האָב איך באַמערקט דאָס פּאַלגנדע.

די געפאַרבטע איז געזעסן אַנטקעגן מיר, און האָט קאַקעטיש מיט אַ גע- מאַכטן שמייכל זיך געחנּדלט צו מאָריס שוואַרצן, וועלכער איז איצט געווען פאַרנומען צו זען וואָס ס'קומט פאַר ביים טיש, אַלע זיינען געווען באַשעפּטיקט, ווער מיט געבן אַן אַרדער, ווער מיט טרינקען, און ווער מיט אַנדערע זאַכן, דאָ ערשט האָב איך געהאַט אַ בעסערע געלעגנהייט צו באַטראַכטן מאָריס שוואַרצן, וווּ נעמט ער אַזוי פיל כוח? האָב איך געטראַכט. וואָס פאַר אַ ריז ער איז עס, ער פאַרמאַגט נאָך איצט אַ וועלט מיט ענערגיע, ער איז ווירקלעך אַ וואונדער, ביי די יאָרן, און קען נאָך אַזוי פיל באַווייזן, ניט אַנדערש ווי אַן איבערמענטש. אפילו וואָס ער האָט היינט באַוויזן, איז אים צום באַוואונ- דערן, און ס'איז שוין באַלד נאָך האַלבער נאַכט, זיצט ער דאָ און שפּאַסט, גלייך ווי ער וואָלט געקומען פון אַ פאַרשטעלונג וועלכע ער האָט געזען, ניט אַליין געשפּילט, און מאַכט אַלעמען לאַכן, און שמייכלט אַליין זייער געשמאַק, ביז מ'האַט אַלעמען דערלאַנגט וואָס מ'האַט באַשטעלט, און מ'האַט זיך גענומען צו דער אכילה.

אויך דאָ פאַרפעלט מאָריס שוואַרץ גאַרניט, ער זעט אין אַלעמענס טע- לער וואָס ס'טוט זיך דאָרט, און אויף אַ יעדן, און אויף אַלץ האָט ער וואָס צו זאָגן, ער געפעלט מיר ווייל ער איז אַ מענטש מיט אַ ים נאַטירלעכן הומאָר, און ווייסט דאָס ווי אַזוי אויסצונוצן, פאַרזייט גאַרניט אַרום זיך מאַכט שכלדיקע באַמערקונגען אויף אַ יעדן, און די אַקטיאָרן קוועלן פון אים אָן. דערפאַר אפשר איז די צייט אַזוי שנעל אַנטלאָפן, פאַרוואַרלאָזט דעם רעסטאַראַן האָבן מיר שפּעט, און גייענדיק אַהיים,

האָב איך נאָך אַלץ ניט געקענט פאַרגעסן דעם היינטיקן טאָג, און באַלד אַ גאַנצע נאַכט, וואָס פאַר אַ פאַרגעניגן ס'איז געווען מיט אים צו פאַר-ברענגען, ווער נאָך וואַלט דאָס געקענט באַווייזן? אָפּגעאַרבעט אַ גאַנצן טאָג, און געזעסן ביז איצט, און אַנדערער וואַלט דאָך אַוועקגעפאַלן, ס'איז דאָך שוין באַלד טאָג.

אָפּטמאַל פון צופיל מידקייט, קען מען אויך ניט שלאָפן, דאָס מאַל אַ סך ווייניקער ווי אַ נאַכט פריער, האָב איך אָבער געהאַט פון וואָס צו טראַכטן. מערקווירדיק ווי ער האָט אַלץ באַמערקט, אפילו וואָס ביי אַ יעדן אויפן טעלער טוט זיך. „דענק ווייסט וואָס צו עסען ביינאַכט, ניט נאָר איז דאָס גוט, נאָר טאַקע געזונט אויך. וואָס דען ווי סערעבראַוו, שטאַפט זיך מיט גרינס. דער סעם גערטלער, טרינקט אַ וואוילן „סאַפער“. ער האָט דאָס געזאָגט זייער שטיל, בלויז אַ פאַר האָבן דאָס געהערט, און גענומען שמייכלעך.“ דאָ האָט די געפאַרבטע געהאַט אַ מעגלעכקייט צו ווייזן אירע גרויסע צייך, וועלכע זיינען געווען ווי פאַרבלוטטיקט פון דער רויטער פאַרב וואָס זי האָט געהאַט אויף אירע ליפן, אירע אויגן זיינען געווען אַ ביסל קאַקעטיש גע-שלאָסן, אָפּן גענוג אַלץ צו זען וואָס ס'האַט זיך איר געלוינט, איך וואַלט געשוואַוירן, און זי האָט שיר געחלשט, שוואַרץ זאָל עפעס באַמערקן אין איר טעלער, ס'איז שוין דאָרט אָבער גאַרניט געווען, זי פילט ניט אַזוי גוט, טאָר זי קיין סך ניט עסן... ער אָבער האָט זיך דאָס מאַל, אפילו ניט אומגע-קוקט אויף איר.

ס'האַט שוין גענומען גוט טאָגן אין דרויסן, און איך קען נאָך אַלץ ניט איינשלאָפן, וויסנדיק אַז מיר זיינען נאָך אין גאַנצן ניט פאַרטיק מיט דער פיעסע, מ'וועט נאָך באַדאַרפן געוויסע פלעצער דאָרט אויסבעסערן. און זי, זיין פרוי, דאַכט מיר, אַ קלוגע, באַמערקט גאַרניט? און אפשר וויל זי ניט באַמערקן. סעם גערטלער וועלכער איז איצט געווען צופרידן מיט זיך, קוקנדיק אויפן גלעזל וואָס האָט זיך געפונען אויפן טיש, ניט ליידיק, האָט מיך אויפמערקזאָם געמאַכט אויף דעם, איך האָב אַ שמייכל געטאָן, זיך דער-מאַנענדיק אין דעם פאַלקס-ווערטל, וואָס ביי אַ ניכטערן איז אויף דער לונג, איז ביי אַ שיכור אויף דער צונג... איך האָב מיך גענומען דרייען אויף אַלע זייטן, געוואַלט איינשלאָפן ווייל דריי אַזייגער מוז איך זיין אין טעאַטער.

*
**

אין דער גאַנצער וועלט, פירט מען זיך אַזוי, איבערהויפט אין דעם בעסערן טעאָטער, אַז באלד נאָך דער ערשטער פאַרשטעלונג, קומט מען זיך צוזאַמען אין טעאָטער, אויסצובעסערן וואָס איז פריער פאַרזייט געוואָרן, מעג מען מאַכן ווי לאַנג פּראָבע, ס'זאָל אפילו נעמען חדשים, און די ערשטע פאַרשטעלונג מעג זיין ווי גוט, אפילו די בעסטע מוז מען אַלץ זיך צוזאַמען-קומען פאַר אויסבעסערן קלייניקייטן וועלכע זיינען אפילו פון דעם בעסטן אין גרעסטן רעזשיסאָר פאַרזען געוואָרן, זיי שווימען ערשט אַרויף ביים שפּילן, אַמאָל ווערן געמאַכט צו לאַנגע פּאַזעס, דאַרף מען זיי פאַרקירצן, אויסבעסערן געוויסע שטעלונגען, אַרויסוואַרפן ווערטער וואָס שלעפּן זיך נאָך, אַזוי רייניקט מען אַ פּיעסע ביו ס'קומט אַרויס אַ גאַנץ ריינע פאַרשטעלונג, אַ סך מאָל בייט מען אפילו קליידער, גרים, אַדער אַ פאַרוק, צוליב דעם זיינען מיר זיך צוזאַמענגעקומען אין טעאָטער.

איך בין קיינמאָל ניט נתפעל געוואָרן פון די ענגלישע קריטיקער וואָס קומען אין יידישן טעאָטער, אפילו ווען זיי שרייבן אַ גוטע קריטיק, אפילו ווען ער איז אַ ייד, פאַרשטייט ער אויך זייער ווייניק וואָס ס'קומט פאַר אין דער פּיעסע וואָס ער זעט, בפרט אַ גויאישער קריטיקער, אים מוז מען פאַרטייטשן אַ יעדעס וואָרט, האָט דאָס אַ טעם ווי אַ גלח זאָל פּסקענען אַ שאלה איבער אַ געשחטענעם אַקס, אין יידישן טעאָטער האָט מען זיך אַלע מאל געגעבן אַן עצה, אַזוי ווי ס'איז פאַראַן אַן ענגלישער אַגענט אין טעאָטער. „אַ פּאַבליסיטי מענטש וואָס פאַרטרעט די ענגלישע צייטונגען“. איז דאָס זיין הויפט-אויפגאַבע, אַז צו דער ערשטער פאַרשטעלונג, זאָל זיין דער ענגלישער קריטיקער, און אַזוי ווי ער איז זיין גאַסט, זיצט ער לעבן אים, און גיט אים איבער דעם „סוושעט“ דאָס מיינט די האַנדלונג פון דער פּיעסע, ווי אויך אַ יעדעס וואָרט, וואָס ער אַליין פאַרשטייט זייער ווייניק, זיצט דער קריטיקער אַזוי לאַנג ווי ער האָט געדולד, און זייער אַפט טרעפט אַז ער פאַרשווינדט נאָכן ערשטן אַקט, זאָגנדיק דעם פּאַבליסיטי מאַן, אַז ער זאָל אַנשרייבן דאָס איבעריקע און דאָס אים צושיקן. דער אַנגעשטעלטער איז טאַקע פון דעם טעאָטער, אָבער אין זינען האָט ער בלויו איין מענטשן, און דאָס איז דעם סטאַר.

אַזעלכן האָט מאָריס שוואַרץ מיט זיך מיטגעפירט אויף דער פּראָווינג.

איינעם וועלכער האָט זיך נאָך אַרײַנגעצויגן צו אים אין טעאַטער אין שיקאַגאָ. און וואוינט דאָרט ביזן היינטיקן טאַג, אַ געשוואוירענער ט... ל... וועלכער האָט זיך זעלבסט געקרוינט פאַר זײַן יושר, אפילו פון דעם גראַז וואָס וואַקסט שוין אויף זײַן קבר, און הינטערן פאַרטוך פון דער פרוי, נעמט ער זיך דאָס רעכט אפילו עפנטלעך צו באַליידיקן מענטשן. אמת, פאַר מאַריס שוואַרצן ווען ער האָט געלעבט, איז ער פאַר אים געווען אַ גרויסע מציאה, האָבנדיק אים לעבן זיך, האָט ער זיך איינגעבראַכט אַ סך, ווייל ער האָט זיך אַן אים אויך געקענט באַגיין, ווען ניט די יוניאָן.

ווייל אַזוי גוט ווי מאַריס שוואַרץ האָט געקענט די אַנדערע זאַכן, האָט ער אויך זייער גוט געקענט שרייבן פאַבליסיטי, און פאַרשטייט זיך אַז יענער האָט דאָס נאָר באַדאַרפט אַוועקטראַגן אין דער רעדאַקציע, כאַטש איך נעם ניט אַוועק זיינע קענטענישן, איז ער אַלץ געווען ניט מער ווי אַ שיק-יינגל, מער האָט ער אים ניט באַדאַרפט, ווייל אין דער קאַסע וואו ער האָט באַדאַרפט זײַן לויט נאָך די באַשלוסן פון דער יוניאָן, האָט מען אים אפילו דאָרט ניט אַרײַנגעלאָזט, ווייל אַלס קאַסירערין איז מיטגעפאַרן מאַדאַם שוואַרץ.

קען מען זיך לייכט פאַרשטעלן, וואָס אַזעלכער האָט איבערגעגעבן דעם גויאישן קריטיקער. ער האָט דאָך פאַרן נעמען אומזיסט באַצאַלט, עפעס געמוזט טאָן, אָבער באַהיט זאָל מען ווערן, ווען אַזעלכער האָט אַ בײַז האַרץ אויף אַ שוישפילער, דאָ רעכנט ער זיך שוין מיט אים אָפּ פאַר אַלע צײַטן אַ סך מאָל אפילו פאַר גאַרניט, בלויז אַמאָל דערפאַר ווייל ער איז אים ניט געפעלן ווייל ער האָט אים אפשר ניט אַזוי גוט באַגריסט ווי ער וואָלט געוואָלט, אָדער אַ סך מאָל ווייל ער איז קראַנק אויף טעאַטער און גלויבט זייער שטאַרק אַז ער וואָלט געקענט בעסער שפילן די ראַלע, פאַרוואָס זאָל ער זיך אַרומדרייען מיט גאַרניט, ווען ניט דער אָדער אַ צווייטער אַקטיאָר וואָלט ער זיכער געשפילט און נאָך מער פאַרדינט, אין צווייען איז דאָך שטאַרקער, אַ געבוירענער סקעב. מיט אַקטריסעס רעכנט ער זיך אָפּ פאַר אַנדערע זאַכן. און די וועלכע ער פרובירט מ'זאָל לויבן, איז דאָס אַ פאַרשלאָג... דערפאַר גיט ער אָבער גוט אַכטונג, אַז דער באַרימטער קריטיקער זאָל אַלע מאָל אַרײַנשטעלן וואָס ער האָט אָנגעשריבן פאַרן באַלעבאַס-לעבן, מאַכט שוין ניט אויס ווען ער וועט אפילו די גאַנצע טרופע פאַרזען. פון לאַנגע יאָרן דערפאַרונג, ווייס איך פאַר וועמען איבערהויפט.

דער ענגלישער פאָבליסיטי אַגענט ווערט אין טעאָטער אָנגעשטעלט, ווער שמועסט נאָך אז דער סטאַר איז אַליין דער באַלעבאַס פון טעאָטער, מעג שוין אפילו זיין איינער וואָס קען גאַרניט, וועלן שוין די צייטונגען זיין פאַר-פלייצט מיט זיין נאָמען, און די קריטיק וועט אַלע מאָל זיין די בעסטע, און די איבעריקע מעגן זיין ווי גוט, מיינט דאָס גאַרניט.

אַריינקומענדיק אין דער לאַבי פון דעם מאַנימענט נאַציאָנאַל טעאָטער, איז נאָך קיין דריי דער זייגער ניט געווען, און דאָך שוין געטראָפן די גאַנצע טרופע דאָרט, האָט זיך מיר נאָר געדאַכט אַז מ'וואָרט בלויז פאַר מיר, נאָר אזוי ווי אַלע זיינען דאָרט געשטאַנען מיט איינגעבוֹיגענע קעפּ, מיט דער נאָז אין די ענגלישע צייטונגען, ווי אַסטריטשעס מיטן קאַפּ אין זאַמד, האָב איך פאַר אַ וויילע געוואָרט, ביז זיי האָבן מיך באַמערקט, האָב איך אַלעמען באַגריסט, און זיך לאַזנדיק צו די ווייס-מאַרמאַרנע טרעפּ, האָט מיך מאַריס שוואַרץ אָפּגעשטעלט און געפרעגט :

— צו וואָס האָט איר דאָס באַדאַרפט.

— וואָס, מר. שוואַרץ?

— איר האָט נאָך ווייזט אויס די צייטונג ניט געזען.

— וועלכע צייטונג?

— פאַראַן דאָ אַ קריטיק. — אַנווייזנדיק אויף דער צייטונג, וואָס ער

האָט געהאַלטן אין דער האַנט.

— איז דאָך גוט, וואָס שרייבט מען דאָרט?

— אַלע זיינען גוט, נאָר...

— מיר ביידע טויגן ניט. — האָט איינער פאַרדריסלעך געזאָגט.

— האָב איך דאָך אַ שותף אין פאַרברעכן.

— וואָס מיינט איר? — האָט שוואַרץ מיך געפרעגט.

— צו מיר מיינט עס גאַרניט, איך האַלט ווען מ'שפילט יידיש טעאָטער,

דאַרף מען זיך רעכענען מיט דער יידישער פרעסע, וואָס ווייסט אַ גויאישער קריטיקער?

— ער ווייסט שוין גאַר. — האָט דער באַטרעפנדער זיך געבייזערט.

— אויב אזוי, בין איך נאָך פאַר דער ענגלישער בינע ניט פאַרטיק.

— אַנדערע אפשר יאָ...

— פאַרגין איך זיי, דאָס מיינט נאָך ניט, אַז איך מוז מיך רעכענען

מיט אן איינצלענע מיינונג פון אַ גוי, ער איז אויף יידיש טעאָטער אַזאַ מבין ווי אַ חזיר אויף הייוון.

— ווילט איר דאָך זיין אַנדערש...

— יאָ, קיינער קען מיר ניט איינרעדן, אַז דאָס איז דעם קריטיקערס ערלעכע מיינונג, ער זאָגט ניט וואָס ער פאַרשטייט, ווי אַזוי קען ער ? אַ גוי פאַרשטייט ניט וואָס מיר רעדן, אפשר פאַרשטייט ער טעאָטער אָבער זיכער ניט קיין יידיש טעאָטער, זיי הויבן ניט אָן צו וויסן וואָס ס'טוט זיך אויף דער יידישער בינע. און איר, מר. שוואַרץ, וויסט וואָס איך מיין, איז בעסער שלעפט מיך ניט ביי דער צונג, קומט אַרויף און פאַרריכט וואָס מ'דאַרף, און לאַמיר געבן אַ בעסערע פאַרשטעלונג.

מיר זיינען אַרויפגעאַנגען אויף דער בינע, האָבן זיך אַלע אויסגעזעצט, מאַריס שוואַרץ האָט אויפגעמאַכט דעם טעקסט, גענומען בלעטערן, דערנאָך זיך אַ ביסל פאַרטראַכט, דאָרט עפעס פאַרצייכנט, געכאַפט אַלע מאָל אַ קוק צו דער טרופע, ווידער פאַרצייכנט, ביז ער איז פאַרטיק געוואָרן, האָט ער געמאַכט אַ דערקלערונג, וואָס ער האָט אויסגעבעסערט, און אַזוי בלייבט דאָס.

ס'איז שוין געווען אַן אַנגענומענער כלל, ווער ס'האָט געשפילט מיט מאַריס שוואַרצן, האָט געוואָלט מאַכן גוט, אפילו אין דער קלענסטער ראַל, ניט אַלע מאָל געלינגט דאָס, פאַראַנען דערפאַר טויזנטער סיבות. דער אַקטיאָר, איז געווען פון די, וועלכער האָט געהאַלטן פון די ענגלישע קריי-טיקער, ביי אים איז ער געווען דער גרעסטער, און וואָס ער האָט אַנגעשריבן, איז תורת-לאַקשן.

ניט קענען פאַרנעמען דעם אמת, איז ער געזעסן און ס'האָט אין אים געקאַכט ווי אין אַ קעסל, האָט ער געזוכט מיט וועמען צו פאַרטשעפען זיך, מיינענדיק אַז אַזוי אַרום וועט ער קענען אויף וועמען אַרויפ-וואַרפן די שולד, פאַר זיין דורכפאַל מעג עס אפילו זיין אויף אַ פריינד, האָט ער מיט אַ ביסל חניפה אַ זאָג געטאָן :

— איר וויסט, מר. שוואַרץ, ווען די „קאַרעשקעס“ ווערן געמאַכט פריער, וואָלט ער ניט געשריבן אַזוי שלעכט.

— ווער זאָגט אַז ער האָט געשריבן שלעכט ?

די פיעסע איז אים געפעלן.

— פאַרשטיי איך אַז, ס'איז די שולד פון דעם אַנסאַמבל.

אלע האָבן אים איצט אָנגעקוקט, איינע פון די פרויען האָט אַ ברום געטאָן, אַבער קיינער האָט גאַרניט געזאָגט. האָב איך געטראַכט, אַז דאָס איז שוין צופיל, איך בין זיכער, אַז ס'איז ניט אַזוי, ווייל איך גלויב, אַז אַ יעדער האָט געקראָגן, וואָס ער אָדער זי האָט פאַרדינט, איז פאַרוואָס וואַרפן די שולד אויף יענעם? זיי האָבן זיך פאַרט אויסגעצייכנטן אין זייערע ראַלן. איך ווייס ניט, איך בין קיינמאַל ניט נתפעל געוואָרן פון אַ גוטער קריטיק, און אויך ניט אַנטוישט געוואָרן פון אַ שלעכטער, איבערהויפט אויף די פראַווינציעלע קריטיקער האָב איך מיך קיינמאַל ניט פאַרלאָזט, דאָס קען טרעפן ביים גרעסטן קינסטלער.

— איר מיינט דאָך ניט, אַז ער איז דער גרעסטער? — האָט שוואַרץ אונטערגעכאַפט, און אלע האָבן זיך צעלאַכט.

— איך מיינן וואו שטייט עס געשריבן, אַז מען מוז אין אַלץ זיין גוט? ער מאַכט דערפון אַ טראַגעדיע ווי די וועלט וועט צוליב דעם אונטערגיין, מעגסט זיכער זיין, אַז אין ניו־יאָרק, האָט נאָך קיינער די צייטונג ניט געלייענט.

ס'איז געוואָרן אַ שטיקל טומל, ביז מיר האָבן פאַרלאָזט דעם טעאָטער, אַרונטערגייענדיק די טרעפּ, האָט סעם גערטלער מיר אַ וואונק געטאָן מיר זאָלן בלייבן אין דער לאַבי, האָבן מיר געוואַרט ביז אלע זיינען אַוועק.

געשעפט איז געשעפט

מיר זיינען געבליבן שטיין ביי דער גלעזערנער טיר, און געוואַרט ביז אלע זיינען פאַרשוואונדן, האָט סעם אויף מיר אַ קוק געטאָן, זיך באַלעקט ווי ער וואָלט געווען זייער דאַרשטיק, דערנאָך האָט ער צו מיר געזאָגט:

— האָסט אים גוט אַריינגעזאָגט, דוד, איך מוז אַריבערגיין, שפעטער וועל איך דיר עפעס דערציילן.

— פאַרוואָס שפעטער?

— איך מוז אַוועקגיין.

בלייבנדיק דאָרט אַליין, האָב איך מיך אָנגעשפאַרט אין דער קאַסע, (באַקס־פּאַסי) און געטראַכט, צו וואָס אַן אַקטיאָר איז אַלץ אונטערוואַרפן, זיפילו צו אַ פראַווינציעלן גויאישן קריטיקער, וואָס פאַרשטייט אַליין קיין וואַרט ניט, הערט זיך צו וואָס דער פאַבליסיטי מאַן זאָגט אים, און ווי ס'גע-

פעלט יענעם אים דאָס איבערצוגעבן, דערפאַר דאַרף מען אַרומגיין מיט האַרץ-ווייטיק, און דער פאַרדרוס און בושה פאַר דער טרופע איז נאָך אַ סך גרעסער... ווייניק ליידיט מען פון די יידישע קריטיקער, דאַרף מען זיי נאָך האַבן, וויפל אומאַנגענעמעלעכקייטן מען פאַרשאַפט דעם אַרעמען אַקטיאָר, און פאַרוואָס? וויל ער דען ניט זיין גוט, אין דעם וואָס ער שפּילט? ווי ווייניק מ'פאַרשטייט אים, אָבער ניט שטענדיק קען דאָס געלינגען.

איך האָב גענומען שמיכלען ווען איך האָב מיך דערמאַנט, ווען דער אַקטיאָר גוסטאָו שאַכט, האָט אַמאַל געזאָגט צו אַ יידישן קריטיקער, ווען ער האָט זיך מיט אים געטראָפן אויף דער עוועניו, האָט ער אים אָפגעשטעלט, און געזאָגט:

— מילא, אַז איר שרייבט אַז איך בין גוט, פאַרשטיי איך אַז איר ווייסט ניט בעסער, אָבער גזלן, ווען איר שרייבט אַז איך בין שלעכט, ליענט מען דאָך. איז וואו איז יושר?

שולדיק אין דעם איז אַפטמאַל געווען דער ניט ריכטיקער סיסטעם וואָס ס'האָט אַלע יאָרן געהערשט אין יידישן טעאַטער, קיינמאַל ניט אויס-גערעכנט, אַלע מאָל איז געווען אַ כאַפּעניש, און ווער ס'האָט זיך פאַרלאָזט אויף דער לעצטער מינוט, האָט שוין געמוזט כאַפּן וועמען ער האָט געקענט קריגן, איז ניט דעם אַקטיאָר, איז אַ צווייטן, האָט די פּראָגע פון פּאַסן געמוזט אַוועקפּאַלן, אַבי די קוואַטע איז געווען פאַרפּולט, האָט די הפּקר פעטרישקע סיסטעם, האָט אַ סך אַקטיאָרן „פאַרקריפּלט“ ווייל אַ סך טרופּן זיינען געווען ווי צוזאַמענגעוואָרפּן און אומבאַדינגט פאַרן גאַנצן סעזאָן, ניט פאַר די ראָלן וואָס מ'האָט באַדאַרפט צו די פּיעסן, האָבן דערפאַר אַ סך אַק-טיאָרן געוואוסט אַז מ'דאַרף אָפּשפּילן אַ סעזאָן, האָט שוין ביי זיי ניט אויס-געמאַכט וואָס זיי שפּילן, דערפאַר איז פאַרן יידישן אַקטיאָר אַ סך מאָל געווען זייער שווער, ווען ס'איז אים אַריינגעפּאַלן אַ ראַלע וועלכע איז אים ניט געווען צום האַרצן, און שפּילן האָט ער געמוזט.

מאַריס שוואַרץ האָט דאָך אָבער יאָ געקליבן, ער האָט דאָך יאָ געוואוסט ווי אַזוי ציצופּאַסן אַקטיאָרן פאַר דער פּיעסע וואָס ער האָט אויפגעפירט, און מיט וויפל וואַכן צוריק ער האָט זיך דערפאַר גענומען צוגרייטן, ווייט אויס אַז דאָס מאָל איז עס אים ניט געלונגען, אָדער אפשר האָט ער זיך שוין ניט געקענט העלפּן, אמת, ער האָט זיך טאַקע לאַנג געקליבן, אָבער ביז ס'איז געקומען צו דער ערשטער פּראָבע, זיינען שוין אַ סך געווען פאַרנומען,

אין אנדערע האָבן זיך באַרעכנט אַז פאַר איין וואָך לוינט זיך זיי ניט צו ברעכן דעם קאַפּ.

אפשר איז זייער טענה געווען אַ גערעכטע, אַ לעבן דאַרף מען דאָך מאַכן אַ גאַנץ יאָר, וויפל מאָל האָט שוין געטראָפּן, אַז מ'איז אפילו מיט דער וואָך אויך ניט געווען זיכער, ווייל מאַריס שוואַרץ האָט זיך די לעצטע צייטן אַרומגעטראָגן מיט מער פּלענער, וויפל די גרעסטע עקספּערטן האָבן געקענט צוטראַכטן, דערפאַר איז אים די לעצטע מינוט אויסגעקומען צו נעמען ווער ס'האָט געוואַלט פאַרן, אַ סך מאָל ניט די וועלכע ער האָט געוואַלט, נאָר די וועלכע ער האָט געקענט קריגן.

אַפילו צו דעם האָט ער מזל געהאַט, עס האָבן זיך נאָך געפונען אַזעלכע, וועלכע זיינען פאַרבליבן זיינע געשוואוירענע, און האָבן ניט נאָר געוואַרט פאַר זיין איין וואָך צו שפּילן, נאָר האָבן אפילו אויפגעגעבן עטלעכע וואָכן צו שפּילן אין אַן אַנדער טרופּע, וואו זיי וואַלטן פאַרדינט אַ סך מער, אָבער ס'פאַרשטייט זיך ס'וואַלט ניט געווען דער טעאַטער געשפּילט ווי מיט מאַריס שוואַרצן.

האָט מיך טאַקע דאָ אַ ביסל געוואונדערט, דער אַקטיאָר איז דאָך איינער נעד פון די, וועלכער האָט מיט אים לאַנגע יאָרן געשפּילט, כמעט געווען זיינער אַ געשוואוירענער אַקטיאָר, איינער וועלכער האָט זיך אין זיין טעאַטער אין די בעסערע פּיעסן שטאַרק אויסגעצייכנט, שפּילט דאָ אַ גרעסערע ראַלע אפילו פון שוואַרצן אַליין, און איז ניט שלעכט וואָס איך האָב באַמערקט אין דער נעכטיקער ערשטער פאַרשטעלונג, און דאָך אַזאַ שלעכטע קריטיק, פאַרוואָס? ער איז דאָך פאַרט אַ גוטער אַקטיאָר, איינער פון די פּיינסטע שווישפּילער אין יידישן טעאַטער, אַ פאַרשטענדלעכער, אַ שיינער מענטש, גלייך ווי אַ סטרונע, פאַסט זיך זייער פאַר דער ראַלע, אים דאַרף דאָך מאַריס שוואַרץ אַלע מאָל האָבן אין זיין טרופּע, ער איז אויך איינער פון יענע? איז וואָס האָט ער געמיינט דערמיט ווען ער האָט געזאָגט צו שוואַרצן, — „ווען איך האָב אים געזען שפּילן אין „דעטה אַוו עי סעילעסמאַן“ דאָס האָט ער מיך געמיינט, איז ער געווען „אַ נאַטשוראַל“? איז פאַרוואָס האָט ער היינט געזוכט צו וואַרפן די שולד, אפשר האָט ער טאַקע מיך געמיינט? דאָס דאַרף מען אויך קענען, אָבער איך האָב אים ניט פאַרשוויגן, איך האָב דאָס זעלבע געטראַכט פון אים, וויפל מאָל איך האָב אים געזען שפּילן אין קונסט־טעאַטער, אפילו אין קלענערע ראַלן, איז ער געווען אויסגעצייכנט, און

דאָ, ניט אנדערש ווי די מאָנטרעאַלער לופט האָט אים פאַרשאַדט .
 אַ פאַר מאָל האָט מען מיר דערציילט, ווען צוויי אַקטיאָרן האָבן זיך
 צעווערטלט, און ווען מאָריס שוואַרץ איז דערביי געווען, האָט ער אַלע מאָל
 ליב געהאַט, אונטערצובלאָזן דאָס פייער, אַז דער אַרגומענט זאָל ווערן גרעסער,
 און אויף זייער חשבון האָט ער זיך געחכמהט, אַ סך האָבן נאָך אונטערגע-
 שטראַכן, אַז ער האָט דערפון געהאַט אַ סך פאַרגעניגן.

איז ווי קומט עס וואָס דאָס מאָל האָט ער אַלץ אויסגעהערט און ניט מער
 ווי בלויז אַ קורצן שמייכל געטאָן ? בין איך ווידער געווען אין אַ פאַרלעגנהייט
 צו גלויבן די וועלכע האָבן גערעדט, ווייל איך האָב דאָך דאָס אַליין בייגע-
 וואוינט, ערשט ניט לאַנג צוריק. „זאָל איך דאָס צורעכענען צום גוטן טאָג
 וואָס ער האָט געהאַט, מיינענדיק דעם גוטן קריטיק וואָס ער האָט געהאַט,
 אמת טאָקע אין ענגליש, אָבער אים קען דאָס גאַרניט שאַטן, און ניט נאָר
 פאַר זיין גוט שפּילן, נאָר אויך פאַר זיין קינסטלערישער רעזשי... און ווער
 ווייסט נאָך וואָס ער האָט היינט געהאַט... ווער ווייסט ווי לאַנג איך וואָלט
 אזוי געשטאַנען און געטראַכט, ווען מ'שלאָגט מיר ניט איבער.

— וואָס אזוי פאַרטראַכט, דוד ? — האָט מיך סעם גערטלער געפרעגט.

— ביסט שוין דאָ צוריק, סעם ?

— וואָס מיינסטו שוין ? איך גיי שוין אַרויף אין טעאַטער.

— אזוי שפעט איז שוין ?

— פאַר מיר איצט צו גיין אַהיים איז שוין שפעט, וועל איך זיין אַ ביסל

פריער אין „דרעסינג-רום“.

— נו, אויב ס'איז נאָך פרי, איז וואָס האָסטו מיר געוואָלט דערציילן ?

— יאָ, דאָס מוזטו וויסן, איך קען נאָר ניט פאַרשטיין, וואו נעמט ער

אזוי פיל כוח ?

— וועמען מיינסטו ?

— דיר דאַרף איך אויך אַריינלייגן אַ פינגער אין מויל, וועמען אַ שטיי-

גער מייך איך ? ביסט דאָך נעכטן געווען מיט אים אַ גאַנצן טאָג אין טעאַטער,

און דערנאָך אַזאָ שווערע פאַרשטעלונג, געזעסן אין דינטי מאַאַרעס ביז פאַר-

טאָג, און באַלד אין דער פרי, האָט ער געהאַט אַ באַשטעלונג וועגן געשעפט.

— אַ וואונדער איבער וואונדער, אָבער פון וואַנען ווייסטו דאָס ?

— זי אַליין האָט דאָס מיר דערציילט.

— ווער ?

— די מרס. שוואַרץ. איך האָב איר אין דער פרי געטראָפּן אין דער קאָפּטערע, האָב איך געפרעגט, אַליין גאַר? האָט זי מיר געענטפּערט אַז מאַריס, איז אַוועק באַלד אין דער פּרי, ער האָט געהאַט אַ באַשטעלונג וועגן געשעפט.

— וואָס פאַר אַ געשעפט? האָסטו שוין אויסגעפונען?

— באַלד ווי איך האָב באַגעגנט איינע פון די מיידלעך, ווייסט דאָך וועמען, זי שטייט אין דעם זעלבן האַטעל וואו יודל וואוינט, איז דאָך עס גיט ווייט פון איר האַטעל.

— נו, איז וואָס?...

— האָט זי אים פון דאָרט געזען אַרויסגיין.

— האָט זי דאָך רעכט געהאַט די מרס., ער איז אַוועק וועגן געשעפט...

*
**

אַין דער פּראָפּעסיע זיינען פאַראַן אַ סך, וואָס האָבן ליב צו איבער-טרייבן, פון וואָס, אַדער פון וועמען זיי זאָלן ניט רעדן, אַ קראַנקייט מיט וועלכע געוויסע מענטשן ווערן געבוירן, קיין סך שפּראַך פאַרמאָגן זיי ניט, און זייער אָפּט באַנוצן זיי זיך מיט די צוויי ווערטער, וועלכע זיינען זייער פאַלשע אויסדרוקן.

ווען זיי ווילן איינעם אַנרופן שלעכט, איז קיין אַנדער וואָרט ביי זיי ניט פאַראַן, ווי ער איז אַ אוריאַל-מזיק. און אַ צווייטן, פון וועמען זיי האַלטן שטאַרק, ער איז דאָך אַ מלאַך. ס'איז אויך פאַראַן אַזעלכע וועלכע גייען נאָך העכער, אַ בעסערער אַקטיאָר, איז ביי זיי ניט ווייניקער ווי אַ גאַט. און פון דעם וואָס זיי האַלטן ניט, איז אין גאַנצן אַ גאַרניט, מעג ער זיין דער בעס-טער איז וואָס ער שפּילט טויג ניט, מעג אפילו די גאַנצע וועלט שרייען אַז ער איז גרויס, איז דעם בעסטן קאַמפּראַמיס וואָס זיי קענען מאַכן איז זאָגן: „נו, איז אים דאָס מאַל געלונגען.“ פון דעם ווידער וואָס זיי האַלטן, מעג ער שוין אפילו זיין ביטער ווי גאַל און פאַרמאָגן די גאַנצע וועלט מיט חסרונות, וועלן זיי שוין געפינען אַ תּירוץ אים צו פאַרטיידיקן, און אַזעלכע האָבן איך אַ סך מאַל געהערט זיך אויסדריקן וועגן שוואַרצן.

— אוי איז דאָס אַ שוואַרצעניו, אוי איז דאָס אַ אוריאַל-מזיק, ער מאַכט

דאָך אַלעמען אַזוי קליין.

— ניט אלעמען, ס'איז אבער שווער מיט אים אויסצוקומען...

אזעלכע און אנדערע באמערקונגען האט מען אפט געקענט הערן אין קורטן שטיבל, אדער אין קעלער וואו די יוניאן געפינט זיך, און ניט אין מאל אפילו אין די לאביס פון די טעאטערס, ווען די דאזיקע זיינען זיך צו זאמענגעקומען, פארשטייט זיך אז איך האב אלעמען אויסגעהערט, און לאנג געווארט פאר א געלעגנהייט אויסצוגעפינען וויפל אמת ס'איז פאראן אין דעם.

איך האב מיך דערווארט, איך בין אין מאַריס שוואַרץ טרופע, מאַך מיט אים אַ יעדן אַוונט פּראָבע, און אַט שפּילן מיר שוין באַלד אַ האַלבע וואָך אין מאַנטרעאַל, קאַנאַדע. מיר פּאַרברענגען אַ יעדער נאַכט, טרעף זיך מיט אים אַ יעדן טאָג, און איך גיב ניט אויף צו זוכן אין אים דעם אוריאל מזיק, פון וועלכן זיי האָבן אַזוי פּיל גערעדט און באַרעדט, און איך קען אים ניט געפינען, אַ וואו איז ער? טראַכט איך ווען איך בין מיט אים, און ביי אַ יעדער געלעגנהייט וואָס ס'קומט מיר אויס צו זיין אין זיין געזעלשאַפט. „האַט אים די צייט איבערגעמאַכט? אַדער אפשר האַט די עלטער אים קליגער געמאַכט? אַט שפּילן מיר דאָ אַלע נאַכט, און ווען ער האַט צייט, איבערהויפט פאַר דער פאַרשטעלונג הינטער דער בינע, אונטער האַלט ער אַלעמען מיט זיין נאַ-טירלעכן הומאַר, און אַלע אַקטיאָרן קאַטשען זיך פון געלעכטער. מוז איך מיך מודה-זיין, אַז מיך האַט ער באַלד געוואונען אויף זיין זייט, און דערפאַר אפשר האַט צו מיר די גאַנצע וואָך אויסגעזען ווי איין טאָג, איך האָב פשוט געבענקט צו זיין אין זיין געזעלשאַפט, ווייל ער האַט מיט זיין פּער-זענלעכקייט און חכמה פאַרשאַפט אַ סך פאַרגעניגן.

אַזוי ווי כ'האַב ניט געוואונט ווייט פונעם האַטעל וואו ער איז איינגעשטאַנען האָב איך מיך אַ יעדן אין דער פּרי, דאָרט אַריינגעכאַפט אין דער קאַפעטעריע פאַר „ברעקפּעסט“. דאָרט האָב איך זייער אַפט געטראָפּן מאַריס שוואַרץ מיט זיין פּרוי אַנאַ. האָב איך זיי באַגריסט, און אַלע מאַל צוריקגעקראָגן פון זיי אַ וואַרעמען פּריינדלעכן שמייכל, און טראַגנדיק זיך מיטן טעצל עסן צו אַ טישל, האַט זי באַמערקט:

— פאַרוואָס דאָרט? דאָ איז פאַראַן גענוג פּלאַץ.

— געוויס, קומט אַהער. האַט ער געזאָגט. פאַר וואָס זיצן דאָרט אַליין.

ערשט ווען מאַריס שוואַרץ האַט דאָס געזאָגט, בין איך צוגעגאַנגען

צו זייער טיש, און אוועקשטעלנדיק דאס עסן האָב איך געזאָגט :

— אפשר ווילט איר עפעס רעדן פּריוואַט ?

— וואָס איך האָב דאָ צו זאָגן מיין ווייב, מעגט איר אויך הערן.

ס'איז שוין איצט געווען נאָך דער יידישער רעצענזיע, וועלכן איז געווען זייער אַ גוטע, אַלע זיינען געלויבט געוואָרן ביון הימל, האָט מאָריס שוואַרץ זיך גענומען וויצלען איבער דער גויאישער קריטיק, און אַ שיינ ביסל געמאַכט שפּאַס פון די וועלכע האָבן זיך אַזוי שטאַרק גענומען צום האַרצן דערפון, און דאָ האָב איך ווידער געהאַט אַ געלעגנהייט מער צו לאַכן ווי צו עסן, ווען איך בין דאָרט פאַרטיק געוואָרן, און זיך אויפגעהויבן אוועק צוגיין, האָב איך נאָך געהערט ווי ער האָט צו איר געזאָגט :

— פאַרגעס ניט אַננאָ, וועגן וואָס מיר האָבן ערשט גערעדט.

ווען איך בין שוין געווען אין דרויסן, האָב איך מיך דערמאַנט אַז די טענות וואָס מ'האַט געהאַט צו אים, קיין בעסערע געלעגנהייט ווי דאָ האָב איך ניט געקענט האָבן, האָב איך געזוכט דעם אוריאל מזיק, אָבער מיין מי איז געווען אומזיסט, ווייל מער ווי מענטש האָב איך אין אים ניט געזען, אַלע מאָל מיט אַ פּריינדלעכן שמייכל, ווי ס'האַט געפאַסט פאַר אַזאַ קינסטלער ווי מאָריס שוואַרץ.

אַ שטורעם אין אַ גלאַז וואַסער

מיטוואַך נאָך דער פאַרשטעלונג, זיינען מיר ווידער אין דינטי מאָאַרעס רעסטאָראַן, מיר פאַרברענגען דאָרט, ביז אַלע פרעמדע צעגייען זיך, און ס'בלייבט מאָריס שוואַרץ טרופּע, איינער איז נאָך געבליבן ביי דער „באַר“, און די וועלכע זיינען פאַרבליבן אין דעם אונטערשטן טייל פון רעסטאָראַן, זיינען מיט זיך געווען פאַרנומען, און האָבן אפילו ניט געוואוסט, אויב מיר זיינען דאָרט דאָ, ווען מיר זיינען פאַרטיק געוואָרן מיטן עסן, איז נאָך געווען פרי, האָט זיך מאָריס שוואַרץ אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן, געזען אַז מיר זיינען דאָרטן געבליבן אַליין, האָט ער געגעבן אַ וואונק צו די קאַלעגן שוישפילער, האָט דאָס געמיינט אַז מ'דאַרף זיך לאָזן וואוילגיין, יודל דו-בינסקי האָט גלייך אויפגעכאַפט זיין וואונק, האָט ער צוערשט, ווי זיין טבע איז אַלע מאָל געווען, אַ דריי געטאַן מיטן קאַפּ, ווי איינער וואַלט אַדער אויסגעדרייט זיין קראַגן אַדער עפעס אַרונטערגעשלונגען, און די כּיטרע איי-

געלעך זיינע האָבן גענומען שטאַרק פינקלען, און שמייכלענדיק גענומען קיבעצן.

אַלע האָבן פאַרשטאַנען וועמען ער מיינט, און מ'האַט גענומען לאַכן, דער איינציקער וואָס האָט ניט געוואָלט דאָס אָננעמען פאַר אַ שפּאַס איז געווען דער געקרויודעטער פון דער ענגלישער פרעסע, האָט ער זיך באַלד אויפֿ- געהויבן, און אַרויסגעשאַסן אַ פאַר ניט פאַראַנטוואָרטלעכע ווערטער און פאַרלאַזט.

דאָס האָט אַרויסגעבראַכט נאָך אַ גרעסערן געלעכטער, ווייל מ'האַט דאָ ניט געזוכט וועמען וויי צו טאָן, אין דער אמתן האָט זיך דער אָונט פאַר- ענדיקט זייער אינטערעסאַנט, מ'האַט אַ פּראַסטן מיטוואָך פאַרוואַנדלט אין אַ יום-טוב, אפילו געהאַלטן דרשות און געהאַט אַ סך שפּאַס, און אַרויסגעקומען איז דאָס, וואָס איינער האָט געוואָלט דעם צווייטן איבערחמענען, האָט מען זיך אַזוי פאַרפלאַנטערט, ביז מאַריס שוואַרץ איז אַלעמען געקומען צו הילף, און זיי אַרויסגעשלעפט ס'זאל ניט קומען צו אַן ערנסט, דאָס האָט נאָך מער פאַרפלאַנטערט, און דאָס געלעכטער איז געוואָרן העכער.

אין זיין שאַרפן אַריינזאָגן איז געווען אַ סך וויסן און צום פונקט. ווען דער שטרעם איז געווען פאַריבער, האָט זיך פאַרענדיקט אַ אומפאַרגעסלעכע באַכט, און אַרויסקומענדיק אין דרויסן האָבן מיר געטראָפן דעם ברוגזן זיך אַרומדרייען, ער האָט אַריינגעקוקט אין די פענצטער פון די גרויסע גע- שעפטן, ווען מאַריס שוואַרץ האָט דאָס געזען, האָט ער צו אונדז געזאָגט :

— איר פאַרשטייט פאַרוואָס זיינע קליידער זיינען פון דער לעצטער מאַדע, ווייל ער קוקט אין די פענצטער ביינאַכט, און בייטאַג פאַרגעסט ער עפעס צו קויפן.

— דערפאַר איז ער געבליבן ביי דער לעצטער מאַדע.

האָט זיך דעהערט אַ שטימע פון עולם, אַלע האָבן געלאַכט.

— פאַרגעסט ניט אַז מאַרגן דאַרפן אַלע זיין אין דער יידישער ליי-

ברערי.

**

איך האָב שוין פון לאַנג געוואוסט, אַז ס'איז ניט וואָס מ'שפילט, איך זייט וואו מ'שפילט, נאָר מיט וועמען מ'שפילט, איך זאָג דאָס, ווייל מיר איז כמעט אויסגעקומען צו שפילן מיט אַלעמען. נאָר אַזאָ דיסציפלין ווי ס'האַט דאָ געהערשט, און געשאַפן האָט זי זיך פון זיך אַליין, און ניט פאַר מורא.

נאָר פאַר גרויס רעספעקט צום דירעקטאָר, דאָס איז מיר געפעלן, מ'האַט זיך
 ניט אָפּגערעדט, דאָך זיינען אַלע ווי איינער געווען דאָנערשטיק צו דער
 באַשטימטער צייט אין דער לאַבי פון האַטעל, פון דאָרט זיינען מיר
 געפאָרן אין דער יידישער לייברערי. אַ קאָמיטע האָט אונדז פריינד־
 לעך אויפגענומען, דורכגעפירט אַלע צימערן, ביז מיר זיינען אַריינגעקומען
 אין אַ גרויסן צימער, האָט מען זיך אויסגעזעצט און גענומען אַ בילד.

די טרופע איז דאָ באַשטאַנען פון די פּאָלגנדע שוישפּילער : מאָריס שוואַרץ,
 ראָזעטאַ ביאַליס, מוני סערעבראַוו, סילוויאַ פּישמאַן, יודל דובינסקי, סאַראַ
 גינגאַלד, סעם גערטלער, פּריידל ליפּשיץ און דוד דענק. אויך אויפן בילד
 געפינט זיך מאַדאַם אַננאַ שוואַרץ, און דער שרייבער מלך ראָוויטש.

*

פּאַרטיק געוואָרן מיטן נעמען דאָס בילד, האָבן מיר זיך אַלע אַרומגע־
 שטעלט ביז מאָריס שוואַרץ וועט פּאַרטיק ווערן, האָב איך געהערט ווי ער
 האָט געזאָגט :

— נו, און מיר ביידע אין אַ בילד, מאָריס שוואַרץ און מלך ראָוויטש,
 וועט דאָך עפעס מיינען, און ניט גלאַט אַ בילד, מיר דאַרפן אַריינקוקן אין
 עפעס, וואו איז דאָ... פאַראַן אַ בוך דאָ?

מיר האָבן זיך אַלע גענומען שטיקן פון געלעכטער, שטייענדיק אין
 אַזאַ גרויסער לייברערי וועלכע פאַרמאָגט אַזוי פיל ביכער, פּרעגט ער אויב

ס'איז דא פאראן א בוך. און ווי „סעריאזנע“ ער איז געווען האט ער דאך אַרױסגעבראַכט אַ װעלט מיט הומאָר, און בלויז מיר אַקטיאָרן האָבן דאָס פאַרשטאַנען.

פאַרטיק געװאָרן אין דער לייברערי, איז בלויז געבליבן צײט מיר זאָלן גײן עסן, און פון דאָרט אין טעאַטער, זײנען מיר געפאַרן אין ײדישן רעסטאָראַן.

איבער דער גאַנצער פּראָװינץ װאָו ס'איז מיר אױסגעקומען צו שפּילן, איז װען מיר זײנען פאַרטיק געװאָרן מיט דער פאַרשטעלונג, איז אַ יעדער רעסטאָראַן װאָו מיר זײנען אַרײן האָט פאַר מיר ניט געטױגט, איך האָב זיך אַלע מאַל געמוזט באַקלאַגן, אַז זײ זײנען ניט גיך גענוג פאַר מיר, ס'האַט זיך מיר אַלע מאַל געדאַכט, אַז די מענטשן קריכן דאָרט, און זיך אָפט באַ-קלאַגט, אַז זײ נעמען אַװעק אומזיסטיקע צײט, פאַר מיר האָט בלויז עק-סיסטירט אײן שטאַט, װאָו אַלץ װערט געמאַכט גיך, דאָס איז נײ-יאָרק.

נאָר װי אַזױ אין דעם רעסטאָראַן ס'איז אַזױ גיך צוזאַמענגעשטעלט געװאָרן אַ גרויסער טיש, און מ'האַט אױף אים אַװעקגעשטעלט אַלץ װאַס מ'האַט באַדאַרפט, האָט מיך װירקלעך איבערראַשט, דאָס האָט גענומען גײ-כער װי מיר האָבן אױסגעטאַן די מאַנטלען, מ'קען זאָגן אַז אַלץ איז געװען פאַרטיק, נאָך אײדער מ'האַט באַשטעלט.

אַ געדעקטער סדר אין אַ פּראָסטן דאַנערשטיק, דעם 25טן פעברואַר אין יאָר 1954 און דער גרויסער מאָריס שװאַרץ איז געזעסן װי אַ קעניג. דאָ איז ער געװען אַ מענטש פּונקט װי מיר אַלע, און האָט ניט דורכגעלאָזט קײן אײן טעלער, טאַקע ניט מער װי פאַרזוכט, אָבער פון אַלץ װאַס ס'איז געשטאַנען אױפן טיש, און אַלץ װאַס ער האָט אַרױנטערגעשלונגען, איז גע-װען אַ פאַרװאַס, ער איז געװען הונגעריק, און ס'האַט אים געשמעקט, ער האָט אױך ניט פאַרגעסן צו מאַכן פאַרשיידענע באַמערקונגען פאַרװאַס ער עסט אַזױפיל, האָבן אַלע האַרציק געלאַכט.

זײער אײנטערעסאַנט איז געװען װי אַלע האָבן אים געקוקט אין מױל אַרײן, װי ער האָט עסנדיק אונדז געלעקטשירט, אַז צופיל עסן איז ניט געװונט, קען מען זיך פאַרשטעלן װיפיל שפּאַס מיר האָבן דאָרט געהאַט, ביז מיר זײנען געאַנגען אין טעאַטער.

די פאַרשטעלונג װעל איך קײנמאַל ניט פאַרגעסן, װײל זי איז געװען די בעסטע, אין דער געשיכטע פון ײדיש טעאַטער.

אפשר איז דאָ אַ טעות?

מיר וועלן זיך אומקערן צו דער צייט, ווען מ'האָט אין יידישן טעאָטער געזוכט אַ פּאַר וואָכן פאַר אַפּרוען זיך, אין יענע יאָרן איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן, מיט אַזעלכע קינסטלער ווי סעמיועל גאַלדענבערג, לודוויג זאַטן, באַריס טאַמאַשעפּסקי, יאַזעף קעסלער, יעקב בן־עמי, מיכל מיכאַלעססאַ, לעאַן בלאַנק, מאַקס געביל, אהרן לעבעדעווע, מישאַ און לואיס גערמאַן, סאַראַ אַדלער, דזשעני גאַלדשטיין, צילי אַדלער, קלאַראַ יאַנג, דזשעני וואַליר, סטעלאַ אַדלער, רעגינאַ פּראַגער, מעי סיימאַן, לואיס לעווין, העלען זעלינסקי, דיינאַ פּיינמאַן, בערטאַ גערסטין, מאַלי פּיקאַן, און אַ סך אַנדערע. מיט זיי האָב איך געשפּילט אַ סך מער, אָבער אַזאַ וואָך ווי מיט מאַריס שוואַרצן, האָב איך ניט געהאַט, ס'איז געווען פּונקט דער היפּוך, וואָס מ'האַט די אַלע יאָרן גערעדט אויף אים, ער איז אפילו ניט געווען דער, וועמען איך האָב געקענט פּון אַמאָל, צו מיר האָט דאָס אויסגעזען, ווי מ'האַט מיר אונטער־געוואָרפּן אַ נייעם מאַריס שוואַרץ, און סוף וואָך, איז פאַר מיר געווען גאַר אַ גרויסע איבעראַשונג.

אויב איך האָב די גאַנצע וואָך געהאַט איבעראַשונגען, האָב איך זונטיק נאָכן שפּילן, ניט געקענט גלויבן מיינע אויגן, וואָס איך האָב געטראָפּן אין דעם געלן פּאַפּירענעם בייטעלע, ווען איך האָב דאָס אויפגעמאַכט, ס'איז דאָרט געווען מער וויפּל מיר איז געקומען פאַר דער וואָך.

איך בין געווען כמעט זיכער, אַז דאָ איז געמאַכט געוואָרן אַ טעות, האָב איך גענומען דרייען דאָס בייטעלע אויף אַלע זייטן, אפשר איז דאָס ניט פאַר מיר? איז דאָך מיין נאָמען אויף דעם. „פּאַרוואָס־זשע האָט מען די אַלע יאָרן גערעדט אויף אים? איז דאָך עס ניט אמת, אַט האָב איך אַ גוטן באַווייז, ס'איז פאַראַן מער וויפּל מיר קומט, פּאַרוואָס? ווי אַזוי וועל איך דאָס אַמאָל קענען באַווייזן? ווער וועט מיר גלויבן? ווידער דאָס ניט דער־מאַנען, איז ערשטנס וועט דאָס ניט זיין מענטשלעך, צווייטנס וועלן זיי דאָך בלייבן די גערעכטע, זיי ווידער יאָ זאָגן, קענען זיי אַמאָל אַרויסלאָזן אַ קלאַנג, אַז איך האָב דאָס אויסגעטראַכט, אַדער אַז איך זאָג ניט דעם אמת, וועט דאָס מיך נאָך מער וויי טאָן, און אויב מ'וועט מיר יאָ גלויבן, קען מען דאָס אַמאָל אָננעמען פאַר אַ באַרימער, פּון וועלכן איך האָב קיינמאַל ניט

געהאלטן, אויב אבער א טעות דארף איך דאס צוריקגעבן, אבער ווי אזוי?
איך וויל טאקע ניט וואס ס'קומט מיר ניט, אבער ווי אזוי געפינט מען דאס
אויס, און וועמען פרעגט מען? ווי אזוי זאל איך דא האנדלען?...?

מאָנטיק איז שוין מאַריס שוואַרץ געווען אין ניו־יאָרק. און די טרופע
צוזאַמען מיט מרס. שוואַרץ זיינען צוריקגעפאָרן מיטן באַן. און אזוי ווי
אַלע מאָל, אַריינקומענדיק אין דער באַן, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אין אַ
ווינקל, און אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער.

און טויזנטער פאַרשיידענע געדאַנקען זיינען אַדורכגעלאָפן אין מיין
מוט, און דאָך ניט געקענט פאַרגעסן דאָס איבעריקע געלט, וואָס איך האָב
געפונען אין מיין גאַזשע, ביז איך האָב באַשלאָסן צו פרעגן ביי דער מרס.
שוואַרץ.

אבער ווי אזוי? זי איז דאָך אַרומגערינגלט מיט אַלע פרויען, אַ פאַר
געוויס פרובירן צו פאַרשטעלן זייער פאַלשקייט, דורך אונטערשמייכלען זיך,
אזוי זיינען שוין די וועלכע פילן זיך שולדיק אין עפעס... מוז איך וואַרטן...
ענדלעך ווען מיר זיינען שוין אַליין, הויב איך ניט אָן צו וויסן, ווי
אזוי איר צו פרעגן, ס'פלאָגט מיך אַבער, אפשר איז דאָ אַ טעות, פאַרוואָס
זאַל דאָ ווער ליידן, איך טאָר דאָס ניט דערלאָזן, ניט דורך מיר וועט ווער
ליידן, דורך דער צייט האָבן זיך אונדזערע בליקן באַגעגנט, און ווען זי האָט
צו מיר אַ שמייכל געטאָן, האָט דאָס מיר געגעבן מוט, און איך בין צוגעגאַנגען.
— איר זענט גאָר אַליין? — האָט זי מיך געפרעגט.

— איר זענט דאָך געווען מיט אַלע דאָ פאַרנומען, האָב איך געוואַרט,
וואָס האָב איך אייך געוואַלט פרעגן, מר. שוואַרץ מוז שוין זיין אין ניו־יאָרק?
— יאָ, ער האָט דאָרט איין אַפוינטמענט.

— וועגן געשעפט געוויס.

— מיין מאַריס האַלט זייער פון אייך, ער האָט מיר אַ פאַר מאָל אָנגע

זאָגט ניט צו פאַרגעסן.

— איר מיינט... ס'איז ניט געווען קיין טעות?

— ניין, איר האָט דאָס ערלעך פאַרדינט, האָט ער געזאָגט.

ווידער בין איך אין מיין ווינקל ביים פענצטער, און שטאַרק פאַרטראַכטן,
און פאַר קיין פאַל זיך ניט געקענט דערטראַכטן, פאַרוואָס אַקטיאָרן האָבן
וועגן אים געהאַט אַזאַ שלעכטע מיינונג, עפעס האָט זיך דאָ ניט געגראַמט,
פאַקטיש אַז אַלע זיינען דאָ געווען צופרידן, אפילו די וועלכע איך האָב

גלייך ביי דער ערשטער פראָבע באַמערקט, אָז זיי זיינען אים ניט צום האַרצן, איך האָב דאָס גלייך דערקענט, אין זיין אַמאָליקן בליק, ווי אַזוי ער האָט אויף זיי געקוקט, אָבער דאָס מאָל, גאַרניט געזאָגט, און די האָבן געקראָגן גוטע רעצענזיעס פון דער ענגלישער פרעס. „דאָס האָבן זיי געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם פּאַבליסיטי אַגענט, אויף זייער חשבון האָט ער זיך געלערנט שרייבן קריטיק, אָדער אפשר האָט ער עפעס אין זינען געהאַט“... אַ קראַנקייט פון וועלכע זיי ליידן, אָבער ס'העלפט זיי זייער ווייניק... און טראַכטנדיק אַזוי פון שוואַרצן, בין איך געקומען צו דעם באַשלוס.

ער האָט ניט מער די גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט, ער איז ווי מ'זאָגט, אַ פרייע פּויגל, נעמט ער דערפאַר אַלץ זייער לייכט, ער פילט זיך ווי אַ פּיש אין וואַסער, די איינציקע פאַראַנטוואָרטלעכקייט וואָס ער האָט נאָך, איז פאַר זיך, און מ'גלויבט אים, האָט ער טאַקע באַהערשט די גאַנצע בינע, ער איז ניט נאָר געווען דער סטאַר, נאָר אויך דער קאַמיקער, דער טראַגיקער, און אַז ער האָט געוואָלט, ביי אַ סצענע אין טעלעפּאָן איז ער אויך געווען די כאַראַקטער־שווישפּילערין, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס ער האָט פאַר דער ראַלע געהאַט אַן ערשט־קלאַסיקע אַקטריסע ווי ראַזעטאַ ביאַליס, און נאָך מיין לאַנגן טראַכטן, האָב איך צו זיך געזאָגט: „ער וועט די פּיעסע אין ניו־יאָרק ניט שפּילן“. פאַרשטאַנען האָב איך דאָס אין דער באַמערקונג וואָס ער האָט געמאַכט. „אויב איך וועל אַמאָל באַשליסן צו שפּילן די פּיעסע אין ניו־יאָרק, וועל איך בייטן דעם נאָמען, איך וועל דאָס רופן „נחת פון קינ־דער“. „אפילו צו מעלאָדראַמאַטיש פאַר אַזאַ ווי מאַריס שוואַרץ, אָבער דאָס האַרץ איז מיר גרינג, ער וועט די פּיעסע אין ניו־יאָרק ניט שפּילן, אמת ס'איז געווען גוט אַוועקגעשטעלט, און נאָך בעסער געשפּילט, ווי ס'פּאַסט פאַר מאַריס שוואַרץ, דעם אַמאָליקן דירעקטאָר פון יידישן קונסט־טעאַטער, אָבער ס'וועט פאַר אים, זיכער ניט פּאַסטן צו שפּילן דאָס אין ניו־יאָרק.

ווידער צום אַלטן רעפּערטואַר

מ'זאָגט, ווער עס שטייט אויף פרי, דעם העלפט גאָט. אפשר דערפאַר האָט מאַריס שוואַרץ, אַזוי פרי פאַרלאָזט מאַנטרעאַל. ס'האַט זיך אָבער שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַז פון דעם גרויסן אַפּוינטמענט וואָס ער האָט גע־האַט אין ניו־יאָרק, איז גאַרנישט געוואָרן, האָט ער ווידער גענומען וואַנדערן, דאָס מאָל פאַר אַ לענגערע צייט.

אזוי גיך אָבער ווי ס'האָבן זיך גענומען באַווייזן נאַטיצן אין אַלע ציי-
טונגען, וואו ער געפינט זיך, ווי גרויס זיין דערפאַלג איז, און וואָס פאַר
אַ ריזיקע געשעפטן ער מאַכט, האָב איך שוין פאַרשטאַנען אַז ער פאַקט זיך
אַהיים צו קומען.

און באַלד טאַקע איז דער סוד אַרויס, אין דער יוניאָן האָט מען שוין אָפּן
גערעדט, אַז מאַריס שוואַרץ קומט, ווייל ער האָט אָפּגעמאַכט צו שפּילן פּיר
וואַכן אין דעם עלזמיר טעאַטער אין די בראַנקס.

— וויבאַלד אַזוי, — האָב איך צו זיך געזאָגט, — האָט ער באַשלאָסן
אויפּצופירן די פּיעסע וואָס מיר האָבן געשפּילט אין מאַנטרעאַל. „דער משפּט“.
אין ניו-יאָרק, וועט דאָס גיין אונטערן נאָמען „נחת פון קינדער“.

ס'איז אַוועק אַ פאַר וואַכן, ביז איך בין ווידער אין דער יוניאָן. איך האָב
אויסגעפונען, אַז ער פּירט ניט אויף די פּיעסע, אין וועלכער איך בין אַ גע-
שפּילטער, נאָר ער עפנט דאָס טעאַטער מיט זיין אַלטן רעפערטואַר, אַ יעדע
וואָך אַן אַנדער פּיעסע, די ערשטע וועט זיין י. י. זינגערס „יאָשע קאַלב“.

איך בין זיכער אַז ער דאַרף מיך ניט, ווייל ס'איז פאַראַן גענוג געשפּילטע
אַקטיאָרן פאַר אַלע זיינע פּיעסן. מיט דעם בין איך אַוועק פון דער יוניאָן.
ווען אפילו מ'פירט זיך דאָס גאַנצע לעבן מיט אַ סיסטעם, קומט אַמאָל
אַ צייט ווען מ'פאַרפלאַנטערט זיך, און געשען איז דאָס אַזוי. מיינע אַלע באַ-
שטעלונגען זיינען ביי מיר פאַרשריבן, די טעג וואָס איך בין פאַרנומען, וואו
איך דאַרף זיין, ווען איך דאַרף שפּילן, מיט וועמען איך דאַרף מיך טרעפן, און
בין איך פאַרנומען וועל איך אַ צווייטן אַנגאַזשמאַ ניט אָננעמען פאַר קיין
געלט אין דער וועלט, איצט נאָך זייענדיק זיכער אַז מאַריס שוואַרץ דאַרף
מיך ניט אין דעם רעפערטואַר וואָס ער גייט איצט שפּילן, ווערט מען אַמאָל
איבערראַשט פון אַן אומדערוואַרטעטן טעלעפּאָן-קלונג.

די וואָך וואָס ס'איז געווען באַשטימט, ווען מאַריס שוואַרץ וועט עפּע-
נען דעם עלזמיר טעאַטער, בין איך געווען פאַרנומען, האָב איך שוין אפילו
ניט געטראַכט וועגן דעם, אָבער אַ צען טאַג פאַר דער דערעפּענונג. האָט
געקלונגען מיין טעלעפּאָן, און מאַריס שוואַרץ רופט מיך צו פּראָבע. פאַר
גרויס איבערראַשונג האָב איך פאַרגעסן וואָס ביי מיר איז פאַרשריבן, און
גלייך צוגעשטימט צו זיין פאַרלאַנג.

פאַר אַ וויילע בין איך געבליבן שטיין ביים טעלעפּאָן זייער אַ צופּרידע-
נער, „איך האָב געמיינט אַז שוואַרץ דאַרף מיך ניט אין זיין אַלטן רעפער-“

טואר, האַבנדיק אַזוי פיל געשפילטע אַקטיאָרן, איז ווער פעלט אים? וואָס פאַר אַ ראַלע קען דאָס זיין? אַבער אַז ער האָט מיך גערופן דאַרף ער מיך געוויס.

די אַלע יאָרן וואָס איך שפּיל טעאַטער, איז מיר קיינמאַל ניט אויסגעקור- מען צו שפּילן צוויי ראַלן אין דער זעלבער פּיעסע, פאַרשיידענע ראַלן אין דער זעלבער פּיעסע יא, צום ביישפּיל ווען איך האָב געשפּילט מיט סעמיועל גאַלדענבערג אין "סאַנין" בין איך געווען אַ געשפּילטער, אין צוויי ראַלן, זאַרדין און איוואַנאָוו, און ס'איז געווען איינגעטיילט לויט דער טרופּע ווי זי איז געווען צוזאַמענגעשטעלט. מיין טענה איז אַלע מאַל געווען, איך וויל בעסער זיין גוט אין איין ראַלע, איידער שלעכט אין צוויי, און קיינער האָט דאָס ביי מיר ניט געקענט פּוועלן, איך האָב מיך אפילו געשטעלט דאָס ניט אַנגענומען ווען איך בין נאָך אין דער יוניאָן ניט געווען, און איינמאַל האָט דאָס שוין געהאַלטן איך זאָל פאַרלאָזן דאָס טעאַטער, און ניט געשפּילט קיין צוויי ראַלן.

איך האָב מיך נאָך אַלץ ניט געכאַפט, אַז איך בין פאַרנומען, און בין מאַנטיק פרי געקומען צו פּראַבע, אַריינקומענדיק אין דער יוניאָן האָב איך דאָרט געטראָפּן אַזעלכע אַקטיאָרן אויף וועלכע איך האָב מיך ניט גע- ריכט אַז מאַריס שוואַרץ זאָל זיי אַנגאַזשירן, האָב איך אויפן מאַמענט געמיינט, אפשר מאַכט דאָ פּראַבע אַ צווייטע טרופּע, נאָר ביז מאַריס שוואַרץ איז געקומען, בין איך שוין געווען זיכער אַז דאָס איז די קאַמפּאַני.
חיים האַפענבערג איז געווען אַנגעשטעלט פאַרן סופּלאַר ביי פּראַבע, און פאַרן בינע-פאַרוואַלטער ביים שפּילן, איז ער שמייכלענדיק צוגעקומען צו מיר, זאָגנדיק:

— פּונקט דורך האָט ער אויסגעקליבן צו שפּילן צוויי ראַלן.

— האָב איך פאַר דיר ניס.

— וואָס?

— איך וועל אפילו קיין איין ראַלע אויך ניט שפּילן.

— פאַרוואָס?

— ערשטנס ווער ווייס נאָך אַזוי גוט ווי דו, אַז איך וועל קיין צוויי ראַלן ניט שפּילן, צווייטנס בין איך פאַרנומען די וואָך וואָס מ'עפנט דאָס טעאַטער, ווען מאַריס שוואַרץ האָט צו מיר גערעדט טעלעפּאָניש, האָב איך דאָס אים פאַרגעסן צו זאָגן.

— איך האָב מיינס געטאָן, דו נעם די ראָלן, און גיי זאָג אים וואָס דו ווילסט.

פאַר אַ ווילע בין איך געבליבן זיצן אין אַ פאַרלעגנהייט, דעם אמת גע- זאָגט, האָב איך ניט געוואָלט צוריקגעבן די ראָלן, איך האָב אָבער קיין ברירה ניט געהאַט, ס'איז שוין געווען פון לאַנג אָפגעמאַכט.

איך האָב געקוקט אויף די ראָלן טראַכטנדיק, איך וועל דערפאַר פאַר- לירן פיר וואַכן, איצט איז דאָס זייער אַ סך, אַחוץ דעם ווען קען זיך מאַכן נאָך אַזאַ געלעגנהייט, אַז אין פיר וואַכן זאָל איך ווערן רעפערטואַרנע אין פיר פאַרשיידענע פּיעסן? אַקטיאָרן האָבן אויף זיי געאַרבעט גאַנצע סעזאָנען, און ווי אַזוי דערקלערט מען דאָס אים? ס'וועט גאַרניט העלפן, איך מוז דאָס אים אַליין צוגיין און זאָגן.

ווען איך בין צוגעקומען צו אים, האָט ער מיך אָנגעקוקט פאַרשייענ- דיק אַז עפעס איז דאָ ניט גלאַט, ביז איך האָב צו אים געזאָגט:

— מר. שוואַרץ, כ'זוייס ניט ווי אַזוי מ'דערקלערט דאָס אייך, די וואָך ווען איר עפנט דעם עלזמיר טעאַטער, קען איך ניט זיין מיט אייך.

— פאַרוואָס ניט? — האָט ער קאַלט געפרעגט.

— ווייל, גראַד די וואָך בין איך פאַרנומען.

— איך האָב דאָך אייך געפרעגט...

— אמת, איך ווייס אָבער ניט פאַרוואָס, איך האָב מיך אויפן מאַמענט פאַרגעסן ווען איך האָב מיך געכאַפט, איז שוין געווען שפעט, איר האָט אויפגעהאַנגען דאָס טרייבל, דערפאַר בין איך אַרונטערגעקומען אייך דאָס זאָגן, גלויבט מיר אַז ס'פאַרדריסט מיך, אָבער איך קען מיר ניט העלפן.

— איצט דאַרף איך מיר העלפן.

— פאַראַן גענוג אַקטיאָרן, אפשר וועט איר געפינען אַ געשפּילטן, ס'איז דאָך ערשט היינט מאַנטיק.

ער האָט מיך שטאַרק אָנגעקוקט ווען איך האָב די ראָלן אַוועקגעלייגט אויפן טיש, אים געוואונטשן גליק און בין אַרויס פון דאָרט. אַרויסקומענ- דיק אין דרויסן האָב איך מיך אָנגעטראָפן מיט מאַדאָם אַנאַ אַפּעל, האָבן מיר זיך באַגריסט, זי איז אַרונטערגעאַנגען מאַכן פּראַבע, און איך בין אַוועק מיט פאַרדראָס. פאַרלוירן אַזאַ געלעגנהייט צו שפּילן מיט מאַריס שוואַרץ אין ניו-יאָרק, נאָך גרעסער איז מייַן פאַרדרוס געווען, וואָס ער וועט דאָס קיינמאַל ניט פאַרגעסן, און ער וועט זיין גערעכט. האָט ווער אַמאַל געוואַנט

אים צוריקצואווייזן אַ ראַלע, און דאָ האָב איך אים אָפּגעגעבן צוויי ראַלן, פאַרפאַלן, צו שפּעט חרטה צו האָבן.

גייענדיק האָב איך מיך אָן עפּעס דערמאַנט, ווי קומט עס פון די אַלע וואָס האָבן אין מאַנטרעאַל געקראָגן אַזעלכע גוטע מאַניפעקטשורטע רע-צענזיעס, זיינען דאָ ניטאָ? און איך, ווען איך בין ניט פאַרנומען, וואַלט דאָרט יאָ געווען.

ווער האָט אויפּגעגעבן דאָס פּאַך?

|| אַזוי ס'איז אין אַנדערע פּאַכן ווייס איך ניט, אָבער אין דער טעאָר-טער־פּראָפּעסיע, און דאָכט מיר אויך ביי די שרייבער, קוקט מען אַרויס אויף דער נייעס, ווי אַ גוטער ייד אויף משיח, אַז מ'זאָל קענען אָנווייזן אַז דער אַדער אַ צווייטער אַקטיאָר, איז אין גאַנצן אַרויס פון פּאַך.

אין דעם, ווען מ'קען כאַפט מען זיך אָן, אין דער קלענסטער באַווייז, ווערט צעבלאָזן אין מיליאָנען פּונקטן, דאָס ווערט אין דער פּראָפּעסיע אַזוי גיך פאַרשפּרייט, אפילו ווען דער קלאַנג איז אַ פּאַלשער, פאַרשטייט זיך, אַז די וואָס פאַרשפּרייטן דאָס, האָבן איין געדאַנק דערביי, אַז דאָס טעאָר-טער־פעלד וועט פאַר זיי ווערן גרעסער, האָב איך געהאַט צוויי אַזעלכע פּאַלן.

אַלע מיינע יאָרן ווען איך האָב געשפּילט אויף דער פּראָווינץ, האָב איך צו געוויסע ראַלן זיך פאַרשאַפט אייגענע קליידער, פאַרוקן, און אפילו געוויסע „פּראַפּס“. איך האָב דאָס געטאָן צוליב צוויי אורזאַכן, איינס, ווייל ניט אין אַ יעדער שטאַט האָב איך געקענט קריגן וואָס איך האָב באַדאַרפט, און ווען יאָ, קומט מען אַמאָל אַריין אַזוי שפּעט אין דער שטאַט, אַז ס'איז פשוט ניטאָ קיין צייט צו גיין נאָך דעם. צווייטנס, ווייל איך האָב קיינמאָל ניט געקענט פאַרטראָגן יענעם קליידער אויף זיך, ווער שמועסט נאָך פאַרוקן... האָב איך אַלע יאָרן געפירט אייגענע זאַכן, האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעקליבן גאַנצע 6 גרויסע קאַסטנס מיט אַלץ וואָס איין אַקטיאָר באַדאַרף אויף דער פּראָווינץ, ס'זאָל אים גאַרניט פעלן צו געוויסע ראַלן.

און אַ יעדן זומער האָב איך געהאַט די אמתע אַרבעט, אויפּמאַכן די קאַסטנס, אַרויסנעמען און איבערלייגן די קליידער, איינקאַנפּערן די פאַרוקן,

צוריק פאַרמאַכן און דאָס געהאַלטן אַזוי לאַנג ווי איך האָב דאָס באַדאַרפט האָבן.

ווען די סעזאָנען זיינען געוואָרן קלענער, און טעאַטערס ווייניקער, זיינען שוין די גרויס-געפאַקטע קאַסטנס געוואָרן אַ לאַסט, אָבער וואָס טוט מען מיט אַזוי פיל קליידער? און ווען האָב איך דאָס דערפילט, ווען איך האָב מיך באַדאַרפט איבערציען אין אַ נייער דירה, אָדער באַדאַרפט אַוועקפאַרן פאַרן זומער, אָבער ווען איך האָב זיך גענומען צו די קאַסטנס, האָט דאָס מיך דערמאַנט אין דער קיינמאַל-פאַרגעסענער פאַרגאַנגענהייט, און וויפל מאָל האָט דאָס ביי מיר אַרויסגערופן אַ טיפע בענקעניש נאָך דעם אַמאַל. שפעטער אַ ביסל אויך אַ ווייטיק, אַ סך מאָל האָט מיר אַ קלעם געטאָן פאַרן האַרצן, ווען איך האָב עפעס גענומען אין דער האַנט אַריין, ס'האַט מיך אַלע מאָל, אין עפעס דערמאַנט.

מיט דער, האָב איך געשפילט אין אַ פיעסע, וואו מיר האָבן געהאַט די, אָדער אַן אַנדער סצענע, וועלכע לאָזט זיך ניט פאַרגעסן... ניט איין מאָל האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ס'מאַכט מיך קראַנק, און דאָך דאָס געהאַלטן, ביז איך האָב שוין מער ניט געקענט.

איין זומער האָב איך באַדאַרפט אַוועקפאַרן, און ס'וואַלט זיכער גע- ווען זינלאָז זיך צו שלעפּן מיט אַלץ, האָב איך אַראַפּגענומען די האַנט פון האַרצן, און באַשלאָסן אַ סך זאַכן צו פאַרקויפּן, וועט דאָס מיר ניט געלינגען, וועל איך דאָס אַוועקגעבן, ווייל ס'איז שוין מער ניט פאַראַן קיין פּראָווינק, פון דאָרט האָט זיך דאָס אָנגעהויבן, כ'ווייס אפילו וועמענס שולד דאָס איז געווען וואָס מ'האַט דאָרט פאַרמאַכט די טעאַטערס, שפעטער האָט דאָס שטאַרק געוויקט אויף דער גרויסער שטאַט ניו-יאָרק.

פאַר מיינ צייט איז נאָך געווען 12 גרויסע טעאַטערס אָבער איצט בין איך שוין זיכער, אַז אַ סך פון מיינע זאַכן, וועל איך שוין ניט באַדאַרפן, אויב ס'וועט מיר נאָך אויסקומען צו שפילן אין אַ ניו-יאָרקער טעאַטער, וועט שוין דער גאַרדעראַבער אַלץ פאַרזאָרגן, ניין, איך גלויב ניט אין קיין תּחית-המתים פאַרן יידישן טעאַטער, כּמעט ווי זיכער אַז די אַמאָליקע טעאַטער-זון וועט מער ניט אויפגיין, און זייענדיק מיין גאַנץ לעבן אין דעם פּאָך, קען מען זיך פאַרשטעלן, ווי אַזוי איך האָב געפילט, ווען מיר איז אויסגעקומען זיך צו שייַדן מיט די זאַכן, נאָך אַזויפיל יאָרן.

אַ פאַר טאָג פריער, איידער דער גאַרדעראַבער איז געקומען אַלץ

אױעקנעמען, האָב איך צום לעצטן מאל אַרױסגענומען די זאכן פון די קאַסטנס, מיטן געדאַנק אפשר װעל איך נאָך עפעס איבערלאָזן, אױפגעשלאָסן און צעעפנט די קאַסטנס, האָט אַ שאַרפער גערוך פון דעם נאַפּטאַלין זיך באַלד צעשפּרייט איבערן צימער, האָב איך אױפגעמאַכט דאָס פענצטער, גראַד איז אַחוץ מיר קײנער אין הױז ניט געװען, און דעם ערשטן קאַסטיום װאָס איך האָב אַרױסגענומען, האָט מיך דערמאָנט, װען איך האָב געשפּילט אין קלױולאַנד, אין דעם דאָטשעס טעאַטער. אַ צװײטער קאַסטיום, האָט מיך דערמאָנט, אין גליקמאַנס פּאַלאַס טעאַטער אין שיקאַגאָ. די הױזן האָב איך געלאָזט מאַכן אין מאָנטרעאַל, פאַר אַ געװיסער פּיעסע, װײל אָבער צו װאָס זיך אין אַלץ און אַלעמען דערמאָנען... װאָס איך האָב דאָרט אַרױסגענומען, האָב איך אין כמעט אַ יעדער זאך, געזען אַנדערע צײטן, און אַזױ פיל איבערלעבונגען... פאַרשײדענע קאַלירן האָר, אױגן, שיער ניט דערפילט דעם גערוך פון זײערע פאַרשײדענע פאַרפּימען, הײנט די ראַלן אין װעלכע איך בין שטאַרק געװען פאַרליבט, און דערפאַר האָב איך אָנגעקױפט אַזױ פיל זאַכן... פון אַ באַזונדער קעסטעלע, האָב איך אַרױסגענומען אַ שניפּס, לאַנג געקוקט אױף אים, אַ מתנה פון... װער װײסט װאוּ זי איז. דאָס האָט מיר געגעבן סטעלאַ! װי טײער איך האָב באַצאַלט דערפאַר. די שטעקשיד האָט מיר געבראַכט די קלײנע... און דאָס האָב איך געקראָגן פון אײנער, װעלכע איך װעל קײנמאַל ניט פאַרגעסן, װײגוט זי איז געװען צו מיר... און װי פיל שטעקנס איך האָב, דעם האָב איך געקראָגן, װען איך האָב געשפּילט אין אַדיאַן טעאַטער. שױן עטלעכע און דרײסיק יאָר, װי גיך די צײט איז אַװעק, דעם שטעקן האָב איך געקראָגן אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע. אױך שױן אַ שײן ביסל יאָרן, נאָך אין 1927 און װער האָט מיר געגעבן אַט דעם צעקרימטן שטעקן? צו װאָס דאַרף איך אים איצט, װאָס װעט ער אױסשטיין? װי שװער ס'איז מיר צו שײדן זיך מיט אַלץ, איך מוז אָבער, װײל איך פאַר אַװעק, און װען איך פאַר נישט, װעט זיך דען די לאַגע אין יידישן טעאַטער, פאַרבּעסערן?

פאַרשטייט זיך אַז איך האָב ניט געװאָלט מ'זאל װיסן פון דער טראַגאָדיע צײע מיטן גאַרדעראַבער, אָבער אין גאַנצן זיך באַהאַלטן איז ניט מעגלעך געװען. װײל אױף אַלע זאַכן װאָס איך האָב אים פאַרקױפט, איז געװען מײן נאָמען, און װער ס'האָט עפעס דערטאַפט װאָס ס'איז געװען מײנס האָט מען באַלד פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז איך האָב אױפגעגעבן דאָס פאַך, באַװײזן האָבן

זיי געהאַט מיט דעם וואָס איך האָב אַלץ פאַרקויפט, און נאָך אַ בעסערן באַווייז, וואָס איך האָב מיך אָפּגעזאָגט צו שפּילן מיט מאָריס שוואַרצן, אָבער ווי אַזוי איך האָב דאָן געפּילט, דאָס האָט קיינער ניט געוואוסט, ס'איז ווירק־ לעך געווען לאַך פּאַיאַץ לאַך.

די אומשטענדן אין טעאָטער האָבן זיך אַזוי געביטן, אַז אַ יעדער איינער האָט געמוזט עפעס זוכן מ'זאָל זיך קענען פאַרזאָרגן, מ'האַט געכאַפט וואָס ס'האַט זיך געמאַכט, און דערפאַר האָב איך די לעצטע פאַרשטעלונגען מיט מאָריס שוואַרצן ניט געקענט שפּילן.

געווען זיינען אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן געוואַלט זיין זיכער, האָבן זיי מיך פּערזענלעך געפרעגט, מאַכנדיק דערפון שפּאַס:

- דענק, מוזט האָבן אַ סך געלט.
- פון וואַנען איז דאָס געדרונגען?
- דאַכט מיר אַז דו האָסט שוין אויפגעגעבן דאָס פּאָך.
- איך האָב דאָס נאָך קיינעם ניט געזאָגט.
- וואָס מיינסטו? האָסט דען ניט פאַרקויפט אַלע דיניע זאַכן?
- אפשר האָב איך מיך גענויטיקט אין געלט?...
- פון דעם האָב איך גאַרניט געטראַכט.
- דאָס פּאָך, האָב איך נאָך ניט אויפגעגעבן, און ווייסטו פאַרוואָס?

ווייל ס'האַט מיך אויפגעגעבן.

— ניט אמת, מ'ווייסט אַז מאָריס שוואַרץ האָט דיך געוואַלט, און דו האָסט אים אָפּגעזאָגט, דאָס מיינט, אַז דו דאַרפסט דאָס ניט מער.

— וויבאַלד אַזוי, ווערט מיר שוין אַלץ קלאַר, מ'האַט פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אַז איך האָב אויפגעגעבן דאָס פּאָך, און נאָר דערפאַר ווייל איך האָב פאַרקויפט אַ פאַר זאַכן, דאָס וואָס איך האָב ניט געקענט שפּילן מיט שוואַרצן, בין איך גראַד די וואַך געווען פאַרנומען, ווייל איך אַז איר זאַלט אַלע וויסן, אַז ניט מיר גיבן אויף דאָס פּאָך, נאָר דאָס פּאָך האָט אונדז אויפגעגעבן, זייט ניט איינגערעדט ס'איז ניטאַ מער קיין פּאָך, און נאָך מער, מיר האָבן שוין ניט באַלד מיט וועמען צו שפּילן, ס'איז אַ „פּאַזשאַר“ און אַלע דאַרפן זיך ראַטעווען.

דער קינסטלער ווערט אַ מלמד

מאַריס שוואַרץ האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ סוד, און דאָס קען זיין האָט אים אומרואַיק געמאַכט, ווייל ס'איז געווען פון די סודות וואָס מ'האַט ניט געקענט זיי פאַרשפּרייטן אין די צייטונגען, און אַז מאַריס שוואַרץ זאָל פאַרן און די וועלט זאָל דערפון ניט וויסן, איז דאָס געווען פאַר אים אַ צו גרויסע „פּיל“ אַרונטערצושלינגען.

און אפשר האָט אים אַ ביסל געפּלאַגט וואָס ס'וועט אים אויסקומען צו שפּילן מיט בלוזי אַמאַטאָרן וואו ער וועט זיך אָפּשטעלן, ער האָט גיט געוואוסט אַז קיין גרינגע אַרבעט איז דאָס ניט, איבערהויפּט פאַר אים.

צוערשט האָט ער זיך באַדאַרפט אָפּשטעלן אין קליוולאַנד, און אַ פאַר חדשים לאַנג דאַרט זיצן און איינזחורן מיט אַ גרופּע, ווי אַזוי צו גיין, און וואו צו שטיין, און ווי אַזוי מ'זאָל זיך אַליין ניט פאַרשטעלן דאָס פנים, און אַזאַ אַרבעט איז אפילו מיט פּראַפּעסיאָנאַלע אַקטיאָרן ניט קיין גרינגע זאַך, איבערהויפּט ווען מ'וויל אַז עס זאָל זיין ווי ער מאַריס שוואַרץ האָט דאָס געזען און פאַרשטאַנען.

נאָך לאַנגע, שווערע, גרויסע נעכט אַרבעט, איז ער ענדלעך פאַרטיק געוואָרן מיט זיי, אָפּגעשפּילט עטלעכע פאַרשטעלונגען, און ער דאַרף זיך שוין ווידער פּאַקן, דאָס מאָל נאָך קאַליפּאָרניע, ווידער אַמאַל אָנהויבן פון דאָס ניי, ווייטער אַרבעטן אַ 6 חדשים אַדער מער אויף דער זעלבער פּיעסע, האָט דאָס פשוט געמיינט אַז דער געוועזענער דירעקטאָר פון דעם יידישן קונסט-טעאַטער, דער גרויסער קינסטלער און רעזשיסאָר מאַריס שוואַרץ, איז אויף דער עלטער געוואָרן אַ מלמד.

דאָס איז שוין זיכער ניט געווען פאַר אים, און מ'קען זיך זייער לייכט פאַרשטעלן, וואָס ער האָט דורך דער צייט איבערגעלעבט, דאָס האָב איך שפּעטער דערקענט אויף זיין פנים, ווען ער איז אַהיים געקומען.

ווי זאָגט מען, ווען אַ לערער ווערט אַ פּראַפּעסאָר, איז דאָס זייער נאַטירלעך, נאָר פון אַ פּראַפּעסאָר ווערן אַ מלמד, איז דאָס פאַרדריסלעך שווער, און פריער אַדער שפּעטער רופן זיך דאָס אַפּ אויפן געזונט, אפילו פאַר אַזאַ קינסטלער ווי מאַריס שוואַרץ, איז דאָס געווען שווער צו פאַרשטעלן בלוזי ווען ער האָט נאָר אַ טראַכט געטאַן, וואָס י. זינגער, האָט מיט 26 יאָר

צוריק וועגן אים געשריבן, פון זיין ענערגישע אַרבעט אין זיין יידישן קונסט־טעאַטער, ווי אַזוי די פּראָבן זיינען דאָרט אַנגעגאַנגען, איז אויב ער האָט מיט פּאַכלייט געאַרבעט פאַר צען, וויפל האָט ער שוין באַדאַרפט אַרייַנ־לייגן אַרבעט מיט ניט קיין פּראַפעסיאָנעלע, מיט וועלכע מען באַדאַרף כּמעט אַנהויבן פון דעם אַלף בית.

היינט דאָס אַרומשלעפּן זיך, אין זיינע יאָרן, און דאָס אַלע מאָל זיך אַפּשטעלן און דאַרפן איינקנעלן מיט אַ נייער גרופּע, פאַר אים איז דאָס שוין זיכער געווען צו שווער, דאָך האָט ער עס געטאָן, ווייל אפילו אונטער די שלעכטע אומשטענדן, איז מאָריס שוואַרץ ניט געפּאַלן, ער האָט דאָס געוויזן מיט זיינע לעצטע פּאַרבאַרייטונגען.

**

זיין אַרומשלעפּן זיך, האָט זיכער אַנגעהאַלטן אַ פאַר יאָר, און ווען ער האָט אויף זיין אופן געלאָזט וויסן אַז ער קומט צוריק אַהיים, האָט ער זיכער געהאַפּט, אַז דאָס מאָל וועט ער שוין זיכער אַזוי גיך זיך ניט דאַרפן פּאַקן. ס'איז שוין אַבער פאַר קיינעם קיין סוד ניט געווען, אויף וואָס פאַר אַ מדרגה דאָס יידישע טעאַטער האָט זיך שוין געפונען, דעמאָלט האָט מען שוין זיך געזוכט אַנצוכאַפן אין אַ שטרוי, בפרט אַז עס גייט זיך אַראָפּלאָזן אַזאַ שטערן ווי מאָריס שוואַרץ, וועט דאָך זיכער אַ סך ווערן ליכטיק אין די אויגן, און מער נאָך אפּשר אין די קעשענעס, דערפאַר איז געווען נאָטיר־לעך, ס'זאל ווערן יום־טובדיק אויף דער טעאַטער עוועניו.

אַזוי גיך ווי נייעס איז פאַרשפּרייט געוואָרן אַז מאָריס שוואַרץ קומט, האָט די אַקטיאָרן יוניאָן, וועלכע האָט שוין כּמעט ווי איינגעשלאָפּן, מיט־אַמאָל דערוואַכט, און האָט אַנגעהויבן גיין אויף רעדלעך, אַלע האָבן גערעדט, אַלע האָבן געזאָגט, נאָטירלעך וואָס זיי האָבן געוואָלט, אַלע האָבן פרובירט צו טרעפן, גרופּעס האָבן זיך געשאַפן אין אַלע ווינקעלעך, און ווי דער שטייגער איז, האָט מען זיך שוין גענומען סודן, מיט איין וואָרט, מאָריס שוואַרץ אַהיים קומען איז געוואָרן דער געשפּרעך פון טאָג.

באַלד האָבן זיך באַוויזן אין דער יוניאָן אַקטיאָרן, וועלכע מ'האַט שוין אפילו אויף דער עוועניו לאַנג ניט געזען, אויך די וועלכע האָבן מיט מאָריס שוואַרץ קיינמאָל ניט געשפּילט, זיינען געקומען אויף דעם חשבון זיך צו וויצלען, ס'איז כּמעט געוואָרן אַ קאַנקורס, פון פּראָגן און ענטפּערס. איינער

האָט געוואָלט ביים צווייטן עפעס אויסגעפינען, האָבן אַלע גערעדט, געזאָגט, זיך געטומלט, און פרובירט צו טרעפן, און קיינער האָט ניט געוואוסט, מיט וועלכע פלענער מאַריס שוואַרץ קומט אַהיים.
אין דער זעלבער צייט, איז אַ יעדער געווען פאַראינטערעסירט, אויב ס'איז פאַראַן אַ האָפענונג פאַר עפעס...

*
**

אַ פאַר טעג שפעטער, האָבן איך געטראָפן מאַריס שוואַרץ אין אַפּיס פון דער יוניאָן, און קיינער האָט מיר ניט באַדאַרפט זאָגן ווי אַזוי ער פּילט, איך האָב דאָס גלייך דערקענט, ווען מיר האָבן זיך באַגריסט:
— וואָס מאַכט איר, דענק? — האָט ער מיך געפרעגט, מיט אַ גע-
מאַכטן קוראַזש.

— פּיין, מר. שוואַרץ...

— וואָס האָבן איך געהערט, איר האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך?

— יאָ, מר. שוואַרץ. — ניט אַראָפּגעמענדיק מיינע אויגן פון אים.

— האָט איר שוין אַלע פאַרקויפט?

— פאַר אייך האָבן איך נאָך אַ בוך.

ווען איך בין אַוועק ברענגען פאַר אים דעם בוך, האָבן איך צו זיך אין דער שטיל גערעדט: „ניין, ס'איז ניט דער זעלבער מאַריס שוואַרץ, ניט דער, וועלכן איך האָב געקענט, אָפּגערעדט פון יענע יאָרן איז אפילו קיין שפור ניט פאַרבליבן, אפילו ניט פון דער צייט ווען מיר זיינען געווען אין מאַנטרעאַל. דאָס איז בלויז עטלעכע יאָר און זיך אַזוי פאַרענדערט? נו, יאָ, געוויס פון דעם אַרומשלעפן זיך, ער איז שוין פיזיש ניט מער קיין ריז, האָט דאָס געווינקט אויף אים, אָבער אַזוי שטאַרק, אַז ס'איז אים ניט צו דערקענען, די אַנשטרענגונג איצט אויף דער פּראָווינץ, האָבן אויף זיין פנים איבערגעלאָזט זייער שאַרפע שטריכן, מידיקייט און זאָרג, ניין, ער קען שוין מער אַזוי ניט אַרבעטן.

ביי אַ צווייטער באַגעגעניש, דאָס איז געווען „אויף גרענד סטריט“ וואו ער איז געשטאַנען און עפעס געדרשנט, פאַר קאַלעגן שווישפּילער, וועלכע זיינען דאָרט געווען פאַרזאַמלט, אָבער אַזוי גיך ווי ער האָט מיך געזען צו-קומען, האָט ער באלד באַמערקט זאָגנדיק:

— פון אים האָלט איך. — אַלע האָבן זיך אומגעקוקט. — דענק, איר

האַט אַ פּאַר גוטע דערציילונגען אין אייער בוך, איך האָב זיי אַדורכגע-
לייענט.

איך האָב אים מיט פאַרוואונדערונג אָנגעקוקט, ווי גוט ער האָט דאָס מאַל
אויסגעזען, און געפילט זייער געשמייכלט, ווי אַזוי ער האָט דאָ גערעדט וועגן
מיין בוך, ווייל אַ סך פון די וואָס זיינען דאָרט געשטאַנען, האָבן דעם בוך נאָך
ניט געהאַט. ווייזט אויס, האָב איך געטראַכט, אַז איך בין געווען גערעכט,
ער טאָר שוין מער ניט אַרומפּאַרן, איך האָב דאָס איצט דערקענט אין זיין
האַלטונג, ווי אויך אין זיין גוט אויסזען, ווי מונטער און פּריש ער איז, שוין
לאַנג ווי איך האָב אים אַזוי ניט געזען און אפשר איז דאָס בלויז אַן אַנ-
שטעל, ווייל מיר האָבן זיך געטראַפּן ביי גוסטאַוו בערגערס לוויה.

לאַנג האָט אָבער זיין גוטער אויסזען ניט אָנגעהאַלטן, ווייל ס'איז ווי
אַ דונער אַרונטערגעפאַלן איין אומאַנגענעמעלעכקייט, וואָס האָט אים שטאַרק
געטראַפּן, און דאָס האָט אים ניט נאָר פאַרדראַסן, נאָר טאַקע גוט וויי
געטאַן.

דער יידישער קאָנגרעס

אַזוי ווי אַ ביזע שטורמישע כּוואַליע, האָט זיך צעגאַסן איבער דער
גאַנצער טעאַטער־גאַס און אַרום דער יוניאָן, איז אָנגעגאַנגען אַן אויפּרעגנ-
דיקער טומל, וועלכער האָט אפילו פאַרטונקלט, צוליב וואָס מאַריס שוואַרץ
איז אַהיים געקומען, וואו איך האָב מיך אַ קערעווע געטאַן, האָט מען גערעדט
פון איין זאַך, מאַריס שוואַרץ און דער יידישער קאָנגרעס, צוליב וואָס, און
פאַרוואָס דער טומל איז אָנגעגאַנגען, האָב איך ניט אָנגעהויבן וויסן.

אינמאַל אַרונטערקומענדיק אין אַפּיס פון דער יוניאָן, האָב איך שוין
ניט פאַרכאַפט די פּראַגע, נאָר וואָס דער פּרעזידענט האָט געפּרעגט :

— און וואָס וועט זיין, אַז מאַריס שוואַרץ וועט ניט וועלן ?

— וואָס הייסט ער וועט ניט וועלן ? ...

— ער וועט ניט וועלן שפּילן, צווינגען קען מען אים ניט.

— ער איז דאָך אַדווערטייזט.

— נו, איז וואָס ?

— איז ער ניט פאַראַנטוואָרטלעך ?

— ניין, פאַראַנטוואָרטלעך זענט איר, אַדער בעסער געזאָגט, מיר אַלע

זיינען פאַראַנטוואָרטלעך, ער האָט קיינעם ניט געצוואונגען מ'זאָל אים אַד-ווערטיין, איך גלויב אז ער האָט דאָ זייער שיין געהאַנדלט, און געווען אַ „דזשענטלמאַן“ וואָס ער האָט דאָס אָנגענומען, דערפאַר גלויב איך, דאָס איז מיין מיינונג אז מ'האָט קעגן אים ניט ריכטיק געהאַנדלט.

ווען איך האָב גענומען אויספרעגן וועגן וואָס ס'האַנדלט זיך, האָב איך אויסגעפונען דאָס פּאָלגנדע. מ'האָט געמאַכט אַ סימפּאָזיום, וועלכער איז פאַרגעקומען אין יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט, און געהאַנדלט האָט זיך דאָרט וועגן דעם מצב פון דעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע.

— איז וואָס האָט דאָס צו טאָן מיט מאָריס שוואַרץ? — האָב איך געפרעגט.

— ס'איז אַ סברה אז מאָריס שוואַרץ האָט זיך וועגן דעם דערוואוסט, און איז שטאַרק ברוגז פאַרוואָס מ'האָט אים ניט איינגעלאָדן צו דעם יידישן קולטור-קאָנגרעס.

— איך מיין אז ער איז גערעכט, ווייל ווער נאָך אַחוץ אים, האָט אַזוי פיל וויסן וועגן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע? אויף מאָריס שוואַרץ, קען מען דאָך יאָ זאָגן, אז ער איז דאָס יידישע טעאַטער אין אַמעריקע. אדרבה ווער קען זיך פאַרגלייכן מיט אים? איבערהויפּט מיט אַזאַ פאַרנעם, אין איך וועל נאָך גיין ווייטער, ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר וואו ער האָט געשפּילט, דאַכט מיר וואו ס'זיינען נאָר געווען יידן האָט מאָריס שוואַרץ געשפּילט, ווייל ווער האָט דאָס ניט געוואָלט זען מאָריס שוואַרץ שפּילן אין זיין גאַלדענעם רעפּערטואַר, כמעט פון אַלע קלאַסיקער אין יידיש. זיינע רייזעס האָט ער דאָך אָנגעהויבן נאָך אין יאָר 1924. דורך דער צייט איז ער זעקס מאָל געווען אין אַרגענטינע. פיר מאָל אין לאַנדאָן. פיר מאָל אין פאַריז. צוויי מאָל אין ווין. צוויי מאָל אין וואַרשע. געמאַכט אַזוי פיל טורן אין קאַנאַדע. נאָך מערערע מאָל איבער די פאַראייניקטע שטאַטן. געווען אין דרום-אַמעריקע. מעקסיקע. בראַזיל. און אפילו אין דרום-אַפריקע. ווי אויך דריי מאָל אין מדינת-ישראל. שטעלט מען אַוועק דעם ריז פון יידישן טעאַטער אין אַ זייט, און מ'וויל זיך באַגנוגענען צו אַזאַ סימפּאָזיום נויט גלאַט אַ פאַר אַקטיאָרן, וועלכע זיינען דאַכט מיר ווייטער פון איסט-בראַזוויל ניט געגנגען... פאַרשטייט זיך אז דאָס איז ניט נאָר אַ שטאַרקער פאַרדרוס, נאָר ס'מוז אים גוט וויי טאָן.

און דאָס איז שוין איצט ניט געווען גוט פאַר אים, פאַר זיין געזונט

זיכער ניט, ווייל אויב ס'איז געווען א פראגע וועגן דעם יידישן טעאטער אין אמעריקע, האָט זיכער מאַריס שוואַרצן קיינער ניט געקענט פאַרטרעטן, ניט נאָר גלאַט צוויי אַקטיאָרן, נאָר אפילו ווען דאָרט וואָלט געווען אַ האַלבע יוניאָן פון די בעסטע... זיכער בין איך ניט. נאָר אויב די יוניאָן האָט זיי אויסגעקליבן פאַר אַ קאָמיטעט, האָבן זיי דאָ געמאַכט אַ ביטערן טעות.

מ'האָט מיר אויך איבערגעגעבן אַ ביסל שפּעטער, אַז ס'האָבן זיך געפונען אַ פאַר אַקטיאָרן, וואָס זיינען געווען קעגן, אַז מאַריס שוואַרץ זאָל דאָרט זיין, זייער טענה איז געווען, אַז ער וועט ניט פאַרטרעטן דאָס יידישע טעאטער. ער וועט רעדן פון מאַריס שוואַרצן, דער גאַנצער סימפּאָזיום וועט זיין פאַר-נומען מיט דער טעמע מאַריס שוואַרץ.

— ווען אפילו יא, וואו איז די עוולה? ווייסט מען דען ניט אז ער האָט געהאָט אַ סך פּערזענלעכע פאַרדינסטן אין יידישן טעאטער? ווען ער וואָלט אפילו גערעדט פון זיך, וואָלט דאָס אויך געווען אַ גרויסער כבוד פאַר דער גאַנצער פּראָפעסיע.

— מיר האָבן געוואָלט אַ קאָמיטעט וואָס זאָל פאַרטרעטן דאָס אַלגע-מיינע יידישע טעאטער אין אמעריקע. האָט איינער ווערנדיק שטאַרק רויט, געזאָגט. און נאָך צוגעגעבן, כ'מיין וואו מ'זינגט, און מ'טאַנצט, און אַלץ וואָס ס'האָט צו טאָן מיטן טעאטער אין אַלגעמיין, ניט נאָר מיט שוואַרצן אַליין.

— אפילו פאַר דעם אַלעמען, וואָלט דער נאָמען מאַריס שוואַרץ אַ סך מער געמיינט ווי אייערע צען קאָמיטעטן, ווייל אויב רעדן פאַרן אַלגעמיינעם טעאטער אפילו, ווער פון אייך ווייסט מער פון מאַריס שוואַרצן? פאַרוואָס האָט איר איצט אים געלאָזט אזוי גרויס אַנאַנסירן אין אַלע צייטונגען, אַז מאַריס שוואַרץ וועט אויפטרעטן אין אַן אַקט פון זיין קרוין-ראַלע „טוביה דער מילכיקער“. דערמיט באַווייזט איר, אַז ס'איז קיין גרעסערס פון אים ניט פאַראַן, איז ווי אזוי קען איך איינשטימען מיט אייך?

— דאָס איז דאָך פאַר דער יוניאָן.

— אין דער סימפּאָזיום, דער אַרויסטריט פאַר דער וועלט, מיינט גאָר-ניט פאַר דער יוניאָן? נעמט דאָס ניט אַריין אונדזער גאַנצע פּראָפעסיע, איר זענט ניט גערעכט, דאָס איז ניט נאָר אַ שאַנדע, נאָר איך האָלט דאָס פאַר אַ גרויס פאַרברעכן, ווי אזוי איר האָט געהאַנדלט קעגן אים, און ווען ער זאָל זיך איצט אַפּזאָגן און ניט וועלן שפּילן, דענקט איר ניט אַז ס'וועט

זיין אַ גרויסער פאַרלוסט, און וועמען וועט איר דערפאַר באַשולדיקן?
קיינעם נאָר זיך אליין.

פאַרשטייט זיך אַז מ'האַט אַ סך גערעדט, נאָר ווייניק געטראַכט וועגן
דעם אַלעמען, ביז ס'האַט זיך אונטערגערוקט די צייט פון דער יאַריקער
פאַרשטעלונג, דאָ האָט מען זיך שוין ניט געקענט העלפן, און מ'האַט גערופן
אַ ספעציעלע פאַרזאַמלונג אין דער יוניאָן. און מ'האַט איינגעלאָדן דעם מיט
רעכט ברוגזן מאָריס שוואַרץ.

*
**

פאַרגעקומען איז די פאַרזאַמלונג אין אָונט, מ'האַט געוואַלט אַז אַלע
זאָלן דאָרט זיין, אפילו די וואָס אַרבעטן ביי אַנדערע פּאַכן בייטאַג, און ווען
איך בין געקומען צו דער פאַרזאַמלונג, איז אין אָפּיס פון דער יוניאָן געווען
אַ גרויסער טומל, בין איך גיך אַרויף די טרעפּ און אַריינקומענדיק אין זאָל
וועלכער איז געווען איבערגעפּאַקט מיט מענטשן, איז באַלד אַרויפגעלאָפּן
דער פּרעזידענט מיט אַ גרויסער גדולה און שמייכלענדיק געזאָגט:

— ענדלעך איז מיר געלונגען, ער קומט שוין אַרויף.

אַזוי ווי מ'האַט געוואוסט וועמען ער מיינט, האָבן זיך אַלע גענומען
אָועקזעצן אויף די צערוקטע בענקלעך, אין דער צייט איז דער פּרעזידענט
צוגעגאַנגען צו זיין פּלאַץ און דאָרט געשטאַנען ביז אַלע וועלן זיך אויס-
זעצן. ביים גרויסן טיש אין דער רעכטער זייט, האָב איך פאַרנומען מיינ
פּלאַץ. נאָך אַלץ טראַכטנדיק אַז מאָריס שוואַרץ איז גערעכט, און ס'וועט
ניט זיין קיין גרויסע עוולה, ווען ער וועט זיך אָפּזאָגן צו שפּילן, פאַרוואָס
יאָ?

אין דער באַגלייטונג פון אַ גרויסער קאַמיטע איז מאָריס שוואַרץ אַריינג-
געקומען אין זאָל, זיי האָבן אים צוגעפירט צום גרויסן טיש און ער האָט
זיך אָועקגעזעצט לעבן מיר, ערשט איצט האָב איך געזען זיין אויפּרעגונג,
די אויגן ביי אים זיינען געווען רויט, ווי זיי וואַלטן געווען פאַרלאָפּן מיט
בלוט, און אַרום די דיניקע פעדימלעך האָט ווי מיט פייער געשפּריצט
אויף אַלץ און אויף אַלעמען, צוערשט האָט ער אַ יעדן באַזונדער באַטראַכט,
ווי ער וואַלט וועמען געזוכט.

פון דער אַנדערער זייט טיש, איז געשטאַנען אַ רעדל אַרום דעם פּרע-
זידענט, און מ'האַט זיך דאָרט עפּעס געסודעט, קוקנדיק אויף אים פון דער

זייט, האָב איך דאָך אין זיין אויפֿרעגונג געזען מאָריס שוואַרץ דעם מענטש, ער איז צו גרויס אַפילו צו טראַכטן פון פאַרפירן אַן עולם, ער האָט דאָך אַזוי פיל יאָרן געאַרבעט מ'זאָל אים גלויבן, איז ביי מיר געווען איין פראַגע, ווי אַזוי קען ער דאָ האַנדלען אַנדערש ? ער האָט אָבער זייער גוט געוואוסט, צוליב וועמען די גרויסע פאַרשטעלונג ווערט געמאַכט, ס'איז פאַר דער קראַנקן-קאַסע פון דער יוניאָן, צו קענען דערהאַלטן די נשמה פון דעם קראַנקן אַלטן אַקטיאָר, וועמען ער האָט אַלע יאָרן געהאַלפן אין דער שווערער אַרבעט פאַר אַ בעסער טעאַטער.

ווי אַזוי קען ער דאָס איצט אָפּזאָגן, עס וואָלט דאָך פאַר אים געמיינט אויפצוגעבן די לעצטע מעגלעכקייט מיט עפעס צו העלפן, וואָלט ער זיך אַמאָל געקענט פאַרגעבן ? דאָך מוז ער אַרויסזאָגן וואָס ער פילט איצט, און דאָ האָט ער די מעגלעכקייט. מיין אויג האָט נאָכגעפאַלגט זיין יעדע באַוועגונג, ווי ער האָט פאַר קיין פאַל זיך ניט געקענט באַרואיקן, ס'האַט אין אים געקאַכט ווי אין אַ קעסל, ער וואָרט ביז ער וועט קריגן דאָס וואָרט.

גאָר ניט דער זעלבער מאָריס שוואַרץ. האָב איך געטראַכט.. ווייל ניט לאַנג צוריק זיינען מיר געווען צו אַ פרימאַרגן צוזאַמענקונפֿט, ס'איז געווען אין אַ זונטאָג דעם 12טן אַפּריל 1959, מיר זיינען זיך צוזאַמענגעקומען צום ליטעראַרישן פּרישטיק, וואו די פּני פון דער ניו-יאָרקער ניט-פאַרטייאישער אינטעליגענץ האָט זיך פאַרזאַמלט צו פּרייען זיך מיט דעם 25-יאָריקן יובל פון "ניו-יאָרקער וואַכנבלאַט".

דער רעדאַקטאָר, יצחק ליבמאַן, האָט פאַרגעשטעלט מאָריס שוואַרצן, ניט נאָר אַלס דער פּעסטרעדנער פון פרימאַרגן, נאָר אַלס איינער פון די ערשטע און לאַנגיאַריקע מיטאַרבעטער, פון וואַכנבלאַט.

אויך האָב איך מיך דערמאַנט, ווען יצחק ליבמאַן האָט געשילדערט אַ רייע עפיזאָדן אין לעבן פון וואַכנבלאַט, וואו מאָריס שוואַרץ איז געווען אַ הויפּט-שפּילער ניט נאָר אַ שווישפּילער. ער האָט דערביי אויך איראַניזירט איבער די דריי "הענט" וועלכע האָבן זיך געהויבן קעגן איינלאַדן "ארי שבחבורת" דעם ריז פון יידישן טעאַטער.

דאָס האָט מען קיינמאָל ניט געזאָגט וועגן אַנדערע... צו דער על-רגל-אחתיקער מיסיע וועגן ענין-טעאַטער ביים לעצטן צוזאַמענפאַר פון קול-טור-קאָנגרעס.

און אַט זיצן מיר ווידער צוזאַמען אין דער יוניאָן, דער זאָל איז שוין

איצט איבערגעפאקט, און ס'וואונדערט מיד, איז נאך פאראן אזוי פיל? אלע ארבעטן דאך... באלד וועט מען נעמען האנדלען, דאכט זיך דער זעלבער ענין, אבער ווער וועט דא קענען זאגן, וואס איצחק ליבמאן האט געזאגט ביי יענעם פרישטיק? „אז קעגן די דריי אדער פיר הענט וואס האבן אין וואגונג, זיך א הויב געטאן קעגן דעם כהן גדול פון יידישן טעאטער-טעמפל, קאן מען מאביליזירן מיליאנען הערצער, אין וועלכע עס פלאטערט א ווארעמקייט און א דאנקבארקייט צו מאַריס שוואַרץ, פאַר זיין ריינעם און קלאַרן רעקארד פון 32 יאָר יידיש קונסט־טעאטער, דער שטורעם פון אפלאַדיסמענטן האָט דאָס באַשטעטיקט... אָבער דאָ?"

דורך דער צייט איז די רעדל קאָמיטע פאַרטיק געוואָרן, און דער פּרע-זידענט עפנט די פאַרזאַמלונג, מיט געבן דאָס ערשטע וואָרט צו מאַריס שוואַרץ, וועלכער אָנהאַלטנדיק זיך אין טיש, שטעלט זיך אויף, דאָכט זיך אז ער איז געוואָרן העכער, און מיט אַ שאַרפן בליק נעמט ער אַלעמען אַרום, ער באַטראַכט די וואָס געפינען זיך אין זאַל, דערנאָך שפאַרט ער זיך מיט ביידע הענט אָן אין טיש, טראַכט אַ סעקונדע, און ער הויבט אָן:

— נו, געוויס פאַרשטייט איר אַלע, ווען ס'האַנדלט זיך ניט, אין די אינטערעסן פון דעם „עמאַרדזשענסי פּאַנד“ כ'מיין די קראַנקן-קאַסע פון דער יוניאָן, וואָס זי האָט איינגעפירט פאַר די עלטערע קראַנקע אַקטיאָרן, וואַלט איך דאָ זיכער היינט ניט געווען, ווייל איך האָב פון בעט ניט געקענט אַרויסגיין, וואָס ס'האַט מיך געמאַכט קומען אַהער, איז בלויז צוליב דעם, אַז איר זאַלט וויסן, אַז דאָ זיינען פאַראַן אַ פאַר מיטגלידער, וועלכע זוכן ניט צו טאָן קיין גוטס פאַר איך, כ'ווייס ניט וועלכע שטעלונג אַ יוניאָן קען נעמען קעגן אַזעלכע וועלכע ברענגען ניט קיין גוטעס פאַר דער אַרגאַניזאַציע, אָבער ס'איז אונדז שוין גוט באַקאַנט דער פּאַקט, אַז זיי האָבן אזוי געמאַכט, אַז מ'זאַל מיך מאַריס שוואַרץ, ניט איינלאָדן צום קולטור-קאָנגרעס, און ווען? פונקט ווען ס'האַנדלט זיך וועגן מצב פון דעם יידישן טעאטער אין אַמעריקע, וואָס קען מען זאָגן וועגן דעם? ס'איז זיכער ניט קיין גרויסער כבוד פאַר דער גאַנצער פּראָפּעסיע, ווייל אויב ס'איז געווען אַ פּראָגע וועגן יידישן טעאטער אין אַמעריקע, ווער פון זיי ווייסט בעסער פון מאַריס שוואַרץ? אפשר, נאָך אַלעמען זיינען זיי דאָך געווען פאַרבונדן אין איסט־בראָדוויי, כ'מיין ניט דעם „פּאַרווערטס“, זיי זיינען דאָס געווען קעגן מיר און די באַ-לאַנגען נאָך צו דער יוניאָן, שוין אַ פאַר מאָל, ווי איך האָב זיך אַליין גע-

פרעגט, וואָס זענט איר געקומען צו מיר, אָז איך זאָל אַיך העלפן? וואו איז יושר? גלויבט איר טאַקע אַז אַזוי איז רעכט צו האַנדלען קעגן מיר? און ווער, און פאַרוואָס? און זיי געפינען זיך נאָך אין זאַל, שעמען זיי זיך גאַרניט? ווי אַזוי האָבן זיי דאָס געוואָגט צו הויבן אַ האַנט קעגן מיר, ווי אַזוי פרעג איך?

ער האָט זיך פאַר אַ וויילע אָפגעשטעלט, און געכאַפט דעם אַטעם. מיט וואָס וועט זיך דאָס ענדיקן? האָב איך איצט געטראַכט. ווען ער האָט ווידער אָנגעהויבן:

— איך וויל אַז איר זאָלט וויסן, אַז איך בין נאָך דערווייל מאַריס שוואַרץ, און אַז איך בין אַנאַנסירט, וועל איך ניט אַנטוישן דעם עולם, זיי אָט די, וואָלטן דאָס זיכער געטאָן, יאָ אויף זיי קען מען שוין אַלץ גלויבן ווי אַזוי ס'זאָל שוין ניט זיין, אונטער וועלכע אומשטענדן, וועל איך מאַריס שוואַרץ, ניט לאָזן פאַלן די יוניאָן. איר מוזט מיר אָבער צוואַנג, אַז די וועלכע האָבן אַזוי געהאַנדלט קעגן מיר, זאָלן ניט וואַגן אַרויפצוקומען הינטער דער בינע, אין צייט פון דער פאַרשטעלונג, איך וויל זיי פאַר מיינע אויגן ניט זען. אַנווייזנדיק אויף מיר מיטן פינגער, אים וויל איך, איך מוז אים האָבן אין דער פּיעסע.

— מר. שוואַרץ, — האָט דער פרעזידענט געזאָגט, — איך פאַרויכער איך, אַז איר וועט האָבן וועמען איר ווילט, און אַלץ וואָס איר דאַרפט, וועט איר קריגן...

— נאָר אים דאַרף איך.

— וואָס זאָגסטו, דענק? — האָט דער פרעזידענט מיך געפרעגט.

— ס'איז דאָך פאַר דער יוניאָן.

— דענק, איך וועל איך צושיקן די ראַלע.

ער האָט אַלץ געזאָגט אין איין אַטעם, עפעס ווי ער וואָלט געוואָלט אַלץ אַריינכאַפן, ער האָט נאָך ווייזט אויס געגלויבט, צו דערגרייכן דאָס, וואָס אַנדערע האָבן שוין ניט געקענט, זיין פאַרלאַנג איז געווען זייער אַ גרוי־סער, און די אַנשטרענגונג זיינע נאָך גרעסער, און פאַר איין מענטשן, איז דאָס שוין געווען שווער אַריבערצוטראַגן.

ווען איך האָב פאַרלאָזט דעם זאַל, האָב איך ניט געקענט פאַרגעסן ווי אַזוי מאַריס שוואַרץ האָט אויסגעזען, אויך וועלכע ראַלע ס'פעלט אים וואָס דאַרף ער מיך, ווען ס'זיינען פאַראַן אַזוי פיל געשפּילטע אַקטיאָרן?

גַלע ווילן רעזשיסירן

פֿאַסט זיך דאָ זייער גוט אַריין דאָס ווערטל וואָס ס'איז פֿאַראַן, פֿון אַ סך בעל־הביתטעס, ווערט פֿאַרברענט דאָס עסן, און וואַרטנדיק באלד אַ גאַנצע וואָך, בין איך שוין געווען זיכער, אַז מ'האַט געפֿונען אַ געשפּילטן אַקטיאָר פֿאַר דער ראַלע, און מ'דאַרף מיך שוין ניט, ווייל וועלכער אַקטיאָר וועט זיך דאָס אָפּזאָגן צו שפּילן מיט מאַריס שוואַרצן, און איבערהויפּט ווען ס'איז פֿאַר אַזאַ וויכטיקן צוועק, אָבער פֿאַרוואָס מ'לאָזט מיר ניט וויסן וועגן דעם, האָט מיך נאָך מער פֿאַרדראַסן, ביז דער אָפיס האָט מיר געלאָזט וויסן, אַז דאָנערשטאָג אין אָונט וועל איך האָבן פֿראַבע, צו שפּילן שבת אָונט. דאָנערשטאָג אָונט, צו דער באַשטימטער צייט, בין איך אַרונטערגע־קומען צו פֿראַבע, אָבער קיין ראַלע, האָב איך נאָך ניט געהאַט, און מאַריס שוואַרץ איז אויך ניט געווען, איז מיר באלד געוואָרן קאַלעמוטנע אויפֿן האַרצן, וועמען איך האָב דאָרט יאָ געטראַפֿן, ריסא! זיין טאַכטער, וועלכע האָט מיר באלד געגעבן דעם טעקסט, און צו מיר געזאָגט:

— מר. דענק.

— יעס.

— מיין טאַטע האָט ניט געקענט קומען.

— פֿאַרוואָס?

— ווייל ער איז קראַנק.

— אַ שאַד...

— האָט ער מיך געשיקט, איך אָזל אייך זאָגן, דאָ האָט איר דעם טעקסט.

און שרייבט אייך אויס די ראַלע.

— און פֿראַבע, ווען וועט מען מאַכן?

— אַזוי גיך, ווי איר וועט פֿאַרטיק ווערן.

— אַזוי לאַנג וועט איר וואַרטן?

— ס'איז ניט פֿאַראַן קיין סך.

— און וואָס איז וועגן פֿאַפּיר?

— אַט דאָ האָט איר אַ שטיקל פֿאַפּיר.

— איך פֿאַרשטיי אַז דאָ איז זייער וויכטיק די שטעלונגען.

— ווערט פֿאַרטיק, וועלן מיר זיי מאַכן.

איך האָב מיך גלייך גענומען איבערשרייבן די ראָלע, אין דער צייט זיי נען געקומען די אַנדערע וועלכע מ'האַט באַשטעלט, און ווען איך האָב זיי דערהערט רעדן, האָב איך באלד געוואוסט אַז ס'וועט ניט טויגן, מאַריס שוואַרץ איז ניטאָ ביי פּראָבע, וועט שוין פון דער גאַנצער אַרבעט גאַרניט אַרויסקומען, איך קען מיך שוין ריכטן ווי אין די אַנדערע טעאַטערס, דער סופּלאַר וועט זאָגן, און אַלע וועלן נאַכזאָגן, און אויף דעם האָב איך מיך ניט געריכט, איז ערשטנס איז ער קראַנק, צווייטנס איז עס פאַר דער יוניאָן, איז פאַרפאַלן וואָס עס וועט זיין, וועט שוין זיין.

ווען אַ רעזשיסאָר קומט ניט אַמאָל צו פּראָבע, און די טרופּע איז גע- שפּילט אין דער פּיעסע, און בלוז איינער איז ניט געשפּילט, טרעפט זיך דאָס בלוז אין יידישן טעאַטער, וואו אַלע ווערן רעזשיסאָרן. אַ יעדער וויל ווייזן, ווי אַזוי יענער זאָל שפּילן, אויך דאָ איז געווען דאָס זעלבע, אַזוי ווי היישעריקע זיינען זיי מיך באַפאַלן, און אַ יעדער האָט מיך געוואָלט לערנען ווי צו גיין, וואו צו שטיין, מיט איין מאָל זיינען אַלע געוואָרן רע- זשיסאָרן אויף מיין חשבון, און זאָל גאָט שומר-ומציל זיין ווען מ'וואָלט איי- נעם געשטערט, מעג ער דאָס אַפּילו מאַכן פאַרקערט, דאָס איז אַ קרענק אויף וועלכער די גאַנצע פּראָפּעסיע ליידט, ווייל אַ יעדער אַקטיאָר וויל נאָר זיין אַ רעזשיסאָר, ווייזן ווי אַזוי יענער זאָל שפּילן, אָבער אַליין? ... און שטערט מען אים, האָט ער אַ פאַרטיקן ענטפּער:

— איך בין דאָך אַ געשפּילטער אַזוי פּיל מאָל.

דאָס האָבן אַ פאַר געזאָגט צו ריסאן, זי האָט זיי אַנגעקוקט און זיי ניט געענטפּערט, איז דאָס אָבער אַזאָ מיין אַנשטעקעניש, ווען איינער דער- לויבט זיך, נעמט זיך שוין אַ צווייטער אויך דאָס רעכט, דערנאָך אַ דריטער, און עס ווערט געזאָגט, און גערעדט, און מ'נעמט זיך שפאַרן ווער ס'גע- דענקט בעסער, און אַלע רעזשיסירן און ס'קומט גאַרניט אַרויס.

איז אַז מאַריס שוואַרץ האָט ניט געקענט קומען צו פּראָבע, האָב איך געמוזט שווייגן, און וואַרטן ביז שבת. געקומען אין טעאַטער בין איך אַ סך פּריער ווי אַלע מאָל, האָט שוין מאַריס שוואַרץ געוואַרט, מיר האָבן זיך באַגריסט, האָט ער גלייך געזאָגט:

— אויף איך טאַקע וואַרט איד.

— בין איך דאָ, מר. שוואַרץ.

— קומט מיט מיר אין גאַרדעראַב-צימער. — מיר האָבן זיך געלאָזט

- גיין. — איר וויסט דאך פארוואס איך האב ניט געקענט זיין ביי פראָבע?
- אייער טאָכטער האָט מיר געזאָגט.
- בין איך טאָקע אַזוי פרי דאָ. שפילן מוז מען דאָך.
- געוויס.
- קענט איר די פראָזע?
- אַזוי גלויב איך, אָבער ס'איז ניט גענוג, די הויפט־זאָך וואָס איך וויל וויסן איז די שטעלונגען, וואו דאָרף איך מיך געפינען אויף דער בינע?
- דאָס וועלן מיר גלייך אַדורכגיין.
- מיר זיינען גלייך אַוועק אין גאַרדעראַב, און זיך גענומען צו מאַכן פראָבע, שטייענדיק איינער קעגן אַנדערן, איז דאָס געמאַכט געוואָרן אויף איין פוס, ער האָט געקוקט אין ביכל, און איך האָב געזאָגט וואָס איך האָב געדענקט, באַלד האָט ער אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט, דאָס האָט געמיינט גענוג, צו דער זעלבער צייט האָט ער מיך געפרעגט:
- האָט איר אַלץ וואָס איר דאַרפט?
- איך גלויב אַז דער גאַרדעראַבער האָט אַלץ באַזאָרגט.
- דאַרפט איר בלויז זיך קלעפן אַ באַרד.
- אַ באַרד? ...
- יא, אויב איר קענט ניט, וועל איך דאָס פאַר אייך טאָן.
- איך האָב געמיינט, — האָב איך אַ קורצן שמייכל געטאָן. — אַז איך דאַרף בלויז אַ פאַר וואַנסן, און דאָס האָב איך געבראַכט.
- איך האָב דאָ גענוג קראַפֿע.
- וועגן פיקן אַ באַרד, לאַזט דאָס איבער צו מיר מר. שוואַרץ, איך מוז האַבן אַ פאַר קאַלירן, פאַר שאַטירן. איר מעגט דאָס וויסן, מיר האָט נאָך קיינער ניט געקלעפט, איך האָב אויך אַמאָל געהאַט אַ גוטן רבין, איבערהויפט וועגן גרים און קלעפן. — ער האָט מיר געגעבן די קראַפֿע. — אַז איר ווילט אַ באַרד, וועט זיין אַ באַרד, און ניט גלאַט צוגעקלעפט.
- איך האָב דערקענט אין זיין בליק, ער האָט דאָס אָבער ניט געזאָגט. „דאָס וועלן מיר שוין זען“, ער מיינט אַז ער רעדט צו די אַמאַטאָרן, האָב איך געטראַכט. ער איז באַלד געוואָרן פאַרנומען מיט אַ צווייטן אַקטיאָר, האָב איך נאָך צוגעגעבן:
- איך מוז צוערשט אויסגעפינען, וואו איך דאַרף מיך אָנטאָן.

ארויסקומענדיק האָב איך ביי די טרעפּ וואָס פירן צו די אַנדערע גאַר-
דעראַב-צימערן, געטראָפּן נייטענען דעם גאַרדעראַבער.

— וואו דאַרף איך גיין?

— בויעלע, דו טוסט זיך אָן „אַפֿ-סטערז“, אַ רום פאַר דיר אַליין,
היינט זיינען דאָ אַלע סטאַרס, מיר קריגן אַלע גלייך באַצאַלט.

— זיינען שוין מיינע קליידער דאַרט? — האָב איך געשמייכלט.

— אַלץ איז דאַרט, בויעלע.

איך בין אַרויף די טרעפּ, וויסנדיק אַז ס'איז נאָך פרי, האָב איך מיר
גענומען צייט, ביז איך בין געווען אינגאַנצן פאַרטיק, האָב איך זיך אַ פאַר מאָל
אַנגעקוקט אין שפיגל, און ווען איך בין זיך אַליין געפעלן, בין איך שוין
געווען זיכער, אַז איך מעג אַרונטערגיין. איך האָב דאָס געמאַכט זייער לאַנג-
זאַם, געוואַלט אויסגעפינען אויב מ'וועט מיר דערקענען, ס'איז אָבער קיי-
נער ניט געווען, האָט מען מיר ניט באַמערקט, האָב איך זייער שטיל אָנ-
געקלאַפט אין דער טיר, און אַ פרויען-שטימע האָט געזאָגט:

— אַריין.

פאַר אַ מאַמענט בין איך געבליבן שטיין, געמאַכט זיכער אויב איך בין
ביי דער טיר פון מאַריס שוואַרץ צימער, האָב איך לאַנגזאַם אויפגעמאַכט,
און דאַרט שוין געטראָפּן מאַדאַם אַננאַ שוואַרץ מיט זייער טאַכטער ריסאַ,
וועלכע איז שוין געווען אַנגעטאַן אין די קליידער צו שפּילן, איך האָב זיי
באַגריסט, האָבן זיי מיר אַנגעקוקט מיט אַ בליק פון אַ פראַגע „ווער איז ער?“
איך בין זיי פאַרבייגעאַנגען, און געבליבן שטיין הינטער דעם בענקל, וואו
מאַריס שוואַרץ איז געזעסן און אַריינגעקוקט אין שפיגל, ער האָט מיר
אַווי אַרום באַטראַכט, ביז ער האָט געכאַפט אַ זייטיקן קוק צו די פרויען,
זאַגנדיק:

— יא, ס'איז נאָך פאַראַן מיט וועמען צו שפּילן.

דער אַוונט איז פאַררעכנט אין דער פראַפעסיע, פאַרן גרעסטן יום-
טוב פון יאָר, דערפאַר איז כמעט די גאַנצע יוניאָן פאַרטראָטן, וויל אַלע זיינען
דאָך מחותנים, פאַרשטייט זיך אַז ניט אַלע קענען זיך באַטייליקן אין דער
פאַרשטעלונג וואָס מ'שפּילט, דערפאַר געפינט מען אַקטיאָרן וואו נאָר מ'איז
זיך אַ דריי, אַלע ווילן צולייגן אַ האַנט, און דער וואָס שפּילט ניט, האָט די

בעסטע געלעגנהייט צו קריטיקירן... אַנדערע נוצן אויס די געלעגנהייט צו ברענגען זייערע פריינד אין טעאָטער און מ'וויל זיי ווייזן, אַז ס'איז זייער יום־טוב, ברענגט מען אַ סך פון זיי אַרויף, און מ'ווייזט זיי אויך וואָס ס'טוט זיך הינטער דער בינע, דאָס גיט מאַנכע פון זיי אַ צווייטע געלעגנהייט, כאָטש קיינער פרעגט זיי ניט, וויפּל בילעטן זיי האָבן פאַרקויפט, און וואָס פאַר אַ גרויסע פאַטריאַטן זיי זיינען פאַרן יידישן טעאָטער. דער בעסטער באַווייז, ווען מ'שיקט זיי אַריין בילעטן קומען זיי, אַלע יאָר. פאַראַנען אויך אַזעלכע וואָס האָבן ליב צו פרעגן, און אַלע מאָל אַ צווייטן, וואָס איז אויך אַ פרעמדער: „ווער איז דער?“ קוקט אים יענער אָן, און ווייסט ניט וואָס צו זאָגן, אַ סך האָבן אויך מורא צו ענטפערן, מ'זאָל זיי ניט דערקענען אַז זיי באַלאַנגען ניט דאָ, אַקטיאַרן וועלכע דערקענען אַז ס'איז פרעמדע, וועט גאַרניט זאָגן, ווייל ס'איז פאַר דער יוניאַן. דרייען זיך אַ פאַר אַרום הינ־טער דער בינע, און דערגייען די יאָרן די נערווירטע אַקטיאַרן וואָס דאַרפן זיין פאַרנומען מיט זיך אַליין ווייל וואָס מ'שפּילט איז דאָך אויפגעכאַפט, ווייל מען כאָטש געדענקען וואָס מ'דאַרף זאָגן, אַדער וואו מ'דאַרף שטיין, אַדער איבערגיין, און קענען זיך ניט פאַרגינען צו זיין געשטערט פון קיינעם.

אויך זיינען צו אַזאַ אַוונט פאַראַן אַזעלכע, וואָס רעדן און ענטפערן זיך אַליין, און אויב איינער פון די אַקטיאַרן באַמערקט דאָס, געפעלט אים ניט וואָס ער קוקט אים אָן, גיט ער אַ זאָג:

— וואָס קוקט איר מיך אָן? איך האָב פאַרמיין בילעט באַצאָלט פונקט ווי אַ יעדער, היינט בין איך ניט געקומען אומזיסט, מיך לאָזט מען אַלע מאָל אַריין אָן באַצאָלט.

אַט די פריינד, אַדער פאַטריאַטן פון דעם יידישן טעאָטער, איר קענט זיי רופן ווי איר ווילט, ווילן ניט פאַרשטיין, ווי שטאַרק אין וועג זיי זיינען אַלעמען, איבערהויפט אין אַזאַ אַוונט, זיי פלאַנטערן זיך פשוט פאַר די פיס, פונקט דאָן ווען אַקטיאַרן זיינען אויפגערעגט זיך אַליין אין זינען צו האָבן, קומט מען צו זיי מיט פראַגן וואָס דער אַקטיאַר איז טויזנטער מיילן אַוועק, און ניט איינמאָל ווערט מען אַזוי פאַרפלאַנטערט אַז די בעסטע פאַרשטעלונג קען דורך אַזעלכע אַנשיקענישן געשטערט ווערן.

פאַראַן אויך אַזעלכע, אויב מען ענטפערט זיי ניט, ווערן זיי שטאַרק ברוגז, און גייען אָפטמאָל אַוועק מיטן געדאַנק, אַז דער אַקטיאַר האָט ניט געוואָלט רעדן צו אים, שטעלט זיך ניט איינמאָל אַזעלכער אַוועק מיט אַזאַ

טענה: „וואָס איז, אַז ער שפּילט מיט מאַריס שוואַרצן, דאַרף ער שוין צו קיינעם ניט רעדן? שוין גרויס געוואָרן ביי זיך, איך געדענק ווען ער האָט געשפּילט מיט אַנדערע אַקטיאָרן.“

גייטן דער גאַרדעראַבער האָט דערזען אַזויפּיל מענטשן הינטער דער בינע, האָט ער צעוואָרפן די קליידער אין די צימערן, און זיך וואו באַהאַלטן, דערפאַר האָב איך מיינע קליידער אין וועלכע איך האָב באַדאַרפט שפּילן געטראָפן אויפן בוידעם, און אַז איך בין שוין געווען הינטער דער בינע, האָב איך באַשלאָסן ניט מער אַרויפצוגיין, כאַטש איך האָב נאָך געהאַט אַ סך צייט ביז צו מיינ אויפטרײט, האָב איך מיך אַרומגעדרײט און געטראַכט וואָס איך באַדאַרף טאָן אויף דער בינע, דאָס ניט האָבן אַ ריכטיקע פּראָבע, האָט מיך זייער נערווירט, מיט אַמאָל דערהער איך ווי איינער פרעגט אַ צווייטן וואָס זיינען געשטאַנען און באַוואונדערט דאָס פינצטערניש פון הינטער דער בינע:

— און ווער איז דער?

איך האָב אים אין דער פינצטער באַטראַכט ניט וויסנדיק ווער דאָס איז, האָב איך מיך גלייך אַוועקגעדרײט, איז אים דאָס, פאַרשטיי איך, ניט געפעלן, כאַפט ער אָן אַ צווייטן, און פרעגט אַנווייזנדיק אויף מיר:

— ווער איז ער?

— דערקענסט אים ניט?

— גיין.

— ס'איז דאָך מר. דענק.

— דאָס איז... ער קוקט דאָך אויס... איך וואָלט געשוואוירן אַז ס'איז דער פּאַליצמייסטער פון וואַנען איך קום, ווען איך באַגעגן אים אין גאַס, וואָלט איך מיך זיכער דערשראַקן, זע נאָר ווי בייז ער זעט אויס, פונקט ווי יענער, ווי אַן אמתער פּריצידאַטעל, וועמען גייט ער דאָ „אַרעסטן“? איך האָב אַ שמייכל געטאָן, און דערהערט ווען מ'האַט דערמאַנט מיינ נאָמען, האָב איך מיך צוערשט אַרומגעקוקט, און זיך גלייך געכאַפט אַז מרים קרעסין רעכנט אויס די נעמען פון פּערסאָנאַל וואָס גייען אַנטייל נעמען אין דעם אַקט וואָס מ'גייט שפּילן מיט מאַריס שוואַרץ, וועמען איך האָב באַלד דורך אַ ברייטע שפּאַרונגע געזען שטיין אויף דער בינע, און געהאַלפן אַלץ צוזאַמענ-צושטעלן, איך האָב ניט געגלויבט אַז איך זע דאָס, ער איז דאָך

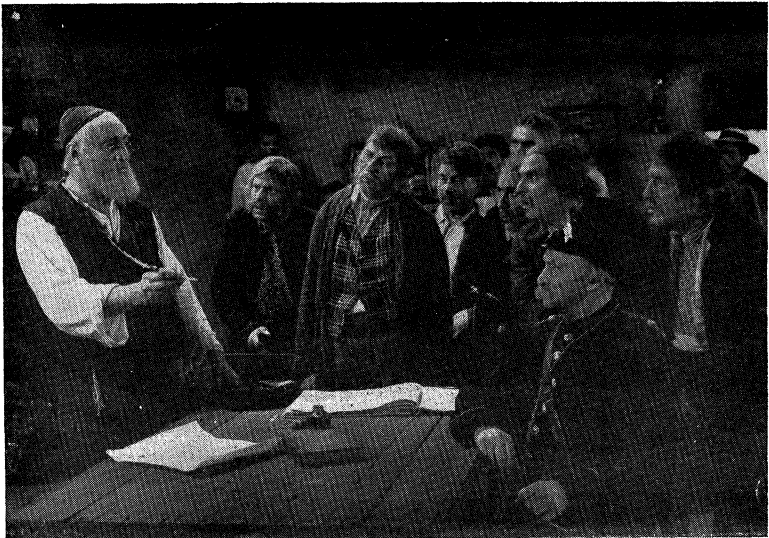
א חולה-מסוכן, אפילו צו פראָבע ניט געקענט קומען, האָט ער זיך אין אַלץ פאַרגעסן, ווען ס'איז געקומען צום שפּילן.

וואָס פאַר אַ קראַפט די בינע האָט, אפילו מיט דריי בינע-פאַרוואַלטער, פאַר בלויז איין אַקט צו שפּילן, פאַרלאָזט זיך ניט שוואַרץ, ווי ער וואַלט געווען דער געזינדסטער מענטש, העלפט ער אַלץ אַוועקשטעלן דאָרט וואו ער איז געוואוינט דאָס צו טרעפן ביים שפּילן, און מיט אַזאַ פלינקייט אַז עס דאַכט זיך אַז ער יאָגט אַלעמען אַריבער, האָב איך זיך באַלד אַוועקגעשטעלט הינטער דער טיר, און גענומען וואַרטן פאַר מיין אויפטריט, שטייענדיק דאָרט, ווי איינער ביי שמונה-עשרה, און מאַכנדיק זיכער אַז איך קען מיין פּראָצע, און די הויפט-זאָך וואָס איך וויל געדענקען די שטעלונגען, ווייל דאָס איז זייער וויכטיק ווען מ'ווייסט וואו מ'דאַרף זיין ווען מ'איז אויף דער בינע, וואו צו זיצן, ווען זיך אויפצוהויבן, וואו אַריבערצוגיין, און נאָך וויכטיקער ווען פון דער בינע אַפּצוגיין, דאָס אַלץ איז אַדורכגעלאָפּן אין מיין מוח, ווען איך האָב דערפּילט ווי מ'שטייט הינטער מינע פּלייצעס, ס'איז אַבער געווען אַזוי פינצטער, אַז איך האָב גלייך ניט באַמערקט ווער דאָס איז, נאָר ווען ס'איז געוואָרן אַ קליינער טומל, האָב איך זיך אַליין גע-פרעגט: „ווען גיי איך? באַלד, באַלד. האָב איך דערהערט אַ שטימע, האָב איך מיך אויסגעדרייט און דערקענט ווער דאָס איז. ריסא, איז דאָרט גע-שטאַנען און געוואַרט פאַר מיין רעפּליק, זי זאָל מיך אַריינשיקן אין צייט, דער טומל אַבער האָט מיך אַ ביסל צעטרייסלט. מורא האָבנדיק איך זאָל ניט פאַרשפּעטיקן, האָב איך איר ווידער געפרעגט: „ווען גיי איך?“ באַלד. זאָגט זי צו מיר זייער שטיל. און הערט זיך איין וואָס ס'קומט פאַר אויף דער בינע, פרעג איך נאָך אַמאָל: „ווען?“ „גייט אַריין“, האָט זי געזאָגט.

איך האָב גיך אויפגעמאַכט די טיר, און בין אַריינגעקומען. אַ ברייטער „ספּאַט“ האָט מיר אַ זעץ געטאַן אין די אויגן, און איך האָב דערזען אַ גרויסן שוואַרצן גרוב פון וואַנען ס'האָבן אַרויסגעשיינט עטלעכע טויזנט אויגן, און פון זייער ווייט אַ פאַר עלעקטרישע לעמפלעך, מאַריס שוואַרץ, אַלס טוביה איז געשטאַנען הינטער דעם טיש, איינגעטונקען אין אַ גאַלדע-נעם ליכט, פון אַ צווייטן „ספּאַט“ די איבעריקע וואָס זיינען דאָרט געשטאַנען זיינען געווען פאַרטונקלט, וואָס איך האָב יאָ געזען איז דאָס שיינען פון דעם בלעכל, וואָס דער „סאַצקע“ האָט געטראָגן, און ווי נאָר איך האָב אויפגעמאַכט דאָס מויל צו רעדן, האָט מאַריס שוואַרץ אויסגעכאַפט די ווערטער ביי מיר,

אין דער סעקונדע האָט זיך מיר געדאַכט, אַז מ'סופּלירט מיר, און ווען איך בין צוגעקומען צום טיש, האָט ער מיר אַנגעוויזן וואו איך זאָל מיך אַוועקזעצן, ערשט דאָ האָב איך מיך געכאַפּט וואָס דאָ גייט פאַר, וויסנדיק ווי אַזוי ער פּילט, האָב איך געמאַכט אַ שווייג ביז נאָך דער סצענע מיטן פּעדער וואו מ'גייט מיר אַ שפּריץ און איך ווער באַגאַסן מיט טינט, האָב איך נאָך אַ פאַר ווערטער, האָב איך זיי אַפּגעזאָגט און בין אַראָפּ פון דער בינע.

הינטער די קוליסן האָט זיך איצט נאָך מער געטומלט, ווייל אַלע האָבן זיך באַקלאָגט, אַז ער, מאָריס שוואַרץ, לאָזט קיינעם ניט קומען צום וואָרט. כמעט אַלע זיינען געווען געשפּילטע אַ סך מאָל אין דער פּיעסע. ווער ווייסט, האָב איך איצט געטראַכט, אפשר רעדט ער, און ווייסט ניט וואָס עס טוט זיך מיט אים, ער איז דאָך קראַנק. ס'איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס איך האָב געשפּילט מיט מאָריס שוואַרצן.

מאָריס שוואַרץ אַלט „טביה דער מילכיקער“

דער פּריסטאַוו טראַגט ניט קיין באַרד.

אַ מענעדזשער פון ישראל

אַזוי לאַנג ווי איך באַלאַנג צו דער יידישער אַקטיאָרן־יוניאָן, איז אַ יעדער טעאָטער־געשעפט, געמאַכט געוואָרן דורך דער יוניאָן, דערפאַר איז אַלע מאָל געווען אַ געשריבענער קאָנטראַקט, אונטערגעשריבן פון ביידע צדדים, און דאָס איז געווען אַ פאַרזיגלונג הונדערט פראָצענט, דערפאַר האָט אַחוץ די וועלכע זיינען געווען פאַרמישט אין דעם אָפּמאַך, ניט געוואוסט, פאַר וויפל, פאַר ווי לאַנג, און אַ סך מאָל פאַר ווען, ביז די אונטערגעשריבענע האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן.

פאַראַן אָבער אויך אַזעלכע, וואָס ווילן ניט אָן דער אָפּיס זאָל אפילו וויסן זייער אָפּמאַך מיט אַ מענעדזשער, דאָ וואו ביידע צדדים מאַכן אַ לעגאַלן טעות, ווייל ביידע קענען אָן פאַרוואָס חרטה האָבן, און קיינער קען זיי ניט העלפן.

האָב איך טאַקע אזאָ פאַרל איין מאָל געטראָפּן זיצן און פאַרהאַנדלען מיטן ישראל אימפּרעסאַרער, און האָבן מיט אים זפּעס אָפּגעמאַכט, און ווען איך בין זיי פאַרבייגעגאַנגען, האָבן זיי מיר פאַר אים פאַרגעשטעלט, און אַזוי גיך ווי דאָס פאַרל האָט פאַרלאָזט, האָט דער אימפּרעסאַרער גענומען צוזאַמענלייגן די פאַפּירן וועלכע זיינען געווען צעוואָרפּן איבערן טיש, בין איך צוגעגאַנגען און אים געפרעגט :

— נאָר מוזיקאַלישע פּיעסן שפּילט מען ביי אייך אין ישראל ?

— פאַרוואָס ? — ערשט איצט האָט ער אויפּגעהויבן זיינע אויגן און מיר אָנגעקוקט.

— ווייל, איר האָט מיט זיי, פאַרשטיי איך, אָפּגעמאַכט.

— כמעט, ווי אַזוי...

— זיי זיינען זייער גוט, זי איז גרויס אין אַ מוזיקאַלישער זאַך.

— אַט דאָס וואָס איך דאַרף, כ'מיין פאַר שפּעטער.

— פאַר שפּעטער, וואָס מיינט איר ?

— פאַר עפענען דעם סעזאָן, האָב איך שוין אָפּגעמאַכט מיט מאָריס שוואַרץ.

— וויבאַלד אַזוי, האָט איר דעם בעסטן אַטרעקשאָן...

— אַזוי גלויב איך אויך.

— איך בין זיכער.
 — ער וועט עפענען מיט „יאָשע קאַלב“.
 — זייער גוט, און ווי אזוי פילט ער ?
 — ער האָט דאָך אונטערגעשריבן דעם קאָנטראַקט.
 — זאָל אייך זיין מיט גליק.
 — אַ דאַנק, און וואָס איז אייער מיינונג וועגן דער קליינער ?
 — אין וואָס זי וועט שפּילן, איבערהויפט אין אַ מוזיקאַלישער פּיעסע, איז זי אַ פּלאַם פּייער.
 — אויב אזוי וועט זי אָנהויבן ווען שוואַרץ וועט פאַרענדיקן.
 — גאַרניט שלעכט, זי וועט קומען מיט אַ מוזיקאַלישער אויפפירונג נאָך שוואַרצן, וויבאַלד אזוי באַלאַנסירט איר זייער גוט.
 — ווען איך וואָלט געהאַט מער צייט, וואָלט איך נאָך גערעדט מיט אייך, איך מוז אָבער באַלד אָפּפליען קיין שיקאַגאַ.
 — ווינטש איך אייך אַ סך דערפאַלג, און וועמען האָט איר אין שיקאַגאַ ?
 — אַן אייגענע, מוז איך איר זען, דינה האַלפּערן.
 — אזוי, זייט אזוי גוט און גיט איר איבער אַ האַרציקן גערוס פון מיר.

— געוויס, איך מוז נאָך אַרוינטערגיין אין אָפיס.
 ס'איז פאַר מיר געוואָרן קלאָר, פאַרוואָס ער איז פאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער, אַט דאָס איז דער אימפּרעסאַרער פון דעם יידישן טעאַטער אין ישראל. און דערפאַר איז ער דאָ אין אַמעריקע. צו שליסן קאָנטראַקטן מיט די בעסטע וואָס ער קען דאָ קריגן.

אין אַ פאַר וואַכן אַרום, נאָך אַ גרויסאַרטיקן באַנקעט וואָס מ'האַט פאַר אים געמאַכט, וואו די גאַנצע פרעסע, פּריינד און אַלע קולטור-טרעגער זיינען געווען דאָרט פאַרטראַטן, האָבן זיך אָפּילו שפּעטער אויסגעדריקט אַז זיי האָבן געהאַט אַ געפּיל אַז זיי וועלן זיך שוין מיט מאַריס שוואַרצן מער ביט זען, האָבן זיי זיך מיט אים געזעגנט, און צוזאַמען מיט זיין פּרוי אַננאַ, אַרויסבאַגלייט נאָך מדינת ישראל.
 ס'האַט לאַנג ניט גענומען, און ס'האַבן זיך גענומען באַווייזן אין די

יידישע צייטונגען, בריוו, וואָס פּערזענלעכע פּריינד האָבן דערהאַלטן, ווי אויך די וועלכע די קינדער האָבן געקראָגן.

מאָריס שוואַרץ האָט שוין צוזאַמענגעשטעלט אַ גרויסע טרופּע, און ער מאַכט שוין פּראָבע, בייטאָג און ביינאַכט.

מאָריס שוואַרץ וועט האָבן די גרעסטע דערעפּענונג, וואָס ישראל האָט ווען געהאַט אין יידישן טעאַטער. די נאַכפּראָגע פאַר בילעטן איז דאָרט זייער גרויס.

מאָריס שוואַרץ פּלאַנירט שוין וועגן אַ שטענדיקן יידישן טעאַטער אין ישראל. ערשטע פאַרשטעלונג שוין אויספאַרקויפט.

מאָריס שוואַרץ האָט די גרעסטע פּראָבלעם איצט, די זאָלן אין וועלכע ער דאָרף איצט געבן זיינע ערשטע פאַרשטעלונגען זיינען ניט גרויס גענוג, אַזאַ גרויסער עולם פּרעגט זיך נאָך פאַר בילעטן, אַלע ווילן זען מאָריס שוואַרץ, אין זיין ערשטער גרויסער אויפפירונג פון יאַשע קאַלב, אין ישראל.

מאָריס שוואַרץ אַרבעט שווער, ווערט באַלד פאַרטיק מיט זיין גרויסער אויפפירונג פון „יאַשע קאַלב“. די פאַרבאַרייטונג פאַר דער ערשטער נאַכט, איז אַזוי גרויס, ווי ס'וואַלט געווען אַ נאַציאָנאַלער יום־טוב אין ישראל. אויך קומען אָן פון אַנדערע שטעט וואו מ'וויל אַז מאָריס שוואַרץ מיט זיין גרויסער טרופּע זאָל קומען שפּילן, אַ יעדער איינער וויל זען דעם גרויסן קינסטלער פון אַמעריקע, דעם דירעקטאָר פון דעם יידישן קונסט־טעאַטער, אין זיין גרויסער אויפפירונג פון „יאַשע קאַלב“. צוזאַמען מיטן גרעסטן אַנסאַמבל, וואָס מ'האַט אַמאָל צוזאַמענגעשטעלט אין יידישן טעאַטער אין ישראל.

אַחוץ מיר גלויב איך אַז אַנדערע האָבן פּונקט אַזוי גוט ווי איך גע־וואוסט, אין וואָס פאַר אַ לאַגע מאָריס שוואַרץ איז געפאַרן, און ווען ס'האָבן זיך באַוווּזן אַזעלכע גערוסן, בין איך געווען צופּרידן וויסנדיק אַז ס'איז ניט מער ווי רעקלאַמע, אָבער אַ טרייסט איז דאָס געווען אַז ער איז פאַר־נומען, און איז אפּשר ניט אַזוי געפּערלעכ ווי מ'האַט זיך פאַרגעשטעלט, אויך אַנדערע גרוסן האָבן איך אָפּגענומען פון פּריינד און קאַלעגן שוישפּילער וועלכע האָבן זיך מיט אים אַדורכגעשריבן.

*

**

ווי דער זיינען אָנגעקומען גוטע באַריכטן פון ישראל.

מאָריס שוואַרץ האָט געהאַט דעם גרעסטן דערפאַלג.

מאָריס שוואַרץ האָט געהאַלטן אַ וואונדערבאַרע רעדע ביי דער ערשטער פאַרשטעלונג, און האָט אַ סך צוגעזאָגט, צווישן אַנדערע גוטע זאַכן, אויך אז ער גלויבט, אַז מ'קען עטאַבלירן דאָ אין ישראל אַ שטענדיק יידיש קונסט-טעאַטער, און אַמאָל, אויך זיין אַ גאַסט אין אַמעריקע. ווי אויך אין אַנדערע לענדער וואו ער האָט שוין געשפּילט.

אפשר וועט ער דאָרט דערגרייכן זיין לאַנג-יאַריקן חלום? אַזוי האָב איך גענומען גלויבן, ווען מ'האַט מיר דערציילט וואָס ער האָט געזאָגט, נאָך דער ערשטער פאַרשטעלונג, דערביי האָט מען מיר אויך אַריינגעראַמט אַ סוד אין אויער, אַז די אַנדערע צייטונגען וואָס האַלטן ניט פון יידיש, רייסן אים געוואַלדיק אַרונטער... דאָס האָב איך געטראַכט איז פאַר מאָריס שוואַרצן ניט גוט, איבערהויפּט פאַר זיין געזונט, אָבער ווי ס'פּירט זיך אין דער פּראַפעסיע, לאַזט מען נאָר וויסן דאָס וואָס ס'איז גוט פאַרן געשעפט, ווען אפילו דאָ האַנדלט זיך אין אַזאַ גרויסער פּערזענלעכקייט ווי פון דעם דירעקטאָר פון יידישן קונסט-טעאַטער אין אַמעריקע, מעג ער זיין דער גרויסער מאָריס שוואַרץ אַליין, מוז עס באַהאַלטן ווערן, צוליב די, וועלכע אינוועסטירן דעם קאַפיטאַל, ווייל זיי האָבן מורא פאַר זייער אינוועסטמענט, דאָס האָב איך אויסגעפונען שפעטער, ווען איך האָב מיך געטראַפן מיטן פּרעזידענט, און ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געקראָגן אַ בריוו פון מאָריס שוואַרצן, און אַז ער באַקלאַגט זיך, ווי מ'דערגייט אים דאָרט די יאָרן... און ווי שווער ער אַרבעט דאָרט, באַדאַרף זיך אַרומשלעפּן אַלע טאַג אין אַן אַנדער שטאַט, און אַהיים קומען נאָך האַלבער נאַכט, און באַלד אין דערפרי מאַכן פּראַבע.

— איך האָב אים וועגן די אַלע זאַכן געוואָרנט. — האָט ער נאָך צו-

געגעבן. — וואָס איך האָב אויסגעפונען ווען איך בין געווען אין ישראל.

אַלץ וואַלט גוט געווען, פונקט ווי ער האָט זיך פאַרגענומען, ס'איז

געווען פאַר אים אַ גוטע געלעגנהייט, די אייננאַמעס ביי זיינען פאַרשטעלונגען,

זיינען געווען גרויסע, דעם כבוד וואָס מ'האַט אים אָפּגעגעבן נאָך גרעסער,

די מעגלעכקייטן פאַר עפעס גרעסערס און שענערס דאָ צו שאַפן, האָט זיך

אָנגעהויבן צו וואַרעמען, איז ער אָבער אַ פּאַר מאָל איינגעפּאַלן, און מ'האַט געמוזט שפּילן אָן אים, האָט דאָס באַלד געבראַכן דעם גלויבן פון עולם, איבערהויפּט אין די אַרומיקע שטעטלעך, וואו מ'האַט געגלויבט אַז ער דער גרויסער מאַריס שוואַרץ וועט קומען שפּילן.

שכלדיקער וואַלט געווען, ווען מ'לייגט אין גאַנצן אָפּ די פּאַרשטעלונגען, ביז מאַריס שוואַרץ וועט געזונט ווערן, וואַלט אַמווייניקסטנס ניט פּאַר-לירן געגאַנגען דער צוטרוי וואָס מ'האַט געהאַט צו אים.

אַזוי אָבער האָט דער גרויסער בויער און קינסטלער, וועלכער איז אויף אַלע געביטן אין טעאַטער געווען כמעט אַ פּערפּעקשיאָניסט, דאָ פּאַר-ענדיקט זיין ניט דערגרייכטע מיסיע.

דער פארהאנג האט זיך אראפגעלאזט

די פינצטערע ניס וואס ס'איז אנגעקומען, אז דער כהן גדול פון דעם בעסערן יידישן טעאטער-טעמפל, איז מער ניטא, האט א שטארקן טרייסל געטאן די טעאטער וועלט.

מיין ווייניקייט איז ווי פארשטיינערט געווארן, נישט איך האב געקענט וויינען, אויך ניט לאכן, א סך מענטשן פאלן אריין אין א היסטעריע פון לאכן, ווען מ'זאגט זיי אן א שלעכטע בשורה, איך האב אבער זייער שטארק גע-פילט דעם גרויסן פארלוסט, פון איינעם פאר וועלכן איך האב געהאט גרויס דרד-ארין, איך האב דאכט מיר אויף א יעדן געקוקט מיט פארדאכט, געוואלט וויסן ווער ס'איז געווען זיין פריינד, צוליב די פארשיידענע מיי-נוגען וואס מ'האט וועגן אים געהאט, איבערהויפט די אקטיארן... זיין טויט האט מיך אזוי פארדראסן, אז איך האב קיין זאך ניט אדורכגעלאזט, וואס זאגט די פרעסע?

„פארווערטס“, מיטוואך, מאי 11טן 1960.

מאָריס שוואַרץ געשטאַרבן

וועלט-בארימטער שוישפילער און רעזשיסאר, גרינדער און אנפירער פון יידישן קונסט-טעאטער אין ניו-יאָרק, האט מיט אַ חודש צוריק געקראָגן אַ האַרץ-אַטאַקע אין מדינת ישראל. איז אַלט געווען 72 יאָר. אַרון וועט גע-בראַכט ווערן קיין ניו-יאָרק.

— ס'וואַלט זיך אזוי ניט געוואַלט גלויבן, ס'איז אַבער אמת.

ווי מ'וואַלט איבערגעריסן אַ גאַלדענע שנוּר, וועלכע ציט זיך שוין באַלד אַ האַלב יאָרהונדערט, פאַרלוירן דאָס גרעסטע וואָס מיר האָבן פאַר-מאַגט, און ס'פילט זיך אזוי יתומדיק ווען איך נעם די צייטונג.

דער מאָג-מאַרגן זשורנאַל (דעם זעלבן טאָג)

מאָריס שוואַרץ שטאַרבט אין ישראל.

בארימטער יידישער שוישפילער און דירעקטאר פון קונסט-טעאטער איז געשטארבן אין עלטער פון 72 יאָר. די לוויה זונטאָג, 1 אויגער בייטאָג

אין ניו-יאָרק. ספעציעלער באַריכט צום „טאָג מאַרגן זשורנאַל“ פון דר. נ. סווערדלין.

— אמת, דר. נ. סווערדלין, פאַלקאָמען איינשטימען מיט איך, „דער יידישער קונסט־טעאַטער איז געווען מאַריס שוואַרצס קרוין“. נו, און איצט ווער וועט זי טראַגן?

פּערזענלעך דאַכט מיר, אַז איך וואָלט געקענט אַזוי פיל דערציילן, איך מוז אָבער וואַרטן, איצט וועלן דאָך אַלע זאָגן, אָבער וואָס איך ווייס, און ווי אַזוי איך האָב אים געקענט, וועט אַלע מאָל זיין אינטערעסאַנט.

„פרייהייט“, ראָנערשטאָג מאַי 12, 1960.

מאַריס שוואַרצעס טויט רופט אַרויס טרויער.

די נייעס וועגן דעם פּלוצעמדיקן טויט פון דעם באַרימטן יידישן שוין־שפּילער און יאָרנלאַנגן דירעקטאָר פון דעם יידישן קונסט־טעאַטער אין ניו־יאָרק, מאַריס שוואַרץ, האָט אַרויסגערוּפן גרויסן טרויער אין אַלע קרייזן פון דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די זעלבע טרויעריקע ניס לייען איך אין אַלע צייטונגען, אין דער טאַימס, וועלכע מאַכט אים יינגער מיט דריי יאָר, דאָס זעלבע אין דער העראַלד טריביון, די „דעילי ניוס“ לייגט אים צו דריי יאָר, די ניו־יאָרקער „פּאָסט“ דערציילט זיינס אַ חכמה, ווער עס שרייבט מער ווער ווייניקער, דער פּאַקט בלייבט דער זעלבער, מיר האָבן ניט מער דעם גרויסן קינסטלער מאַריס שוואַרץ.

צוליב דעם אָבער וואָס מ'ברענגט אים פון ישראל נאָך ניו־יאָרק, האָט מיר אַ פּאַר נעכט ניט געלאָזט איינשלאָפן, פאַר קיין פּאַל ניט געקענט פאַר־שטיין, פאַרוואָס דאָס איז אַזוי, וויסנדיק אַז זיין פּאַטער איז באַערדיקט אין ישראל. און וויפּיל פאַרן דאָרט צו בלייבן... שוואַרץ איז דאַכט מיר געווען אַ גוטער ייד, אַ יידישער אַקטיאָר, אַ קינסטלער פון זיין פּאַלק, און איז גע־שטאַרבן אין ישראל, און מ'ברענגט אים קיין ניו־יאָרק? אַ בעלזן צו זען וואָס די עדיטאָריעלס זאָגן.

*
**

ווען איך האָב צוזאַמענגענומען אַלע צייטונגען, האָב איך ביי זיך געטראַכט, אַז אַ יעדער האָט זיך זיין מיינונג, זיין געשמאַק, און זיין פאַר־שטאַנד, וועגן גרויסקייטן פון קינסטלער אין אַלגעמיין, מ'זעט אַמאָל פּאַקטן פאַר די אויגן, און מ'גלויבט אויך ניט אין זיי, פונקט ווי איך פיל איצט,

נאָך דעם ווי איך האָב שוין אַדורכגעבלעטערט אַלע צייטונגען. שטייט אַ גרוי־סער פּראָגע־צייכן פאַר מיינע אויגן, איז דאָס אמת? ווייל ער האָט צו מיר אויסגעזען אומשטערבלעך, ווען האָט אַזאַ מענטש צייט געהאַט צו שטאַרבן? ער איז דאָך אַלע מאָל געווען פאַרנומען מיט נייע פּלענער, ליינענען פּיעסן, מאַכן פּראָבע, שפּילן.

און ווי מ'שרייבט אין די צייטונגען איז ער געפאַלן ביים שפּילן, אַזאַ ריז... איך האָב גענומען זוכן אין די צייטונגען אפשר וועל איך עפעס געפֿינען, בלויז אפילו אַ שפור וועט זיין גענוג פאַר מיר, און אַזוי האָב איך מיך גענומען גריבלען וואָס ס'איז מיר געקומען אונטער דער האַנט: „וואָס איז אין דעם עדיטאָריעל, אין פּאַרווערטס און דאָנערשטאָג, דעם 12טן מאַי 1960.

מאַריס שוואַרץ

די נייע וועגן דעם טויט פון מאַריס שוואַרץ אין ישראל האָט אַרויס־גערופן טיפן טרויער אין דער יידישער וועלט. מיטן נאָמען מאַריס שוואַרץ, איז ענג פאַרבונדן דער אויפבלי און דער ווייטערדיקער וועג און גורל פון בעסערן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. זיין נאָמען איז געוואָרן ווי אַ מין סימבאָל פון דעם קינסטלערישן יידישן טעאַטער, וועלכן ער האָט געהאַלפן אויפצובויען און אַנטוויקלען מיט אַזוי פיל ענערגיע, מוט און געדולד. ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פון זיין „קונסט־טעאַטער“ מיט אַ מערקווירדיקן ברען, ביז וואַנען ער האָט אים דערהויבן צו אַ גרויסער קינסט־לערישער הויך.

מאַריס שוואַרץ, אַזוי ווי די גאַנצע יידישע וועלט, האָט באמת געקענט שטאַלצירן מיט זיינע דערגרייכונגען אויף דעם געביט פון יידיש־טעאַטער און זיין באַרימטקייט האָט איבערגעוואַקסן די ענגע גרענעצן פון דעם יידישן טעאַטער, ער איז געוואָרן באַוואוסט אויך אין דער אַלגעמיינער טעאַטער־וועלט.

מאַריס שוואַרץ איז באַרימט געוואָרן ניט נאָר אַלס גרינדער, פירער און רעזשיסאָר פון זיין „קונסט־טעאַטער“. ער איז געווען אויך איינער פון די בעסטע טאַלאַנטפולסטע אַקטיאָרן אויף דער יידישער בינע. מיט זיינע פאַר־שיידנאַרטיקע ראָלן אין זיינע אויפפירונגען אויף דער בינע האָט ער באַרימט און באַליבט געמאַכט ביי דעם יידישן עולם געשטאַלטן, וואָס ער האָט גע־

שאפן אין זיינע ראָלן, האָבן זיך אַריינגעקריצט אין די מוחות און הערצער פון די טויזנטער באַזוכער פון דעם יידישן טעאַטער.

מ'קען זאָגן אַן איבערטרייבונג, אַז מאָריס שוואַרץ האָט ממש געלעבט און געאַטעמט מיט דער לופט פון טעאַטער אין פאַרלויף פון יאָרן, זיין די-נאַמישע און טעמפּעראַמענטפולע נאַטור און זיין קינסטלערישער טאַלאַנט האָבן געקראָגן אַ פולן און פּילזייטיקן אויסדרוק אין זיין אַרבעט אַלס אַר-טיסט און רעזשיסאָר. ער איז אויך געווען אַ מענטש, וואָס האָט אַרויסגע-וויזן אַ שטאַרקן אינטערעס אין אַלע פּראָגן פון יידישער קולטור און פון יידישן לעבן בכלל, אויף וועלכן ער האָט זיך שטענדיק אָפּגערוּפּן מיט וואַ-רעמקייט סיי מינדלעך, סיי שריפטלעך.

די לעזער פון „פּאַרווערטס“ איז ער געווען גוט באַקאַנט אויך מיט זיינע אינטערעסאַנטע אַרטיקלען, וואָס ער פלעגט דרוקן פון צייט צו צייט אין אונזער צייטונג.

מאָריס שוואַרץ האָט איבערגעלעבט פאַר די לעצטע יאָרן שווערע אַנ-טוישונגען צוליב דעם טרויעריקן באַרג-אַראָפּ פון יידישן טעאַטער, מיט וועלכן ער האָט געלעבט און געאַטעמט. דאָס האָט געוויס געווירקט אויף זיין געמיט, כאַטש ער האָט ביזן סוף פון זיין לעבן זיך ניט געלאָזט באַהערשן פון שעד-לעכן פעסימיזם און האָט ביזן סוף פון זיין לעבן געמאַכט אַלערליי פאַרוזוכן אין פאַרשיידענע טיילן פון דער וועלט אויפצובויען און אַנצוהאַלטן אַ יידישן קינסטלערישן טעאַטער. און ביי אַזאַ מין לעצטן פאַרוזך אויפצובויען אויך אין ישראל אַ יידישן קונסט-טעאַטער, האָט ער אויסגעהויכט זיין לעצטן אַטעם. מיר וועלן אים קיינמאַל ניט פאַרגעסן!

אין זעלבן נומער פּאַרווערטס, האָב איך אויך געפונען זייער אַן אינ-טערעסאַנטן אַרטיקל געשריבן פון חיים עהרענרייך.

מאָריס שוואַרץ — דער מענטש און קינסטלער

וואָס איך נעם דערפון אַרויס, איז וואָס מאָריס שוואַרץ האָט געזאָגט צום שרייבער:

— איך האָב אַוועקגעשיקט נאָך מדינת ישראל קאַסטנס גאַנצע מיט רעקוויזיטן — קאַסטיומען, פּראָזשעקטאָרן, בינע-לאַמפּן.

— ווי אַזוי וועט איר דאָס אַלץ נאָכדעם ברענגען צוריק? עס וועט

איך קאַסטן אַ מאַיאַנטעק מיט געלט?

— איך וועל דאָס אַלץ שוין דאָרט איבערלאָזן, ער האָט זיך פאַר-

א מאַמענט פאַרטראַכט זאָגנדיק: קיין בעסער פּלאַץ פאַר דעם ווי ביי די דאַרטיקע קינסטלער וועל איך ניט געפינען. ווער דאַרף עס דאָ?

צי ער האָט געהאַט פאַרגעפּיל פון דעם נאַענטן סוף, צי ניט, קיין אַנ-דער טויט וואָלט מאַריס שוואַרץ ניט געוואָלט — ער איז געשטאַרבן אַרבעטן-דיק. ער האָט געשפּילט כמעט ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן, געווען אין באַ-רירונג מיטן טעאַטער-עולם ביזן סאַמע סוף.

וועגן מאַריס שוואַרצן דעם מענטש און דעם קינסטלער וועט איין אַר-טיקל ניט סטאַיען. וויל איך דאָ, צוגעבן עטלעכע ווערטער וועגן זיין טעאַ-טער טעטיקייט. פון אַלע גרויסע שוישפּילער וואָס דער יידישער טעאַטער האָט אין זיינע קנאַפע הונדערט יאָר געהאַט, איז מאַריס שוואַרץ געווען דער פּראָדוקטיווסטער און דער שעפּערישסטער אין דעם זין וואָס ער האָט במשך פון עטלעכע און דרייסיק יאָר געהויבן דעם ניוואָ פון דער יידישער בינע און צוגעטראָגן גאָר גאָר אַ סך צום פרעסטיזש פון אונדזער טעאַטער, געווען אַ צייט, ווען מען איז פון בראָדוויי געגאַנגען אין יידישן קונסט־טעאַטער זיך קוויקן מיט די אויפפירונגען פון שלום־עליכם, פון הירשביינס, גאַגאַלס און גאַרקיס ווערק, פּראָפּעסאָרן פון דראַמע און טעאַטער האָבן געשיקט זייערע סטודענטן אין יידישן קונסט־טעאַטער. ס'וועט ניט זיין איבערטריבן, אז ביי דעם ערשטן באַזוך דאָ פון מאַסקווער קונסט־טעאַטער מיט סטאַ-ניסלאָוסקיין, מאַסקווינען, קאַטשאַלאָוו, קניפּער־טשעכאַוו בראַש — ביז דע-מאָלט איז דער יידישער קונסט־טעאַטער געשטאַנען קינסטלעריש העכער, אויב ניט נאָך העכער, פון דעם בראָדווייער טעאַטער. מאַריס שוואַרץ אַלס אַקטיאָר איז ניט געווען פון די סאַמע גרעסטע, וויל ער האָט קיין צייט ניט געהאַט זיך צו פאַרטיפּן אין אַ ראַל. סעמיועל גאַלדינבורג, איז געווען אַל-זייטיקער פון אים, דאָך וועלן אַ גאַר-גרויסע צאָל פון די געשטאַלטן וואָס מאַריס שוואַרץ האָט געשאַפּן פאַרבלייבן „אויף אייביק“ אין דער באַראַקטערן גאַלערי פון דער יידישער בינע.

זיין טוביה דער מילכיקער, זיין מרדכי מאזע פון לייזויקס „שמאַטעס“, זיין נעשעווער רבי פון י. י. זינגערס „יאָשע קאַלב“, זיין דוד שאַפּיראַ פון שלום עליכמס „שווער צו זיין אַ ייד“ וועלן שוין אויף שטענדיק זיין די פּראַ-טאַטיפּן, דינען אַלס מוסטער פאַר אַקטיאָרן וועלכע וועלן אין דער צו-קונפט זיי שפּילן.

מאַריס שוואַרץ האָט אַלס אַקטיאָר, און אַלס רעזשיסאָר אַרויסגעלייגט

זיין חותם (שטעמפל) אויפן יידישן טעאטער פון זיין דור. איצט, און ער איז, ליידער, פון אונדז אוועק, וועלן אפילו זיינע קעגנער באַגרייפן, וואָס פאַר אַ גרויסן פאַרלוסט דער יידישער טעאטער און מיט אים אונדזער גאַנצע קולטור-וועלט, האָט געליטן.

ער איז געווען אַ גרויס געווינס פאַרן יידישן טעאטער, אַ שעפּערישער קינסטלער, אַ קאַלירפּול געשטאַלט. די יידישע טעאטער-וועלט וועט נאָך אַזא ווי ער לאַנג-לאַנג ניט האָבן.

איך ווייס ניט, אויב אין דער גאַנצער פּראָפּעסיע, האָבן זיך געפּונען מער ווי אַ פּיר אָדער אפּשר פּינף, פאַר וועמען איך האָב געהאַט אַ גרעסערן דרך-אַרץ ווי פאַר מאַריס שוואַרצן, עפּעס אַ מין פאַרוויקלונג פון רעספּעקט און ליבע פאַרן קינסטלע, וואָס האָט אַזוי פּיל אויפגעטאָן פאַרן יידישן טעאטער. אַט דעם סוד, האָב איך אַלע יאָרן געהאַלטן אין מיר, און ווען מיר האָבן זיך באַגעגנט, האָב איך צו אים אַרויפגעקוקט ווי זיינער אַ גרויסער פאַרערער, און די לעצטע צייט וואו מיר האָבן זיך געטראָפּן, האָב איך מיך געפּילט געשמייכלט פון זיינע באַמערקונגען: „איך האָלט פון איך דענק, אַ שאַד פאַר-וואָס איך האָב איך פאַרזען“. וואָס ער האָט געמיינט מיט דעם, האָב איך קיינמאַל ניט אויסגעפּונען. בלעטערנדיק די אַנדערע צייטונג, האָב איך גע-פּונען אַ צווייטע מיינונג וועגן אים אין טאָג פון דר. נ. סווערדלין.

ראָל פון מאַריס שוואַרץ אין יידישע טעאטער.

אין וואָס באַשטייען די פאַרדינסטן פון מאַריס שוואַרץ אַלס שוישפּילער, רעזשיסאָר, און דירעקטאָר פון יידישן קונסט-טעאטער. — זיינע אויפטוען און פאַרמעסטן — שוואַרץ דער בעל מנגן און רעדנער. — אַ קאַלירפּולע פּער-זענלעכקייט. — שוואַרצס טויט איז אַ שווערער פאַרלוסט פאַר דעם יידישן טעאטער.

אויב ס'איז ריכטיק דער זאָג, אַז די וועלט איז אַ בינע און יעדער מענטש איז אַן אַקטיאָר וואָס שפּילט זיין ראָל, האָט שוין מאַריס שוואַרץ זיין ראָל אין לעבן און זיין ראָל אויף דער בינע אָפּגעשפּילט. זעלטן ווען מען האָט אפּילו צווישן אַקטיאָרן געקענט טרעפּן אַזא מאַריס שוואַרץ, וועלכער איז געווען אַ דינאַמאַ. אַנגעלאָדן מיט אַן אומדער-שעפּלעכער ענערגיע און התמדה און עקשנות. ער איז געווען גרייט צו אַר-בעטן 20 שעה אין מעת-לעת — און אַזוי פּיל האָט ער לערך געאַרבעט. ער איז

געווען אַן אַרגאַניזאַטאָר מיט פּאַנטאַזיע און ברען און גרויסע פּליגלען. אפשר איינער פון די בעסטע און פייערדיקסטע אַרגאַניזאַטאָרן, וואָס די יידישע בינע האָט ווען עס איז פאַרמאָגט. מאָריס שוואַרץ איז געווען אַ שווישפּילער, איינער פון די גרעסטע שווישפּילער פון דער יידישער בינע. וואָס האָט געשאַפן אומפאַרגעסלעכע קרעאַציעס. אַ רעזשיסאָר, מיט וועמענס לייסטונגען און דערגרייכונגען און איינפאַלן מ'האַט צומאַל געקאַנט שטאַלצירן. שוואַרץ האָט אויף דער בינע פון קונסט־טעאַטער אין לויף פון יאָרן און יאָרן אויפ־געפירט פּיעסן פון די גרעסטע יידישע שרייבער און אויך פון וועלטלעכן רעפּערטואַר. שוואַרץ אַליין האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט אין שלום עליכמס פּיעסן. דאָ איז ער געווען אַ חד במינו, און קיין איין יידישער שווישפּילער האָט זיך צו אים נישט געקאַנט גלייכן.

מאָריס שוואַרץ איז פון די געציילטע יידישע אַקטיאָרן אפשר דער איינציקער — וואָס האָט זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ סימבאָל פון דעם בעסערן יידישן טעאַטער: צו דער שטופּע פון אַ בויער, באַשאַפּער, קעמפּער און פירשפּרעכער פון דער יידישער קינסטלערישער בינע.

דער יידישער טעאַטער האָט פאַרלוירן אַ דינאַמאָ, אַ ריז.

ווער וועט זיין פּלאַץ פאַרנעמען?

ווער קאָן זיין פּלאַץ פאַרנעמען?

ס'ווערט דאָ אויך דערמאַנט, אַז ס'האַט זיך אים געוואַלט ווערן אַ שרייבער. דאָס אַלץ ווייס איך דאָך, און קוקנדיק אין די צייטונגען, האָט דאָס מיך דערמאַנט, אין די צוואַמענשטויסן וואָס ער האָט אַ סך מאָל געהאַט מיט דער יוניאָן, און מיט אַקטיאָרן צוליב זיין פּאַנטאַסטישער פאַרקלערונג. ווען ס'איז מיר אויסגעקומען צו שפּילן מיט אים, און וואָס ס'איז פאַרגעקומען ביי פּראָבע, אַדער הינטער די קוליסן ביים שפּילן, האָב איך קיינמאַל ניט ווי אַנדערע גערעדט, אַדער געהאַט טענות צו אים, אפשר דערפאַר ווייל איך האָב געגלויבט, און געווען אַ סך מאָל זיכער, אַז וואָס מאָריס שוואַרץ האָט פאַרטראַכט, וועט ער דאָס אַדורכפירן, האָט דאָס אים ניט געלונגען, בין איך אויך געווען זיכער, אַז ס'איז ניט געווען אין גאַנצן זיין שולד, געוואוסט האָב איך אַז ער קאָן, ער ווייסט, ער פּרובירט, און די הויפּט־זאַך ער וויל, און אויב ס'איז ניט געלונגען, אין דאָס אפשר אַ סך מאָל געווען דערפאַר, ווייל נאָך איידער ער איז געווען אין גאַנצן זיכער מיט דעם וואָס ער האָט פאַרטראַכט, האָט ער שוין אַרויסגעלאָזט די קאַץ פון זאַק, ער פאַרט אויפבויען דעם יידישן קונסט־טעאַטער.

איידער ער האָט דאָס לעצטע מאָל פאַרלאָזט ניו־יאָרק, און איז געפאַרן קיין אַרגענטינע, האָט ער אין דער יוניאָן ביי אַ פאַרזאַמלונג געמאַכט אַזאַ „סטייטמענט“.

— איך וועל אייך זאָגן וואָס איך האָב בדעה, צו מאַכן די היים פון יידישן קונסט־טעאַטער אין אַרגענטינע, און אויב ס'וועט מיר געלינגען צו שאַפן אַ נייעם רעפערטואַר, וויל איך אַז די יוניאָן זאָל מיר ניט שטערן ווען ס'וועט מיר אויסקומען צו קומען דאָ אין ניו־יאָרק צו גאַסטראָלירן, און ברענגען אַ פאַר געשפּילטע מענטשן פון דאָרטן.

אַזאַ אָפּענער סטייטמענט, האָט אַלע מאָל אַרויסגעבראַכט אַ פאַרדריס־לעכן פּראָטעסט ביי די אַקטיאָרן, און אַ סך האָבן זיך ניט צוריקגעהאַלטן און אַרויסגעזאָגט זייער מיינונג, און איינער האָט צו מיר געזאָגט :

— וואָס איז, דאָ האָט ער שוין ניט מיט וועמען צו שפּילן ?

— טאַקע, וואָס איז דאָס פאַר אַ פאַרלאַנג ? — האָט זיך אַ צווייטער אַריינגעמישט.

— אַזוי זיכער איז ער שוין אַז דאָרט וועט אים געלינגען ? — האָט זיך שוין אַ פרוי אַריינגעמישט.

— ער וועט גאָט דאַנקען, ווען ער וועט קריגן אַזעלכע אַקטיאָרן ווי דאָ. — האָט זיך שוין דער ערשטער גענומען קאָכן, און דער צווייטער האָט אים אַרויסגעהאַלפן :

— יאָ, ווי געפעלט ער אייך ? מיר גייען דאָ אַרום און האָבן ניט וואו צו שפּילן און אים פעלן אויס אַקטיאָרן.

— ס'איז שוין גענוג אַז מיר וועלן דאַרפן וואַרטן ביז ער וועט אַמאָל צוריקקומען. — האָט די פרוי געזאָגט.

— און ווער ווייסט ווי לאַנג דאָס וועט נעמען.

— יאָ...

— וויל ער נאָך...

— ניט אַנדערש, ווי ער האָט זיך פאַרלייגט אויף אונדז...

— אַזוי טאַקע זעט עס אויס.

האָט דער לעצטער צו אַלץ צוגעשטימט, וואָס די אַנדערע האָבן גע־זאָגט, ער האָט נאָך מיט מאַריס שוואַרצן קיינמאָל ניט געשפּילט, האָט ער גלאַט געוואַלט צולייגן אַ פאַר קוילן צום פייער, צו מאַכן דעם פּראָטעסט גרעסער און שטאַרקער.

דורך דער צייט האב איך געטראכט ווער פון זיי איז דאָ גערעכט, אוודאי איז מאַריס שוואַרץ פלאַן ניט קיין שלעכטער, ס'דאַרף אים נאָר געלינגען, מען מעג דאָך אַמאָל אויך גלויבן, און משנה מקום, משנה מזל. אפשר וועט דאָרט זיין גוט? האָט ער דאָכט מיר פאַרכאַפט די פיש פאַר דער נעץ, מיטן וועלן זיך פאַרזיכערן. לויט אַלע געזעצן פון דער יוניאָן, זיינען זיי הונדערט פראָצענט גערעכט, ווייל אויב ס'זאָל אים געלינגען, און ער קומט מיט אַ נייעם רעפערטואַר, מיינט דאָס שוין פאַר קיינעם גאָר ניט, דאָס קען נאָר מיינען אַרויסרייסן דעם לעצטן ביסן פון מויל, דאָס וואָלט זיכער געווען אַ גרויסע עוולה, וואָס ס'פאַרדריסט מיך אויף זיי, ווייל זיי האַנדלען ניט טאַקטיש, פאַרוואָס אַזוי פּייערן אויף אים? זאָל ער פאַרן, אַזוי לייכט געפינט מען אַ נייעם רעפערטואַר? ס'איז זייער גרינג צו רעדן, האַנדלט מען דאָך אָבער מיט אַקטיאָרן, און ביידע פאַרמאָגן פאַנטאַזיע, און ווי מאַריס שוואַרץ האָט דאָס פאַר זיי געמאַלן, האָבן זיי דאָס שוין געזען פאַר זייערע אויגן, אַט פאַרט ער שוין, און באַלד קומט ער מיט אַ שפּאַגל נייעם רעפערטואַר, און ברענגט מיט זיך אַמווייניקסטנס צען נייע אַקטיאָרן. „ביי מאַריס שוואַרץ איז דאָך אַלץ מעגלעך“, האָט נאָך איינער געזאָגט, און ס'איז ווידער געוואָרן אַ שטיקל טומל, פאַרשטייט זיך אַז זיי האָבן אַפילו ניט געוואָלט זיך צוהערן וואָס ער זאָגט, מאַריס שוואַרץ האָט דאָס גלייך דערפילט, און האָט פאַרשטאַנען וואָס ס'קומט פאַר אין זאָל, האָט ער באַלד גענומען אַן אַנדער שטעלונג זיי צו דערקלערן, פאַרוואָס ער האָט דאָס אין זינען צו טאָן. ער האָט ווידער אַמאָל פאַרגלאַנצט זיינע אויגן זאָגנדיק:

— לאָזט מיך ענדיקן וועט איר אפשר פאַרשטיין וואָס איך מיין דערמיט, ווייס איך דען ניט אַז דאָ פעלן ניט אויס קיין אַקטיאָרן, מיר האָבן דאָ זייער גוטע אַקטיאָרן, איך וועל נאָך גיין ווייטער און זאָגן, אַז איך בין נאָך ניט זיכער, אויב איך וועל דאָרט געפינען אַזעלכע גוטע אַקטיאָרן ווי מיר האָבן דאָ אין דער יוניאָן, און פאַרוואָס איך וואָלט דאָס געוואָלט טאָן, איז אפשר מער פאַר אייער טובה-וועגן, מיר דאַרפן ניט פאַרגעסן אַז מיר נויט טיקן זיך זייער שטאַרק אין אַ נייעם פנים, דער עולם וויל עפעס נייעס, אייך דאַרף איך דאָך ניט זאָגן אַז דער עולם האָט אונדז שוין געזען, איר פאַרשטייט זייער גוט וואָס איך מייך, דערפאַר בין איך זיכער, אַז זיי ווילן עפעס נייעס, עפעס אַנדערש, מ'זאָל זיי קענען ברענגען אין טעאָטער. מ'האָט געזאָגט און גערעדט, און מ'האָט זיך געטומלט, און ס'איז דערפון

גארניט געוואָרן. ס'איז ניט געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס מאָריס שוואַרץ איז געקומען אין דער יוניאָן מיט פּאַנטאַסטישע פּלענער, וועלכע ער האָט גע-וואַלט פּאַרווירקלעכן.

ניט איינמאָל בין איך פון אַזאַ פּאַרזאַמלונג אַוועק טראַכטנדיק, מאָריס שוואַרץ איז זייער אַ גרויסער פּאַנטאַזיאַר, און מיר דאַכט זיך אַז ער גאַלאַ-פירט דערמיט אַריבער זיין פּראַקטישקייט, און אפשר פּאַרשטיי איך בעסער פון די אַנדערע וואו ער צילט? אפשר האָט ער דערביי אין זינען, אַז די יוניאָן זאָל צעברעכן דעם אַלטן געזעץ, אַז מער ווי איין אַקטיאָר קען מען ניט אַריינברענגען, און דער מוז אויך זיין אַ באַרימטער סטאַר. איז ווער קען דאָרט זיין גרעסער פון מאָריס שוואַרץ?

ווען איך בין שוין געווען ביי דער טיר אַרויסצוגיין, האָט מיך איינער אָפּגעשטעלט, און מיך געפרעגט:

— דענק, וואָס איז דיין מיינונג וועגן מאָריס שוואַרץ נייע פּלענער?

— שטותים, ס'וועט דערפון גאַרניט ווערן.

— פּאַרוואָס?

— ווייל איך גלויב ניט ס'זאָל מעגלעך זיין, ווען ס'זאָל אים אפילו געליב-גען, ווייל ס'וועט זיך ניט לוינען, איר פּאַרגעסט אייך ווען מאָריס שוואַרץ וועט זיין אַוועק פון ניו-יאָרק אַ פּאַר יאָר, וועט דאָס אים קיין גוטעס ניט טאָן, צווייטנס וועט ער דאָך וועלן צוריקקומען מיט עפעס, וואָס זאָל זיין גרעסער ווי ער האָט אפילו ביז היינט אויפגעפירט, שטעלט זיך אַ פּראַגע, וואו וועט ער נעמען אַזאַ פּיעסע? און ווען אפילו יא, ווייסט איר דאָך שוין מאָריס שוואַרץ פּאַרנעם, ס'וועט דאָך דאַרפן זיין ניט נאָר גרויס, נאָר גרעסער פון גרויס, און פון דאָרט פירן אַ גאַנצן פּראַדאָקשן מיט נייע מענטשן דאַרף דאָך דאָס קאָסטן אַ פּאַרמעגן, ווער קען זיך דאָס אונטערנעמען? און ווער וועט אים פּאַרזיכערן אפילו ווען די פּיעסע וועט דאָרט זיין אַ סוקסעס, אויב זי וועט דאָ ניט אַדורכפאַלן, מיר האָבן שוין אַזעלכע זאַכן געזען, מיין איך אַז ס'וועט גאַרניט זיין פון דער גאַנצער זאַך.

— ווען אַלע וואַלטן אַזוי געטראַכט...

— וואַלט דאָך קיין טומל, איבער גאַרניט געווען.

ווידער האָב איך אַריינגעקוקט אין דער צייטונג, און מיין בליק איז געפאַלן אויף דער שורה. און ער וואַלט געוואַלט, אַז מ'זאָל אים אויך האַלטן פּאַר אַ שרייבער. „פּאַרוואָס נישט? אויב ער איז געווען אַזאַ גרויסע פּערזענ-“

לעכקייט, פארוואָס איז ער ניט באַרעכטיקט צו שרייבן? פעסטצושטעלן ווער ס'איז דאָ גערעכט, גיב איך איבער איין דערינערונג וואָס מאַריס שוואַרץ האָט געשריבן אין „פאָרווערטס“ פון פרייטאָג דעם 28טן אויגוסט 1959. זאָל דער לייענער זיך באַקענען מיט מאַריס שוואַרצס שרייבן.

לעאַן קרישטאָל אין דעם ייִדישן קונסט־טעאַטער פון מאַריס שוואַרץ

(די יאָרן ווען קרישטאָל איז געווען פאַרבונדן מיט דעם טעאַטער)

ווען לעאַן קרישטאָל וואָלט ניט געוואָרן אין זיינע יונגע יאָרן אַ מיטאַר־בעטער פון „פאָרווערטס“, וואָלט ער זיכער געקענט ווערן אַ גוטער אַדוואַקאַט, אָדער אַ פּאָליטישער פירער. ער האָט פאַרמאַגט אַן איבערמענטשלעכע ענער־גיע, באַגלייט פון שכל הישר. ער איז ניט נאָר געווען אַן אינטעליגענטער מענטש, נאָר זייער אַ קלוגער מענטש. איך האָב אָפט געשטוינט פון זיינע קלוגע ענטפערס, ווען איך האָב אים געשטעלט פּראָגן. די עצות וועלכע ער האָט מיר אין זיינע יונגע יאָרן געגעבן, זיינען געווען פּראַקטישע און נוצלעכע. קרישטאָל וואָלט אויך געווען אַ גוטער אַקטיאָר. ער האָט געשפּילט די ראָלע פון „פּניעכעם“ אין משה נאָדירס „סוקסעס“ מיט אַזוי פּיל טאַקט און אינטעליגענץ, אַז ס'איז געווען ממש צום שטוינען, ווי אַזוי אַ ניט־געשולטער טעאַטער־מענטש, זאָל אַזוי באַהערשן די בינע. קרישטאָל איז געווען פאַר־בונדן מיט מיר אין „אירוינג פּלעיס טעאַטער“ און נאָכדעם אין „קונסט־טעאַטער“ אין מעדיסאָן סקווער גאַרדען. און וואָלט דער „פאָרווערטס“ אים ניט צוגענומען פון מיר, וואָלט איך אין אים געהאַט דעם פּראַקטישסטן טעאַטער־פּאַרוואַלטער, ער האָט געוואוסט ווי צו רעדן מיט אַראַגאַניזאַציע־פּאַרטנער פאַר בענעפיטס. ער האָט געוואוסט ווי צו רעדן מיט די אַקטיאָרן און ער איז געווען דער פּיפּיקסטער רעפּרעזענטאַנט פון קונסט־טעאַטער אין די אַלע יאָרן פון זיין עקסיסטענץ. ס'איז געווען אַ צייט, ווען ער, משה נאָדיר, משה לייב האַלפּערן און איך זיינען געווען אַ האַרמאָנישער קוואַרטעט. אָבער ער האָט געהאַלטן דעם קאַנטראָל איבער אונדז און אונדזער טעטיקייט. מיר האָבן אים געפּאָלגט, ווייל ער איז געווען קלוג און פּראַקטיש. קרישטאָל האָט ליב געהאַט דעם בעסערן ייִדישן טעאַטער. און איך בין זיכער, אַז דער מצב פון טעאַטער וואָלט געווען אַ געזינטערער, ווען קרישטאָל וואָלט ביי אים

געבליבן. זייענדיק אַ וועלט-מענטש, האָט ער צוגעצויגן צום קונסט-טעאַטער ניט נאָר נייע דראַמאַטורגן, נאָר אויך די גרעסטע ענגלישע קריטיקער פון יענער צייט.

אין אַ שיינעם טאָג האָט ער מיר געבראַכט דעם דיכטער ה. לייזויק און מיך ממש געצוואונגען צו ליינען זיין פּיעסע „שמאַטעס“. די פּיעסע איז געווען אַ צאַרטע, אַ געפּילפּולטע און פאַר יענער צייט, ווען דער יידישער טעאַטער האָט זיך געיאָגט נאָך בראַדוויי-אַמיטאַציעס און געשפּילט נאַרישע אַפּערטען, איז געווען אַ גרויס געפאַר אַוועקצושטעלן לייזויקס עכט-לי-טעראַרישע דראַמע. ווען איך האָב געלייענט די פּיעסע, האָב איך אים געזאָגט, אַז עס פּאָדערט זיך אַן אַריינפיר, אַ מין נאַראַטאָר, וועלכער זאָל באַקענען דעם עולם מיט דעם נייעם שוואונג פון ניו-יאָרק, ווייל דאָן האָט זיך שוין גענומען באַוויזן פאַר אונדז אַ נייער עולם אין טעאַטער, וועלכן מען האָט געדאַרפט אויפקלערן און צוגרייטן פאַר אַזאַ סאַרט אויפפירונג. קרישטאַל האָט צוגעגרייט אַ מין פאַררעדע, ערב דעם אַנהויב פון דער פאַרשטעלונג. דאַרט איז געזאָגט געוואָרן, אַז מיר געפּינען זיך אין אַ הויז אויף דער איסט-סאַיד, וואו אַ פאַמיליע לעבט ניט אינערלעך רואיק: אַז דער העלד מרדכי מאָזע איז אַ זיידענער ייד, אַ בן-תורה, וועלכער איז אַריינגעפאַלן אינעם קעסל פון ניו-יאָרק און די צייט וויל אים אַסימילירן, אָבער ער לאָזט זיך ניט. ער איז גרייט צו ווערן אַ שמאַטע-אַרבעטער אין אַ שאַפּ, כדי צו בלייבן מרדכי מאָזע, מיט דעם שטאַלץ און יחוס מיט וועלכן ער איז געקומען אין דעם צערודערטן גאַלדענעם לאַנד.

ווען קרישטאַל ברענגט ניט לייזויקן, וואָלט לייזויק אליין ניט געקומען, ווייל ער איז געווען אַ צו באַשיידענער מענטש, און דיכטונג איז פאַר אים געווען וויכטיקער, ווי שרייבן פאַרן טעאַטער. איך געדענק ווי קרישטאַל האָט דעמאַלט געבראַכט אַב. קאַהאַנען אין „קונסט-טעאַטער“ צו דער פרע-מיערע פון „שמאַטעס“. ווען קאַהאַן איז געקומען, איז קרישטאַל אַרויף אויף דער בינע און געזאָגט צו די אַקטיאָרן: „קינדער, אויב מ'וועט ניט שפּילן מיט האַרץ און נשמה, וועט קאַהאַן אַוועקגיין אַן אַנטוישטער און ער וועט שרייבן, אַז ס'איז גלאַט אַ פּיעסע, ניט שלעכט געשפּילט“.

דעם אמת גערעדט, האָבן די אַקטיאָרן ניט שטאַרק געגלויבט אין דעם דערפאַלג פון דער דראַמע. נאָר קרישטאַל און איך האָבן געגלויבט, אַז לייזויק ברענגט אַ נייעם טאָן פאַר דער יידישער בינע; אַז „שמאַטעס“, כאַטש

ניט קיין גיגאנטישער ספעקטאקל, פארמאגט אין זיך דעם לעבנס־אַטעם פון יענער צייט, ווען די שמאַטע יידן זיינען דאָ געוואָרן אָדער שמאַטע־אַרבעטער, אָדער באַנק־קוועטשער אין בית־המדרש, אָדער פעדלערס מיט פּושקאַרטס.

קרישטאָל האָט דערפּילט, אַז דער העלד מרדכי מאַזע וועט קיין פעדלער ניט ווערן — אַז דער זיידענער שטילער מענטש — דער טרוימער פון אַן ערלעך יידיש לעבן איז שטאַרק און וועט זיך ניט לאָזן בויגן. איך גלויב, אַז די באַגעגענישן פון קרישטאָלן מיט קאַהאַנען, אין פאַרבינדונג מיט דער אויפפירונג פון „שמאַטעס“ האָט געפירט דערצו, אַז ער, אַב. קאַהאַן, מיט זיין זעלטענעם חוש, זאָל דערפּילן אַז דער יונגע־מאַן קאַן זיין אַ געווינס פאַרן „פאַרווערטס“ און ער האָט אים צוגענומען פון „קונסט־טעאַטער“, ווי נאָר דער סעזאָן האָט זיך געענדיקט. פאַרן טעאַטער איז עס געווען אַ גרויסער פאַרלוסט, ווייל ווען ער איז געווען פאַרוואַלטער, האָב איך זיך געקאַנט אינגאַנצן אָפּגעבן מיט דער בינע. ער האָט שוין אַלץ פאַרזאָרגט, אפילו די ענגלישע פּובליסיטי, ווייל קרישטאָל האָט געקאַנט זייער גוט ענגליש. מיט יאָרן שפּעטער האָט ער אָפט געשריבן טעאַטער־רעצענזיעס אין דער „ניו־יאָרק סאָן“. און וואַלט ער ניט געווען אַזוי פאַרליבט אין דעם יידישן לשון, וואַלט ער פאַרבליבן ביי דער ענגלישער זשורנאַליסטיק. קרישטאָל איז גע־בליבן פאַרבונדן מיטן „קונסט־טעאַטער“ אויך שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען אַ שרייבער אין „פאַרווערטס“. מיר האָבן זיך אָפט געטראָפּן און גע־פלאַנט דעם רעפּערטואַר פון „קונסט־טעאַטער“, גערעדט פון אַקטיאָרן, מו־זיקער, מאַלער, א.ד.ג. אָבער ווען מדינת ישראל איז פּראַקלאַמירט גע־וואָרן, האָט קרישטאָל זיין גאַנצע ענערגיע און פייער אָפּגעגעבן פאַר ישראל. איך האָב אים אָפט געטראָפּן און אים געוואָרנט, אַז ער אַרבעט צו שווער. אַז ער וואַרפט זיך אויף אַלע זייטן צו קומען צום אויסדרוק. איך האָב גוט געדענקט, אַז מיט אַן ערך 28 יאָר צוריק האָט ער דורכגעמאַכט אַ האַרץ־אַטאַקע און איז געלעגן אין שפיטאָל חדשים־לאַנג. מייענע ווערטער זיינען אָבער געפאַלן ווי אין טיפּן ים אַריין. זיין ענטפּער איז געווען: „איר אַרבעט שווערער פון מיר — איר קעמפט פאַר אַ יידישן קונסט־טעאַטער אין אַ שטאַט וואו שונד און נאַרישע מאַכערייקעס פאַרנעמען דעם אויבנאָן ביים יידישן טעאַטער־עולם“.

קרישטאָל האָט מיר געהאַפּן אַרויסברענגען אַ טעאַטער־זשורנאַל —

„אונדזער יידישער טעאטער“, פון וועלכן ער איז געווען רעדאקטאָר. דער זשורנאַל האָט געמאַכט אַ רושם. קרישטאָל האָט מיר איין מאָל געזאָגט, אַז מ'דאַרף זען אַז טאַמאַשעפּסקי זאָל אויפהערן אַרומגיין מיט אַ צילינדער אין מיטן העלן טאַג. ס'איז פשוט פריקערע צו קוקן ווי ער קומט אריין אין ראַיאָל קאַפּע מיטן צילינדער.

מיר האָבן באַשלאָסן צו דרוקן אין אונדזער זשורנאַל אַ בילד פון טאַ-מאַשעפּסקין, אָנגעטאָן אין צילינדער און פוטער, מיט אַן אונטערשריפט: „ווי לאַנג, מר. טאַמאַשעפּסקי?“ ווען טאַמאַשעפּסקי האָט זיך דערזען אין אונדזער טעאטער זשורנאַל אויף דעם בילד — האָט ער אויף צו מאַרגנס אַוועקגעוואָרפן דעם צילינדער און אָנגעטאָן אַ געוויינלעכן הוט, און ווען ער איז אַריינגעקומען אין ראַיאָל קאַפּע, האָבן אים די אַקטיאָרן אַפלאַדירט און סעם קעסטין האָט אים געדריקט די האַנט, זאָגנדיק: „איצט מר. טאַ-מאַשעפּסקי, זעט איר אויס ווי אַ נאַש-בראַט“. טאַמאַשעפּסקי האָט מער דעם צילינדער ניט געטראָגן.

**

דעם אמת גערעדט, מאַכט אין די לעצטע יאָרן אויף מיר דער טויט קיין שטאַרקן איינדרוק ניט, ווייל אַזוי פיל נאַענטע און וויכטיקע מענטשן גייען אַוועק. מען לייענט יעדן טאַג וועגן דער געפאַר פון אַן אַטאַמישער מלחמה, טראַכט מען, אַז דאָס לעבן איז סיי־ווי ניט ווערט קיין גראַשן. אָבער קרישטאָלס טויט האָט מיך שטאַרק צערודערט. איך האָב געפילט, ווי מען האָט גענומען אַ בוים, וועמעס צווייגן האָבן זיך הויך צעוואַקסן, און אים פלוצעם אונטערגעהאַקט. איך בין געווען אין די בערג, בעת דאָס אומגליק איז געשען. און בין געקומען שוין נאָך דער לוויה. פאַר מיינע אויגן שטייט נאָך דער לעבעדיקער, ענערגישער, שפרודלדיקער לעאַן קרישטאָל, אַזוי ווי איך וועל אים שטענדיק געדענקען.

דאָס לאַז איך איבער צום לייענער, ער זאָל האָבן זיין אייגענע מיי-נונג, וועגן מאַריס שוואַרץ אַלס שרייבער. איך האָב זיך שוין איבערצייגט, אַז טעאטער שפילן, און שרייבן, זיינען די צוויי פאַרשאַלטענע פראַפעסיעס, אַ יעדער איינער ביי זיך גלויבט, אַז ער איז בעסער פון דעם צווייטן. איך בין געווען ביי לעאַן קרישטאָלס לוויה, אין „פאַרק וועסט מעמאָריאַל טשאַפּל“. ווער ווייסט אפשר האָב איך דאָרט פאַרטראָגן זיין בעסטן פריינד, מאַריס שוואַרץ?

*
**

אזוי טראכטנדיק האָב איך געבלעטערט די פאַרשיידענע צייטונגען, און דערזען דעם עדיטאָריעל פון דאָנערשטאָג דעם 12 מאי 1960.

„מאַרגן פרייהייט“

דער טויט פון מאָריס שוואַרץ.

מיטן טויט פון מאָריס שוואַרץ, איז אַוועק פון יידישן טעאַטער, און פון דער יידישער קולטור-וועלט בכלל, אַ באַדייטנדיקע פיגור. עס איז אַוועק אַ טעאַטער-קינסטלער מיט גרויסע פאַרדינסטן. ניט געקוקט אויף ערנסטע חסרונות, סיי אַלס שפּילער און נאָך מער אַלס דירעקטאָר — און וועגן דעם וועט אויסקומען צו רעדן באַזונדער — האָט מאָריס שוואַרץ אַריינגע-שריבן זיין נאָמען אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער דורך דעם יידישן קונסט-טעאַטער, וואָס ער האָט געהאַט געגרינדעט מיט אַן ערך פערציק יאָר צוריק, אַ טעאַטער פון בעסערן רעפערטואַר. מיט דעם טעאַטער האָט זיך אַנגעפאַנגען אַ נייער פּעריאָד אין דעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. דאָס איז געווען אַ זאַמלפונקט פאַר פיל פון די בעסטע קרעפטן אין דער יידישער טעאַטער-וועלט, וועלכע האָבן געשטרעבט אויפצוהאַלטן און אַנטוויקלען יידיש טעאַטער, וואָס זאָל זיין ריין פון שונד און וואָס זאָל ברענגען דעם יידישן עולם די ווערק פון יידישע דראַמאַטורגן ווי פון די קלאַסיקער פון דער וועלט-ליטעראַטור. דאָס איז אויך געווען אַ טעאַטער, וואָס האָט געהאַלפן אַנט-וויקלען יונגע טאַלאַנטן, צווישן זיי אַזעלכע ווי מוני וויזענפריינד — דער איצטיקער פּאָל מוני — און אַנדערע. דער יידישער קונסט-טעאַטער האָט אויסגעאיבט זיין השפּעה אויך אויסער ניו-יאָרק און די אַנדערע שטעט אין אַמעריקע און קאַנאַדע, וואוהיין מאָריס שוואַרץ פלעגט קומען מיט זיין טרופע. דורך זיינע באַזוכן אין איראָפּע, אין דרום-אַמעריקע, ספּעציעל אין אַרגענטינע, האָט מאָריס שוואַרץ, דירעקט און אומדירעקט, אין אַ באַשטימטן זין באַ-איינפלוסט דעם גאַנצן פונעם יידישן טעאַטער. די לעצטע יאָרן האָבן ליידער אַרויסגערוקט מער די נעגאַטיווע מאַמענטן אין דער ראַל פון מאָריס שוואַרץ פאַרן יידישן טעאַטער — דעם סטאַריזם, דעם צו שטאַרקן אינדי-ווידואַליזם, וואָס האָט בייגעטראָגן דערצו עס זאָל ניט איינגעשטעלט ווערן אַ געזעלשאַפטלעך יידיש טעאַטער. דער עיקר איז דאָ געווען און פאַרבליבן שולדיק די געזעלשאַפטלעכקייט גופא, די ביטערע קעגנערשאַפט צו אייניקייט

אינעם יידישן לעבן, אייניקייט פון אלע עלעמענטן, וואָס ווילן אַ בעסער יידיש טעאַטער. די שווערע יאָרן, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט לעצטנס אי-בערגעלעבט, האָבן שאַרף אונטערגעשטראַכן די דאָזיקע מכה אין דער יידישער קולטור-וועלט. אַ גרויסע פיגור פון דער יידישער טעאַטער-וועלט און דער קולטור-וועלט בכלל איז איצט אַוועק מיטן טויט פון מאַריס שוואַרץ. די אלע וואָס גאַרן נאָך אַ בעסערן יידישן טעאַטער וועלן מיט דאַנקבאַרקייט געדענקען די גרויסע בייטראַגן, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט געמאַכט צו דער יידישער בינע און צו דער יידישער קולטור בכלל. זייענדיק פאַרטיפט אין די עדיטאָריעלס, האָב איך אַפילו ניט באַמערקט, וואָס פאַר אַ קאַרטל טשאַרלס קאַהען, האָט מיר דערלאַנגט, האָב איך אים אָנגעקוקט פּרעגנדיק:

— וואָס איז דאָס ?

— אַן דעם, וועט מען אפילו מיך אויך ניט אַריינלאָזן.

YIDDISH THEATRICAL ALLIANCE
CHARLES COHAN, Sec. Treas.

Admittance to Chapel
For the last rites to our departed
MAURICE SCHWARTZ
מאַריס שוואַרץ ע"ה
Tuesday May 17, 1960, 12 noon sharp
Gramercy Park Memorial Chapel
152 Second Ave. at 10th St. New York
Please come to Chapel not later than 11 a. m.

YIDDISH THEATRICAL ALLIANCE
CHARLES COHAN, Sec. Treas.

איך האָב גענומען דאָס קאַרטל, דאָס באַטראַכט, און מיט אַ שטאַרקן זיפן אים געפּרעגט:
— דענקסטו ניט טשאַרלי, אַז מ'מאַכט אַ פּראָדאַקשן פון זיין לוויה ?
— וואָס רעדסטו, ווי אַזוי קען מען דאָס אַנדערש מאַכן, ווייסטו אַז דאָרט וועט זיין גאַנץ ניר-יאָרק ?

— גאנץ ניר-יאַרק דאַרף דאַרט זיין.
 — גערעכט ביסטו, אָבער וואו וועסטו זיי אַרײַנלאָזן?
 — וואָס הייסט...
 — מער ווי פינף הונדערט, וועט מען ניט אַרײַנלאָזן.
 — איך בין זיכער, אַז ס'וועט זיין אַ סך מער.

— וועט מען זיי טאַקע ניט אַרײַנלאָזן, וואָס קוקסטן מיך אָן, דאָס געזעץ זאָגט, אַז מ'זאָל מער ניט אַרײַנלאָזן, דערפאַר מוז איך זען אַז אַ יעדער מיט-גליד זאָל צוערשט זיין באַזאָרגט מיט אַ בילעט...
 — פאַרן לעצטן ספּעקטאַקל פון מאַריס שוואַרץ, גלויב איך אַז טאַקע

גאַנץ ניר-יאַרק, וואָלט דאַרט באַדאַרפט זיין, ווייס איך טאַקע ניט פאַרוואָס מ'האַט ניט געטראַכט פון אַ גרעסערן פּלאַץ, אַלע דאַרפן קומען אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד צו מאַריס שײאַרץ, ווער, ווער, ער האָט דאָס זיכער פאַרדינט. געדענקסט טשאַרלי, די לווייה פון דייוויד קעסלער? דאַכט מיר ווי ס'וואָלט ערשט נעכטן געווען. פרייטאָג דעם 14טן מאַי אין יאָר 1920. דאָס וועל איך קיינמאַל ניט פאַרגעסן, לעבן טעאַטער אויף 33 צווייטע עוועניו, איז געווען אַ רעסטאָראַן, זיינען מיר געשטאַנען אַ גרופּע און געוואַרט, ווייל גאַלד-בערג, די "בייבי", האָט גערופן דעם שפּיטאַל אויסצוגעפּינען וואָס ער מאַכט, האָט מען אים אָנגעזאָגט די גוטע נייעס, האָסטו געמעגט זען אַ סצענע, ווי אַזוי ער איז געבליבן שטיין, די טרייבל איז אים אַרויסגעפאַלן פון דער האַנט, און וואָס דאַרט האָט זיך אָפּגעטאַן. ביי זיין לווייה איז זיכער געווען גאַנץ ניר-יאַרק. ס'האַט זיך געצויגן, פון 108 צווייטע עוועניו ביז צום דייוויד קעסלער טעאַטער. דאַרט זיינען זיכער געווען מער ווי צוויי טויזנט מענטשן, און נאָך דער לאַנגער אזכרה האָט מען אים אַרויסבאַגלייט ביז דער וויליאַמסבורג בריק, און ביז מיר זיינען צוגעקומען צו דעם וואַשינגטאָנער בית-עולם, איז שוין געווען נאָך אַלעמען, און ס'האַבן זיך נאָך אַלץ געצויגן לאַנגע ליניעס מיט מענטשן פון ביידע זייטן צוקומענדיק צום בית-עולם. שטעל איך מיר פאַר וואָס ס'וועט זיין דעם קומענדיקן דינסטאָג ביי מאַריס שוואַרץ לווייה, ער האָט דאָך יאָ דערפירט דאָס יידישע טעאַטער צו אַ הויכן ניוואַ, דער "טשאַפּעל" וועט זיכער פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ גאַרטן.

— ניין מ'האַט שוין אַלעמען געלאָזט וויסן אַז מ'זאָל ניט שיקן קיין בלומען.

— ס'וועט געוויס דאַרט זיין ערד טרעטעניש.

- דערפאר דארפן מיר די קארטלעך.
 — יא, ניט לאנג צוריק האָט ער געשפילט „אַ לאַך אין קאָפּ“. און
 איצט האָבן מיר אַ לאַך אין האַרצן.
 — דאָס איז געווען זיין לעצטע פּיעסע.
 צוזאַמענגענומען אַלע צייטונגען און פאַרנדיק אַהיים, האָב איך די
 גאַנצע צייט געטראַכט פון זיין לעצטער פּיעסע וואָס ער האָט דאָ געשפילט.

די לעצטע פּיעסע

מאַריס שוואַרץ איז ניט נתפעל געוואָרן פון אַ ניט־געלונגענעם פּלאַן, ער האָט באלד אַוועקגעשאַרט דעם פאַרדרוס און זיך ווידער אַרויסגעלאָזט עפעס נייעס צו דערגרייכן, אַוועק אין די נייע מקומות און ווידער גענומען קנעלן, דאָס מאָל מיט וועמען עס האָט זיך געמאַכט... ביז ער האָט דער־טאַפּט עפעס נייעס. דאָס איז געווען די לעצטע פּיעסע זיינע, „אַ לאַך אין קאָפּ“, פון א. שולמאַן. חדשים־לאַנג האָט מען אָנגעהאַלטן אַ טרעוואַגע אין די צייטונגען וועגן דעם ווערק, פשוט געלעכערט די אויערן, אַז מאַריס שוואַרץ קומט אויפפירן אויף יידיש די נייע ענגלישע סענסאַציע „אַ לאַך אין קאָפּ“.

1. די פּיעסע ווערט ספּעציעל איבערזעצט פאַר מאַריס שוואַרץ, און ער וועט איר שפּילן בלויז פיר וואָכן, דאַרף זיך אַ יעדער באַזאָרגן מיט בילעטן, ס'איז אַ קאָמעדיע, און מאַריס שוואַרץ שפּילט אַ כאַראַקטער־ראָל.
2. פאַר דער פּיעסע ווערן שוין געמאַכט נייע דעקאָראַציעס, וועלכע מאַריס שוואַרץ וועט באלד אויפפירן אין ניו־יאָרק — „אַ לאַך אין קאָפּ“. מאַריס שוואַרץ, וועט אין דער נייער אויפפירונג, „אַ לאַך אין קאָפּ“, פון א. שולמאַן, שפּילן אַ ראָל, אין וועלכער מ'האַט אים גאָר אויף דער יידישער בינע ניט געזען.
4. בלויז פיר וואָכן וועט די פּיעסע „אַ לאַך אין קאָפּ“ געשפּילט ווערן, מיט מאַריס שוואַרץ אין דער הויפּט־ראָל.
5. מאַריס שוואַרץ איז שוין דאָ אין ניו־יאָרק, ער פאַרנעמט זיך שוין צוזאַמענשטעלן די טרופּע פאַר זיין נייער אויפפירונג „אַ לאַך אין קאָפּ“. באַזאָרגט זיך גלייך מיט בילעטן, ווייל די פּיעסע וועט מער ווי פיר וואָכן

ניט געשפילט ווערן. ס'וועט זיין אינטערעסאנט צו זען די פיעסע אין יידיש, מיט אַזאַ קינסטלער ווי מאַריס שוואַרץ, פאַר וועמען מ'האַט די פיעסע ספּעציעל איבערזעצט.

6. די גאַנצע טרופּע פאַר „אַ לאַך אין קאַפּ" איז שוין צוזאַמענגעשטעלט. מאַריס שוואַרץ הייבט שוין אָן מאַכן פּראָבן. די פּאַר-באַרייטונג פאַר דער פיעסע איז זייער גרויס. די נאַכפּראָגע פאַר בילעטן איז נאָך גרעסער. די וועלכע דרייען זיך אַרום מאַריס שוואַרצן, גיבן צו, אַז אין יידיש וועט די פיעסע זיין אַ סך בעסער, ווי אפילו אין אַריגינאַל. אַזוי ווי מ'וועט די פיעסע מער ווי פיר וואָכן ניט שפּילן, דאַרפט איר אייך שוין באַזאָרגן מיט בילעטן. אַן אַלטע געוואוינהייט מיינע נאַכצופאַלגן אַלץ וואָס מ'האַט: עשריבן, אָדער געזאַגט וועגן מאַריס שוואַרצן, האָב איך שוין געוואוסט אַז ס'הייבן זיך אָן באַווייזן אין די צייטונגען:

מאַריס שוואַרץ מאַכט גרויס דערפאַלג;

מאַריס שוואַרץ גרייט צו עפעס.

פון זיכערע קוועלן ווייסן מיר אַז די פיעסע וואָס מ'שפּילט אין ענגליש, וועט באַלד געשפּילט ווערן אין יידיש.

האַב איך שוין פאַרשטאַנען אַז מאַריס שוואַרץ האָט שוין די פיעסע, און ער גרייט זיך שוין אַהיימצוקומען, אויב ער איז שוין ניט אין ניו-יאָרק, און אַרבעט שוין אויף דער פיעסע.

אַבער צו וואָס האָט די אַלע נאַרישע רעקלאַמען? דער גרויסער קינסטלער מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט זיך זיין גרויסן נאַמען געמאַכט דורך קונסט און ליטעראַטור, האָט זיך אויף דער עלטער אַראַפּגעלאָזט אויף דער אַלטער-אויסגעטראַטענער-סטעשקע, אויף וועלכער אַלע זיינען געזאַנגען זייער גאַנץ לעבן, ווייזט אויס, אַז ער גייט אין זיין רבנס שפּאַן.

וואָס ס'קומט פאַר הינטער די קוליסן, האָט דער אַלגעמיינער עולם קיינמאַל ניט געוואוסט. אין די פּראַפעסיאָנעלע קרייזן אָבער, זיינען קיין סודות ניט געווען. פריער אָדער שפעטער האָט מען זיך דערוואוסט, און אַז מ'האַט געוואָלט, אָדער ס'האַט זיך פאַר וועמען געלויבט, האָט מען דערפון געמאַכט אַ גרויסע זאַך. דאָס מיינט, מ'האַט דאָס צעלייגט אויף טויזנטער טעלער, און אַ יעדער האָט דערפון געקענט עפעס נאַשן... ס'איז אָבער אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן מיט זייער גרויסן טאַלאַנט,

אלץ געקענט פארשטעלן, דער עולם האט דאס קיינמאל ניט באַמערקט, און ניט אלע אַקטיאָרן האָבן דאָס געקענט. אלע האָבן געוואוסט אַז דייוויד קעסלער איז געווען אַ גרויסער אַקטיאָר, אין זיין צייט אפשר דער גרעסטער, ער איז אויך געווען אַ גוטער זינגער, ס'איז געווען אַ גרויס פאַרגעניגן צו זיין אין טעאַטער, ווען ער האָט געוואָלט שפּילן און זינגען.

ווען ס'איז געקומען זיך צו גרימירן, איז ער געווען זייער שטימפיק מיט די פאַרבן. ס'איז טאַקע זייער גוט אַז מ'קען דאָס. עס שטייט אָבער ניט געשריבן אַז מען מוז דאָס קענען. דערפאַר זיינען דאָ גרימירער גאָר גרויסע ספּעציאַליסטן, וואָס קענען צושטעלן אַ וועלכע מאַסקע מ'דאַרף. דאָס איז אַ באַזונדערע קונסט, וואָס ניט אַ יעדער קען דאָס, און דערפאַר זיינען אין דער פּראַפּעסיע פאַראַן זייער ווייניק, וואָס זיינען פּערפּעקט אויף דעם געביט. פאַראַן זייער אַ קליינער פּראַצענט, וואָס קענען זיך גוט גרימירן. דערפאַר קענען זיך אלע אויסשמירן... און מ'רופט דאָס גרימירן. אין דייוויד קעסלערס צייטן האָט מען זיך נאָר באַנוצט מיט טיטולן. אַ יעדע נייע פּיעסע וואָס מ'האַט דעמאָלט אויפּגעפירט איז אַרויסגעהאַנגען געוואָרן אַפּישן מיט זייער גרויסע בוכשטאַבן, אַז דער קעניג פון יידישן טעאַטער, וועט אויפטרעטן אין דער ראַל פון אַ בעטלער.

אָדער דער פּרינץ פון יידישן טעאַטער, וועט היינט אַוונט שפּילן די ראַר פון דעם אייזמאַן. און ווען אלע טיטולן האָבן זיך שוין אויסגעלאָזט, געדענק איך אַזאַ רעקלאַמע, ווען מ'האַט אין דייוויד קעסלערס טעאַטער אויפגעפירט די פּיעסע פון ז. ליבין, «מענער און פרויען»: דייוויד קעסלער שפּילט אַ פּראַפּעסאָר; קומט באַוואונדערן דעם גרויסן קינסטלער אין זיין נייעם טיפּ וועלכן ער האָט געשאַפּן, טראַגנדיק אַ באַרד מיט צוויי שפּיצן.

אָזוי האָט צו מיר געקלונגען די לעצטע רעקלאַמע פון מאָריס שוואַרץ, נאָר לאַכן האָב איך ניט געקענט. דערפאַר אָבער האָט דאָס מיך גוט פאַר-דראָסן, ס'האַט זיך מיר נאָר געדאַכט, אַז ס'איז פאַרלוירן געוואָרן דער דרך ארץ פאַרן יידישן קונסט-טעאַטער. נאָר אָזוי ווי ס'איז ניט געווען קיין אַנדערער ווי מאָריס שוואַרץ, בין איך געגאַנגען זען די פּיעסע.

זיצנדיק אין טעאַטער האָב איך פאַרשטאַנען, פאַרוואָס דאָס קען ניט זיין קיין דערפאַלג, און ס'איז געווען אַ גוטע אורזאַך פאַרוואָס ס'זאָל דעם עולם ניט געפּעלן. דער יידישער עולם איז געוואוינט געווען צו זען דעם

גרויסן קינסטלער מאַריס שוואַרץ אין אַ בעסערער פּיעסע, אין אַ גרעסערער און בעסערער ראָל ווי ער האָט דאָ געשפּילט, אין אַ מער גרעסערער און ספּעקטאַקולערער אויפפירונג, איבערהויפּט ווען ער איז געקומען אויף דער עוועניו, האָט ער אַלע מאָל געבראַכט דאָס בעסטע און שענסטע פון זיין גאַלדענעם רעפּערטואַר.

צוליב דעם איז גענוג געווען צו לאָזן וויסן אַז מאַריס שוואַרץ קומט. ס'וואָלט זיכער ניט קאַליע געמאַכט. אַזוי אָבער האָט ער אויף דער זעל-ביקער עוועניו, וואו ער האָט גענומען קלעטערן אויפן לייטער פון קונסט, זיך אויף דער עלטער אַ ביסל אַרויסגעגליטשט און האָט מיט דעם פאַרענ-דיקט זיין אומדערמיטלעכע קינסטלערישע אַרבעט פון שפּילן, אויפפירן, רעזשי, שרייבן, און זיין דער דירעקטאָר פון אַ יידישער טרופּע אין אַמעריקע. ס'איז דאָך אָבער פאַרט געווען מאַריס שוואַרץ, איז זיין לעצטער גרויסער פאַרנעם, געווען אין מדינת ישראל. ליידער האָט זיך אַריינגעמישט דער מלאך-המות, און צו אַלץ געמאַכט אַ סוף און דער גרויסער בויער, דער ריזיקער טאַלאַנט, דער גרעסטער אונטערנעמער אין יידישן טעאַטער, דער פּילפאַכיקער קינסטלער, האָט פאַרענדיקט זיינע גאַסטראָלן אין מדינת ישראל.

דער כהן גדול איז געפאלן

אַזוי האָב איך געטראַכט, ווען איך בין דינסטיק דעם 17טן מאַי גע-פאַרן צו מאַריס שוואַרצעס לווייה. ס'גלויבט זיך גאַרניט אַז ס'איז שוין היינט אַ וואָך, ווען די טרויעריקע ניס איז געקומען, אַז דער דינאַמישער ריז איז געפאַלן, דער כהן גדול פון יידישן טעאַטער-טעמפל איז מער ניט פאַראַן. ווי די וועלט וואָלט איינגעפאַלן, אַזוי האָט דאָס אויפן מאַמענט מיך געטראַפּן. איך בין געבליבן אָן לשון. און פאַר אַ גאַנצער וואָך האָט זיך אַלעמען געדאַכט, אַז איך בין ברוגו אויף זיי. איך האָב אויף זייערע פראַגעס ניט געענטפערט, ניט ווייל איך האָב ניט געוואָלט, נאָר פשוט ניט געקענט. איך האָב מיר פאַר קיין פאַל ניט געקענט פאַרשטעלן, אַז ער, מאַריס שוואַרץ, זאָל צייט האָבן צו שטאַרבן, און ווען? אין מיטן שפּילן, מאַכנדיק פראַבע פאַר אַ צווייטער פּיעסע, שלום אַשם „קידוש השם“, די

ראל פון דעם שניידערל דעם לאַמעד-וואַוּניק, וועלכע ער האָט אַזוי ליב געהאַט. אַז ס'איז אמת, האָב איך ניט געוואָלט גלויבן, אַ מענטש מיט אַזוי פיל מעלות, איינער וועלכער איז אַלע מאָל געווען פאַרנומען מיט גרויסע פלענער, דער בויער פון דעם בעסטן יידישן טעאַטער. ער האָט צייט געהאַט אונדז אַזוי פרי פאַרלאָזן? ס'גלויבט זיך ניט. נאָר ווען איך קוק אויף מיין האַנט-זייגער, דערמאַנט ער מיך אַז איך דאַרף דאַרט זיין 11 אַזייגער אין „טשאַפּל“. וועלן זיין אין צייט, האָט מיך דאָס פאַרן אַ ביסל נערווירט, ווייל ס'האַט זיך מיר געדאַכט, אַז דער עקספרעס גייט ניט גיך גענוג, איך מוז נאָך זען אַ פאַר פריינט איידער איך גיי אַריין. ענדלעך בין איך ביי דער 14טער גאַס, דאָ האָט זיך דער עקספרעס אָפּגעשטעלט. בין איך אַרויס, געכאַפט דעם לאַקאַל, און האָט בין איך ביי דער 8טער גאַס. אויפן ראָג פון דער 9טער און צווייטער עוועניו, בין איך שטיין געבליבן און געוואַרט. ס'האַט אָבער גענומען לענגער ווי איך האָב מיר פאַרגעשטעלט. האָב איך דערפילט ווי די ערד ברענט הינטער מייע פיס. איך קוק אין אַלע זייטן, ווי מענטשן קומען פון אַלע גאַסן, נאָר ניט די אויף וועמען איך וואַרט. פאַר פאַרדרוס האָב איך גענומען רעדן צו זיך: „פאַרוואָס קומען זיי ניט? אַלע זיינען דאָ אין צייט, נאָר ניט די וועלכע דאַרפן זיין? וואָס לענגער איך בין דאַרט געשטאַנען, אַלץ גרעסער איז געוואָרן דער עולם. האָט זיך מיר שוין גענומען דאַכטן, אַז אפילו מיטן קאַרטל וועל איך שוין ניט קענען אַריינגיין. ס'איז שוין אַ פאַר מינוט צו 11. האָב איך באַשלאָסן מער ניט צו וואַרטן און זיך גענומען אַדורכשטופן, ביז איך בין צוגעקומען צו דעם פּאַליסמאַן וואָס איז געשטאַנען ביי דער טיר, געוויזן אים דאָס קאַרטל, האָט ער אַלעמען אַוועקגעשטופט און מיך אַדורכגעלאָזט.

איך בין אַריין אין צימער וואו די פּאַמיליע, מיט דער גאַנצער משפּחה זיינען געווען, אָבער צוקומען צו זיי איז ניט געווען מעגלעך. האָב איך מיך אַרומגעקוקט און אַריין אין „טשאַפּל“. דאַרט איז שוין געווען איבער-עפּאַקט מיט מענטשן. אַלע פלעצער זיינען שוין געווען פאַרנומען, אַ חוץ די ערשטע דריי רייען, וועלכע זיינען געווען פאַרצוימט, רעזערווירט פאַר דער פּאַמיליע און דער משפּחה. אַ לאַנגע ריי פון מענטשן האָט זיך די גאַנצע צייט געצויגן פאַרבייגייענדיק דעם ארון, וועלכער איז געווען אָפּן, און ס'האַבן זיך געהערט שטילע זיפּצן און קרעכצן פון די פאַרבייגייער. מ'האַט מיר באַלד איבערגעגעבן איך זאָל שטיין אַלס ער-וואַך. דאָ

האָב איך געהאַט אַ מעגלעכקייט צו באַטראַכטן דעם גרויסן וועלט־קינסט־לער פון דער יידישער בינע, ווי אַזוי ער האָט אויסגעזען אין זיין לעצטן שלאָף. ווייס ווי אַ לילי, מיט אַ געלבלעכע שאַטירונג, די האָר זיינען געווען צעשפּרייט אין בייַדע זייטן, די נאָז אין איין זייט איז געווען אַ ביסל איינגע־פלעטשט, געוויס פון דעם פּליען, ווען מ'האַט אים געבראַכט פון ישראל.

אין זיין אייביקן שלאָף האָט ער איצט גערוט, ווי איינער וואָס ס'איז געקומען פון זייער אַ ווייטן וועג, אויף וועלכן ס'איז אים ניט איינמאַל אויס־געקומען צו שפּאַנען, איבער דערנער, שפּיציקע שטיינער, וועלכע ער האָט אַליין באַדאַרפט אַוועקשאַרן מיט די הענט, ביז ער האָט דערגרייכט צו דער גרויסקייט און אַנערקענונג פאַרן גרעסטן יידישן קינסטלער. יאָ, ער האָט דערגרייכט צו אַ וועלט־באַרימטקייט. אָבער פאַרוואָס איז דאָ ניט פאַראַן אפילו קיין איין בלום? אויף דעם שפּיגלדיקן טיף־רויטן קאַסטן, וועלכער האָט אויסגעזען ווי אַ שטיק פּייער, סימבאָליש פונקט ווי זיין לעבן, איין גרויסער פּלאַם, מיט וועלכן ער האָט אַנגעצוינדן אַ וועלט. זיין ענערגיע איז געווען ווי אַ פּייערדיקע לאַוואַ, וואָס האָט געשפּריצט און זיך צעשפּרייט אין אַלע ווינקלעך פון דער וועלט, וואו ס'איז נאָר געווען אַ יידיש טעאַטער, און איבערגעלאָזט דאָס שענסטע און דאָס בעסטע, וואָס אַזאַ גרויסער קינסט־לער האָט פאַרמאַגט. מיר דאַרפן זיין שטאַלץ, ווייל ער איז געווען אַ יידישער קינסטלער, פון אונדזער יידישן טעאַטער. ווער זאָגט, אַז ס'איז דאָ ניט פאַראַן קיין בלומען? אמת, קיינער זעט זיי ניט, איך אָבער געפּיין זיי אין די שפּאַלטן פון די צייטונגען.

די נייעס וועגן דעם טויט פון מאַריס שוואַרץ אין ישראל האָט אַרויסגעערפן טיפן טרויער אין דער יידישער וועלט. מיטן נאָמען „מאַריס שוואַרץ“ איז ענג פאַרבונדן דער אויפבלי און דער ווייטערדיקער וועג און גורל פון דעם בעסערן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע.

זיין נאָמען איז געוואָרן ווי אַ מין סימבאָל פון דעם קינסטלערישן יידישן טעאַטער, וועלכן ער האָט געהאַלפן אויפצובויען און אַנטוויקלען מיט אַזוי פיל ענערגיע, מוט און געדולד.

ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פון זיין „קונסט־טעאַטער“ מיט אַ מערקווירדיקן ברען, ביז וואַנען ער האָט אים דערהויבן צו אַ גרויסער קינסטלערישער הויך. מאַריס שוואַרץ, אַזוי ווי די גאַנצע וועלט, האָט באמת עקענט שטאַלצירן מיט זיינע דערגרייכונגען אויף דעם געביט פון יידישן

טעאטער, און זיין באַרימטקייט האָט איבערגעוואַקסן די ענגע גרענעצן פון דעם יידישן טעאטער, ער איז געוואָרן באַוואוסט אויך אין דער אַלגעמיינער טעאטער-וועלט.

מאָריס שוואַרץ איז באַרימט געוואָרן ניט נאָר אַלס גרינדער, פירער און רעזשיסאָר פון זיין „קונסט־טעאטער“, ער איז געווען אויך איינער פון די בעסטע, טאלאַנטפולסטע אַקטיאָרן אויף דער יידישער בינע.

מיט זיינע פאַרשיידנאַרטיקע ראָלן און זיינע אויפפירונגען אויף דער בינע האָט ער זיך באַרימט און באַליבט געמאַכט ביי דעם יידישן עולם.

די געשטאַלטן וואָס ער האָט געשאַפן מיט זיינע ראָלן, האָבן זיך איינגע־קריצט אין די מוחות און הערצער פון די טויזנטער באַזוכער פון דעם יידישן טעאטער.

מ'קען זאָגן אַן איבערטרייבונג, אַז מאָריס שוואַרץ האָט ממש געלעבט און געאַטעמט מיט דער לופט פון טעאטער אין פאַרלויף פון יאָרן, זיין דינאַ־מישע און טעמפעראַמענטפולע נאַטור און זיין קינסטלערישער טאלאַנט האָבן געקראָגן אַ פולן און פילזייטיקן אויסדרוק אין זיין אַרבעט אַלס אַרטיסט און רעזשיסאָר.

ער איז אויך געווען אַ מענטש, וואָס האָט אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינ־טערעס אין אַלע פראַגן פון יידישער קולטור און פון יידישן לעבן בכלל. אויף וועלכע ער האָט זיך שטענדיק אָפגערופן מיט וואַרעמקייט סיי מינדלעך, סיי שריפטלעך.

מאָריס שוואַרץ האָט איבערגעלעבט פאַר די לעצטע יאָרן שווערע אַנ־טוישונגען צוליב דעם טרויעריקן באַרג־אַראָפּ פון יידישן אַטעאטער, מיט וועלכן ער האָט געלעבט און געאַטעמט.

דאָס האָט געוויס געווירקט אויף זיין געמיט, כאָטש ער האָט ביזן סוף פון זיין לעבן זיך ניט געלאָזט באַהערשן פון שעדלעכן פעסימיזם און האָט ביזן סוף פון זיין לעבן געמאַכט אַלערליי פאַרזוכן אין פאַרשיידענע טיילן פון דער וועלט אויפצובויען און אַנצוהאַלטן אַ יידישן קינסטלערישן טעאטער. און ביי אַזא מיין לעצטן פאַרזוך אויפצובויען אויך אין ישראל אַ יידישן קונסט־טעאטער, האָט ער אויסגעהויכט זיין לעצטן אַטעם.

מיר וועלן אים קיינמאָל ניט פאַרגעסן!

אין דעם בין איך זיכער, ווען אפילו ס'וועט מער ניט בלייבן ווי איין

טעאטער אין דער גאנצער וועלט, וואו מ'וועט שפילן יידיש, וועט מען דער-
מאנען דעם נאָמען מאָריס שוואַרץ.

אזוי האָב איך געטראַכט, ווען איך בין געשטאַנען ביים ארון, אַז אַלץ
וואָס מ'שרייבט, איז אמת. דאַרף מען דען נאָך בעסערע און גרעסערע
לאַרבער-קראַנצן?

ווען אַ יעדעס וואָרט וואָס מ'האַט וועגן אים געשריבן, וואָלט פאַר-
וואַנדלט געוואָרן אין אַ בלום, וואָלט מען געקענט אַנפילן עטלעכע גרויסע
טעאָטערס, אין וועלכע מאָריס שוואַרץ האָט געשפילט. איז וואָס וועט זיך
דאָ אַנזען אַ קרענצעלע? ווען ס'זאָל אפילו זיין דאָס גרעסטע.

וויפֿל איך בין געווען פאַרטיפט אין מיין מחשבה, און וועגן אַלץ וואָס
ס'קומט פאַר אין „טשאַפּל“, וואָס די צייטונגען זאָגן, און פֿון די אַלע פאַר-
שיידענע מיינונגען, וואָס מענטשן האָבן אין דער שטיל, פאַרבייגייענדיק אַ
מורמל געטאָן, ווי זיי וואָלטן אים ניט געוואָלט שטערן זיין אייביקן שלאָף,
האָב איך דאָך אַ פאַר מאָל זיך אומגעקוקט אויף דער פיגור וואָס איז דאָרט
געשטאַנען איינגעוויקלט אין שוואַרצן, פֿון דער מינוט וואָס איך בין אַריינגעקו-
מען, און זי האָט ניט אַראָפּגענומען אירע אויגן פֿונעם מת. ס'האַט זיך מיר נאָר
געדאַכט, אַז זי וואָרט פאַר אַ געוויסן ענטפֿער... אָבער פאַרוואָס וואָגט זי
ניט צו קומען? פאַרוואָס שטייט זי פֿון ווייטן? זי האָט מיט אים אזוי פיל
יאָרן געשפילט, אַ פאַר מאָל געווען מיט אים אין אייראָפּע, און איצט פֿון
דער ווייטנס... הונדערטער מענטשן זיינען שוין פאַרבייגעגאַנגען און זי
שטייט נאָך אַלץ אויפֿן זעלבן פּלאַץ און רירט זיך ניט. זי האָט זיך אוועקגע-
שטעלט מיט אַ פאַר אויסגעשטאַרטשעטע אויגן ווי גלאַז, און נעמט זיי ניט
אַרונטער פֿון אים.

איך האָב איר אַנגעהויבן באַוואַנדערן, ס'אַרט איר גאַרניט וואו זי
געפינט זיך, ווער ס'גייט איר פאַרביי, וואָס דאָ קומט פאַר, זי האָט אויסגעזען
ווי צו זיין אין אַ וועלט פאַר זיך אַליין.

ווען מ'האַט דעם ארון פאַרמאַכט, האָט זי געמאַכט אַ קורצן שפאַן,
אויסגעצויגן איר ווייס-צאַרטע האַנט, און אַ גלעט געטאָן דעם קאַסטן, און
גלייך פאַרשוואַנדן געוואָרן, אַריינפאַלנדיק אין דעם גרויסן עולם ווי אין
ים אַריין.

אזוי האָט זי זיך געזעגנט מיט איר רבין, וועלכער האָט פאַר אַ סך
יאָרן פֿון איר קיין אויג ניט אַראָפּגענומען. אמת, ער האָט אַ סך געטאָן פאַר

איר ביז ער האָט איר דערפירט צו דער גרויסקייט, זי זאָל אַרײַנגערעכנט ווערן אין די רײען פון אַ ערשטע דאַמע אין ײִדישן טעאַטער.

מ'האַט זיך גענומען פאַרן, אָפּצוגעבן דעם לעצטן כבוד, איז פאַר אַ סעקונדע געוואָרן אַ גערויש, ביז מ'האַט זיך אײַנגעטיילט מיטן פּערזענלעכן כבוד, ווער ס'זאָל זײַן דער ערשטער, און ווער דער לעצטער.

פאַראַן אַזעלכע אין דער פּראָפּעסיע וואָס נוצן אויס די געלעגנהייט, ווען ס'איז דאָ אַ גרויסער עולם, זאָל מען הערן וואָס זײ האָבן צו זאָגן, אפילו ווען מ'דאַרף דאָס ניט. ס'איז אָבער די אײַנציקע געלעגנהייט וואָס זײ האָבן איצט, אַז אַ גרויסער עולם זאָל זײ אויסהערן. פּערזענלעך בין איך קײנמאַל ניט געווען באַגײסטערט פון די „קאַזיאַנע הספּדים“, איבערהויפּט ווען מ'האַלט בײַ אַ ײִדישער לוויה אַ הספּד אין ענגליש. דאָך האָב איך מיט גרויס אינטערעס אויסגעהערט וואָס דזשאַרדזש דזשעסעל האָט געזאָגט וועגן מאָריס שוואַרצן, פאַרטרעטנדיק אַלע ענגלישע אַקטיאָרן פון בראַדוועי. ווי אַ צוגעקלעפטער בין איך געשטאַנען, און ניט געקענט אַוועקגיין. איך האָב אַלעמען אויסגעהערט אפילו די מיט וועלכע איך בין ניט געווען אײַנשטימיק. איך האָב מיך שפּעטער דערמאַנט, ווען איך האָב געלייענט, וואָס נחמן מײזל האָט וועגן דעם געשריבן:

„מ'האַט געהאַלטן רעדעס, שפּיטשעס, אָבער ווען מען טוט בחייו, בײַ זײַן לעבן כאַטש אַ קלײנעם טײל פון דעם, וואָס מ'האַט געזאָגט און צוגעזאָגט, וואָלט ער נאָך אפשר געלעבט אַ צען-פּופּעצן יאָר. אַזוי האָט מען אים פאַרגאַסן דאָס בלוט און דערמיט אים פאַרקירצט די יאָרן. און פון וועמען? אײנער וואָס האָט אונדז אַזוי פיל גענעבן. איצט אָבער האָט זיך פאַרענדיקט אַ וויכטיקע גרויסע עפּאָכע אין דער געשיכטע פונעם בעסערן, פונעם גוטן ײִדישן טעאַטער.“

אויסגעהערט די אַלע צוזאַגענישן האָב איך מיך געכאַפּט, אַז איך דאַרף זײַן בײַם אַרויסטראַגן דעם ארון, דאָס איז באַשטימט געוואָרן פון פּריער, האָב איך איבערגעוואַרט ביז חזן קוסעוויצקי האָט געמאַכט די מלא.

דער געדראַנג פון די מענטשן, אפשר אין די טויזנטער, איז געווען אַזוי גרויס, אַז מיר האָט זיך געדאַכט, מיר וועלן קײנמאַל ניט צוקומען צום טויטן-וואָגן, ס'האַט גענומען זײער לאַנג, ביז די לוויה האָט זיך אָנגעהויבן. מ'פירט אים, און מיר גײען צו דער יוניאָן. איך האָב געוואוסט אַז אַלץ

איז צוגעגרייט. דאך האָב איך מיך אַרויסגעדרייט און געלאָפֿן זען אַז אַלץ זאָל דאָרט זיין אין אַרדענונג.

איך האָב מיך געדרייט אין אַלע זייטן זיך צו קענען באַפרייען פֿון דעם גרויסן עולם, וועלכע האָבן מיר פֿאַרשטעלט דעם צוגאַנג צו דער יוניאָן. מ'קען זיי גאַרניט זאָגן, ווייל זיי באַגלייטן זייער באַליבטן גרויסן קינסט־לער מאָריס שוואַרץ. גייענדיק כאָפּ איך אַ קוקט צו האוסטאָן סטריט. דאָרט אַרום זיינען געשטאַנען די צוויי גרעסטע יידישע טעאַטערס, דאָרט האָט מאָריס שוואַרץ זיך באַוויזן אַלס אַקטיאָר. שפעטער האָט ער דאָרט אויך אויפֿגעפירט זיינע בעסטע און גרעסטע קינסטלערישע ספעקטאַקלען. איך זע בלויז די גאַס, ווייל די טעאַטערס זיינען שוין אויך נישטאַ. איך האָב מיך ווי עס איז אַרויסגעדרייט, און ווען די לאַנגע גרויסע לוויה איז צוגעקומען, בין איך שוין דאָרט געשטאַנען ביים אָפענעם פענצטער, פֿון וואָנען קאַלעגע און פֿריינט חזן מרדכי ירדני, האָט געמאַכט אַ מלאַ. מיט אַזוי פיל האַרץ און נשמה, אַז ס'האָט געקענט שפּאַלטן די הימלען. אַ פֿאַרגליווערטער בין איך לעבן אים געשטאַנען, אַרונטערגעקוקט אויף דער אָפענער טיר פֿון דעם טויטן־וואַגן, „הוירסט“. ווען מען האָט די טיר פֿאַרמאַכט, האָב איך אַ ציטער געטאַן. ירדני האָט דאָס באַמערקט, האָט ער גיך געזאָגט:

— קומט דענק, מיר דאַרפֿן געפינען אונדזערע קאַרס.

— ס'מאַכט מיר ניט אויס אין וועלכער קאַר איך וועל פֿאַרן.

אַרונטערקומענדיק אין גאַס, איז ירדני פֿאַרשוואַונדן געוואָרן, און צוליב דעם גרויסן עולם וואָס איז דאַרטן געווען, האָט מען קיין קאַר ניט געזען, ביז דער וואַגן האָט גענומען אוועקפֿאַרן זיינען אַ סך פֿון די מענטשן נאָכ־געגאַנגען. האָב איך ערשט געקענט זען די גרויסע לענג פֿון קאַרס וואָס האָב אים באַגלייט. דאָס אויג האָט ניט געקענט אַלע פֿאַרכאַפֿן. אָבער אין אַ וועלכער קאַר איך האָב באַדאַרפט פֿאַרן, האָב איך ניט געזען. האָב איך גענומען זוכן, וואו דאַרף איך דאָ אַריינגיין? פֿאַרבייפֿאַרנדיק האָט עמעצער אויפֿגעמאַכט די טיר און מיך געפרעגט:

— וועמען זוכט איר, מר. דענק?

— איך ווייס ניט אין אַ וועלכער קאַר איך דאַרף זיין.

— וואָס איז דער אונטערשייד, קומט אַריין.

איך בין באלד אַריין, ניט וועלנדיק אָפּהאַלטן די לענג פֿון די קאַרס, וועלכע האָבן זיך באלד גענומען שלענגלען פֿון איין גאַס אין דער צווייטער.

ביז מיר זיינען צוגעקומען צו דער 34טער גאס זיינען מיר אריין אין דעם טונעל, און ווען מיר זיינען פון דאָרט אַרויס, זיינען מיר שוין געווען אין פלאַשינג, פון דאָרט ביז צום בית-עולם.

מיר פאָרן אַריין אין טויער פון דעם „מ'ט העבראַן בית-עולם", און פון דאָרט צום בלאַק 67, דאָ שטעלט מען זיך אָפּ. אַלע גייען אַרויס פון די קאַרס. און דורך דער אייזערנער טיר, אָדער ווי מ'רופט דאָס „געײט", גייט מען אַדורך אויף דער לאַנג-צעמענטענער סטעשקע, וואו פון ביידע זייטן זיינען פאַראַן שטיינערנע בענק, וואָס זיינען אויסגעשטעלט ביז צום פאַרצווייגטן גרויסן בוים, וועלכער איז אַרומגערינגלט מיט אַ צעמענט אויסגעגאַסענער קיילעכדיקער וואַנט, וועלכע פאַרמאַגט אויך אַ קיילעכדיקע באַנק, אין אַ הייסן טאַג, ווער ס'דאַרף דאָרט זײן, זיינען די צווייגן פון בוים אַזוי ברייט צעוואַקסן, אַז זיי פאַרשטעלן די זון און מ'קען זיך דאָרט אָפּקילן. טיף אין דער וואַנט, הינטערן גרויסן בוים, איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ גרויסע מצבה, אַ מאָנומענט פאַר די אַקטיאָרן, וועלכע זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט די זעקס מיליאָן יידן, פון דעם ימח שמו וזכרו, ס'איז אַן אַנדייט פאַר די הייליקע קדושים. בלויז איין שפּאַן פון די הייליקע איז אַ פּריש אָפּענער קבר פאַר דעם גרויסן, אויב ניט דער גרעסטער פון אַלע צײַטן, דער וויר-טאָז פון דער יידישער בינע, מאַריס שוואַרץ.

אַלע שטייען אין טרויער אַרום דעם אָפּענעם קבר. איצט איז ער איבער-געצויגן מיט אַ גרינער אימיטאַציע, וואָס זעט אויס ווי גראַז. הינטער דעם הענגט דער ארון, וועלכער וועט זיך באַלד אַרונטערלאָזן און אויף אייביק פאַרשווינדן ווערן, מיטנעמענדיק אין דער אייביקייט דעם בויער, גרינדער פון דעם בעסערן יידישן טעאַטער.

די קברות-לייט האָבן געקראַגן אַ וואונק, און זיי האָבן זיך גענומען פאַרן. דורך דער צײַט, האָט חזן ירדני גענומען צוגרייטן שוואַרצעס זון, מנחמען, ער זאָל זאָגן קדיש. דאָ ערשט האָב איך מיך געמוזט אַוועקדרייען, מיין פנים איז געוואָרן נאַס פון אַ פאַר הייסע טרערן.

דער רויש פון אַ דורכפליענדיקן עראָפּלאַן האָט פאַר אַ ווילע געשטערט די הייליקע שטילקייט, וואָס ס'האַט איצט געהערשט אויפן הייליקן אַרט. און אויסווישנדיק מיינע אויגן, האָב איך פאַרטראַכט אַרויפגעקוקט, און איך האָב עפעס באַוואונדערט: ווי לויטער דער הימל זעט איצט אויס. דאָכט זיך מיר, אַז איך זע וואָס דאָרט קומט פאַר. קלאַר-ווייסע וואַלקנס, ווי ריינער

ווייסער פוך אין געשטאלט פון מלאכים, לויפן הין און צוריק. זיי גרייטן זיך אויפצונעמען אַ גרויסן גאסט, ווי קען דאָס אַנדערש זיין... דער וואָרעמער מאַי-ווינט האָט געבלאָזן, קריכנדיק אין דער נאָז, ווי אַ פּרישער אַראַמאַט. פון דעם אַרויסשפּראַצנדיקן גראָז, וועלכעס ס'האַט זיך אַרויסגעריסן פון דער געבלעכער ערד, אין אויסמיש מיט ווייס געלע שטיינדעלעך, און דער הוי-כער באַרג ערד, וועלכער איז איצט מיט דעם גרינעם צודעק, דאַכט זיך מיר, אַז ס'איז אַ ביסל טונקעלער, ווי דער פּאַרהאַנג וועלכער איז אַלע יאָרן געהאַנגען אין דעם דייוויד קעסלער טעאַטער, וואו מאַריס שוואַרץ האָט געשפּילט, באַלד פּופציק יאָר. ווי אַנדערש ס'איז געווען, דאָרט אַז דער פּאַרהאַנג איז געפּאַלן, האָט מען אים נאָך געקענט אַרויפציען. דאָ אָבער וועט ער שוין אויף אייביק פּאַרמאַכן דעם קבר. אַ צווייטן מאָל וועט ער קיינמאָל ניט אַרויפגעצויגן ווערן, דאָס איז דער שלום, פיניטאַל-קאַמידיאַ.

מיר וועלן דעם, וועלכער האָט אַזוי פּיל געבויט, און אוועקגעשטעלט דאָס יידישע טעאַטער, אין דער ריי מיט די גרעסטע טעאַטערס אין דער וועלט, האָט זיך דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ סימבאָל, מער ניט זען. מיר האָבן פּאַרלוירן אַ קאָלירפּולע פּערזענלעכקייט, אַ דינאַמאַ, אַ ריז, און קיינער וועט זיין פּלאַץ ניט קענען פּאַרנעמען. דאָס זאָגן קדיש פון זיין זון, האָט מיך ווי פון עפעס אויפגעוועקט, האָבן זיך מיינע אויגן ווידער אָנגעפּילט, און ווי אַזוי איך האָב דאָן געפּילט, האָב איך נאָר אַליין געוואוסט, ווען מ'האַט גענומען פּאַרלאָזן דעם בית-עולם.

ווען מ'פּאַדט פון אַ לוויה, מעג זי זיין ווי גרויס, פּילט מען אויף צוריק-וועגס, ווי מ'איז געבליבן אַליין. אַלע צעפּאַרן זיך, אויך דאָס מאָל איז פון דער גרויסער לוויה כמעט גאַרניט געבליבן. בין איך אַליין אין אַ פּריוואַטער קאַר, געטריבן פון דעם פּריינט על העריס. שוין זייענדיק אוועק ווייט פון בית-עולם, האָב איך מיך געכאַפט: פּאַרוואָס בין איך ניט צוריקפּאַרן מיט דער קאַר, וואָס איז געווען באַשטימט פּאַר מיר? און זיך אַליין פּאַרענטפּערט: וואָס איז דער אונטערשייד? ער האָט דאָך מיך געבראַכט, דאַרף איך מיט אים צוריקפּאַרן. געוויס אויף מיינ אַרט איז געפּאַרן איינער וואָס האָט ניט געהאַט קיין אַנדער קאַר. און אויב ער האָט דאָרט געוואַלט זיין, פּאַרוואָס זאָל דאָס מיך פּאַרדריסן? זאָל נאָר אַ מלאַך אים אַנטקעגנקומען...

פּאַרנדיק דורך אַ גאַנץ אַנדערן וועג, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דער קלאַרער הימל, וועלכער איז ערשט געווען אַזוי לויטער ווי קרישטאַל, איז

מיטאמאל פארקמארעט געוואָרן. האָבן זיך אזוי גיך די טויערן פון גן־עדן פארמאכט? ס'איז געווען דאָס גריין־פלאַקירטע גלאַז, דורך וועלכן איך האָב אַרויסגעקוקט, זיצנדיק לעבן חבר על העריס.

אין דער זעלבער קאַר איז געזעסן אַ פרעמדע פרוי, וועלכע חבר העריס האָט ניט געקענט איר אַפּזאָגן און איר מיטגענומען אויפן בית־עולם. טאַקע צוליב דער פרוי, האָט ער געמוזט פאַרן דורך וויליאַמסבורג.

איך געדענק ניט אויב איך האָב אפילו די פרוי באַמערקט אין דער קאַר ווען איך בין אַריין, נאָר פאַרנדיק אויף צוריק, האָט זי אזוי פיל גרעדט. אז איך האָב שוין געמוזט פרעגן:

— אייערע אַ באַקאַנטע?

— ווייס איך וואָס, שטייענדיק לעבן דער יוניאָן, האָט זי זיך אַריינגע־כאַפט אין דער קאַר, זי וויל פאַרן אויפן בית־עולם. נו, וועל איך איר ניט נעמען? ווי אזוי קען מען אַפּזאָגן אַ דאַמע?

— אַפּזאָגן טאַקע ניט, אָבער פאַרוואָס רעדט אזוי פיל?

— איך מוז איר נאָך אַפּפירן, ווייל זי וואוינט, האָט זי מיר געזאָגט, אין וויליאַמסבורג.

— דערפאַר לייגט איר אָן אזוי פיל וועג.

— וואָס זאָל איך טאָן, זי האָט מיך געבעטן צו פאַרן דורך וויליאַמסבורג.

— הערט נאָר וואָס זי רעדט.

— איך וואָלט זיך דאָס קיינמאַל ניט געקענט פאַרזען, אז איך זאָל ניט זיין ביי דער לוויה, — האָט זי געזאָגט. — איך האָב שוואַרצן געזען אין אַלע שטיק וואָס ער האָט געשפילט... אַך, וואָס פאַר אַ טייערער זינגער ער איז געווען. און ווי שטאַרק ער איז דאָס געווען פאַרליבט אין דער מאַלי פיקאַן.

— וואָס רעדט איר?

— און וויפּל מאָל בין איך געווען אין דעם „ליבערטי טעאַטער“, ווען ער האָט געשפילט דעם גאַלדענעם סאַלדאַט, און דעם יידישן גענעראַל. און ווי אזוי ער האָט אויסגעזען אין שולמית, דאָס וועל איך קיינמאַל ניט פאַרגעסן. ס'האָט שוין העריסן גענומען פאַרדריסן, ווען מיר ביידע האָבן זיך איבערגעקוקט, האָט ער צו איר געזאָגט, זייער פאַרויכטיק:

— ווען האָט שוואַרץ געזונגען?

— וואָס הייסט ווען, אַלע מאָל ווען ער האָט געשפילט, האָט ער אויך

געזונגען. וואָס פּרעגט איר, אין ציגיינער מיידל איז ער געווען אַזוי גוט, אַז ס'איז אים געקומען זען מער מענטשן אין טעאַטער, ווי היינט ביי דער לוויה, אַזוי האָט ער געשפּילט.

— וואו געשפּילט? — האָט ער שוין פאַרדריסלעך גענומען אונטער-שמייכלען.

— וואָס מיינט איר וואו? וואָס-זשע, איר גייט קיינמאָל ניט אין טעאַטער?

— אַ מאָל, ווען איך האָב צייט, כאַפּ איך מיך אַרײַן...

— פון אַ מאָל, קען מען ניט וויסן.

— אָבער פון אַ וועלכן טעאַטער רעדט איר?

— וואָס הייסט פון וועלכן, „סעקאַנד עוועניו טעאַטער“, ווער ווייסט דאָס

ניט אַז שוואַרץ האָט געשפּילט מיט מאָלי פּיקאַן?

— איר וועט מיר מוזן מוחל זיין, דאַכט זיך אַז איר ווייסט ניט וואָס

איר רעדט.

— אַט דאָס איז גוט, איך ווייס ניט וואָס איך רעדט...

— ניין, איר ווייסט טאַקע ניט, מאַריס שוואַרץ האָט קיינמאָל ניט גע-

שפּילט מיט מאָלי פּיקאַן.

— זאָלט איר מיר געזונט זיין, איך האָב דאָך אים אַליין געזען.

— וואו האָט איר אים געזען? — האָב איך מיך שוין אַריינגעמישט.

— אין טעאַטער.

— ניט דעם שוואַרצן.

— דער שוואַרץ איז געווען פון דעם יידישן קונסט-טעאַטער.

— וואו איז דאָס געווען?

— אויף דער צווייטער עוועניו און צוועלפטע גאַס.

— פון דעם האָב איך גאַרניט געוואוסט, ס'איז געווען נאָך אַ שוואַרץ?

— מיר האָבן זיך ווידער אַמאָל איבערגעקוקט, האָט זי זיך אַ כאַפּ געטאַן:

— אַ דאָ גיי איך אַראָפּ.

— זי איז אַרויס פון קאַר און מיר זיינען אַוועקגעפאַרן אויף דער בריק.

זאָנט ער צו מיר מיט פאַרדראָס:

— איר זעט שוין, וואָס פאַר אַן עולם מיר האָבן נאָך איצט.

— ס'איז גאַרניט קיין נייע ביי מיר, איך האָב באַגעגנט אַ סך אַזעלכע.

— וואָלט איך ניט געווען אין אַזאַ געדריקטער שטימונג, וואָלט איר געמעגט

הערן וואָס איך וואָלט איר געזאָגט.

- וואָלט דאָס דען געהאַלפֿן? ווי אַזוי זי קומט אין מיין קאַר, הייב איך ניט אָן צו געדענקען.
- איר קענט איר ניט?
- פֿון וואָנען?
- ווען זי האָט געפרעגט ביי מיר אויב איך פֿאַר אויפֿן בית־עולם? האָב איך געטראַכט, זי מוז געוויס זיין אַ פֿאַרערערין פֿון מאַריס שוואַרץ, פֿאַרוואָס זאָל איך איר ניט מיטנעמען. גיי ווייס אָז זי האָט גאַר געמיינט אָן אַנדער שוואַרצן.
- איך האָב זיך פֿאַרטראַכט, קוקנדיק די גאַנצע צייט אויף דער ברוקלין בריק. האָט ער זייער שטיל געפרעגט:
- וואָס אַזוי פֿאַרטראַכט? ס'איז דאָך שוין נאָך אַלעמען.
- אמת פֿריינט, ס'איז שוין נאָך אַלעמען. אָבער ס'איז נאָך פֿאַראַן פֿון זייער אַ סך צו טראַכטן... איר זעט יענע בריק?
- איר מיינט די ברוקלין בריק?
- די בריק דערמאָנט מיך אין זייער אַ סך. איך האָב דאָס אויך היינט באַמערקט אין „טשאַפֿל“, ווען איך האָב, אין יאָר 1929, געוואוינט אין קוניג־איילאַנד, איז מיר אַ סך מאָל אויסגעקומען צו פֿאַרן אויף יענער בריק.
- איז וואָס פֿלוצעם האָט איר אייך דערמאָנט?
- צוליב אַ געוויסע פֿערזאָן, וועמען איך האָב געזען אין „טשאַפֿל“.
- שוין אַ שייַן ביסל יאָר אין דעם.
- יאָ, שוין 31 יאָר.
- און איר געדענקט נאָך? זייט איר דאָך טאַקע אַ וואונדער... —
- פֿאַראַן מיין פֿריינט, געוויסע זאַכן אין לעבן, וואָס פֿאַרגעסן זיך קיינמאַל ניט. עס ווייזט זיך בלויז אויס אָז מ'האַט זיי פֿאַרגעסן, און ווען עס טרעפט אַזאַ פֿאַל ווי היינט, און איר באַגעגנט זיך מיט דער פֿערזאָן, קומט אַלץ צוריק. ווי ס'וואָלט ערשט נעכטן געווען. שטעלט אייך פֿאַר, נאָך 31 יאָר, און איך זע אַלץ אַזוי קלאַר. ס'איז געווען אין אַ שייַנעם זומער־טאַג, האָב איך מיך דערמאָנט אָז איך האָב מיט אַ נאַכט פֿריער עפעס פֿאַרגעסן אין טעאַטער, און ניט קוקנדיק אויף דעם זייער הייסן טאַג, בין איך אוועק... —
- וואָרט נאָר חבר, זומער אין קוניג־איילאַנד, אַ טעאַטער?
- יאָ, וואָס וואונדערט איר זיך? מיר האָבן דאָרט געשפּילט אַ גאַנצן זומער טעאַטער, אין דער טרופֿע איז דאָרט אויך געווען אַ יונג מיידל, זייער

א טאלאנטירטע. ס'דארף אייך ניט וואונדערן, ווייל זי שטאמט פון אַזאַ פאַמיליע. איר טאַטע, אפילו איר באַבע האָט געשפּילט טעאַטער. אמת, איר טאַטע איז געווען אַ פּיינער אַקטיאָר. איך האָב אַ מאָל מיט אים געשפּילט, אָבער ס'איז שוין לאַנג אין דעם. איך בין געווען זיכער אַז אין אַזאַ הייסן טאַג, זיינען אַלע ביים ים. ווי איבערראַשט איד בין געוואָרן, ווען איך האָב איר דאָרט געטראָפּן אין איינער פון די „דּרעסינג-רוּמס“.

— דאָס ביסטו דייוויד? — האָט זי זיך אַ צאַפּל געטאַן. — ווען זי האָט מיך דאָרט געזען.

— יאָ, פאַרגעסן נעכטן אַהיימצונעמען דעם רעוואָלווער, און דאָ איז אַלץ אָפּן, אָבער וואָס ...

— וואָס איך טו דאָ אין מיטן הייסן טאַג, ווילסטו וויסן? מוז איך דיר זאָגן, אַז אַלץ קען טרעפּן אין לעבן.

— וואָס אַזוינס האָט געטראָפּן? — האָב איך איר געפרעגט.

— קום אָהער, דייוויד, דיר וועל איך זאָגן, איך האָב גוטע ניס פאַר דיר. — וואָס אַזוינס?

— דיד, בין איך זיכער, וועט דאָס אויך פּרייען.

— נו, זאָג שוין וואָס ...

— מאַריס שוואַרץ וויל מיך זען.

— איצט פאַרשטיי איך, פאַרוואָס דו מאַכסט זיך שיין.

— פאַרגעס ניט דייוויד, ס'איז נאָר דאָ איין מאַריס שוואַרץ.

— אמת, ווינטש איך דיר גליק.

— דאָס וואָס איך דאַרף, אוי, דייוויד, ביסטו אַ זיסער חבּר.

— און זי האָט דאָס געהאַט? — האָט העריס געפרעגט.

— אין אַ גרויסער מאַס. אויף איר קען מען יאָ זאָגן, אַז מאַריס שוואַרץ

האָט פון איר געמאַכט דאָס וואָס זי איז, אַ זייער גוטע אַקטריסע. ניט נאָר

האָט זי מיט אים געשפּילט אין ניו-יאָרק, נאָר נאָך אַ יעדן סעזאָן מיט אים

געפאַרן אויפן טור, און אפילו נאָך אייראָפּע ווען ער איז געפאַרן. איז טאַקע

קיין וואונדער ניט פאַרוואָס זי איז דאָרט געשטאַנען אַזוי פאַרשטיינערט.

ווער קען וויסן, אפשר אין איר שווייגן איז געלעגן מער צער, ווי אין די,

וועלכע האָבן גערעדט. ווער ווייסט וואָס אין איר מוח איז אין דער צייט

אדורכגעגאַנגען, ווי מיסטעריעז דאָס גאַנצע לעבן איז.

— יאָ, זייער. כ'מיין אַז אַ סך וועלן אים אַזוי גיך ניט פאַרגעסן. די

קאר האָט זיך אָפּגעשטעלט, און אַט זיינען מיר דאָ. ווען איך בין אַרויסגע-
גאַנגען פון דער קאַר, האָט ער נאָך צוגעגעבן, מיר זאָלן זיך טרעפן נאָר
אויף שמחות.

*
**

שבחים זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן זייער אַ סך, און ס'האָט מיך גע-
מאַכט פאַר וואַכן און חדשים ניט אַדורכצולאָזן די צייטונגען און זשורנאַלן.
וואָס איך האָב דערטאַפט האָב איך געלייענט. געוואַלט וויסן וואָס מ'שרייבט
וועגן מאָריס שוואַרץ, האָט דאָס אפילו געמעגט זיין ניט מער ווי צוויי שורות,
האָט דאָס מיך פאַראינטערעסירט. איך האָב מיך גערעכנט מיט מיינונגען,
אַבער ניט מיט אַלעמען בין איך געווען איינשטימיק.

אַ סך וועלכע האָבן געשריבן, האָבן מאָריס שוואַרצן ניט פאַרכאַפט פֿון
דער צייט וואָס מיר האָבן אים געקענט, נאָר עט ווייט אין די שפעטערדיקע
יאָרן, און מיט אַזעלכן בין איך אין גאַנצן ניט איינשטימיק. איז דאָס ניט אַמאָל
דערפאַר, ווייל מאָריס שוואַרץ האָט דאָך געשפּילט וויליאַם שעקספּירס
„קעניג ליר“ אין אַ גוטער איבערזעצונג.

אין „ניו-יאָרק וואַכנבלאַט“, נומער 535 איז פאַראַן אַ זייער אינטערע-
סאַנטער זאַג, פון מאָריס שוואַרצעס פּאַטער, נאָכדעם ווי ער האָט געזען די
סצענע פון אַנצינדן די הבדלה אין „טביה דער מילכיקער“. — איך צינד אָן
די הבדלה פאַר זיך און דו צינדסט זי אָן פאַר דער גאַנצער וועלט.
דאָס איז געווען צום ערשטן מאל אין זיין לעבן ווען מ'האָט ביי אים
געפּוועלט, נאָך אַ סך יאָרן, צו זען זיין באַרימטן זון מאָריס שוואַרץ אויף
דער בינע פון יידישן קונסט-טעאַטער.

אין דעם זעלביקן נומער איז אויך פאַראַן אַ בריוו, וואָס מאָריס שוואַרץ
שרייבט צו אַ פּריינט פון ישראל:
„ליבער פּריינט!

„גלויבט מיר אַז איך האָב שוין אַ סך מאל געוואַלט צו איך שרייבן,
אַבער די צייט דערלויבט ממש ניט. איך שפּיל יעדע נאַכט אין אַן אַנדער
שטאָט. מען קומט אַהיים דריי אַזיגער אינדערפרי, פּראָבעס, און דער קדי-
מאַט איז דאָ אַזאַ, אַז מ'מוז זיך צולייגן קאַטש פאַר איין שעה יעדן טאָג. קומט
מיר דערפאַר אויס צו פאַרנאַכלעסיקן די בעסטע פּריינט און איך רעכן אייך
ווי איינעם פון מיינע בעסטע. דער דערפאַלג איז דאָ אויסערגעוויינלעך

Maurice Schwartz, Actor, Dead; Founder of Yiddish Art Theatre

Genre's Leading Figure Was
Noted for Broad Style—Set
Up Company in Israel

Special to The New York Times.

JERUSALEM, (Israeli sector), May 10—Maurice Schwartz, the leading figure of the Yiddish Theatre, died of a heart attack today in Beilinson Hospital in Petah Tikva near Tel Aviv. He was 69 years old.

Mr. Schwartz suffered a heart attack a month ago in Tel Aviv while preparing a production of "Kiddush Haahem" by Sholem Asch. He had suffered eleven attacks since.

Until his New York Yiddish Art Theatre was closed down several years ago it had gained stature by producing such actors as Paul Muni, Stella Adler, Kurt Katch and Joseph Buloff. After touring with part of his company and then making guest appearances in many parts of the world, Mr. Schwartz arrived in Israel last January, bent on establishing a center for Yiddish art.

Within a week of his arrival he had drawn together a company of thirty Israeli actors and plunged into rehearsals for his first show, I. J. Singer's "Yoshe Kalb." It opened early in March, with Mr. Schwartz playing the lead role of Reb St. Malech.

Broad-Mannered Performer

Mr. Schwartz often was called the John Barrymore of the Yiddish theatre. An actor in the broad fashion, he was not parsimonious in use of voice or gesture.

Although identified mainly with the Yiddish Art Theatre, which he founded in 1918 and which was a Mecca for Jewish theatregoers on New York's Lower East Side until it was disbanded in 1950, Mr. Schwartz was a frequent performer in Yiddish theatres throughout the world.

Writing in 1947 about Mr. Schwartz and his theatre, Brooks Atkinson, drama critic of The New York Times, said:

"The Yiddish Art Theatre has continued to stand for something worth respecting. Something of the traditional theatre survives under his auspices. He gives his audiences story, colorful costumes, beards, lots of scenery, music and acting. For he is not afraid of the theatre.

Maurice Schwartz

Alfredo Valente

Mr. Schwartz as King Lear

in "The Brothers Ashkenazi," Gave in Chekhov's "The Cherry Orchard," Shylock in "The Merchant of Venice" and as King Lear.

גרויס. דאָ קען זיכער זיין די היים פון יידישן קונסט־טעאַטער, אָבער מען מוז האָבן אַ טעאַטער אין תל־אביב. ס'איז אַ גרויס געשעפט. בעסער ווי אועמטום אין דער וועלט, אָבער עס מוז זיין אַ טעאַטער און מען זאָל זיך ניט דאַרפן וואַלגערן פון איין פּראָבע־זאָל אין אַ צווייטן. חוץ דעם מוז מען פּאַרן יעדע נאַכט אין אַן אַנדער שטאָט און דאָס מיינט יעדע נאַכט אַ פּרעמיערע, עב־דערן ליכט, דעקאָראַציעס א. א. וו. אַזוי אַז עס בלייבט ניט קיין צייט אויף פּראָבן. ס'איז אַ מין איילעניש, מ'לעבט אונטערוועגס און איך בין אין ספק צי מען קען דעם וועג ענדערן. אַזוי איז דאָ איינגעפירט. דער העב־רעאישער טעאַטער האָט צוויי טרופּעס. איינע פּאַרט און אַ צווייטע רוט. אָבער מיר דאַרפן אַלץ מיטפירן, פון אַ נאָדל ביז אַ פּיאַנע אפילו.

„ס'איז גוט און מער ווי גוט, אָבער זייער שלעכט פאַר אַן ערנסטן קינסטלער. היינט ווערט דאָ איינגעפירט די זעלבע טעאַטער־פּאָליטיק ווי ביי אונדז (ניו־יאָרק) אַדער אין בוענאָס־איירעס. קיין נייע יונגע טאַאַלנטן לאָזט מען ניט צו אין דער יוניאָן. 'איך קום פּריער', איז דער לאָזונג. דערי־בער זיינען ניטאָ קיין יונגע מענטשן אין טעאַטער. אַלע יונגען מענטשן לויפן אין העברעאישן טעאַטער ווי ביי אונדז צום ענגלישן.

„מיר מאַכן איצט פּראָבן אויף 'קידוש השם'. די פּרעמיערע וועט זיין דעם 28טן מאַי. איך וואָלט געקענט שרייבן אַ ריי אַרטיקלען אָבער איך האָב ניט קיין מינוט צייט. דער יידישער טעאַטער דאָ איז אַ מין לעגייטימער־ניט־לעגייטימער טעאַטער. מ'וואָלט געוואָלט פטור ווערן פון דעם, נאָר מען קען זיך ניט העלפן צוליב דער יידיש־רעדנדיקער וועלט...“

„אָט האָט מען מיר טעלעפּאָנירט, אַז איך דאַרף באַלד זיין גרייט צו פּאַרן קיין בר־שבע. צוויי שעה אַהין און צוויי שעה צוריק... איך וואָלט זייער געוואָלט איר זאָלט קומען אַהער און איר וועט ווידער שפּילן און אויך אַנפירן מיט אַ סך אַנדערע אַרבעטן. דאָס לעבן דאָ איז גייסטיק. איר וועט זיכער זיך אַריינפאַסן אין דעם לעבן. די אייננאַמעס מיינע האָבן געבראַכן יעדן 'רעקאָרד' דאָ, סיי אין יידיש און סיי אין העברעאיש, אָבער קיין רו איז נישטאָ. אַ קאַרוסעל, מען פּאַרט און מען פּאַרט.“

„גאַלדע מאיר האָט מיך און די טרופּע אויפגענומען אין איר היים. מיר האָבן וואונדערלעך פּאַרבראַכט. אַ זעלטענע פּרוי. — זי האָט ניט פּיינט דאָס יידישע לשון. איך האָב גערעדט דאָ מיט שאַפּיראַן, און אַלע פּילן אַז

יידיש איז א גלות־שפראך וואָס מוז פאַרזעסן ווערן און דאָך שטראַמען דאָ
יידן (גיט קיין יונגע) צו די פאַרשטעלונגען זיך צו קוויקן מיט אַ מאַכל
וואָס איז געשמאַק.

אין גאַלדע מאירס הויז מיט מאַריס שוואַרץ און זיין טרופע.

„כדי צו פרעזערווירן דאָ דאָס יידישע לשון מוז אַ טעאָטער געבויט ווערן וואָס זאָל איבערשטייגן דעם 'הבימה'-בנין. מיט אַ דראַמאַטישער שול, אַ ביבליאָטעק, אַ מין צענטער פאַר יידיש מיט אַ גרויסער שול צו לערנען יידיש פאַר קינדער. איצט מיט מיין זיין דאָ איז דער ריכטיקער מאַמענט. אָבער דער דראַנג מוז קומען פון חוץ-לאַרץ, פון פאַרבאַנד, פון אַרבעטער-רינג, די שלום-עליכם פאַלקס-שולן, פון אַ סך אָרגאַניזאַציעס. דאָ דאַרף מען אָן אָסיפּ וואַלינסקי, וואָס זאָל זיך שטעלן בראש פון דער גרויסער אַר-בעט. דאָס קען זיכער געטאָן און רעאָליזירט ווערן. דאָ קען ווערע די היים פאַרן יידישן קונסט-טעאָטער. דאָ קען מיין נאָמען און מיין אַרבעט פאַר-איביקט ווערן. דאָס וואַלט געווען אַ גרויסער נצחון, קעגן וועלכן קיינער וואַלט זיך דאָ ניט געשטעלט אַנטקעגן.

„די יידישע פרעסע און די יידישע וועלט איז מאַכטלאָז. מ'גיט אויס מיליאָנען נאָר מ'לאָזט ניט אין מעדיסאַן סקווער גאַרדן אום חנוכה ניט אַרויסברענגען אַ יידיש וואָרט. דאָ אין די שולן לערנט מען ענגליש, אַראַביש, פראַנצויזיש, אָבער יידיש איז דאָ אַ סוד. מ'פילט זיך דאָ זייער מאַדנע, כמעט אַ פרעמדער, פרעמדער ווי אין אמרעריקע אָדער אין אַרגענטינע. איך האָב נאָך קיינמאַל אַזוי פיל ניט געליטן פאַר דעם יידישן לשון ווי שפּי-לנדיק דאָ.

„איך גיי אין גאַס און קוק אויף די קינדערלעך וואָס רעדן און שפילן זיך אויף העברעאיש. איך רעד צו זיי און פרעג ביי זיי: 'אתם מדברים או אתם אידית?' — 'לא, לא' — ענטפערן זיי בקול רם. און אָט די ליבע יידישע קינדערלעך קוקן מיר אויס ווי פרעמדע. ס'איז אַן ערנסטער עינין.

„דער אויטאָבוס טרובעט שוין. בר-שבע וואָרט. מיר וועלן זען אברהם זיבן ברונעמער. ווי נאָענט מיר איז דאָ אַלץ און דאָך ווי ווייט.“

אייער מיט פריינטשאַפט,

מאָריס שוואַרץ.

יא, ער האָט אָנגעצונדן די הבדלה פאַר אַלע יידן. דער פלאַם דאַרף אייביק אָנהאַלטן.

אין דעם זעלבן נומער „וואַכנבלאַט“, געפיין איך אַן אַפשאַצונג פון אַ גאַנצן מענטשן, וועגן מאָריס שוואַרצן, אונטער אַ גרויסן קאַפּ:

„א טרער נאכן גרויסן יידישן זון“.

די אלע דרייסיק יאָר וואָס איך האָב געקענט מאַריס שוואַרצן זיינען מיר געווען ענג פאַרבונדן. אין הונדערטער בריוו האָט ער פאַר מיר אָפט אויס־געגאַסן זיין ווייטיק און אויך זיינע פריידן. אין הונדערטער געשפרעכן האָט ער פאַר מיר אויסגעשפונען זיינע פאַנטאַזיעס. און אויב אין פאַרהאַרעוועטן ניו־יאָרק האָבן מיר באַוווּן צו זיין זייער נאָענט, האָט לאַס־אַנדזשעלעס, וואו ער האָט עטלעכע סעזאָנען געשפילט, אונדז נאָך ענגער צונויפגעקניפט. אַזוי, אַז גאַנץ אָפט האָט ער געעפנט פאַר מיר זיין האַרץ. דאָך האָט נאָך קיינמאַל נישט פאַסירט, אַז איך זאָל אים נישט טיטולירן „מר. שוואַרץ“. איינמאַל, אין אַ גאַר איטימען שמועס, ווען ער האָט ווי אַ קינד מיך געפאַלט אין אַ געוויסן ענין, האָב איך דערפילט ווי ער וואָלט אין מיין טיטולירן אים זאָל איך ווערן געענטער. האָב איך אים געזאָגט: „מר. שוואַרץ, איך ווילס ווי נאָענט איר פילט צו מיר, און איך אַזוי צו אייך, אָבער דאָס קאָן נישט אַפּווישן דעם דרך ארץ וואָס איך פיל צו אייך אַלס גרויסער יידישער קינסטלער און איך קאָן נישט ביי מיר פּוועלן אייך אַנדערש צו רופן ווי 'מיסטער שוואַרץ'“. אַ סך יידישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן נישט געטאַרט שטיין אין זיינע דלד־אמות, האָבן אים נישט גערופן „מר. שוואַרץ“, נאָר „שוואַרץ“ און האָבן אים אפילו נישט פאַרגינען זיין נאָמען מאַריס, וואָס ער האָט ליב געהאַט אויסצור־לייגן דווקא לויטן פּראַנצויזישן „מאַריס“, נאָר פשוט גערופן משה, פונקט ווי משה וואָלט געווען עפעס נישט קיין שיינער נאָמען, און זייער כּוונה איז געווען אים נישט צוצוטיילן קיין כּבוד, מיינענדיק אַז משה שמעקט מיט היימיש־קייט, מיט סעקאַנד עוועניו... .

*
**

ער האָט טיילמאַל זאָכן, וואָס האָבן זיך נישט געלייגט אויפן שכל. אָבער מען האָט אויף אים נישט געקאַנט האָבן קיין פאַראַיבל, ווייל ער האָט גע־גלויבט אין זיי.

ער האָט געהאַט אַ גרויסן אַפעטיט, נישט צום עסן, נאָר צו מעשים פאַרן טעאַטער. ער האָט נאָך נישט פאַרענדיקט דעם פּלאַן פון איין אויפפירונג, ווי ער האָט שוין געהלומט וועגן אַן אַנדערער. ער האָט געשפילט אין איין שטאַט מיט גרויס דערפאַלג, און מיטן געדאַנק האָט ער זיך דערזען אין דער

זעלבער צייט אין אן אנדער ארט. ער האָט געהאַט די אייגנשאַפט פון טראַכטן גלייכצייטיק וועגן עטלעכע זאַכן מיטאַמאַל. זיין מוח איז געווען געבויט ווי שופלאַדן, וואָס האָבן געקאָנט זיין אָפט עטלעכע מיטאַמאַל.

ער האָט זיך געקענט גרימירן, רעדן מיט אַ מענטשן און אין דער זעלבער צייט, אין זיין „דרעסינג-רום“, הערן וואָס עס גייט אָן אויף דער בינע. ער האָט געמאַכט עטלעכע פלענער מיטאַמאַל און גלייכצייטיק געאַרבעט אויף זיי. אַט ערשט דאָ ניט לאַנג, בעת ער האָט געשפּילט אַ יידישע פּיעסע אויף ענגליש אין לאַס-אַנדזשעלעס, האָט ער געליטן אַ דורכפאַל. עס איז אָבער געווען קלאַר, אַז ווען ער זאָל ניט מיד ווערן, ניט אָפּלאַזן, נאָר שטעלן אַן אנדערע פּיעסע, וועט ער צוריק פאַרבעסערן זיין מערכה. אָבער ער איז שוין געזעסן און געשריבן בריוו און געשיקט טעלעגראַמעס קיין אַרגענטינע, קיין ארץ ישראל און קיין קעיִפֿ-טאָו, און אין דער זעלבער צייט געפּלאַנט וועגן אַ פּילם אין האַליוואוד.

זינען מיר געזעסן עטלעכע שעה אין זיין האַטעל. מיר האָבן זיך אַרייַנגעלאָזט אין אַ שמועס וועגן טעאַטער. ער האָט אָנגעהויבן דערציילן עפּיזאָדן פון אַמאָליקן יידישן טעאַטער. ער האָט אָנגעהויבן קאַפּירן אַמאָליקע אַקטיאָרן, און זיין געמיט איז געוואָרן אַזוי פּריידיק, ווי ער וואַלט געווען נאָכן גרעסטן „סוקסעס“. מיר האָבן זיך געכאַפט אַז עס איז שוין פאַרטאָג, און ער איז אַראַפּגעגאַנגען מיך באַגלייטן.

די גאַנצע צייט האָב איך געטראַכט וועגן דעם וואָס ער איז ניט דויער-האַפט, וואָס ער בויט אויף פּלענער און לאָזט זיי שנעל פאַלן, און איך האָב זיך אָנגענומען מיט מוט און געזאָגט צו אים :

— מר. שוואַרץ, איך דאַרף פאַר אייך ערשט ניט דעקלאַרירן מיין ריינשאַפט, האָף איך, אַז איר וועט ניט האָבן אויף מיר קיין פאַראיבל ווען איך וועל אַמאָל רעדן צו אייך נאָר אָפּנהאַרציק, וואָס טוט איר ? איר רואי-ניר זיך דאָך. באַשליסט אַז איר טוט איין זאַך און קעמפט פאַר איר, און איר וועט זיכער זיין דערפּאָלגרייך. אָבער אַז איר טוט עטלעכע זאַכן מיט אַמאָל, ווי קאָנט איר זיין דערפּאָלגרייך ? איר ווייסט אַז איר זייט אַ מנחם-מענדל ! ?

ערשט אַז איך האָב אַרויסגעזאָגט דאָס לעצטע וואָרט, האָב איך זיך אליין דערשראַקן, ווי איך וואַלט אים שטאַרק באַליידיקט. אָבער ווי איבער-

ראשט בין איך געוואָרן ווי ער האָט מיר אויסגעשטרעקט אַ וואַרעמע האַנט און געזאָגט :

— איר ווייסט, מר. ז... (אויך ער האָט מיך אַזוי טיטולירט „מר.“), אַז איר זייט גערעכט. איך בין אַ מנחם־מענדל. איר ווייסט אַז איך האָב מורא, אַז איך בין אַ פּאַנטאַזיאַר, איך רעד מיר אַליין איין זאָכן, איך באַ־גייסטער זיך אַליין און גלויב אַז עס איז אַ ווירקלעכקייט.

*
**

עס האָבן אים זייער וויי געטאָן לעצטנס עטלעכע זאָכן. ער האָט ניט געקאָנט אַריבערטראָגן, וואָס צו גרויסע יידישע נאַציאָנאַלע אונטערנעמונגען, נעמט מען ניט קיין יידישע קינסטלער, נאָר גויים...

ער האָט ניט געקאָנט אַריבערטראָגן וואָס צו שלום־עליכמס פּיעסן אויף ענגליש האָט מען אים, דעם אמתן שלום־עליכמ־אַקטיאָר, אינגאַרייט... ער האָט ניט געקאָנט פאַרגעבן מדינת־ישראל, וואָס צו געוויסע גרויסע פייערונגען, האָט מען דאָרט איינגעלאָדן ניט־יידישע קינסטלער און זיי גוט באַצאָלט און אים, וואָס האָט רעפּרעזענטירט דעם קינסטלערישן דרוק פון יידישן וואָרט, וואָס האָט פאַרטראָגן די שעפּערשיקייט פון עטלעכע הונדערט יאָר יידיש לעבן אין יידיש, האָט מען צוגעשטימט, אַז ער מעג קומען אויף זיינע אייגענע קאָסטן, אויב ער וויל זיך באַטייליקן אין אַזאַ פייערונג. ער האָט געפילט אין דעם אַ פּאַטש צום יידישן פּאַלקס־לשון.

אַבער באַזונדערס האָט ער געווייטיקט פאַרן מצב פון יידישן טעאַטער אין מדינת־ישראל. ער האָט ניט געקאָנט זיך צוגעוואוינען צום געדאַנק, אַז יידיש טעאַטער דאָרט זאָל פּערזאָניפּיצירט ווערן מיט דעם כאַפּ־לאַפּ, ביליקן טעאַטער, וואָס ווערט געשפּילט פון אַרטיקע אַקטיאָרן און אַמערי־קאַנער גאַסטראָליאָרן. ער האָט דאָס באַטראַכט ממש ווי אַ חילול־השם, און עס איז אים געגאַנגען פשוט אין לעבן אַראַפּצונעמען אַט דעם שאַנד־פלעק. דאָ האָט זיך צעשפּילט זיין פּאַנטאַזיע און ער האָט שוין געזען אין זיין וויזיע ווי דורך זיינע קינסטלערישע פאַרשטעלונגען וועט ער אַרויסרופן אַזאַ דרך ארץ צו יידיש, אַז די רעגירונג און די פּני פון מדינת־ישראל וועלן ניט נאָר דערלויבן דאָרט ווייטער צו שפּילן יידיש, נאָר מען וועט בויען דאָרט אַ טעאַטער־בינן פאַר יידיש טעאַטער און אויף אַזאַ אופן וועט ער ברענגען

צו אַ תּחִית־הַמַּתִּים פֿון ייִדישן טעאַטער דווקא אין מדינת־ישראל. ער וועט דאָס זיין דער וואָס וועט היסטאָריש האָבן דאָס גרויסע פּאַרדינסט וואָס וועט דערפֿירן צו דער פּולשטענדיקער אָנערקענונג פֿון ייִדיש אין ייִדישן לאַנד. דאָס וואָלט געווען זיין גרעסטער שִׁכּר פֿאַר אַלע זיינע אַרבעטן.

איז ער געפֿאַרן קיין מדינת־ישראל אויף קידוש־ייִדיש און איז געפֿאַלן ווי אַ קדוש.

זאָל זיין נאָמען אַריינגיין אין רייסטער פֿון אונדזערע טייערסטע זין, פֿון די גרויסע, געטרייע קינדער פֿון ייִדישן פֿאַלק.

זלמן זילבערצווייג.

**

אַזוי שרייבן טעאַטער־מענטשן וועגן אַ קינסטלער, איבערהויפט אַזעלכן ווי מאָריס שוואַרץ. מיט מער דרך ארץ. אויב ס'וועט נאָר זיין איין ייִדיש טעאַטער וועט מען זוכן די וויכטיקסטע שאַפונגען פֿון מאָריס שוואַרץ, צו קענען גיין אין זיין גלייכער ליניע פֿאַר אַ בעסערן ייִדישן טעאַטער.

**

נאָך אַ פֿריינט וואָס שרייבט אונטערן קאַפּ אין דעם זעלביקן נומער:

„שוואַרצעס ראָל אין ייִדישן טעאַטער“.

דער טויט פֿון מאָריס שוואַרץ האָט אַרויסגערופן גרויס טרויער אומע־טום וואו יידן לעבן, ווייל מאָריס שוואַרץ האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דאָס גוטע און דאָס שאַפֿערישע אין ייִדישן טעאַטער. מען קען זאָגן, אַז ביי שוואַרץ האָט זיך באַוויזן איז דאָס ייִדישע טעאַטער כמעט אינגאַנצן געשטאַנען אונ־טער דעם צייכן פֿון שונד. שוואַרץ האָט דער ערשטער זיך פֿאַרמאַסטן צו געבן דעם ייִדישן טעאַטער דעם כאַראַקטער פֿון אַ קונסט־אינסטיטוציע. געטאָן האָט דער דאָס ניט אַזוי ווייט מיטן וויסן ווי מיטן אינסטינקט, ווייל שוואַרץ אַליין איז אַרויסגעוואַקסן פֿון די זעלבע פֿרימיטיווע וואַרצלען וואָס האָבן געבוירן דעם שונדישן טעאַטער.

ס'איז כאַראַקטעריסטיש אַז די אַקטיאָרן־יוניאָן האָט אַ לאַנגע צייט ניט געוואָלט אַרייננעמען שוואַרץ פֿאַר קיין מיטגליד. ער איז געווען פֿאַר זיי צו ווייניק מעלאָדראַמאַטיש. נאָכדעם ווי שוואַרץ איז צוויי מאָל דורכגעפֿאַלן

ביים עקזאמען — און ער האט געוואוסט אז א דריטער דורכפאל וועט פאר אים אויף שטענדיק זיין פארשלאסן די טיר פון דער אקטיארן-יוניאן — איז ער אוועק צו אב. קאהאנען אין דער רעדאקציע פון „פארווערטס“ און פאר אים דארט אפגעשפילט א באקאנטע ראָל צו ווייזן דעם רעדאקטאר, אז ער האט טאלאנט און איז ווערט אנגענומען צו ווערן אין דער אקטיארן-יוניאן. דאָס האָט געווירקט. אויף קאהאנס רעקאָמענדאציע איז שוואַרץ געוואָרן אַ מיטגליד.

באַלד איז געשען דאָס וואָס עס געשעט אזוי אָפט מיט טאַלאַנטן, פון עמעצן וואָס איז געשטאַנען ביי דער טיר און מ'האַט אים ניט געוואַלט אַרייַן-לאָזן, איז ער כמעט איבערנאַכט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ זייל פון יידישן טעאַטער. ווי עס שטייט: „אבן הבונים היתה לראש פינה“. דער שטיין וואָס די בויער האָבן פאַר אים פאַרמיאוסט איז געוואָרן דער פונדאַמענט-שטיין! שוואַרץ איז ווייט אוועק פון דער אַלטער אַנגענומענער אָפערעטע אָדער מעלאָדראַמע ווי עס געשעט אָפט מיט רעוואָלוציאַנערן, האָט ער איבערגע-נומען אַ היפש ביסל פון דעם צד קעגן וועלכן ער האָט רעוואַלטירט און ער האָט פאַקטיש זיך ניט געקאַנט באַפרייען דערפון ביז צום סוף פון זיין לעבן. שוואַרץ האָט געוואַלט דראַמע, עכטע דראַמע, אָבער זי האָט געמוזט האָבן אַ סך פאַרב. ער האָט, קאָן מען זאָגן, אַלע יאָר געזוכט אַ פשרה צווישן דראַמע און דער אָפערעטע, און די פשרה איז באַשטאַנען אין דעם ספּעקטאַקל. אַ ספּעקטאַקל איז אַ דראַמע מיט דער פאַרביקייט פון אַ מעלאָדראַמע. דער אַקצענט ווערט ניט געלייגט אויף אַן איינצלעם מענטש און זיינע ראַנגלע-נישן, נאָר אויף אַ קאַלעקטיוו, אַ סביבה. מאָריס שוואַרץ איז געווען פאַר-ליבט אין קאַליר און אין מאַסן-סצענעס. די דאָזיקע ליבן האָט אויך געהאַט אַ פּראַקטישן קוואַל. דער יידישער עולם איז ווייט ניט געווען צוגעגרייט פאַר דעם סאַרט פיעסן וואָס מ'שפילט אויף דער איראָפּעאישער בינע. אפילו דער יידישער אינטעליגענט וויל מער פון אַ יידישער פיעסע ווי די שילדערונג פון אַ געראַנגל פון עטלעכע פּערזאָנען.

ער קומט אין טעאַטער אויף דעם זעלבן שטייגער און מיט דער זעלבער שטימונג ווי ער קומט יום-כיפור צו כל נדרי, אָדער ווי ער קומט צו אַ זיכור-אָונט, אָדער צו עפעס אַ ספּעציעלע פייערונג. פאַקטיש וויל ער פון טעאַטער אַלץ מיט אַמאָל: טראַגעדיע און קאָמעדיע, אפיקורסות און רעליגיע. ער וויל זען אין טעאַטער דאָס אַלץ וואָס עס שטעלט מיט זיך פאַר דעם מאָדער-

נעם ייד און דעם אַלטמאָדישן ייד. ער קומט באַלד מיט אַזויפיל פאַרלאַנגען, אַז עס איז כמעט אוממעגלעך אים צופרידנצושטעלן. דאָס יידישע טעאַטער-פובליקום וויל פאַקטיש דאָס אוממעגלעכע...

דערביי איז דער יידישער טעאַטער-גייער ווייניקער דיסציפלינירט ווי יעדער אַנדערער טעאַטער-גייער. ער קומט שפעט. ער איז אַפט אַ טייל פון אַ בענעפיט-פאַרשטעלונג וואו ער טרעפט קרובים און לאַנדסלייט. ער איז ניט גענויג צו שווייגן. דער אַקטיאָר מוז אים איבערשרייען, אַדער מען מוז געבן אויף דער בינע אַ „שטאַף“ וואָס מאַכט אויף אים אַזאַ געוואַלדיקן איינדרוק, אַז ער ווערט אַנטשוויגן קעגן זיין ווילן.

מאָריס שוואַרץ איז ניט בלויז געווען אַ טאַלאַנטירטער אַקטיאָר און אַ פעיקער רעזשיסאָר, נאָר איז אויך געווען אַ קעגנער פון דעם טעאַטער-געשעפט, פון דעם ספעציעלן עולם מיט וועלכן ער האָט געהאַט צו טאָן. שוואַרץ האָט געוואוסט, אַז יידיש טעאַטער קאָן האָבן דערפאַלג בלויז מיט „שטאַרקע“ פיעסן, דאָס הייסט, פיעסן וואו עס קומען פאַר געוואַלדיקע זאַכן, וויכטיקע דראַמאַטישע קאָנפליקטן. ס'איז כמעט געווען קלאָר פאַר אים אַז אַ יידישע פיעסע — מעג זי זיין ווי קינסטלעריש — מוז האָבן אַ חתונה, אַ קדיש-זאָגן, אַן אלמ מלא רחמים, אַ חרם, און נאָך אַזוינע עלעמענטן וואָס ווירקן צו יעדער צייט און וואָס רופן אַרויס ביים עולם פחד, בענקשאַפט, פרייד.

איז די פיעסען פון שלום אַש, זינגער און נאָך אַ ריי שרייבער האָט שוואַרץ געפונען דאָס וואָס ער האָט געזוכט. אָבער די דאָזיקע שרייבער זיינען ווייט ניט געווען צוגעגרייט צו מאַכן מיט דעם פובליקום יענע פשרות, וואָס איז זיי האָט זיך גענויטיקט דאָס יידישע טעאַטער, און שוואַרץ האָט באַשלאָסן אַז די בעסטע זאָך פאַר אים וועט זיין צו ווערן אַליין אַ פיעסן-שרייבער, אַדער איבער-שרייבער.

שוואַרץ איז געווען איבערצייגט, אַז פאַרן יידישן טעאַטער קאָן בלויז שרייבן עמעצער וואָס קאָן דאָס יידישע טעאַטער פון אַלע זייטן און שטאַנד-פונקט. און ווער האָט אַזוי געקאַנט דאָס יידישע טעאַטער ווי שוואַרץ? שוואַרץ האָט אָנגעהויבן איבערשרייבן פיעסן און באַלד איז ער דערגאַנגען צו אַ שטופע אַז ער האָט מער ניט איבערגעשריבן, נאָר אַליין געשריבן. ער האָט געהאַלטן די פען און די אויגן זיינע זיינען דערביי געווען געווענדט

צום פובליקום. ער האָט געזען כסדר דעם עולם. ער האָט געהערט די אַפלאַדיסמענטן וואָס יעדער זאָך אָדער יעדע סצענע קאָן אַרויסרופן. די מחברים האָבן געשריגן געוואַלד אָז שוואַרץ מאַכט אַ תל פון זייערע פיעסן, אָבער שוואַרץ איז געווען זיכער אָז ער איז גערעכט, ניט זיי. וואָס שווערער עס זיינען געוואָרן די באַדינגונגען פון יידישן טעאַטער, וואָס קלע-נער דער עולם, וואָס גרעסער די קאַסטן, אַלץ מער האָט זיך דאָס יידישע טעאַטער גענויטיקט אין גרויסע דערפאַלגן, אין פאַרביקע און רוישיקע ספּעקטאַקלען.

און דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אָז קאַנען די בינע איז איין זאָך און קאַנען שרייבן אַ פיעסע — איז גאָר עפּעס אַנדערש. די גאָר גרויסע דראַ-מאַטורגן זיינען גאַרניט געווען אזוי אויסגעבונדן אין אַלע קאַפּריזן פון דער בינע-טעכניק און פון עולם. ווען אַ קונסט הייבט זיך אָן צופיל צוצופאַסן צו טעכנישע דרידלעך און צו די קאַפּריזן פון עולם, ווערט זי דעגענערירט. שוואַרץ האָט אָנגעהויבן דורכפאַלן אין פיעסן וואָס לויט זיין חשבון האָבן זיי געדאַרפט זיין קאַלאַסאַלע דערפאַלגן.

אין די לעצטע יאָרן האָט שוואַרץ קעגן זיין אייגענעם ווילן זיך אַלץ מער דערנענטערט צו יענעם סאַרט טעאַטער קעגן וועלכן ער האָט זיך פריער געבונטעוועט. עס איז אָן אַלטע טראַגעדיע, רעוואָלוציאַנערן קייקלען זיך אַפט אַליין צוריק קעגן דעם וואָס זיי האָבן באַקעמפט ...

עס איז ניט געווען אינגאַנצן שוואַרצעס שולד. יידישע שרייבער האָבן די לעצטע יאָרן כמעט אויפגעהערט צו שרייבן פיעסן און די פיעסן וואָס זיי האָבן געשריבן האָבן אינגאַנצן ניט קיין שייכות מיט יידישן לעבן און מיט לעבן איבערהויפּט.

שוואַרץ, וואָס האָט געהאַלפן דעם יידישן טעאַטער דערגרייכן זיין העכסטע שטופע, האָט צוגעזען זיין נידעריקסטן פאַל. יידן האָבן זיך אַסימילירט שפּראַכלעך און אויפגעהערט גיין אין יידישן טעאַטער. עס איז מער ניט געווען קיין פובליקום, קיין פיעסן. ס'האָבן אפילו אָנגעהויבן אויספעלן יונגע אַקטיאָרן. דאָס קאַפּע "ראַיאַל" איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גע-וועלב צו רייניקן מלבושים. סעקאַנד עוועניו האָט פאַרלוירן איר פובלי-קום, איר יידישן חן ...

שוואַרצעס לעצטע יאָרן זיינען געווען טראַגישע. אָבער שוואַרץ איז

ניט געווען פון די מענטשן וואָס קאָנען רעזיגנירן. ער האָט געפרוואוּט פירן אַ קאַמף איינער אליין קעגן אַ גור־דין פון דער געשיכטע ...

ווי מאָדענ, נאָר האָרט פאַרן סוף האָט אויפגעבליצט פאַר מאָריס שוואַרצן אַ נייע האָפענונג: ישראל! ער האָט מיטמאַל איינגעזען אַז תל־אביב קאָן פאַרנעמען דאָס אָרט פון אַמאָליקן ניו־יאָרק. דאָרט, אין דער העברע־אישער מדינה, לעבט יידיש טעאָטער מער ווי אין אַלע אַנדערע לענדער.

איך האָב זיך געזעגנט מיט שוואַרצן איידער ער איז אוועקגעפאַרן קיין ישראל און ער איז געווען פול מיט האָפענונג. ער האָט זיך געגרייט ווידער אַנצוהייבן אַלץ פונדאָסניי. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז שוואַרץ האָט גע־שפילט אין תל־אביב מיט גרויס דערפאַלג „יאָשע קאַלב“, אַ פיעסע וואָס איז ביידע, אַ קינסטלעריש ווערק און אַ רייכער ספעקטאַקל.

דאָ איז שוואַרץ געווען ביי זיך אין דער היים. דאָ האָט דאָס יידישע פובליקום ווידער דערפילט דעם טעם פון טעאָטער. אָבער שוואַרץ האָט מער ניט געהאַט די פיזישע כוחות. עס איז געווען צו שווער דער קאַמף.

מיט מאָריס שוואַרצן איז אוועק אַ וויכטיקע עפאַכע אין יידישן טעאָטער. פעסימיסטן זאָגן אפילו, אַז דאָס גאַנצע יידישע טעאָטער איז געשטאַרבן צוזאַמען מיט אים. איינס איז זיכער: די עפאַכע פון די ספעקטאַקלען איז אַריבער. אויב עס איז נאָך פאַראַן עפעס אַ שאַנס פאַר יידיש טעאָטער, איז עס צו גיין אויף גאַנץ נייע וועגן. אָבער ווער וועט גיין? און מיט וועמען וועט מען גיין! ...

**

דאָס איז כמעט איבערגעזוהרט, וואָס איך האָב שוין דאָ געזאָגט, וויל איך אָבער ווייזן דעם ליינער, אַז מאָריס שוואַרץ האָט געהאַט אַ סך גוטע פריינט, וועלכע האָבן וועגן אים געוואוסט אַ סך מער, ווי דער וואָס האָט זיך מיט אים געטראָפן אויף אַ ווייל, און אויף אים אויסגעגאַסן אַ ים מיט גאַל פאַר אַ מייל. ביי זיינע פריינט שטייט מאָריס שוואַרץ אַ סך העכער אפילו פון דעם בעסטן קריטיקער וואָס האָבן וועגן אים געשריבן, אַ קינסט־לער דאַרף מען פאַרשטיין.

פון א פילאדעלפיער פריינט, אין דעם זעלביקן נומער, אונטער דעם קאפ:

„מאָרים שוואַרצעס ערשטע ריווע אין ארץ־ישראל“.

(ווי אזוי ער האָט זיך צוגעגרייט פאַר זיין אויפטריט דאָרט).

דאָס האַרץ וויינט ווען מען דערמאָנט זיך, אַז מען שרייבט שוין איצט זכרונות און נעקראָלאָגן וועגן דער פּערזאָן, וואָס קיינער האָט זיך ניט גע- קענט גלויבן, אַז אזוי שנעל וועט ער פאַרשניטן ווערן, ווען ער האָט נאָך געהאַט אזוי פיל פּלענער און ער איז געווען דער בעל־בטוח די פּלענער דורכצופירן. ער האָט נאָך געהאַט מער ווי איין מזמור. אָבער די סטרונעס זיינען איבערגעריסן געוואָרן: די האַרפע אַרויסגעשלאָגן פון האַנט און דאָס ליד אָפּגעהאַקט אין מיטן און דער גרויסער מזמור איז געבליבן ניט פאַר- ענדיקט.

מאָרים שוואַרץ קען מיט רעכט באַצייכנט ווערן אַלס אַ מענטשלעכע עלעקטרישע דינאַמאָ און אפשר מער פון דעם. וויפּל ער האָט ניט געטאָן, איז אים אַלץ ניט געווען גענוג. עפּעס איז ער געטריבן געוואָרן פון אַן אי- גערלעכער און און אומדערזעטלעכער קראַפט און ער האָט געוואַלט אַדורכ- פירן וואָס מער געביטן: אַקטיאָר, רעזשיסאָר, פּראָדוצירער, געשעפּטס- פאַרוואַלטער, דראַמאַטורג, שרייבער, מוזיקער — יא, מוזיקער; טעאַטער- דיפּלאַמאַט — און דאָס איז אים אַלץ ניט געווען גענוג.

צו די אַלע אומציייליקע געביטן וואָס ער האָט טיילווייז באַהערשט איז אים צוגעקומען נאָך אַ גאַנץ נייער געביט: העברעאיש. לערנען און דער- לערנען די העברעאישע שפּראַך, איבערהויפט דורכן גערעדטן וואָרט. ס'איז גאַרניט קיין לייכטע זאַך ביי די 50ער יאָרן אָנהייבן זיך לערנען אַ נייע און שווערע שפּראַך.

אָבער די ברויזנדיקע שוואַרץ־אַמביציע האָט ניט געוואוסט פון אַזוינע זאַכן ווי שוועריקייטן און ער האָט זיך אַריינגעוואָרפן אין זיין פּראַיעקט מיט זיין כאַראַקטעריסטישן ענטוואַזאָם און עקשנות. זינט יענעם טאָג אָן, ווען דער באַשלוס איז פון אים געמאַכט געוואָרן, האָט ער שוין געזוכט, ביי יעדער געלעגנהייט, אויסצונוצן אַלע מעגלעכקייטן. אויף צו דעראַבערן זיין נייעם ציל, האָט ער זיך באַגעגנט מיט עמעצן וואָס האָט געקענט רעדן העברעאיש, האָט שוין קיין אַנדער שפּראַך פאַר אים ניט עקזיסטירט און קיינע שוועריקייטן און מכשולים האָט אים ניט געקענט פאַרצאַמען דעם וועג.

וואָס האָט אים אָבער געטריבן צו דעם שריט און צו אַזאַ געוואַגטער אונטערנעמונג? דער אמת איז, אַז מען וואָלט דאָ געקענט אַנווייזן אויף עטלעכע סיבות, וואָס אייניקע פון זיי וואָרצלען אפשר טיף אין דער ספּע-ציפּישער פּסיכאָלאָגיע פון אַט דעם אומדערזעטיקטן קינסטלער, וואָס האָט זיך קיינמאָל ניט געקענט אַנזעטיקן גענוג, איבערהויפּט מיט דער טעאָטער-קונסט.

מיר וועלן אָבער אויסלאָזן די סיבות און מיר וועלן זיך אָפּשטעלן בלויז אויף צוויי פון זיי: ערשטנס, זיין גרויסע ליבע פאַרן יידישן פּאָלק און זיינע גייסטיקע פּאָלקסווערטן און זיין טיפּער פאַרערונג אין יראת-הכבוד פאַר די מיסטישע לאַבירינטן פון דער העברעאישער שפּראַך.

וועגן דער צווייטער סיבה וועלן מיר מוזן זיך פאַררופן אויף אַ שמועס, וואָס איז געפירט געוואָרן צווישן מיר און אים, טאַקע וועגן דעם ענין, ער האָט מיר דערציילט, אַז ווען ער האָט געהאַט געשפּילט מיט אַ טרופּע „אוריאל אַקאסטאַ“ אין העברעאיש, און שפּילנדיק די טיטל-ראַל איז אים אויסגעקומען צו האַלטן אַ לאַנגן מאַנאַלאָג און ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטן איז זיין דערפּאָלג געווען גרויס, טראַץ דעם וואָס ער האָט די שפּראַך ניט באַהערשט. אויף דעם איז מאַריס שוואַרץ געווען אַ צו גרויסער אַקטיאָר, אַז ער זאָל צוליב אַזאַ זאַך דורכפּאַלן, אָבער איין זאַך האָט אים איבערגע-לאָזט אַנטוישט און דאָס איז, וואָס די פּירנדיקע העברעער צווישן וועלכע עס האָט זיך אויך געפונען דער וועלט-באַרימטער ציון-פּירער, נחום סאַקאַלאָוו, זיינען נאָכן שפּילן אַרונטערגעלאָפּן הינטער די קוליסן אים צו באַגריסן, און באַגריסט האָבן זיי אים אין העברעאיש און ער האָט זיי ניט געקענט ענטפּערן. דאָס האָט אים אַנגערירט זיין שטאַלץ און האָט אים פאַרווייטיקט. דאָס זאָל האָבן געווען דער ערשטער שטויס זיך צו נעמען לערנען העברעאיש.

איין באַשלוס האָט אויך געשלעפּט דעם צווייטן און די שוואַרץ-אַמביציע האָט אים געטריבן צו מאַכן דעם ווייטן געוואַגטן באַשלוס, — אויפטרעטן מיט אַ קאַנצערט אין העברעאיש אין יידיש אין ארץ-ישׂראל. און אויב איך מעג דאָ צוגעבן, אַז איך בין געווען דער פּריווילעגירטער און דער „קרבן“ אויסצואַרבעטן מיט אים די פּראָגראַם פאַר זיין נייעם טריאומף-צוג אין ארץ-ישׂראל, מיט וועלכע צען יאָר פאַר דעם אויפקום פון מדינת-ישׂראל. מיין אויסדערוויליקייט פאַר דעם איז געקומען אַלס רעזולטאַט וואָס

שוואַרץ האָט אָנגענומען מיין פאַרשלאַג אַז איינע פון די הויפט־נומערן זאָל זיין די פּאַעמע, „ברוך ממגצה“, פון דעם פאַרשטאַרבענעם דיכטער, שאול טשערניכאַווסקי. שוואַרץ האָט זיך אויך צופעליק דערוואוסט. אַז ביי דער געלעגנהייט ווען ס'איז דאָ געפּייערט געוואָרן דער 60־יאַריקער יוביליאַום פון טשערניכאַווסקי, האָבן די היגע העברעער אַראַנזשירט אַ פייערונג לכבוד דעם גרויסן דיכטער און איך בין אויפגעטראָטן אין דער פּאַעמע אין גרים, און די פּאַסיקע דעקאָראַציעס.

נאַכדעם ווי איך האָב איבערגעגעבן שוואַרצן דעם אינהאַלט פון דער פּאַעמע איז ער באַגייסטערט געוואָרן פון מיין פאַרשלאַג און איך בין פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין זיין „קרבן“ און אין זיין „שקלאַף“ פון יענעם מאַמענט אָן, האָט שוואַרץ פאַרווענדט זיין יעדע פרייע מינוט און האָט זיך געווידמעט צו דער פּאַעמע און דער בוך „שירי טשערניכאַווסקי“ זיינען אים פון האַנט ניט אַרויס. שוואַרץ איז ניט געווען פון די יעניקע וואָס לייגן אָפּ אויף שפּע־טער אַן אַרבעט, און ער האָט באלד באַשטעלט, אַז איך זאָל זיך טרעפן מיט אים אין דער פּרי פאַר פּרישטיק.

איך בין נאַטירלעך געקומען צו דער באַשטימטער מינוט און שוואַרץ איז געזעסן אין דעם רייכן האַטעל עס־צימער, מיטן בוך אין האַנט. וועגן שוואַרצעס דינאַמישע און ריזיקע, גייטיקע און פיזישע כוחות, וועגן זיין געוואַלדיקן מוט, עקשנות און אויסדויער, איז שוין פיל געשריבן געוואָרן און וועט נאָך מסתמא געשריבן ווערן. אָבער נאָר די וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק מיט אים מיטצואַרבעטן קענען פאַרשטיין, און ריכטיקער אָפּשאַצן אָט די גרויסע כוחות, וואָס ער איז באַזעסן.

קיינמאַל פריער האָב איך ניט באַגריפן זיין פולע גרויסקייט. אָבער איצט האָב איך דערזען אַז ער איז באַזעסן אָט די אַלע נויטיקע עלעמענטן וואָס גרענעצן זיך מיט גאונות אין זיין פּאָך.

ווי אזוי האָט שוואַרץ באַוויון אויסצולערנען אַ פּאַעמע אין אַ פרעמדער שפּראַך פאַר אים, וואָס אַנטהאַלט 27 לאַנגע זייטן פון אַ הויך־פּאַעטישן לשון? דאָ האָב איך דערזען אַ נאַכט שפּעטער, ווען איך בין אַריינגעקומען אין זיין „גאַרדעראַב“־צימער און אויפן דיל, האָב איך געזען ליגן צענדליקער שטי־קער פאַרשריבן פאַפּיר. איך האָב אויפגעהויבן איינעם פון יענעם פּאַפּירלעך און פאַר מיר איז געוואָרן קלאַר, דער מיטל וואָס שוואַרץ באַנוצט אויף צו דערלערנען אַזאָ שווערע עברי. צענדליקער מאַל זיינען געווען איבערגעשריבן

די זעלביקע שטרעפן איפן פאפיר, און אזוי האָט ער זיי אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פֿון פֿאַרטייטשן יעדעס וואָרט, ביז ער איז געווען זיכער, אָז ער ווייסט וואָס ער רעדט. ער האָט ניט געוואָלט דורכלאָזן קיין איין זילבע און איבערהויפט זיינען אַנטשטאַנען שוועריקייטן מיט דער עברי הספרדית. פֿאַרוואָס זאָגט מען דאָ מיט אַ פּתח און דאָ מיט אַ קמץ און איד בין געווען געצוואונגען צו דערקלערן יעדן גראַמאַטישן געזעץ וועגן יעדן פינטעלע.

דאָס איז געווען נאָר איין מיטל ווי צו דערלערנען דעם טעקסט. דער קומענדיקער שריט איז געווען צו גיין מיט אים אין האַטעל, נאָך דער פֿאַר-שטעלונג, איינס ביינאַכט. איד בין שנעל מיד געוואָרן. אָבער ניט דער פיזישער ריז, מאַריס ווּשאַרץ. אָט האָט ער פֿאַרלוירן דעם קאַפּ, און פּלוצעם האָט ער ווי אַ לייב אַ טרייסל געטאַן דעם קאַפּ און ווידער צו דער אַרבעט, און אזוי ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין.

דערלערנט דעם טעקסט האָט מען געדאַרפט מאַכן דעם קומענדיקן שריט, אַריינבלאָזן אַ רוז-חיים אין די ווערטער. פֿאַר דעם האָט זיך געפֿאַ-דערט אַ לאַבאַראַטאָריע, אַ פּיאַנע, אַ מוזיקער און אַ פּיאַניסט. און אזוי איז מייך הויז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער טעאַטער-לאַבאָראַטאָריע, וואו די קומענדיקע פֿראַגראַם, מיט וועלכער מאַריס ווּשאַרץ האָט זיך אַרויסגעלאָזט קיין ארץ-ישראל, איז געשאַפֿן געוואָרן.

שוואַרץ האָט פֿאַרמאַגט אַ מאַננעטישע קראַפט און געקענט באַצויבערן יעדן איינעם וואָס איז געקומען מיט אים אין באַרירונג. און דאָ האָט ער אויסגעפירט דאָס גאַנצע הויז און אַלע וואָס זיינען דאָרט געווען זיינען גע-שטאַנען גרייט אים צו דינען, מייך פֿרוי, מיינע קינדער אין נאַטירלעך איד אַליין.

האָט מען געדאַרפט אַ מוזיקער, האָב איד פֿאַר אים געקראָגן אַ היגן באַקאַנטן מוזיקער און קאַמפּאָזיטאָר, גדליה ראַבינאוויץ, וועלכער האָט גע-שריבן די מוזיק, וואָס שוואַרץ האָט ספּאַנטאַן געשאַפֿן, און צוגעפאַסט צו די פֿאַרשיידענע סיטואַציעס, וואָס טשערניכאָוסקי האָט געמאַלן אין דער וואונ-דערבאַרער פֿאַעמע.

עס האָט זיך אויך געפֿאַדערט איינער, וואָס זאָל גלייך מאַכן די מוזיק וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן, לעבעדיק, שפּילבאַר און הערבאַר. דער איצטיקער ראַבאָי, מאַרטין בערקאוויץ, וועלכער איז אויך אַ באַקאַנטער מוזיקער און

קאמפאזיטאר און האט זיך אין יענער צייט אפגעגעבן אויסשליסלעך מיט מוזיק, און איז אן אויסגעצייכנטער פיאניסט און אקאמפאניסט, האט גלייך אויפן ארט געשפילט די מוזיק, וואס שווארץ האט געשאפן פאר אונדזערע אויגן, און ראבינאוויץ האט עס פארצייכנט. דאכט זיך אלץ איז שוין געווען פארטיק, אבער ניט פאר שווארצן. איך האב אפילו ניט חושד געווען אז מיך דערווארטעט א מערקווירדיקע איבערראשונג: איצט האט שווארץ פארלאנגט, אז איך זאל פאר אים פארטראגן די פאעמע, ווי איך האב איר געהאט פארגעטראגן ביים טשערניכאוסקיי-יוביליי. איך בין זיך מודה, אז דער מאמעס מילך איז מיר אנטרונען: ווי אזוי וועל איך וואגן פאר דעם גרויסן אקטיאר מאריס שווארץ זיך נאריש מאכן און דערשיינען אין א לעכערלעכן ליכט? עס האט אבער ניט געהאלפן מיינע טענות און זיך בעטן ביי אים, איך האב זיך געמוזט אונטערגעבן. אויך פון דעם האט ער געוואלט געווינען און זיך דערגרונטעווען צו דעם סאמע תוך, אין זין פון דער פאעמע, און גלייך אויפן ארט האט ער אפגעשפילט איר לעצטע סצענע, ווי ברוך בעט זיך ביי זיין טויטער פרוי, אז זי זאל צו אים ארויס פון קבר, און מיר זיינען אלע געבליבן געפלעפט, ווייל מיר האבן פאר זיך דערזען א פרוי, ווי שווארץ האט איר ממש אויפגעבראכט פון קבר.

דער ענין האט זיך געצויגן די גאנצע צייט אין די עטלעכע וואכן וואס שווארץ האט דא געשפילט, און די ארבעט איז פארגעזעצט געווארן יעדע נאכט, ביז די זאך איז פארטיק געווארן.

איצט האט שווארץ אנגעהויבן מיט מיר א נייעם קאפיטל. ער האט געטענהט, ווי אזוי קען איך קומען קיין ארץ-ישראל און א פאעמע פון ביאליקן? איך האב אים פארשפראכן צו שיקן די פאעמע, „ליזער-מענדל מלמד“. שווארץ איז אבער באשטאנען, אז איך זאל קומען מיט דער ביאליק-פאעמע קיין נוי-יארק. עס איז ניט נויטיק דא צו פארלענגערן די איינצל-הייט און איך מוז זאגן, אז דא האב איך זיך אונטערגעגעבן זיין ווילן, איך בין געקומען קיין נוי-יארק און האב אים געטראפן שפילן דעם „וואסער-טרעגער“. ערשט דא האט זיך פאר מיר, פונדאסניי אנטפלעקט שווארץ, דער געוואלדיקער מתמיד, וועלכער פארלירט ניט קיין מינוט פון זיין צייט. אין דער פיעסע קומט אים אויס די מערסטע צייט צו זיצן אין א בוידעם-שטיבל, און אויפן בוידעם-שטיבל איז געשטאנען אן אימפראוויזירטער „דעסק“ און א לעמפל, וואו ער האט דערווייל געטאן זיין ארבעט.

ערשט נאך דער פארשטעלונג איז מען געפארן פון ברוקלין אויף בראד-וועי, און ארויסגייענדיק פון דער "טעקסי" האט זיך מיר פארוואלט אים א פרעג טאן צי ער קען שוין די פאעמע. דא האט זיך אנטפלעקט אן אנדער שטריך וואס איז געווען אזוי כאראקטעריסטיש פאר שווארצן דעם שוישפיל-לער: דער גרויסער שטיפער. ער האט זיך אוועקגעשטעלט אין מיטן גאס, צווישן דעם געלויף פון צענדליקער מאשינען און "טעקסיס" און האט אפ-דעקלאמירט פאר מיר כמעט די אגנצע פאעמע, מיט אלע זשעסטן און בא-וועגונגען.

שווארץ האט איצט פארלאנגט פון מיר נאך צוויי זאכן: ערשטנס, אז איך זאל מיטפארן מיט אים קיין ארץ-ישראל. — ווי אזוי וועל איך קענען אליין פארן דארט אן איך — האט ער געטנהט — און איך וועל דא מוזן האלטן א רעדע אין העברעאיש, ווען די שיף וועט אַנקומען. די ערשטע פראבלעם איז געלייזט געווארן דורך דעם, וואס עס איז אים צוגעשטעלט געווארן א רעדע אין העברעאיש. די צווייטע פראבלעם איז געלייזט געווארן, וואס אַנשטאָט איך זאל פארן מיט אים, איז ברוך בערגער, דער געוועזענער לייטער פון דעם לאַקאַלן "מאַרגן-זשורנאַל", מיט אים געפארן.

בערגער האט מיר איבערגעגבן, וואס פאר א טריאומף שווארץ האט געהאט אין ארץ-ישראל, מיט וואס פאר א באַגייסטערונג ער איז דאן אויפ-גענומען געווארן מיט זיין פראַראַם, וואס איז באַשטאַנען פון "יאָשע קאַלב", אין זלמן שניאורס איבערזעצונג אין העברעאיש אין מאַנאַשפּיל: ביאַליקס "לייזער-מענדל"; "ברוך ממגנצה" און עטלעכע נומערן פון שלום-עליכם, אין יידיש.

עס קען זיין, אז אייניקע וועלן זאָגן, אז מיין באַגייסטערונג פאר מאַריס שוואַרץ איז אַריבער אַלע גרענעצן, ווייל איך בין געווען זייער אַ חסיד, איז אמת. איך גיב צו מיטן פולן מויל, אז דאָס איז אמת און איך בין זייער שטאַלץ מיט דעם וואָס איך האָב געהאַט די מעגלעכקייט צו זיין זייער אַ הייסער חסיד.

אַבער דאָס האַרץ בלוטיקט פאַר ווייטיק, וואָס דער רבי איז טויט. זיינע אמתע, הונדערטער טויזנטער חסידים, פשוטע יידישע מענטשן, איבער אַלע יידישע ישובים פון דער וועלט, וועט ער שטאַרק פעלן. ער וועט זיי מער ניט קענען ברענגען די טיפע געהויבענע פון גייסטיקער פרייד און עכט אינטעלעקטועלן גענוס. די האַרפע איז ביי אים אַרויסגעריסן געוואָרן פון

זיינע הענט... און זיין גרויסער מזמור איז איבערגעהאקט געוואָרן. און ווי גרויס איז דער צער. ער האָט דאָך נאָך געהאלטן אין מיטן פון דעם מזמור, און איצט איז דער מזמור פאַרלוירן אויף אייביק... פאַרלוירן אויף אייביק...

**

אזעלכע אמתע פריינט, וועלכע האָבן מאָריס שוואַרצן גוט געקענט, און אָט איז נאָך אַ פאַר שורות פון אַ פריינט, וועלכער טרויערט אויף דעם פאַרלוסט פון מאָריס שוואַרץ:

און אים געוואוסט ווי אזוי אַפצושאַצן, האָט ער געהאַט אַ סך. די וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק מיט אים מיטצואַרבעטן קענען פאַרשטיין, און ריכטיק אַפשאַצן אָט די גרויסע כוחות, וואָס ער איז באַזעסן. אָט איז נאָך אַ פאַר שורות פון אַ פריינט, וועלכער טרויערט אויף דעם פאַרלוסט פון מאָריס שוואַרץ:

„געפאלן דער פאַרהאַנג“:

„איז שוין מאָריס שוואַרץ אויך נישטאָ!
 „מיט זיין טויט אין ישראל אין דעם בייליסאָן שפיטאַל פון תל-אביב, האָט דער פאַרהאַנג פון בעסערן יידישע טעאַטער זיך אַרונטערגעלאָזט אויפן רעכטן אמת, ווייל ס'איז נישטאָ נאָך איינער מיט זיין טאַלאַנט, זיין עקשנות, זיין ענערגיע, זיין אויסערגעוויינלעכע אַרבעטזאַמקייט, זיין פעאיקייט זיך צו ראַנגלען מיט שוועריקייטן און אויך ניט מיט זיין פּרעסטיזש, וואָס איז אים היפּשלעך בייגעשטאַנען אין זיין שווערן קאַמף“.

„מען קאָן זאָגן, אַז פאַר די לעצטע 10-15 יאָר האָט מאָריס שוואַרץ „גע-
 שפּילט טעאַטער“ מיט זיין וועלן אויפהאַלטן די אילוזיע פון אַ נאָך עקזיסט-
 טירנדיקן יידישן קונסט-טעאַטער. ביי זיך אַליין איז ער וועגן דעם ניט געווען גענאַרט. ער האָט געוואוסט, אַז זינט ער איז אונטערן דרוק פון אומ-
 שטענדן, וואָס האָבן זיך ניט געלאָזט בייקומען, געווען געצוואונגען צו שליסן זיין יידישן קונסט-טעאַטער אין ניו-יאָרק, האָט ער פאַרלוירן דעם באַדן פון אונטער זיינע פּיס און אַלץ, וואָס ער האָט זינט דאָן געפרוואווט אַפּראַ-
 טעווען פאַר זיך און פאַרן בעסערן יידישן טעאַטער אין זיין ראַל פון אַ וואַג-
 דערנדיקן אַקטיאָר, איז געווען געבויט אויף אַ זאַמדיקער צייטווייליקייט, אויף אַ חיי-שעה קוים גענוג די נשמה צו דערהאַלטן.“

„ער האָט געזוכט אַאָזיסן אין דעם מדבר. איינער פון די אַאָזיסן, צו וועלכע ער פלעגט פון צייט-צו-צייט קומען אויפשטעלן זיין טעאָטער-גע-צעלט, איז געווען אונדזער שטאָט מאָנטרעאַל. אַ צווייטער אַאָזיס איז געווען בוּענאַס-אירעס, די הויפט-שטאָט פון אַרגענטינע. אַ דריטער אַאָזיס איז געווען יאַהאַנעסבורג, זיד-אַפריקע און צו לעצט דער סאַמע צוואַגנדיקסטער פון אַלע — תל-אביב, ישראל.

„ביי יעדן אָפּשטעל זיינעם אין איינעם פון די אַאָזיסן האָט ער געפרוּאוּט זיך אַריינשפּילן אין עפעס אַ גראַנדיעזן חלום, אַז אפשר איז דאָס ניט קיין צייטווייליקע אכסניה פאַר יידיש טעאָטער, נאָר טאַקע אַ פאַרשפּראַכן לאַנד. אַ נייע טעאָריע צו בויען דעם קונסט-טעאָטער פון דאָס נייע. אַ צייטווייליקער דערפאַלג האָט אים פאַרשיכורט. ס'האָט אָבער ניט גענומען לאַנג ביז דער חלום איז צערונען געוואָרן און ער האָט וויינער גע-אונדערט. ניט קענענדיק אפילו אויפהאַלטן אַ שטענדיקע וואַנדער-טרופע, האָט אַלץ געמוזט טראָגן אַן אימפּראַוויזירטן און צופעליקן כאַראַקטער און במילא איז שוין דער וואַנדערנדיקער קונסט-טעאָטער געווען ניט מער ווי אַ בלאַטער אָפּשיין פון דעם, וואָס ער האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט כל-זמן ער האָט באמת עקזיסטירט ווי אַן אינסטיטוציע מיט אַ שטענדיקער היים אין גרויסן צענטער פון ניו-יאָרק.“

*
**

ער האָט די לעצטע יאָרן זיך געוואָרפן אין אַלע זייטן און געזוכט אַלערליי תּרופות. אַט האָט ער זיך געוואָרפן צו אַ פּלאַץ פון שפּילן יידיש טעאָטער אויף ענגליש. איין מאָל האָט עס אַ ביסל אָפּגעגליקט מיט זיין אויפפירן שלום-עליכמס „שווער צו זיין אַ ייד“ אויף ענגליש, האָט ער דאָס זעלבע געפרוּאוּט טאָן מיט „יאָשע קאַלב“ און ס'איז געווען אַ דורכפאַל פון אַלע שטאַנדפּונקטן.

מען מעג שוין איצט אויסזאָגן דעם סוד: ביי דער אויפפירונג פון „יאָשע קאַלב“ אויף ענגליש ביי אונדז אין שטאָט לעצטן דעצעמבער, האָט מאַריס שוואַרץ פּאַרלוירן איבער זעקס טויזנט דאָלער. מיט דעם האָט ביי אים אויסגערוּנען דער חלום, אַז די ישועה פאַר יידיש טעאָטער זאָל קענען קומען דורך ענגליש. זיין לעצטע האַפענונג איז געווען מדינת-ישראל און דאָרטן

האָט ער באמת געקענט קומען צו זיך און טאָקע נאָך עפעס אויפטאָן אויך, אָבער דאָ איז שוין דער מלאך המוות געשטאַנען הינטער אים און אינמיטן פון פיבערהאַפטע צוגרייטונגען צו אָן אויפפירונג פון שלום אַשס דראַמע, „קידוש השם“, האָט ער געליטן אַ האַרץ־אַטאַקע. אַ חודש צייט האָט ער זיך געראַנגלט מיטן טויט, אָבער זיין שיקוואַל איז שוין דאָס מאָל געווען טראַגיש פאַרזיגלט.

די שוועריקייט פון דעם פאַרלוסט איז אָן לשערה, ווייל קיין אַנדער מאַריס שוואַרץ איז ניטאָ און קען שוין, אונטער נייע אומשטענדן מער ניט זיין. געוויס זיינען פאַראַן און עס וועט זיין אַנדערע גרויסע יידישע שוישפּיל־פּילער, אָבער זיי געהערן שוין ניט צו אונדזער יידישער קולטור־ספּערע און דער פאַראַיבלטער און פאַריתומטער יידישער טעאַטער האָט פון זיי ווייניק אַדער גאַרנישט וואָס צו דערוואַרטן. ער איז געווען דער לעצטער פון אַ גאַלדענער עפּאָכע, איינער פון אַ דור, וואָס האָט אויפגעטאָן אין דער שאַפונג פון אַן אייגנאַרטיקער און פּיל־פּאַצוווייגטער קולטור אויף דער יידישער שפּראַך. אין דעם טעאַטראַלן צווייג פון דער דאָזיקער קולטור איז מאַריס שוואַרץ געווען ממש אַ פענאַמענאַלע דערשיינונג און גרעסטער שעפּערישער כוח זינט דעם פעריאַד פון יעקב גאַרדין און די גרויסע שוישפּילער פון יענער צייט.

*
**

האַבנדיק געקומען פון די טיפענישן פון יידישן מאַסן־לעבן, האָט מאַריס שוואַרץ געהאַט אַלע מעלות און חסרונות פון דעם „סעלף מעיד מען“. צו אַלץ וואָס ער האָט דערגרייכט אין זיין פאַרבנרייכער קאַריערע האָט ער זיך דערשלאָגן מער מיט זיין שאַרפּער אינטואַיציע, ווי מיט גרונטיקן וויסן. ער איז געווען אַ גרויסער קענער פון „מעיק בעליוו“ ניט נאָר אויף דער בינע, נאָר אויך אין לעבן. ער האָט געקענט זיך אַריינשפּילן אין יעדער ראָל, וואָס האָט געפּאָדערט אַ סך מער וויסן וויפּל ער האָט באמת געהאַט. אין דעם האָט אים אַ סך געהאַלפּן זיין נאַטירלעכע אינטעליגענץ און מער ווי אַלץ זיין שטענדיקע גרייטקייט צו אַרבעטן אויף זיך און אַרום זיך. זיין ענערגיע האָט אויסגעזען צו זיין אומדערשעפּלעך, אָבער ער האָט סוף־כל־סוף געצאָלט אַ שווערן פּרייז, ווען זיין האַרץ האָט געפּלאַצט אונטער דער שווער־רער משא.

ער האָט פאַרנומען אַן אָרט אין סאַמע אויבנאָן ניט נאָר אין דער גע-
שיכטע פון טעאַטער, נאָר אויך אין דער אַלגעמיינער יידישער קולטור-גע-
שיכטע, אָבער אין יידישן לעבן לאַזט זיין טויט איבער אַ בלויו, וואָס וועט
זיך ניט לאַזן אויספילן. כבוד זיין אַנדענק!

ישראל ראַבינאוויטש.

*
**

אין די 80 שורות איז געזאָגט געוואָרן מער אמת ווי פּאַעזיע. נאָר פון
די אַלע טויזנטער פריינט, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט געהאַט, איז איינער
פון זיי געווען דער, מיט וועמען מאַריס שוואַרץ האָט אַלע זיינע יאָרן געהאַנדלט,
און פון אים קען מען וויסן אַ סך אמת. דאָס איז געווען אין דעם נומער
540 „וואַכנבלאַט“, דעצעמבער 1960, אין דעם לעצטן נומער וואָס איז דער-
שינען, אונטער דעם קאַפּ.

„מיינ פריינט מאַריס שוואַרץ ע"ה“:

„עס איז שוין אַזוי פיל געשריבן געוואָרן וועגן דעם פאַרלוסט פון דעם
גרויסן שוישפילער און רעזשיסאָר מאַריס שוואַרץ, און עס וועט נאָך מסתמא
זייער פיל געשריבן ווערן. ווייל וואָס לענגער עס גייט אַוועק די צייט פון
זיין פּלוצעמדיקן אומדערוואַרטעטן טויט, אַלץ גרעסער זעט זיך אַן דער
חלל פון אונדזער יידישער טעאַטער-וועלט אין אַמעריקע און איבער דער
גאַנצער יידישער וועלט.“

„ערשט איצט זעט מען איין אַז טראַץ די אַלע טענות און מענות וואָס
מ'האַט געהאַט צו אים ווען ווען ער האָט געלעבט און געשאַפן זיינע פּראַכטפולע
אויפפירונגען פון די גרעסטע יידישע און וועלט-קינסטלער, קאָן מען ערשט
אַפּשאַצן זיין אומדערמידלעכע ענערגיע און ליבשאַפט פאַר אַ בעסערן
יידישן טעאַטער.“

אַבער עס איז מערקווירדיק אַז טראַץ זיינע כסדרדיקע אַנשטרענגונגען
און שווערע פיזישע און גייטיקע אַרבעט, האָט דער גרויסער קינסטלער
געהאַט צייט אַנצוהאַלטן אַ פיינעם חוש פאַר הומאָר און ביי יעדער געלעגנ-
הייט צווישן פריינט און שוישפילער אַרויסזאָגן אַפטע אמת-סאַטירישע ווערט-
לעך און באַמערקונגען מיט וועלכע ער האָט זיך קונה-שם געווען ביי זיינע
מיטשפילער און נאָענטע פריינט.

„אפטמאל אין די אָנגעשטרענגסטע מינוטן ביי אַ רעפיטיצע אָדער ביים פאַרלייענען אַ דראַמע, פלעגט ער עפעס באַמערקן ביי איינעם אָדער איינער פון דער טרופע וועלכעס האָט אים אויסגעוויזן אַלס אַ דיסאַנאַן, האָט ער גלייך אויף אַ גוטמוטיקן אופן זיך דערמאַנט אין אַ קאַמישן עפיזאָד, און מיט אַן ערנסטער מינע אַרויסגעזאָגט אַ זייטיקע באַמערקונג, אַז אַלע האָבן אַרויס־געשאָסן מיט אַ האַרציקן געלעכטער, און דאָס ערנסקייט איז מיטאַמאַל פאַרשוואַנדן.“

דער שרייבער פון די דערינערונגען איז געווען באַפריינדעט מיט מאָריס שוואַרצן, זינט דער גרינדונג פון זיין „קונסט־טעאַטער“ אין „אירווינג פלעיס טעאַטער“ און שפעטער אין „מעדיסאָן סקווער גאַרדן“.

דער אמת איז, אַז ער פלעגט מיך רופן ווי ער האָט גענומען אַ טעאַטער, און מיר זאָגן אַז איך בין דער ערשטער וועמען ער האָט אַראָנזשירט פאַרן סעזאָן.

דאָס איז געווען אַ באַמערקונג צו זיין יינגערן ברודער, מאָרטין, וועל־כער איז געווען אַ געשעפטס־פאַרוואַלטער גלייך צו באַשטעלן די אַפישן, צירקולאַרן, פּראָגראַמען, דרוק־אַרבעט אין טעאַטער, נאָר ביי מיר.

און אַזוי פלעגט עס זיין יעדן נייעם סעזאָן. דער אמת מוז געזאָגט ווערן, אַז ניט אַלע סעזאָנען זיינען אין די ערשטע יאָרן געווען דערפאַלגרייך פֿי־נאַנציעל, און מען האָט מיך געוואָרנט אַז איך וועל פאַרלירן ביי שוואַרצן — און עס איז געווען צייטן ווען אַ סעזאָן האָט זיך געענדיקט מיט אַ דעפיציט לגבי מיר — אָבער ביים אָנהייב פונעם נייעם סעזאָן, ביי מיין נייער „אַנגאַזשמע“, האָט ער צוגערופן זיין ליבע פרוי אַנאַ, אויסגערעכנט וויפל עס קומט מיר, און איר געהייסן, אַז יעדע וואָך דאַרף איך קריגן באַצאַלט פאַר דער נייער אַרבעט און אַזוי און אַזויפיל אויפן אַלטן חוב — און כ־הוה. אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען ביזן סאַמע סוף, מיינע שותפים האָבן געוואוסט אַז ווען און וויפל שוואַרץ באַשטעלט — וועט באַצאַלט ווערן.

ווען מיר פלעגן זיך טרעפן ביי אַ באַנקעט אָדער אַן אַקטיאָרסקע שמחה, פלעגט ער זיך שוין באַרימען פאַר מיר אַז ער האָט אַלץ באַצאַלט. איך האָב נאָך זיין טויט געפונען אין מיין טיש־קאַסטן אַ פאַר בריוולעך זיינע, וועלכע ער פלעגט מיר פון צייט־צו־צייט שיקן פון אונטערוועגנס, וועלכע וועלן ווייזן וואָס איך מיינ ווען איך זאָג אַז זיין חוש פאַר הומאָר האָט אים אַ סך געהאַפּלן אַנצוהאַלטן זיין קינסטלערישן גלייכגעוויכט.

אין 1943 איז מאַריס שוואַרץ אָנגעגריפֿן געוואָרן פֿון אַ שטאַרקע אַטאַקע פֿון בראַנקיטיס, און ער איז געלעגן אין שפיטאַל פֿאַר גאַנצע צען טעג. מיר האָבן באַשטעלט ביים טעאַטראַלישן בלומען־הענדלער, פרעד ספיטץ, אים צוצושיקן אַ בוקעט בלומען פֿון אונדז אין שפיטאַל אַריין — מיט צוויי וואָכן שפּעטער האָבן מיר דערהאַלטן דאָס פּאַלגנדיקע בריוול פֿון לעיקוואוד : „טייערער פֿריינט מאַרקאָוויטש און פֿליישער :

„אַ האַרציקן דאַנק פֿאַר די בלומען. איך בין נישט קיין פֿרימאָדאַנע וועלכע צערטלט זיך אין בלומען — אָבער גראַד איצט זיינען זיי געקומען אין דער ריטשיקער צייט — ווייל זיי האָבן מיט זיך געבראַכט די ליבע און

„זייט דערפֿאַר ביידע געזונט מיט אייערע פּאַמיליעס, קינדער און קינדס־קינדער — און לאַמיר שפּילן טעאַטער — מאַכן פֿרינטינג, באַצאַלן די בילט, און בלייבן גוטע פֿריינט. אייער, מאַריס שוואַרץ.“

נאָך אַ פּאַל פֿון זיין הומאַר איז באַשטאַנען אַ ווען ער פּלעגט שיקן אַ טשעק פֿאַר אַ פּאַר הונדערט דאָלער האָט ער געשריבן אַז ער שיקט אַ פּאַר טויזנט — מחמת די געשעפטן זיינען אַזוי גלענצנדיק אַז יעדער דאָלער איז ביי אים, אַ צענערל — ווי עס ווייזט דער בריוו פֿון שיקאַנע אין 1950 : „ליבער פֿריינט מר. מאַרקאָוויטש :

„איך שיק אייך אַ טויזנטער — וואָס מיינט ביי אייך בלויז אַ הונדערטער — זייט זיכער, אַז איך באַטראַכט אייך און פֿליישערן פֿאַר אמתע גוטע פֿריינט. האָט אַ גליקלעך און פֿריילעך יאָר. אייער, מאַריס שוואַרץ.“

און אַט איז נאָך אַ בריוו מיט אַ חודש שפּעטער :

„ליבער פֿריינט מר. מאַרקאָוויטש :

„איך שיק אייך דאָ נאַכאַמאָל \$3000 (דריי טויזנט) — דאָס הייסט \$300 (דריי הונדערט) און די איבעריקע \$300 (דריי הונדערט) וועל איך אייך שיקן אַזוי גיך ווי איך וועל קאָנען. אונדזער פֿריינטשאַפט איז תמיד געשטאַנען אויף אַ הויכער ניוואַ — און אַזוי וועט דאָס בלייבן פֿאַר יאָרן־לאַנג. איר ווייסט וואָס פֿאַר אַ שווערן קאַמף איך האָב געפֿירט אין די 31 יאָר, אָבער מ'דאַרף שטענדיק בלייבן דער ערלעכער פֿריינט אפילו ביי געשעפט. גריסט אייערע צוויי שותפים און לאַמיר הערן גוטע בשורות איינער פֿון אַנדערן. אייער פֿריינט, מאַריס שוואַרץ.“

און אָט איז אַ בריוו אַזש פון האַליוואוד, ווען שוואַרץ האָט זיך אַוועקגע-
לאָזט קיין קאַליפּאָרניע מיט זיין טרופּע, אונטער דער פירערשאַפט פון דעם
דעמאָלטיקן מענעדזשער, עדווין א. רעלקין:
„ליבער פריינט מאַרקאָוויטש:

מיינט נישט אַז מיר זיצן דאָ און פּרעגלען זיך אונטער דער זון און מיר
האַבן אין אייך פאַרגעסן. איך זיך דאָ צוליב מיין פרוי, וועלכע פילט דאָ
בעסער אויף אירע „סינעס“ צושטאַנד.

ווי איר וויסט איז די נסיעה געווען קאַטאַסטראַפּאַל — ווי אַ דאָן קיכאַט
האַט זיך געלאָזט פירן פון סאַנטשע פאַנטשען — און פאַרלוירן אַ פאַרמעגן —
באַגראַבן אין דער בלאַטע — — אַבער מיט אייך האָט דאָס נישט צו טאָן
— זייט זיכער אַז וואָס ס'קומט אייך וועט מיט כבוד באַצאָלט ווערן. איך
גלויב אַז איך וועל זיין אין אַ צען טעג אין ניו-יאָרק, וועלן מיר זיך זען און
אַלץ אַראָנזשירן. מיר האַנדלען שוין 31 יאָר צוזאַמען און איר וויסט גאַנץ
גוט, אַז מיין גרעסטער נחת איז צו באַצאָלן חובות — און איך צאָל און וועל
אַלעמען באַצאָלן — זייט רואיק. מיין פרוי גריסט אייך מיט אייערע שותפים
זייער האַרציק, (דאָ פאַרעגסט ער פון זיין קאַלאַסאַלער קאַטאַסטראַפּע, און
וויצלט זיך אויף רעליגינס חשובן — בזה הלשון): רעלקין ברענט דאָ אַ
וועלט — אַלע פילם-סטאַרס און סטאַרעכעס ווילן געמענעדזשט ווערן פון
אים אין באַסטאָן אָפּערע הויז, באַלטימאָר טעאַטער און אויך אין סאַן-פּראַנ-
ציסקאָ. די וויבער פּאַלן פאַר אים ווי שטרוי, — מ'וויל אים אויסכאַפּן אין
די מואוויס צו שפּילן די ליבהאַבערס — ווי לער נישט — און אַז ער וויל
נישט, וויל ער נישט — אפּשר קאַנט איר אים בעטן צו ראַטעווען די מעטראַ
גאַלדווין מאיער קאַמפּאַני און מאַכן פאַר זיי אַ פּיקטשעלע.

זייט געזונט, מיט פריינטשאַפט, מאַריס שוואַרץ.

יא, עס איז שווער זיך צוגעוואוינען צום געדאַנק, אַז מאַריס שוואַרץ,
דער גרויסער יידישער טעאַטער-קינסטלער, איז מער נישטאָ, זיין פריינט-
שאַפט פעלט מיר שטאַרק אויס...
לואי מאַרקאָוויטש.

ווייזט אויס אַז די וועלכע ווילן שרייבן, אַז מאַריס שוואַרצעס געלט-
השגות פאַר יענעם זיינען ניט געווען פון די ברייטסטע. האָט די בריוו זיכער
ניט געלייענט.

מײַר ווייסן אז מאַריס שוואַרץ איז קיינמאָל ניט אַרויסגעגאַנגען ריידן פאַרן פאַרהאַנג אין זיין יידישן קונסט־טעאַטער, נאָר דאָן ווען ער האָט געוואוסט, אז זיין אַרויסגיין אַמאָל, וועט העלפן אַ פריינד, איז זיין ווילן צו העלפן געווען אזוי גרויס, אז ער האָט אפילו געבראַכן אַ טראַדיציע, און געטאָן האָט ער דאָס מיט ליבשאַפט:

חשובער עולם!

איך גלויב נישט אין קיין רעדעס נאָך אַ פאַרשטעלונג — ווייל יעדע פאַרשטעלונג פון „קונסט־טעאַטער“ רעדט פאַר זיך אליין. אָבער היינט אַזוינט פיל אידן, אז איך דאַרף עפעס זאָגן צו דעם אינטערעסאַנטן עולם, וועלכער איז געקומען באַגריסן דעם דיכטער און רעדאַקטאָר.

איך קלייב זיך צו שרייבן אַן אַפשאַצונג איבער זיין וואונדערלעכער אַרבעט, וועלכע ווערט געלויבט ניט נאָר אין אונדזער אַמעריקע, נאָר אין אלע לענדער וואו איך שפיל יידיש טעאַטער.

מיין צייט איז באַגרענעצט — איך מוז אָפט שיקן טעלעגראַמעס צו פריינד, אַנשטאַט בריוו, וועלכע זיינען נויטיק צו ענטפערן, נאָר אין מיין פאַרנומען־נער צייט טראַכט איך און באַוואונדער דעם גייסטיקן גיגאַנט. ס'איז דאָך צו באַוואונדערן זיין טאַלאַנט, און זיין איבערמענטשלעכע ענערגיע: איינער אליין צו קאָנען אַרויסגעבן אַזאַ וויכטיקן זשורנאַל, ווי אזוי ער פאַלט ניט פון זיינע כוחות איז צום באַוואונדערן.

און מיט וויפיל אינטערעסאַנטע, טאַלאַנטפולע שרייבער ער האָט זיך אַרומגערינגלט! איך גלויב קוים אויב איינער פון די שרייבער פאַדערט פון אים האַנאַראַרן — ווייל יעדער פון זיי איז פאַראינטערעסירט אַז דער זעלטענער זשורנאַל זאָל, חלילה, ניט אונטערגיין.

מיר לעבן אין אַ צייט פון שפראַך־אַסימילאַציע; ווען דער שטן שטייט מיט דער שאַרפער שווערד, און האַקט איבער די קעפ, אַז מ'זאָל אויפהערן לייענען יידיש, רעדן יידיש — ניט גיין אין יידישן טעאַטער — אָבער דער מוזיקער ענערגישער מענטש שטעלט זיך קעגן דעם שטן און לאַכט אים אויס!

ער רופט אָן יידיש — „יידיש קודש“. ביי אים איז דאָס לשון הייליק, ער וויל אַז דאָס לשון, וואָס איז איצט דערהויבן געוואָרן צו אַ וועלט־שפראַך זאָל ניט אונטערגיין.

וואָס־זשע קאָנען מיר, זיינע פריינד, טאָן אים צו העלפן, אַז ער זאָל

ניט דארפן פירן אזא שווערן ביטערן קאמף פאר עקסיסטענץ? ס'איז מיין מיינונג, אז ס'מוז געשאפן ווערן א קאמיטעט פון 7 אדער 9 קולטור-טוער, וועלכע זאלן זיך ווענדן צו די ארגאניזאציעס, און יחידים, אז מ'זאל שאפן א פאנד, כדי מ'זאל קאנען אנגיין מיט דער וויכטיקער ארבעט. איך וויל מיט פארגעניגן זיין איינער פון דעם קאמיטעט. איך בין איבערצייגט אז ס'געפינען זיך א סך אזעלכע אין ניו-יאָרק און איבערן לאַנד — ווי אויך אין קאנאדע — וועלכע וועלן מיט פארגעניגן העלפן שאפן דעם פאנד.

דער עולם וועלכער איז היינט געקומען, האָט מען ניט געדארפט צווינגען צו קויפן בילעטן! זיי זיינען געקומען מיט פרייד, און די אַקטיאָרן האָבן היינט געשפילט מיט באַגייסטערונג, ווייל זיי ווייסן וואָס פאַר אַ פריינד איר זענט אַלע פון דעם בעסערן יידישן טעאַטער. אָבער בלויז אַפּקומען מיט אייער וויזיט היינט אַוונט איז ניט גענוג. יעדער פון איך דאַרף זיין גרייט צו העלפן אין דער באַוועגונג צו שאַפן דעם פאַנד, דער היינטיקער אַוונט איז אייגנטלעך אַ פּראָלאַג, אַן אָנהויב פאַר דער גרויסער אַקציע.

פאַר דעם אַרויסטריט צו העלפן דער אינסטיטוציע, האָב איך אין אַ נומער געטראָפן אַ קריטיק פון מאָריס שוואַרץ לעצטער אויפפירונג, כאָטש פּערזענלעך בין איך ניט געווען באַגייסטערט פאַר דער פּיעסע, אפשר איז עס דערפאַר ווייל איך האָב אין מאָריס שוואַרץ יידישן קונסט־טעאַטער געזען אַ סך בעסערע פּיעסן, און בעסער געשפילט.

דאָך בין איך מיטן קריטיקער איינפאַרשטאַנען פאַר צוויי אורזאַכן, איינס, אין וואָס פאַר אַ לאַגע דאָס יידישע טעאַטער געפינט זיך, צוויי, וועל־כער איז דער הויפּט־מאַטיוו, מאָריס שוואַרץ. ס'איז נאָך אַלץ פאַראַן אזעלכע וועלכע געדענקען, וואָס מאָריס שוואַרץ האָט געטאָן פאַרן יידישן טעאַטער.

זיין לעצטע אויפפירונג

יעדער איינער וואָס לייגט נאָר צו אַ האַנט איצט צום יידישן טעאַטער אין אמעריקע דאַרף האַרציק באַגריסט ווערן — בפרט אזאַ בינע־פּערזענ־לעכקייט ווי מאָריס שוואַרץ.

זיין דינאַמישקייט הן ווי אַ שוישפּילער און הן ווי אַ דירעקטאָר און אונטערנעמער האָט שטאַרק אויסגעפעלט ביים יידישן טעאַטער. מיר האָבן

ניט קיין סך מאַריס שוואַרצעס — און זיין נייסטע אויפפירונג אינעם אַנדערסאָן טעאַטער אויף דער צווייטער עוועניו „אַ לאַך אין קאַפּ“, אַ קאַמעדיע פון אַרנאָלד שולמאַן, אַדאַפּטירט פון ענגליש פאַר דער יידישער בינע און רע־זשיסירט פון מאַריס שוואַרץ, איז אַ קלאַרע באַשטעטיקונג און אַ דערפרישונג פאַר דער אַמאָליקער יידישער צווייטער עוועניו, וואָס האָט געשפּרודלט מיט יידישע טעאַטערס, יידישע אַקטיאָרן, שרייבער, מוזיקער און טעאַטער־ליבהאַבער.

מאַריס שוואַרץ אין דער ראַל אַלס „מעקס“ פון „אַ לאַך אין קאַפּ“.

„אַ לאַך אין קאַפּ“ איז אַ קאָד־מעדיע מיט אַ דורכאויס יידישן אינ־האַלט, וואָס שפּילט זיך אין מיאַמי־ביטש וואו שוויבלט און גריבלט מיט יידן. אין שוואַרצעס אַדאַפּטירונג איז די פּיעסע נאָך מער פאַריידישט גע־וואָרן ווי זי איז לכתחילה געשריבן געוואָרן פון אַרנאָלד שולמאַנען. דער אינהאַלט האָט זיך ממש געבעטן אַז מען זאָל אים אַרויפ־נעמען אויף דער יידישער בינע און שוואַרץ האָט דער פּיעסע גע־געבע אַן אמתן יידישן תּיקון. דער־צו האָט זיך שוואַרץ באַוואָרנט אויך מיט אַ גרופּע יידישע אַקטיאָרן וואָס פּאַסן זיך גאָר שטאַרק פאַר די אַנ־

געצייכנטע ראַלן. מוני סערעבראַוו אַלס סידני איז אי שטימונגספול און אי קאַלירפול. און ראָזעטאַ ביאַליס אַלס סאַפּי איז אויסגעצייכנט אין איר ראַל; זי גיט אייך דעם פולן טעם פון אַ פרוי און אַ מאַמע אין יעדן ריר און קער אירן. זי איז אַ קרעפטיקע שוישפּילערין און קען געשטאַלטיקן אַ כאַראַקטער מיט בולטע פאַרבן.

פאַרשטייט זיך, אַז די הויפּט־ראַל ווערט געשפּילט פּאָן מאַריס שוואַרצן אַליין; זיין מעקס איז ווי אויסגעהאַמערט און איז אַ געמיש פון קאַמעדיע און טראַגעדיע; אַ פּוּל־בלוטטיקער מענטש־מענטשעלע מיט אַלע זיינע שטריכן, שטאַרקע און שוואַכע; אַ לעבעדיק געצייכנטער טיפּ פון אַן אימיגראַנטישן

ייד וואָס לעבט שוין לאַנג אין אַמעריקע — איר טאַפּט אים ממש אָן מיט אייערע פינגער. עס איז אַ כאַראַקטער ראָל און מאַריס שוואַרץ קען אויס-געצייכנט שפּילן אויף דער דאָזיקער סטרונוע.

אַחוץ די דערמאָנטע אַקטיאָרן, שפּילן אויך מיט גאַנץ געדאַטן: יודל דובינסקי, פּסח בורשטיין, ליליען לוקס, מאַטל בורשטיין, און סילוויאַ פּישמאַן.

נו יאָ, „אַ לאַך אין קאַפּ“ איז נישט קיין „יאָשע קאַלב“, און אַוודאי ניט קיין „ברידער אשכּנזי“ אָדער „ייד זוס“, וואָס האָבן אַזוי שטאַרק באַ-שיינט דעם יידישן קונסט-טעאַטער, אָבער עס איז אַ פּיעסע וואָס דאַרף געזען ווערן פון יעדן יידישן טעאַטער-ליבהאַבער. מ. יוד.

פאַרטיק געוואָרן ליענען מאַריס שוואַרץ דרשה, און די קריטיק, האָב איך מיך דערמאָנט אין אַ געשפּרעך וואָס איז פאַרגעקומען אין 41 יוניאָן-סקווער, און וואָס דער רעדאַקטאָר האָט דערציילט. דאָס איז ניט געווען גלאַט גערעדט, איין מאָל בין איך פּערזענלעך געווען דערביי, וואו מאַריס שוואַרץ האָט געטאָן דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט אַז אַנדערע זאָלן טאָן, צו פאַרשטאַרקן די אינסטיטוציע.

אין דעם נומער 523 „וואַכנבלאַט“, פון דינסטאָג דעם 28טן אָפּריל 1959 איז דאָרט אויסגערעכנט וויפּל אַ יעדער האָט צוגעטראָגן, נאָך דעם ווי מאַריס שוואַרץ איז פאַרטיק געוואָרן מיט דער גלענצנדער דרשה, בין איך געווען דערביי ווי מאַריס שוואַרץ אַליין האָט דערלאַנגט זיין טשעק פאַר 50 דאָלאַר. דאָס איז שוין דער צווייטער באַווייז, אַז ס'איז ווייט ניט אמת וואָס מ'האַט וועגן אים געזאָגט, אָדער געשריבן.

איך גיב דאָ איבער בלוזי דעם שלום פון זיין רעדע ווייל ס'איז געזאַמלט געוואָרן אַזוי פּיל געלט, האָט ער פאַרענדיקט מיט דעם:

„איצט, ווען אַלץ ברעכט זיך — ווען דער שטן שאַרפט די שווערד אומצוברענגען אונדזער יידיש לשון — איצט דאַרף יעדער ייד וואָס האָט ליב אונדזער לשון זיך אַליין אָפּגעבן חשבון — און זיך אַליין פּרעגן: „זאָל איך איצט שטיין פון דער ווייטן און לאָזן אומקומען אַ צייטשריפט וועלכע קעמפט פאַר דעם ערלעכן יידישן וואָרט?“ איר און איך און אַלע וועלכע ווייסן ווי צו שאַצן דעם מענטשן וועלכער האָט געהאַלפּן אַ סך קרוימע וועגן אויס-גלייכן — מיר דאַרפן מיטגיין מיט אים אויף שריט און טריט.

ראָזעטאָ ביאַליס, וועלכע איז איינע פון אונדזערע גאַר פיינע אַקטריסעס פון קונסט־טעאַטער האָט צוגעשיקט איר ביישטייערונג און מיך געפרעגט, פאַר וואָס איך רוף ניט דאָס פּאַלק צו העלפן דעם קונסט־טעאַטער — ווי איך טו דאָס איצט פאַרן „וואַכנבלאַט“. מיין ענטפער איז, אַז איך קאָן גיכער בעטן הילף פאַר אַ צווייטן ווי פאַר זיך: ניט איך האָב באַדאַרפט בעטן הילף, ווייל אַן סובסידיעס האָב איך דעם קונסט־טעאַטער אויסגעהאַלטן 31 יאָר — מיט מיינע פאַרדינסטן פון אַרגענטינע און אַנדערע לענדער, פון פילמען אין האַליוואוד, פון קאַנצערטן אין פאַרשיידענע לענדער — אָבער אַלע פאַר־דינסטן זיינען אַריין אין דער קעשענע פון אַלע ביים טעאַטער חוץ דעם אַקטיאָר. צוואַנציק יאָר אַז מ'ברענגט אום אונדזער יידיש לשון אויף דער בינע, מאַכנדיק דערפון אַ יידיש־ענגלישן זשאַראָן, אַ מישמאַש־לשון, וואָס האָט אומגעבראַכט די יידישע טעאַטערס, און זעלטן ווען ס'איז געווען אַן אַל־געמיינער פּראָטעסט פון טעאַטער־עולם און פון דער יידישער פרעסע. דאָ און דאָרט אַ באַמערקונג — אָבער ניט קיין פּראָטעסט. אונטער אַזעלכע אומ־שטענדן קאָן דער קונסט־טעאַטער ניט עקזיסטירן. ס'איז שווער צו פירן אַן איינ־מענטש מלחמה — קעגן אַזוי פיל אומברענגער פון אונדזער לשון.

ס'איז מיין וואונטש אַז דער היינטיקער פרימאַרגן זאָל ברענגען די געוואונטשענע רעזולטאַטן: און מ'זאָל קאַנען אַנגיין מיט דער גרויסער אַרבעט, וועלכע ברענגט ליכט אין אונדזער קולטור־לעבן. איך בעט ניט קיין נדבות! איך בעט אייער הילף, אַז מ'זאָל קאַנען דערפילן אַז מ'איז אַרומ־גערינגלט מיט קולטור־פריינד, וועלכע שטייען גרייט צו העלפן אַז די אי־דעאַלן זאָלן רעאַליזירט ווערן.

אַזוי האָט מאַריס שוואַרץ גערעדט און געהאַנדלט, ווען ער האָט געוואָלט העלפן, אָדער עפעס גוטעס טאָן פאַר אַ שרייבער, פאַרשטייט זיך אַז ער האָט דאָס ניט געטאָן פאַר אַבי וועמען, און האָט ער גערעדט, אָדער ווי מ'זאָגט אַפעלירט האָט דאָס אַ סך געמיינט, און האָט נאָך צוגעצאָלט מיט אַ טשעק, און דאָס איז ניט געווען קיין אַנגעשטעלטע זאַך, ווייל ער האָט שפעטער אַזאַ קאָליר „טשעק“ מיר צוגעשיקט פאַר מיין בוך, „הינטער די קוליסן“.

און מיט וואָס פאַר אַ דרך־אַרץ מאַריס שוואַרץ האָט אַלע מאָל גערעדט פון און וועגן שרייבער, ווי אַזוי קען מען דאָס פאַרגעסן? דאַכט זיך וויפל טענות די אַקטיאָרן האָבן צושוואַצן געהאַט אין די אַלע יאָרן, טראַגנדיק אַ סך

מאָל אַ בייז האַרץ אויף אים, האָבן ניט געוואָגט און וועלן ניט וואָגן צו זאָגן דאָס, וואָס איין גיפטיקע פען האָט אָנגעפאַטשקעט.

אינטערעסאַנט צו לייענען איין אַרטיקל פון נחמן מייזל :

מאַרים שוואַרץ, דער מענטש און קינסטלער

1. שוין, מיר האָבן שוין אויך מאַריס שוואַרצן פאַרלוירן! געפאַרן קיין מדינת ישראל, זיך דאַרטן גאַר פּיין צעלייגט, ווי „ביים טאַטן אין ווינגאַרטן“, געשפּילט אויף זיין ברייטן אופן י. י. זינגערס „יאָשע קאַלב“, זיך גענומען פאַר שלום אָשס „קידוש השם“, וואו ער האָט געשפּילט זיין באַליבטע ראָלע פון דעם שניידערל, דעם לאַמעד וואָוניק, און, ווי זיין שטייגער אַלע מאָל, זיך נישט באַגנוגט מיט דעם, וואָס ער האָט געגעבן און געקאַנט געבן, נאָר גלייך זיך פאַרמאַסטן אָנשטאַט אַ צייטווייליקן משכּוֹן־טעאַטער, פאַר לייגן גאַר אַן אמתן טעאַטער־בית־המקדש, וואָס זיין פּונדאָ־מענט און בנין זאָל זיך געפינען אויף דער ישראל־ערד, און זיין ליכט זאָל שיינען און לייכטן פאַר דער גאַרער יידישער וועלט.

ווער עס האָט זיך באַגנוגט מיט אַ טעאַטער־דלמטה, אויף דעם האַרטן באַדן, און ער, מאַריס שוואַרץ, האָט שטענדיק, אויך אין די סאַמע שווער־סטע מאַמענטן, געהאַט השגות צו בויען אַ יידיש טעאַטער דלמעלה... אַליץ העכער, און אויב נישט נאָך העכער.

האָבן מיר שוין מאַריס שוואַרצן אויך פאַרלוירן!

און הגם ער איז די לעצטע יאָרן געווען אַ בלאַנדזשענדיקער שטערן, איז אָבער קיין ספק נישט, אַז מיר זיינען געוואָרן נאָך זיין אוועקגיין אַרע־מער, נידעריקער, נעבעכדיקער מיט אונדזער יידישן טעאַטער.

אויף דער לווייה, וואָס יידן זיינען אויף דעם אַלע מאָל גרויסע בריהס, האָט מען געהאַלטן רעדעס און „ספיטשעס“, אָבער ווען מען טוט בחייה, ביי זיין לעבן, כאַטש אַ קליינעם טייל פון דעם, וואָס מען האָט געזאָגט און צו־געזאָגט, וואָלט ער נאָך אפשר געלעבט, געלעבט נאָך אַ צען־פּופּצן יאָר.

וואָלט ער נישט געמוזט לעבן ממש ווי אַ ציגיינער און יעדע פאַר חדשים אויפשטעלן נייע געצעלטן און זיי ווידער פאַנאַדערנעמען, אָט אין קליוואַנד, און אָט אין קאַנאַדע, אָט אין האַליוואוד, און פּלוצעם — גאַר אין בוענאָס־אירעס, מאַנטעווידעאָ, פאַריז, בריסעל, און באַלד אין תּל־אביב א.א.וו...

און ער וואָלט נאָך מאַריך ימים געווען. עס איז דאָ אַ געפיל, אַז „מיר האָבן פאַרגאַסן דאָס דאָזיקע בלוט“, מיר האָבן אים פאַרקירצט די יאָרן! און זייענדיק אויף דער לוויה, האָט זיך געטראַכט, אַז אויסער די געהויבענע לויב־געזאַנגען און הספּד־רעדעס, וואָס מען האָט ביים געזעגענען זיך מיט אים, געהאַלטן, וואָלט מען גלייכצייטיק געדאַרפט קלאַפּן זיך אין האַרצן, — און נישט נאָר די עטלעכע געציילטע פאַרשטייער פון אַרגאַניזאַציעס און פאַראיינען, נאָר אויך די יידישע פּאַלקס־מאַסן פון אַמעריקע, פון ניו־יאָרק, די צענער טויזנטער יידן, אַלט און יונג, מאַן און פרוי — קלאַפּן זיך „על חטא“ און זאָגן :

מיר האָבן געזינדיקט קעגן אים, קעגן דעם גרויסן מענטש, ייד און קינסטלער — „שחטאנו“, וואָס מיר האָבן געזינדיקט קעגן דיר, און נישט געהאַט קיין פאַרשטאַנד און נישט באַגריפּן, וואָס דו ביסט געווען פאַר אונדז און וואָס, ביי לייטישע נאַרמאַלע באַדינגונגען וואָלסטו נאָך געקאַנט זיין ביי אונדז, אין אונדזער פאַרוואַרלאַזטער יידישער טעאַטער־וועלט!

מאָריס שוואַרץ גופא איז געווען אַ גרויס ווערק, אַ ווערק פון פיל טיילן און פיל קאַפיטלען, אַ ווערק, וואָס ער האָט עס פאַמעלעך און בהדרגה גע־שאַפּן אין לויף פון פיל יאָרן.

און וויפּל ער האָט נישט געשאַפּן, ווי אַ דראַמאַטיזירער, אַ פאַרפאַסער, וויפּל ער האָט נישט אַרויסגעבראַכט ווי אַ רעזשיסער, ווי אַ שוישפּילער און טעאַטער־דירעקטאָר, וועלטן, אויפפירונגען, איז עס אים געווען ווייניק, און ער האָט באַדאַרפט נאָך און נאָך זיך געיאָגט נאָך ניס. ווער עס קלויבט אייגענע און פרעמדע ברעקלעך־שיריים, אָבער שוואַרץ האָט גענומען און געשעפּט מיט פּולע עמעַרס. און „מיטן עסן איז ביי אים שטענדיק גע־וואַקסן דער אַפעטיט“.

ער האָט נישט געקאַנט רוען, נישט געקאַנט „שניידן קיין פאַרטיקע קופּאַנעס“, נאָר כסדר געשטרעבט צו נאָך און נאָך און אַלעמאַל געקלעטערט אַלץ העכער און העכער.

ער האָט זיך זאָט נישט געקאַנט אַנעסן און נישט געווען באַפרידיקט מיט וואָס ער האָט שוין דערגרייכט.

ווי אַנדערש ער איז אין תּוך נישט געווען פון שלום אַשן, — ער — אַ וואָלינער, יענער — אַ פּוילישער, ער — אַ טעאַטער מענטש און יענער אַ פּען־קינסטלער, אָבער די, וואָס האָבן געקענט זיי ביידן און געהאַט לאַנג־

יאַריקע פאַרבינדונגען און בשותפותדיקע אַרבעטן מיט דעם און מיט יענעם, ווייסן גוט, וויפל געמיינשאַפטלעכס און ענלעכס עס איז געווען ביי די צוויי גאַנץ-פאַרשיידנאַרטיקע קינסטלער-שאַפער. ביידע האָבן זיי פאַרמאָגט אַ געוואָלדיקע סטיכישע גבורה, ביידע זיינען זיי קיינמאָל נישט געווען אַנגעזע-טיקט מיט דעם, וואָס זיי האָבן געשאַפן, און ביידע האָבן, קודם-כל, און מער פון אַלץ, געשעפּט פון זיך, פון זיך גופא. און אויב איר ווילט, קאָן מען צוגעבן צו זיי נאָך איינעם אַ גרויסן יידישן קינסטלער-דיכטער, — דאָס איז ח. נ. ביאַליק — דער, וואָס האָט אויך פאַרמאָגט וואונדערבאַרע פּאָלקס-גבורה, און וועלכער האָט אויך, ווי אַש און שוואַרץ, געגראָבן אין אייגענע און פּאָלקס-טיפּן און קיינמאָל, בעיקר אין זיין ריידן, מער ווי אין שרייבן, אין זיין בעל-פה, מער ווי אין זיין בכתב, נישט געווען באַפרידיקט.

האַט סיי אַש און סיי שוואַרץ געקאָנט זאָגן, ווי ח. נ. ביאַליק:

„לא זכיתי באור מן הפקר,

אף לא בא לי בירושה מאבי,

כי מסלעי ומצורי נקרתיו

וחצבתיו מלבבי“.

(זעצט איבער אין יידיש י. י. שוואַרץ)

„ניט פון הפקר איז ס'ליד מיר געקומען,

ניט פון טאַטן בירושה געקראָגן;

נאָר פון אייגענעם פעלז אים געשפּאַלטן,

פון מיין האַרצן אַרויס אים געשלאָגן.

אונטערן האַמער פון ליידן פון גרויסע,

ווען מיין האַרץ, שטאַרקער פעלז, טוט זיך שפּאַלטן —

פליט דער פונק און שפּריצט אַפּ אין מיין אויג זיך

טוט פון אויג אין מיין פּערז זיך באַהאַלטן...“

פאַרבייט דאָס וואָרט „פּערז“ אויף „געשטאַלט“, אויף לעבעדיקע וועזנס, און איר דערזעט און דערשפירט דאָ מאַריס שוואַרצן, וועלכער האָט ניט פאַרפאַסט קיין לידער, קיין פּאַעמעס, דיכטערישע פּערזן, נאָר אַרויסגעבראַכט לעבעדיקע, פאַרקערפּערטע געשטאַלטן פון פאַרשיידענעם מין און כאַראַקטער, פון פאַרשיידענע גרויסע מענטשלעכע גייסטער און פּערזענלעכקייטן. נאָך

אין 1933, ווען מען האָט געפֿייערט דעם 15טן יאָרטאָג זינט דעם אויפקום פֿונעם ייִדישן קונסט־טעאַטער, האָט שוין מאַריס שוואַרץ געהאַט אַ רשימה פֿון 134 פֿיעסן (און די רשימה איז ווייט ניט געווען קיין פֿולע!) פֿון 72 דראַ-מאַטורגן, וואָס ער האָט אויפֿגעפֿירט.

אין יעדער פֿון די פֿיעסן, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט אויפֿגעפֿירט פֿאַר די 15 טעאַטער־סעזאָנען, איז ער געווען „סאַם כאַזאַאִין — סאַם סאַפֿאַזשניק“ (אַליין דער באַלעבאַס און אַליין דער שוסטער). ער איז אָפט געווען דער אייִ-בערזעצער, דער צושניידער, דראַמאַטיזירער, דער רעזשיסער, דער שוישפֿילער און דער „הכל בכל מכל כל“ — אַלץ מיט אַלעמען... און דערצו דער דירעקטאָר, דער אויפֿזעער אויף ליכט, אויף קליידער, אויף אויסשטאַטונג, און דערביי — עפֿעס צוגעשריבן, אָדער מקצר געווען, און אויסער דעם — פֿאַרעפֿנטלעכט אַרטיקלען, געהאַלטן רעדעס און אַזוי ווייטער.

ער איז געווען אַ פענאַמען מיט זיין פֿאַרנעם, מיט זיין ענערגיע, מיט זיין אומדערמידלעכקייט, מיט זיינע פֿלענער און פֿאַנטאַזיעס. עס איז אינטערע-סאַנט צו באַטראַכטן די אַלע 134 אויפֿגעפֿירטע פֿיעסעס, — און זען, ס'אַראַ פֿאַרשיידענע וועלטן זיי האָבן אַרויסגעבראַכט, ס'אַראַ פֿאַרשיידנאַרטיקע כאַ-ראַקטערן עס זיינען פֿון זיי אַרויסגעוואַקסן, ס'אַראַ סטילן, טיפֿן, סביבות, קרייזן עס זיינען געווען אין די־אָ 134 פֿאַרשטעלונגען! און דאָס אַלץ האָט דאָך געבראַכט שטאַף און מאַטעריאַל, געווען אָנגעפֿילט מיט אינהאַלט, מיט ברען, מיט אַלערליי סאַציאַל־פֿסיכאָלאָגישע און שטייגערישע מאַטיוון און עלעמענטן.

און ווידעראַמאַל דערמאָנט עס אין שלום אַשן, וועלכער האָט אויך געשאַפֿן איין ווערק נאָכן אַנדערן, געשעפֿט מאַטעריאַל פֿון פֿאַרשיידענע וועלטן, פֿון כלערליי תקופות און סביבות, און אומעטום האָט ער זיך גע-פֿילט הימיש, אייגן, זיך גלייך אַריינגעלעבט אין די ניי־געשאַפענע דורך אים וועלטן. און אַזוי אויך, אויף זיין אופן — מאַריס שוואַרץ, — ער איז איבערגעוואַנדלט געוואָרן אין לויף פֿון אַ קורצער צייט אין גאָר נייע פֿאַר אים וועלטן.

און עס איז געווען צו שטוינען, ווי אַזוי ער האָט עס דערגרייכט, אין וועלכע „אוניווערסיטעטן“ האָט ער עס געלערנט און ווי אַרום ער איז דערגאַנגען צו דעם אַלעמען!

2. מיר איז אויסגעקומען צו זיין נאַענט צו מאַריס שוואַרץ אַ לענגערע

ציט, כ'בין בייגעווען ביי זיינע שאפונגס-ארבעטן, געווען אן עדות ווי ער האט שנעל און האַסטיק געבויט סצענישע וועלטן און ווי קונציק ער האט גע-קנאַטן, ווי ליים, נישט נאָר זיך גופא, נאָר אויך די שוישפילער, וועלכע ער האט צוגעצויגן ווי שותפים צו זיינען אָן אויפפירונג.

ער האט געקאָנט שאפן אַ „יש מאין“ — אַרויסברענגען עפעס פון גאַנץ שוואַכן מאַטעריאַל. און מערקווירדיק, ווי ער האט אויף די פראַבעס פיר-געשפילט פאַר יעדן טיפּ, פאַר יעדן כאַראַקטער. ער האט אויך געוויזן און געלערנט טענץ, געזאָגט, געלערנט יונגע פרויען ווי צו גיין, שטיין, זיך האַלטן אין דער געגעבענער ראַלע.

און דערביי איז ער קיינמאַל ניט מיד געוואָרן, ניט גערוט. איך געדענק אזא סצענע: מיר האָבן אין 1935 באַגעגנט מאַריס שוואַרצן אויפן וואַרשע-ווער לופט-פעלד, געווען אויך מ. מזאה, דער פריערדיקער פירער פון דער „ווילנער טרופע“, וועלכער האט גענומען אויף זיך די אַדמיניסטראַטיווע אַר-בעט פון דער טרופע.

מאַריס שוואַרץ איז האַסטיק אַראָפּ פונעם עראַפלאַן. ער האט זיך מיט אונדז באַגריסט, און מזאה האַט אַ זאָג געטאָן שוואַרצן, ער זאָל אַ פאַר טעג זיך אַפרוען, און דערנאָך וועט מען זיך נעמען צו דער אַרבעט, צונויפצושטעלן די טרופע פאַר „יאַשע קאַלב“ און אָנהויבן רעפּעטירן. האַט מאַריס שוואַרץ אויף אים אַ קוק געטאָן מיט ביטול. און מזאה איז ביי אים אין די אויגן גלייך געפאַלן.

רוען גאָר! ניין! שוין היינט הויבן מיר אָן די אַרבעט! „און ער האַט פיל מאַל איבערגעחזרט דערנאָך פאַר מיר מזאהס פאַרשלאַג: „ער שיקט מיר זיך אַפרוען!...“

און נאָך אַ סצענע, וואָס כאַראַקטעריזירט מאַריס שוואַרצן. ווען אַלץ איז געווען פאַרטיק מיט די פראַבן, וועלכע זיינען געגאַנגען טאָג און נאַכט, כמעט אָן איבעררייס, איז אָנגעקומען פון ניו-יאָרק קיין גאַנסק (דאַנציג, אַ האַפּן-שטאַט) די גרויסע עלעקטרישע ליכט-מאַשין. דער צאָל-אַמט האַט פאַרלאַנגט 50 טויזנט זלאַטעס ערבות-געלט, אַז די מאַשין זאָל צוריקגעשיקט ווערן קיין אַמעריקע.

רופט מיר אַפּ מאַריס שוואַרץ גאַנץ פרי, עס איז געווען שבת, אַז עס איז שלעכט, ער לאָזט אַלץ איבער און פאַרט גלייך אַוועק, ווייל וואו קאַן ער נעמען 50 טויזנט זלאַטעס אויף ערבות-געלט! קום איך גלייך צולויפן

צו אים אין האַטעל. ער איז צערודערט, ווי אַלע שיפן וואָלטן אונטער-געגאַנגען. פּאַלט מיר איין, מיר זאָלן צופאַרן צו רפאל שערעשעווסקי, דעם גרויסן יידישן באַנקיר, און אים בעטן, אַז זיין באַנק זאָל אַרויסגעבן אַ פאַר-זיכערונג-בריוו, אַז די עלעקטרישע באַלייכטונג-מאַשין וועט גיין צוריק קיין אַמעריקע. קומען מיר, שוואַרץ, מזאָה און איד, צו שערעשעווסקי. ער איז זיך געזעסן רואיך אין זיין קאַבינעט און געבלעטערט, כלומרשט פאַר-טיפט, אַ פאַק מיט וועקסלען. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דריי יידן קומען צו אים שבת פרי, איז עס ניט קיין וואַזשנער באַנק-געשעפט... לסוף האָט דער באַנקיר אויפגעהויבן זיינע אויגן און געפרעגט, וואָס מיר פאַרלאַנגען.

האַבן מיר דערקלערט, אַז מיר ווילן פון דער באַנק אַ בריוו, וואָס וועט אים, דעם באַנקיר, גאַרנישט קאָסטן, און שוואַרץ זאָל קאָנען אַרויסבאַקן מען די מאַשין אַן דער פאַרלאַנגטער פּאַנטאַסטישער סומע. און די צייט איז קורץ, אין עטלעכע טעג אַרום דאַרף מען אָנהויבן די פאַרשטעלונגען פון „יאַשע קאַלב“. אָבער אונדזער אַפעלירן האָט אַנגעטראָפּן אויף אַ טויבן אויער... דער באַנקיר קאָן נישט, ער וויל נישט!... זיינען מיר אַוועק פאַר-לוירענע און ברוגזע. אין גאַס, ביים אַרויסגאַנג, שטעלט זיך אַפּ שוואַרץ, שטעלט אַן אויף מיר אַ פאַך רויטע, ביזע אויגן:

— און פאַר די-אַ יידן, ווילט איר, איך זאָל שפּילן טעאַטער?

— ניין, מאַריס שוואַרץ, עס וועלן קומען טויזנטער פּאַלקס-מענטשן און וועלן אייך טראַגן אויף די הענט...

האַבן מיטאַמאַל אַ גלאַנץ געטאַן ביי אים די אויגן, און ער האָט שוין געבעטן רחמים: וואָס-זשע טוט מען? זיינען מיר אַוועק צו אַ יידן אַן עקס-פעדיטאָר. אים דערציילט אונדזער ביטער האַרץ, זיך פאַרקלאַגט אויף דעם גביר אַדיר רפאל שערעשעווסקי, וואָס האָט אַפּגעזאַגט אַרויסצוהעלפּן. הקיצור, דער ייד, דער עקספעדיטאָר, אויף סענאַטאָרסקע גאַס, האָט גענומען דעם טעלעפּאָן-טרייבל, אַפּגערופּן אין גאַנסק זיין פאַרשטייער און באַפוילן אים גלייך אַריינלייגן אַן ערבּות-בריוו.

אין צוויי טעג אַרום איז אַנגעקומען די מאַשין, מען האָט גענומען שפּילן „יאַשע קאַלב“, וואָס איז געגאַנגען חדשים לאַנג ביי פּול-געפּאַקטע הייזער... עס איז דאָ פּיל צו דערציילן וועגן דער גרויסער, ריזיקער פאַר די וואַרשעווער באַדינגונגען און געלט-מעגלעכקייטן „יאַשע קאַלב“ אויפּפירונג. דער אַלטער קאַמינסקי-טעאַטער, וואו די גאַסטשפּילן זיינען פאַרגעקומען, איז

נישט געווען צוגעפאסט פאר אזא פארנעם. דער הייך-קעסל איז געווען נישט אין אַרדענונג, האָט שוואַרץ געהאַט צו זינגען און צו זאָגן, און נישט איין מאָל האָט מען געמיינט, אָז עס וועט נישט דערגיין צו דער פרעמיערע.

איין מאָל פאַרנאַכט, נאָך דער אַרבעט, כאָפּ איך זיך אַראָפּ אין טעאַטער, וואו שוואַרץ האָט צום וויפּלטן מאָל רעפּעטירט אַ סעצענע, אַן עפיזאָד, אַן אויפּטריט אין „יאָשע קאַלב“. איך האָב מיר אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל אין טונקעלן טעאַטער, און געגאַפּט און געוואונדערט זיך, ווי שוואַרץ שלאָגט אַרויס טענער, קריגט אַרויס באַוועגונגען ביי פאַרשיידענע יידישע אַקטיאָרן, וואָס איך האָב גוט געקענט פון זייער פּריערדיקן שפּילן.

דערזען מיך פון דער בינע, רייסט שוואַרץ איבער די פּראָבן, גייט אַראָפּ צו מיר :

— גוט וואָס איר זייט געקומען! איך האָב היינט יאָרצייט, מיר מוזן גיין זוכן אַ שול, צו זאָגן קדיש!

זיינען מיר אַוועק, געקומען צו גושיבאַווסקע גאַס, דאַרטן געפאַקט אַ חסידיש שטיבל, וואו עס זיינען פאַרנאַכט-צייט געזעסן אַ פאַר יידן, אייניקע האָבן אַריינגעקוקט אין ספרים און אַנדערע געשמועסט צווישן זיך, ווי אין די אַמאָליקע שטעטלעך הינטערן אויוון... דערזען צוויי מענטשן, „דאַטשן“, האָבן זיי זיך אויפּגעהויבן, דערלאָנגט „שלום“ און טאַקע באַלד זיך געשטעלט דאַוונען מנחה... נאָכן קדיש, האָט שוואַרץ געגעבן די יידן אויף „תיקון“, געטרונקען פאַר דער „עליית נשמה“, און מיר האָבן צוריקגעאיילט צום טעאַ-טער, וואו אַקטיאָרן, פּונקט ווי אין חדר, ווען דער רבי גייט אַוועק, האָבן געשטיפּט...

און אַט איז ערב יום-כּפור. די טעג צו דער פרעמיערע זיינען גע-ציילטע, און ווי עס האָט זיך שוואַרצן נישט געוואַלט, האָט ער דאָך געמוזט פאַרזעצן די פּראָבעס. אין אַוונט, נאָך „כל נדרי“, קום איך אין טעאַטער. איך ברענג מיט זיך אַ פּעקל צוקערקעס, אַנגעפּילט מיט איינגעמאַכטס. נאָך אַ שעה און צוויי בעת אַ קורצע איבעררייס, גיי איך אַרויף אויף דער בינע, נעם אַרויס מיינע צוקערקעס און טייל פאַנאַדער די שווישפּילער און שווי-שפּילערינס. אַבער שוואַרץ נעמט נישט, ער פאַסט אַ גאַנצן אַוונט און טאַג. וואָס איז צו גאָט איז צו גאָט, וואָס איז צו לייטן איז צו לייטן!... פּרובירן, באין בריחה, מוז מען. אַבער עפעס טועם זיין — דאָס נישט!

3. די אַמעריקאַנער יידישע שרייבער און טוער שטעלן זיך גאַרנישט

פֿאַר, וואָס מאַריס שוואַרץ און זיין קונסט־טעאַטער האָבן באַדייט פֿאַר אונדז, שרייבער און טוער פון יידישן פּוילן מיט 35 יאָר צוריק, ווען עס זיינען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות און פרטים וועגן אים און וועגן זיין טעאַטער. ער, ווי דער יידישער אַמעריקאַנער ישוב, זיינען פֿאַר אונדז געווען ממש ווי ניסים.

און באמת! לאַמיר נאָר אַ בלעטער טאָן אויף צוריק אַ דריי־פיר יאָר־צענדליק אין אונדזער זכרון, און זען, ווי די יידישע אַמעריקע האָט אויסגע־זען אין אונדזערע אויגן פון ווייטנס, לויט די אַפּגעריסענע, איינצלנע גרוסן, וואָס מיר האָבן געהאַט, און וואָס מיר האָבן אַזוי גרינג אויפּגענומען.

דער גרויסער יידישער ישוב אין אַמעריקע — איז דאָך פון די אויס־טערלישסטע וואונדער, וואָס זיינען געשען אין אונדזער יידישער געשיכטע. אין לויף פון עטלעכע צענדליק יאָר איז אויפּגעקומען אַ פּיל־מיליאָניקער יידישער קיבוץ, און פון דעם — איבער צוויי מיליאָן אין איין ניו־יאָרק גופא. אַנטלאָפענע, אַרויסגעשטויסענע יידישע יחידים פון די אַלטע היימען — על־פּיר־רוב פון די „נידעריקסטע“ שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, — האָבן אין אַזאַ קורצער צייט געשאַפּן דאָס אַמעריקאַנער יידנטום, וואָס האָט באַוווּזן אויפּצושטעלן אַזעלכע קאָלאָסאַלע הימל־קראַצערישע יידישע ווירטשאַפּטלעכע, פּילאַנטראָפּישע און קולטורעלע אינסטיטוציעס, וועלכע פֿאַראייניקן אַרום זיך, און האָבן אַ השפּעה אויף דער פּיר־מיליאָניקער יידישער באַפעלקערונג.

ממש ווי אין רבה בר בר חנאס פּאַנטאַטישע גוזמאות:

האַט אַ פּויגל אַריינגעשטעקט אַ פּוס אין אַ זייער טיפּן אַרט אינעם ים אוקינוס, האָט אַנגעהויבן אַרום דעם פּויגל־פּיסל זיך קלויבן אַ זעמדעלע צו אַ זאַמד, און עס איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסער אינדזל...

אַט די אַלע איינצלנע יידישע זעמדעלעך און זאַמדן, וואָס האָבן זיך געקליבן אין אַמעריקע, האָבן קיין אַנפּירער און אַנווייזער נישט געהאַט. להיפּוך: אַנשטאַט פּירער — אָן אַ שיעור פֿאַרפּירער, לייקענער און פֿאַר־לייקענער פון אַן אייגן יידיש לעבן, קעגנער פון יידישער שפּראַך און יידישער קולטור. די לעבנסגעשיכטע פון די יידישע פּאַלקס־מאַסן אין אַמעריקע, זייער מאַטעריעלער און גייסטיקער „אַרויפאַרבעטן זיך“ — איז דאָך דער באַשיימפּערלעכסטער באַווייז פונעם לעבנס־כּוח פון דער פּיל־געפּלאַגטער און דורך דער אייגענער אינטעליגענץ באַשפּיגענער יידישער מאַסע.

און די לעגענדע מאַריס שוואַרץ?

עפעס אַ ייד, אַ תבואה-סוחר פון סודליקאָוו, וואָלינער גובערניע, יצחק אייזיק שוואַרץ, האָט זיך אַמאָל געלאָזט פון זיין אַלטער היים וואוהיין די אויגן טראָגן, — קיין אַמעריקע, שפעטער האָט ער צוביסלעך אַראָפגענומען אַהיין זיין פאַמיליע, און צווישן זיי — אויך זיין יינגל אברהם משה.

אַט דאָס יינגל מאַכט נאָך דורך אויפן וועג קיין ניו-יאָרק אַ שווערן „גלגול-מחילות“ פון די אַמאָליקע יידישע עמיגראַנטן — דורך לאַנדאָן, עפעס ענלעך צו דעם, ווי מאַטל פייסי דעם חזנס ביי שלום עליכמען, דער סודלי-קאָווער תבואה-סוחר ר' יצחק אייזיק שוואַרץ פאַרנעמט זיך די ערשטע יאָרן אין אַמעריקע מיט שמאַטעס-אַפפאל פון די שניידער-שעפער, און זיין זון אברהם משה אַרבעט ביים פאַטער.

און גאָר גיך קומט פאַר אַ ווייטערדיקער גלגול ביי דעם יונגן שוואַרץ פון „מאַטל פייסי דעם חזנס“, צו „בלאַנדזשענדיקע יידישע שטערן“, דער וועג, דער קינסטלערישער וועג פון אַ יידיש פאַלקס-קינד, פון אַ יידישן יונגן-מאַן, וואָס שלאָגט זיך דורך אינעם ווילדוואַלד פון אַמעריקאַנער לעבן.

דער שאַפונגס-וועג פון מאַריס שוואַרץ אינעם אַמעריקאַנער יידישן טעאַ-טער — איז נישט בלויז דער שאַפונגס-וועג פון מאַריס שוואַרץ. עס איז פיל, פיל ברייטער, עס איז דער גרויסער, ברייטער דרך-המלך פון גאָר דעם יידישן שאַפן אין דעם ניי-אויפגעקומענעם יידישן אַמעריקאַנער ישוב. ווי אין דער לעגענדע מיטן דור המדבר: אין משך פון די פערצעק יאָר אַרומ-בלאַנדזשען אין מדבר, זיינען די קליידער געוואָקסן צוזאַמען מיטן דור... פון ז. ליבינס „דער מאַן און זיין שאַטן“, ביז די גלענצנדע אויפפיר-רונגען פון שלום עליכם, שלום אַש, פרץ הירשביין, ה. ליוויק און י. י. זינגער — איז פאַלג מיך אַ גאַנג.

ממש לעגענדאַרישעס איז פאַראַן אין דעם אַלעם!

פאַנטאַסטישער קפיצת-הדרך, ווען מען מאַכט דורך אין אַ קורצער צייט אזעלכע ווייטע קינסטלערישע שטרעקעס! נישט אַנדערש, ווי געהיימע, באַהאַלטענע כוחות, נסתרים טוען פאַר אים אַט-די גאַנצע אַרבעט, וואָס איז אַנגעמאַסטן פאַר עטלעכע גרויסע אויפטוער צוזאַמען.

אין דער יידישער לעגענדע קומען מלאכים און לערנען זיי שבעים לשונות און שבע חכמות. נישט אַנדערש, ווי אַט-די לעגענדאַרישע מלאכים

קומען אראפ צו מאַריס שוואַרצן און לערנען אים די אַלע שבע־חכמות פון טעאַטער און העלפן אים אַרויס אין זיין אַרבעט.

מאַריס שוואַרץ האָט אויך גאָר גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער יידישער דראַמאַטורגיע. יידיש טעאַטער און יידיש ליטעראַטור זיינען אַ צייט לאַנג זיך געגאַנגען אויף פאַרשיידענע וועגן. ווען אין דער יידישער ליטעראַטור זיינען שוין אויפגעגאַנגען די זונען פון מענדעלע, פּרץ און שלום עליכם, איז דאָס טעאַטער נאָך גאַלדפאַדענען געלעגן אין די זומפן פון י. לאַטיינער, פּראָפּ. האַרוויץ, הערמאלין און זייערע אַלע „ווירדיקע עפיגאַנען“. מאַריס שוואַרץ האָט דאָס פאַרוואַרלאָזט יידישע טעאַטער צוריק אַרויפגעשלאָגן אויפן וועג פון קינסטלערישער דראַמאַטורגיע. דורך גאַרדינען איז ער געקומען צו פינסקי, צו שלום עליכמען, צו פּרצן און צו הירשביינען און צו שלום אַשן און צו לייזיק. אין דער צייט, וואָס דאָס רוב פון דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע האָט געצאָלט און צאָלט כסדר צינזן דעם שונד־ראַמאַן און כמעט די אַלע יידישע טעאַטערן אין אַמעריקע האָבן געפינקלט און געלאָקט דעם עולם מיט די פּאַלשע קאַלירן און פאַרבן פון דער מעלאָדראַמע און אַפּערעטקעס, האָט מען געדאַרפט האָבן גענוג אינעווייניקסטע גבורה און קולטור און עקשנות צו שפּילן ראַלאַנס „וועלף“, שעקספּירס „אַטעלאָ“, טשעכאַווס „אַנקל וואַניאַ“, מערעזשקאַווסקיס „פּעטער דער גרויסער“ און לאַפּע־דע־וועגאַס „דעם גערט־נערס הונט“. איז דאָס אַלץ אויף אונדזערע מיסטן אויסגעוואַקסן? און ווי אַזוי קומט אברהם משה, דער זון פון יצחק אייזיק שוואַרץ פון סודליקאַוו, מיט אייגענע כוחות דאָס אַלץ אַרויסצוברענגען? וואונדערבאַר זיינען די וועגן פון דעם יידישן קולטור־לעבן אין אַמעריקע, און וואונדערבאַר זיינען די קינסטלערישע וועגן פון אברהם משה — מאַריס שוואַרץ! און דאָס איז צום מייסטן צו באַוואונדערן:

מאַריס שוואַרץ איז דורכאויס אַן אינדיוידועל־אָועסגעשפּראַכענע פּער־זענלעכקייט, אַ קאַנצענטרירטע אין זיך, אַפּטמאַל — אַן עגאַצענטרישע, ווי עס טרעפט אַפט ביי אַזעלכע שטאַרקע נאַטורן, און דאָך האָט ער זיין אַרבעט כסדר געפירט בציבור. ער האָט געשאַפן און געבויט דורך קאַלעקטיוו־אַנסאַמבלען. איז דאָך דער יידישער ניו־יאָרקער קונסט־טעאַטער זיין ווערק, און זיינען דאָך פּיל, פּיל יידישע אַקטיאָרן פון דער יידישער אַמעריקע — ווערק פון מאַריס שוואַרץ דעם שאַפּער.

„את הנפש אשר בניו־יורק“ — קאן דאָך שוואַרץ זאָגן וועגן פּיל יידי־

שע אַקטיאָרן, וואָס זיינען אויפגעוואַקסן אונטער זיין דאָך און האָבן גע-
פונען זיין קינסטלעריש־סצענישן תיקון אונטער זיינע הענט.

און נישט אומזיסט גרויסן זיך די יידישע אַרטיסטן מיט דער „שוואַרץ
מאַרקע“, און דערמאָנען זיך די אַלע יאָרן, וואָס זיי זיינען געווען אַרום
שוואַרצן, מיט רירנדיקער אַכטונג און פיעטעט צו דעם „דיקטאַטאָר“ שוואַרץ,
— מעג דער אַדער יענער האָבן די אַדער אַנדערע טענות צו אים.

מאָריס שוואַרץ האָט דערהויבן דע מערכה פונעם יידישן טעאַטער ניט
בלויז אין אַמעריקע. מיר זיינען שטענדיק געווען אין פּוילן, שטאַרקער, זי-
כערער, ווען דאָרט, אין אַמעריקע, האָט געשפּילט דער קונסט־טעאַטער.
זיין השפּעה אויף דעם יידישן טעאַטער אין אייראָפּע, אויף דער יידישער
דראַמאַטורגיע איז געווען פּיל, פּיל גרעסער ווי מיר שטעלן זיך גאָר פּאַר, —
הגם ער מיט זיין אַנסאַמבל איז נאָך קיינמאָל דאָ נישט געווען. וויפּל יידישע
דיכטער זיינען געטריבן געווען פון דער אַמביציע צו שאַפּן אַ פּיעסע פּאַר
מאָריס שוואַרצן, און וויפּל בעסערע יידישע אַרטיסטן פון אייראָפּע האָבן גע-
טרוימט דורכצושלאָגן זיך אַ וועג צו אים, צו שוואַרצן אין „קונסט־טעאַטער“?
און אַ פּאַר ווערטער וועגן מאָריס שוואַרץ ווי אַ שרייבער, נישט-
פּאַרגינער און רכילות־טרייבער האָבן אָפט געטענהט און געשושקעט, אַז מאָריס
שוואַרץ גיט נאָר זיין חתימה, אָבער שרייבן שרייבט פּאַר אים זיינע אַרטיקלען
„עמעץ“. קאָן איך עדות זאָגן.

אני הגיבור, מיר איז אויסגעקומען פּיל מאָל צו זיין אַן עדות, ווי
מאָריס שוואַרץ האָט פּאַר מיינע אויגן געשריבן אַליין, און וואָס ער האָט גע-
שריבן, איז געווען געדרוקט וואָרט אין וואָרט, אַן דער מיטהילף אַדער גוט-
מאַכונג פון דעם רעדאַקטאָר.

מאָריס שוואַרץ איז געווען אַן אָפטער אַנגעלייגטער מיטאַרבּעטער פון
די „ליטעראַרישע בלעטער“ וואו עס זיינען געווען געדרוקט זיינע פּאַרשיידענע
אינטערעסאַנטע אַרטיקלען.

ער האָט גערן געשריבן, איך האָב נאָך גערנער געדרוקט, און דער יידי-
שער וואַכזאַמער און דאַנקבאַרער לייענער האָט מיט אינטערעס זיי געלייענט.
ווען מאָריס שוואַרץ איז געווען אין וואַרשע עטלעכע חדשים, און „יאַשע
קאַלב“ איז געגאַנגען כּסדר ביי פּול־געפּאַקטע הייזער, האָט ער סוף 1935
פּאַרעפּנטלעכט אַ סעריע אינטערעסאַנטע אַרטיקלען: „מיין ערשטע אויפ-
פּירונג אין וואַרשע“, „אויף וועלכע טעמעס דאַרפן דראַמאַטורגן שאַפּן“, „די

פילאָסאָפיע און יושר פון שוישפילער", "דער פראָצעס פון אויפפאַסן ראָלן", "אַטעם, פלאַסטיק, גרים, קאָסטיומען", "רעזשי", וועגן פויכטוואַנגערס יוד זיס", "שלום עליכם אַלס דראַמאַטורג", "צום יידישן עולם אין פוילן", "ביי די שוואַרצע אַקטיאָרן אין לאַנדאָן", א. א.נ.:

די אַרטיקלען האָבן אַרויסגערופן גרויס פאַראַינטערעסירונג. און יידישע שרייבער און שוישפילער פלעגן מיר קוקן אין די אויגן און איראַניש פּרעגן:

"בו, אַוודאי, אייער האַנט איז דאָ אינמיטן!..." באַדאַרף איך דער-קלערן, אַז די אַרטיקלען האָט שוואַרץ געשריבן הינטער די קוליסן, אין פולן גרים און טראַכט פון נישעווער רבין, צווישן איין אַקט און צווייטן צווישן איין סצענע-אויפטריט און אַנדערן. אויף גרויסע בויגנס פאַפיר, ביים גרים-טישל האָט זיי שוואַרץ געשריבן, פון דער ערשטער האַנט, און פרישערהייט האָבן איך זיי גענומען... דער טינט האָט נאָך נישט געהאַט אויסגעטריקנט, עס וואַלט געווען אַ יושר, ווען די מאַריס שוואַרץ-יורשים זאַמלען צונויף און פאַרעפנטלעכן די אַרטיקלען און זכרונות פון מאַריס שוואַרץ...

מען קאָן נאָך און נאָך דערציילן וועגן שוואַרצן, אָבער זאָל עס זיין אויף אַ צווייטן מאָל.

איך וויל ציטירן אייניקע שורות פון אַן אַרטיקל, געשריבן אויף דער הייסער מינוט, אין 1932 ווען שוואַרץ האָט צום ערשטן מאָל באַזוכט וואַרשע און איז אויפגעטראַטן אַליין אין אַ וואַרט-קאַנצערט אין דעם גרויסן פּרעכטיקן פילהאַרמאָניק זאָל.

איך האָב דאָן אויף דער הייסער מינוט געשריבן:

"מיר האָבן דעם קונסט-טעאַטער נישט געזען. נישט געזען שוואַרצן

אינעם קונסט-טעאַטער. נאָר אַן קיין ספק:

מאַריס שוואַרץ איז אַ גרויסע פּערזענלעכקייט, אויב אין לויף פון אַזוי פיל יאָרן איז ער נישט צעריבן געוואָרן צווישן די גרויסע ווערק און ווערטן פונעם קונסט-טעאַטער. עס טרעפט זיך דאָך אָפט, אַז אַ קינסטלער ווערט בטל ומבוטל צווישן די אייגענע ווערק, וואָס ער שאַפט, אָבער מאַריס שוואַרץ איז שטענדיק געבליבן מאַריס שוואַרץ, נישט פאַרלוירן געגאַנגען צווישן די גרויסע שאַפונגען פון זיין קונסט-טעאַטער. אַנדערע האָבן אין דעם איינגעזען אַ חסרון, אָבער דאָס איז געוויס שוואַרצס גבורה, שוואַרצס מעלה,

ער האָט געבויט דאָס טעאַטער, געשטאַלטיקט טיפּן, אויסגעפורעמט פּאַר־שטעלונגען, געשאַפּן סצענישע סינטעזן, אָבער ער גופּא איז נאָך אַלץ פּאַר־בליבן גאַנץ אומבאַריר, נישט־אויסשעפּנדיק. ער איז פּריש און מונטער, ער איז גרייט צו פּאַרמעסטן זיך אויף אַלץ נייע און נייע אויפטוען, עס שלאָגט פון אים אַ קוואַל פון שאַפּונגס־ענערגיע, פון גלויבן, פון דראַנג צו אַרבעטן. און וואָס איז ווערט אַט־דער צאַפּלדיקער, דערמונטערנדיקער ווילן אין דער איצטיקער צייט פון דערשלאָגנקייט און דעפרעסיע...

דאָס זיינען ווערטער געשריבן מיט אַ 28 יאָר צוריק, ווען דאָס יידישע פּוילן איז געווען אַ גרויסער שאַפּנדיקער און קעמפּערישער ישוב מיט אַ דריי מיליאָן יידן און דערצו — מיט די שכנישע יידישע ישובים אַרום פּוילן, וואָס האָבן גענאָסן פון פּוילן, געגעבן און גערן גענומען. עס איז לייכט זיך פּאַרצושטעלן, ווי אַזוי ענערגישע, לעבנס־פּולע, פּול־בלוטיקע נאַטור ווי מאַריס שוואַרץ, ווי ער האָט פּריי און ברייט אָפּגעאַטעמט אינעם יידישן פּוילן. עס איז אויך פּאַרשטענדלעך, ווי אויך אין פּוילן, וואו ער האָט דער־פילט דעם באַרג־אַרויף, האָט ער, ווי זיין שטייגער איז אַלע מאָל געווען, פּאַרזיכערט, אַז ער בלייבט אין פּוילן, ער נעמט זיך לייגן אַ פּונדאַמענט און אויפבויען דאָ זיין טעאַטער־טעמפל... אָבער זיין אומרויאַקע נאַטור האָט אים נישט געלאָזט איינזיצן אויף איין אַרט. גאָר אינגיכן האָט ער איינגעפּאַקט זיינע זאַכן און אַוועקגעפּלויגן אין אַנדערע לענדער, וואו פון דאָס ניי און פון סאַמע אָנהויב ווידער געפרוואווט פּאַנאָדערשפּרייטן זיינע געצעלטן.

און אַזוי כּסדר, און אַזוי אַלע ווייטערדיקע יאָרן.

אַפּט איז אים די לעצטע 15 יאָר געגאַנגען „מיט דער פּוטער אַראַפּ“. אָבער ער האָט געפּונען אין זיך אַלץ נייע כּוחות פּאַר נייע פּאַרמעסטן. ער האָט זיך ווידער פּאַנאָדערגעבליט מיט „ברידער אַשכּנזי“, מיט די „דריי שטעט“, דערנאָך מיט „משפּחה קאַרנאַווסקי“ א.א.וו. ער האָט געמאַכט פּאַר־שיידענע עקספּערימענטן, און אַדורכגעפּאַלן אין איין אויפּפירונג, האָט ער גלייך זיך פּאַרמאַסטן אויף אַן אַנדערער, וואָס פּאַר אַ קאָלאַסאַלע ענערגיע און נערוון קראַפּט ער האָט געפּטרט אויף די אַלע פּרוואוון ביי די זייער שווערע אומגינסטיקע באַדינגונגען, — דאָס ווייסן די אַלע, וואָס האָבן געזען ווי שווער און ביטער ער האָט זיך געראַנגלט. אַפּט האָט ער זיך אָנגעכאַפּט „אָן אַ שטרוי“ און געמיינט און געהאַפּט זיך און זיין טעאַטער ראַטעווען. און וויפּל קלעפּ ער האָט נישט געכאַפּט, אַפּטמאַל פון גאָר „אייגענע“, פון כלומרשטע

גוטע פריינד, האָט ער זיך אָבער שנעל „פּאַנאָדערגעטשוכעט“ און ווידער אָנגעהויבן פון אָנפּאַנג.

צוריק מיט עטלעכע יאָר האָט ער געמיינט, אָז פון בוענאָס-אייירעס וועט קומען די הילף; דאָס לעצטע יאָר האָט ער געלייגט גרויסע האַפענונגען אויף מדינת ישראל, און ס'האָט געהאַלטן דערביי, אָז פון תל-אביב, פון ירושלים זאָל קומען די גאולה און די ישועה פאַרן יידישן קונסט־טעאַטער.

אָבער דער מלאך המות האָט אים נאָכגעיאָגט.

שוואַרץ איז שוין געווען מיד, שטאַרק אויסגעשעפט. ער האָט באַ-דאַרפט רוען, זיך צוריקציען פון זיינע אָנגעשטרענגטע, געשפּאַנטע פאַר-מעסטונגען וואָס זיינען געווען איבער זיינע כוחות.

און אין תל-אביב, וואו ער האָט געהאַפט אָנצוהויבן אַ גאָר נייעם קאַפיטל אין זיין לעבן, אין זיין שאַפן, — דאָרט איז געקומען דער סוף, דער טראַגישער אָפּשלוס פון אַ לאַנגן אינטערעסאַנטן קאָלירפולן לעבן פון דעם מענטש־קנסטלער מאַריס שוואַרץ.

מיטן טויט פון מאַריס שוואַרץ ווערט פאַרענדיקט אַ וויכטיקע, גרויסע עפּאָכע אין דער געשיכטע פונעם בעסערן, פונעם גוטן יידישן טעאַטער. און די געשיכטע פונעם יידישן קונסט־טעאַטער איז די לעבנס־גע-שיכטע פון מאַריס שוואַרץ, און די געשיכטע פון מאַריס שוואַרץ איז די היסטאָריע פונעם יידישן קונסט־טעאַטער. זיי פאָדערן, זיי פאַרלאַנגען אַן ערנסטע שטודיע.

וועלן מיר האָבן כוחות און מעגלעכקייטן אין אונדזער יידישער טעאַטער-וועלט אָנצוהויבן אַ נייעם קאַפיטל? ווער ווייסט. און דעריבער איז מאַריס שוואַרצס אַוועקגיין — אַ זייער גרויסע אבידה.

אמת, אַ יעדער אַקטיאָר וואָס שפּילט, דאַרף זיין אונטער קריטיק. ס'דאַרף אָבער זיין דער ערלעכער קריטיקער, וואָס זאָל פאַרמאָגן די פּאָלגנדע מעלות, פאַרשטיין טעאַטער, וויסן ווי אַזוי צו שעצן אַן אמתן טאַלאַנט און די הויפט-זאַך, צו וויסן און פאַרשטיין ווען מ'דאַרף קענען אָנווייזן דעם אַקטיאָר וואו ער איז גוט. און וואו ער קען זיין בעסער, ער טאָר פאַר קיין פּאַל ניט זיין פאַרטייאַיש, דערמיט פירט מען אַ סך מאַל אַראָפּ דעם עולם פון גלייכן וועג, מ'טאָר פאַר קיין פּאַל ניט שרייבן, אָז דער און דער איז גרויס, דערפאַר ווייל ער איז דער סטאַר פון טעאַטער, אָדער דער מענעדזשער וואָס קען באַלד סטראַשען מיטן אַרויסנעמען די רעקלאַמעס פון דער צייטונג, ניט

איין טעאטער האָט זיך שוין צוליב דעם געשלאָסן, ווייל די שרייבער האָבן אין זייער קריטיק איבערטריבן... און דער עולם האָט זיי געכאַפט ביי דער האַנט, אַזוי לאַנג ווי איך געדענק, האָבן די יידישע קריטיקער מער ווי צוויי ווערטער פאַר אַ קריטיק ניט פאַרמאָגט, „אָדער ער איז געווען אין פּלאַץ“, אָדער „ער איז געווען קאַרעקט“. — וואָס קאַרעקט? אין שפּילן? אין גרים? אין זיין האַלטונג? אין זיין קליידן זיך? אין זיין אויסטייטשונג פון דער ראַל? אין זיין שפּראַך? זייער קאַרעקט האָט קיינמאָל גאַרניט גע- מיינט. — זיי האָבן זיך קיינמאָל ניט אָפּגעשטעלט, אָנצואווייזן אויב דער אַקטיאָר האָט זיין כאַראַקטער געשאַפן ריכטיק, נאַטירלעך ווי אַ מענטש אין לעבן דאַרף זיין, וואָס פאַר אַ טיפּ-מענטש ער איז, פאַסן אים די קליידער וואָס ער טראָגט פאַר דעם כאַראַקטער, איז זיין גרים דער פאַסנדער פאַר דעם טיפּ וואָס ער שפּילט, איז זיין באַטאָנונג אַ ריכטיקע, און נאָך... אויף די אַלע וויכטיקע און גויטיקע פאַקטן, האָט זיך קיינער קיינמאָל ניט אָפּ- געשטעלט, האָב איך דאָס אַלע מאָל אָנגענומען אַז זיי ווייסן ניט, אָדער פאַרשטייען ניט, דאָס איינציקע וואָס זיי האָבן יאָ געוואוסט, איז צו דערציילן דעם עולם, דעם אינהאַלט פון דער פּיעסע, גוט אָדער שלעכט, איז געווען לויט געשמאַק, און אַלע מאָל אויסגעלאָזט מיט דעם, אַז דער איז אַם פּלאַץ, און דער איז קאַרעקט, וואונדערט מיך גאַרניט, וואָס איינער פון דעם רעכטן פּליגל, האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ קריטיקער, און האָט מיט אַ לאַנגן קרייץ פון זיין גיפטיקער פּען, פרובירנדיק אומצואוואַרפן דעם גרעסטן ריז וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט, דעם אויפבויער פון דעם בעסטן יידישן טעאטער אין דער גאַנצער וועלט. (אויף יידיש איז ניטאָ קיין גלייכן צו אים) ער פאַרבלייבט דער בעסטער יידישער אַקטיאָר אין דער וועלט.

איך האַלט דאָס פאַר אַ גרויס גליק, אַחוץ מיין פּערזענלעכע מיינונג אַלס אַ שוישפּילער פאַר די לעצטע 50 יאָר, האָב איך נאָך איינעם צו מיר וועלכער איז ערלעך גענוג צו זאָגן דעם אמת וועגן מאָריס שוואַרצן, און דאָס איז נחמן מייזל, וועלכער האָט פונקט ווי איך אַרויסגעבראַכט אמתע פאַקטן, און ניט פון פינגער אויסגעזויגן, ער איז געווען דערביי, פונקט ווי אַ סך מאָל בין איך געווען דערביי. איז ווער ווייסט דעם אמת?

דער איקוה טרויערט אויפן טויט פון מאַריס שוואַרץ.

איך גיב דאָס איבער ווי ס'איז געדרוקט.

דער פּריציטיקער און אומדערוואַרטעטער טויט פון מאַריס שוואַרץ האָט אונדז אַלעמען אויפגעטרייסלט. מאַריס שוואַרץ איז געווען איינער פון די וואונדערבארסטע דערשיינונגען אין דער יידישער קולטור-שאַפּערישער וועלט. אַ קינד פון אַ וואַלינער יידיש שטעטל, איז ער געקומען אַהער אין עלטער פון 10 יאָר און אַדורכגעמאַכט דעם שווערן און ליידנספולן וועג פון די אַלע יידישע עמיגראַנטן, וועלכע זיינען געקומען אַהער מיט 50-60 יאָר צוריק. ער האָט אויפגענומען די ליכט און שאַטן און אַדורכגעמאַכט די באַרג-אַרופּן און באַרג-אַראַפּן פונעם היגן יידישן קולטור-געזעלשאַפטלעכן לעבן. עס איז צום באַוואונדערן, ווי ער האָט דערנאָך געקאַנט אַרויסוואַקסן אין אַזאַ גרויסער קאַלירפולער פּערזענלעכקייט און אויפפירן ווי אַ שוין-שפּילער און רעזשיסאָר די גרעסטע יידישע ווערק, ווי אויך די ווערק פון וועלט-קלאַסישן רעפּערטואַר. מען וועט לאַנגע יאָרן שטודירן און פאַרשן דעם וואונדערבאַרן שאַפּונגס-וועג פון דעם פּשוטן יידישן יונגמאַן, וועלכער האָט זיך דערהויבן און אויך דערהויבן דאָס יידישע טעאַטער.

די אבידה איז באַזונדערס גרויס, וואָס מיר שטייען איצט מיטן יידישן טעאַטער אין זייער אַ שווערער לאַגע, און מיר זעען נישט די כוחות, וועלכע זאָלן קאַנען ענדערן די שווערע לאַגע.

זאָל דאָ אויך דערמאַנט ווערן, אַז מאַריס שוואַרץ איז געווען איינער פון די מיטגרינדער און טוער פונעם איקוף. ער איז אויך געווען אַ מיטגליד פון דער איקוף-פאַרוואַלטונג. נישט איין מאָל האָט ער געגעבן פאַרשטעלונגען לטובת דעם איקוף.

פּרעזידיום פון איקוף. — רעדאַקציע „יידישע קולטור“

צוליב פינקטלעכקייט וויל איך דאָ פאַרציכענען, אַז מאַריס שוואַרץ האָט אין די ערשטע 15 יאָר פון קונסט-טעאַטער, אויפגעפירט 134 פּיעסעס פון 72 מחברים. פון זיי זיינען 30 יידישע דראַמאַטורגן און 6 יידן-דראַ-מאַטורגן, וואָס האָבן פאַרפאַסט זייערע ווערק אין אַנדערע שפּראַכן. וויי-טער קומען רוסישע דראַמאַטורגן — 8 דייטשישע — דריי פון זיי יידן! — 10 — יעקב גאַרדין. 10 — שלום עליכם. 8 — שלום אַש. 8 אַסיפּ דימאָוו.

5 פּרץ הירשביין, 4 — לייזויק, 4 — דוד פינסקי, 4 — ל. קאַברין, 4 — ל. אַנ-
דרעיוו, א.א.וו..

די גרעסטע צאָל פּיעסעס זיינען אויפגעפירט געוואָרן דורכן קונסט-
טעאַטער פאַר די יאָרן 1918-1933.

איך איז ווערט אַנצואווייזן, אַז אַחוץ דעם פּילם, וואָס מאַריס שוואַרץ
האַט געמאַכט אין יאָר 1925 אין וועלכן מיין ווייניקייט באַטייליקט זיך דאָרט
אין ז. לייבנס „געבראַכענע הערצער“, האָב איך אויך צו ווייזן אין וועלכע
נאָך פּילמען מאַריס שוואַרץ האָט געמאַכט און זיך אַליין אויך באַטייליקט.

1. „איך האָב אין די לעצטע עטלעכע צענדליק יאָר ערנסט שטודירט
די פּילם-קונסט, איך בין געוואָרן אַ גרויסער חסיד פון אַט-דעם נייעם
מישויף-קונסט, וואָס קאָן ממש אויפּטאָן וואונדער.“

די דאָזיקע באַמערקונג האָט מאַריס שוואַרץ געמאַכט אין אַ געשפרעך
מיטן שרייבער פון די שורות מיט עטלעכע יאָר צוריק, ווען עס איז אַרומ-
גערעדט געוואָרן זיין קאַריערע אַלס אַ פּילם-פּראָדוצירער און פּילם-
שוישפּילער.

„איך מוז צוגעבן“, האָט מאַריס שוואַרץ אונטערגעשטראַכן, „אַז דער
טעאַטער איז מיר נעענטער ווי דער פּילם. איך האָב דאָך אויפגעפירט און
געשפּילט אין העכער הונדערט טעאַטער-פאַרשטעלונגען, סיי ביי די צו-
גרייטונגען, סיי ביי די אויפפירונגען האָב איך געפּיבערט מיט אינערלעכע
איבערלעבונגען. דער קאַנטאַקט מיטן עולם האָט תמיד ביי מיר אַרויסגערופּן
אַ געוואָלדיקע באַגייסטערונג.“

מאַריס שוואַרץ האָט פאַרגעזעצט: איך האָב אַליין פּראָדוצירט אַ צאָל
פּילמען און האָב אַנטייל גענומען אין אַנדערע פּילמס אַלס אַ שוישפּילער, און
מיין באַשיידענע דערפאַרונג האָט מיך תמיד געפירט צו באַוואונדערן די זעל-
טענע מעגלעכקייטן, וואָס די קאַמערע גיט דעם שוישפּילער, און די הויכע
קונסט, וואָס קען דערגרייכט ווערן אין פּילמס דורך אַן ערנסטן צוגאַנג צו
אַט-דער נייער קונסט-פאַרם.“

„יעדער פּילם“, האָט מאַריס שוואַרץ פאַרענדיקט דעם געשפרעך, „מוז
געבן דעם צושויער פאַרוויילונג, אָבער גלייכצייטיק מוז ער אויך לערנען
אימ, אַז דאָס לעבן איז אַן ערנסטע שפּיל, וואָס קאָן געפּינען איר אויסדרוק
אין דער קונסט. יא, דאָס טעאַטער און דער פּילם דאַרפן, דורך זייערע באַ-
זונדערע קונסט-מיטלען, העלפן בויען דאָס שיינע, אינהאַלטרייכע לעבן.“

פונקט ווי אויף דער לעבעדיקער בינע, איז מאַריס שוואַרץ אויך אויפן געביט פון ערנסטן יידישן פילם געווען דער פיאַנער, וואָס האָט דורך זיין אומאויסשעפלעכער ענערגיע און גרויסן טאַלאַנט, באַרייכערט די יידישע קולטור דורך אַ צאָל וויכטיקע פילמס. און אַנטייל גענומען אין זעקס פילמס. זיי זיינען: 1) „זכור“, לויט הערי סעקלערס דראַמע, רעזשי פון סידי גאַלדין, פּראָדוצירט אין 1924 אין ווין, עסטרייך, מיטן אַנטייל פון די שוישפי-לער פונעם יידישן קונסט־טעאַטער, צווישן זיי: איזידאַר קעשיר, אליהו טענענהאַלץ, מאַרק שווייד, לאַזאַר פריד, חנה אַפּעל, בערטאַ גערסטין און משה שטראַסבערג. 2) „אַנקל מאַזעס“, לויט שלום אַש, רעזשי פון סידי גאַל-דין, פּראָדוצירט אין אַ סטודיאָ אין ניו־דזשוירזי, אין 1932, מיטן אַנטייל פון די שוישפילער פונעם יידישן קונסט־טעאַטער, צווישן זיי: יעקב מעסטעל, מאַרק שווייד און יהודית אַבאַרבאַנעל. 3) „טביה דער מילכיקער“, לויט שלום עליכם, פּראָדוצירט און רעזשיסירט פון מאַריס שוואַרץ, לויט זיין איי-גענער סצענאַריאָ פון שלום עליכמס ווערק, אין ניו־יאָרק, אין 1939, מיטן אַנטייל פון: מאַריס שוואַרץ, מרים ריסעל, לעאַן ליבגאַלד, רבקה וויינ-טרויב, וויקי און בעטי מאַרקוס, יוליוס אַדלער, דוד פאַפּער, משה שטראַסבערג, פאַלאַ לובעלסקי, דוד העריס, סאַל קרויווע, ש. לערער און העלען גראַסמאַן. מוזיק פון שלום סעקונדאַ. ענגלישע אויפשריפטן פון ל. קרישטאַל. אויך עטלעכע הונדערט סטאַטיסטן. 4) „שליחות קיין מאַסקווע“ (מישאַן טו מאַסקאַו), לויטן בוך פון דזשאָזעף דייוויס, געוועזענער אַמעריקאַנער אַמבאַסאַדאָר אין ספּ״ב. פּראָדוצירט אין האַליוואוד, אין 1943, דורך די וואַנע־ברידער. 5) „פּויגלען פון גן־עדן“ (בוירדז אָו פּאַראַדאיז), פּראָדוצירט אין האַליוואוד, אין 1951, דורך דער „20 סענטשורי פּאַקס“, מיטן אַנטייל פון לואיס דזשאַר-דאַן, דעבראַ פעידזשעס און דזשעף טשאַנדלער. 6) „שקלאַפּן פון בבל“ (סלעיווס אָוו באַבילאָן), פּראָדוצירט אין האַליוואוד, אין 1953, דורך דער „קאָלאַמביאַ קאָמפּאַני“, מיטן אַנטייל פון ריטשאַרד קאַנטע און לינדאַ קריס-טשיען.

אַ באַקאַנטער שרייבער און טעאַטראַל, וועלכער איז געווען פאַרבונדן אין משך פון פיל יאָרן מיט דעם יידישן קונסט־טעאַטער און איז געווען אַ נאָענ-טער פריינד פון שוואַרצן, דערציילט, אַז מאַריס שוואַרץ האָט זיך אַרומ-געטראָגן מיט אַ טרוים אַריינצוברענגען די רייכע אוצרות פון דער יידישער ליטעראַטור קיין האַליוואוד. דער דאָזיקער טרוים האָט געהאַלטן ביים פאַר-ווירקלעכט ווערן אין 1924.

אין יענעם יאָר איז מאָריס שוואַרץ אָנגעקומען מיט זיין יידישן קונסט־טעאַטער קיין לאַס־אַנדזשעלעס, וואו ער האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק מיט זיין „יאָשע קאַלב“. אין האַליוואוד איז מען אויך געווען באַקאַנט מיט שוואַרצס פּילמס „זכור“ און „אַנקל מאָזעס“, איז קיין וואונדער ניט, וואָס די „מעטראַ־גאַלווי־מאַיער“ קאַנפאַני האָט פאַרהאַנדלט מיט אים וועגן שאַפן אַ צאָל וויכטיקע פּילמס. אין משך פון זיבן חדשים האָט מאָריס שוואַרץ געקראָגן געהאַלט ביי דער האַליוואוד־קאַמפאַני און צוגעשטעלט איר פאַר־שיידענע פּלענער פאַר פּילמס, וואָס האָבן שטאַרק אויסגענומען ביי די דײַ־רעקטאָרן. ליידער האָט זיך עס אויסגעלאָזט מיט גאַרנישט. דער דינאַמישער מאָריס שוואַרץ האָט געוואַלט שפּילן טעאַטער, שאַפן פּילמס, און אין האַליוואוד האָט מען אים כסדר געבעטן וואַרטן. אַגב, איז אויך געווען אַ מניעה, וואָס דער שטאַלצער יידישער בינע־קינסטלער, מאָריס שוואַרץ, האָט, לויט די רייד פון דעם פּריינד, בשום אופן ניט געוואַלט נאַכגעבן דער פּילם־קאַמפאַני און בייטן זיין נאַמען.

מאָריס שוואַרץ האָט מיט שווערן געמיט אויפגעגעבן זיין קאַנטראַקט מיט דער האַליוואוד קאַמפאַני און זיך ווידער אַוועקגעלאָזט מיט זיינע שוײַ־שפּילער אויף זיין וואַנדער־וועג איבער דער וועלט.

2) אין די ערשטע דריי פּילמס — „זכור“, „אַנקל מאָזעס“ און „טביה“ — איז געקומען צום אויסדרוק אויפן ליינוט די פּערזענלעכקייט פון מאָריס שוואַרץ: זיין ערנסטע באַציאונג צו דער יידישער ליטעראַטור, זיין אייגנ־אַרטיק — צייטנווייז ניט ריכטיקע — אויסטייטשונג פון דער טעמע, און זיין נאַענטע פאַרבונדנקייט מיט די יידישע פּאַלקס־מאַסן.

„זכור“ איז געווען אַ פּאַעטישע לעגענדע וועגן אַ ליבע צווישן דער טאַכטער פון אַ פּריץ אין וואַלין און אַ יידישן אַרעמען יונגמאַן. שוואַרצס אויפפירונג פון דער דראַמע אויף דער לעבעדיקער בינע איז שטאַרק געלויבט געוואָרן אין אַמעריקע און אין אייראָפּע. דער פּילם „זכור“ איז געווען דער ערשטער יידישער פּילם אין אַמעריקע פון אַן ערנסטן כאַראַקטער. ער איז געבראַכט געוואָרן צו די ברייטע מאַסן אין אַמעריקע, ווען ער איז געוויזן געוואָרן אין לאַועס טעאַטערס איבערן לאַנד, אין יאַנואַר 1925.

אין אַ לענגערער אַפּשאַצונג פונעם פּילם „זכור“, וואָס איז דערשינען אין דער ניו־יאָרקער „פּרייהייט“, דעם 30טן יאַנואַר 1925, ווערט דערקלערט צווישן אַנדערן:

„דער פילם „זכור“ האָט אַלע סימנים פון אַ דערפאַלג... דער סוזשעט גופא רייסט מיט און וואָרפט אָן אויפן עולם אַ שטימונג פון פּאַעטישן טרויער. אפילו די „אויסגעגרינטע“ טעאַטראַלן, וואָס זיינען געווען (ביי דער פּאַר-שטעלונג) האָבן זיך ניט געקאַנט איינהאַלטן און האָבן אונטערגעוויינט צו קאַפּעטשקעס. אויף די ניט-יידן דאַרף די מעשה מאַכן גאָר אַ שטאַרקן איינ-דרוק, ווייל אַחוץ דער שפּאַנונג... וועלן זיי געפינען אויך דעם רייץ פון פרעמדקייט, דעם צויבער פון אומבאַקאַנטן פּאַלקלאָר...“

דער שרייבער פון דער רעצענזיע שטרייכט גלייכצייטיק אונטער, אַז דער פילם איז „אַרעם אין אויסשטאַטונג“ און אַז בכלל גענומען האָבן די שוישפּיל-לער פון יידישן קונסט-טעאַטער — אַלע טאַלאַנטירטע אַקטיאָרן — ניט אַרויס-געוויזן „די אינערלעכע איבערלעבונגען“ פון די העלדן, ווייל די נייע פילם-קונסט איז זיי נאָך געווען פרעמד.

וועגן מאַריס שוואַרצן אַליין דערקלערט דער רעצענזיע-שרייבער, אַז ער „האַט געמאַכט אינטערעסאַנטע פּרואוון אַריבערצוטראַגן די מעטאָדן פון לעבעדיקן שפּיל אויפן לייוונט“.

„זכור“ איז געווען אַ שטומער פילם. מאַריס שוואַרץ איז אויך געווען דער פּיאַנער אויפן געביט פון יידישן קלאַנגפילם. זיין „אַנקל מאָזעס“ איז געווען דער ערשטער ערנסטער יידישער קלאַנגפילם.

די פרעמיערע פונעם פילם „אַנקל מאָזעס“ איז געגעבן געוואָרן פּסח-צייט 1932, אין דעם קלינטאָן טעאַטער אויף דער איסט-סייד אין ניו-יאָרק. בכלל גענומען האָט די קריטיק אויפגענומען מיט ענטוויאָזם אויך דעם פילם „אַנקל מאָזעס“. אָבער אייניקע קריטיקער האָבן דאָס מאָל אויך דערמאַנט דעם הויפּט-חסרון פון „זכור“, אַז דער מאַווי-געביט איז, קאַנטיק, נאָך פרעמד די שוישפּילער פון שוואַרצס טרופע“. אויך דאָס, וואָס די שטימען פון אַ צאָל שוישפּילער אין „אַנקל מאָזעס“ זיינען ניט געווען צוגעפאַסט פאַר דער פילם-קונסט. קינסטלעריש איז אָבער „אַנקל מאָזעס“ געשטאַנען פיל העכער פון די אַנדערע יידישע קלאַנגפילמען פון יענער צייט.

אין אַ קאָרעספּאַנדענץ פון ניו-יאָרק צו די „ליטעראַרישע בלעטער“ אין וואַרשע וועגן „אַנקל מאָזעס“ האָט דער שרייבער ל. מלאַך דערקלערט :

„דאָס בילד (פילם „אַנקל מאָזעס“) אין אַלגעמיין איז אימפּאַזאַנט, מיט אַ ברייטער האַנט אויסגעפירט און מיט באַמת אַ פּינער פאַרטראַכטונג און פאַרטויפונג... די אַלע באַקאַנטע טיפּן, וואָס מיר באַגעגענען אין (אַשס)

ראַמאַנען און וואָס מיר האָבן געזען אויף דער בינע, נאָר מיט מער פאַרנעם, מיט די ברייטערע מעגלעכקייטן, וואָס דער פילם גיט — צו מאַכן מער פּלאַץ פאַר דעם שאַפּ. די אַלערליי ווינקלעך פון אַן אָפּיס — דאָס אַלץ איז אויס־גענוצט געוואָרן פון דער רעזשי“ (ליטעראַרישע בלעטער“, 3 יוני, 1932).

אין זיין קאַרעספּאַנדענץ אונטערשטרייכט נאָך ל. מלאַך, אַז אין דעם פילם „אַנקל מאָזעס“ האָט זיך איינגעגעבן מאַריס שוואַרצן און דעם רעזשי־סער אַרויסצוברענגען אויפן לייוונט דעם סאַמע־עיקר אין אַשס ווערק. „די קאַנפּליקטן זיינען בולטע“, שרייבט מלאַך, „און די אונטערגעשטראַכענע סאַציאַלע מאַטיוון קלאַר־אונטערשיידן זעען זיך אַן אויף שריט און טריט... חוץ דעם סאַציאַלן מאַמענט האָט זיך די רעזשי אויך באַמיט צו ברענגען דאָס פּאַלקסטימלעכע? דאָס ייִדישלעכע און דאָס איז איר אויך געלונגען... דעם הויך־פּונקט אין זיין קאַריערע אַלס פילם־פּראָדוצירער און שוישפּילער האָט מאַריס שוואַרץ דערגרייכט, אַן ספק, אינעם פילם „טביה“. פאַר דעם פילם האָט שוואַרץ באַנוצט די מאַדערנסטע האַליוואָד־טעכניק און איינ־ריכטונגען. אין דעם פילם „טביה“ האָט זיך אָבער אָפּגעשפּיגלט שוואַרצס הויפּט־חסרון — אויך אויף דער לעבעדיקער בינע. אין דעם פילם האָט שוואַרץ כמעט ווי אינגאַנצן מקריב געווען שלום עליכמס וועלט־באַנעם. דער טביה, וואָס מאַריס שוואַרץ האָט געבראַכט אויפן לייוונט, האָט קיין שייכות ניט געהאַט מיט שלום עליכמס באַליבטן העלד.

וועגן שוואַרצעס טביה האָט דער באַוואוסטער טעאַטער־קריטיקער נ. בוכוואַלד דאָן געשריבן: „ס'איז אַ שטאַרקער פילם, וואָס וועט אייך האַלטן געשפּאַנט און אייך מאַכן צו וויינען. ס'איז אַ פילם, וואו די צענטראַלע ראַל (געשפּילט דורך מאַריס שוואַרץ) ווערט געשפּילט מיט טיפּער פאַר־שטענדעניש פאַר טביה און מיט פיינער קינסטלערישער שפּירונג. ס'איז אָבער ניט „טביה דער מילכיקער“, נאָר עפעס אַנדערש און עפעס ערגערס“.

אין די דריי האַליוואָד פילמס האָט שוואַרץ געשפּילט בלויז מינדער־וויכטיקע ראַלן. אין דעם ערנסטן פילם „די שליחות קיין מאַסקווע“ האָט שוואַרץ געשפּילט די ראַל פון אַ דאַקטאָר. אין „פּויגלען פון גן־עדן“ — די ראַל פון אַ כּישוף־מאַכער ביי אַ ווילדן שבט אין פּאַסיפּיק. אין דעם אוי־בערפלעכלעכן ביבלישן פילם „שקלאַפּן פון בבל“ האָט שוואַרץ געשפּילט די ראַל פון דניאַלן.

מאַריס שוואַרץ, דער קלאַסיקער פון דער ייִדישער טעאַטער־קונסט

אין אמעריקע, איז זיכער ניט געקומען צום אויסדרוק אין די דערמאנטע דריי האַליוואוד-פילמס.

(3) מיטן טויט פון מאַריס שוואַרץ, דעם 10טן מאַי 1960, אין תל-אביב, ישראל. איז אויך געשטאַרבן זיין ניט פאַרווירקלעכטער טרוים. נאָך מיט אַ 23 יאָר צוריק, דעם 17טן דעצעמבער, 1937, האָט פרוי שלום עליכם פאַר-עפנטלעכט אין דער פרעסע אַ מעלדונג, וואָס האָט זיך געלייענט טיילווייז אַזוי: „איך וועל אַפיציעל באַשטעטיקן, אַז איד האָב פאַרקויפט צו מאַריס שוואַרצן שלום עליכמס פיר ווערק: „טביה דער מילכיקער“, „שווער צו זיין אַ ייד“, „דאָס גרויסע געווינס“ און „סטעמפעניו“ מיט די פולסטע רעכט צו מאַכן פון זיי יידיש-רעדנדיקע פילמס... שוואַרץ האָט אויף דער בינע זיך באַצויגן מיט יראת הכבוד צו שלום עליכמס ווערק און איך האָף, אַז אין פילם וועט עס אים געבן נאָך גרעסערע מעגלעכקייטן אַרויסצוברענגען קינסטלעריש שלום-עליכמס פאַלקס-העלדן“.

אַנהויב 1959 האָט מאַריס שוואַרץ געשפילט אין אַנדערסאָן טעאַטער אויף סעקאַנד עוועניו, ניו-יאָרק, „אַ לאַך אין קאַפּ“, פון אַרנאָלד שולמאַן. דאָס איז געווען שוואַרצס לעצטע אויפפירונג אין ניו-יאָרק. יענעם יאָר האָט די גאַרע וועלט געפייערט, לויט דער איניציאַטיוו פון אַלוועלטלעכן שלום-ראַט, דעם הונדעטסטן געבוירנטאָג פון שלום-עליכמס.

ס'איז געווען אַ מאַנטיק אַוונט. אַ מידער איז מאַריס שוואַרץ אַריין נאָך דער פאַרשטעלונג אין זיין גאַרדעראַב-צימער, וואו ס'האַבן אויף אים גע-וואַרט זיין פרוי און די באַרימטע שוישפילערין בערטאַ גערסטין. שוואַרץ האָט לאַנגזאַם אַראַפּגענומען דעם גרים פון פנים און גערעדט ווי צו זיך אַליין:

„ווען האַליוואוד וואַלט נאָר געוואַלט... האַליוואוד פאַרמאַגט אַלץ — טעכנישע מיטלען, וואונדערבאַרע שוישפילער, און אַמאַל אויך פאַרשטענ-דעניש... ווען האַליוואוד וואַלט בלויז פאַרשטאַנען אונדזער שלום עליכמען, זיין באַדייט פאַר דער וועלט. זיין באַדייט פאַר אונדז יידן, זיין באַדייט פאַר דער מענטשהייט... ווען האַליוואוד וויל, וואַלטן מיר צו שלום עליכמס הונ-דערטסטן געבוירנטאָג געקאַנט שאַפן קונסט-ווערק אין פילם, וואָס וואַלטן באַ-צויבערט מיליאָנען“...

„אינטערוויו מיט יידישע טעאטראַלן“.

פון מרדכי ירדני, וואָס איז געווען געדרוקט אין „ניו-יאַרקער וואַכנבלאַט“, דעם 30טן סעפטעמבער 1955, פון וועלכער מיר נעמען אַרויס די פּאָלגנדיקע אויסצוגן:

„די געשיכטע פון מאַריס שוואַרצעט קאַריערע, סיי ווי אַ שווישפּילער, סיי ווי אַ רעזשיסאָר, סצענאַריאַ-שרייבער, דראַמאַטיזיר-רער, גרינדער און דירעקטאָר, פון יידישן קונסט-טעאטער אין אַמע-ריקע, איז אַ אַפענער בוך — אַ בוך, וואָס האָט שוין לאַנג גע-דאַרפט אָנגעשריבן ווערן. מחמת ניט יעדן טאָג אין דער יידישער אַמעריקע ווערן געבאַרן סיי מאַריס שוואַרצעס און סיי יידישע קונסט-טעאטערס.“

דער אויפשטייג דאָ פון מאַריס שוואַרצן, אַזוי גוט ווי פונעם גע-בורט פונעם יידישן קונסט-טעאטער, זיינען פונקט אַזעלכע חידושים אויפן

האַרטן שטיינערנעם באַדן פון דער יידישער אַמעריקע, ווי עס איז דאָ געווען דער אויפשטייג און פּאַנאַדערבלי פון דער יידישער ליטעראַטור, ספּעציעל פון דער יידישער פּאַעזיע, וואָס האָט אַזויפיל באַרייכערט דער גאַרער יידי-שער ליטעראַטור אין דער וועלט; ווי עס איז דאָ געווען דער אויפשטייג און פּאַנאַדערעוואַקס פון יידישע פּאַלקס-כאַרן איבער גאַנץ אַמעריקע; אַדער דער אויפשטייג און פּאַנאַדערעוואַקס פון די גרויסע פּאַלקס-אַרדנס, פּאַרטייען, באַוועגונגען, קולטור-אינסטיטוציעס, צייטונגען, זשורנאַלן, גרויסע צאָלן יידי-שע טעאטערס, דראַמאַטישע פּאַראַיינען, קלובן, לאַנדסמאַנשאַפטן וכדומה. „דער גרויסער בייטראָג פון מאַריס שוואַרצן, הן ווי אַ שווישפּילער, הן ווי אַ רעזשיסאָר, סצענאַריאַ-שרייבער, דראַמאַטיזירער, גרינדער, דירעק-“

טאָר, בויער און שאַפער פון יידישן קונסט־טעאַטער אין אַמעריקע צו דעם אַלגעמיינעם וואַקס און פאַנאַדערבלי פון דער יידישער טעאַטער־קונסט סיי דאָהי און סיי איבער גאַר דער וועלט, איז אַ קאַפּיטל, וואָס וועט פאַר־צייכנט ווערן מיט גאַלדענע אותיות אינעם יידישן קולטורעלן לעבן סיי פון אַמעריקע און סיי פון איבער דער וועלט.

זיינע פילע בינע־געשטאַלטן, ווי טוביה אין שלום עליכמס „טוביה דער מילכיקער“, אָדער דוד שאַפּיראַ אין שלום עליכמס „שווער צו זיין אַ ייד“, דאָס שניידערל אין שלום אַשס „קידוש השם“, און נאָך אַנדערע ענלעכע ממש סקולפּטאָריש־אויסגעהאַמערטע העלדן־פאַרטרטן פון דראַמעס, קאַמע־דיעס, און גרויסע ספּעקטאַקלען; זיינע רעזשיסאָרישע קרעאַציעס מיט גרופּן מאַסן־סצענעס און איינצלנע שוישפּילער, ווי אין אַנסקיס „דיבוק“, י. י. זינגערס „יאַשע קאַלב“, אהרן צייטלינס „כעלעמער חכמים“ און נאָך אַ סך אַנדערע דראַמעס, קאַמעדיעס און ספּעקטאַקלען, וועלן אַלעמאַל ווייט־ווייט אַריבערוועגן די אַלע טענות, וואָס דער אָדער אַ צווייטער האָט אין פאַרשיידענע צייטן אַרויסגעשטעלט קעגן אים — אַמאַל מיט אמתער כוונה און אויפריכטיקייט, און גאַר אַ סך מאַל צוליב ריין פּערזענלעכע אינטערעסן, קנאה־געפּיל און אַנדערע קליינלעכע פאַרביבלען.

„מאַריס שוואַרץ האָט צווישן די סאַמע ערשטע, אויב ניט טאַקע דער ערשטער, אַריינגעטראָגן אויף דער יידישער בינע פון אַמעריקע אַ געהויבע־נעם קינסטלערישן טאַן; דעם ריינעם, געשליפענעם יידישן ליטעראַרישן וואַרט; דעם פיינעם שטעל; דעם געמאַסטענעם זשעסט און מאַניער, דעם פאַרקלערטן יידישן געדאַנק, שמועס, וויכוח, טאַנאַציע, ווי אַ שוישפּילער, און האָט צווישן די סאַמע ערשטע, אויב ניט טאַקע דער ערשטער, אַריינגעפירט אויף דער יידישער בינע פון אַמעריקע עכטע יידישע אַטמאָספּערע, שטייגער, קאַליר, יידישן גוסט און גייסט, טאַקט און וואָג, תנועה און לימיע, שטימונגען און געפּילן, אַנרעגונגען און שטימונגען, פאַרלאַנגען און באַגערן, אידיען און אידעאַלן, יידישע חשיבות, ווירדע און ווערטן, ווי אַ רעזשיסאָר.“

מיט די בעסטע אַקטיאָרן

אַלץ איבערגעלייענט, אַלעמען אויסגעהערט, און אין גאַנצן ניט געווען צופרידן, ווייל אַז מ'וויל וויסן דעם אמת, דאַרף מען אַלע מאַל זיין דאַרט וואו עס טרעפט.

מיר ווייסן אז א סך יידן פאָרן נאָך ישראל ספעציעל דאָרט צו בלייבן, איז ווי קומט עס וואָס מ'האָט מאַריס שוואַרצן אַהיימגעבראַכט ? דאָס האָט מען פאַרשוויגן.

וועלן מיר זיך פאַר אַ ווייל אומקערן צום יאָר פון 1918 ווען מאַריס שוואַרץ האָט אָנגעהויבן אין דעם אוירווינג פלעיס טעאַטער, און שפעטער אין זיין יידישן קונסט־טעאַטער, מיט וועלכע אַקטיאָרן ער האָט די אַלע יאָרן געשפּילט, ס'איז דאָ ניט וויכטיק אויב זיי זיינען ביי אים, אָדער דורך אים געוואָרן גרויס, דער פאַקט איז, אַז ביי מאַריס שוואַרץ אין יידישן קונסט־טעאַטער, זיינען אַלע מאָל געווען די בעסטע יידישע אַקטיאָרן וואָס אַמעריקע האָט פאַרמאַגט, אום צו דערפרישן דעם זכרון פון דעם ליענער, וועל איך אויסרעכענען וויפל איך געדענק.

לודוויג זאַטן, יחיאל גאַלדסמיט, לאַזאַר פּריד, יעקב בן־עמי, מוני וויזענפריינד, יודל דובינסקי, פּאָל באַראַטאָוו, יוסף בולאַף, איזידאָר קעשיר, מישאַ גערמאַן, סעמיועל גאַלדענבערג, לעאַן פּוקס, גוסטאַוו בערגער, מוני סערעבראַוו, יעקב מעסטעל, לייב קאַדיסאָן, מיכל ראָזענבערג, ציליע אַדלער, בערטאַ גערסטין, אַנאַ אַפּעל, העלען זעלינסקי, לאה נעמי, סטעלא אַדלער, שאַרלאַט גאַלדשטיין, ליזאַ זילבערט, אַנאַ טייטעלבוים, לויסי גערמאַן, ראָזעטאַ ביאַליס און אַ סך אַנדערע.

פאַרשטייט זיך, אַז ס'איז זיכער געווען נאָך מער ווי הונדערט אַקטיאָרן אין אַמעריקע וואָס האָבן געשפּילט מיט מאַריס שוואַרצן אין זיין יידישן קונסט־טעאַטער, און אין אַנדערע טעאַטערס, און ניט אַלץ האָב איך אפילו געקענט געפינען אין די צייטונגען, האָב איך איין מאָל באַשלאָסן אָפּצו־קלינגען מאַדאַם אַנאַ שוואַרץ, אפשר וועל איך מיך קענען עפעס דערוויסן דורך איר, האָט זי מיך דורכן טעלעפּאָן פאַרויכערט, אַז איך ווייס מער וועגן מאַריס שוואַרץ ווי זי ווייסט, האָב איך איר גלייך געענטפּערט: „אויב ניט אַלץ, וועל איך דאָס אויסגעפינען, ווייל איך האָב באַשלאָסן צו פאַרן נאָך ישראל.

דעם 14טן אַפּריל 1961, 11 אַזייגער אין אַוונט בין איך אָפּגעשוואומען מיט דער ס.ס. אַטלאַנטיק, נאָך חיפה, דעם 27טן בין איך אַראָפּ פון שיף, און בין גלייך אָפּגעפאַרן אין אַ לעמאָוין נאָך תּל־אביב.

איך בין געווען באַזאַרגט מיט אַדרעסן פון אַיעדן אַרט וואו איך קען זיך באַגעגענען מיט יידישע אַקטיאָרן, און דערפאַר אַזוי גיך ווי איך בין

געווען באַזאַרגט מיט מיין צימער אין דעם סאַוואַי האַטעל, בין איך באַלד אַוועק אין דער קאַפּע כסיט.

די הויפט־גאַס אין תל־אביב, איז ר"ח דיזינגאַף, וואו מיט־רעפט אין די צענדליקע קאַפּע־הייזער, וואָס געפינען זיך פון ביידע זייטן, אַלע אין דרויסן מער אויף די "טראַטוואַרן" ווי אין דער קאַפּע, פון ערשטן בליק, האָט דאָס צו מיר אויסגעזען, ווי מ'האַט זיי אַלעמען אַרויסגעשטעלט. אַזוי פיל בענקלעך מיט טישלעך, ווי מ'זעט דאָרט איבער דער גאַנצער לענג פון דער גאַס, האָב איך אפילו ניט געזען אין פאַריז און ווין, צוזאַמען מיט אַטענס, גריכנלאַנד.

דער איינציקער קאַפּע וואָס איז אַלע מאָל פאַרנומען מיט פּראַפּעסיאָן־נעלע מענטשן, ווי מאַלער, שרייבער, טענצער, זינגער און איבער־הויפט אַקטיאָרן וועלכע שפּילן טעאַטער אין עברית, איז די קאַפּע כליט. ניט צו גרויס, דערפאַר האָב איך גלייך באַמערקט די גרויסע גע־מאַלענע בילדער וואָס הענגען דאָרט, געמאַלן אין טונקעלע פאַרבן, און ווען די קאַפּע איז פול מיט מענטשן, זעט מען די בילדער ניט אַרויס, ווייל מ'זיצט דאָרט אויף די ווענט, ווען ניט דאָס צעשפּרייטן זיך אין דרויסן, וואָלט מען דאָרט געקענט דערשטיקט ווערן, אויב אַ סך קענען דאָרט אַריין אפּשר אַ צוויי טוצן מענטשן, און אַז מ'זיצט שוין אין דרויסן, קען מען אַפּטמאַל טרעפּן דאָרט פאַרשיידענע מענטשן כמעט פון דער גאַנצער וועלט, אַזוי ווי אַמאַל אין ניו־יאָרקער ראַיאַל קאַפּע. מער פון אַלץ וואָס האָט מיך שטאַרק געוואונדערט, איז דער אַפטייל פון די יידישע אַקטיאָרן, וואָס מיט־רעפט דאָרט, ווען איך בין אין אַוונט צוגעקומען צו דער קאַפּע כסיט, האָב איך באַדאַרפט נאָך גיין אַ האַלבן "בלאַק" ביז איך בין צו זיי צוגעקומען, אַזוי ווייט זיינען זיי אַוועק פון דעם פאַראַדנעם אַריינגאַנג, מיר האָט זיך אַלע מאָל געדאַכט, אַז די יידישע אַקטיאָרן זיינען דאָרט פּרעמדע, ס'האַט מיך אַפט דערמאַנט אין דעם אַמאַל ווען די אַקטיאָרן פון לאַקאַל נומ. 1 האָבן ניט געוואָלט זיך צוזאַמענטרעפּן מיט די אַקטיאָרן פון לאַקאַל נומ. 5 איז מען אַלע מאָל געווען אַוועק איינער פון צווייטן פאַר מיילן ווייט... פונקט אַזוי זיינען די יידישע אַקטיאָרן אין קאַפּע כסיט, וואָס געפינט זיך אין תל־אביב, ווען מיר איז אויסגעקומען דאָרט צו זיין האָט זיך מיר געדאַכט, כּאַטש מיר זיצן אין מיטן פון דער גרויסער גאַס, וואו טויזנטער פאַרשיידענע מענטשן גייען פאַרביי, האָבן מיר, די גרופּע יידישע אַקטיאָרן גאַרניט צו טאָן מיט דער

קאפע, וויל אונדזער טישל און בענקלעך זיינען אזוי ווייט, ווי מיר וואלטן גאר קיין שייכות ניט געהאט מיט דער פראפעסיע.

ביי מיין ערשטן באזוך דארט, האב איך געטראפן, דעם פארטרעטער הערש הארט וועלכער איז געזעסן מיט זיין פרוי און גערויכערט אַ פאפיראס, וויסנדיק אז ער איז דער פירער פון דער יוניאן, האב איך מיך פאר אים פאר-געשטעלט. האט ער אויף מיר געקוקט, ווי דורך אַ פאר גלעזערנע אויגן, זיין פנים האט זיך ניט באוועגט, ווי אַ פארגליווערטער האט ער אויסגעצויגן זיין האנט צו מיר צוגעבנדיק: „דאס איז מיין פרוי“. זיין באגריסן מיך איז געווען אזא קאלטער, ניט ווי איך וואלט געווען אַ גאסט פון אמעריקע, נאר ווי איינער וואס איז דארט פארבייגעגאנגען, און אים צוגעווארפן אַ באגריסונג.

פארשטייט זיך אז ס'האט מיר גענומען פארדריסן, טראכטנדיק, „צוליב דעם האב איך מיך באדארפט יאגן? אזוי קאלט, פארוואס? ער האט זיך ווי אין עפעס דערמאנט, האט ער ארויסגענומען דעם פאפיראס פון מויל, און מיר אַנ-געוויזן אויף אַ בענקל. האב איך זיך אוועקגעזעצט פונקט אַנטקעגן אים, און געווארט, ביז ער וועט מיך עפעס פרעגן. . . מענטשן גייען פארביי, צו מיר איז דאס אַן איבעראשונג, צוליב דעם וואס מען זאגט אַ קליינע מדינה, און דאָ זע איך קיין עין הרע אזוי פיל מענטשן, מיר זיצן כמעט אויפן „סיידוואַק“, הינטער אַ בלויען לויטערן הימל, מיט אַ סך עלעקטרישע באַלייכטונג און מ'שווייגט, האב איך אַ שמייכל געטאן, ווען איך האב געטראכט, אַט דאָס זיינען די יידישע אַקטיארן אין ישראל? ענלעך האט ער זיך געכאַפט, אַדער דערמאנט אז ס'איז פאראן אַ גאסט ביים טיש, האט ער זיך גענומען פאר מיר פארשטעלן, און דערביי ניט פארגעסן אַ ביסל צו איבערטרייבן, אַ געוואוינהייט פון אַ סך אַקטיארן, ווי ער וואלט גערעדט צו איינעם, וואס קען ניט קיין אַקטיארן, אַדער ווייס ניט, וואס ס'קומט פאר אין דער פראפעסיע, מיינענדיק אז וואס ער זאגט מיר, נעם איך דאס אַן פאר גוט געלט, צוערשט ווער און וואס ער איז אין ישראל.

— איר פארשטייט, דאָ בין איך, ווי זאָל איך אייך זאָגן? ווי אייער גוסקין איז געווען אין אמעריקע, ער האט דארט פארטראָטן אייער יוניאן, און דאָ פארנעם איך זיין אַרט, איך וויל אז איר זאָלט וויסן, אז איך בין געווען ביי אייך אין ניו-יאָרק, און דער זעלבער גוסקין, האט מיך שטאַרק געבעטן איך זאָל בלייבן, האב איך געזאָגט ניין, איך פאר קיין ישראל. ער

האָט מיך אַפילו געוואָלט פאַרזאָרגן מיט אַ „דזשאַב“ ווי מ'זאָגט ביי אײך, אמת ער האָט מיך זייער פּיין אויפגענומען, מיר אַ פאַר מאָל געזאָגט, אויב אײך וויל בלייבן קען אײך, ער וועט שוין מיך באַזאָרגן. ס'איז אים פשוט געגאַנגען אין לעבן, אײך זאָל דאָרט אַריין אין אַ טעאַטער, אײך האָב ניט געוואָלט, צור וואָס דאָרף אײך דאָס, האָב אײך אים געזאָגט, אײך האָב באַשלאָסן צו פאַרן קיין מדינת ישׂראל. און אײך וועל מיין באַשלוס ניט בייטן, איר פאַרשטייט דאָך פאַרוואָס? וויל דאָ בין אײך גוסקיין, קאָן שפּילן וואו אײך וויל... און ניט נאָר אין יידיש, נאָר אין וואָס פאַר אַ שפּראַך אײך וויל, ווייסט איר אַז מיר האָבן דאָ פיר יידישע טעאַטערס און באַלד וועט זיין אַ פינפטער, און וואָס האָט איר? אין אייער רייכער אַמעריקע האָט איר דאָך גאַרנישט.

— וויפל טעאַטערס זיינען דאָרט געווען? ווען איר זענט געווען אין אַמעריקע.

— אַ סך, און דאָך, ניט געוואָלט בלייבן, איצט האָט איר גאַרניט, און מיר וועלן באַלד האָבן פינף טעאַטערס, ווייסט איר וויפל מענטשן עס זיינען באַשעפטיקט... נאָך עפעס אידער אײך פאַרגעס, פאַרוואָס שיקט איר צו אונדז, אַזעלכע שלעכטע אַקטיאָרן פאַר סטאַרס?

— ווער שיקט?

— די יוניאָן.

— איר מאַכט אַ טעות, אַ סך מאָל ווייסט אַפילו ניט די יוניאָן, ווער ס'איז געפאַרן צו אײך ביז זיי שרייבן, אַז זיי זיינען דאָ.

— און אײך האָב געמיינט, אַז איר ווייסט יאָ ווער ס'קומט אהער.

— ווי אַזוי? אַזוי גיך ווי די טעאַטערס פאַרמאַכן זיך, צעלויפן זיי זיך און ווער ווייסט וואו זיי לויפן, מיט אַמאָל קומט אָן אַ בריוו, אַז דער איז דאָ, און אַ צווייטער איז דאָרט, דאָרף די יוניאָן זיין פאַראַנטוואָרטלעך וואו זיי זיינען אַדער וואָס זיי טוען.

אײך האָב דאָס אַלץ געזאָגט, וויל אײך האָב געוואָלט וויסן וואָס ער וועט נאָך זאָגן וועגן אונדזער אַמעריקע, און וויפל ער ווייסט וואָס ס'קומט פאַר ביי אונדז אין דער יוניאָן, און איבערהויפט אין דער טעאַטער פּראָפעסיע, וועלכע איז פאַר זיי אין גאַנצן ניט קלאָר, אײך האָב דאָס אַרויסגענומען דערפון ווען ער האָט געזאָגט, אַז ביי אונדז איז שוין גאָר קיין טעאַטער ניט פאַראַן. — עס איז אמת, אַז מיר אין אַמעריקע, האָבן ניט מער קיין סך

טעאטערס אבער, ס'איז נאך זייער ווייט פון דעם וואס איר זאגט, אז מיר האבן שוין גארניט, מיר פארמאגן נאך פונקט אזוי פיל יידישע טעאטערס ווי א יעדער לאנד אין דער וועלט, דער ענדערסאן טעאטער וואס געפינט זיך אויף דער עוועניו, האט נאך אלץ געהאט א גוטן סעזאן, ס'איז אויך פאראן א קלענערער טעאטער, אויף איסט בראדוועי, וואס מאכט ניט שלעכט, מיר האבן אויך א פאלקס-בינע, וואס שפילט א לאנגע צייט א פיעסע, דערצו האבן מיר אין ניו-יאָרק, צוויי אַרגאַניזאַציעס, דער פאַרבאַנד, און דער אַר-בעטער-רינג, וועלכע באַשעפטיקן א יעדן סעזאן א 12 ביז 14 אַקטיאָרן, וועלכע שפילן ביז שפעט אין חודש מאי, דערנאך הויבט זיך אן דער זומער-סעזאן, אמת דאָרט ווערן נאָר באַשעפטיקט די וואָס קאַנען זינגען און טאַנצן, און די וויל איך אז איר זאָלט וויסן, זיינען אויך גוטע אַקטיאָרן, און ווי מ'זאָגט ביי אונדז, זיי דאַרפן אויך מאַכן אַ לעבן, איז ווי אזוי קאַנט איר זאָגן, אז ס'איז שוין גאַרניט ביי אונדז, ס'איז טאַקע ניט דאָס וואָס ס'איז געווען, איך געדענק ווען מיר האָבן געהאַט 22 יידישע טעאטערס אין אַמעריקע, אחוץ קלענערע וואַדעוויל טעאטערס, ניו-יאָרק אליין האָט געהאַט 12 גרויסע טעאטערס, און די איבעריקע זיינען געווען אויף דער פראַווינק, וואו מ'האַט געשפילט גאַנצע סעזאָנען אין א יעדן שטאָט, דאָס האָט געמיינט גאַנצע 36 וואָכן, און דערנאָך ערשט איז מען אַרויסגעפאַרן גאַסטרולירן. אין אייער טענה פריינד האָרט, אז מיר שיקן אייך שלעכטע סטאַרס, קען איך אייך פאַר-זיכערן, אז דאָס איז ניט דער יוניאָנס שולד, און אזוי ווי די יוניאָן ווייסט ניט ווער און וואו זיי פאַרן, אזוי קען זי ניט זיין פאַראַנטוואָרטלעך, ווייל די גע-שעפטן וואָס די דאָזיקע זעלבסט-געמאַכטע-סטאַרס מאַכן, איז דאָס ניט דורך דער יוניאָן, מערערע מאָל, ווייסט אפילו ניט די יוניאָן, וואו זיי ווערן פאַרשוואַונדן, און מיט איין מאָל קומט אן אַ בריוו, אז דער און דער געפינט זיך אין ישראל, ער שפילט און מאכט גלענצנדע געשעפטן, פאַרשטייט זיך אז די יוניאָן איז מער ווי צופרידן, וואָס אַקטיאָרן שפילן און מאַכן גוט. איר ווידער זאָגט, אז זיי טויגן ניט, שטעלט זיך אַ פראַגע, פאַרוואָס מאַכן זיי דאָ אַזויפיל געלט? מיר מוזן זיי גלויבן, ווייל זיי קומען אַהער נאָך אַמאָל, און ווידער אַמאָל, און מאַכן ווידער, איז אויב זיי טויגן ניט, ווי איר זאָגט, פאַרוואָס ברענגט מען זיי? איך בין ניט זיכער אויב דאָ זיינען פאַראַן אַזעלכע מענעדזשערס, וואָס ווילן אַלע מאָל דערלייגן.

האַרט, פאַרצויגן דעם פאַפיראַס און האָט אַרויסגעבלאָזן דעם רויך, זיין

פרוי האָט געקוקט אויף אים, ווי איינע זאָגט, און דו האָסט גאָרניט וואָס צו זאָגן? האָט ער צונויפגעשנורעוועט זיינע דינע ליפּן, מיך אָנגעקוקט ווי ער וואַלט געזוכט אַ וואָרט, ער זאָל מיר קענען אַזוי טרעפּן, אַז איך זאָל קיין ענטפּער ניט האָבן פאַר אים, ס'האָט אויף מיר געמאַכט דעם איינדרוק, אַז ער שטויסט זיך אָן, אַז ניט אַלץ וואָס ער זאָגט, גלויב איך, אָבער נאָך אַ וויילע שווייגן האָט ער געזאָגט:

— וואָס פאַר אַ טעאַטער, האָט איר דאָרט אין אייער אַמעריקע?

— וואָס מיינט איר?

— איר שפּילט דאָרט, פאַר ווי רופּט מען דאָס ביי איך, „בענעפיטן“.

— זיי באַצאָלן דערפאַר, און וואָס מיינט איר איז אויף דעם גרויסן בראַד-וועי? זיי שפּילן אויך פאַר פאַרקויפטע בענעפיטס, און איך וויל אַז איר זאָלט וויסן, אַז ס'איז זייער גוט געלט...

— מיר דאַרפן דאָס ניט, דאָ קומט מען צו דער קאַסע, און מ'צאָלט פאַר בילעטן.

— אזוי איז אויך געווען אַמאָל ביי אונדז אין אַמעריקע, ווען יידן זיינען געקומען, ס'איז דאָן געווען אַ צייט וואו ס'האָט געשטראָמט מיט אימיגראַציע, ווי איצט דאָ.

— יאָ, דאָס איז געווען אַמאָל...

— און ווי לאַנג דענקט איר, וועט דאָס דאָ אָנהאַלטן? אַלע די וואָס קומען דאָ צו בלייבן, וועלן זיך זייער גיך אויסגרינען, זיי דאַרפן נאָך קענען די שפּראַך פון לאַנד, און איר זענט פאַרטיק מיט אייער טעאַטער, נאָר דאָ וועט זיין אַ סך ערגער ווי ביי אונדז, איר וועט קיין בענעפיטס אויך ניט האָבן, ווייל איר האָט דאָ ניט די אַרגאַניזאַציעס, וואָס ווילן מאַכן געלט, צו העלפן ישראל.

— ווער זאָגט אַז מיר האָבן ניט קיין אינסטיטוציעס?

— דאָס האָב איך ניט געזאָגט, איך האָב געזאָגט אַרגאַניזאַציעס, וואָס זאָלן מאַכן געלט אַרויסצושיקן, צו וועמען? איך גלויב אַז אַלע יידן ביז דאָן וועלן שוין זיין אין ישראל.

— דאָס וועט נאָך נעמען זייער לאַנג.

— אַזוי האָבן מיר אויך געגלויבט, מיר האָבן זיך קיינמאָל ניט געקענט פאַרשטעלן, אַז ס'וועט קומען אַזוי גיך, ווייסט איר אַז ס'איז געווען אַ צייט, ווען אַקטואַרן זיינען אַנגאַזשירט געוואָרן אין יאַנואַר פאַר דעם קומנדיקן

סעזאן? מ'האט נאך דעם סעזאן ניט פארענדיקט, האבן שוין א סך אקטיאָרן געוואוסט, וואו זיי וועלן שפילן דעם קומענדיקן סעזאן, און ווען דער מען נעדזשער האט געוואלט זיין זיכער מיטן אקטיאָר, האט ער אים געגעבן וויפל פארשוס ער האט געוואלט...

— וואס איז דאס?

— האנט־געלט...

— א, דאס ווייס איך.

— ניין מיין פריינד, די צייט וועט זיך שוין קיינמאל ניט אומקערן.

ער האט ווידער געצויגן דעם פאפיראָס, און אַרויסגעבלאָזן דעם רויך נאך אַלץ קוקנדיק אויף מיר, ביז ער האט אַ קורצן שמיכל געטאָן, מיט דעם האט ער אפשר געמיינט, וועט ער אַלץ אַוועקמאַכן, און נאך צוגעגעבן:
— און מיט וואס פאַר אַ פיעסן אייערע סטאַרס קומען אַהער.

— פאַרגעסט ניט, אַז זיי זיינען ניט מאָריס שוואַרץ.

איך האב מיך אויפגעהויבן פון בענקל: „פאַר היינט גלויב איך וועט זיין גענוג, איך דאַרף נאך מאַרגן מאַכן אַ טור, מ'וועט מיך פירן ווייזן די שטאָט, וועלן מיר זיך זען אפשר מאַרגן, שלום“.

מיינע טורן אין ישראל

פרייטאָג אין דער פרי, איז געווען מיין ערשטער טור, האט מען מיך געפירט, אַרום דער נייער שטאָט תל־אביב, און אַרום דער אַלטער שטאָט אין יפה. ס'האט בלויז גענומען אַ האלבן טאָג, ווייל פיר אַזייגער איז שוין שבת אין ישראל.

זונטאָג פרי איז געווען מיין צווייטער טור, און זיך צוריקגעקערט דינסטאָג פאַרנאַכט, איך האב באַזוכט די פאַלגנדע געגענטן, טבריה, עכּן, צפת, חיפה, און נאָואַרעט. און פאַרשיידענע געגנטן וועלכע זיינען געווען זייער אינ־טערעסאַנט, דאָס האט גענומען גאַנצע דריי טעג אַרומפאַרן, און דעריבער בין איך געווען אַ ביסל מיד, פונדעסטוועגן, אַזוי גיך ווי איך בין אַהיימגעקומען, האב איך מיך באלד איבערגעטאָן, זיך אַפגעפרישט מיט אַ שפּריץ, און אַוועק אין דער קאַפע.

ביים זעלבן טישל, האב איך דאַרט געטראָפן אַחוץ דעם פאַרזאָרגער, פון די יידישע אַקטיאָרן אין ישראל, אויך אַנדערע, ווער זיי זיינען, האב איך ניט געוואוסט, בין איך געבליבן שטיין פאַר אַ ליידיק בענקל, געוואַרט אפשר

וועט ער מיך פאַרשטעלן פאַר זיי, ווייל איך האָב פאַרשטאַנען ווען זיי זיצן מיט אים מוזן זיי זיין אַקטיאָרן, אַדער מענטשן פון דער פּראָפּעסיע, האָב איך געוואָרט, ביז ער האָט שטיל געזאָגט, „זיצט“.

איך האָב זיך אַוועקגעזעצט און געוואָרט, און אַזוי ווי אַלע האָבן גע-שוויגן, האָב איך אויך געשוויגן. ער האָט ווידער פאַרוויכערט אַ פּאַפּיראַס, מיך באַטראַכט דאָס מאָל איין זייטיק, ביז ער האָט מיך געפּרעגט :

— וואָס האָט איר שוין געזען דאָ ?

— געווען אַוועק פאַר דריי טעג, געזען טבריה, צפת, חיפה, עכן, נאַזאַרעט.

אַלע האָבן מיך אָנגעקוקט, האָב איך גלייך פאַרשטאַנען, אַז זיי ווילן וויסן, ווער דאָס איז, האָב איך צוגעגעבן, פאַרשטייט מיין פּריינד, איך בין ניט געקומען דאָ שפּילן טעאַטער, איך קום טאַקע פון אַמעריקע, פון דעם שטעטל ניו-יאָרק. און ווי איר האָט מיר מיט עטלעכע טעג צוריק געזאָגט, אַז ביי אונדז איז שוין קיין יידיש טעאַטער נישטאַ, פונדעסטוועגן, קען איך מיך פאַרגינען צו קומען אַהער און אָנקוקן דאָס לאַנד, נאָך מער אויך מאַכן אַ טור אַרום דער וועלט, אָבער צוערשט בין איך געקומען אַהער פאַר גאַנצע זעקס וואָכן, פון דאַנען וועל איך פליען נאָך איסטאַנבול. און פון דאָרט, נאָך גריכנלאַנד, דערנאָך איטאַליע, איך וועל מיך אויך אַריינכאַפּן אין עסטרייך, שווייצאַריע, פּראַנקרייך, און פאַרענדיקן מיין רייזע וועל איך אין לאַנדאָן. ווייל דעם ערשטן אויגוסט דאָרף איך זיין אין ניו-יאָרק.

אַלע האָבן זיך איבערגעקוקט, און דער מר. האָרט, האָט אויף זיי גע-קוקט, ווי איינער וואָלט געזאָגט, איז דאָך ניטאַ וואָס מורא צו האָבן, ערשט איצט האָט ער פּריי גענומען שמייכלען, אָנגערופן זיי ביי די נעמען, אָבער ניט פאַרגעשטעלט, האָב איך גלייך גענומען פאַרשטאַרקן מיין פּאַזיציע, דערמיט וואָס איך האָב אַרויסגענומען מיינע אַלע בילעטן און שיפּסקאַרטן, און זיי געוויזן, און האָב צוגעגעבן :

— איר זעט, פאַר אַלץ איז באַצאַלט אין פאַרוויס, דאָס קען זיך נאָר פאַרגינען אַ יידישער אַקטיאָר פון אַמעריקע, פאַרשטייט זיך ווען מיר פאַר-מאַגן איצט מער טעאַטערס ווי מיר האָבן, וואָלט איך דאָס ניט געקענט באַוויזן, ווייל איך וואָלט אפשר געווען פאַרנומען.

זיי האָבן געשוויגן, ביז זיי האָבן גענומען רעדן אין פּויליש, בין איך גע-זעסן און זיך צוגעהערט, זיי זיינען געווען זיכער, אַז איך ווייס ניט וואָס זיי

רעדן, אין דער צייט איז דער קעלנער צוגעקומען, האב איך אלעמען גע-
פרעגט:

— זאגט וואס איר ווילט. קיינער האָט גאַרניט געוואָלט נעמען. אדונים
איין קאווע פאר מיר. ער איז אוועק, האָט זיך מיר געדאַכט, אָז די אַלע
וואָס זיצן דאָ, זיינען ברוגז אויף מיר, האָב איך געוואַרט, ביז מ'האַט מיר
געבראַכט די זייער ניט געשמאַקע קאווע, און אזוי גיך ווי איך בין פאַרטיק
געוואָרן, האָב איך מיך אויפגעהויבן, צו אַלעמען געזאָגט שלום, און אוועק.
גייענדיק אַהיים, האָב איך געטראַכט, וואָס פאַר אַן אַקטיאָרן זיינען זיי?
און מיט אַזעלכע האָט מאַריס שוואַרץ באַדאַרפט שפּילן? זיינען זיי טאַקע
אזוי גוט? אָבער וואָס פאַר אַ מענטשן זיינען זיי? איך מוז מיך אַרונטער-
כאַפּן אין דעם צווייטן קאַפּע, וואו אַלע קומען זיך צוזאַמען אין דער פּרי.

קאַפּע נגע, געפינט זיך אין מוגרבי, אַ מאַדערנער סעקאַנד עוועניו, וואו
אַלץ קומט זיך צוזאַמען, אַקטיאָרן, מוזיקער, טענצער, מענעדזשערס, בינע-
אַרבעטער, קאַסירער, די וועלכע פירן די אַקטיאָרן, ווען זיי דאַרפן פאַרן
שפּילן, די וועלכע הענגען אויס די אַפּישן, די וואָס אַרבעטן אין די באַקס-
אַפּיסעס, אַלע ליגל- און עצה-געבערס, וואָס און וועמען מ'וויל טרעפט מען
אין דער קאַפּע, אפילו פון אַנדערע שטעט די, וועלכע קומען פאַרדינגען
זייערע טעאַטערס.

מיטוואַך 11 אַזיגער, בין איך געווען אין קאַפּע נגע. אַ ביסל צו פּרי.
קיינ סך מענטשן האָב איך דאַרט ניט געטראַפּן, האָב איך צייט געהאַט
זיך אַרומצוקוקן און זען וואָס פאַר אַ פּלאַץ דאָס איז, האָב איך אין אַ
ווינקל געטראַפּן זיצן דעם אַקטיאָר מאַקס פּערלמאַן, מיט זיין מענעדזשער,
און נאָך אַ מאַן, ער האָט זיי געלאָזט זיצן און איז צוגעקומען צו מיר,
האַבן מיר זיך פּריינדלעך באַגריסט, און ער האָט מיך גלייך געמאַכט פּילן,
אַז איך בין ניט אין דער פּרעמד, נאָך איידער איך האָב אים געוואָלט
עפעס פּרעגן, האָט ער גלייך גערופן דעם קעלנער און באַשטעלט צוויי
קאַניאַקס, מיט שוואַרצע קאווע. מ'האַט דאָס גלייך צוגעבראַכט, האָב איך צו
אים געזאָגט:

— לאַמיר זיין געזונט.

— לחיים.

די גאַנצע צייט האָט ער געקוקט אויף מיר, ווי ער וואָלט עפעס ניט

געווען זיכער, ביז ער האָט זיך אין עפעס דערמאָנט, האָט ער גענומען
לאַכן, זאָגנדיק:

— מיר האָבן זיך געטראָפן אין ניו-יאָרק.

— נישט לאַנג צוריק.

— איר האָט אָנגעשריבן אַ בוך.

— יאָ.

— איצט האָב איך אייך ערשט דערקענט.

— וויבאלד אַזוי, איז וואו איז דער קעלנער, זאָל ער דערלאַנגען נאָך
צוריק.

— ניין. ערשטנס זענט איר אַ גאַסט, צווייטנס מוז איך שוין גיין,
באַקענט אייך, דאָס איז מיין מענעדזשער שלמה ברייטשטיין, אַ גאַסט פון
אַמעריקע מר. דענק, ווען ער וועט קומען אין טעאַטער, מאַכט פּלאַץ פאַר אים...
שלום, מיר מוזן שוין גיין.

געבליבן אַליין. שוין אַ ביסל פּריילעכער אויפן האַרצן, כאַטש
געפונען איינעם וואָס קען מיך, איך קוק מיך ווידער אַרום, ס'איז
שוין פאַראַן מער מענטשן ווי פּריער, אָבער ניט קיין איינער וואָס איך
קען, איך האָב זיי אַלעמען גענומען באַטראַכטן, געוואַלט דערקענען ווער
ס'איז ווער, אָבער ווייס איך וואָס, אָו אפילו קיין איינער פון זיי, האָט צו מיר
ניט אויסגעזען ווי אַן אַקטיאָר, מ'האַט אויף זיי אַליץ געקענט זאָגן, נאָר ניט
אַז דאָס זיינען אַקטיאָרן.

דעם צווייטן וואָס איך האָב דאָרטן געטראָפן, איז געווען דעם אימ-
פּרעסאַריער יוסף ליכטענבערג, וועמען איך האָב שוין געקענט פון ניו-יאָרק,
ווען ער האָט אָפּגעמאַכט מיט מאָריס שוואַרץ צו שפּילן אין ישראל. ער
ווידער האָט מיך באַגריסט, ווי ער וואַלט מיך דאָרט געזען אַ יעדן טאָג...
האָב איך מיך דאָרט אַרומגעדרייט, ביז ס'איז געוואָרן אַזוי געפאַקט מיט
פאַרשיידענע מענטשן, ס'איז שוין פשוט ניט געווען וואו זיך אַ קער צו טאָן,
דערצו איז דער טומל געוואָרן גרויס, וואָס זיי האָבן גערעדט, האָב איך ניט
פאַרשטאַנען, און אַזוי ווי איך האָב דאָרט קיינעם ניט געקענט, האָב איך
מיך אַרויסגעכאַפט ווי פון אַ ווילדן עולם, טראַכטנדיק, „וואָס
פאַר אַ מיזן אַקטיאָרן זיינען זיי? ניט זיי ריידן, ניט זיי שמייכלען, אַלע גייען
אַרום אַזוי אָנגעבלאַזן, איך בין דאָ ניט געקומען ביי זיי עפעס אַוועקגעמען,
ס'איז אַ גוטע זאַך, וואָס איך האָב ניט געפּאָלגט דר. נ. סווערדלין, און

מיט זיך גארניט מיטגענומען, ווי ער האָט מיך פאַרזיכערט, אַז די אַקטיאָרן אין ישראל וועלן זיין גליקלעך ווען זיי וועלן טרעפן אַן אַקטיאָר פון אַמע-
ריקע, איך זאָל ניט פאַרגעסן און מיטנעמען אַ פאַר פּיעסן, און נאָך אַנ-
דערע זאַכן וואָס איך דאַרף, אמת איך האָב אַלץ איינגעפאַקט, אָבער ווי מ'וואָלט
מיר אַריינגעשושקעט אין אויער אַרײן, פאַרסט דאָך פאַר עפעס, נאָך וואָס
זיך פאַרדרייען דעם קאַפּ, מיט שפּילן? און ווידער, איך וועל דען האָבן צײט
דערפאַר? איך וויל דאָך זען דאָס לאַנד, ווען וועל איך האָבן צײט פאַר
פּראָבעס, און אַנדערע זאַכן, ניין איך נעם גאַרניט, אין אַ טאַג פאַרן פאַרן,
האָב איך אַלץ אויסגעפאַקט. אָבער דאָ האָט מיך פאַרדראָסן עפעס אַנ-
דערש, איך בין דאָך צוליב עפּער געקומען, און אויסגעפּינען קען איך
נאָר דורך די אַקטיאָרן. איז קײנער ניט פּרײנדלעך צו מיר, איך ווײס
ביי אונדז אין אַמעריקע, ווען אַן אַקטיאָר קומט נעמט מען אים אויף מיט אַזוי
פיל פּרײנדלעכקײט, פון וואָנען ער זאָל ניט קומען, מ'לאַדט אים אײן אין דער
יוניאָן צו אַן אַפענעם מיטינג, מ'שטעלט אים פאַר אַלעמען פאַר, און ווען ער איז
ניט אַזוי פּינאַנציעל באַזאָרגט, זוכט מען צו מאַכן אַן אויפטריט פאַר אים, מ'זוכט
זיך מיט אים צו באַקענען ניט נאָר אַלס מענטש, נאָר אויך אַלס קינסטלער,
און דאָ, אפילו שוין נאָך מײן דערקלערונג, אַז איך בין דאָ ניט געקומען ביי
זיי עפעס נעמען, דאָך איז זײער אַנשטעל ווי איך וואָלט זיי דאָ געשטאַנען
אין וועג, קוקן אויף מיר אַזוי מאַדנע, רעדן ניט, איז ניט, איך וויל דאָך
עפעס אויסגעפּינען, האָב איך ביי זיך אָפּגעמאַכט וואָס עס זאָל ניט זײן,
איך מוז דאָ אַזוי לאַנג קומען אין דער קאַפּע, ביז איך וועל טרעפן אײנעם,
ביי וועמען איך וועל קאָנען עפעס אויסגעפּינען, איך מוז ווײסן וואָס איך
וויל.

ווען איך האָב געהאַט אַ געלעגנהײט, איבערהויפט נאָך אַ טור, בין איך
באַלד געווען אין מוגרבי, באַדאַרפט זײן אין „צלומי ארדה“, ערדע פּאַטאַס,
וואָס געפּינט זיך אין תל-אביב, רחוב פּינסקר 2, אַ שפּאַן פון דער קאַפּע נגע.
אײן טאַג, ווען איך בין דאַרט געזעסן, גײט פאַרביי אײנער, און באַ-
גריסט מיך, מײן איך אַז ער קען מיך, גײט ער אָבער ווײטער, און איך בלייב
שוין ווידער אַלײן, ס'נעמט אָבער ניט מער ווי אַ פאַר מינוט, קומט ער צו,
זעצט זיך אַוועק, דערנאָך פרעגט ער :

— מעג איך ?

- איר זיצט דאך שוין.
 — א, — גיט ער זיך אַ כאַפּ און וויל זיך אויפשטעלן.
 — זיצט. מיט פאַרגעניגן.
 — איר זענט אַן אַמעריקאַנער ?
 — אַ ניו־יאָרקער.
 — אַזוי האָב איך פאַרשטאַנען, אפשר פון פּאָך ?
 — איר מיינט פון טעאַטער פּאָך, באַלד אַ האַלב יאָרהונדערט.. איר גלויבט ניט.
 — פאַרוואָס ?
 — איך זע ווי איר שאַקלט מיטן קאַפּ.
 — איר קוקט דאָס זיכער ניט אויס.
 — איר מיינט, אַז איך זע ניט אויס ווי אַן אַקטיאָר ?
 — חלילה, איר זעט ניט אויס, שוין צו זיין אַזוי לאַנג אין פּאָך.
 — פאַרוואָס ניט ?
 — ווייל איר זעט אויס אַזוי יונג.
 — אַ דאַנק פאַר דעם קאַמפּלימענט, און וואָס איז מיט מיינע ווייס־גרויע האָר, איך האָב אַנגעהויבן צו שפּילן יידיש טעאַטער אין 1912, איז ווי ווייט איז דאָס צו 50 יאָר ?
 — און איך בין שוין אַזוי לאַנג אין יידישן טעאַטער, אַז איך האָב שוין פאַרגעסן, ווען איך האָב אַנגעהויבן, יא, שוין אַ סך יאָרן אַוועק, מ'קאָן זאָגן, מיט אַ שמיץ אַריבער די 50, און קוקט מיך אָן.
 — איר זעט אויס זייער פיין, נאַטירלעך ווערן מיר ניט יינגער...
 — איך ווייס. — איז ער מיר אַריינגעפאַלן אין די רייד. — אַבער פאַר־עלטערט מיין פּריינד, בין איך געוואָרן דאָ, ווער איך בין געווען, וואָלט גע־נומען צו לאַנג צו דערציילן, אַבער דאָס איז געווען אין וואַרשע, דאָ מאַכט מען פון מיר גאַרנישט, נאָך אַזוי פיל יאָרן שפּילן יידיש טעאַטער, געווען דאָס גאַנצע לעבן אַן אַקטיאָר, איך וויל שוין ניט רעדן, וואָס פאַר אַן אַקטיאָר, און וואָס איך בין אַמאָל געווען, אַ סך פון זיי האָבן זיך ביי מיר געלערנט, און דאָ פאַרשטעלן זיי מיר אַלע וועגן, אַז איך זאָל ניט קענען צוקומען צו אַ טעאַטער, זיי לאָזן מיך ניט צו, לאַך איך מיך אויס פון זיי, זיי זיינען יינגלעך, און וועלן קיינמאָל ניט זיין דאָס וואָס איך בין שוין געווען, אַבער טאַקע קיינמאָל ניט, איר האָט זיי שוין געזען שפּילן ?

— ניין.

— אַ שאַד, אַ שאַד. כאַטש ווי מ'זאָגט, איר האָט גאַרניט אָנגעוואוירן, און זיי שפּילן... אוי ווילן זיי וויסן, וואו איך נעם אויסצוקומען, אָבער זיי וועלן דאָס קיינמאָל ניט וויסן, און ווי איר זעט לעב איך, פון וואָס? דאָס דאַרף קיינער ניט וויסן, און אַט גרייט איך מיך צו אַ גרויסן אַוונט.

— זיינען מיר דאָך קאַלעגן, טאַרט איר מיר ניט אַפּזאָגן, און נעמען עפעס.

— אָבער ניט קיין סך.

— וויפל און וואָס איר ווילט.

— גרישאַ, אַזוי רופן מיר אים, ווייל מיר קענען אים שוין אַזוי לאַנג. ער איז צוגעקומען. פאַר מיר אַ האַלבע פּאַרציע, ווייסט דאָך שוין וואָס איך וויל. ער איז אַוועק ברענגען זיין באַשטעלונג. קיינמאָל ניט געווען קיין גרויסער עסער, און דאָ האָב איך מיך שוין אַזוי צוגעוואוינט אַז וואָס ווייניג קער, וועל איך צו קיינעם ניט באַדאַרפן אָנקומען, ווייל איך האָב אַלע מיינע יאָרן ליב געהאַט צו געבן, און ניט נעמען.

— איר נעמט גאַרניט, ס'איז פאַר מיר אַ כבוד.

— באַלד, באַלד, וועל איך האָבן מיין אַוונט, און מאַכן גענוג אויסצו-קומען פאַר אַ לאַנגער צייט.

— ווען וועט דאָס זיין?

— אַזוי גיך, ווי אַלע וועלן פאַרענדיקן שפּילן, איצט זיינען זיי דאָך פאַרנומען, וואו אַ גאַרניט, איז איצט פאַרנומען, נו יא, אַלע שפּילן דאָ, אַזא פנים האָט דאָס, איך מוז זיך אַרומדרייען, און זיי שפּילן טעאַטער, און איך טאַר נאָך גאַרניט זאָגן, ווייל איך וועל דאָך באַלד דאַרפן אָנקומען צו זיי, ניט אַלע, אָבער אַ פאַר באַדאַרף איך, ווי לאַנג דענקט איר דאָ צו פאַר-בלייבן?

— נאָך אַ פיר וואַכן.

— אַ שאַד, אַ שאַד. און אויספילן אַ גאַנצן פּראָגראַם, איז שוין צו שווער פאַר מיר, ווייזט אויס אַז אַזוי איז עס שוין, ווען מ'קומט אין די יאָרן, מעג מען אפילו זיין אין אַן אייגן לאַנד, איז מען אַ פרעמדער.

גרישאַ דער וועיטער, האָט צוגעבראַכט אַ קאַווע, מיט צוויי קליינע זע-מעלעך. דאָס האָט געמיינט די האַלבע פּאַרציע, און ווען איך בין געווען אין איראַפע האָב איך אויסגעפונען, אַז דאָס מיינט אַ „קאַניטאַל ברעקפעסט“.

האָב איך אים באַטראַכט אין דער צייט ווען ער האָט געגעסן. אַ קליין, דאָר מענטשעלע, וועלכער האָט אַוועקגעגעבן זיין יוגנט, זיין געזונט, און איצט, לאַזט מען אים אפילו ניט פאַרדינען, ער זאָל האָבן מיט וואָס אויס-צוקומען דעם טאָג. אַ טעאַטער-טראַגעדיע, פון וועלכער קיינער ווייסט ניט, ווייל ער איז שטאַלץ ביי זיך, פאַרט דער אַמאָליקער קינסטלער... און דאָס מאָל, ווייזט אויס, אַז ער האָט שוין מער ניט געקענט פאַרטראַגן, דערפאַר איז ער צוגעקומען צו מיין טיש, דאָס האָט נאָך מער צערייצט מיין אַפּעטיט זיי צו זען שפּילן, און אויסגעפינען וואָס פאַר אַ סאַרט קינסטלער זיי זיינען, איך מוז אָבער וואַרטן ביז שבת.

שוין זייענדיק אין ניו-יאָרק, האָב איך דערהאַלטן אַ בריוו פון זיגמונד טורקאָוו, אין וועלכן ער האָט מיר געלאָזט וויסן, אַז דער אַלטער אַקטיאָר, מיכאל קליין, איז שוין אויך נישטאָ. איך האָב דעם בריוו דערהאַלטן דעם 26טן דעצעמבער 1961, האָב איך לאַנג געקוקט אויף דעם נאָמען מיכאל קליין, טראַכטנדיק, אפשר איז ער דאָרט אויסגעגאַנגען פון הונגער, ווער ווייסט ?

מיין ערשטן טור וואָס איך האָב געמאַכט אין תל-אביב, האָט מען זיך אויך אָפּגעשטעלט, צו זען דעם ב.צ.א. דאָס איז אַ פּרעכטיקע ציוניסטישע אינסטיטוציע, מיר איז דאָס שטאַרק געפעלן, און באַזוכנדיק דעם קאָנסעשיאָן פון געוויסע ישראל אַנטיקן, האָבן מיר אַ היים געשיקט פאַרשיידענע צאַצקעס, פאַרטיק געוואָרן האָט מען אונדז אַרויפגעפירט אויף אַ צווייטן עטאַזש, וואו ס'איז פאַראַן אַ גאַנצע רייע פון אַלע אַמעריקאַנער פּרעזידענטן, און די צוויי פון ישראל. מיט דוד בן-גוריון, אויף דעם עטאַזש איז אויך פאַראַן אַ קליינער טעאַטער, האָט מען אונדז אַריינגעפירט און געוויזן פאַרשיידענע בילדער, אַנווייזנדיק וואָס ישראל פאַרמאָגט און וואָס מ'טוט אַלץ אויף אין זיין פון פּראַגרעס, איבערהויפּט זיינען דאָרט זייער שטאַרק אינטערעסאַנט די פרויען וואָס פירן אייך דאָרט אַרום, און דערקלערן אַ יעדן וואָס זייער אַרבעט מיינט פאַר דער אינסטיטוציע, די וועלכע האָט אונדז אַרוםגעפירט, איז אַ הויכע בלאַנדינקע, מיט אַ געשמאַקן יידישן שמייכל, און ווען איך האָב געקוקט אויף איר, האָט זי מיך צוגעפירט צו אַ גרויס פּענצטער, און מיר געוויזן, וואָס פאַר אַ גרויסן טעאַטער זיי פאַרמאָגן אין גאַרטן, און צו מיר געזאָגט: „פאַרגעסט ניט צו קומען פרייטאָג נאַכט, ווען מיר פירן אַדורך

אן עונג־שבת". א פאַר מאָל בין איך דאָרט שפּעטער געווען, און פון דעם עונג־שבת, געהאַט אַ סך פאַרגעניגן.

פאַרשטייט זיך, ווען איך בין געגאַנגען זען די ערשטע פאַרשטעלונג אין ישראל, איז געווען די פּיעסע "פּרנסה" פון חנא גאַטעספּעלד. בין איך גע־ווען אונטערן איינדרוק, אַז מ'שפּילט די פּיעסע אין גאַרטן, אַריינקומענדיק אין דער לאַבי איז נאָך פאַר מיר געווען צו פּרי, ווייל מ'האַט נאָך ניט פאַר־ענדיקט די ערשטע פאַרשטעלונג, בין איך אַרויף אויף דעם צווייטן עטאַזש, צו באַוואונדערן דעם עקסיבישאַן פון פאַרשיידענע קונסט־ווערק, וואָס גע־פינען זיך דאָרט, פון מאַלער און סקולפּטאָרן, אין דער צייט וואָס איך בין דאָרט געשטאַנען, האָבן זיך אויפגעמאַכט אַלע טירן, און די מענטשן זיינען אַרויסגעגאַנגען פון טעאַטער, ווען אַלץ איז שוין געווען אַוועק, האָט זיך פון דער זייט, פון הינטער אַ דינעם פאַרהאַנג אַרויסגערוקט אין גרים מאַקס פּערלמאַן, און מיר באַגריסט אַריינפירנדיק אין גאַרדעראַב־צימער. אויך ער האָט מיר פאַר קיינעם ניט פאַרגעשטעלט, נאָר דערמאַנט זיין פּרוי גוטאַ, ווער איך בין, ווייל זיי ביידע האָבן פאַרנומען דעם זעלבן צימער, און אַזוי ווי זיי זיינען שוין געווען גרימירט און אַנגעטאַן פאַר דער צווייטער פאַרשטעלונג, בין איך זיי ניט געווען אין וועג, בין איך דאָרט געשטאַנען, ווי זיי וואַלטן מיך פאַר וועמען אויסבאַהאַלטן.

אַ פאַר מאָל איז פּערלמאַן אַרויסגעלאָפּן, און ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט ער שמייכלענדיק געזאָגט צו זיין פּרוי: "ס'וועט היינט אויך ניט זיין וואו אַריינצולאָזן די מענטשן, אַזוינע געשעפטן מאַך איך". האָט ער געזאָגט צו מיר, און ווידער איז ער פאַרשוואונדן געוואָרן, וואָס האָט מיך געוואונדערט, ווי זיי האָבן מיך געזען זיך אַרומדרייען, און קיינער פון דער טרופּע האָט זיך ניט אינטערעסירט ווער דער פּרעמדער איז, וואָס דרייט זיך אַרום אין סטאַרס גאַרדעראַב־צימער, בלויז איין עלטערער אַקטיאָר, האָט צו מיר אַ פאַר מאָל געשמייכלט, ווי איינער וואַלט געזאָגט, מיר ווייסן ווער איר זייט, נאָר צוגעקומען צו מיר איז קיינער, איך האָב גענומען פּילן זייער מאַדנע, וואַלט איך געווען אין דרויסן, בין איך שוין לאַנג אויס די צייט, נאָר אַזוי ווי איך האָב זיי געוואַלט זען שפּילן, האָב איך געמוזט וואַרטן...

ענדלעך איז פּערלמאַן אַריינגעלאָפּן, און זיך גענומען גרייטן, באלד טאַקע איז אַריינגעקומען זיין מענעדזשער, אים עפּעס געזאָגט, האָט ער אים אַנגע־וויזן אויף מיר, בין איך שוין מיטן מענעדזשער אַרויס פון גאַרדעראַב און

נאך א ווילע ווארטן, האָט ער מיך אָנגענומען ביי דער האַנט און אַרייַן געפירט אין טעאַטער, וועלכער איז געווען איבערגעפאַקט, אַ יעדער בענקל איז געווען פאַרנומען, האָב איך געמוזט וואַרטן ביז מ'האַט געבראַכט אַ בענקל פאַר מיר, און דאָס אַוועקגעשטעלט ניט ווייט פון דער בינע, אָבער אַזוי נאַענט אַז מענטשן האָבן זיך אַרומגעקוקט ווען איך האָב מיך דאָרט אַוועק געזעצט. געוואָרט אַ ביסל.

ענדלעך האָט זיך די פּרעסטאַוועניע אָנגעהויבן, אַקטיאָרן האָבן זיך באַזיזן אויף דער בינע, מ'האַט גערעדט, מ'האַט געזונגען, מ'האַט אַלץ געטאַן, צו מאַכן טעאַטער, אָבער מער ווי איין אַקטיאָר, האָב איך דאָרט ניט געזען, ער איז דאָרט אַלץ, און שפּילט פאַר אַלעמען, אַט איז ער טראַגיש, און באַלד ווערט ער קאַמיש, אַ מינוט שפּעטער, סטראַדאַיעט ער שוין און איז פאַרליבט, דאָ איז ער דער העלד, און זינגט, באַלד ווערט ער אַנעבעכל, און שרעקט זיך פאַר אַ שטרוי, פאַר איינעם וואָס טראַגט אַ דוירבי, און האָט אַ צעקאַליעטשעט פנים, אַזוי שטעלן זיי זיך פאַר די אונטער-וועלט מענטשן פון אַמעריקע, פאַר שרעק זינגט ער אַ דראַמאַטישן „סאַנג“. ער איז דאָרט ניט נאָר דער סטאַר, נאָר טאַקע די גאַנצע פּרנסה". די איבעריקע וואָס ווירקן מיט, טשוטשעלעס, פּלעקער, שטיפטן, זיי נאָר אין אַ פּאַדעשווע אַרייַנקלאַפּן... וואָס טוט זיך דאָ? אַט דאָס רופן זיי טעאַטער? וואו איז פאַרלוירן געגאַנגען דער קאַנדוקטאָר חבר בליץ? אַ ראַל וואָס אַקטיאָרן האָבן זיך באַרימט געמאַכט, ביי אונדז אין אַמעריקע. דאָ דרייט זיך איינער אַרום, מיט אַ בלוי רעקל, און וואָס ער זאָגט, ווייס איך ניט, און פאַרשטיי ניט אַ וואָרט, ער זעט מיר אויס, ווי מ'האַט אים געצוואונגען אַרופּצוגיין אויף דער בינע, און מ'פּילט אַ צופּרידנקייט, ווען ער גייט אַראָפּ. ענדלעך איז געפאַלן דער פאַרהאַנג פון ערשטן אַקט, דער זייגער איז באַלד 11.

איך האָב מיך אויפגעשטעלט, דער עולם גייט אַרויס פון טעאַטער, און איך קען זען, אַז די קאַפּאַסיטי דאָ איז אַרום 400, האָט מען זיך ניט געקענט אויסדרייען. ווען דער פאַרהאַנג איז געפאַלן פאַרן צווייטן אַקט, איז שוין געווען 12.15 און אַזוי ווי איך האָב מיך באַדאַרפט נאָך גרייטן פאַר אַ טור, דעם אַנדערן טאָג, בין איך באַלד אַוועק פון טעאַטער.

געווען פאַרנומען מיט אַרומפאַרן זען ישראל, דאָך קען איך ניט פאַר געסן די פאַרשטעלונג, טראַכטנדיק אַז מיט אַזעלכע אַקטיאָרן האָט מאַריס שוואַרץ געשפּילט? אפשר אין אַ צווייטער פּיעסע וועלן זיי זיין בעסער, ווער ווייסט, דאָס זאָל זיין דאָס יידיש טעאַטער אין ישראל.

וויפל איך בין ניט געווען פארנומען האָב איך אַלע מאָל געפונען צייט, און בין געווען אין דער קאַפּע, אפשר וועל איך פאַרט וועמען געפינען, וואָס האָט געשפּילט אין דער טרופּע, וואָס מאָריס שוואַרץ האָט דאָרט צוזאַמען געשטעלט, דערפאַר בין איך דאָרט אַלע מאָל געווען אין אַן אַנדער שעה, ניט נאָר אין אַן אַנדער טאָג. איך האָב געוואָלט זיך טרעפּן מיט מער אַקטיאָרן, אָבער גיי דערקען ווער ס'איז דאָרט אַן אַקטיאָר, אַלע זעען דאָרט אויס דאָס זעלבע, ס'איז בלויז פאַראַן אַן אונטערשייד, וואָס דאָרט דרייען זיך אויך אַרום אַ סך ברויך־הויטיקע, און אויך שוואַרצע, אַ גרויסע צאָל פון זיי זיי נען באַבערדלט, אַלע טראָגן דאָס העמד איבער די הויזן, צעכראַסטעט און אפּילו ניט פאַרקאַמט, איז פּאָלג מיך אַ גאַנג, וויפל מײלן מ'דאַרף גיין ביז מ'וועט דערקענען ווער ס'איז צווישן זיי אַ יידישער אַקטיאָר, דערצו ריידן זיי דאָרט אַלע שפּראַכן פון דער וועלט, נאָר ניט קיין יידיש.

ס'האַט מיר גענומען ווייניקער צייט אויספאַרן דאָס לאַנד, ווי צו געפינען איין יידישן אַקטיאָר, וואָס זאָל מי רקענען אַנווייזן וואָס איך האָב געזוכט, ווייל מיט וועמען איך האָב גערעדט מיט מאָריס שוואַרץ, האָבן זיי מיך אָנגעקוקט, האָב איך באלד פאַרשטאַנען, אַז די האָבן מיט אים ניט געשפּילט. ביז איין מאָל זיך איך אין דרויסן, ווייל פאַר דעם אינעווייניק האָב איך שוין פאַרלוירן מיין געדולד, קומט צו איינער, דאַכט מיר, אַז מ'האַט מיך שוין פאַר אים איין מאָל פאַרגעשטעלט, באַגריסט מיך און פרעגט :

— מעג איך ?

— מיט פאַרגעניגן, ביי אונדז זאָגט מען מיט „פלעזשור“, זיצט.

— איך ווייס, ווי אַזוי מ'זאָגט ביי איך, כאַטש איך בין דאָרט קיין מאָל ניט געווען, דאָס הייסט איך האָב געזאָלט זיין, אין דעם איז שוין אַ לאַנגע צייט, אייערער אַ מענעדזשער האָט מיך געזאָלט ברענגען פון וואַרשע, ווען מ'האַט דאָרט באַדאַרפט אויפמאַכן אַ נייעם טעאַטער.

— אַ וועלכן טעאַטער ?

— איך געדענק ניט דעם נאָמען פון טעאַטער, איך ווייס בלויז אַז איך האָב ניט געוואָלט פאַרן, האָט מען געבראַכט איינעם מיטן נאָמען אַפעל-בוים.

— איר מיינט דעם פּאַבליק טעאַטער.

— אַזוי דאַכט מיר הייסט ער...

— ניט מער, דער טעאטער איז שוין געווען אזוי קראנק, אז מ'האט געמוזט בייטן דעם נאָמען, איצט הייסט דער טעאטער, דער ענדערסאָן.

— אזוי גאָר, קענט איר פרענציס אַדלער?

— פון די אַדלערס קאָן איך דאַכט מיר אַלעמען.

— איך האָב זיך מיט איר געטראָפן אין וואַרשע, איך קען כמעט אַלע די וועלכע זיינען געקומען גאַסטראַלירן אין וואַרשע. (ער האָט באַמערקט אויפן טישל איז געלעגן מיין בוך, האָט ער אויסגעצויגן זיין האַנט און גע-
פרעגט:

— מעג איך דאָס זען?

— פאַרוואָס ניט. איך האָב אים געגעבן דעם בוך.

ער האָט אים צוערשט באַטראַכט פון אַלע זייטן, גענומען בלעטערן, זיך אַ פאַר מאָל אָפגעשטעלט, ווען ער האָט אויפגעמישט דאָרט וואו ס'איז געווען אַ בילד, פון אַן אַקטיאָר אַדער אַקטריסע, צו דער זעלבער צייט, האָט ער אַ פאַר מאָל אויך געקוקט אויף מיר, וועלנדיק פאַרשטיי איך פאַרגלייכן די טיפן וואָס ער האָט דאָרט געטראָפן פון מיר, ביז ער האָט געפרעגט:

— איז דאָס דער איינציקער בוך וואָס איר האָט?

— איך האָב נאָך אַ פאַר.

— קען איך האָבן דעם בוך?

— פאַרוואָס ניט.

— וויל איך טאַקע וויסן, ווען וועט איר דאָ זיין נאָך אַמאָל?

— אויב וועגן אַ וויכטיקער זאַך, וועל איך אפילו אַפלייגן אַ טור, איר

זאָגט מיר ווען איר ווילט מיך זען.

— פאַר מיר ספּעציעל איז ניט וויכטיק, כ'מיין ווען קומט איר אַהער

נאָך אַמאָל, איך וויל אייך מיטגעבן אַ גערוס, מיר זיינען אין וואַרשע געוואָרן

זייער גוט באַפריינדעט, דאָס איז טאַקע געווען אין יענער צייט, ווען מ'האָט

מיך געוואָלט האָבן פאַרן נייעם טעאטער.

— אַ שאַד וואָס איר זענט דאָן ניט געקומען...

— צוליב געוויסע סיבות האָב איך ניט געקענט אוועקפאַרן, איז אַפעל-

בוים געפאַרן, און אזוי גוט געמאַכט.

— איר מיינט אין „באַיאַדעראַ“.

— יאָ, מיט זינאָ גאַלדשטיין, דאַכט מיר אַז פאַר איר האָט מען גע-

בויט דאָס טעאטער, האָט איר מיך באַדאַרפט צו יענער צייט, הערן זינגען,

גאָט וואָס פאַר אַ שטימע איך האָב געהאַט, איצט איז אויך ניט צום פאַר־זינדיקן, אָבער פאַרשטייט זיך ס'איז ניט אַמאָל, איר דאַרפט ניט פאַרגעסן שוין אין דעם אַזוי פיל יאָרן.

— יא, שוין אַ סך יאָרן אַוועק, דאַכט מיר ווי ס'וואָלט ערשט נעכטן געווען דאָס טעאָטער האָט איצט אונטער זיך אַ גרויסע פאַרגאַנגענהייט, איך געדענק זייער גוט, די גרויסע סוקסעסן וואָס מ'האַט דאַרט געשפּילט, און ווער ס'האַט דאַרט געשפּילט, זייער גרויסע און גוטע אַקטיאָרן, איצט איז עס דער ענדערסאָן טעאָטער.

— אַט דאָס איז עס ?

— יא. און ווער ס'כאַפט זיך נאָך איצט דאַרט אַריין, שפּאַרט נאָך אַפּ אַ שיינע עטלעכע טויזנט דאָלער דורך אפילו דעם קורצן סעזאָן וואָס זיי האָבן דאַרט.

— אַזוי ? איר... מ'שפּילט נאָך אַלץ טעאָטער אין אַמעריקע ?

— און ווער האָט אייך געזאָגט, אַז מ'שפּילט ניט ?

— די אַלע וואָס קומען אַהער, נו די סטאַרס ווי מ'רופּט זיי ביי אייך.

(איך האָב אַ שמייכל געטאָן). — אַזוי האָבן זיי געזאָגט, אַז ביי אייך אין אַמעריקע, איז שוין מער נישטאָ קיין יידיש טעאָטער.

— פאַר זיי איז שוין זיכער נישטאָ.

— וואָס מיינט איר ?

— פאַרשטייט, ס'איז אַמאָל געווען גאַנצע דריי יוניאָנס, אַזוי פיל אַקטיאָרן

זיינען געווען אין אַמעריקע, און אַחוץ ניו־יאָרק איז פאַראַן נאָך אַ פאַר גרויסע שטעט, וואָס אַ סך פון זיין האָבן געהאַט מער ווי איין טעאָטער.

— וויל איך טאַקע וויסן, פאַרוואָס ריידן זיי אַזוי ?

— וויל אין אַמעריקע, קענען זיי ניט סטאַרעווען.

— פאַרוואָס ?

— וואָס מיינט איר פאַרוואָס, ווער מיינט איר וועט אויף זיי אינוועס־

טירן, אַ 12 טויזנט דאָלאַר אַ וואָך פאַר אויסגאַבן, און אַליין זיך דאָס אונטער־נעמען, דאַרף מען זיין אַזוי גרויס ווי מאַריס שוואַרץ.

— פון דעם האָב איך גאַרניט געוואוסט, ווען איך דאַרף ניט גיין, וואָלט

איך נאָך געוואָלט פאַרברענגען מיט אייך, יא וועגן בוך, דאַרף איך אַפּ־נעמען...

— איך פאַרשטיי. גייט געזונט, איך וועל נאָך דאָ זיין.

— איז וויפל וועל איך אייך קומען ?
 — מאַכט אייער אייגענעם פרייז.
 — וועל איך אייך מוזן זען אַ צווייטן מאָל, ווייל...
 — גייט וואו איר דאַרפט, און זאָרגט אייך ניט, איך פאַר נאָך ניט
 אַוועק.
 — שלום.

פאַר אַ וויילע בין איך געבליבן זיצן ביז דער טומל איז דאַרט געוואָרן ווי
 אַלעמאָל זייער גרויס, האָב איך מיך אויפגעהויבן, און דורך ר"ח פינסקי, אַוועק
 ביז ר"ח דיזינגאָף, גייענדיק האָב איך מיך דערמאָנט, וואָס ס'קומט אַלץ פאַר
 אין דעם קאַפּע נגע, ווי מ'רעדט איינער אויפן צווייטן, און באַלד באַגריסט
 מען זיך, און מ'שמיכלט איינער צום צווייטן, ווי די ציגיינער, ס'איז דאַרט
 אַ ווילדער יאַריד, און אַ סך זעען טאַקע אויס ווי ציגיינער.

מיט יידישע שרייבער

פרייטאָג 12 אַזיגער בייטאָג, זיינען זיך די יידישע שרייבער,
 מיטן רעדאַקטאָר פון דעם זשורנאַל „היימיש“ צוזאַמענגעקומען אין קאַפּע
 „חן“. וועלכע געפינט זיך אויף ר"ח דיזענגאָף 144, דאַרט האָט מען פאַר-
 בראַכט ביז אַרום צוויי אַזיגער, איז דאָס געווען די אינטערעסאַנטסטע פאַר-
 שעה, וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין תל-אביב.

איך האָב אָנגעקוואַלן פון דעם פאַרגעניגן וואָס דער רעדאַק-
 טאָר משה גראַסמאַן ז"ל, האָט געהאַט ווען ער האָט זיך אַרומגעקוקט און
 קוים געקאַנט אַרויסזאָגן: „וואָס פאַר אַ טייערע יידן מיר האָבן“. דערביי
 האָט ער אונטערגעשמיכלט מיט אַזאַ צופרידנהייט אַז זיין פנים איז באַלויסטן
 געוואָרן פון פרייד, אַ גרויסער שאַד וואָס מיר האָבן פאַרלוירן אַזאַ איידעלן
 מענטשן.

אַ פרייטאָג אין דער פרי, קלינגט ביי מיר דער טעלעפאָן, און
 איינער פרעגט מיך: „קען איך רעדן צו הער דענק?“ „איר רעדט צו מיר“,
 זאָג איך אים, „איך וויל אייך זען אַזוי גיך ווי מעגלעך“. פרעג איך אים:
 „מעג איך וויסן, מיט וועמען איך רעד ? און וואו ווילט איר מיך
 זען?“ „און אַז איך וועל אייך זאָגן ווער איך בין, וועט איר מיך
 אַלץ מוזן פריער זען, איז וואו ווילט איר זאָל איך אייך טרעפן?“ „מאַכט דאָס

ארום 11 אזויגער אין קאפע חן". זאג איך אים וואָס פאַר אַ קליידער איך וועל טראָגן, און ווי אזוי ער קען מיך דערקענען.

11 אזויגער בין איך צוגעקומען צו דער קאפע חן, איז ער מיר אַנט-קעגנגעקומען, און מיך אָפגעשטעלט און געפרעגט :

— איר זענט דוד דענק?

— מיט וועמען האָב איך דעם כבוד?

— מיין נאָמען איז חיים אַבראַם, שלום.

— שלום...

— איך בין דער אימפרעסאַריער פון דער רומענישער טרופע.

— אין ישראל, שפּילט מען אויף רומעניש?

— ניין, מ'שפּילט אויף יידיש, נאָר מיין טרופע קומט פון רומעניע.

— וויבאַלד אזוי, קומט אַריין.

מיר זיינען אַריינגעגאַנגען אין דעם זייטיקן צימער וואָס געפינט זיך דאָרטן, זיך פאַרקליבן אין אַ ווינקל, איך האָב געהאַט אַ פעקל מיט ביכער, האָב איך זיי אַוועקגעלייגט אויפן טיש, האָט ער מיך געפרעגט :

— וואָס ווילט איר הער דענק?

— איך בין ערשט פאַרטיק געוואָרן מיט פרישטיק, אָבער מ'קען דאָך

ניט זיצן דאָ, און גאַרניט נעמען, וועל איך האָבן אַ קאָפע, וואָס ווילט איר?

— דאָס זעלבע, אַחוץ טעאַטער פאַרשטיי איך, אַז איר גיט אייך אויך אַפּ

מיט שרייבן.

— געטראָפן, אַט דאָ האָב איך מיין ערשטן בוך.

— קען איך אים זען?

— פאַרוואָס ניט.

איך האָב אויפגעמאַכט דאָס פעקל, אַרויסגענומען אַ בוך, און אים דער-לאַנגט, ער איז באַלד געוואָרן באַשעפטיקט מיטן בוך, האָט דאָס מיר געגעבן אַ געלעגנהייט, אים צו באַטראַכטן, אין דער צייט, האָט דאָס מיידל צוגע-בראַכט צוויי קאָפעס, האָב איך געטראַכט: „וואָס דאָרף ער מיך? און ווער האָט אים געשיקט צו מיר? און ווי אזוי האָט ער געוואוסט מיין טעלעפּאָן? אַז איך אַליין ווייס נאָך ניט, אין תל-אביב, איז נאָך אַ פּראַבלעם ווען מ'דאַרף טעלעפּאָנירן, איבערהויפט פאַר איינעם וואָס קען נאָך ניט די שפּראַך, אין דער צייט איז ער פאַרטיק געוואָרן מיטן איבערקוקן דעם בוך, און ווען ער האָט אים אַוועקגעלייגט לעבן זיך, האָט ער געפרעגט :

— ווי לאנג גייט איר פארבלייבן אין ישראל ?

— ביז דעם 8טן יוני.

— געקומען פאר געשעפט ?

— ניט אפיציעל, איך מאך איצט א רייזע ארום דער וועלט, האב איך זיך צוערשט אפגעשטעלט אין אונדזער לאנד, פון דאנען וועל איך פארן ווייטער, איך דארף ערשט זיין אין ניו-יארק דעם 1טן אויגוסט.

— זאגט מיר פריינד דענק, איז אפשר פאראן א מעגלעכקייט דורך אייך זיך פארבינדן מיט דער יידישער אקטיארן יוניאן אין אמעריקע ?
— פארוואס ניט, די פראגע איז, צוליב וואס זוכט איר א פארבינדונג מיט דער יוניאן פון אמעריקע ? וועגן וואס האנדלט זיך עס ?
— וויפל צייט האט איר ?

— ביז אלע וועלן זיך צוזאמענקומען, מיר האבן דא א זיצונג.

— וועל איך דאס פרובירן מאכן קורץ, איך האב פריער באמערקט אייער בליק אויף מיר, וויל איך אז איר זאלט וויסן, איך בין נאך טאקע יונג, אבער איך האב שוין א ים מיט דערפארונג אין דעם יידישן טעאטער, אויך אין דעם רומענישן טעאטער, שוין אפילו ארויסגעגעבן א בוך, אין רומעניש.

— וויבאלד אזוי, פארשטיי איך אז איר זענט א רומענישער...

— אבער איך בין שוין לאנג דא, און פארנעם זיך די גאנצע צייט מיט טעאטער.

— איר מיינט יידיש טעאטער ?

— שוין אפילו פרובירט צו שפילן אין רומעניש אויך, דאס איז געווען א רעווי, א פאר נומערן זיינען אויך געווען אין יידיש, ווייל איך שרייב אליין די ליריקס, דערפאר אפשר האב איך א סך שונאים, ווייל ניט אלע מאל קען מען אנשרייבן א שלאגער, דערפאר זיינען מיינע אויפפירונגען, ווי מ'זאגט, מער מאדערנע, איר פארשטייט מיין רעזשי איז אנדערש, האט איר שוין וועמען דא געזען שפילן ?

— איין פארשטעלונג, האב איך שוין געזען...

— איך וויל אוועק פון דעם אלטן וועג, כאפן אבי וועמען, אדער אבי וואס, און גיין שפילן, טאקע דאס האט מיך געבראכט צו אייך, איך וויל מיך האלטן אן עצה מיט אייך.

— וועגן וואס ?

— וועגן זיך פארבינדן מיט דער יוניאן פון אמעריקע.
 — וואָס טוט איר איצט ?
 — איך פֿאַרענדיק שוין מיט דער רומענישער טרופע.
 — איר מיינט די, וואָס ליכטנבערג נעמט איבער ?
 — בין איך מיט זיי שוין פֿאַרטיק, דאַרף איך מיך צוגרייטן פֿאַר דעם
 נייעם סעזאָן.

— איז וואָס ווילט איר פֿון מיר ?
 — בלויז אייער פֿריינדשאַפט, איך זאָל האָבן צו וועמען זיך צו ווענדן,
 ווען איך וועל עפעס דאַרפֿן פֿון אמעריקע, אָבער דאָס ערשטע וויל איך אז איר
 זאָלט מיך באַקענען מיט דער יידישער אַקטיאָרן יוניאָן.
 — האָט איר מיין פֿריינדשאַפט, ווי אַזוי איז געווען דער סעזאָן ?
 — איך בין ניט קיין באַרימער, איך דאַרף נאָך אָפּשפּילן עטלעכע
 פֿאַרשטעלונגען, איז ווי ווייניק איך וועל אייננעמען, קען איך שוין ניט דער-
 לייגן.

— דאָס מיינט, אַז מ'דערלייגט ניט, האָט מען פֿאַרדינט, אַזוי זאָגט מען
 ביי אונדז אין אמעריקע, דאָס דערמאָנט מיך אין אַ ווייך, ס'איז אַמאָל געקומען
 אַ מענעדזשער אין דער יוניאָן, און האָט זיך באַקלאַגט, אַז ער דערלייגט צו
 פּיל. האָט מען אים געפֿרעגט, ״וואָס ווילסטו זאָל די יוניאָן טאָן פֿאַר דיר ?
 וואָס איר זאָלט טאָן פֿאַר מיר, פֿאַרקלענערט מיינע אויסגאַבן. ״און אַז מיר
 וועלן אַראָפּנעמען אַ געוויסע סומע, זועט דיר נאָך אַלץ אויסקומען צו דער-
 לייגן, ווי דו אליין ווייזסט אַן, אַמווינציקסטן דריי הונדערט דאָלער אַ וואָך.
 ״אויב נישט מער ווי דריי הונדערט דאָלער אַ וואָך, וועל איך נאָך אַלץ קע-
 נען מאַכן אַ לעבן״.

— פֿריינד דענק, אַזאַ עצה וואָלט איך באַדאַרפט. יאָ, וואָס קום איך
 אייך פֿאַרן בוך ?

— דאָ מיינ פֿריינד, קען איך ניט מאַכן קיין פֿרייז, וויל וואָס דער בוך
 קאָסט צו מאַכן אין אמעריקע, קען מען אים דאָ ניט פֿאַרקויפֿן, נאָר ווער
 ס'וויל אים האָבן, פֿאַרלאָז איך מיך אויף יענעם יושר.

ער האָט אַזעקגעלייגט אַ בלעטל מיט אַ גרויסן ציפֿער, און געזאָגט :
 — וועט דאָס דעקן ?

— אַ דאַנק.

— איצט זאָגט מיר, וועמען קען איך ברענגען פֿון ניו-יאָרק ?

- פֿאַר אַ ווײלע האָב איך מיך פֿאַרטראַכט. ביז איך האָב צו אים געזאָגט :
 — גיט מיר אַ פֿאַר טעג צײַט, איך וועל צוערשט אָנפֿרעגן אײדער איך
 זאָג אײך וועמען, און נײַט פֿרײער ווי זונטאָג וועט אַוועקגיין אַ בריױו.
 — גוט. וואָס טוט איר מאַרגן?
 — מאַרגן איז דאָך שבת.
 — איך מײן אין אַוונט.
 — בין איך פֿרײ.
 — נײַן, איר זענט שוין נײַט מער פֿרײ, איך וויל אײך זען אין מײן
 טעאַטער מאַרגן אַוונט. איך וועל וואַרטן פֿאַר אײך אין טעאַטער.
 — ס'האַט מיך געפֿרײט אײער באַקאַנטשאַפֿט.
 — מיך אױך, זײַט זיכער אַז איך וועל שוין אַלץ באַזאָרגן.
 — אַ דאַנק, שלום.

**

איך האָב דעם שבת אין ישראל, געהאַלטן אַ הונדערט פֿראַצענט, דער-
 פֿאַר בין איך אַרױס פֿרי פֿון מײן האַטעל, און גענומען אַ שפּאַציר צום
 טעאַטער, חיים אברון, האָט שוין געוואַרט, און ווען ער האָט מיך דערזען,
 האָט ער פֿרײנדלעך געשמײכלט צו מיר, ער האָט מיך זײער וואַרעם באַגריסט,
 דערנאָך האָט ער מיך גענומען אונטער דער האַנט, און אַרײבערגעפֿירט
 אױף דער אַנדערער זײַט פֿון גאַס, און בײַ אַן אָפּענעם פֿלאַץ, ווי אין אַן אַמע-
 ריקאַנער „קענדי סטאָר“, געאַרדערט צוויי ביסלעך בראַנפֿן, מיר האָט זיך
 געדאַכט, אַז ער האָט נאָר געפֿרעגט פֿאַר פֿאַפֿיראַסן, און ווען דער מאַן האָט
 דאָס צוגעבראַכט, האָב איך מיך אַרומגעקוקט, און זיך געוואונדערט, ווי
 מענטשן שטייען אין דרויסן און טרײַנקען, איך האָב געוואַלט באַשטעלן נאָך
 צוויי, האָט ער נײַט געלאָזט :

— הײַנט זענט איר מײן גאַסט, איצט קומט אַרײבער, — ער
 האָט מיך אַרײנגעפֿירט אין אַ זײטיקער טיר, איז דאָרט אַזוי נײַ-
 דעריק אַז איך האָב זיך געמוזט אַנבױגן, פֿון דאָרט אין דער טעאַטער
 קאַסע, וועלכע געפֿינט זיך אין אַ זײַט, מיט אַ קלײן פענצטערל וואו מען
 פֿאַרקויפט די בילעטן, וועלכע מ'רײסט פֿון אַ ביכל, און מען שרײבט אָן
 דעם דאָטום, דאָס יאָר, דעם פֿלאַץ וואו צו זיצן, ער האָט מיך דאָרט פֿאַר-
 געשטעלט פֿאַר אַ זײער הויכן מאַן, וועלכער האָט זיך באַלד אױפֿגעשטעלט,
 ווען ער האָט אים געזאָגט ווער איך בין, ערשט איצט האָב איך זיך געוואונ-

דערט קוקנדיק אויף אים, ווי אזוי קומט ער אריין אהער, און איצט וואָלט איך געשוואוירן, אז ער האָלט אונטער דעם „סילינג“ (די סטעליע). און ער האָט ווייטער גערעדט: „די גרעסטע און בעסטע מעלה, וואָס ער פאַרמאָגט, וואָס ער האָט ליב דאָס יידישע טעאַטער, כאַטש אַליין פאַרשטייט ער ניט אַ וואָרט יידיש. אויף אַ קליין טישל איז געלעגן אַ פרייע קאַרטע פאַר מיר, צוגעשפיליעט צו אַ פּראָגראַם. ווייל דאָרטן באַצאָלט מען פאַר אַ פּראָגראַם. ווען ער האָט דאָס מיר דערלאַנגט, און מיר געוויזן וואו איך דאָרף דערמיט אַריינגיין, האָט ער זיך אַ פאַר מאָל אַנטשולדיקט: „איך האָב אַ באַשטעלונג מיט מיין פרוי, איך דאָרף איר באַלד טרעפן, וועט איר מיך מוחל זיין, וואָס איך קען ניט זיין איצט מיט אייך, מיר וועלן זיך זען מאַרגן אין דער נגע.

— אפשר, אויב איך וועל ניט זיין פאַרנומען, שלום.

איך האָב באַטראַכט דעם פעס, וועלכער האָט זיך געלייענט: תיאטרון העולים בע"מ כרטיס הזמנה 354 לכ, מר. דוד דנק, 20/5/61.1 שורה 8, כסא 8.

די געביידע פון דעם טעאַטער איז זייער אַ גרויסע, געבויט פאַר אַ קינאָ, ניט פאַר יידיש, מ'ווייזט דאָרט פאַרשיידענע אַמעריקאַנער בילדער, נאָר ווי מיר האָט זיך געדאַכט, האָבן זיי ניט געוואוסט וואָס צו טאָן מיטן „סעלער“ האָט מען דאָרט געמאַכט אַ שטיקל פּלאַץ פאַר יידיש טעאַטער, האָב איך פאַרדריסלעך געטראַכט, אויב אין יידיש דאָרף עס זיין אין דער ערד. דער אַריינגאַנג איז אַ זייטיקער, מ'דאָרף אַראָפּגיין עטלעכע טרעפּ, און ווען מ'איז ביי דער טיר, מוז מען זיך אַריינרוקן זייטיק, צוליב דער וואַנט וואָס געפינט זיך פּונקט אין מיטן פון אַריינגאַנג, ס'מאַכט אַ ביסל נערוועז ווען מ'דאָרף אַדורכגיין... אַ הילצערנע פּאַסקע שוין מיט דער באַלקאַני, וועלכע פאַרמאָגט דריי רייען בענקלעך, מוז דאָרט זיין אפשר אַ 500 זיץ־פּלעצער, אָבער ביים ערשטן בליק דאַכט זיך אז ס'איז פאַראַן אַ סך ווייניקער, בענקלעך אויף וועלכע מ'קען זיך נאָר צוזעצן, ווייל לאַנג זיצן אויף זיי קען מען זיך ניט אויפהויבן... דאָס איז דער יידישער טעאַטער־טעמפל אין תל־אביב. און ס'איז אַלע מאָל פאַרנומען, ווייל די יידישע מענדעזשערס, אַנטשולדיקט, איך מיין די אימפרעסאַריאַס, רייסן זיך איבער דעם... איך האָב פאַרנומען מיין נומער 8 פּלאַץ, און זיך גענומען אַרומקוקן, ווער דער עולם איז דאָ, אזוי ווי קיין סך מענטשן זיינען ביי דער פאַרשטעלונג ניט געווען, אָבער גענוג צעוואַרפן אז די אַקטיאָרן זאָל זיך דאַכטן אז ס'איז אַ גרויסער עולם.

די קונץ לערנען זיי זיך גיך אויס, און ווארטנדיק פאר דער „פרעדסטאור-לעניע“ ביז דער „זאנאוועס“ וועט אמאל ארויפגיין, האט זיך מיר געדאכט, אז איך בין געווארן מיט א יאר 45 יינגער, און אפשר טאקע מיט גאנצע 50 יאר, און איך בין אין בראנזוויל, אין דעם אמאליקן „זינגער האלל“ און ווארט פאר דער פארשטעלונג, דערווייל באמערק איך ווי איין פרוי וועלכע זיצט אין דער צווייטער רייע, נעמט עפעס ארויס פון א פאפיר, און איז מכבד א צווייטער פרוי וואס זיצט לעבן איר, ביידע פאסמאקעווען זיך מיט עפעס, און וועלנדיק זען וואס דאס איז, ווערט פינצטער אין טעאטער.

דער קאפעלמייסטער איז ארויסגעקומען, געבליבן שטיין, פונקט אין מיטן, וואו די זעקס מוזיקער זיינען געזעסן, ער האט באלד א מאך געטאן מיט די הענט, און אויף גיך האט מען אפגעטראסקעט איין אווערטור, צו זאמענגעשטעלט פון די לידלעך, וואס מ'האט דורכן שפילן געזונגען אין דער פיעסע.

מיט א פאר יאר צוריק, האב איך די זעלבע פיעסע געשפילט מיט מאלי פיקאן, האב איך געוואוסט ווי אזוי די פיעסע הויבט זיך אן, וואס ס'קומט דארט פאר, און ווי אזוי מ'דארף די פיעסע שפילן, און מיט וואס זי באדארף זיך ענדיקן, קענענדיק דאס אלץ, איז מיר דאך געווען אינטערעסאנט צו זען די יידישע אקטיארן, ווי אזוי זיי וועלן שפילן די פיעסע אין ישראל.

איבערהויפט, ווען איך האב געזען אויפן פראגראם, אז ס'איז מיטן אַנטייל פון דער שוישפילעריין פון דער קיעווער און בוקארעסטער מלוכה-טעאטער. האב איך שוין פארשטייט זיך געווארט, ביז די פארשטעלונג וועט זיך אנהויבן, דערצו בין איך דאך אן איינגעלאדענער גאסט, די אווערטורע, האט זיך פארענדיקט, און דער פארהאנג האט זיך אויפגעהויבן, גלייך האב איך באמערקט, אז אלץ איז פארקערט, און די בעסטע אריגינעלע סצענעס, האבן דא אינגאנצן געפעלט, איבערהויפט די וועלכע איך האב דערווארטעט צו זען, וואס איך האב געהאט ווען איך האב געשפילט מיט מאלי פיקאן. אפילו דער אנהויב פון דער פיעסע גלייך ווי דער פארהאנג איז ארויף, האב איך גלייך באמערקט א נארישקייט, מ'האט דורך א נאראטאר געלאזט וויסן, וואס אין דעם גרויסן ווערק וועט פארקומען, ווי אין טעאטער וואלטן געזעסן קעפלעך קרויט... און דער אקטיאר וואס איז ארויסגעקומען מיטן צוגעשריבענעם מאנאלאג, האט דאס געגעבן א זאג אראפ ווי איינער וואלט זיך בארימט: „נא, זע וואס איך קאן“, איך האב א קורצן שמיכל געטאן.

פון דעם קינדערשן איינפאל, איין אקטיאר דארט, האָט יאָ געמאַכט אַן איינדרוק, האָט ער זיך אָבער באַנוצט מיט אַ סך ביליקע קונצן, האָט דאָס אָבער אים געפאַסט, ער איז זיכער געווען בעסער און מער אויסגעהאַלטן, ווי דער, וועלכער האָט מיט אונדז געשפּילט אין ניו-יאָרק. דעם איינדרוק וואָס די גאַנצע שפּיל האָט אויף מיר געמאַכט, ווען איך בין ניט קיין גאַסט, וואָלט איך נאָכן ערשטן אַקט אַוועק פון טעאַטער, און קיינער וואָלט אַפּילו ניט געוואוסט, אַז איך בין דאָרט געווען, אַזוי אָבער, האָב איך נאָך באַדאַרפט אַרונטערגיין הינטער דער בינע, ווייל מ'האַט זיי געלאָזט וויסן, אַז איך בין דאָ אין טעאַטער, האָב איך מיך מיט אַ פּאַר באַגריסט, זיי אַלעמען גע-וואונטשן סוקסעס, און באַלד פּאַרלאָזט. ביים אַרויסגיין פון הינטער די קוליסן, האָב איך געטראָפּן שטיין די גלאַווע שוישפּילעריין, מיט איר מאַן, האָב איך פּאַרשטאַנען אַז זיי וואַרטן אויף מיר, האָב איך זיי באַגריסט, און זיך גוט איינגעקוקט אין איר, מוז איך צוגעבן, אַז הינטער דער בינע, האָט זי אויסגעזען אַ סך שענער, יינגער זיכער ווי אויף דער בינע, אַ שאַד וואָס זי מאַכט קאַליע שמינק, האָב איך דאָן געטראַכט, ווינטשענדיק איר, אַז נאָר איין גאַט זאָל איר העלפּן. פּריער אָדער שפעטער, וועט זי דאָס זיכער דאַרפּן.

איך האָב זיי פּאַרלאָזט, און גלייך פּאַרגעסן, וואָס איך האָב דאָרט געזען, זונטאַג פּרי האָב איך באַשלאָסן וואָס צו שרייבן אין דער יוניאָן, ווען איך בין פּאַרטיק געוואָרן בין איך אַוועק אין קאַפע נגע, איך האָב מיך אַוועקגע-זעצט ביי אַ טישל, ס'איז צוגעקומען דער אַקטיאָר, וואָס האָט גענומען דאָס בוך ביי מיר. "זיצט". ער האָט זיך אַוועקגעזעצט, און מיר גענומען דערציילן פון זיין גרויסקייט, וואָס ער איז אַמאָל געווען, און ווייל איך האָב אים גע-לאָזט רעדן, איז ער געוואָרן מער פּריינדלעך צו מיר, דערלאַנגענדיק אַ צע-טעלע, איך זאָל דאָס, למען-השם ניט פּאַרגעסן, און דאָס איבערגעבן, ווען איך וועל זיין אין ניו-יאָרק. איך האָב דאָס ביי אים גענומען, געזען צו וועמען דאָס איז, האָט ער מיך געפרעגט, ווי ער וואָלט זיך אין עפעס דער-מאַנט :

— איר זענט נעכטן געווען ביי אונדז אין טעאַטער ?

— יאָ, אָבער איר האָט ניט געשפּילט.

— ניין, אין דער פּיעסע בייטן מיר זיך, דערפּאַר אָבער אין דער

פּיעסע וואָס גייט די וואָך, מוז איך שוין שפּילן, ס'איז געווען די ערשטע פּיעסע, מענט איר דאָס זען.

— אויב איך וועל זיין אין תל-אביב דעם טאָג, פאַרוואָס נעמט איר
 ניט עפעס? — ער האָט זיך אַרומגעקוקט. — ווייסט איר אפשר, ווי אַזוי
 איך קען צוקומען צום שפיטאַל וואו מאַריס שוואַרץ איז געווען?
 — איר מיינט, דעם בייליסאַן שפיטאַל.
 — דאָרט טאַקע גלויב איך, איז ער געווען.
 — זיכער דאָרט, מ'דאַרף צופאַרן, ווייל ער געפינט זיך אין פתח-תקוה.
 — איך בין שוין דאַכט מיר אַ פּאַר מאָל דורכגעפאַרן, נאָר ווי אַזוי
 מ'פאַרט פון דאַנען, ווייס איך ניט, און אַמאָל טרעפן אַזעלכע, מיר זאָלן זיך
 ניט פאַרשטיין, וועט מיין פאַרן זיין אומזיסט.
 — איך פאַרשטיי, אויב איך האָב ניט קיין פּראָבע דעם זונטאָג, וועל
 איך מיט אייך צופאַרן, זונטאָג איז דאָרט דער בעסטער טאָג.
 — ווען וועל איך דאָס וויסן?
 — דורך דער וואַך.
 — גוט, אָבער פאַרוואָס נעמט איר ניט עפעס?
 — דאָס זעלבע וויל איך אויך. וואו איז ער פאַרשוואַנדן געוואָרן?

*
**

אין אַוונט האָב איך צוגעגרייט מיין פּראָגראַם פאַר דער וואַך, ווייל איך
 האָב באַדאַרפט זיין אין די פּאָלגנדע פּלעצער, מאַנטאָג און דינסטאָג, אין
 אילאט. מיטוואַך אין רחובות, און אין הדר-רמתים. דאַנערשטאָג אַוונט אין
 פתח-תקוה. ביי פריינד.

פרייטאָג בין איך געווען אין קאַפע נגע, אים געטראַפּן, האָבן מיר זיך
 באַשטעלט, פאַר זונטאָג 9 אין דער פּרי, באַלד איז אַנגעקומען דער אימ-
 פרעסאַריער מר. ליכטענבערג, דערהערנדיק וועגן וואָס מיר רעדן, האָט ער
 צו מיר געזאָגט:

— ווייסט איר, אַז איך בין דער איינציקער, וואָס האָב אַ בילד פון
 מאַריס שוואַרץ, מען האָט דאָס גענומען ביי גאַלדע מאיר אין הויז, ווען
 מיר האָבן געשפּילט אין ירושלים.

— אַזא בילד זוך איך, קען איך דאָס האָבן?
 — מער ווי דאָס איינציקע בילד האָב איך ניט, נאָר אויב איר ווילט,
 וועל איך אייך געבן דעם אַדרעס פון דער סטודיאָ, דעם נומער פון דעם

בילד, און ווען איר וועט זיין אין ירושלים, קענט איר דאָרט קריגן וויפל איר ווילט.

— ווען וועל איך דאָס אַלץ קריגן?

— שוין, זיי אזוי גוט. — האָט ער געזאָגט צום אַקטיאָר, — כאָפּ זיך אַרויף צו מיר אין הויז, און זאָג מיין פרוי, זי זאָל דיר געבן דאָס בילד פון שוואַרצן, און ברענג דאָס אַראָפּ.

ער איז באַלד אַוועק, און ס'האַט ניט גענומען לאַנג, איז ער געווען צו־ריק מיטן בילד, האָב איך דאָס באַטראַכט, אַרונטערגענומען דעם אַדרעס פון דער סטודיאָ „ראַס פּאַטאַ“, ר"ח הנביאים 43, ירושלים א/8 1155-62884. פאַרטיק געוואָרן האָב איך אים געדאַנקט:

— ס'איז ניט קיין שלעכט בילד, אַלע זיינען דאָ אַרויסגעקומען גוט, מאַנטאַג וועל איך דאָרטן זיין.

— טרעפן מיר זיך זונטאָג פרי. — האָט דער אַקטיאָר צו מיר געזאָגט. —

שלום.

ער איז אַוועק, בין איך נאָך פאַר אַ וויילע פאַרבליבן, זייער צופרידן, וואָס איך האָב שוין אַ שפור, צו דעם וואָס איך זוך, איך האָב פאַרלאָזט, און אַוועק צו דער קאַפע חן, וואו קאַלעגן שרייבער קומען זיך צוזאַמען.

שוואַרץ אויף ווייס

זונטאָג בין איך געווען פונקט 9 אין דער פרי, וואו מיר האָבן זיך באַ־שטעלט, ער איז אויך געווען אין צייט, זיינען מיר אַוועק נעמען דעם אויטאָבוס, וועלכער האָט אוינדז אַוועקגעפירט נאָך פתח־תקוה, מיר זיינען אַראָפּ, ווען ער האָט זיך אָפגעשטעלט ניט ווייט פון דעם שפיטאַל, האָט ער גענומען לויפן, און איך האָב אים באַדאַרפט אַניאַגן, ביז צום אייזערנעם טויער, וואו מיר האָבן באַדאַרפט אַריינגיין, ער האָט עפעס געזאָגט דעם וועכטער, האָט ער מיך אָנגעקוקט און גלייך אַדורכגעלאָזט. פאַרן „דעסק“ וואו מיר זיינען געשטאַנען, זיינען דאָרט געווען צוויי קראַנקן־שוועסטער, האָט ער זיי עפעס געזאָגט, האָבן זיי זיך ביידע איבערגעקוקט, דערנאָך געמאַכט אַ פאַר באַמערקונגען, מיך באַטראַכט און באַלד איז איינע פאַר־שוואונדן געוואָרן, מיר וואַרטן, די וועלכע איז געבליבן זיצן, איז שוין פאַרנומען מיט אַנדערע מענטשן, וואָס פרעגן פראַגן, און זי ווערט גלייך פאַרנומען זוכנדיק אין די ביכער, וואָס ליגן אויפן „דעסק“, אָנגעוואַרפן.

איך באטראכט אלץ וואָס דאָ טוט זיך אַרום אונדז וואַרטנדיק פאַר דער צווייטער קראַנקן־שוועסטער, און איך כאַפּ מיך גלייך, „וואָס קען איך שוין דאָ אויסגעפינען, ווען ס'איז שוין אַריבער אַ יאָר? מ'האַט דאָך אים שוין געשטעלט אַ מצבה, און ווער ווייסט, צי זי וועט אינגאַנצן צוריקקומען, מיר דאַכט זיך, אַז עס איז שוין אַזוי לאַנג, זייט זי איז אַוועק, ווען זי איז צוריקגעקומען האָט זי עפעס געזאָגט דער צווייטער קראַנקן־שוועסטער, וועלכע האָט אַ קורצן שמייכל געטאָן, און צו מיר האָט זי געזאָגט, אין ענגליש:

— דאָס האָט מען געפונען, ווייזנדיק מיר אַ קאַרטל. אָבער ס'איז ניט אונטער דעם נאָמען, וואָס איך פרעג.

— ניין?

— ניין.

— אונטער וועלכן? — האָט ער געפרעגט.

— אונטערן נאָמען ווייס.

מיר האָבן זיך אַלע איבערגעקוקט, האָט די וועלכע איז געזעסן, איר עפעס געזאָגט, האָט זי אונדז געוויזן וואו מיר זאָלן מיט איר גיין, אין דער „שיל, האָב איך באַמערקט צו מיין באַגלייטער:

— וויבאַלד אַזוי, איז דאָך שוואַרץ אויף ווייס.

— זענט איר זיכער, אַז מאַריס שוואַרץ איז געשטאַרבן?

— זיכער. מיר האָבן דאָס גלייך געוואוסט.

— ווי אַזוי?

— ווען דער „גאַנג“ האָט געפלאַצט.

— דאָס פאַרשטיי איך ניט...

— מאַריס שוואַרץ, האָט אַלע מאַל מיטגעפירט מיט זיך אַ „גאַנג“,

און ווען ער איז קראַנק געוואָרן, האָט מען נאָך באַדאַרפט אַפּשפּילן אַ פאַר פאַרשטעלונגען.

— אָן אים?

— יא, און ביי איין פאַרשטעלונג ווען דער „גאַנג“ האָט געפלאַצט.

האָט מען גלייך געוואוסט, אַז מאַריס שוואַרץ, איז ניט מער צווישן די לעבע־דיקע. דאָס איז געווען דער לעצטער קלונג.

די טיר פון אַן עלעוויטאַר האָט זיך אויפגעמאַכט, און מיר זיינען זאַלבעדריט אַריין, האָט מען אונדז אַרויפגעפירט אויפן פינפטן שטאַק, ווען

מיר זיינען אַרויס פון עלעוויטאַר, האָט אונדז די קראַנקן־שוועסטער צו־געפירט צום צימער נומער 519־בי, די טיר איז געווען אָפּ, אַן עלטערע פרוי איז דאָרט געזעסן אויפן בעט, און ווען מיר זיינען צוגעקומען, האָט זי שמייכלענדיק מיך געפרעגט:

— זענט איר אפשר פון ניו־יאָרק?

— געטראָפּן ...

— איך קום פון די בראַנקס, קראַנק זיין, איז אפילו ניט גוט אין ישראל.

— ניט געזאָרגט טייערינקע, איר וועט באַלד האָבן אַ רפואה, און ווען איר וועט אַהיים קומען, וועט איר דאָס דערציילן אין פריידן.

— אַ האַרציקן דאַנק איך טייערער מענטש, זייט איך געזונט, אַזעלכע מענטשן דאַרפן זיין געזונט, און לאַנג לעבן.

אויך דאָ האָב איך מיך אַרומגעקוקט, וואו זי האָט מיך געפירט, אַזוי אַרום האָב איך מיך בעסער באַקענט מיט דער קראַנקן־שוועסטער, ביים פאַרלאָזן, האָב איך פאַרשריבן איר נאָמען און אַדרעס, מיסס וועראַ סעדאָן. נאָך דעם ווי איך האָב איר פאַר אַלץ געדאַנקט, זיינען מיר אַרויס פון שפיטאַל. דער טאָג איז געווען זייער אַ הייסער, האָב איך באַשלאָסן אַהיים צו גיין, אַזוי אַרום האָב איך מיך באַקענט מיט די גאַסן, און געקענט זייער אַ סך באַמערקן.

איך האָב מיך געמוזט אַפרוען, מאַנטאַג אין דער פרי, איז געווען באַ־שטימט מיין טור נאָך ירושלים. אַריינקומענדיק אין דער אַלטער שטאָט ירושלים, האָב איך אין אַלץ פאַרגעסן, בלויז צוויי זאַכן, האָב איך גוט גע־דענקט, אַז איך דאַרף זיין, אין ראָס פּאַטאַ, און דאַרף קריגן איין אַריינגאַנגס־קאַרטע צום גרויסן פּראַצעס.

דער „שערועט“ אין ירושלים, האָט זיך אָפּגעשטעלט, ניט ווייט פון דעם „אור־גיל האַטעל“. בין איך אַרויס, און צוגעגאַנגען, ס'איז דאַכט מיר ניט ווייט, דאָך נעמט מיר לאַנג ביז איך קום צום האַטעל, איך קוק מיך אַרום, אין אַלע זייטן, און באַוואונדער אַלץ וואָס קומט מיר אַנטקעגן, די קליינע שמאַלע געסלעך, קליינע און אַ ביסל גרעסערע געשעפטן אַ סך צעקרימטע הייזער, מיט אָפענע טירן, אייניקע האָבן פאַרמאַגט זייער מאַדנע שלעסער, פאַרלאָזטע הויפּן, מיט צעבראַכענע טראַטואַרן, מ'קען

זיך אויסדרייען אַ פּוס, דאָך איז צו מיר אַלץ געווען פּאַנטאַסטיש ניי, אפילו די שטיינדעלעך וואָס האָבן זיך געפונען אין די זייטן פון די גאַסן, צו מיר האָבן זיי אויסגעזען ווי טייערע ברייליאַנטן, זיי האָבן דאַכט מיר, געשיינט אין מיינע אויגן, ווען איך בין אַדורכגעגאַנגען ר"ל הילל.

אַריינקומענדיק אין האַטעל, האָט מען מיך באַלד באַזאָרגט מיט אַ צימער און איך האָב זיך גענומען אויספאַקן, איז פון דעם וואַליז, אַרויסגעפאַלן אַ בריוו, האָב איך אים אויפגעהויבן, און זיך דערמאַנט, אַז איך דאַרף אים דאָ איבערגעגעבן צו אַ ישיבה בחור, אָבער ווי אַזוי קום איך דאָ צו, וואו דער בחור געפינט זיך? איך וועל אַ פּרעג טאָן ביים „דעסק“. אַזוי גיך ווי איך האָב אַלץ געהאַט אויף אַן אָרט בין איך שוין געווען ביים „דעסק“ און שוין גע-וואוסט, אַז אין ר"ח יאָפּה, באַדאַרף איך נעמען דעם אַמניבוס נומער 15.

איך האָב מיך אַרומגעדרייט, ווייל איך האָב ניט געפּרעגט אויף וועלכער זייט איך דאַרף נעמען דעם אויטאָבוס. האָב איך מיך אַרומגעקוקט און קיינעם ניט אַדורכגעלאָזט, כמעט אַ יעדער איינער, איז ביי מיר דאָ געווען אַ וואונדער, אַ סך פון זיי געדענק איך נאָך פון דער אַלטער היים, זיי האָבן מיך דערמאַנט אין חדר און די מלמדים וואָס איך האָב געהאַט, געוויס מער ווי איינעם, איך כאַפּ מיך וואו איך בין, און וויפּל יאָרן עס זיינען שוין אַוועק, אפילו מאַריס שוואַרץ איז שוין ניטאָ. דערמאַן איך מיך נאָך וואָס איך בין דאָ געקומען, אפשר איז דאָ וואו די ראַס פּאַטאַ? און איך הויב מיך אַן אַרומצוקוקן, קומט אַן דער אויטאָבוס נומער 15.

איך כאַפּ מיך אַרויף, מ'שטופּט זיך, איך ווייז דעם אַדרעס, און פּרעג:

— וואו דאַרף איך אַראָפּגיין?

ער קוקט ניט אפילו צו מיר, ער איז פאַרנומען מיט נעמען געלט, און געבן די קוויטלעך, וואָרט איך, ביז אַ פּרוי, וועלכע זיצט ניט ווייט פון דעם געלט נעמער, דערפאַר קען זי הערן וואָס מ'פּרעגט אים, ענטפּערט זי:

— וואָס זוכט איר? אפשר קען איך אייך אַרויסהעלפּן?

איך ווייז איר דעם אַדרעס, פּרעגנדיק:

— איר רעדט יידיש?

— וואו דאָס איז, ווייס איך. זעץ איך מיך צו לעבן איר, זי רעדט און איך קוק איר אָן, וואָס פאַר אַ יידיש רעדט זי, אַ געמיש מיט דייטשמעריש, ביז איך הויב אָן פאַרשטיין, אַז זי קומט פון אונגאַרן, האָט זי אַזוי לאַנג גערעדט, און איך האָב געפּראוויט אַזוי לאַנג איר צו פאַרשטיין, ביז איך

האָב שוין באַדאַרפט אַראָפּגיין, האָט זיך אַ צווייטע פּרוי אויפּגעהויבן און צו מיר געזאָגט :

— אַט אַ דאָ איז עס, קומט אַראָפּ, וועל איך אייך ווייזן וואו צו גיין. מיר זיינען ביידע אַראָפּ פון אויטאָבוס, האָט זי מיר אָנגעוויזן, וואו איך זאל גיין, איך האָב באַלד געטראָפּן צו דער ישיבה, און אַלעמען געזען, נאָר ניט דעם, וועמען איך האָב באַדאַרפט, שוין אַריבער אַ וואָך, און ער געפינט זיך שוין אין אַ מיליטער קעמפּ, איך האָב געקראָגן זיין אַדרעס, האָב איך באַשלאָסן אים שרייבן אַ בריוו. אומזיסט געפאָרן, פאַרלוירן צייט, און גאַרנישט אויפּגעטאָן, אָבער מענטשן פאַרלאַנגען מ'זאל מיטנעמען... כ'האָב וועגן דעם געטראַכט, ביז איך בין צוגעקומען צום ראַג, באַלד איז אָנגעקומען דער אויטאָבוס, בין איך אַרויף און ווען איך האָב באַצאלט האָב איך מיך ערשט געכאַפּט, פאַרנדיק אין דער ישיבה האָט מען ביי מיר גענומען צוויי מאָל אַזוי פּיל, פאַרוואָס? ניט אַנדערש ווי ער האָט געמיינט, און די פּרוי וועלכע האָט זיך אַריינגעמישט, און מיר געוואַלט העלפּן, האָט זיך געהאַלפּן.... און איידער איך האָב צייט געהאַט זיך צו באַרעכענען, בין איך שוין געווען אויפן ראַג, וואו איך האָב באַדאַרפט אַרונטערגיין.

איך בין שטיין געבליבן אין מיטן שטאָט פון ירושלים, האָב איך באַשלאָסן, איך בין שוין דאָ, פאַרוואָס ניט צוגיין אין „ראַס פּאַטאַ“? אָבער וואו איז דאָ ר"ח הנביאים 43? כ'האָב צוערשט געדאַרפט אויסגעפינען וואו איך דאַרף גיין, און ווען כ'האָב זיך שוין אַרומגעדרייט אונטער דער ברענענדיקער זון, אַ לאַנגע צייט, פון איין ראַג צום צווייטן, האָב איך ענדלעך געפונען די גאַס, וועלכע איז כמעט געווען אונטער מיינע אויגן, די צווייטע גאַס וואו איך בין גע- שטאַנען, נאָר וועמען איך האָב געפּרעגט, האָט קיינער ניט געוואוסט.

און ווען איך האָב געפונען די לאַנגע שמאַלע גאַס, האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אַ זוכעניש, צו געפינען דעם נומער 43, איך בין זיכער פאַרבייגעגאַנגען דעם אייזערנעם טויער אפּשר 10 מאָל, און ניט גע- קענט געפינען דעם נומער, און וועמען איך פּרעג, קיינער ווייס ניט, איז מיר אויסגעקומען צו ווערן אַ „אַדיני“ אפילו זיך פאַרצושטעלן, און הינטער אַ האַלב-צעבראַכענעם טויער, וואו מ'דאַרף אַראָפּגיין אַ פאַר שטיינערנע טרעפלעך, דערנאָך זיך פאַרקירעווען רעכטס, קען מען זען, ווי אויף אַ קליי- נעם אַ ביסל באַוואַקסן מיט גראַז קיילעכדיקן „לאָזן“, שטעקט אַ געלע שילד, וואָס ווייזט אָן אַז דאָרט איז „ראַס פּאַטאַ“.

ענדלעך בין איך דא, און ווען איך האָב שוין געטראָפּן, האָב איך נישט געטראָפּן, מ'האָט דאָרט „רעמאַנטירט דאָס הויז“ האָט מיר מר. ראָס, דער-קלערט:

— איך קען איצט נישט צוקומען צו קיין זאך, די פּאַטאָס זיינען גענומען געוואָרן מיט אַ יאָר צוריק, ווייס איך נישט וואו די „נעגאַטיוון“ געפינען זיך, אויב איר קענט צוריקקומען, נישט פריער ווי אין אַ וואַך אַרום, וועל איך פּרובירן זיי צו געפינען.

— איך בין דאָ פאַר דריי טאָג, געקומען פון תל-אביב, מיינט דאָס צו מאַכן איין עקסטרא רייזע.

— איך פאַרשטיי, אָבער איצט קען איך גאַרנישט טאָן.

געזאָגט האָט ער דאָס מיט אַזאַ קאַלטקייט, ווי ער וואָלט מיר עפעס באַדאַרפט געבן אומזיסט, אָדער ווי איינער וואָלט געזאָגט, אויב דו דאַרפסט זיי, וועסטו קומען נאָך אַמאָל, מעגסט זיין וואו דו ווילסט, האָב איך דען געהאַט אַ ברירה? האָב איך צוגעגעבן:

— טרעפן מיר זיך, אין אַ וואַך אַרום.

פון דאָרט, איז שוין נישט געווען ווייט, בין איך אַוועק צו קריגן אַן אַריינגאַנגס-קאַרטע צו דעם אייכמאַן-פּראָצעס, צוקומענדיק דאָרט, האָב איך געטראָפּן אַזאַ גרויסן עולם, אַז איך האָב מיך דערשראָקן, דאָרט איז דער „פּאַליס סטיישאַן“, זיינען דאָרט געווען דריי גרויסע שורות מיט מענטשן, האָב איך געמיינט, גאָט ווייסט וואָס דאָ איז פאַרגעקומען, האָב איך גע-וואָלט וועמען פרעגן:

— וואָס קומט דאָ פאַר?

אָבער וועמען פרעגט מען דאָ? אַז מ'רעדט דאָ אַלע לשונות, נאָר נישט קיין יידיש, איז טאַקע אין ירושלים געווען שווערער עפעס אויסצוגע-פינען, ווי אין די אַנדערע גרויסע שטעט, איך האָב גלייך פאַרשטאַנען אַז איך וועל דאָ דאַרפן שטיין זייער לאַנג, ביז איך וועל קענען צוקומען צום פענצטער, האָב איך באַשלאָסן, איך וועל בעסער איצט גיין צוריק אין האָטעל, ווען איך האָב מיך אויסגעדרייט אַהיים צו גיין, האָב איך דערזען, אַ רוסישע „צערקווע“, ווי קומט דאָס אַהער? האָב איך געטראַכט, וואָס פאַר אַ שמעלקע איז אַ רוסישע „צערקווע“ מיט דער פּאַליציי פון דער יידישער מדינה? ס'האָט מיך פאַרדראָסן, ווען איך בין אַוועק פון דאָרט.

פרייטאָג דעם 26טן מאי, בין איך ווידער געווען אין ירושלים. און

ווען איך בין צוגעקומען צום „פאליסטיששאַן“ זיינען געווען מענטשן, אָבער ניט אזוי פיל, איך בין באַלד געווען ביים פענצטער, און מ'האַט מיר אַרויסגעגעבן דאָס קאַרטל נומער 521366 שער 4, דנק דוד ת. ז. מסי 046915/ב ביתהעם, ירושלים. דאָס מאָל האָב איך מיך באַקענט מיט אַ פאַר אַמעריקאַנער סטודענטן, און מיר זיינען צוזאַמען אַוועק צום פּראָצעס.

פון דאָרט בין איך אַוועק אין דער „ראָס פּאַטאַ“, אים ניט געטראָפן, און געמוזט קומען נאָך אַמאָל, ס'צווייטע מאָל ווען ער האָט מיך געזען אַראָפּגיין די טרעפּ, האָט ער מיך פאַר אַ וויילע געלאָזט שטיין אין דרויסן, און האָט אַרויסגעבראַכט די בילדער, איך האָב אים באַצאָלט, וויפל ער האָט פאַרלאַנגט, פון דאָרט, האָב איך געמוזט גיין צום „שערועט“, פונקט דריי אַ זייגער, בין איך געווען ביי מיר אין האַטעל.

די זעקס וואָכן אין ישראל, אין דער הויפט־שטאָט תל־אביב, האָב איך ניט פאַרפעלט אַ נאַכט צו זיין אין קאַפע כסיט. אַלע מאָל געטראָפן אַ פאַר אַקטיאָרן דאָרט, און ביי אַ געלעגנהייט פאַר פירט מיט זיי אַ געשפרעך וועגן מאָריס שוואַרצן, איך האָב געפרוּאוּוט אויסגעפינען, ווער ס'האַט מיט אים געשפּילט, געוואָלט וויסן זייער מיינונג וועגן אים, אַ יעדער איינער, האָט עפעס געהאַט וואָס צו דערציילן, האָט זיך אָבער איינער גענומען דרייען בשעת ער האָט גערעדט וועגן מאָריס שוואַרצן, האָב איך אויף אים געהאַלטן אַן אויג, פון דער ערשטער מינוט, ווען איך האָב אים געטראָפן.. איז ער צוגעקומען צום טיש, ניט פרעגנדיק און אַריינגעשטופט זיין שפיציקע נאָז, אַ פאַמיליען פּע־לער, שמעקן וואָס ביי יענעם קאַכט זיך... ווען איך האָב דערמאָנט מאָריס שוואַרץ נאָמען, האָט ער אַלע מאָל געענטפּערט מיט אַ שטאַך, דאָס פאַרשטייט זיך האָט מיך פאַרדראָסן, ווי אַזעלכער וואָגט צו רעדן, פון מאָריס שוואַרצן. איך האָב אָבער געשוויגן, וויסנדיק פריער אָדער שפּעטער, וועט ער דער־מאָנען וואָס ס'איז פאַרגעקומען הינטער די קוליסן וואו מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט, איין מאָל גיט ער אַ זאַג צו מיר:

— שוין אַוועק אַ יאָר.

— אַז וואָס?

— אַז מאָריס שוואַרץ איז אַוועק פון אונדז.

— יא, פאַראַכטאַגן זונטאַג, האָט מען אויפּגעדעקט זיין מצבה.

— שטעלט איך פאַר, וואָס דאָ וואָלט זיך אַפּגעטאָן.

— נישט מער ווי אין ניו־יאָרק.

— וואָס רעדט איר? וואָס וואָלט זיך דאָ אָפגעטאָן? איין זאך ווייס איר, אז איר האָט דאָ ליב צו באַגראַבן, וואונדערט מיך זייער אויף אייך, איר האָט דאָך אַן אייגענעם אין אַמעריקע, וועלכער האָט זיך איינגערעדט אַז ער איז דער איינציקער יורש פון מאַריס שוואַרץ.

— אויב איר מיינט מיין פעטער, האָב איך אים אין אַמעריקע...

ער האָט מיך דערמאָנט אין איינעם, וואָס מיר האָבן אַמאָל געהאַט, וועלכער האָט זיך אויך אַלע יאָרן אַרומגעדרייט אין דער ראַיאָל קאַפּע, ביי די טיש־לעך, און אָנגעשטרענגט זיין אויער וואָס מ'רעדט, אויף מאַרגן האָט דער אָפּיס פון דער יוניאָן, געוואוסט ווער, און וואָס מ'האַט גערעדט, האָט מען אים גערופן דער גע.פע.או. פון דער יוניאָן. און דער איז גלאַט אַ זלידני...

ווען רעגנט אין ישראל?

פון אַלע יידישע אַקטיאָרן וואָס איך האָב געטראָפּן אין ישראל, איז ער געווען דער איינציקער, וואָס האָט אַרויסגעוויזן קאָלעגיאַלע פּריינדשאַפּט, ברייטן שמייכל, מיך געמאַכט פּילן אַז ער איז איין אמתער פּריינד, און ווען ער האָט מיך באַגענגט, האָט ער מיך איינגעלאָדן אין טעאַטער.

שבת האָב איך מיך געגרייט, צו גיין זען די נייע אויפּפירונג, פאַרנאַכט האָב איך מיך אויסגעפּוצט, און גענומען אַ שפּאַציר, צוגעקומען צום גאַרטן, האָב איך דאָרט געטראָפּן דעם אימפּרעסאַרער שלמה ברייטשטיין ביים אַריינגאַנג, האָב איך אים באַגריסט, האָט ער גלייך אָנגעשריבן אַ „פעס“ און מיר אים דערלאָנגט, האָב איך בלוז צייט געהאַט אים צו פרעגן:

— ווי אַזוי זיינען די געשעפטן?

— ניט צו פאַרזינדיקן, היינט וועט גאָר זיין גוט.

— ס'איז אַ גרויס פּלאַץ.

— גייט אַריין וועט איר זען. — ער האָט מיר דערלאָנגט דעם „פעס“.

„1כרטיס הומנה נומער 748 — ביום 6/5/61, שורה 9 כסא 45 שלב“.

— אַ דאַנק.

אַריינקומענדיק אין גאַרטן, האָב איך ערשט געזען ווי גרויס ער איז ס'איז דאָרט פאַראַן אַ „קאַפעסיטי פון אַ 16 אָדער טאַקע גאַנצע 17 הונדערט

פלעצער", אלע הילצערנע הארטע בענקלעך, אזוי צוזאמען, ווען מ'זעצט זיך דארט אוועק, קען מען זיך ניט א ריר טאן, דערצו האב איך נאך געהאט צוויי איידעלע דאמען, וועלכע האבן געקענט פארנעמען גאנצע דריי פלע-צער... האב איך טאקע געפילט, ווי איך בין א לעבעדיקער „סענדוויטש“.

אבער ווען דער גארטן פילט זיך אן, איז דא א גרויסע אייננאמע, ס'איז א ווארעמער אונט, כאפ איך א קוק אויף מיין האנט-זייגער, מ'האט שוין גע-מעגט אנהויבן, דערווייל רעשט זיך נאך, דער עולם גייט, קומט אין טעא-טער א ביסל שפעט, דא איז אלץ אפן, דער ווינט שאקלט שטארק דעם פארהאנג, פון ביידע זייטן בינע שטייען צוויי גרויסע רעפלעק-טארן, זיי געבן דאס גאנצע ליכט אויף דער בינע, און וויבאלד דער גארטן איז אפן, ווילט זיך ארויפקוקן, ס'איז עפעס ניט דער זעלבער הימל, וואס איך זע דא אלע אונט און שפעט אין דער נאכט... ענדלעך באווייזט זיך דער קאפעלמייסטער, שטעלט זיך אוועק אין מיטן, גיט א קלאפ מיטן באטון, און דער זעלבער ארקעסטער פון 6 שפילן שוין ווידער, איך כאפ א קוק הינטער מיר, דער עולם גייט נאך.

ענדלעך האבן זיך אנגעצונדן די צוויי גרויסע רעפלעקטארס, איז געווארן פינצטער אין טעאטער, האט דער באטאן א קלאפ געטאן, און אונטער דעם קלאנג פון מוזיק איז דער פארהאנג ארויף, און די פארשטעלונג האט זיך אנגעהויבן.

ס'איז די זעלבע אקטיארן, וויל איך בלויז וויסן, וועגן וואס דא האנדלט זיך, און וואס וועט דא מיין פריינד מאקס פערלמאן באווייזן? דאס צו-זאמענשפילן פון דער גאנצער טרופע, איז דאס מאל געווען א סך בעסער, מען זינגט, מען טאנצט, מען רעדט, אבער איך ווייס ניט וואס, ביז דער פארהאנג גייט אראפ און עס ווערט ליכטיק, אייניקע פון עולם הויבן זיך אויף, די איבעריקע בלייבן זיצן, אלע ווארטן פארן צווייטן אקט, אין דער צייט האב איך באמערקט א פאר לידיקע בענקלעך, רוק איך מיך ארויס, גלייך זיך אויס, און גיי זיך א ביסל אדורך דעם גארטן, מענטשן גייען, ווער פאר א טרונק, ווער פאר א פאפיראס צו פאררויכערן, אנדערע גייען בלויז פארביי דעם בופעט, וואס געפינט זי אין דער הינטערשטער טייל פון גארטן, דער אנטראקט איז דא געווארן ווי א קליינער יאריד, האב איך מיך אוועקגעשטעלט אין א זייט, און באטראכט די מענטשן וואס זיינען געקומען אין יידישן טעאטער, און ס'איז מיר געפעלן, פאר א מאמענט האט זיך מיר

געדאכט, אז איך געפין זיך אויף דער צווייטער עוועניו, אין די גוטע אלטע צייטן, ווען ס'איז דאָרט געווען אַ דריי אָדער פיר, גרויסע טעאָטערס.

פון אַלע וואונדער, וואָס איך האָב געזען אין ישראל, און ס'איז פאַראַן אַ סך צו באַוואונדערן, איז כמעט דאָס איין־און־איינציקע, וואָס וואָרפט זיך שטאַרק אין די אויגן, איז נאָך מיין מיינונג, דער אַכטער וואונדער אין דער וועלט, די וואונדערבאַרע שיינע קינדערלעך, וואָס געפינען זיך דאָרטן, אַזעל־כע שיינע משהלעך, שלמהלעך און יאַסעלעך, וועלכע זיינען ווי שיינע פרי־שינקע מאַי־בלומען, אין קינדער־געשטאַלט, האָב איך אין קיין שום לאַנד נישט באַגעגנט, זיי זיינען ווי פריש־געקליבענע ראָזעווע עפל, וועלכע מ'האַט ערשט אַרונטערגענומען פון בוים, ווען, און וואו איך האָב זיי באַגעגנט, האָב איך מיך זאָט נישט געקענט אַנקוקן אין זיי, ס'האַט זיך מיר נאָר געוואָלט זיי איינבייסן ווי אין אַ ווייניקן עפל, מיט אַזאַ געשמאַקער פרישקייט בליען זיי דאָרט.

ס'איז ווידער געוואָרן פינצטער, דער אַרקעסטער שפּילט, דער עולם פאַרנעמט זייערע פּלעצער, עטלעכע פאַרבלאַנדזשען און זעצן זיך אויף אַנדערע בענקלעך, איך פאַרנעם שוין אַ בענקל העט ווייט אַזעק פון דער בינע, און דער צווייטער אַקט הויבט זיך אָן.

אויף דער בינע באַווייזן זיך צוויי קינדער, זיי זאָגן עפעס, זינגען אַ דועט, איך פיל אַז איך ווער דענערווירט, נעם איך מיך דרייען אויבן בענקל, מ'קוקט אויף מיר, פרוביר איך מיך באַרואיקן, אין דער צייט איז אַרויפגעקומען אַן אַקטיאָר, וועלכער איז נישט שלעכט געווען אין דער ראל. איך רוק מיך זייער שטיל אַרויס. אפשר פון ווייטן וועל איך נישט אַזוי שטאַרק באַמערקן דאָס כמעט פאַרזעעניש... וואָלט מאַריס שוואַרץ אַזוי צוזאַמענ־פון דאַנען, אַז קיינער זאָל מיך נישט באַמערקן? נישט ווייט פון אַרויס־פון דאַנען, אַז קיינער זאָל מיך נישט באַמערקן? ווייל נישט ווייט פון אַרויס־גאַנג, זיינען געשטאַנען אַלע אימפרעסאַריאַס פון ישראל.

אַבער אַז גאָט וויל איינעם העלפן, ווייסט מען נישט פון וואָנען עס קומט, נאָך איידער מ'האַט פאַרענדיקט דעם אַקט, האָט זיך געגעבן אַ לאַז אַראָפּ אַ רעגן, און דער גאַנצער עולם האָט גענומען לויפן, און איד, מיינענדיק, אַז הינטערן טעאָטער, בעסער געזאָגט דער בינע, וועט מיר זיין בעסער צו גיין אַהיים, לויף איך אין יענער זייט, און ביז איך קום צו דער בינע, קען איך שוין ווייטער נישט גיין, און מוז אַרונטערגיין הינטער דער בינע, צוליב

דעם רעגן, איך האָב דאָרט געטראָפֿן נאָך אַנדערע פֿריוואַטע מענטשן, אַלע אַקטיאָרן זיינען שוין געווען אין די גאַרדעראַב־צימערן, וועלכע גע־ פֿינען זיך אין אַ קעלער, אַלע טומלען זיך, מאַקס פֿערלמאַן ערגערט זיך, פֿאַרוואָס דער עולם האָט ניט געזען דעם שלום פֿון דער פֿיעסע, אין אַ ווינקל זיינען געשטאַנען דריי אַקטיאָרן, פֿאַרטיק אַהיימצוגיין, נאָר דער רעגן האַלט זיי צוריק, זיי האָבן געקוקט אויף מיר, אָבער קיינער האָט גאָר ניט געזאָגט, בלויז דער וואָס האָט געשפּילט דעם פֿאַרמער, האָט זיך פֿון ווייטן געלאָזט הערן, ווען פֿערזענלעכע פֿריינד, האָבן אים געמאַכט די הינטער־ קוסילן קאַמפּלימענטן. האָב איך געוואָרט ביז דער רעגן איז געוואָרן שוואַ־ כער, בין איך אַוועק, און אַזוי ווי איך האָב קיין פֿראַגראַם ניט געהאַט, ווייס איך ניט ווער ס'האַט דאָרט געשפּילט.

*
**

מיין אַריינקומען קיין ישראל, איז פֿון פֿריער געווען אַלץ פֿאַרזאָרגט, און אַזוי ווי מיין „אינטיגערע“ איז געווען אַ גרויסע, אַזוי איז מיין באַגאַזש און בילעטן, אויך געווען גרויס, דאָס איינציקע וואָס ס'האַט מיר געפֿעלט, איז פֿריינדשאַפֿט, און דאָס האָב איך דערוואָרטעט צו טרעפֿן ביי די ייִדישע אַקטיאָרן, ווייל איך בין דאָך ניט געקומען ביי זיי עפֿעס צונעמען, בלויז דורך פֿריינדשאַפֿט אויסגעפֿינען וואָס איך זוך דאָ, און זיך פֿילן אַז איך בין ניט אין דער פֿרעמד, ווייל ס'זיינען פֿאַראַן פֿריינד.

אָבער ווי אַזוי זיי האָבן געהאַנדלט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַחוץ די צוויי וועלכע איך האָב שוין דערמאַנט, איז אין דער ייִדישער טעאַטער־פֿראַַ פֿעסיע אין ישראל ניט פֿאַראַן, דערפֿאַר אפֿשר זיינען די צוויי, פֿאַרבליבן ביי מיר אין זכרון פֿאַר אַ לאַנגער צייט, און ווען חיים אבראַן האָט מיך באַגעגנט אין גאַס, האָט ער ווייזט אויס, אויף מיר דערקענט אַז איך בין ניט געווען שטאַרק באַגייסטערט פֿון זיין ערשטער פֿאַרשטעלונג, האָט ער זיך גענומען פֿאַרענטפֿערן פֿאַר מיר :

— דאָס וואָס איר האָט געזען, פֿריינד דענק, איז ניט פֿון די געלונגנסטע פֿאַרשטעלונגען, איר ווייסט דאָך, ס'מאַכט זיך, דאַנק איך שוין דעם ליבן גאַט, וואָס ס'האַט זיך שוין פֿאַרענדיקט, דערפֿאַר זענט איר ביי מיר איינגעלאָדן, פֿאַר דעם מיטוואַך דעם 24טן מאַי צו זען די ערשטע פֿיעסע, וואָס איך האָב

אויפגעפירט, איך שטעל דאָס בלויז פאר עטלעכע פאַרשטעלונגען און איך בין פאַרטיק מיט דער טרופע.

— אויב איך וועל ניט זיין פאַרנומען, וועל איך דאָרט זיין.

— דאָס איז ניט אַלץ, איר מוזט קומען צו מיר אַהיים, איר זענט מיין גאַסט דעם פרייטאָג, איך וויל אייך באַקענען מיט מיין פאַמיליע און איר קענט מיר דאָס ניט אַפּזאָגן.

ס'איז ווירקלעך געווען אַן אימפּאַרגעסלעכער פרייטאָג אַוונט, די אויפ־נאַמע איז געווען אַזאַ פריינדלעכע, אַזאַ וואַרעמע פון זיי ביידן, אַז ס'איז געווען אַ פאַרגעניגן מיט זיי צו פאַרברענגען, פאַרענדיקט האָט זיך דער אַוונט, וואָס מיר זיינען זאַלבעדריט, באַלד נאָכן עסן, אַוועק אין אַן אַריס־טאַקראַטישן קאַבאַרעט, דאָרט פאַרבראַכט אַ ביסל, און פון דאָרט, אין אַ מער ראַשיקו קאַבאַרעט... ווען מיר זיינען אַרויס פון דאָרט, איז שוין געווען גוט שפּעט, האָבן זיי מיך אַ היימגעפירט.

**

דעם צווייטן מאָל, ווען איך בין געגאַנגען אין דעם זעלבן טעאַטער נאָר זען אַ בעסערע און שענערע פאַרשטעלונג, אַזוי האָט מען מיר פאַרזי־כערט, בין איך שוין ניט געגאַנגען אַליין, און דאָס מאָל, האָב איך אויך געהאַט אַ געלעגנהייט צו זען מיין נייעם פריינד שפּילן, דער וועלכער, האָט מיך געפירט אין שפּיטאַל, אינטערעסאַנט צו זען אים שפּילן, צוקומענדיק צום טעאַ־טער, האָט מיין פריינט אבראַן, געוואָרט און אַזוי גיך ווי מיר האָבן זיך באַגריסט, איז מיטן שלום געקומען דער „פעס“ וועלכן ער האָט אויפן אָרט פאַרצייכנט פאַר צוויי, און מיר אים דערלאָנגט מיט אַ פּראָגראַם.

„תיאַטרון העולים, כרטיס נומער 297, מר. דוד דענק 2. 24/5/61.

שורה 2, כסא 9-10 בשעה 8:30.

צוליב דעם גאַסט וואָס איך האָב געבראַכט, בין איך געווען צופרידן, וואָס מיר זיצן ניט ווייט פון דער בינע, און וואָרטנדיק פאַרן עולם, האָב איך גענומען פאַרשטיין, וואָס מיין פריינד האָט געמיינט, ווען ער האָט מיר אין דרויסן געזאָגט: „פאַר דער היינטיקער קאַסע, זאָרג איך מיך שוין ניט, אַלץ דאַנקען גאַט, איז באַצאַלט.“ ווען איך האָב מיך אַרומגעקוקט ווי גרויס דער עולם איז אין טעאַטער, האָט מיר שוין אַלץ פאַר־ענטפּערט, און אַט קומט ווידער אַרויס פון זעלבן ווינקל, דער קאַפּעלמייסטער,

קוקט זיך ארום מיט אַ בליק, צי עס לוינט זיך אים אינגאנצן צו שפילן, און נאך איידער איך האָב צייט געהאַט זיך אויסצודרייען, איז שוין די אַווער-טירע געווען פאַרענדיקט, און דער פאַרהאַנג איז אַרויף.

נאָך דער מאַדערנער אויפפירונג, אין וואָס פאַר אַ דעקאָראַציע זיי האָבן די פּיעסע געשפּילט, האָב איך מיך באַלד ניט געכאַפט וואָס דאָס איז, ערשט ווען מײן פּריינד איז אַרויף אויף דער בינע, האָב איך זייער שטיל געזאָגט, צו מײן באַגלייטערין: „אַ באַקאַנטע פּיעסע, נאָר מ'האַט דאָ עפעס שלעכט פאַרדרייט, און דערצו ווערט דאָס זייער ביטער געשפּילט, זאָל דאָס זיין דערפאַר, ווייל ס'איז ניטאָ קיין עולם? אַדער זיי קענען טאַקע ניט בע-סער, ענדלעך האָב איך דערקענט די גאַנצע פּיעסע, איך האָב אין איר געשפּילט מיט 31 יאָר צוריק, אין „אַדעאַן טעאַטער“ אויף קלינטן סטריט. דער מחבר אַליין האָט זי אויפגעפירט מיטן אַריגינעלן נאָמען „וואָס יעדער מיידל דאַרף וויסן“. דאָ האָט מען דאָס גערופּן, „די שיכורטע“, זיך איך און וואָרט פאַר דער שיכורטע, און דערווייל דערמאַן איך מיך ווער די טרופּע איז געווען און ווער ס'האַט געשפּילט די ראַלע פון דעם חזן, וואָס מײן גייער פּריינד איבעראַשט מיך, איך האָב זיך דערמאַנט, ס'איז געווען דוד לעווינסאָן, איך האָב אים נאָך געדענקט פון שיקאַגאַ, געווען ביי עליאַס גליקמאַן אין פּאַלאַס-טעאַטער, דער הויפּט-אַקטיאָר, און ווען מיר האָבן צוזאַמען פאַרנו-מען אַ צימער אין דעם „אַדעאַן טעאַטער“, האָב איך ערשט אויסגעפונען, אַז אַחוץ אַ גוטער אַקטיאָר, איז ער געווען אַ טייערער ליבער מענטש, דער אמתער חבר אין אַ טרופּע, און ווען ער האָט געשפּילט די ראַלע פון דעם חזן, אַ ייד וואָס וואוינט אויף דער איסט-סייד, און מאַכט קוים אַ לעבן, און זיין טאַכטער ווערט אַראַפגעפירט פון וועג, צוליב אַ קאַריערע וואָס אַ שווינדלער זאָגט איר צו, און ביי דער סצענע, וואו דער אַרעמער טאַטע, ביט זיך ביי דעם שווינדלער, ער זאָל זיך אַפּטשעפען פון זיין טאַכטער, האָט ער מיט זיין נאַטירלעכקייט ביי מיר אַלע מאָל אַרויסגערופּן אַ טרער, אַ צווייטן צו אים, אַזוי צו שפּילן, האָט מען אַזוי גיך ניט געפונען, איז ווי קען איך דאָס טרעפּן אין אַ טעאַטער אין תּל-אַביב? אין די אַנדערע שטעט, האָב איך קיין יידיש טעאַטער, ניט געטראַפּן אין ישראל.

נאָך דער האַנדלונג קען מען זיך פאַרשטעלן, אַז ס'קומט פאַר ביי דעם אַרעמען חזן אין הויז, און עס דאַרף זיין אַ פשוט צימער, איבערהויפּט נאָך, מיט אַזוי פיל יאָרן צוריק, אָבער ניט אין ישראל. דאָ מאַכט מען דאָס

מאָדערנע, נאָך דער לעצטער מאָדע פון קונסט. דערפאַר געפינט זיך אין הינטער־גרונט אַ שוואַרצע צעקלאָראַמע, און איבער דער גאַנצער לענג, ווי אויך אין דער ברייט, פון דער בינע, ווייטע־הוילע לאַסטן, מיט אַ סך אָפענע אַריינגאַנגען, דערפאַר קומט אויס דעם אַקטיאָר אַדורכצוגיין ביז ער קומט צו דעם געוואונטשטן פּלאַץ, וואו ער דאַרף שוין אַריינקומען אין הויז אַריין, נעמט דאָס אַזוי לאַנג, אַז עס הויבט אָן צו שווינדלען אין די אויגן, און אַלע מאָל דאַכט זיך, אַז אַט וועט ער אַדער זי, אַריינקומען דורכן קוימען, אמת ס'דאַרף פאַרשטעלן אַ קאַרידאָר, און דערנאָך דער צימער, און ביז איינער קומט אַריין, קען מען דאָך אָפּשפּילן אַ פּיעסע, די האַנדלונג ווערט פאַרלוירן, ווייל ס'איז פאַלש, פאַלש, און נאָך אַמאָל פאַלש.

הינטער מיין פלייצע, האָב איך געהערט ווי אַ פרוי האָט באַמערקט : „וואָס דרייען זיי זיך ? ווייסן זיי נאָך אַלץ ניט דורך וועלכן לאַך אַדורכצו־גיין ?“.

דער נייער פריינד, איז ניט קיין שלעכטער, געוועזענער אַקטיאָר, אפשר אין זיין צייט, איז ער אַמאָל געווען גוט אויך, ווען ער פאַלגט מיך, דאַרף ער זיך ניט באַרימען מיטן אַמאָל, דער נעכטן איז אַוועק, איצט וויל מען זען, וואָס דו קענסט פאַרקויפּן היינט.

דערפאַר האָב איך דאָרט שוין ניט געקענט איינזיצן, אָבער געמוזט, ערשטנס צוליב מיין גאַסט, צווייטנס האָבן מיך שוין אַלע געזען פון דער בינע, האָב איך שוין געמוזט דאָרט בלייבן ביז נאָך דער פאַרשטעלונג, מיין גאַסט איז דערנאָך געווען אַ גוטער תּירוץ, פאַרוואָס איך בין ניט אַרונטער־געקומען הינטער דער בינע, נאָכן שפּילן.

די לעצטע פאַר טעג אין ישראל

ווען איך האָב זיך גענומען פאַקן, האָב איך די אַרבעט געטאָן אין דער פּרי, האַבנדיק אַ סך זאַכן מיט מיר, האָב איך אייניקע פּעקלעך געמוזט אַוועק־שיקן פּריער, איידער איך פאַרלאָז ישראל.

ווייל פון דעם 8טן יוני וועט מיר אויסקומען מער צו פליען, טאָר מען מער ווי 44 פונט באַגאַזש ניט האָבן, דערפאַר האָב איך געהאַט אַ סך קליינע פּעקלעך, „מיט סטרעפּס“ וואָס האָבן געקענט הענגען אויף מייע אַקסלען. האָב איך דערפאַר צייט געהאַט אַ גאַנצן טאָג, און געקענט זיין וואו

איך האָב באַדאַרפט, און ווי איך בין געווען פאַרנומען, האָט דאָס געמעגט זיין אין נתניה, רחובות, הדר רמתים, באר־שבע, נהריה, עכו, חיפה, אפילו אין ירושלים. בין איך אין אַזונט געווען אין קאַפּע־כסיט.

און פונקט די לעצטע וואָך, האָב איך אין דער קאַפּע געטראָפּן מער אַקטיאָרן, ווי די גאַנצע צייט, וואָס איך בין דאָרט געווען, אַ סך פון זיי האָב איך צום ערשטן מאל געזען, און כמעט אַלע האָבן געהאַט טענות...

אַ סך מאל האָט דאָס מיך פאַרדראָסן, זיצנדיק דאָרט, איז מיר אַדורכ־געלאָפּן אין מיין מוח, פופציק יאָר יידיש טעאַטער געשפּילט, אַמאַל געווען גוט אין זיי, אַמאַל ניט אַזוי גוט, און דאָך קיינמאַל ניט געהאַט קיין טענות, איך האָב געשפּילט, מיט אַלעמען, סיי מיט די גרויסע, און אויך מיט אַ סך ניט אַזוי גרויס... איך האָב אויך דורך די אַלע יאָרן זיך געטראָפּן מיט פאַרשיידענע אַקטיאָרן, און פון קיינעם ניט גע־הערט, וואָס איך הער דאָ, איך האָב אויך אין מיין זיין אין דער פּראָפּעסיע, געהאַט גוטע צייטן, אַ סך מאל, אַ שיינ ביסל „אונטערגעסטראַדיעט“ אָבער קיין מאל ניט, זיך פאַר וועמען באַקלאַגט, דאָס פאַך איז מיר געווען ליב, און נאָך מער, איך האָב ליב געהאַט צו שפּילן טעאַטער, איבערהויפּט ווען איך האָב שוין געשפּילט אין די גרויסע טעאַטערס, מיט די גאָר גרויסע קינסטלער, און צו יענער צייט, פאַר אַ סך אַ גרעסערן עולם, ביי וועלכן מיר זיינען געווען באַליבט, זיי האָבן זיך דאָן געוואַרעמט אַרום די אַקטיאָרן, און נאָך מער, אַרום די אַקטריסעס... פאַרן טעאַטער איז דאָס געווען גוט... אַזוי גיך ווי די וואַרעמקייט האָט זיך אָפּגעקילט, האָט אַלץ מיטן טעאַטער גענומען גיין באַרג אַראָפּ, האָבן מיר דאָס באַדאַרפט נעמען ווי אַ נאַטירלעכע דערשיינונג, ווייל קיין יוגנט איז ניט צוגעקומען, די גרויסע טעאַטערס, האָט מען אין גאַנצן אַרונטערגעוואַרפּן, דער עולם איז ניט נאָר געוואָרן אַמעריקאַ־ניזירט, נאָר ער האָט אויך אָנגעהויבן אַריינקריגן צו זיך אין הויז, פריי אונטערהאַלטונג, צוערשט דורך ראַדיאָ און דערנאָך דורך טעלעוויזיע, מיר זיינען עלטער געוואָרן, די געגנטן האָבן זיך געביטן, די גרויסע אַקטיאָרן זיי נען אויסגעשטאַרבן, קיין אנדערע זאָלן קענען פאַרנעמען זייערע פּלעצער, איז ליידער נישטאָ, איז צו וועמען קען מען האָבן טענות? דאָ, גיבן זיי גאַרניט, און ווילן אַ סך. מיר האָבן אַמווייניקסטנס פאַרמאַגט גרויסע שיינע טעאַטערס, נייע גוטע פּיעסן, די גרעסטע יידישע אַקטיאָרן, ווי אַ יעקב פּ. אַדלער, דייוויד קעסלער, באַריס טאַמאַשעפּסקי, זיגמונד מאַגור

לעסקא, רודאלף שילדקרויט, מאַריס מאַריסאָן, לעאָן בלאַנק, יוזעף קעסלער, סעמיועל ראָזענשטיין, לודוויג זאָץ, סעמיועל גאַלדענבורג, אהרן לעבעדעווא, מיכל מיכאַלעסקא, מאַריס מאַסקאַוויטש, יצחק פעלד, יוזעף שיינגאַלד, גוסטאַוו שאַכט און צענדליקער אַנדערע גרויסע אַקטיאָרן, בערטאַ קאַליש, קעני ליפּצין, סאַראַ אַדלער, מאַלווינאַ לאַבעל, קלאַראַ יאַנג, ראָזאַ קאַרפּ, רעגינאַ פּראַגער, בינאַ אַבראַמאָוויטש און אסתר-רחל קאַמינסקי און פיל אַנדערע, וועלכע זיי האָבן קיינמאַל ניט געזען, און איך בין זיכער, אַז אַ סך פון זיי האָבן אַפילו ניט געהערט פון זיי.

זיינען אַנגעלאָפּענע פון אומעטום, און טראָגן זיך אַרום מיט פאַלשע פּאַספּאָרטן. דאָס צושרייבן אויפן פּראָגראַם, פון וואַנען מ'קומט, און וואו מ'האַט אַנטייל גענומען, קיעווער, אַדער בוקאַרעשטער מלוכה-טעאַטער, קען אויך קיין סך ניט מיינען, אויב מ'האַט אַליין ניט גענוג טאַלאַנט, צו ווערן פאַר זיך אַ גאַנצע מלוכה... דערפאַר זאָל זיך קיינער ניט וואונדערן, פאַרוואָס איך בין דאָ געזעסן, און שטאַרק באַדייערט אונדזער גרויסן קינסטלער מאַריס שוואַרץ. אַ מענטש מיט אַזאַ פאַרנעם, וועלכער האָט אַוועקגעגעבן זיין גאַנץ לעבן פאַרן יידישן טעאַטער, דאָס צו פאַרגרעסערן, פאַרשענערן, פאַרבעסערן, און אויף וויפל ס'איז אים געלונגען, דאָס אַוועקגעשטעלט אויף אַ הויכן ניוואַ, איז אַנערקענט געוואָרן ביי דער גאַנצער וועלט, וועלכע האָט געלעבט און געאַטעמט מיט יידיש, דערפירט זיין טעאַטער אין דער זעלבער רייע פון דעם מאַסקווער-קונסט-טעאַטער, האָט דאָ באַדאַרפט פאַרענדיקן, מיט אַזעלכע פּלעקער... ס'איז מיר קלאַר געוואָרן, פאַרוואָס ער איז דאָרט געלעגן אונטערן נאָמען ווייס, ער האָט זיך זיכער געשעמט, מיזאַל וויסן, מיט וועמען ער האָט דאָ געשפּילט.

— וואָס מיינט איר ? — האָט איינער געפרעגט דערשראָקן.

— דאָס וואָס איר הערט, ווער האָט אייך געגעבן דאָס רעכט, אַזוי צו

רעדן ?

— ער איז דאָך שוין טויט...

— פאַר אייך, אָבער ניט פאַר אונדז, ביי די יידישע אַקטיאָרן אין אַמע-ריקע וועט ער אייביק בלייבן מאַריס שוואַרץ, דער גרויסער יידישער וועלט-קינסטלער, און איר רעדט פון אים, ווי ער וואָלט געווען איינער פון אייערע, קענט איר מיר ווייזן אַ צווייטן צו אים אין יידישן טעאַטער ? מיט וועמען האָט איר אין אייער גאַנצער קאַריערע, אויב איר האָט אַזעלכעס געשפּילט, וואָס איז געווען בעסער, ווי אַזוי נעמט איר אייך דאָס רעכט, איבערהויפט

צו רעדן פון אַזאַ גרויסן קינסטלער, וועמען איר האָט בלויז געקענט אַ פּאָר חדשים, און ווען? ווען איך זיך דערביי, וואָס האָב דעם מענטשן געקענט באלד 50 יאָר, יאָ, פון 1912. קענט איר מיר באַווייזן, אַז איר האָט מיט וועמען געשפּילט בעסער טעאַטער, ביז שוואַרץ איז געקומען אַהער? און ווען ער איז קראַנק געוואָרן, וואָס האָט איר געמיינט אָן אים? און ווען איר שפּילט דאָ יידיש טעאַטער אייער גאַנץ לעבן, וואָלט איר אַמאָל געקענט זיין ביי גאַלדע מאיר אין הויז, ווען ניט פאַר מאַריס שוואַרץ? וואו נאָך האָט מען אין דער טעאַטער פּראַפעסיע אין אַמעריקע, וועט דאָס ניט אַפּליקענען, איצט גלויב איך, איז שוין צייט פאַר מיר צו גיין, איך דאַרף נאָך מאַרגן זיין אין הדר רמתים.

— האָט איר נאָך אַ געלעגנהייט צו זען דאָרט די נייע טרופּע. — האָט איינער געזאָגט.

— דעם אמת געזאָגט, פאַר איך דאָרט, זיך געזעגענען מיט מיינע פריינד, וועל איך אפשר זיך אַריינכאַפּן אין טעאַטער.

— פאַרגעסט ניט, מיר ווילן וויסן, ווי די פּיעסע מיטן נייעם...
 — קענסט נאָך ניט איר טאַלאַנט? — האָט זיך אַ צווייטער אַנגערופן.
 — וויבאַלד אַזוי, וועל איך אייך שוין ברענגען אַ פאַרטיקן רעפּאַרט, שלום.

*
 **

צו מאַרגן פאַרנאַכט, בין איך געווען ביי מיינע פריינד אין הדר רמתים, מיט זיי פאַרבראַכט ביז אַרום 8:15 און אַזוי ווי איך האָב זיי געזאָגט, אַז היינט שפּילט מען דאָ יידיש טעאַטער, און איך וויל זיי זען שפּילן, האָבן זיי מיך צוגעפירט צום טעאַטער. אַליין וואָלט איך קיינמאָל ניט געפונען וואו דאָס איז, ס'איז דאָרט פאַררוקט אין אַ ווינקל ס'וואָלט מיר גאָר קיינמאָל ניט איינגעפאַלן, אַז דאָרט געפינט זיך אַ טעאַטער, שפּאַצירנדיק האָב איך זיי געפרעגט: „איר ווילט זען אַ יידישע פאַרשטעלונג, וועל איך אייך אַרייננען מען“, זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון דעם פאַרגעניגן. ביים טעאַטער, אויב מ'קען דאָס אַזוי אַנרופן, האָב איך מיך מיט זיי געזעגנט, זיי האַרציק באַדאַנקט פאַר זייער פריינדלעכע האַספּיטאַליטי, און ווען זיי זיינען אַוועקגעגאַנגען, בין איך צוגעגאַנגען ביז צו דער טיר, און זיך אַרומגעקוקט, געוואָלט וויסן וואו די קאַסע געפינט זיך, און ווען איך האָב מיך געלאָזט גיין, איז מיר אַנטקעגנגעקומען אַ הויכער, שיינער מאַן, און מיך געפרעגט:

— וויפל זענט איר דא? —

— איר קענט מיד? — האָב איך פאַרוואונדערט געפרעגט.

— געוויס ווייסן מיר, ווער איר זענט, ס'איז זייער פּיין פון אייך אַרויסצוקומען אַהער, וויפל דאַרפט איר?

— איך בין אַליין געקומען.

— איין מינוט, איך בין באַלד מיט אייך.

ווען ער איז פאַר אַ ווילע אַוועק, האָב איך ניט געקענט פאַרגעסן „פון וואַנען קען ער מיד? איך זע דאָך אים צום ערשטן מאָל, קיינמאָל פריער ניט באַגעגנט, און ער קען מיד, ווייסט מען דאָך יאָ ווער איך בין, נאָר זיי מאַכן זיך ניט וויסנדיק, איז פאַרפאַלן, איך פאַר דאָך שוין אַוועק.

ווען דער מאַן איז צוריקגעקומען, האָט ער מיר געבראַכט אַ „פעס“.

„תיאטרון מוזיקלי הדש באודיש, 1. כרטיס כניסה להצגת, בעבע שפיצער

באופרטה, הזמנה: שורה 3: כסא 5“.

איך האָב אים באַדאַנקט, אַ קוק געטאָן אויפן האַנט־זייגער, און בין אַריינגעגאַנגען אין טעאַטער, אַדער בעסער געזאָגט, אין אַ לאַנגער ליידיקער שטאַל, אין דער טיפּעניש וואו די אַפענע בינע איז געווען, איז געהאַנגען אַ ברייטער טונקל־בלויער פאַרהאַנג, דאָך זיינען פון ביידע זייטן פון דער גרויסער שמאַטע, געווען אַפן, און די טעכניקער זיינען דורך אַ פאַר צוגע־שטעלטע טרעפּלעך, אַלע מאָל, אַרויסגעקומען, עפעס גערעדט מיט די כלי־זמרים, וועלכע זיינען שוין געזעסן ביי דער בינע, ווייל קיין „פיהט“ איז דאָרט ניטאָ, און באַלד צוריק פאַרשוואונדן, אַרויפגייענדיק אויף דער בינע, הינטערן פאַרהאַנג איבערלאַזנדיק אַן אַפענעם לאַך, אַ פאַר פון די כלי־זמר האַבן גערעדט, איינער האָט געגלעט דעם סמיק, און אַ צווייטער האָט עפעס געגעסן, איך האָב מיד אַוועקגעזעצט אויף דעם האַרטן, הילצערנעם בענקל, וועלכער איז געווען צוגעבונדן צו אַנדערע פיר בענקלעך, ס'האָט אַ ביסל אַ סקריפע געטאָן, ווען איך בין דאָרט געבליבן זיצן, זאַלבע צווייט, ווייל איך האָב שוין דאָרט געטראָפן אַ פרוי, באַלד האָט זי געביטן איר בענקל, און ווען זי האָט זיך דאָרט אַוועקגעזעצט האָט דאָס אַ שווערן קרעכץ געטאָן, די וואָס־זיינען באַשעפטיקט הינטער דער בינע האַבן גענומען לויפן פון דעם אַפענעם לאַך דורך די פאַר טרעפּלעך אין טעאַטער, אַז ס'האָט אַזש גענומען נערווירן, דערצו האָב איך גענומען פילן אַ מורא דאָרט צו זיצן אַליין, ס'איז שוין 9 אַזייגער, און קיינער קומט ניט. איז ווען קומען זיי? און ווער ווייסט.

ווען מ'וועט דאָ אָנהויבן און איך דאַרף נאָך פאַרן אַזוי ווייט, אויב זיי וועלן באַלד ניט שפּילן, אָדער אַפּזאָגן די פאַרשטעלונג, וועל איך בעסער אַהיימ-פאַרן, ווייל ווער ווייסט, אויב איך וועל שפּעטער קריגן אָן אויטאָבוס, זיי קענען שפּילן ווי לאַנג זיי ווילן, ווייל זיי האָבן אָן אויטאָבוס, וואָס וואָרט פאַר זיי, און ווען זיי וועלן פאַרטיק ווערן, מאַכט ניט אויס, איך גיב ווידער אַ נערוועאישן קוק אויף מיין האַנט-זייגער, ס'איז שוין 10 מינוט נאָך 9, וואָס איז דאָ? אַזוי שפּעט שוין און ס'איז נאָך קיינער נישטאָ. אין דער מינוט האָבן גענומען לויפן מענטשן, פון אַלע זייטן, ווי מ'וואַלט זיי געטריבן אין אַ „טשערעדע“ און זיי האָבן גענומען פאַרכאַפן די בענקלעך, אַזוי ווי זיי וואַלטן פאַרלוירן די נומערן פון די בילעטן, עטלעכע זיינען געקראָכן איבער די בענקלעך, ביז זיי האָבן זיך אויסגעזעצט, ווען ס'איז געוואָרן פינצטער און די בענקלעך האָבן אויפגעהערט צו סקריפען, איז געווען פונקט 9:15. אין אַ סעקונדע אַרום, האָט זיך באַוווּזן דער קאַפעלמייסטער, אַ קלאַפּ געטאָן מיטן באַטון, און די צוואַמענגעשטעלטע אַווערטירע האָט זיך אָנגעהויבן, און נאָך איידער זיי האָבן פאַרענדיקט האָט זיך דער לאַנג-דערוואַרטער פאַר-האַנג אויפגעהויבן.

וואָס מ'האַט דאָרט געשפּילט און ווער ס'האַט דאָרט געמאַכט טעאַטער, ווייס איך ניט, בלויז אַ פאַר אַקטיאָרן האָב איך דערקענט, וועלכע איך האָב ביי דער ערשטער פאַרשטעלונג געזען אין תל-אביב, אין דעם „תיאַטרון העולים“, און גלייך געביטן מיין מיינונג וועגן איינעם, ניט צום גוטן. און נאָכן ערשטן אַקט, בין איך אַנטלאָפן.

מיט אַזאַ שנעלקייט, אַז איך האָב אפילו ניט באַמערקט, דורך וועלכער זייט, איך באַדאַרף אַרויס אין גאַס, ביז אַן אייזל „אַ דאָנקי“ האָט מיך אין דער פינצטער באַגריסט, האָב איך עטוואָס מורא געקראָגן און געוואָרן ברוגן אויף אַלץ, ביז איך האָב מיך געפונען אויף דער גלאַווער גאַס, צו מיין מזל איז באַלד אָנגעקומען אַן אויטאָבוס, בין איך אַריין און אַוועקגעפאַרן.

וואָס ס'האַט מיך נאָך מער פאַרדראָסן, ווען איך בין נאָך איין מאָל גע-ווען אין קאַפע-נגע, און דער זעלבער הויכער, שיינער מאַן איז צו מיר צוגעקומען, און געפרעגט:

— ווי איז אייך געפעלן די פאַרשטעלונג?

האַב איך נאָך געמוזט זאָגן ניט דעם אמת, ווייל ער איז דאָך געווען זייער פריינדלעך צו מיר:

— פֿיין, זייער פֿיין.

ער איז באַלד אַוועק, איך האָב אים נאָכגעקוקט וואו ער איז געגאַנגען, און נאָך אַלץ ניט געוואוסט ווער ער איז, און ווען אַנדערע זיינען צוגעקומען צו מיין טיש, האָבן זיי מיך אַזוי פאַררעדט, אַז איך האָב פאַרגעסן צו פרעגן וועגן אים, זייער שפעט אין אַוונט, בין איך נאָך געווען אין קאַפּע-כסיט, ווייל איך האָב דאָרט געהאַט אַ באַשטעלונג מיט מאַקס פּערלמאַן, געטראָפּן דאָרט אויך אַנדערע אַקטיאָרן און אַ פּאַר אַקטריסעס, וואָס איך האָב דאָרט פּריער ניט געזען, אָבער קיינער האָט מיך פאַר זיי ניט פאַרגעשטעלט, מעגלעך אַז אויך דאָס האָבן זיי ניט פאַרגונען... ס'איז שוין געווען גוט שפעט ווען איך האָב זיי פאַרלאָזט, זיך מיט אַלעמען געזעגנט :

— איך ווינטש אייך געזונט, און אַ סך פּרנסה.

די נאָכט בין איך כמעט ניט געשלאָפּן, באַדאַרפט אויפשטיין זייער פּרי, געהאַט אַ באַשטעלונג, מ'זאָל מיך צופירן צו דעם „לוד“ פון וואַנען איך האָב באַדאַרפט אָפּליען, אָבער ס'איז מיר אויסגעקומען לאַנג צו וואַרטן, ביז מ'האַט פאַרריכט דעם גרויסן אל-על, בין איך פון דאָרט אָפּגעפּלויגן נאָך איסטאַנבול.

**

מיטוואַך, דעם 6טן סעפטעמבער, 1961.

בין איך געשטאַנען פאַרן קליינעם אייזערנעם טויער וואו מ'קען זען די מצבה וועלכע איז כמעט איינגעשלאָסן אין זיך מיט מיליאָנען סודות, דאָס איז בלויז איין אַנווייז אויף די קדושים-קינסטלער, וואָס מ'האַט זייערע לעבנס פאַרשניטן, פאַר דער צייט, איינגעוויקלט אין דעם גרויסן פאַרצווייגטן בוים, וועלכער טוליעט צו זיך דעם קאַלטן אָבער הייליקן שטיין, פון די פּייערדיקע נשמות, וואָס וועט זיך ביי אונדז יידן, קיינמאָל ניט אויסלעשן, אין אונדזערע הערצער.

בלויז איין קורצער שפּאַן, צו דער נייער גרויסער מצבה, פון דעם בויער און גרויסן קינסטלער, שאַפּער פון דעם יידישן קונסט-טעאַטער מאַרש וואָרץ.

אַ קינסטלער פון זיין פּאַלק.

איד וועל אים קיינמאל ניט פארגעסן.

א י נ ה א ל ט

7 פאָרוואָרט —————

ערשטער טייל

11	יעדע פרוי —————
20	דזשאַן מאַרינעט —————
32	מאַריסאַן, שנייער און שוואַרץ —————
45	גרויסע טאַלאַנטן —————
58	שוואַרץ אַ מאַדעל —————
73	„פאָרווערטס“ קאַנצערטן —————
84	אַ אומזיסטיקע פאַרשטעלונג —————
105	די סטודיאַ —————
124	פאַטריאַטן —————
145	די גרויסע דריי —————
155	דראַמאַטורגן —————
172	ווי ס'ווערט געאַרבעט אין יידישן קונסט־טעאַטער —————

צווייטער טייל

177	אַ קונסט־טעאַטער מוז זיין —————
182	סטאַנז אַקטיאָרן —————
185	צוויי טייערע בריליאַנטן —————

192	פאלשע קלאנגען
200	נאַטירלעכער הומאַר
208	כמעט אַ קאַנווענשאַן
213	ווער איז אַ גוטער אַקטיאָר ?
220	ווען מ'פילט זיך פריי
222	סעניאָן שוואַרץ
225	דער קריטיקער און „אנאטאָמא“
228	טענות פון אלע זייטן
232	דער פאַרווך — אַ דורכפאַל
238	אַ טובה, פאַר וואָס ניט ?
242	מאַנטרעאַל ניין אין דער פרי
254	דינטי מאַאַרעס למד
262	געשעפט איז געשעפט
268	אַ שטורעם אין אַ גלאָז וואַסער
272	אפשר איז דאָס אַ טעות ?
274	ווידער צום אַלטן רעפערטואַר
278	ווער האָט אויפגעגעבן דאָס פאַך ?
282	דער קינסטלער ווערט אַ מלמד
285	דער יידישער קאַנגרעס
292	אַלע ווילן רעזשיסירן
300	אַ מענעדזשער פון ישראל

דריטער טייל

305	דער פאַרהאַנג האָט זיך אַראָפּגעלאָזט
322	די לעצטע פיעסע
325	דער כהן גדול איז געפאלן

365	זיין לעצטע אויפפירונג
369	מאָריס שוואַרץ, דער מענטש און קינסטלער
384	דער איקוף טרויערט
391	אינטערוויו מיט מאָריס שוואַרץ
392	מיט די בעסטע אַקטיאָרן
399	מיינע טורן אין ישראל
412	מיט יידישע שרייבער
421	שוואַרץ אויף ווייס
428	ווען רעגנט אין ישראל ?
434	די לעצטע פּאַר טעג אין ישראל
441	מאָריס שוואַרץ מצבה

דער ערשטער בוך פון דעם מחבר
"הינטער די קוליסן"

•

צו באקומען ביי
דוד דענק
אויף דעם זעלבן אדרעס

